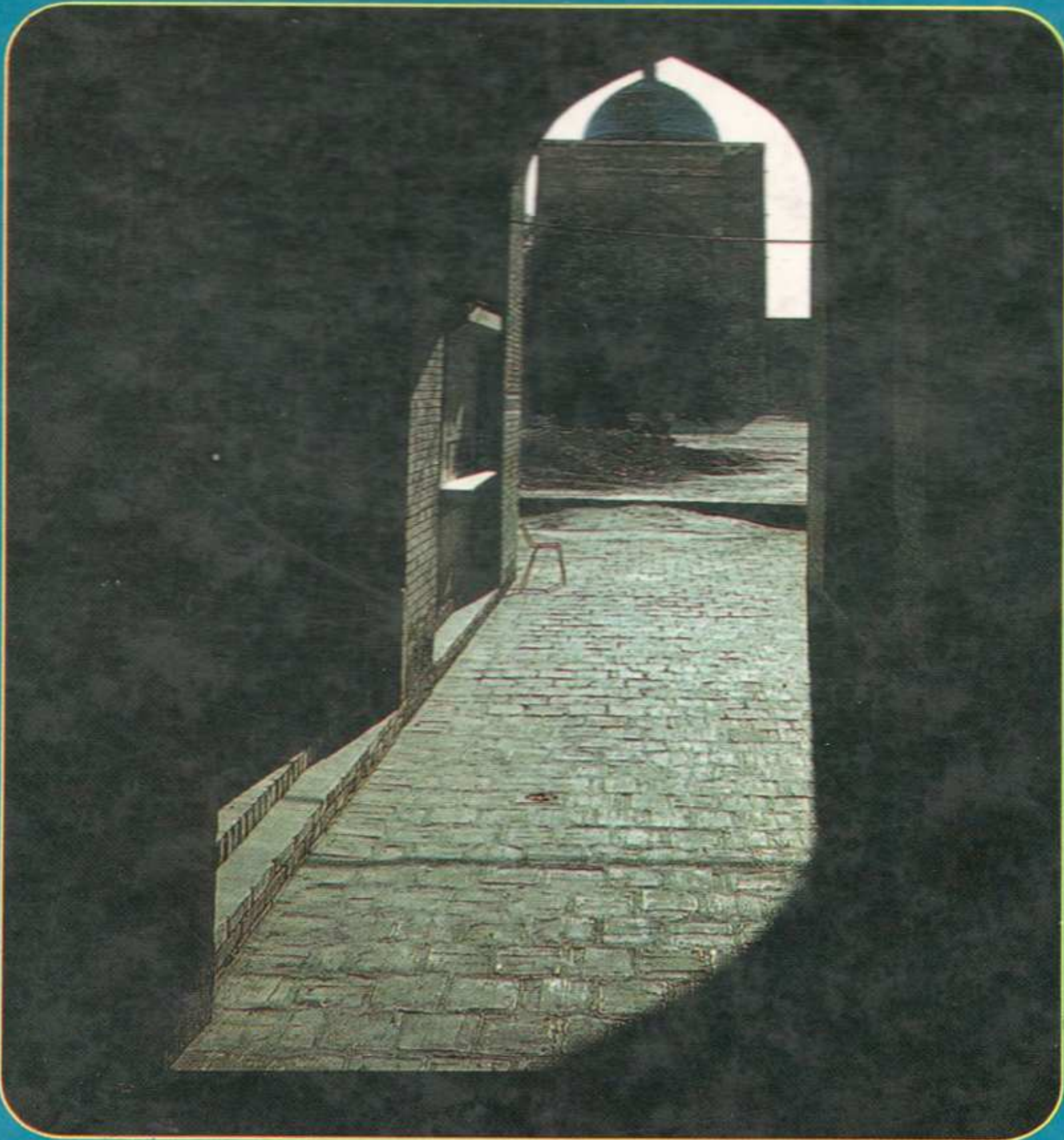
Ebû Nasr Serrâc Tûsî

el-Lüma'

İSLÂM TASAVVUFU

Tasavvufla İlgili Sorular - Cevaplar

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

ALTINOLUK

بسم الله الرحمن الرحيم

İSTANBUL 1417 - 1996

Dizgi - Mizanpaj - Kapak : Altınoluk Grafik, 513 35 80 - 81
Baskı : İkbal Ofset

Ebû Nasr Serrâc Tûsî

el-Lüma'

İSLÂM TASAVVUFU

Tasavvufla İlgili Sorular - Cevaplar

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

ALTINOLUK

KİTAB İÇİN

Bugün Türkiye'de tasavvuf alanında iki vakıa bir arada yaşanıyor. Biri tasavvufa yönelen ilgide olağanüstü artış, diğeri ise tasavvufla ilgili sorularda olağanüstü çoğalma.

Tasavvufa yönelik ilgideki artış, toplumumuzda yeniden islâmî bir kişilikle donanma iştiyakının yansıması olarak değerlendirilebilir. Müslüman, bir yandan islâmî kişiliğinin hakim dış çevre tarafından yoğun baskı altında tutulduğunu ve yaralar aldığını hissediyor, diğer yandan da savunma sedleri, belki sığınaklar, belki bu kuşatmayı yarıcı kişilik bütünlenmeleri arıyor. Orada tasavvuf, gerçekten güven verici bir disiplin olarak karşısına çıkıyor.

Peki ya sorular? Onlar da, böylesine coşkulu bir ilgi karşısında tasavvuf alanındaki bilgisizliğin ürettiği aksamaların zaruri sonucu. Öyle ki tasavvufu bir mekteb olarak benimseyenlerin hayatında yoğun bilgisizlikler var, ona ilgi duyanların hayatında var, karşı olanların yaklaşımında var. Soruların bir kısmı, zaruri olarak bilgisizliği yansıtıyor, bir kısmı peşin fikirleri yansıtıyor, bir kısmı ise, belki gene İslâm adına düşmanlığı...

Belki en başında olduğu gibi, ve tabiî sonraki zamanlarda da tasavvufi mekteblerin önemli bir kısmında korunduğu gibi, İslâm'ın çerçevesi içine bütünüyle oturan bir tasavvuf çizgisi anlatılsa, hani deyim yerindeyse berrak olan bulanık olandan ayrılsa, bir yandan, tasavvufa islâmî bir kişilik inşası için iştiyakla yaklaşana sıhhatli bir yol çizilmiş, sorularla yaklaşana da, gönlünü doyurucu cevaplar sunulmuş olacaktır.

Altınoluk'un bu yıl okuyucularına hediye olarak sunmuş olduğu bu kitap, ülkemizdeki böyle yaygın bir açlığa, böyle yaygın bir gıda olsun diye düşünüldü.

Kitabın muhtevasının, Türkiye'nin bu gerçeği ile çok önemli ölçüde buluştuğundan eminiz. Ebû Nasr Serrac Tûsi, bir mutasavvıf, ama aynı zamanda bir fakih ve muhaddis. Yani şer'î çizginin de âlimi. el-Lüma',

tasavvuf alanında yazılan ilk eserlerden. Bu saha ile ilgilenenler, el-Lüma'ın, en temel tasavvuf klasiklerinden olduğunu biliyorlar. Yani el-Lüma' gibi bir kaç eser, tasavvufun efradını cami ağyarını mani çerçevesini çiziyorlar. Ebû Nasr'ın el-Lüma'ı ise, tasavvufu Kitab-Sünnet çizgisine oturtmak noktasında kıskanç bir itina sahibi. O yüzden, el-Lüma, bütün zamanlarda Kitab-Sünnet içine oturmuş bir tasavvuf arayışının ulaşacağı en temel kaynaklardandır.

Biz, el-Lüma'ın bu yanından pek çok fayda temin edilebileceğine inanmakla birlikte, bir de, yukarda sözünü ettiğimiz ihtiyacı karşılamak üzere, bu alanda oluşmuş bulunan sorulara, daha direkt cevaplar verilmesi gerektiğini düşündük ve el-Lüma'ı tercüme eden değerli ilim adamımız Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz'dan, Türkiye'de konuşma mevzuu olan sorulara cevap vermesini rica ettik. Bu soruları, Altınoluk kanalıyla tesbit ettik. Yüzlerce soru geldi. Kâmil Bey de, onları itina ile cevaplandırdı. Böylece kitabın soru-cevap bölümü ortaya çıkmış oldu. 118 sayfalık bir bölüm bu.

Şu anda elinizde fihristi, indeksi ile özenle hazırlanmış bir ilmî çalışma bulunuyor. Kitaba, her hediye kitabımızda gösterdiğimiz teknik itinayı göstermeyi de ihmal etmemeye çalıştık. İç dizaynı, kağıdı, baskısı, cildi ile göz dolduran bir eser oldu "İslâm Tasavvufu".

Şimdi mesele gelip, bu kitabın geniş halk kitlelerine ulaşmasında toplanıyor.

Altınoluk, bugüne kadarki çalışmalarında olduğu gibi, bu kampanya döneminde de, bu kitabı, onbinlerce insana ulaştırabilirse, en temel meselelerimizden birisi olan ilgi ile bilgi arasındaki nisbetsizliğin izalesi noktasında önemli bir adım atılmış olacaktır. Altınoluk, her yıl bilgilenme çığırında yeni alanlara ulaşıyor. Bu, islâmî irşad noktasında ciddî bir kültür hamlesidir. Bu mevsim, onbirinci yılın irşad çığırını geliştirmek için kollar sıvanacaktır.

Rabbimizden, gayretlerimizi rızasına muvafık kılmasını, eksiklerimizi, sizlerin gönüllerine lutfedeceği inşirahla tamamlamasını, ve varsa hatalarımız bağışlamasını niyaz ediyoruz.

ALTINOLUK

ÖNSÖZ

Allah'a hamd, Rasûlü'ne salât ve selâm olsun.

İslâmî ilimlerin zirve noktası demek olan tasavvufun en önemli ve en eski kaynaklarından biri, tartışmasız olarak Ebû Nasr Serrâc (378/988)'ın ***el-Lüma'****ıdır. Tasavvufun tekevvün döneminde kaleme alınan bu eser, kendisinden önce yazılmış tasavvufî risâlelerle; sûfîlerin söz ve rivâyetlerine son derece sistematik, tutarlı ve akılcı bir tasnif ve sağlam bir bakış açısı getirmesi açısından önemli bir yeri hâizdir.*

Serrâc, bir denge adamıdır. Tasvib ederken de, karşı çıkarken de hatır için söz söylemez. Zâten onun ana hedefi, Allah Rasûlü'nün hayatında rûhânî bir derinlik ve dünyaya karşı bir tavır olarak gördüğü tasavvufu, muhâliflerinin haksız hücumlarından, taraftarlarının anlamsız yanlışlarından korumaktır. Bu yönüyle Serrâc, tasavvufa tasavvufun içinden biri olarak tenkid yöneltenlerin ilkidir. Ancak onun tenkîd yönelttiği yanlışlar, genellikle dinin usûl kısmına müteallık konulardır.

Serrâc'ın ***el-Lüma'****ı Doğu'da ve Batı'da son yüzyıl içinde pekçok defalar tahkîkli olarak neşredilmiş ve bazı dillere terceme edilmiştir. Bügüne kadar* ***el-Lüma'*** *ve müellifi ile ilgili Türk okuyucusuna bir ilmî çalışma sunulamamış olması büyük bir eksiklikti. Ahmed Subhi Fırat'ın* ***İslâmî Edebiyat Dergisi****'nde çıkan (İstanbul 1993, Nisan-Mayıs-Haziran, s. 25-28) "Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser Olarak el-Lüma' Fi't-tasavvuf" adlı makâlesi dışında bu konuda yayınlanmış bir çalışma yoktur. Hattâ M.E.B.* ***İslâm Ansiklopedisi****'nde bile "Serrâc" maddesine yer verilmemiştir.*

Biz Serrâc'ın bu değerli eserini, Türk ilim âlemine tanıtmak ve Türk okuyucusunu Serrâc ve eseri ***el-Lüma'*** *ile buluşturmak amacıyla böyle bir çalışma yaptık.*

Çalışmamız iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci Kısım ***el-Lüma' Tercemesi****, İkinci Kısım tasavvufa dâir Altınoluk okuyucularından gelen sorulara cevaplardır.*

Tercemede Abdülhalim Mahmûd ve Tâhâ Abdülbaki Sürûr (Kahire 1960) neşrini esas aldık. Bununla birlikte Nicholson neşrine de başvurduğumuz oldu. Terceme sırasında "Kâle'ş-Şeyh" veya "Kâle'ş-Şeyh Ebû Nasr" gibi ibâreleri ayrıca terceme etmedik ve terceme metnin içine almadık. Tercemede konuşulan Türkçe'yi esas aldık. Metne bağlı kalmayı esas kabûl etmekle birlikte tefsîrî mâhiyette; metnin dışında açıklamalara da yer verdik. Ayrıca metinde geçen âyet ve hadislerin tahrici yapılarak dipnotlarda gösterilmiştir.

Eserin ikinci kısmı ise Altınoluk okuyucularından gelen, tasavvufla ilgili sorulara cevaplardır. Bu kısımda da sorular tasavvufi hayat ve tasavvufi düşünce gibi önce ana konulara, ardından da ara konulara göre tasnif edilmiştir. Sorulara kısa ve özlü cevaplar verilmeye çalışılmış, önemli husûsların kaynakları gösterilmiştir. Soruların çokluğu tasavvuf konusundaki açlığı ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda bir takım tereddüdlerin varlığını göstermektedir.

*Eserin orijinal adı **el-Luma' fi't-tasavvuf** olduğundan eseri **İslâm Tasavvufu** adıyla yayınlıyoruz. Yaptığımız işin öneminin bilinci içinde terceme ve telifte elimizden gelen titizliği göstermeye çalıştık. Bununla birlikte çok başarılı olduğumuz iddiâsında değiliz. Görülebilecek yanlışlarımızın ikaz buyrulmasına, tashihine imkân vereceğinden, müteşekkir kalırız. "El elden üstündür, arşa varıncaya kadar." Mükemmellik iddiâsında değiliz. Zirâ kemâl Allah'a mahsustur.*

__el-Lüma'__ın Türkçe'ye çevrilmesi hususunda teşviklerde bulunan hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı Bey'e teşekkür borçluyum. Çünkü onun ısrârlı teşvik ve takipleri olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Çalışmamın devâmı sırasında bilgisayar ve tahrîc işlemlerinde yardımcı olan Aziz Mahmud Hüdayi Vakfı İlmi Araştırma Merkezi (İLAM) Araştırmacıları, doktora talebelerim Ali Namlı ve Necdet Tosun ile kıymetli fikir ve düşüncelerinden yararlandığım M.Ü.İlâhiyat Fakültesi öğretim elemanı meslektaşlarıma şükranlarımı ifade etmeliyim. Son olarak, __el-Luma'__ı okuyucularına hediye olarak vermeyi uygun görerek geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayan Altınoluk'un değerli yönetici ve mensuplarına ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

Kusûr bizden, başarı Allahtandır.

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
05.07.1996 - Erenköy

EBÛ NASR SERRÂC ve el-LÜMA'

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

I- ESKİ KAYNAKLARDA EBÛ NASR SERRÂC

Serrâc, tasavvuf klasiklerinin ilki sayılan **el-Lüma'** isimli bir eser kaleme almış olmasına rağmen, hakkında kaynaklarda verilen bilgiler yok denecek kadar azdır. Sûfî tabakât müellifleri, sözleri ve menkıbeleriyle halk arasında ünlenmiş sûfîlere eserlerinde sayfalarca yer ayırdığı halde eser sâhibi sûfîlere her nedense pek yer vermemişlerdir. Serrâc'ın çağdaşı **et-Taarruf** müellifi Kelâbâzî ile **Kûtü'l-Kûlub** müellifi Ebû Tâlib Mekkî'nin de hayatlarına dâir sûfî tabakâtlarında pek bilgiye rastlanmaması bundandır.

Kaynaklarda Ebû Nasr Serrâc ile ilgili bilgileri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Abdurrahmân Sülemî (412/1021), **Tabakâtu's-sûfiyye**'de otuzdan fazla yerde Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ Ebû Nasr es-Serrâc adıyla nakilde bulunduğu ve **Galatâtu's-sûfiyye** adlı eserini, **el-Lüma'**'ın aynı adı taşıyan bölümünden ufak tefek değişikliklerle aynen aktardığı halde, eserinde onun hayatına yer vermemiştir. Nûreddîn Şerîbe'nin de belirttiği gibi Serrâc, Sülemî'nin hocaları arasında yer aldığı halde[1] **Tabakâtu's-sûfiyye**'de hayatının bulunmaması şaşırtıcıdır. Ancak bu hayretimizi izâle edecek bilgiye Zehebî'nin **Târîhu'l-İslâm**'ında rastlıyoruz. Zehebî, Sülemî'den naklen şunları söylemektedir. "Ebû Nasr zühd ehlindendir. Fütüvvet ve sûfî edebiyatı konusunda bölgesinin önderiydi.

1. bk. **Tabakâtu's-sûfiyye** Mısır-1986, s. 19

Şerîat ilmine bağlı bir sûfî idi. Tasavvuf şeyhlerinin günümüzdeki bakıyyelerinden biridir. Receb 378/Ekim 988 yılında öldü. Babası da secde hâlinde iken ölmüştür"[2] Zehebî'nin bu sözlerine kaynak olduğu tahmîn edilen Sülemî'nin **Târîhu's-sûfiyye** adlı eseri bugüne ulaşmamıştır.

2. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî (465-1072), **Risâle**'sine seksen üç zâhid-sûfînin terceme-i hâlini almış, her nedense Serrâc'a özel yer ayırmamıştır. Ancak eserinde pekçok yerde Abdullah b. Ali et-Teymî adıyla Ebû Nasr Serrâc'dan nakillerde bulunmaktadır. Bu nakillerin **el-Lüma'**dan alınmış bilgiler olduğu görülmektedir. Kuşeyrî'nin **Risâle**'sinden başka yerde, Serrâc'ın *et-Teymî* nisbesiyle anılmaması da ilginçtir.[3]

3. Ebu'l-Hasan Ali b. Osman Hucvîrî (465/1072)'nin **Keşfu'l-mahcûb** adlı eserinde de Serrâc'ın hayatına dâir özel bir bölüm yoktur. Ancak iki yerde menkıbesine rastlanmaktadır. Bunlardan biri sohbet âdâbı bölümünde[4], diğeri ise oruç bahsindedir. Oruç bahsinde şu ibârelere yer verilmiştir. *"Tâvûsu'l-fukarâ* adıyla ünlü **el-Lüma'** kitabının sahibi Ebû Nasr'dan nakledilen şöyle bir hikâye vardır. "Ebû Nasr, Ramazan'da Bağdâd'a gider, Şûnîziyye mescidinde kendisine bir halvet odası verilir ve dervişlere imam yapılır. Bayrama kadar onlara namaz kıldırır ve Ramazan boyunca beş kere Kur'an'ı hatmeder. Kendisinin hizmetine bakan kişi her gece halvethânesine bir çörek bırakırmış. Bayram günü olunca hizmetçi otuz çöreğin aynen yerinde durduğunu görürmüş". İlginçtir, aynı hikâyeyi Serrâc, kitabında Ebû Ubeyd Büsrî için anlatmaktadır.[5]

Hücvirî sohbet âdâbı bölümünde **el-Lüma'** adlı eserin yazarı Ebû Nasr Serrâc diye takdîm ederek müellifimizin görüşlerine yer vermektedir.[6]

4. Muhammed b. Münevver (VI./XII. yy.) **Esrâru't-tevhîd fî makâmâti'ş-Şeyh Ebî Saîd.** Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr hakkında yazılmış Farsça bir eserdir. Bu eserde verilen bilgilere göre Şeyh Ebu'l-Fadl Hasan, Serrâc'ın mürîdi, Şeyh Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın da şeyhidir. Böylece Ebû Nasr, Ebû Saîd'in şeyhinin şeyhi olmaktadır. Eserde silsile Serrâc'dan yukarı doğru Ebû Muhammed Murtaiş, Cüneyd, Serî Sakatî, Ma'rûf Kerhî, Dâvûd Tâî, Habib Acemî, Hasan Basrî ve Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygamber'e

2. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm.** Beyrut 1989 s. 625-626
3. Kuşeyrî, **Risâle** (nşr. Abdülhalim Mahmûd, Mahmûd b. Şerîf). Kâhire 1972. (bk. **Fihrisü'la'lâm,** s. 782)
4. **Keşfu'l-mahcûb** (trc. Süleyman Uluağ). s. 487
5. bk. el-Lüma' Tercemesi, s. 169
6. **Keşfu'l-mahcûb,** s. 465

ulaşmaktadır. Yine eserde Serrâc'ın "Tâvûsu'l-fukarâ" lâkabıyla anıldığı, Tûs'ta ikâmet ettiği ve kabrinin de orada olduğu ifâde edilmektedir.[7] Bir başka bölümde de Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın Tûs'a gittiğinde misâfir olduğu üstad Ebû Ahmed'in hankâhının aslında Ebû Nasr'ın mekânı olduğu belirtilmektedir.

5. Ferîdüddîn Attâr (628/1230) **Tezkiretü'l-evliyâ** adlı eserinde Ebû Nasr Serrâc'a "Zeyl" bölümünde sayfa açmış; böylece Serrâc ilk defa bir sûfî tabakâtında yer almış olmaktadır. "Vaktin şeyhi, imâm-ı kâmil ve temkîn ehli, Tâvûsu'l-fukarâ lâkabının sahibi, ilimde kemâl sahibi, riyâzet ve muâmelede büyük bir şâna sahip, şeyhlerin sözlerini şerhetmede hârika idi" denildikten sonra **el-Lüma'** adlı eserin müellifi olduğu, başta Serî ve Sehl olmak üzere birçok şeyhleri gördüğü ifâde edilmektedir. Vâkıa, gerek Serî (257/870) gerekse Sehl (273/886) ile görüşmesi târîhen mümkün değildir.

Keşfu'l-mahcûb'ın zikrettiği Şûnîziyye'deki Ramazan imamlığı konusu bu eserde tekrarlanmaktadır. Burada Ebû Nasr'ın, daha önceki kaynaklarda rastlanmayan bir başka menkıbesi daha yer almaktadır. Rivâyete göre bir kış gecesi bir sûfî topluluğu ocağın etrafında oturmuşlar, ma'rifetten bahsediyorlarmış. Bu sırada şeyhe bir hâl ârız olmuş ve başını ocaktaki ateşin üstüne koyup Allah'a secdeye varmış. Bu durumu gören mürîdler korku ile sağa sola kaçışmışlar. Ertesi gün kendi kendilerine "şeyh yanmış olmalı" diye düşünüyorlarmış. Ancak mescide geldiklerinde şeyhi ay gibi parlayan yüzüyle mihrâbta oturur görünce şaşırmışlar: "Şeyh Efendi! Bu ne hâldir, sizin yüzünüzün baştan başa yandığını zannediyorduk" demişler. Şeyh Ebû Nasr: "Bu dergâha yüz suyu dökenin yüzünü ateş yakmaz" demiş ve ardınan şunları eklemiş: "Aşk, âşıkların sîne ve gönüllerinde tutuşup Allah'tan başka herşeyi yakıp kül eder". Ardından **el-Lüma**'dan bir iki alıntı yapan Attâr, Ebû Nasr'ın *"Benim kabir toprağımın önünden geçirilen cenâze, afva nâil olur"* dediğini naklederek vefâtından i'tibâren Tûs şehrinde kaldırılan cenâzelerin onun kabrinin önünden geçirildikten sonra defnedileceği yere götürüldüğünü belirtir.[8]

Menkıbe türünden bu rivayetler, Şeyh Serrac'ın kitabına yansıyan kimliğinden çok farklı bir konumda olup halk muhayyilesinin ürünü olduğu intibaını vermektedir.

7. **Esrâru't-tevhîd** (Arapça'ya trc. İs'âd Abdülhâdî Kındîl), Beyrut 1966. s. 43. 78

8. bk. Ferîdüddîn Attâr, **Tezkiretü'l-evliyâ** (nşr. Dr. Muhammed İsti'lâmî). Tahran 1346, s. 639-640; **Tezkiretü'l-evliyâ** (trc. S. Uludağ), İstanbul 1985. s. 673

6. Şemseddîn Zehebî (748/1347) hem **Târîhu'l-İslâm** adlı eserinde, hem de **el-İber fî haberi men gaber**'de Ebû Nasr'dan bahseder. **Târîhu'l-İslâm**'da verdiği bilgiler şöyledir: "Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, sûfî ve **el-Lüma'** müellifi. Ca'fer huldî, Ebû Bekr Muhammed b. Dâvûd Dükkî, Ahmed b. Muhammed Sâih'den hadîs dinledi. Ebû Saîd Muhammed b. Ali Nakkâş ve Abdurahman b. Muhammed Serrâc ve başkaları da kendisinden rivayetlerde bulundu. Bu ifâdelerin ardından Zehebî, *"Sülemî der ki"* ifâdeleriyle daha önce bahsi geçen ve **Târîhu's-sûfiyye**'den olduğu tahmîn edilen alıntılar yapmaktadır.[9] **el-İber**'deki ifâdeler de **Târîhu'l-İslâm**'dakilerin özetidir.[10]

7. Salâhaddîn Safedî'nin (768/1366) **el-Vâfî bi'l-vefeyât** adlı eserinde verilen bilgiler de, müellifin adı, eseri ve vefât târihinden ibârettir.[11]

8. Ebû Muhammed Abdullah Yâfiî'nin (768/1366) **Mir'âtü'l-cinân** adlı eserinde 378/988 yılında vefât edenler arasında Serrâc'ın adına da yer verilmekte ise de, Serrâc'ın kitabının ismi **Kitâbu'l-Milh** olarak geçmektedir.[12] Serrâc'ın diğer kaynaklarda bu adla başka bir eserinin varlığına işâret edilmediğine göre bu, **el-Lüma'** kelimesinin yanlış okunmasıyla oluşmuş bir hata olmalıdır.[13]

9. Abdurrahmân Câmî (898/1492) **Nefehâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds** adlı eserinde Serrâc için özel bir başlık açmış ve Attâr'ın verdiği bilgileri tekrarlamıştır.[14]

10. İbnü'l-İmâd (902/1496) **Şezerâtü'z-zeheb** adlı eserinde Serrâc'ı zâhid, sûfîlerin şeyhi ve **el-Lüma'** kitabının sahibi gibi ifâdelerle tanıttıktan sonra onun Ca'fer Huldî ve Ebû bekr Dükkî'den rivâyetlerde bulunduğunu belirtir. Ardından Sehâvî'den naklen şöyle bir hikâye anlatır: "Ebû Ali Ruzbârî ile birlikte bir râhible görüşmek üzere Sûr'a gittik. Manastırına vardık." Râhib'e dedik ki: "Seni buraya hapseden nedir.?" O da şu karşılığı verdi: Halkın bana: *"Yâ râhib!"* diye seslenmesi beni memnun ediyor.[15]

---

9. **Zehebî, Târîhu'l-İslâm.** Beyrut 1989 sene: 351-380, s. 625-626
10. **Zehebî el-İber fî haberi men gaber**, Beyrut 1985, II, 151
11. Safedî Salâhaddin Halîl, **el-Vâfî bi'l-vefayat**, Weisbaden 1983, XIX
12. Yâfiî, **Mir'atü'l-cinân**, Beyrut 1970, II. 408
13. Bağdâdlı İsmâil Paşa da eserlerinde Serrâc'a **Kitâbu'l-Milh** adında bi eser isnâd etmişse de, muhtemelen Yâfiî'deki hatayı tekrarlamaktadır. bk. **Îzâhu'l-meknûn**, İstanbul 1971, II, 552; **Hediyyetü'l-ârifîn**, İstanbul 1951, I, 447
14. **Nefahâtü'l-üns** (trc.Lâmiî), İstanbul 1289, s. 324
15. **Şezerâtü'z-zeheb,** Beyrut ts., III, 91. Benzer bir olayın İbrâhîm Edhem'in başından geçtiği de bilinmektedir. bk. Ebû Nuaym, **Hılyetü'l-evliyâ,** VIII, 29

11. Kâtip Çelebi (1067/1656) **Keşfu'z-zunûn**'da Serrâc'ın adını, kitabını ve vefât târihini zikretmektedir.[16]

12. Bağdâdlı İsmâil Paşa (1339/1920) **Hediyyetü'l-ârifîn** ve **Îzâhu'l-meknûn**'da Serrâc hakkında **Keşfu'z-zunun**'dakinden fazla birşey nakletmemekte, ancak eserinin adını **el-Lüma'** değil de **el-Milh** olarak kaydetmektedir. Bu durum, muhtemelen Yâfiî'deki hatanın tekrarından ibârettir.[17]

II- SERRÂC VE ESERİ ÜZERİNE YAPILAN YAYINLAR

Ebû Nasr Serrâc hakkında târihî kaynaklardaki bilgilerin azlığı ve eserinin yaygın bir biçimde tanınmamış olması, bir tâlihsizliktir. Eserinin şer'î ölçülere uygun bir tasavvufî çizgide olmasına rağmen meşhur olmamasının sebebini izâh zordur. Serrâc'ı ve eserini ilim dünyasına tanıtan, İngiliz müsteşrik *R.A. Nicholson*'dır. Onun ardından Serrâc ve eseriyle ilgili bazı makâleler yayınlanmıştır. Bunlardan görebildiklerimiz şunlardır:

1. Reynold Alleyne Nicholson, "Introduction", **The Kitab al-luma fi't-Tasawwuf of Abu Nasr** (Leiden 1914, London 1963). **el-Lüma**'ın tahkikli neşriyle beraber Serrâc'ın hayatı hakkında girişte yaklaşık 11 sayfalık bir bilgi verir. Sahasında yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. *Nicholson* **el-Lüma'**ı Mr. A.G. Ellis adlı bir şahsın elindeki bir nüsha ile *British Museum*, Or. 7710'da kayıtlı bulunan nüshayı esas alarak ilk defa (Leiden 1914) neşretmiştir. Bu neşirde eser hakkında uzunca ve önemli bir değelendirme yer almaktadır. Eserin başında I-XLIV ve 1-154 sayfalar arasında yer alan bu bölümde müellifin hayatından başka **el-Lüma'**ın konularının özeti, tasavvuf kavramlarının kısa İngilizce tercemesi, şahıs, yer ve kabîle indeksi bulunmaktadır. Ancak *Nicholson*'ın da belirttiği gibi bu neşirde (s. 407'den sonra) beş bâb eksiktir. Aynı neşir, tıpkı-basım sûretiyle 1963 yılında Londra'a tekrarlanmıştır. Eserin Arapça metni ise 15 sayfalık fihristi müteakip 1-436 sayfalık bir metinden ve indekslerden (s. 437-472 arası) oluşur.

2. A.J. Arberry, **Pages from The Kitab al-Luma' of Abu Nasr al-Sarraj,** London 1947. Adından anlaşılacağı gibi, Arberry, bu eserde Nicholson neşrinde eksik bulunan beş bâblık bölümü Bankipore 825 nüshasından tahkîk ile tamamlamıştır. Bankipore nüshası, Arberry'nin

16. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, İstanbul 1971, s. 1562
17. bk. İsmâil Paşa, **Hediyye**, I, 447; a. mlf., **Îzâhu'l-meknûn**, II, 552

ifadesine göre iki nüshadan hem daha eski (483/1090 tarihli) ve hem daha okunaklı bir yazı ile yazılmıştır. Eserin Arapça metni (5-16) safyadan ibârettir. Arberry; eser ve nâşiri ile ilgili yaklaşık 31 sayfa bilgi vermektedir. Arberry'nin bu neşri ile eser, tamamlanmış oldu.

3. Abdülhalîm Mahmûd ve Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, **el-Lümâ'** Nicholson'ın neşrinde eksik olan beş bölümü tamamlayarak, ancak nereden tamamladıklarını ve nüsha farklarını göstermeden neşretmişlerdir. Yayınladıkları metin, Nicholson'ın eksik neşri ile Arberry'nin onu tamamlayan neşrini bir araya getirmektedir. Bu sâyede eser ilk defa tam olarak basılmış oldu (Kahire 1960). Bu neşirde müellif hakkında kısa bilgi verilmiş, hadîsler sâdece kitab adlarıyla tahrîc edilmiş, sonuna da bir isim indeksi konulmuştur. Aynı baskı, ufak tefek matbaa tashihleri gördükten sonra aynı yıl Bağdad'da da tekrarlanmıştır.

4. Abdülkerîm Zühûr Adî, *"Ebû Nasr Serrâc ve Kitâbu'l-Lüma'"* **Mecelletü'l-lügati'l-arabiyye bi-Dımeşk,** Dımeşk, 1982, cild: 57, cüz: 1-2, s. 35-91. Makâle adından da anlaşılacağı gibi, Serrâc'ı ve eserini bütün klasik ve çağdaş kaynaklardan yararlanarak tanıtmıştır. Eserin muhtevâ açısından mukâyeseli bir tahlîlini de yapmıştır.

5. Richard Gramlich tarafından **Schlaglichter über das Sufitum, the K. al-luma,** adıyla tahkikli bir neşir ve Almanca tercemesi yayınlandı (Stuttgart 1990). Bu neşirde Nicholson'ın kullandıklarına ilâveten Arberry'nin neşrettiği Bankipore 825 nüshası görülmüş ve eksikler ikmal edilmiştir.[18]

6. Abdülhamid Medkûr, *"Ebû Nasr es-Serrâc es-Sûfî"*, **Mevsûatü'l-hadârati'l-İslâmiyye,** Amman 1993, deneme fasikülü 2, s. 320-324. Ansiklopedi maddesi çerçevesinde fakat bütün kaynaklar görülmeden yazılmış bir maddedir. Meselâ Zuhûr Adî'nin makâlesi görülmemiştir.

7. Ahmed Subhi Fırat, *"Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir eser el-Lüma' Fi't-Tasavvuf"*, **İslamî Edebiyat** Dergisi, İstanbul 1993, Nisan-Mayıs-Haziran, s. 25-28. Bu sahada yayınlanan ilk Türkçe makâle olması bakımından önemlidir.

8. **el-Lüma'** son olarak Pir Muhammed Hasan tarafından Urduca'ya çevirilip yayınlanmıştır (Pakistan 1994).[19]

18. bk. **İslam Chiristian-Muslim Relations**, England 1991, III. sy. 1, s. 151; **Arabica Bulletin Critique**, Leiden 1992, XXXIX, sy. 1, s. 125-126.
19. bk. Islamic Research İnstitute Publications, İslamabad 1994.

9. P. Lory, "al-Sarradj", **The Encyclopaedia of Islam,** Leiden 1995, IX, 65-66. Milli Eğim Bakanlığı'nca basılan **İslam Ansiklopedisi**'nin Türkçe neşrinde Serrâc maddesi yoktur. İngilizce yeni neşirde Serrâc'a yer verilmiş, gerek kendisi, gerekse eseri kısaca tanıtılmıştır.

Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklar ve kendi eserinden Serrâc'ın hayat çizgisi şöyle tesbit edilebilir: Kaynaklarda Ebû Nasr'ın tam adı Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahyâ'dır. Künyesi *Ebû Nasr*, nisbesi *Tûsî*, lâkabı *Tâvûsu'l-fukarâ*, şöhreti *Serrâc*'tır. *Tâvûsu'l-fukarâ* lakabını ilk kullanan Hucvîrî ve ondan naklen Attâr'dır.[20] "Serrâc" ise Türkçe'de saraç denilen "eyer, semer, kemer işleri yapan bir meslek" midir, yoksa başka sûretle verilmiş bir lâkab mıdır, tam olarak bilinmiyor. Serrâc, bugün İran sınırları içinde bulunan ve pekçok ilim ve fikir adamı yetiştirmiş Meşhed'in 100 km. kuzeybatısındaki Tûs şehrinde doğdu. Kaynaklarda Serrâc'ın babası ve âilesiyle ilgili bilgi bulmak mümkün değildir. Ancak *babasının secde halindeyken vefat ettiği*[21] rivayetine bakılırsa dindar ve sûfî bir zât olduğu söylenebilir. Serrâc'ın tahsilini kimlerden yaptığı konusunda da açıklık yoktur. Eserinde pekçok üstaddan yararlandığını belirtmektedir. Serrâc, 378 Receb'inde (Ekim 988) doğduğu memleketi Tûs'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[22]

İslâm dünyasının muhtelif yerlerindeki kütüphanelerde az sayıda da olsa **el-Lüma'** yazmalarına rastlanmaktadır.[23]

III- LÜMA'IN TESİRLERİ

Serrâc'ın eseri her nedense diğer tasavvuf klasikleri kadar yaygın bir alana yayılma imkanı elde edememiş, üzerinde şerh, ta'lîkat ve ihtisâr gibi çalışmalar da yapılmamış, hattâ XX. Asr'ın başına kadar neredeyse mechûl kalmıştır.

el-Lüma' ile birlikte ilk tasavvuf klâsikleri sayılan **et-Taarruf** ve **Kutû'l-Kulûb**'un müellifleri, Serrâc ile çağdaş olduklarından eserlerinde **el-Lüma'** ve müellifinden bahsetmezler. Kuşeyri ile Hücvîrî ise Serrâc'ın biyogrofisine yer vermeseler bile, eserinden alıntılar yapmışlardır. Gazzâlî, **İhyâ** adlı tasavvuf klasiğinde bazan ismini anarak; bazan ismini anmadan

20. **Keşfu'l-mahcûb** trc., s. 465; **Tezkiretü'l-evliyâ**. s. 639
21. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm,** Beyrut 1989, sene: 351-380, s. 625-626
22. Kabri ile ilgili bazı nakiller için bk. Ali Şir Nevâî, **Nesâyimü'l-mahabbe min şemayimi'l-fütüvve** (nşr. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 179, 321.
23. **el-Lüma'** yazmaları için bk. **GAS,** I, S. 666-667

alıntılar yapmış; Serrâc ve eseri **el-Lüma'** dan yararlanmıştır. Gazzâli özellikle semâ ve vecd bahsini işlerken **el-Lüma'**a atıflarda bulunmaktadır.[24]

Diğer bir tasavvuf klâsiği olan **Avârifü'l-maârif**'te de **el-Lüma'**a atıflar vardır. Nitekim Sühreverdî, eserin 22. bölümünde semâ konusunda 32. bölümde huzûr-i ilâhide edeb konusunda 37. bölümde kurb ehlinin namazı konusunda 38. bölümde namaz âdabı konusnuda 40. bölümde oruç ve nafile oruç konusunda 60. bölümde makamlar konusunda; başka yerlerde İbn Sâlim'den yaptığı nakillerle **el-Lüma'**dan alıntılar yapıp istifade etmiştir.

Serrâc'ın etkisinin en bâriz bir biçimde görüldüğü eser, Ebû Abdurrahman Sülemî'nin **Galatâtu's-sûfiyye** adlı eseridir. Eserin muhakkıkı Abdülfettah Ahmed el-Fâvî'nin de belirttiği gibi bu risâle geneli itibâriyle **el-Lüma'**ın aynı başlığı taşıyan bölümünün kopyası gibidir. Sûfîlerin kendi kendilerini tenkid etmeleri konusunu işlerken Abdurrahman Bedevî, hem Serrâc'a hem de Sülemî'ye işâret etmiş ve bu eserin **el-Lüma'**dan alıntı olduğuna dikkat çekmiştir.[25] Arberry de aynı konuya ilişkin bir makâle yazarak Abdurrahman Bedevî'den önce bu gerçeği tesbit etmiştir.[26]

Diğer yandan Serrâc'ın çağına yetişmiş bulunan Ebû Sa'd el-Hargûşî (406/1015)'nin **Tehzîbü'l-esrâr** adlı eseri, konu ve bâb başlıkları itibâriyle **el-Lüma'**ın aynı gibidir. Hattâ bu yüzden **Tehzîbü'l-esrâr**'la ilgili bir makâle yazan müsteşrik Arberry, işi biraz da ithama vardırarak şunları söylemektedir: "**el-Lüma'**dan aynen aktarılmış, târihî yağmacılığın yegâne şâhi lerinden biri."[27] Gerçekten iki eser muhtevâları ve ana başlıkları açısından karşılaştırıldığında açıkça bu benzerlik görülmektedir.[28]

24. bk. **İhyâ Ulûmi'ddin**, Kâhire, ts. II, 297
25. bk. **Târîhu't-tasavvufi'l-İslâmî**, Kuveyt 1978, s. 83-92
26. bk. *"Did Sulami Plagiarize Sarraj"*. **Journal of The Royal Asiatic Society**, London 1937, sy. 3, s. 431-465
27. A.J. Arberry. *"Khargshi's manual of Sufism"*, **Bulletin of the School of Oriantal Studies**, IX, sy. 2. s, 145
28. bk. Ebû Sa'd el-Hargûşî, **Tehzîbü'l-esrâr** (thk. İrfan Gündüz), İstanbul 1990, basılmamış doçentlik çalışması.

BİRİNCİ KISIM

Ebû Nasr Serrâc Tûsî

İSLÂM TASAVVUFU

el-LÜMA'

Terceme :
Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

MUKADDİME

Müellif Ebû Nasr Serrâc, Ebu'l-Kasım Ali b. İmam Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzi'nin senediyle rivayetine göre der ki:

Hamd, insanları yaratan ve onlara san'atının eserleri ve rubûbiyetinin şâhidleriyle ma'rifet-i ilahiyyeyi gösteren Allah'a mahusdur. O, bir grup insanı seçerek kendi iradesi istikametinde havastan kılmış, onlara ilim ve ince bir anlayış vermiş, haklarındaki hükm-i ilahiyi icrâ etmiştir. Rızık, ecel, amel ve ahlak konusunda olduğu gibi, hidayet ve muvaffakıyyet konusunda da onların derecelerini birbirinden farklı kılmıştır. Her ilim, ya Allah'ın kitabında, ya Rasulullah (s.a.)'in sünnetinde, ya da kendilerine keşif ve ilham verilen evliyaullahın kalplerinde mevcuddur. Çünkü **"Allah, mahvolanın** (sapıtanın) **apaçık bir delilden ötürü mahvolmasını, yaşayanın** (hidâyete erenin) **apaşikar bir huccetle yaşamasını diler. Doğrusu Allah işitir ve bilir."**[1]

Salât u selâm, evliyânın güneşi, asfiyânın kameri ve enbiyânın serveri, Allah'ın kulu ve rasulü Muhammed'e ve ehl-i beytine olsun.

İstihâre ederek tasavvuf ehlinin yol ve sözlerinin ma'nâsı, metodları, görüşlerinin temeli ile ilgili bir eser yazmaya karar verdim ve sûfîlere aid haberleri, şiirleri, makamları, halleri ve hakikatlarına anlaşılması zor ibareleri bölümler hâlinde anlatan bir eser derledim.

Eserin her bölümünde sûfîlere aid nükteler, bilgiler, fikir ve görüşlerinden pırıltılar *(lüma')* sundum. Benim onlarla ilgili söylediklerim, örnek şahsiyete, beyan ve huccete tabi olmaları sebebiyle Hakk'ın ihsanı olarak kendilerinde meydana gelen ma'nevî hallere ve rûhânî durumlara âid şeylerdir.

---

1. el-Enfal, 8/42

Bu eseri dikkatle, peşin hükümsüz, huzûr-ı kalb ve ciddiyetle, işin önünü ardını düşünerek ve selefin büyüklerine karşı çıkmaktan sakınarak iyiniyyet ve temiz bir yürekle inceleyenler, Allah Teala'ya yaklaştırıcı olarak bulacaklardır. Çünkü sûfî taifesi, sayıları az olmakla birlikte, Hak nezdinde değerleri ve dereceleri yüce kimselerdir.

Çağımızda yaşayan aklı başında kimselere yakışan, sûfîlerin usul ve niyyetlerine dair birşeyler bilmek, sağlam bir yola girmiş gerçek sûfî ile sûfîliğe özeneni; onların libaslarına bürünüp sûfî geçineni birbirinden ayırabilmektir. Sûfîler Allah'ın yeryüzündeki eminleri, ilminin ve sırlarının bekçileridir. Allah'ın temiz ve muhlis kullarıdır. Takva ehli velileri ve sadık dostlarıdır.

Sûfîler grup gruptur: Ahyâr, sâbikûn, ebrâr, mukarrabûn, büdelâ ve sıddîklar. Sûfîler, Allah'ın ma'rifet-i ilahiyyesiyle kalplerini ihya ettiği, uzuvlarını hizmetle süslediği, dillerini zikr-i ilahisine alıştırdığı, sırlarını murakabe ile temizlediği kişilerdir. Hakk'ın emrine riayet sebebiyle kendilerine velayet tacı ve hidayet libası giydirilmiş kimselerdir. Allah Teala onların kalplerini kendine yöneltmiş, huzurunda cem'etmiştir. Onları kendisiyle masivadan müstağni kılmıştır. Böylece onlar, Allah'ı herşeye tercih ederek yalnız O'na yönelmiş, sadece O'na güvenerek O'nun kapısında durmuşlardır. O'nun kazasına rıza ve belasına sabrederek Allah için vatanlarından ayrılmış, ihvanlarının yanlarına varmışlardır. Allah için akrabalarını bile terkederek dünyevi bağlarını koparmışlar, halktan kaçıp Hakk'ın dostluğuna sığınmışlardır.

"Bu Allah'ın fazl ve ihsanıdır ki, onu dilediğine verir. Çünkü Allah, büyük fazl sahibidir."[2]

"İnsanlardan bazıları vardır, nefsine zulmeder."[3]

"De ki: Hamd Allah'a mahsustur. Selam O'nun seçkin (tasfiye görmüş) kullarına."[4]

Bugün sûfîlerin ilimlerine dair söz söyleyenler pek çoğaldı. Sûfîlere benzemek isteyenler, tasavvufî konularda işaret yoluyla konuşanlar hayli arttı. Bu gruplardan herbirinin kendilerine aid ibarelerle yazılmış eserleri vardır. Bunların hepsini güzel saymak mümkün değildir. Çünkü meşayıhın bu konuda söz söyleyen ilk büyükleri, dünya ile olan bağlarını koparmadan, nefslerini mücahede, riyazat ve vecdle öldürmeden konuşmamışlardı. Dünyaya arkalarını çevirip Hakk'ın dışında herşeyden soyutlanmışlar, ilme sarılıp amelde tahkik ehlin-

2. el-Cum'a, 62/4
3. Fatır, 35/32
4. en-Neml.27/59

den olmuşlar ve böylece ilim, hakikat ve ameli birleştirdikten sonra söz söylemişlerdir.

Kitapta rivayetlere aid isnadların ekserisini hazfettim. Haber, hikaye ve asarın sadece metinlerini verdim. Lüzumsuz uzatmalardan kaçındım. Allah'ın inayetiyle isabet ettiğim şeylerden dolayı Allah'a hamdediyor, eksiklikler, lüzumsuz fazlalıklar ve düştüğüm hatalar sebebiyle Allah'dan mağfiret diliyorum.

Çağımızdaki[5] bazı âlimlerin düştüğü hatâya düşmemek için daha çok ilk mutasavvıfların görüş ve sözlerin nakletmeyi tercih ettim. Çünkü Asrımızda yaşayan bazı müteahhır alimler, tasavvufi manalardan söz söyledikleri, ya da kendilerine birşeyler izafe ettiklerinde bu hakikatlerden çok uzaktırlar. Onlar ilk sûfîlerin söz, hal ve vecdlerini farklı bir şekilde süsleyip kendilerine izafe ederek halk arasında mevki ve itibar kazanmayı amaçlarlar. Böyle kötü niyet taşıyanların hasmı Allah Teala'dır. Allah hesaba çekici olarak yeter. Çünkü Allah onlara bir emânet vermiş, onlar bu emanete hıyanet etmişlerdir. Allah'ın emanet verdiği insanın buna hıyanet etmiş olması, hıyanetlerin en büyüğüdür. **"Allah hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmaz."**[6]

Başarıya ulaştıracak ancak Allah'tır.

---

5. Müellifin yaşadığı çağ: Hicri IV; Milâdî X. asırdır.
6. Yusuf, 12/52

BİRİNCİ BÖLÜM

A- TASAVVUFUN TANIMI VE KONUMU

B- TEVHÎD, MA'RİFET VE ÂRİF

A. TASAVVUFUN TANIMI VE KONUMU

I- TASAVVUF VE DİĞER İLİMLER

Birisi benden "tasavvufun ve sûfîlerin yolunun ne olduğunu, halkın mutasavvıflar hakkındaki farklı yorumlarının sebeplerini" sordu. Sûfîler hakkında halkın bazısı ifrata varacak düşünceler öne sürerek onları yüce mertebelere çıkarmakta; bazısı onları normal ölçülerin dışına çıkararak küçümsemekte; bir grubu onları cehaletlerine aldırmayan oyun ve eğlence düşkünü kişiler olarak görmekte; bir başka grubu ise zühd ve takva ehli, suf giyen, konuşma ve giyime önem vermeyen kişiler olarak değerlendirmektedir. Diğer bazıları ise bu konuda daha da ileri giderek sûfîleri zındıklık ve sapıklıkla itham edecek dereceye varmaktadır. Soru soran zat benden bu görüşlerden hangisinin doğru olduğunu; bunların kitap, sünnet; ashab ve tabiin ahlakı ile salihlerin adabına uygun olan usullerini açıklamamı istedi. Bu yüzden ben sözlerimi kitap ve sünnete bağlı olarak açıklayıp hakkın hakk olarak ortaya çıkmasını, batılın ortadan kalkmasını, ciddinin gayr-i ciddiden, sağlamın sakattan ayrılmasını ve her şeyin yerini bulmasını istedim Çünkü tasavvuf, dini ilimlerden biridir. Başarı Allah'dandır.

Allah Teala mü'minlere Kitab-ı ilahi'ye sarılmayı emrederek kalplerinden şüpheyi gidermiş ve dinin temelini sağlamlaştırmıştır. Allah Teala: **"Allah'ın kitabına toptan sımsıkı sarılınız. Ayrılığa düşmeyiniz."**[1]

"İyilik ve takva üzere yardımlaşınız"[2] buyurmaktadır. Diğer bir ayette ise Allah Teala, mü'minlerin kendi nezdinde en faziletli, dini açıdan en üstün saydığı bir grubu meleklerden sonra anarak, vahdaniyyet anlayışına şahid tut-

1. Alü İmran, 3/103
2. el-Maide, 5/2

makta ve şöyle buyurmaktadır: **"Allah kendisinden başka tanrı olmadığına şahidlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka tanrı olmadığına doğruca şahidlik ettiler."**[3]

Peygamberimiz (s.a.) 'in *"Alimler peygamberlerin varisleridir."*[4] buyurduğu rivayet olunmaktadır. Benim düşünceme göre, Allah bilir ama, ayette geçen *"doğruca şahidlik eden ilim erbabı"* peygamber varisi olmaya layık kimselerdir. Çünkü onlar, Kitabullah'a sarılan, Rasulullah'a uyan, ashab ve tabiinin yoluna giren , takva ehli salih kişilerin usulünü benimseyen kimselerdir. Bunlar da üç gruptur: Hadisçiler, fıkıhçılar ve tasavvuf erbabı. İşte bu üç grup, Allah'ın vahdaniyetine şahidlik eden ve peygamber varisi olmaya layık olan kimselerdir.

İlimler çeşitlidir. Din ilmi de üç türlüdür. Kur'an ilmi, sünnet ilmi, iman hakikatları ilmi. Bu üç ilim, bu üç grup arasında dönüp dolaşır. Bu üç ilim, Allah'ın ayetlerinden, Rasulü'nün sünnetlerinden ve veli kullarının kalplerine düşen hikmetlerden oluşur. Bunun da aslı îman hadisidir ki *Cibril* 'in Peygamberimiz'e *"islamı, imanı ve ihsanı sorduğu"* hadis-i şeriftir. İslam zâhirdir, iman zâhir ve bâtındır. İhsan ise zâhirin de bâtının da hakikatidir. Onu da Cenab-ı Peygamber (s.a.) şöyle tanımlamıştır: *"İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da O seni görüyor."*[5]

Hz. Peygamber'in bu tanımını Cibril tasdik etmiştir. İlim amele yakındır, amel de ihlasa. İhlas kulun ilmiyle ve ameliyle Allah'ın rızasını murad etmesidir. İlim ve amel konusunda bu üç grubun dereceleri farklı farklıdır. Bunların maksadları ve dereceleri de birbirinden farklıdır. Nitekim Allah Teala:

"Kendilerine ilim verilenler derece derecedir."[6]

"Herbirinin yaptıkları işten dolayı dereceleri vardır."[7]

"Bak nasıl onların kimini kiminden üstün yaptık"[8] buyurmaktadır. Peygamber (s.a.) de: *"İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Birbirlerine olan üstünlükleri ancak ilim ve takvadadır."*[9] buyurmaktadır.

3. Alü İmran, 3/18
4. Buhârî, İlim, 10; Ebû Davûd, İlim, 1
5. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5
6. el-Mücadile, 58/11
7. el-Ahkaf, 46/19
8. el-İsra, 17/21
9. Devlemî, el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb, Beyrut 1986, IV, 300

Dinin usul, füru, hukuk, hakayık, zâhirî ve bâtınî hududu gibi konularla ilgili bir müşkili olan kimselerin bu üç gruba yani hadisçi, fıkıhçı ve sûfîlere başvurması gerekir.Bu sınıflardan herbirinin ilim, amel, hal ve hakikat yönünden bir takım şekli esasları olduğu gibi, mana açısından da kendilerine göre bir takım terimleri, kavramları ve yorumları vardır. İlimleri bu özellikleriyle bilenler o sahada alim, bilmeyenler ise cahil sayılırlar. Bütün ilim, amel ve halleri içine alan kemal mertebesine ulaşmak, kimsenin yapabileceği bir iş değildir. Saydığımız üç sınıftan herbirinin kendine göre bir yeri ve önemi vardır. İnşaallah ben gücümün yettiği kadar bu üç gruptan herbirinin ilim ve uygulamaları ile birbirlerine üstün oldukları durumları ve hangi tabakanın daha üstün olduğunu senin kavrayabileceğin şekilde açıklamaya çalışacağım.

II- HADİS İLMİ VE HADİSÇİLER

Hadisçiler: "Allah Rasulü (s.a.)'nün hadislerinin zâhirine bağlı kalarak "Hadis, dinin esasıdır, çünkü Allah Teala: **"Peygamber (s.a.) size neyi verirse onu alın, sizi neden sakındırırsa ondan vazgeçin"**[10] buyurmaktadır" derler. Bu ayet-i kerimeye istinâden hadisçiler, hadis elde etmek ve ravilere ulaşmak maksadıyla diyar diyar dolaşmışlardır. Hadis ve sünnet konusunda kendilerine gelen haberleri başkalarına duyurmayı da görev saymışlar, sahabe ve tabiin neslinden kendilerine ulaşan rivayetleri toplamışlar, onların yaşayış tarzları, sözleri, usul ve üslupları ile ahkam konusundaki yorumlarını, fiillerini, ahlâk ve ihtilaflarını kayda geçirmişlerdir. Hadisçiler rivâyetleri, bizzat dinleme (semâ) ve ezberleme yoluyla anlamışlar; hadis ravilerini ezber gücü, güvenilirlik ve ahlâkî açıdan değerlendirmişler ve doğruyu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu konuda yapılması gerekeni yaptıkları muhakkaktır.

Hadis rivayeti konusundaki titizlikleri hadisçileri ravilerin rivayet konusundaki durumlarını bilmeye, hadis ravilerinin isimlerini, künyelerini, doğum ve vefat yerlerini gösteren eserler tedvin etmeye sevketmiştir. Böylece hadisçiler bir hadis tarihi meydana getirmişler ve ravilerden hangisinin kaç hadis rivayet ettiğini, kimden hadis aldığını, kime naklettiğini ve kimin nakilde hatalı olduğunu, kimin de rivayet sırasında ilaveler, ya da noksanlıklar yaparak yanıldığını tesbit etmişlerdir. Hatalardan hangisinin kasdî olduğunu belirleyerek ne tür hatalara müsamaha edilebileceğini belirtmişler, yalancılıkla itham edilen ve Rasulullah'ın söylemediğini ona isnad edenleri tesbit etmişlerdir. Kimden hadis

10. el-Haşr, 59/7

rivayet etmenin doğru, kimden yanlış olduğunu açıklamışlardır. Kimlerin başkasının rivayet etmediğini rivayet ettiğini, kimlerin de başkalarından farklı lafızlarla nakillerde bulunduğunu açıkça bildirmişlerdir. Her hadisin kimler tarafından rivayet edildiğini, ravisinde bir illet bulunup bulunmadığını kaydetmişler, bu konuda bölümler ihtiva eden eserler, ve sünen kitapları yazmışladır. Hadislerin sahih olanı ile sıhhatinde ihtilaf edilenini,, rivayet zincirinde zaaf ile malul olanını birbirinden ayırmışlardır. En çok ve en az hadis rivayet edenlerin üzerinde durarak beldelerin hadis imamlarını, ravi tabakatını talebesi ve hocası, büyüğü ve küçüğü ile tanıtmış ve anlatmışlardır.

Hadis ilmi, ihtilaf sebeplerini, rivayetlerdeki noksanlık ve fazlalıkları, hadis rivayetinde muhaddislerin yerleri konularını da kapsamaktadır. Çünkü hadis ilmi dinin esasıdır. Ancak muhaddisler de fazilet bakımından derece derecedirler. Onlardan bazısı ilim, liyakat ve hafıza gücü sebebiyle diğer alimler üzerine adl, cerh ve ta'dil, redd ve kabul konusunda şehadeti makbul kimselerden olma özelliği kazanmış ve Rasulullah'ın söylediği, yaptığı, emrettiği, yasakladığı,uygun gördüğü ve dua buyurduğu şeyler konusunda şahidliği makbul kimselerden olmuştur. Allah Teala buyurur: **"Böylece biz sizi orta bir ümmet yaptık ki insanlar üzerine şahid olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun."**[11]

Bu ayette anlatılan şahidlerden maksad ashab-ı hadisdir. Çünkü onlar Allah Rasulü (s.a.), sahabe ve tabiinin söyledikleri ve yaptıkları üzerine şahiddirler. Peygamber (a.s.)'ın onlar üzerine şahidliği ise onların Hz. Peygamber'in söz, fiil, davranış ve ahlakına şahid olmalarıdır. Peygamber (a.s.) buyurmuştur ki: *"Kim bana kasden yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın."*[12]

"Benden duyduğunu başkalarına tebliğ eden kimsenin Allah yüzünü ağartsın."[13] Hadisçilerin yüzünde bu dua berekatıyla bir parıltı ve ziyâ bulunduğu söylenir.

Hadisçilerin kendi ilimleri ile ilgili usûl ve incelikleri anlatan pekçok eserleri vardır. Ehl-i hadisten, kendi çağındakilere önderlik etmiş, ilim, akıl, anlayış ve liyakat bakımından üstün meziyetlere sahip pekçok imam bulunmakta dır. Bu konuda tafsilata kalkışmak sözü uzatır. Anlayana bu söylediklerimiz yeterlidir. Başarıya ulaştıran sadece Allah Teala hazretleridir.

11. el-Bakara, 2/143

12. Buhârî, İlim, 38; Müslim, Zühd, 72

13. Ebû Dâvûd, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 7

III- FIKIH VE FAKİHLER

Fakihler, hadisçilerin ilimlerini, usul ve mana konusundaki görüşlerini kabulün yanısıra, hadisi anlama ve ondan şer'i konularda hüküm çıkarmadaki ince kavrayışları sebebiyle hadisçilerden üstün sayılmışlardır. Çünkü dînî ahkâmı; nâsih ile mensûhu, usûl ile fürûu, husûs ile umûmu kitab, sünnet, icma ve kıyas ile açıklayan onlardır. İnsanlara Kur'an ve hadisten hükmü nesholunan ve fakat metni mevcud veya metni mensuh, fakat hükmü bakî ahkamı, lafzı âmm, fakat manası hâss şeyleri, ya da lafzı âmm, manası hâss olan şeyleri, hitâbı umumi, fakat muhatabı tek, ya da muhatabı tek hitâbı umumi olan hususları açıklayan hep onlardır. Dini hükümleri muhaliflerine karşı aklî izahlarla delillendiren, sapıklara karşı sağlam delillerle dini savunan yine onlardır. Kitap ve sünnetin nasslarına, icma ve kıyasın hükümlerine sıkısıkıya sarılan da onlardır. Fikirleriyle muhaliflere karşı en iyi şekilde mücadele verenler, hasımlara karşı duranlar, yapılan itirazlara fikirler üreterek karşı koyanlar hep onlardır.

Fakihler herşeyi yerli yerine koymuşlar, herşeyin sınırını güzelce çizmişler; birbirine yakın, müşkil ve karışık mes'eleri tefrik etmişler, emir ve nehy konusunda teşvik ya da sakındırma özelliği taşıyan lafızları birbirinden ayırmışlardır. Böylece müşkilleri halletmiş, düğümleri çözmüş ve yolları açık hale getirmişler, şüpheleri izale etmişler, aslî mes'elelerle fer'î meseleleri birbirinden ayırmışlar, mücmel olanları şerhetmişler, mürekkeb olan şeyleri basitleştirmişler, dinin sınırlarını ihtiyatla korumuşlardır. Bu yüzden hudûd-i ilahiyye ve ahkam-ı şer'iyye konularında âlimin âlimi, câhilin câhili, havassın havassı, avammın avammı taklid etmemesi gerekir. Müslümanlar hudûd-i ilahiyyeyi fakihler sayesinde koruyabilmektedir. Allah Teala kitabında şöyle buyurur: **"Mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların içlerinden bir grup dinde geniş bilgi elde etmek (tefekkuh) ve kavimleri savaştan döndüklerinde onları îkaz etmek için geride kalmalıdır."**[14]

Hz. Peygamber (a.s.) da buyurur: *"Allah Teala kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde ince bir anlayış (tefakkuh) sahibi yapar"* [15]

Fakihlerin de ilimleri ve usulleriyle ilgili bir takım eserleri vardır. Her çağda ilim, anlayış, dindarlık ve liyakat sebebiyle fıkıh erbabına imamlık yapan büyük imamlar vardır. Onlara aid bilgi vermeye kalkışmak sözü uzatır. Azı gören akıllı, çoğun durumunu kavrar. Başarı Allah'tandır.

14. et-Tevbe, 9/122

15. Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175

IV- TASAVVUF İLMİ VE SÛFÎLER

Sûfîler, inanç konusunda hadisçiler ve fakihlerle aynı görüşü paylaşan, onların ilimlerini benimseyerek esaslarına karşı çıkmayan kimselerdir. Çünkü sûfîler, bid'atlerden ve nefsin kölesi olmaktan kaçınan, güzel örneğe bağlı ve ona uymaya hazır, her türlü bilgide fakih ve muhaddislerle ortak görüşlere sahiptirler. Sûfîlerden bilgi ve anlayışta muhaddis ve fakihlerin derecesine ulaşamamış olanlar, ahkam-ı şer'iyye ve hudud-i islamiyye konusunda karşılaştıkları müşkillerin halli için mutlaka muhaddis ve fakihlere başvururlar. Alimlerin icma ettikleri konuda sûfîler de icma ederler. Ulemânın ihtilaf ettiği konularda ise sûfîler, ihtiyatlı olmak için en güzel, en evla ve en mükemmel olanı seçerler ki böylece Allah'ın kullarına emrettiği şeyi yüceltmiş, nehyettiğinden de sakınmış olurlar.

Sûfîlik yolunda azimeti bırakıp ruhsata sığınmak; tevil kapısını zorlamak, rahat ve refaha meyledip ölçüleri gevşek tutmak, şüpheli şeylere kaymak sözkonusu değildir. Çünkü bu tür davranışlar dini küçük görmek, dini emirleri hafife almak ve ihtiyatı elden bırakmak anlamı taşır. Oysa sûfîlerin yolu, dini konularda evlâ ve sağlam olanla amel etmektir. Hadisçilerin ve fakihlerin zâhirî ilimlerini kullanma konusunda, sûfîlerin yolları ve görüşleri hakkında bildiğimiz budur. Sûfîlerin bundan başka yükseldikleri dereceler ve haller; ibadet, taat ve ahlak türünden menziller vardır. İbadet, ahlak ve hallerin bir takım incelikleri vardır ki bunlar fukaha ve hadisçilerden farklı olarak, sadece sûfîlere mahsustur. Bunların açıklanıp anlatılması sözü uzatır. Ben herşeyden ancak, anlatılan anlatılmayana ölçü olacak kadar şeyler zikredeceğim inşaallah.

V- SÛFÎLERİN ÂDÂBI

Sûfîlerin diğer ilim erbabından farklı ilk özellikleri, farzları yerine getirdikten ve haramlardan kaçındıktan başka *mâlâyânî* denilen boş ve anlamsız meşguliyetleri terketmek, maksadları ile aralarına giren her türlü alakadan sıyrılmaktır. Onların Allah'dan başka gaye ve maksadları yoktur. Sûfîlerin bundan başka muhtelif adabı vardır. İşte bunlardan bazıları: "Dünya nimetinin azına kanaat etmek; zaruri olan, ya'ni olmazsa olmaz ölçüsündeki bir azıkla yetinmek, zaruri olan giyim-kuşam, yiyecek ve istirahat imkanını sağlayacak bir şeyle iktifâ etmek, iradî olarak fakirliği zenginliğe tercih etmek, aza koşup çoktan kaçmak, açlığı tokluğa tercih, üstünlük ve büyüklüğe rağbet etmemek, i'tibar ve makamdan feragat gösterebilmek, yaratıklara şefkat ve merhamet, büyük küçük herkese tevazu, ihtiyaç anında bile başkalarını kendine

tercih (îsar), dünyaya dalanlara aldırış etmemek, Allah hakkında daima hüsn-i zan sahibi olmak, taata koşarken ve hayırda yarışırken daima ihlas üzere bulunmak, herşeyden kesilip Allah'a yönelmek, O'nun kazasına rıza, belasına sabır göstererek nefsin isteklerine karşı koymak, nefsle mücahede konusunda direnç göstermek ve ona muhalefet etmek. Çünkü Allah Teala nefsi "daima kötülüğü emretme" özelliği ile tanımlamış ve ona karşı dikkatli olunmasını istemiştir. Nitekim Nebi (s.a.) de *"Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsindir"*[16] buyurmuştur.

***

İlahi sırlara riâyet, Allah Teala Hazretlerini murakabe etmek, havatırı def'ederek kalpleri korumak, Allah'tan başkasının bilmediği güzel düşüncelere sahip olarak uyanık bir kalp, duru bir zihin, sağlam bir niyyet ve tam bir yönelişle Allah'a kulluk etmek de sûfîlerin dikkat ettiği âdâb ve şemail cümlesindendir. Çünkü Allah Teala sadece Rıza-i Bari'si için yapılmış olan amelleri kabul buyurur. Nitekim **"Dikkat edin, din sadece Allah'ındır."**[17] buyurulmuştur.

***

Evliya'nın yoluna girmek, asfiyanın ma'nevî menzillerinde konaklamak, ruhu bezl, nefsi telef ederek Allah'ın ve kullarının haklarının hakikatine sarılmak, ölümü hayata tercih etmek, zilleti izzete, rahatlığı zorluk ve şiddete üstün saymak ve bunu maksadlarına erişmek üzere yapmak, yine sûfîlerin adabı cümlesindendir. Çünkü mürîdin muradı, Allah'tan ve Allah'ın muradından başka birşey değildir.

Bu söylediklerimiz, hakikatlerin açık ve zâhir olanlarının başlangıcıdır. Görmez misiniz ki Peygamber (s.a.), Hârise (r.a.)'ye *"Her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?"* diye sorduğunda ne cevap vermişti: *"Ben nefsimi dünyadan men'ettim. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki ben Rabbımın arşını açıkça görüyor gibiyim. Ehl-i cennetin birbirlerini ziyaret edip durduklarını temaşa ediyor gibiyim. Cehennemliklerin bağırışıp birbirileri üstüne yıkıldıklarını seyrediyor gibiyim."* Peygamberimiz bu cevap karşısında şöyle buyurdu: *"Sen işin farkına varmışsın, anladığına iyi sarıl.*[18]*"* Ya da buna benzer şekilde konuşmuştu.

16. Beyhakî, ez-Zühdü'l-kebîr, Beyrut 1987, s. 157; Hindî, Kenzü'l-ummâl, Beyrut 1985, IV, 431
17. ez-Zümer, 39/3
18. Ebû Nuaym, Hılyetü'l-evliyâ, X, 273; Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, Mısır 1314, III, 163

VI- EHL-İ İLİM ARASINDA SÛFÎLERİN YERİ

Sûfîlerin; ilim erbabı arasında, hükmü neshedilmemiş Kur'an ayetlerini, hükmü kaldırılmamış hadisleri kullanma konusunda özel bir tavırları vardır. Bilhassa güzel ahlakı öğütleyen, hallerden ve amellerdeki faziletlerden bahseden ayet ve hadislerle dinin yüce makamlarından haber veren, mü'minlerin ma'nevî menzillerini anlatan ayet ve hadisler, sahabe ve tabiinin bu konudaki sözleri, onların ilgisini çekmektedir. Çünkü sahabe ve tabiinin söz ve davranışları genellikle Allah Rasulünün adab ve ahlakından bir cüzdür.

Allah Rasulü *"Beni eğiten Rabbımdır. Ahlakımı güzel yapmıştır."*[19] buyururken Allah Teala da: **"Sen yüce bir ahlak üzeresin"**[20] buyurmaktadır. Bütün bunlar alimlerin ve fakihlerin kitaplarında da yazılıdır. Ancak alimler ve fakihler, bu konuda ince bir anlayış ve kavrayışa sahip değillerdir. Sûfîlerin dışındaki alimler genelde "*ülü'l-ılm kaimen bi'l-kıst*" olmadıkları için bu gerçeği ikrar ve hakk olduğuna iman ile yetinirler. Tevbe ve özellikleri, tevbekarların dereceleri, verâın incelikleri, vera ehlinin halleri, tevekkül erbabının tabakaları, rıza ehlinin makamları, sabredenlerin dereceleri gibi konular makam türündendir. Haşyet, huzû, mahabbet, korku, reca, şevk müşahede, tume'nine hâl türündendir. Allah Teala: **"Mü'minler o kimselerdir ki Allah'ın adı anıldığında kalpleri titrer."**[21] ayetiyle tume'nîneye işaret buyurmaktadır.

Yakin ve kanaat gibi saydığımız ve sayamadığımız hal cümlesinden pekçok kavram vardır. Her halin bir ehli ve kendine göre tabakaları vardır. Hal ehli olan kişilerin de birtakım dereceleri, müşahede, murakabe ve sırları bulunmaktadır. Her hal ehlinin irade, vecd ve istiğrakları birbirinden farklıdır. Her biri Hakk Teala'nın kendilerine taksim buyurduğu sınır ve makamdadır. Hâl ehli kimselerin sahip oldukları nimetlerin en yücesi, devamlı murakabeye ermiş olmalarıdır. Murâkabe, ihsan makamını gerçekleştirmek demektir.

Hırs ve emeli, nefsin isteklerini tanımada; riyanın, gizli şehvetin ve şirk-i hafinin ne olduğunu bilmede ve ondan kurtuluş yolunu göstermede sûfîlerin özel bir konumu vardır. Allah'a inabenin nasıl olacağını, sıdk ile ilticanın nasıl tahakkuk edeceğini, halini ve hacetini Hakk'a arzetmenin (iftikar), teslimiyyet ve tefviz-i ilahinin nasıl gerçekleşeceğini tam anlamıyla bilenler onlardır.

***

Sûfîlerin, ulema ve fakihlerin kavramakta güçlük çektiği bazı meseleleri, kendilerine göre bir takım keşfî yollarla kavrama usûlleri mevcûddur. Çünkü

19 Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I, 72; Hindî, Kenzü'l-ummâl, XI, 406; Şevkânî, el-Fevâidü'l-mecmûa, 327
20. Kalem, 68/4
21. el-Enfal, 8/2

sûfîlerin ibaredeki bazı latif ma'nâları kavrama gücü vardır. Onların görüş beyan ettikleri ince ma'nâlı konular, genellikle dünya bağ ve ilgisi ile masiva perdesi, ihlas makamları, marifet ahvali, ubudiyyet gerçekleri, ezeli varlık karşısında kainatın yok sayılması, kadim ile mukayase edildiğinde muhdesin kaybolması, fena, baka ve itirazı terk gibi özel konulardır. Sûfîlerin *"ülü'l-ılm kaimen bi'l-kıst"* ayetinin çerçevesi içinde yer almaları, ibarelerdeki bazı düğümleri çözmeleri ve birtakım müşkillere vakıf olmaları sebebiyledir. Onların belli makamlardan geçmeleri ve zaman zaman bir takım ruhi sıkıntılara düşmeleri, ma'nevî tecrübelerini artırdığından bu konularda tecrübeyle konuşmuşlar, eksik ve fazlasıyla deneyimlerini aktarmışlardır. Bu sebepledir ki biri kalkıp birşeyler söyleyecek olsa onlar, o sözün sıhhati veya sakatlığı konusunda tecrübelerine dayanarak görüş beyan edebilirler. Zaten bu konuda çok söz söylemek de mümkün değildir.

Bu anlattıklarımızın ilim olarak temel dayanağı, Allah'ın kitabında ve Rasulullah'ın hadislerinde vardır. Ancak bunu anlayabilmek ehlinin işidir. Alimler eğer araştıracak olurlarsa bunu inkar edemezler. Tasavvufa karşı çıkan ve onu reddenler sadece katı kuralcı zâhir alimlerinden bir gruptur. Çünkü onlar ne doğru dürüst Kitabullah'ı, ne de ahbar-ı Rasulullah'ı bilirler. Bildikleri sadece zâhir ahkamı ve, kendi muhaliflerine karşı kullanacakları bazı delillerdir.Günümüz insanları da her nedense böylelerine daha çok meylederler. Çünkü bu yol halk nezdinde makam ve mevki elde etmeye, baş olmaya ve dünyalık bazı şeyler elde etmeye daha uygundur. Böyle bir yol halkın hoşuna gidebilir.

Bizim anlatmaya çalıştığımız tasavvuf ve hakikat ilmi ile uğraşanlar pek azdır. Çünkü bu ilim, havassın ilmidir ve bir takım güçlük ve zorlukları vardır. Bu ilmi öğrenebilmek için diz kırıp oturmak, kalbi mahzun hale getirmek, gözlerden yaşlar akıtmak gerekir. Bu ilimle büyüklük iddia edenler küçülür. Küçük olduğunu sananlar da büyür. Öğrenilmesi bu kadar etkili olan bir ilmin tadılması, yaşanması ve gerçekleştirilmesi nasıl olur, düşünmek gerekir. Bu ilmin içine girmek nefse hazz vermez. Çünkü tasavvuf nefislere sıkısıkıya mukayyed olmaya bağlı bir ilimdir. O ilimle hisler kaybolur, murad edilen şeylerden uzaklaşmak gerekir. Bu yüzden ulema, bu ilme pek yaklaşmak istemez ve kendilerine rızık kapısı açacak, tevil ve ruhsat yollarına sevkedecek ilme yönelir. Bu tür ilim, bazan beşeri hazlara daha uygun düştüğü gibi, haktan kaçma, hazların peşinde koşma tıynetinde olan nefse daha kolay gelir. En doğrusunu Allah bilir.

VII- TASAVVUFA YAPILAN İSNADLARA CEVAP

Allah Teala hazretlerinin Kur'an-ı Kerim'inde ***sadık**lardan* (doğrular-

dan), ***kânit**lardan* (dua edenlerden), ***hâşi'***lerden (huşu ehli kişilerden), ***mûkın***lerden (yakine erenlerden), ***muhlis***lerden, ***muhsin***lerden, ***hâif***lerden (Allah'tan korkanlardan), ***râcî***lerden (Allah'tan ümid üzre olanlardan), ***vâcil***lerden (ürperip titreyenlerden), ***âbid***lerden (ibadet ehlinden), ***sâih***lerden (seyyahlardan), ***sâbir***lerden, ***râzı***lerden, ***mütevekkil***lerden, ***muhbit***lerden (alçakgönüllülerden), ***velî***lerden, ***muttakî***lerden, ***mustafâ***lardan (seçkinlerden), ***müctebâ***lardan (seçilmişlerden), ***ebrâr*** ve ***mukarreb***lerden bahsettiği konusunda ulema arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Allah Teala müşahede ehli hakkında şöyle buyurur: **"Şüphesiz bunda aklı olan, ya da müşahede makamında bulunarak kulak veren kimseler için öğüt vardır."** [22] İtmi'nan ehli kimseler hakkında: **"Dikkat edin kalpler ancak Allah'ın zikriyle itminana erer."**[23] buyurulur. Allah Teala bunlardan başka Kur'an-ı Kerim'de *sabık*lardan *muktesıd*lardan ve hayır konusunda yarışanlardan bahsetmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.)'in bu konuda bir takım hadisleri bulunmaktadır. Nitekim:

1- *"Ümmetim içinde ilham ve keşfe mazhar (mükellem-muhaddes) bazı insanlar vardır. Ömer de bunlardan biridir."* [24]

2- *"Nice yüzü gözü tozlu, saçları dağınık, kılık kıyafeti eski kişiler vardır ki, Allah adına yemin etseler, Allah onların yeminlerini kabul eder. Berâ b. Âzib onlardandır."* [25]

3- Efendimiz (s.a.), Vâbisa'ya hitaben: *"Kalbine danış"*[26] buyurmuş ve fakat bir başkası için bunu söylememiştir.

4- *"Ümmetimden bir zat vardır ki onun şefaati sayesinde Rebia ve Mudar kabilesi kadar insan cennete girecektir."*[27] Bu zat Üveys Karânî'dir.

5- *"Ümmetimden Kur'an okuduğunda huşu duyan kimseler görürsün. Talk b. Habîb bunlardan biridir."* [28]

6- *"Ümmetimden yetmiş bin kişi hesap görmeden cennete gireceklerdir."* Ashab sordu: *"Onlar kimlerdir ya Rasûlâllah?"* Cevaben buyurdular: *"Afsun ve dağlama gibi işlerle meşgul olmadan rablarına dayanıp güvenenler-*

22. Kaf, 50/37
23. er-Ra'd, 13/28
24. Buhârî, Fezâil, 16
25. Müslim, Birr, 138, Cennet, 48
26. Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 228
27. Benzer bir hadis için bk. Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 12
28. Kaynağı bulunamamıştır.

dir."[29] Bu konudaki rivâyetler pekçoktur. Yukarıdaki ayet ve hadislerde vasıfları anlatılan kimselerin her türü Muhammed ümmeti içinde vardır. Şayet bunlar ümmet içinde bulunmamış olsalar veya bulunmaları sözkonusu olmasa, Allah Teala kitabında bunların adını anmazdı. Rasulullah da bunların vasıflarından bahsetmezdi. Biz "îmân" adını görünce onun bütün mü'minlere şamil olduğunu biliriz. Îkan, ihsan, sıdk gibi sıfatlarla muttasıf olan kimselerin ise mü'minlerin genelinden farklı birtakım özelliklere sahip bulunduğunu anlarız. İslam uleması, peygamberlerin bu sayılan sıfatlara sahip kimselerden daha üstün ve Hakk Teala'ya daha yakın oldukları konusunda ittifak halindedir. Beşer olmak, yiyip içmek bakımından hepsi aynı olmakla birlikte Allah, kendine yakınlıkları sebebiyle nebileri ve bahsi geçen özelliklere sahip kimseleri muhatab seçmiştir. Şu kadar var ki, peygamberler vahy-i ilahi ve mu'cize gibi bir takım farklı özellikleriyle diğerlerinden ayrılırlar. Bu konuda hiçbir kimsenin onlara yaklaşabilmesi mümkün değildir. En doğrusunu Allah bilir.

VIII- TASAVVUF-FIKIH İLİŞKİSİ

Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Allah hayrını dilediği kimseyi dinde fakih (ince anlayış sahibi) yapar"*[30] Bana ulaşan bir habere göre birileri Hasan Basri'ye "Filan kimse fakihtir" deyince o şu karşılığı vermiş: "Sen hiç fakih görmemişsin. Çünkü fakih dünyaya değer vermez, ahirete yönelir. Dini emirlere karşı basiretlidir." Allah Teala'nın **"...din ilimlerini inceden inceye öğrenmeleri için"**[31] ayetindeki din, zâhir ve bâtın bütün ahkamı içine almaktadır.

Bahsi geçen tasavvufi makamlar ile hallere aid ahkamı anlayıp kavramanın (*tefakkuh*) faydası, boşanma, köle azad etme, zıhar, kısas, şer'i hudud, miras taksimi gibi konuları öğrenmekten daha az değildir. Çünkü bu tür fıkhi ahkama insan belki de ömürde bir kere ihtiyac duyar. Böyle bir iş başına geldiğinde herhangi bir alimden alacağı cevapla amel ederek bir başka mes'ele ile karşılaşıncaya kadar kendisinden bu ilim sakıt olur. Sûfîlerin inceden inceye üzerinde durduğu, hal, makam ve mücahede gibi konular ise bütün mü'minlerin ihtiyaç duyduğu hususlar olduğundan herkesin bunları öğrenmesi gerekir. Sıdk, ihlas, zikir, gafletten kaçınmak gibi tasavvufî makam ve hallerin belli bir zamanı olmaz. Bilakis kul her an kasdının, muradının ne olduğunu, gönlünün neyi arzuladığını bilmek zorundadır. Yerine getirilmesi gereken bir hak söz konusu oldu-

29. Buhârî, Rikak, 21; Müslim, İman, 367
30. Buhârî, İlim, 10; Müslim, İmâret, 175
31. Tevbe, 9/122

ğunda onu yapmak, nefsin bir hazzı söz konusu olduğunda ondan kaçmak gerekir. Allah Teala, Peygamberimiz'e hıtaben: **"Kalbine bizi anmaktan gaflet verdiğimiz heva ve hevesine uymuş, işinde haddi aşmış kimselere boyun eğme!"**[32] buyurmaktadır. Manevi hallerden birini terkeden kimse bunu ancak kalbindeki gaflet sebebiyle terkeder.

Sûfîlerin, ma'nevî hallere aid ilim ve inceliklerin kavranması konusundaki çalışmaları, fakihlerin zâhir ahkama aid istinbatlarından daha çoktur. Çünkü ma'nevîyat ilminin nihayeti yoktur. Tasavvuf ilmi, Hakk'ın lütuf denizinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen bir takım ma'nevî işaret, ilham ve mevhibelerden oluşur. Diğer ilimlerin bir sınırı vardır. Bütün ilimler neticede tasavvufa ulaşır. Tasavvuf ilmi ise tasavvufun herhangi bir nev'inden ibâret değildir, onun nihayeti yoktur. Çünkü Maksud'un sonu yoktur. Tasavvuf Allah'ın dostlarının gönlüne kelam-i ilahisini anlamak, hıtab-ı ilahisinden hüküm çıkarmak üzere açtığı bir keşf ilhâm ilmidir. Allah Tala buyurur: **"De ki Rabbının sözlerini yazmak için denizler mürekkeb olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilave etsek Rabbımın sözleri tükenmeden o denizler tükenir."**[33] **"Şükrederseniz elbette ki nimetimi artırırım."**[34] Allah'ın artırmasının sınırı yoktur. Şükür şükrü ve sonsuza dek ziyadeliği gerektiren bir nimettir. Başarıya ulaştıran Allah Teala'dır.

IX- DÎNÎ İLİMLERİN ÖZELLİKLERİ

Âlimlerden bir grubu dini ilimlerden herhangi birinin özel bir konumu olduğunu kabul etmeyerek "Allah Teala'nın Peygamber'ine inzal buyurduğunu tebliğ ettiğinde ihtilaf yoktur" demişlerdir. Çünkü Allah Teala: **"Ey şanlı peygamber, Rabbının katından sana inidirileni tebliğ et."**[35]

Rivayet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Siz eğer benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız çok ağlar, az gülerdiniz."*[36] Şayed bu hadiste geçen Hz. Peygamber'in bildiği ve ashabın bilmediği şey, tebliğ edilmesi gereken konulardan olsaydı, Allah Rasulü zaten onu tebliğ ederdi. Şayed ashabın sorup öğrenmesi caiz olan ilimlerden olsaydı, ashab-ı kiram onu sorarak öğrenirdi. Ashab-ı kiram içerisinde bazılarının özel bazı bilgilere muttali oldu-

32. el-Kehf. 18/28
33. el-Kehf. 18/109
34. İbrahim. 14/7
35. el-Maide. 5/67
36. Buhârî. Küsûf. 2: Müslim, Salât, 112

ğu konusunda ilim erbabı arasında ihtilaf yoktur. Nitekim Huzeyfe (r.a.) Peygambemiz'in sırdaşı sıfatıyla münafıkların isimlerine muttali bir sahabi idi. Hz. Ömer bile zaman zaman "Ben de onlardan mıyım?" diye Huzeyfe'ye sorardı.

Hz. Ali (r.a.) *"Ben Allah Rasûlü'nden benden başkasının bilmediği yetmiş bab ilim öğrendim."* [37] derdi.

Bu konuya kitabın sonunda geniş olarak yer verilmiştir. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ehli arasında sabit olan ilmin, din ilmi olduğunun anlaşılması için burada da sözkonusu edilmiştir. Hadis, fıkıh ve tasavvuf ehli olan ulemadan herbiri, kendi sahalarında bir takım kitaplar ve eserler kaleme almışlardır. Her ilmin çağdaşlarınca, ilim ve anlayışlarındaki ziyadelik sebebiyle, imamlığı kabul edilmiş, meşhur bir takım önderleri vardır.

Hadisçiler kendi ilimleriyle ilgili bir problemle karşılaştıkları zaman fukahaya başvurmazlar. Fakihler de talak veya muamelat gibi fıkhî konularda herhangi bir müşkil ile karşılaştıklarında ehl-i hadise müracaat etmezler. Vecd, esrar-ı ilahi ve kalb ile ilgili konularda konuşan, tasavvuf ilminin vasıflarını anlatan, işaret ve ma'nâlarla hükümler çıkarmaya çalışan mutasavvıfların durumu da hadisçi ve fakihlerden farklı değildir. Onlar da bu konularda hadiscilere ya da fakihlere başvurmazlar. Çünkü bu konuda tasavvufî hal ve makamlardan geçen kimseden daha alimi bulunamaz. Böyleleri bu halleri tecribe ile bilen ve işin içine giren, bu ilmin inceliklerine varan kimselerdir. Bu yollardan geçmeden bu konuda hüküm veren, iş yapmaya kalkan kimse hata eder. Kişinin durumlarını bilmediği, ilimlerine muttali olmadığı, gayelerine ve ma'nevî mertebelerine vakıf bulunmadığı bir topluluk hakkında verip veriştirmesi uygun olmaz. Değilse kendi kendini helake götürür de hâlâ kendisini nasihatçı sanır. Böyle bir duruma düşmekten Allah Teala bizi ve sizi korusun.

X- "SÛFÎ" ADI NEREDEN GELİYOR?

Biri çıkar ve derse ki: "Hadisçileri hadise, fakihleri fıkha nisbet ettin. Niye sûfîleri bir hal veya ilme nisbet etmedin ve onlara sadece "Sûfîyye" demekle yetindin? Halbuki sen, zâhidleri zühde, mütevekkilleri tevekküle, sâbirleri sabra izafe ettiğin gibi, onları da herhangi bir hal ve makama izafe edebilirdin?"

Ona şöyle cevap verilebilir: "Sûfîler sadece bir ilimde teferrüd etmiş, sadece bir makam ve hale bürünmüş kimseler değildir. Aksine onlar bütün ma'nevî ilimlerin kaynağı, hallerin barınağı, eskilerin ahlakının mazharıdırlar.

37. Heysemî, Mecmau'z-zevâid, IX, 113; Hılyetü'l-evliyâ, I, 68

Onlar maiyyet-i ilahiyye sayesinde bir halden bir hale intikal etmede ve daima daha iyi ve güzele koşmadadırlar. Halleri böyle değişken olan ve devamlı ilerleyen kimselerin bu hallerden sadece birinin adıyla anılması uygun olmaz. Ben onları sadece bir hal ve makam ile kayıtlamamak için bu hallerden biriyle isim lendirmekten kaçındım. Şayed onları içinde bulundukları en etkili hal, makam, ilim ve ahlaka izafe ederek isimlendirecek olsaydım, her zaman ayrı bir isimle adlandırmam gerekecekti. Bu olmayacağına göre onları giydikleri şeye izafe ederek **sûfiyye** adıyla adlandırdım. Çünkü sûf *(yün)* giymek nebîlerin âdeti, peygamberlerin ve asfiyânın şiârıdır.[38]

Bu konudaki rivayet ve haberler pekçoktur. Sûfîleri libaslarına izafe edince bu onların ilimlerine, uygulamalarına, hal ve ahlaklarına şamil bir isim oldu. Nitekim Allah Teala hazretleri İsa (a.s.)'nın ashabını giydikleri beyâz elbiseye nisbetle **"Havâriler"** diye yâd etmiştir.[39] Allah Teala onları sahip oldukları ilim, davranış, ya da hal ile anmak yerine bu adla anmayı tercih etmiştir. Bana göre sûfîlerin durumu da aynıdır. En doğrusunu Allah bilir. Sûfîler zâhir libasına nisbetle bu adı almış, büründükleri bir hal ve ilimle anılmamışlardır. Çünkü suf giymek peygamberlerin ve sıddikların adeti; miskinlerin, ya da ibadet ehli kişilerin şiarıdır.

XI- SÛFÎ KELİMESİNİN MENŞEİ

Biri çıkıp: "Biz sûfîyye adını Allah Rasûlü (s.a.)'nün ashabı arasında ve onlardan hemen sonraki çağda hiç duymadık . Biz o devirlerde âbid, zâhid, saih ve fakir gibi bazı terimler kullanıldığını biliyoruz. Allah Rasulü'nün ashabından hiç kimsenin adı ve lakabı sûfî değildir" diyecek olursa, biz ona şu cevabı veririz: "Allah Rasulü ile sohbetin ve sahabi adıyla anılmanın belli bir saygınlığı vardır. Sahabilere sahabilikten daha çok yakışacak bir isim bulunamaz. Bu, Allah Rasulü'nün kendi şeref ve saygınlığından kaynaklanan bir özelliktir. Sahabiler, bütün âbidlerin, zâhidlerin, mütevekkillerin, fukaranın, rıza ve sabır ehli kimselerle mütevazilerin makamlarıdır. Onlar nail oldukları her türlü şeref ve meziyete Allah Rasulünün sohbeti sayesinde nâil olmuşlardır. Sahabiler, hallerin en yücesi olan sahabîliğe *(sohbet)* mensup bulunduklarından onların hallerin en değerlisi olan sohbetten başka bir faziletle yüceltilmeleri mümkün değildir. Başarıya erdiren sadece Allah Teala hazretleridir.

38. Bazı peygamberlerin yün elbise giydiklerine dâir bk. Müslim, İman, 268; Tirmizî, Libas, 10; Ebû Dâvûd, Tahâret, 60

39. bk.el-Maide, 5/112

Biri de çıkıp: "Bu sûfî kelimesi Bağdadlıların uydurduğu bir kavramdır" derse, bu da muhaldir (imkansızdır). Çünkü bu terim Hasan Basri'nin zamanında biliniyordu. Hasan Basri, Allah Rasulü (s.a.)'nün ashabından bazı kimselerle görüşmüş bir tâbiîdir. Rivayete göre o, şöyle demiştir: "Mekke'de tavaf sırasında bir "sûfî" gördüm ve ona birşeyler vermek istedim, fakat o bunu almadı ve: "Benim yanımda dört çeyrek dinar var, yanımdaki bana kafi." dedi.

Rivayete göre Süfyan Sevrî şöyle demiştir: "Ebû Hâşim Sûfî olmasaydı ben riyanın inceliklerini öğrenemezdim".

Muhammed b. İshak b. Yesar ve diğerlerinden gelen Mekke ile ilgili rivayetleri toplayan bir kitapta şöyle bir haber nakledilmektedir: "İslam'dan önce bir çağda Mekke bomboş ve Beytullah'ı tavaf edecek kimse kalmamış. Mekke'ye uzak bir beldeden bir sûfî gelip Beytullah'ı tavaf ederek memleketine geri dönüyormuş." Eğer bu rivayet doğru ise İslam'dan önce bile "sûfî"kavramının bilindiği ortaya çıkmaktadır ki, o zaman da bu isim fazilet ve salah ehli kimselere nisbet ediliyormuş. En doğrusunu Allah bilir.

XII- İLM-İ BÂTIN KONUSU

Zahir alimlerinden bir grubu, ilm-i bâtını reddederek dediler ki: "Kitap ve sünnetin getirdiği zâhir ilminden başka ilim tanımayız, sizin ilm-i bâtın, ilm-i tasavvuf dediğiniz şeylerin bir ma'nâsı yoktur." Böylelerine Allah'ın yardımına sığınarak deriz ki:

Şeriat, rivayet ve dirayeti kapsayan bir ilmin adıdır. Rivayet ve dirayeti bir arada düşündüğümüzde karşımıza zâhir ve bâtın amellerine çağıran bir şeriat ilmi çıkar. Bu ma'nâda ilimde zâhir ile bâtını birbirinden soyutlamak caiz olmaz. Çünkü kalpte olan ve lisanla açığa vurulmayan ilim, bâtın ilmidir. İlim lisan ile anlatıldığında zâhir olur. Bu yüzden diyoruz ki: İlim, zâhir ve bâtın özelliklerini taşıyan, kulu zâhir ve bâtın amellerine çağıran şeriat ilmidir. Zahiri ameller, organlara müteallık, taharet, namaz, zekat, oruç, hacc gibi ibadetlerle; had cezaları, boşanma, köle azad etme, alış-veriş, miras hukuku, kısas ve benzeri ahkam konulardır. Çünkü bunların hepsi dış organlarımızla yaptığımız, görülen işlerdir. Batıni ameller, tasdik, iman, yakin, sıdk, ihlas, marifet, tevekkül, sevgi, rıza, zikir, şükür, inabe, takva, murakabe, düşünme, i'tibar, havf ve reca (korku ve ümid), sabır, kanaat, teslimiyet, tefviz-i umur, kurb, şevk, vecd, vecel, hüzün, nedm, haya, hacel (utanma), ta'zim, iclal ve heybet gibi kalbin amelleri, ma'nevî hal ve makamlardır.

Zâhir ve bâtın amellerinden herbirinin kendine göre bir ilmi, anlayışı (fıkhı), açıklaması, yorumu; herbirinin sıhhatini kanıtlayan Kur'an ve sünnetten delilleri vardır. Bunları bilen alim, bilmeyen de cahildir. "İlm-i bâtın terimiyle bâtın organlarında meydana gelen amellerin ilmini kasdediyoruz" şeklindeki sözümüz, "ilm-i zâhirin dış organlarda meydana gelen amelleri öğreten bir ilim" olduğu şeklindeki sözle aynıdır. Nitekim Allah Teala da: **"Allah size nimetlerin zâhir** (görüneni) **ve bâtınını** (görünmeyenini) **ihsan etmiştir."**[40] buyurmaktadır. Zahiri nimet, Allah'ın zâhir organlardan zuhuruna imkan verdiği taattır. Batıni nimet ise Allah'ın kalbde meydana gelmesini sağladığı ma'nevî haldir.Bu duruma göre zâhir bâtınsız, bâtın da zâhirsiz olamaz. Allah Teala buyurur: **"Halbuki onlar** (duydukları haberi) **Rasul'e ve içlerinden işten anlayan yetkili bir kimseye götürselerdi, onların arasından işten anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi."**[41]

Ayette geçen "istinbat"tan maksad ilm-i bâtın, daha doğrusu tasavvuftur. Çünkü mutasavvıfların Kur'an ve sünnetten bir takım istinbatları bulunduğu malumdur. Biz ileride inşaallah bunlardan bazılarını zikredeceğiz. İlim de, Kur'an da, Hz. Peygamber (s.a.)'in hadisleri de, İslam da zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönlüdür. Tasavvuf erbabı dostlarımızın bunu açıklamak sadedinde Kur'an ve sünnetten olduğu gibi, akli delilleri de vardır. Ancak bunları açıklamaya kalkışmak bahsi uzatır. Sözü ihtisar sınırından iksar; yani laf kalabalığı sınıfına sokabilir. Bizim buraya kadar saydıklarımız şimdilik kafidir. Başarıya ulaştıran Allah Teala'dır.

XIII- BAZI TASAVVUF TARİFLERİ

Tasavvufun mahiyeti konusunda kendisine soru sorulan Cüneyd'in hocası Muhammed b. Ali Kassab şu cevabı vermişti: "Tasavvuf, seçkin bir toplulukla birlikte seçkin bir adamdan güzel bir zamanda zuhur eden güzel ahlaktır."

Tasavvufun ne olduğu sorulan Cüneyd ise şu karşılığı vermişti: "Yaratıklarla alakayı kesip Allah ile olmaktır."

Ruveym b. Ahmed: "Tasavvuf, nefsi Allah'ın iradesine teslim etmektir."

Semnun ise: "Tasavvuf hiçbir şeyin sana, senin de hiçbir şeye malik ol mamandır" demiştir.

40. Lukman, 31/20
41. en-Nisa, 4/83

Ebû Muhammed Ceriri: "Her güzel huyu benimsemek, her kötü huydan kaçmaktır." der.

Amr b. Osman Mekki: "Tasavvuf kulun içinde bulunduğu vaktın gereğine göre, o an ne yapılması gerekiyorsa onu yapmaktır." der.

Ali b. Abdurrahim Kannad "Tasavvuf, ma'nevî makamları genişletmek ve devamlı onlara bağlı kalmaktır." der.

XIV- SÛFÎ KELİMESİNİN ANLAMI

Şimdi sıra sûfîlerin hangi sıfatları taşıyan kimseler olduğu konusuna geldi. Hasan Basri'nin sohbetlerine katılan ve onun seçkin talebelerinden biri olan Abdulvahid b. Zeyd'e "Sana göre sûfî kimdir?" diye sordular. O şu karşılığı verdi: "Üzüntü ve tasalarını akıllarıyla çözen, kalpleriyle onlardan uzaklaşan, nefislerinin şerrinden Efendilerine sığınanlardır."

Zünnûn Mısri'den "Sûfî kimdir?" diye sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Taleple yorulmayan, elinden zorla almakla darılmayan kimsedir." Bir başka seferinde şunları söyledi: "Onlar o kimselerdir ki Allah'ı herşeye tercih ederler. Allah da onları herşeye tercih eder."

Sûfîlerden birine "Kiminle sohbet ve arkadaşlık edelim?" diye sordular. "Sûfîlerle" dedi. "Çünkü onlar nezdinde her hatâ için bir birçok ma'zeret bulunabilir. Zenginlerin ve büyüklerin onlar nezdinde bir itibarı yoktur ki seni oraya çıkartıp yüceltsinler ve böylece nefsin bundan hazz almış olsun."

Cüneyd'e:"Sûfîler kimlerdir?" diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Onlar, halk arasında Hakk'ın seçkin kullarıdır. Allah Teala, onları dilerse açığa çıkarır, dilerse gizler."

Ebu'l-Hüseyn Ahmed b.Muhammed Nûrî der ki: "Sûfî, güzel sese ve musikiye kulak veren, sebeplere sarılmayı tercih edendir."

Şam halkı sûfîleri "fukarâ" olarak isimlendirir ve derler ki Allah Teâlâ onlara bu adı vermiştir: **"Allah'ın vermiş olduğu ganimet malları, ... muhacirlerin fukarâsına aiddir."**[42] **"Yapacağınız hayırlar, kendilerini Allah yoluna adamış... fukara içindir."**[43]

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Yahya Cellâ'ya "Sûfînin ma'nâsı

42. el-Haşr, 59/8
43. el-Bakara, 2/273

nedir?" diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Tasavvuf ilminin şartı nedir bilmeyiz ama, sûfîyi sebeplerden soyutlanmış, mekâna bağlı olmaksızın Allah ile beraber, Allah'ın her mekânda ilimden mahrum bırakmadığı fakîr, diye tarif edebiliriz.

Bir rivayette sûfî kelimesinin aslı "*Safevî*" dir. Telaffuz zorluğu sebebiyle safevî, sûfî olmuştur.

Ebu'l-Hasan Kannâd aynı soruya şu karşılığı verdi: "Tasavvuf kelimesi "*safâ*"dan alınmıştır. O da her vakitte vefânın gereğini yerine getirmektir."

Sûfîlerden biri "sûfî"yi, iki güzel huy ve halden daha iyi olanını tercih edebilen, diye tarif etmiştir.

Bir başkası: "Sûfî, ubûdiyyet sıfatını gerçekleştirerek Hakk dostluğuna ermiş, beşeriyet kirinden temizlenmiş, hakikat menziline varmış, şerîat ahkâmını mukayese derecesine ulaşmış kimsedir. Çünkü o, tasfiye yoluna girmiştir." der.

Birisi: "Gerçek sûfî kimlerdir? Onların özelliklerini bize anlat!" diyecek olursa şunları söyle: "Allah'ı ve ahkâmını bilen, Allah'ın kendilerine öğrettikleriyle amel eden, Allah'ın istediklerini gerçekleştiren, gerçekleştirdikleri ile vecde eren, vecd duydukları şeylerde fânî olanlardır. Çünkü her vecd ehli, vecde erdiğinde fenâ bulur."

Kannâd der ki: "Tasavvuf, zâhir libâsıyla alâkalı bir isim olmakla beraber, sûfîlerin bu terimi anlayışları ve halleri birbirinden farklıdır."

Şiblî'den sordular: "Sûfîler niçin bu adla anılırlar?" Şu karşılığı verdi: "Onlara nefislerinin kalıntısı sebebiyle sûfî denmiştir. Eğer öyle olmasaydı onlara lâyık bir isim bulunamazdı."

Yine denilmiştir ki: "Sûfîler, ehl-i suffenin bakiyyesidir."

"Sûfî adı, giyilen zâhir libasına verilen bir addır" diyenlerin görüşüne gelince, sûf giyenler hakkında pekçok rivayetler vardır. Nebîlerden, sâlihlerden sûf giymeyi tercih edenler çoktur. Bu bahis uzun sürer.

Kendisine "Tasavvuf nedir?" diye sorulan sûfîler muhtelif cevaplar vermişlerdir: Bunlardan İbrahim b. Müvelled Rakkî bu soruya yüzden fazla cevap vermiştir. Ancak buraya kadar saydıklarımız örnek olmak için yeterlidir.

Ali b. Abdurrahim Kannâd tasavvuf ve tasavvuf ehlinin mahviyeti hakkında nazmen şunları söylemektedir:

Ehl-i tasavvuf göçüp gittiler, tasavvuf vadisi bir çöl oldu.
Tasavvuf bir çığlık, vecd gösterisi ve sahte inci oldu.
İlimler de bitti. Ne bir ilim, ne de aydınlık bir kalp kaldı.
Nefsin seni kandırıyor, değilse sağlam bir yol kalmadı.
Ki, sen nasıl gözbebekleri kendisinden gelen zatın gözdesi olacaksın?
O'nun tasarrufları üzerinde cârî. Gönlün O'na muhtac.

Şeyhlerden biri tasavvufu üç şekilde tarif etmiştir:

1- İlmî Târif: "Tasavvuf kalplerin kirlerden temizlenmesi, yaratıklara karşı güzel muâmele, şer'î mes'elelerde Allah Rasûlüne tâbi olmaktır."

2- Hakîkat Lisânıyla Tâ'rif: "Mülkiyet ve varlık iddiasından uzaklaşmak, göklerin yaratıcısına bağlanarak beşeri sıfatların esaretinden kurtulmaktır."

3- Hakk Lisanıyla Tâ'rif: "Sûfî, Allah'ın beşerî sıfatlardan temize çıkarıp arıttığı kimselere verilen addır."

Husrî'ye "Sana göre sûfî kimdir?" diye sordum. Dedi ki: "Sûfî, yerin taşıyamadığı, semanın gölgelendiremediği kimsedir." Bu sözün ma'nâsı şudur: Sûfî her ne kadar, yerin üzerinde ve semanın altında ise de, yere onu taşıttıran, semaya onu gölgelendiren Allah Teâlâ'dır. Sûfî, bu işlerin faili olarak yer ve göğü değil, bizzat Allah Teâlâ'yı görür. Nitekim Hz. Ebû Bekir (r.a.)'den şöyle dediği nakledilir: "Kendi re'yimle Allah'ın kitabından birşeyi yorumlamaya kalktığım zaman beni hangi yer üzerinde taşır ve hangi sema altında barındırır?"[44]

44. Begavî, Şerhu's-sünne, VI, 66

B. TEVHİD, MA'RİFET VE ÂRİF

I- TEVHÎD VE MUVAHHİD

Yûsuf b. Hüseyn Râzî'den bana ulaşan habere göre Zünnûn Mısrî'nin huzurunda biri şöyle sordu: "Tevhîdin ne olduğunu bana haber verir misin?" Zünnûn şu karşılığı verdi: "Tevhîd, Allah'ın eşyânın içine girmeyen kudretini, eşya ile bütünleşmeyen san'atını bilmek, herşeyin sebebinin (illet) Allah'ın san'atı olduğunu ve O'nun san'atında bir ârıza bulunmadığını kavramaktır. Göklerde ve yerde Allah'dan başka müdebbir yoktur. Allah, senin vehim ve tasavvuruna gelen herşeyden ayrı ve farklıdır."

Tevhid konusunda görüşü sorulan Cüneyd ise şu cevabı vermiştir: "Tevhîd, Allah'ın ahadiyyetinin kemali ve vahdaniyyetinin tahkiki sûretiyle Birlenen'in tek oluşunun anlatılmasıdır. Ya'ni O'nu baba, ya da evlâd olmaktan uzak, zıddı, ya da benzeri bulunmadığını kabûl ile O'ndan başkasına ibadet edilemeyeceğini, teşbîh, tasvîr ve nitelemeye kaçmadan , Samed ve tek bir ilâh olduğunu ikrar etmektir."

Cüneyd bir başka seferinde aynı soruya şu karşılığı verdi: "Tevhîd, her türlü sûretin içinde yok olduğu ve hakkında ilimlerin farklı görüşler serdettiği bir ma'nâdır. Allah Teâlâ, her zaman aynıdır. O'nda bir değişiklik söz konusu değildir."

Tevhîd konusunda yukarıya aldığımız Zünnûn ve Cüneyd'in görüşleri zâhirî tevhîde; ya'ni avâmın tevhîdine dâirdir. Cüneyd'in nakledeceğimiz ikinci görüşü ise havâssın tevhîdine âiddir. Nitekim Cüneyd'den havâssın tevhîdi sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Havâssın tevhîdi, kulun kendisini, üzerinde Allah'ın kudret eserleri cârî bir gölge ve bir cesed olarak görmesidir. Kendisinden istenildiği şekilde Hakk ile kaim olması, Allah'a yakınlığın hakikatine ulaşarak hiss ve hareketini Hakk'ın irâdesine bırakması, Hakk'ın çağrısına cevap

verirken halkın da'vetinden uzak halde bulunmasıdır. Kulun son hâlinin ilk hâline dönmesi, vahdet deryâsına varmasıdır. "Yine o, demiştir ki: "Tevhîd zamana âid şeklî kayıtların dar sınırlarından ebediyyetin sınırsız fezâsına çıkmaktır."

"Kulun son hâlinin ilk hâline dönmesinin ne demek olduğu" sorulacak olursa, şu âyet-i kerîmeyi hatırlatırız: **"Rabb'ın, Ademoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: "Ben sizin Rabbınız değil miyim?" diye onları şâhid tutmuştu. Onlar da "Evet, şâhidiz" demişlerdi."**[45]

Cüneyd, bu âyet-i kerimenin açıklaması sadedinde der ki: Varlıktan önce bu konuşma nerede ve nasıl olabilir? Burada soruya cevap veren, Hakk'ın kudret ve irâdesiyle ervâh-ı zâhire değil de nedir? Öyleyse şimdi de durum o zamankinden farklı değildir. Şimdi de dileyen ve kudret âsârıyla ortaya koyan O'dur. Vâhid'in tevhîdinin nihâî sınırı budur. Kulun var olmadan önceki hâli gibi olması, Allah Teâlâ'nın şu an olduğu gibi, dâimâ bâkî kalmasıdır.

Asıl adı Dülef b. Cahder olan Ebû Bekir Şiblî'ye bir adam sordu: "Yâ Ebâ Bekir, bana tek olan Hakk'ın lisânıyla anlatılan mücerred tevhîdden haber ver." Şiblî şu karşılığı verdi: "Vah yazık sana, lâfızlarla tevhîdi anlatan mülhid olur. O'nu işaretle anlatmaya kalkışan iki tanrıcı olur. Bu konuda söz söylemekten kaçınıp susan câhildir. O'na erdiğini sanan hiçbir şeye ermemiştir. O'na îmâ eden putperest olur. O'nun hakkında konuşan gafildir. O'nu yakın olduğunu sanan uzaktadır. O'nu bulmaya çalışan kaybeder. O'nu düşüncelerinizde kavrayıp akıllarınızda tam bir şekilde anladığınızı sandığınızda bu düşünceler size iâde edilir. Çünkü bu tür düşünceler, sizin uydurduğunuz ve sizin gibi sonradan olma (muhdes ve masnû) şeylerdir."

Şiblî'nin bu sözünü ele alıp gerektiği şekilde açıklamaya kalkarsak söz uzar. Kısaca Şiblî bu sözüyle "sonradan olanla (muhdes), Kadîm'in birbirinden ayrılması gerektiğini ve insanlar için, O'nu tanıma bâbında O'nun zikrettiği vasıf ve özelliklerden başka bir yol bulunmadığını" anlatmak istiyor.

Tevhîd konusunda Yûsuf b. Hüseyn'e aid üç görüşe rastladım:

1- Avâmın Tevhîdi: Gerçek anlamda bir tasdikin bulunmaması sebebiyle kişinin korku ve ümid çekişmesine meylederek her türlü şekil, benzerlik, denklik, ve zıdlık düşüncelerini görmezden gelerek gerçekleştirdiği bir vahdâniyyet ile Hakk'ı birlemesidir. Gerçek tasdîkın bulunduğu kişi, korku ve ümid çekişmesine meyletmez.

45. el-A'râf, 7/172

2- Ehl-i Hakâikın Zâhirî Tevhîdi: Hakk'ın delil ve şâhidlerini ikame ile mâsivâdan gelecek ümid ve korku çatışmasını yok ederek zâhir ve bâtında emir ve nehy çizgisini koruyarak sebepleri görmeden Hakk'ın vahdâniyyetini ikrârdır. "Ümid ve korku çatışmasının yok edilmesi ne demektir? Oysa ki bunlar bir vâkıadır." diye bir suâl vârid olacak olursa denilir ki: Evet bunların ikisi de, korku da, ümid de bir vâkıa olarak vardır. Fakat vahdâniyyetin yüceliği bunları yok etmiştir. Nitekim güneşin ışığı, yıldızların ışığının görülmesine imkân vermez. Oysa ki güneş ışığı varken de yıldızların ışığı mevcûddur.

3- Havâssın Tevhîdi: Kulun vecd ile, Allah ile kaim olduğunu kalben bilmesi, üzerinde Hakk'ın idârî tasarrufu ile kudret ahkâmının cârî bulunduğunu kavraması, tevhîd deryâsında nefsinden fânî olması, hislerinin gitmesiyle Hâlik'tan olan isteklerinde yine Hakk ile kaim olduğunu anlaması ve bulunduğu halden önceki hâline dönmesidir; yani olmazdan önceki hâlinde bulunmasıdır. Bir başka ifâdeyle kulun üzerinde ilâhî ahkâmın ve rabbânî irâdenin cârî olmasıdır. Bunun açıklaması, Cüneyd'in yukarda zikrettiği âyetle mümkündür.[46]

Sûfîlerin tevhîd gerçeğini anlamakda kullandıkları bir yol daha vardır. O da vecd ehli kimselerin yoludur. Onların bu konudaki işaretleri, alışagelenden farklı ma'nâlar taşır. Biz burada, onlardan şerhi mümkün olan bazılarını zikredeceğiz. Bu ilim, ehline ma'lûm bir takım işâret, sembol ve rumuzlardan ibârettir. Şerh ve ibare ile anlatılıp îzâha kalkılınca ifâdelerin anlamı gider, üslûbun parlaklığı söner. Beni bu sözleri şerhedip açıklamaya sevkeden sebep, bu konuda böyle bir kitap yazmaya kalkmış olmamdır. Çünkü bu kitabı inceleyenler arasında bunları anlayan olur, anlamayan olur. Anlamayanlar ayakları kayıp helâke dûçâr olmasın.

Tevhîdden sorulduğunda Ruveym b. Ahmed b. Yezîd Bağdâdî'nin verdiği cevap bu türdendir: "Tevhîd, beşeriyyet âsârının yok olması, yalnızca ülûhiyyetin ortaya çıkmasıdır." Ruveym, bu sözüyle yaptıklarına bakarak "Ben ben" diye benlik iddiâsında bulunan nefsin ahlâkının değişmesini kasdetmektedir. Halbuki "Ben" demeye lâyık olan, sâdece Allah Teâlâ hazretleridir. Çünkü benlik Allah'a mahsûsdur. Tevhîd, beşeriyyet âsârının yok olması, ülûhiyyetin ortaya çıkması, Kadîm'in sonradan olanlardan ayrılması ve tekliğin zâhir olmasıdır. Tevhîdin son noktası, tevhîd sâyesinde tevhîd hakikatinin gerektirdiği yerde, tevhîdden başkasını unutmaktır.

Vahdâniyyet, hakikat hükmü gereği olan fenâ ile Hakk'ın dışındaki herşeyden fânî, Hakk ile bâkî olmaktır. Şu şekilde de ifâde edilmiştir: "Hakk'tan

---

46. bk. el-A'râf, 7/172

başka herşeyden fenâ bularak Hakk ile bâkî olmaktır". Ya'nî kulun fenâ bulması, Hakk'a ta'zîm ve O'nu zikirle nefsinden ve kalbinden fânî olması demektir.

Bir başka sûfî de şöyle demiştir: "Tevhîd'de halk yoktur. Allah'ı tevhîd eden Allah'dan başkası değildir. Tevhîd Hakk'a âiddir. Halk ise tufeylîdir."

Bütün bu anlattıklarımız, şu âyette anlatılanların açıklamasıdır. "**Allah kendisinden başka tanrı bulunmadığına şâhidlik etti. Melekler ve ilim sâhipleri de O'ndan başka tanrı olmadığına doğruca (kıst) şâhidlikte bulundular. (O) azizdir, hakîmdir".**[47]

Bu âyette Allah Teâlâ yaratıklarından önce bizzat kendisi, kendisinin vahdâniyyetine şâhidlik etmektedir. Hakk açısından tevhîdin hakikati, Allah'ın halktan önce kendi vahdâniyyetine şehâdetidir. Halk açısından ise Hak'ın taksîmi ve murâdı ölçüsünde Hakk'ı gerçek anlamda vecdle tevhîd etmektir. Nitekim âyetteki "melekler ve ilim sâhipleri" ibâresi bunu ifâde eder. İkrâr yoluyla olan tevhîdde ehl-i kıble birbirine eşittir. Kalbe bağlı olan şey, lisana bağlı olan gibi olmaz.

Şiblî der ki: Tevhîdi indî bir tasavvur, ma'nâları müşâhede, esmâ-i ilâhiyyeyi isbât, Halik'a na't ve sıfatlar izâfe etmek şeklinde anlayan kimse, gerçek tevhîdin kokusunu alamaz. Bu saydıklarımızın hepsini isbât ve nefyeden kişi, hüküm ve şekil i'tibârıyle muvahhiddir, ammâ gerçek anlamda ve vecd ehli bir muvahhid değildir.

Allah bilir ama, bu sözün ma'nâsı, Hakk'ı kendisinin anlattığı şekilde na't ve sıfatlarıyla isbât etmektir. Yoksa sıfat ve isimleri kavramak ve anlamak açısından isbât mümkün değildir.

Ariflerden biri: "Tevhid, görür gözleri görmez eden, akılları şaşkına çeviren, dehşete düşüren şeydir" der. Ben de diyorum ki: Böyle bir tevhîde eren kişi, kalbinde azamet ve heybet-i ilâhiyye ile vecde ermiş ve bu sûretle dehşet ve hayret içre kalmıştır. Allah'ın ayaklarını kaymadan koruduğu kimseler hayret ve dehşetten kurtulur.

Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ Harrâz, vecd ile ilm-i tevhîde ererek tahkîk erbâbından olanların ilk makamının, kalplerden eşyâ ile ilgili hâtıraların fânî olup yalnız Allah duygusunun bâkî kalması olduğunu belirtir. Yine ona göre tevhîdin ilk alâmeti, kulun herşeyden geçerek bütün eşyâyı gerçek sâhip ve mütevellîsine bırakmasıdır. Tâ ki bu sûretle eşyaya bakan, eşyâ ile kâim olan ve

47. Âlü mrân, 3/18

eşyâyâ karşı temkîn ehli kişi, gerçek mütevellî ve mutasarrıf olan Allah ile olsun. Böylece Allah kendilerini kendilerinden gizleyip yine kendilerini kendilerinde öldürerek sırf kendi zâtına has kılar. İşte bu duygu devamlılık arzettikçe, zuhûru açısından tevhîdin ilk basamağıdır. Doğrusunu Allah bilir ama bu sözün ma'nâsı şudur: "Kalpten eşyânın izinin fânî olması ve zikr-i ilâhî'nin kalp üzerinde galebe çalması sûretiyle kalpten mâsivânın gidip yerini zikr-i ilâhî'nin alması demektir. Herşeyden geçmenin ma'nâsı, kulun kendine ve kabiliyyetine herhangi bir şey izâfe etmeden eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kaim görmesidir. Eşyâya gerçek mütevellî ile bakması ve eşyâda O'nunla kaim olması demek, kendi idâresini Hakk'ın idâresine bırakması, tevhîd hakaikının kulu isti'lâ etmesi demektir.Bu sûretle eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kaim görür. Şâirin şu sözünü bu bakımdan dikkatle incelemek gerekir:

Herşeyde O'nun bir olduğuna delâlet eden
Şâhid ve işâretler vardır.

"Eşyâya yerleşmek" ta'bîriyle bu sözün sâhibinin renkli ve değişken bir yapıya değil, sağlam bir yapıya sâhip bulunduğu ve nazarında eşyânın Allah ile kâim olduğu kasdedilmektedir. "Allah onları kendilerinde gizler ve kendilerinde öldürür" sözü onların hiçbir his taşımadığı zâhirî ve bâtınî hareketlerinin farkında olmadığı ve kişinin kudret-i ilâhiyye sultası ve meşîet-i ilâhiyye altında kendi hareketlerinin kaybolduğu anlamındadır. Her ne kadar, kişiye izâfe edilen bir takım hareketler varsa da bunlar, i'tibârîdir.

Şiblî, adamın birine: "Tevhîdinin neden sahîh olmadığını biliyor musun"? diye sordu. Adam: "Hayır", diye cevap verince Şiblî: "Çünkü sen O'nu seninle; yani benliği atmadan elde etmeye çalışıyorsun", dedi.

Şiblî der ki: "Nefy'i, isbât anlamı taşımayan kimsenin tevhîdi sahîh değildir." Kendisine "İsbât nedir?" diye sorulduğunda şu karşılığı verirdi: "Arapça'da benlik ve mülkiyet ifâde eden "yâ" harflerini ortadan kaldırmaktır." Allah bilir ama bu sözün ma'nâsı, şudur: Gerçek muvahhid kendini ortaya koymayı nefyeder; yani herşeyde benlik ve nefsi gönlünden çıkarır. "Ben, bana, beni, benimle, benim hakkımda, benden" vs. gibi lâfları bırakır. Her ne kadar dilinden bu tür kelimeler çıksa bile gönlünde bir benlik ve varlık iddiâsı bulunmaz.

Şiblî bir adama şöyle sormuş: "Beşerî tevhîdde misin, ilâhî tevhîdde mi?" Adamcağız: "Aralarında fark var mı?" diye sorunca Şiblî: "Evet, tevhîdin beşerî olanı cezâ korkusuyla olur. İlâhî olanı ise ta'zîm duygusuyla " diye karşılık vermiş.

Bana göre bu sözün ma'nâsı şudur: Karşılık beklemek, yaptığı işe değer

vermek ve mâsivâya tama'kârlık, insanın sıfatıdır. Şüphesiz Allah'ı, O'na olan saygısından dolayı tevhîd edenle, cezâsından korkarak birleyen bir olamaz. Her ne kadar Allah'ın azâbından korkmak onurlu bir hal sayılsa bile.

Şiblî der ki: "Tevhîd ilminden zerre mikdârı birşeye muttali olan, taşıdığı bu ilmin ma'nevî ağırlığı sebebiyle karınca kadar bile olsa bir maddî ağırlık taşıyamaz."

Şiblî, bir başka seferinde şöyle konuşmuştur: "Tevhîd ilminden zerre kadar birşeye muttali olan gökleri ve yeri göz kapağındaki kirpikleriyle taşıyabilir". Allah bilir ama, bu sözün ma'nâsı şudur: Kul kalbiyle azamet-i ilâhiyye nurlarını müşâhede edince gökler ve yer ile Allah'ın yarattıklarının hepsi, onun gözünde küçülür. Nitekim rivâyet olunduğuna göre Cebrâil (a.s.)'in altıyüz kanadı vardır. Cebrâil bu kanatlarından ikisini açacak olsa doğu ve batıyı kaplardı. İbn Abbâs'dan rivâyet edilen bir hadiste de: "Cebrâil (a.s.)'in kürsînin eşiğindeki sûreti, insanın göğsündeki zırhın halkası kadardır."

Denilir ki: Cebrâil (a.s.), Arş ve Kürsî', Melekût ile birlikte ilm-i ilâhî sâhiplerine, Melekût'un gerisinde bir kum zerresi gibi, hattâ ondan daha küçük görünür.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Atâ Bağdâdî bir konuşmasında şöyle demiştir: "Gerçek tevhîdin alâmeti, tevhîdi bile unutacak seviyeye gelmektir. Tevhîdin doğrusu "Vâhid" ile kaim olmaktır." O, bu sözüyle herşeyin halktan önce Hakk ile kaim olduğu duygusuna ermesini, kulun tevhîdi sırasında tevhîdini görme hâlinden uzaklaşmasını kasdetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, onların tevhîdini murâd etmeseydi onlar bu duyguya eremezlerdi.

Tevhîd konusunda şeyhlerimizin pekçok eserleri ve sözleri vardır. Biz onların bu konudaki sözlerinden anlaşılması zor olan az bir kısmına işâretle yetindik. Bu sûretle anlatmadıklarımızın ma'nâsı, inşâallah daha iyi anlaşılır diye düşündük.

II- MA'RİFET VE ÂRİF

Ebû Saîd Harrâz'dan "Ma'rifet nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Ma'rifet iki türlüdür: Biri Hakk vergisidir, diğeri kulun gayretiyle kazanılır."

Ebû Türâb Nahşebî'den "Arifin özellikleri" sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Hiçbir şeyden kirlenmeyen ve herşey kendisiyle parıldayan kimsedir ârif."

Ahmed b. Atâ der ki: "Ma'rifet ikidir: Hakk'ı tanımak, hakîkati bilmek. Hakk'ı tanımak, O'nun vahdâniyyetini, kendisinin ortaya koyduğu isim ve sı-

fatlarla tanımakla olur. Hakîkati bilmek, Allah'ın Samedâniyyet ve Rubûbiyyet sıfatlarını gereği gibi kavramanın ve gerçek ma'rifetin imkânsızlığını anlamaktır. Çünkü Allah Teâlâ: "**İnsanların ilmi O'nu (Allah'ı) ihâta edemez, kapsayamaz.**"[48] buyurur.

"Gerçek ma'rifete yol yoktur" sözünün anlamı şudur: Allah Teâlâ, isim ve sıfatlarından mahlûkatın kavrayabileceklerini onlara açmış ve öğretmiştir. Hakk'ı gerçek anlamda tanımaya yaratıkların gücü yetmez. Çünkü bütün kâinât, O'nun azamet parıltılarının zâhir olması halinde bile yok oluverir. O'nun azamet tecellîlerine dayanamaz. Azamet sıfatının sâhibini tanımaya kim güç yetirebilir? Bu yüzden erbâb-ı kelâmdan biri şöyle demiştir: "O'ndan başkası O'nu tanıyamaz ve O'ndan başkası O'nu sevemez." Çünkü Samed sıfatını idrâk ve ihâta etmek kabil değildir. Nitekim Allah Teâlâ yine buyurmuştur: "**O'nun diledikleri hâriç insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi ihâta edemezler.**"[49]

Rivâyete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.)'den bu ma'nâda şöyle bir söz nakledilmiştir: "Yaratıklarına kendisini tanımak için tanınmasının imkânsızlığından başka biryol bırakmayan Allah'ı tesbîh ederim."

Şiblî'den sordular: "Arif ne zaman Hakk'ın tecellîgâhı ve meşhedi olur?" Şu karşılığı verdi: "Ne zaman Hakk'ın şâhidi zâhir olur ve diğer şâhidler, hisler gider ve idrâk kaybolursa o zaman ârif bu mertebeye erişir." "Bu hâlin başı ve sonu nasıl olur?" diye sorulunca da şu karşılığı verdi: "Bu hâlin başı ma'rifet, nihâyeti tevhîddir. Kulun üzerinde Hakk'ın kudretinin cereyân ettiğini görmesi, kendini izzet kabzasında hissetmesi ma'rifet alâmeti sayılır. Muhabbet de ma'rifet alâmetidir. Çünkü kişi tanıdığını sever."

Rivayete göre Bâyezîd Bistâmî' den "ârifin özelliklerini" sordular. O şu karşılığı verdi: "Suyun rengi bulunduğu kaba göre değişir. Su beyaz bir kapta ise sen onun rengini beyaz, siyah bir kapta siyah, sarı bir kapta sarı, kırmızı bir kapta kırmızı sanırsın. Arif ve velîler de böyledir. İnsanları değiştirip halden hale sokan o hallerin sâhibidir, Hakk'ın tecellîleridir."

Allah bilir ama bu sözün ma'nâsı şudur: Su, temizliği ve berraklığı ölçüsünde içinde bulunduğu kabın rengini yansıtır ve o rengin özelliğini taşır. İçinde bulunduğu kabın rengi suyun sâfiyetine etki edemez. Dışardan bakan kimse, kabın rengine göre suyu şu veya bu renkte görür. Arifler de böyledir.

Arifin Allah ile olma özelliği, içinde bulunduğu hâle göre değişir. Gönlü ne kadar Hakk'a merbut ise "maiyyet-i ilâhiyye" hali de o kadardır.

48. Tâhâ, 20/110
49. el-Bakara, 2/255

Cüneyd'den "Âriflerin aklı konusunda" bir soru soruldu. Şu karşılığı verdi: "Onların akılları anlatanların anlatımından uzak bir yapıya sahiptir."

Sûfîlerden birine "ma'rifetten" sordular: "Ma'rifet, kalplerin Hakk Teâlâ'nın öğrettiği incelikleri mütalâa etmesidir." dedi.

Cüneyd'den "Âriflerin neye ihtiyâcı vardır?" diye soruldu: "Âriflerin Allah'a olan ihtiyaçları, kendilerini korumasıdır." dedi.

Muhammed b. Fadl Semerkandî ise: "Sûfîler için ne bir ihtiyâç, ne de bir irâde ve ihtiyâr sözkonusudur. Çünkü onlar nâil olduklarına bir hâcet ve irâde söz konusu olmadan nâil olmuşlardır. Ariflerin kıyamı, baka ve fenası vecd iledir." der.

Muhammed b. Fadl'a "Öyleyse âriflerin ihtiyâcı neyedir?" diye soruldu: "Arifler herşeyden önce istikamete muhtacdır. Zira istikamet sâyesinde bütün güzellikler kemale erer. Onun yokluğu sebebiyle de her türlü kötülük ve çirkinlik ortaya çıkar." dedi.

Yahyâ b. Muâz'dan "Arifin özelliği" soruldu: "Arif halk ile beraberdir, fakat onlardan ayrıdır." dedi. Bir başka seferinde "Arif kimdir" sorusuna: "Var olan ve farklı özelliklerle zâhir olandır." cevabını verdi.

Ebu'l-Hüseyn Nûrî'ye "Allah Teâlâ sadece akılla bilinebilirken akıl nasıl onu idrak edemez" diye soruldu. Dedi ki: "Sonlu olan, sonsuzu nasıl kavrayabilir? Hasta olan sıhhatli olanı nasıl anlayabilir? Niteleyici özelliği olan nitelenmiş olanı nasıl idrâk edebilir? Durumları düzenleyeni, belli bir durum ile tavsif edilen nasıl anlayabilir. Önce geleni önden getiren, sona kalanı geri bırakan ve bunlara evvel, ya da âhır adını veren hep O'dur. O, önce geleni ve sonradan olanı, evvel ve âhır olarak yaratmamış olsaydı evveliyyet ve âhıriyyet bilinmezdi. Aslında Allah açısından ezeliyyetle ebediyyet aynı şeydir. Aralarında bir sınır ve perde yoktur. Nitekim kendisine izâfe edilen evveliyyetle âhıriyyet de aynı şeydir. Zâhir ve bâtın da öyledir. Şu kadar var ki Hakk Teâlâ bu duyguyu insana bazan gösterir, bazan de kaybettirir. Böylece de insan vuslatın tadına erdiği gibi kulluğunu da görmüş olur. Hakk'ı hılkat gözüyle tanıyan, onu doğrudan doğruya bilemez. Çünkü hılkat sırrı Hakk Teâlâ'nın "kün" (ol) emrine bağlıdır. Mübaşeret; yani Hakk'ı doğrudan doğruya tanımak , konuyu hafife almadan sınırı korumaktır. Bana göre mübâşeret, doğrudan yakîne ermek, gayba imana aid hakikatleri kalb ile müşahede edebilmektir.

İşaret edilen konunun anlamı, Allah bilir ama, Allah hakkında vakit

ta'yîni ve zamanla değişme gibi birşey söz konusu olmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ için dün, bugün, yarın hep aynıdır. Dün buyurduğu ile bugün buyurduğu hep birdir. O'nun için uzaklık ve yakınlık da sözkonusu değildir. Bu tür sıfatlar, mahlûkatın tanıyıp bilmelerine yarayan özelliklerdir. Yakın ve uzağın farklı görüntüsü, kızmak ve memnun kalmak halkın sıfatıdır. Yoksa Allah için böyle bir durum söz konusu değildir. Doğrusunu Allah bilir.

Ahmed b. Atâ ma'rifet konusundaki bir sözünde şöyle der. Gerçi bu ma'nâda bir söz Ebû Bekir Vâsıtî'den de nakledilir. Ancak bu sözün İbn Atâ'ya aid olduğu rivayeti daha doğrudur. İbn Atâ der ki: "Kötülükler ve günahlar Hakk'ın kendilerinden yüz çevirmesi ile meydana gelir. İyilik ve güzellikler ise O'nun tecellîsiyledir. Bu iki sıfat ezelden ebede kabule şâyân olan veya olmayan şeyler üzerinde Hakk'ın damgasını taşımaktadır. Makbûl olan şeylerde Hakk'ın tecellîsi bütün zıyâsıyla zâhir olurken matrûd olanlarda O'nun istitârı bütün zulmetiyle ortaya çıkmaktadır. Bundan sonra ne sarı renk, ne kısa yen, ne de parlak veya yamalı giysi fayda verir."

İbn Atâ'nın bu sözü bana göre, Ebû Süleyman Abdurrahman b. Ahmed Dârânî'nin sözüne yakındır. Nitekim o şöyle der: "Hakk'ı gadaplandıran halkın amelleri değildir. O'nu memnûn edecek olan da kulların yaptıkları değildir. O, bir topluluktan hoşlandı mı onlara hoşlandığı kimselerin amelini yaptırır. Bir kavme de gadab etti mi, onlara gadaplandığı kimselerin amelini yaptırır."

İbn Atâ'nın "Kötülükler ve günahlar, Allah'ın perdelemesi sonucu meydana gelir" sözünün anlamı şudur: Kötülük ve günahlar, Allah Teâlâ onlardan yüz çevirdiği için o kisveye bürünmüştür. İyiliklerin O'nun tecellîsiyle olmasının ma'nâsı, Allah'ın insanları iyiliklere yöneltmesidir. Bu ma'nâda şöyle bir hadis-i şerif varid olmuştur: *Peygamber (s.a.) sağ ve sol elinde birer kitap bulunduğu halde ashâbının yanına çıktı ve: "Şu elimdeki cennetliklerin baba adıyla isimlerini gösteren bir listedir. Öbür elimdeki de cehennemliklerin aynı şekilde adlarını gösteren bir listedir."*[50]

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Allah Teâlâ seçkin kullarına kendisini tanıttığı zaman akılları başından gidip kendinden geçtiler. Bu tür bir durum ortaya çıkınca yalnızlık hissetmediler. Zaten böyle bir ikrama nâil olanların durumu bundan farklı olmaz." Allah bilir ama, bu sözün ma'nâsı şudur: Ma'bûdunu bizzat O'nun kendisini tanıtması sûretiyle tanıyıp evveliyet sıfatını müşâhede eden kimse, mâsivâ içinde bulunduğunda yalnızlık hissetmez, Hakk'ın ünsiyeti dışında halk ile ünsiyete ihtiyac duymaz.

50. Tirmizî, Kader, 8; Ahmed, Müsned, II, 167

III- ÂRİFLERİN ÖZELLİKLERİ

Yahya b. Muâz Râzî der ki: Kul ma'rifet yolunda olduğu sürece ona: "Gerçek ma'rifete erinceye kadar asla ihtiyar ve iradeni kullanıp iradenle olma!" denilir. Kul ma'rifete erip ârif sıfatını almaya hak kazanınca "Artık istersen irade ve ihtiyarını kullan, istersen kullanma. Çünkü artık seçme hakkını kullanmayı da kullanmamayı da bizim ihtiyarımızla yapacaksın. Daha doğrusu iradede de, iradeyi terketmede de bize bağlı olduğunun farkına varacaksın." denilir.

Yahya b. Muâz der ki: "Dünya gelin gibidir. Dünya heveskârı onu süsleyen berbere benzer. Dünyaya değer vermeyen zâhid ise ona suratını asar, onun saçını başını yolar, elbibesini parçalar ve güzelliklerini izâle etmeye çalışır. Arif ise efendisi ve rabbı ile meşgul bulunduğu için ona hiç değer vermez. Arif ma'rifeti sırasında gereken edebi koruyamazsa helâk olur."

Zünnûn der ki: "Arifin alâmeti üçtür: Ma'rifetin nûru veraın nûrunu söndüremez. Arif, zâhirî ahkâma ters düşen bâtın ilimine inanmaz. Allah'ın ni'met ve kerâmetine nâil olması ârifi haramların sınırını zorlamaya sevketmez."

Sûfîlerden biri şöyle der: "Ahiret ehli kimseler yanında ma'rifeti anlatmaya çalışan arif sayılamaz. Dünya ehli yanında ma'rifeti anlatmaya çalışan nasıl arif olsun? Çünkü arif, izni olmadan Ma'rûf'u (Allah'ı) bırakıp halka yönelecek olursa halk içinde desteksiz kalır. Sen nasıl ma'rifet ehlisin ki gönlünde Allah korkusunun heybeti bulunmaz. Sen nasıl O'nu andığını ve sevdiğini söylersin ki gönlünde O'nun lütfundan bir eser olmaz? Üstelik sen, yaratmadan önce O'nun seni andığını bilmiyor; bu gerçekten bile gafil bulunuyorsun."

Bana Muhammed b. Ahmed Ferrâ''nın Abdurrahman Fârisî'den haber verdiğine göre Farisi'ye "ma'rifetin kemalinden" sordular: "Ma'rifetin kemali, değişik şeyler bir araya geldiği, haller ve makamlar müsâvî olduğu ve aralarında fark görme hâli zâil olduğu zaman ortaya çıkar." dedi.

Bu sözün ma'nâsı, kulun bir değişiklik olmadan bütün hallerinde Allah ile ve Allah için olmasıdır. Halinin mâsivâdan soyutlanmış bulunmasıdır. Bu halde olan kul, ma'rifetin kemaline erer.

IV- MÜ'MİN-ÂRİF FARKI

Ebu'l-Hüseyn Nûrî'ye "ma'rifete nasıl eriştin?" diye sordular: "Allah ile" karşılığını verdi: "Peki, aklının dahli ne idi bu işte?" denilince dedi ki: "Akıl âcizdir. Âciz ise kendi gibi bir âciz sebebiyle ancak zillete dûçâr olur. Allah Teâlâ aklı yarattığı zaman ona: "Ben kimim" diye sordu. Akıl cevap veremedi.

Allah vahdâniyyet nûruyla onun gözünü aydınlatınca akıl dedi ki: "Sen Allah'sın. Aklın seni tanıması yine seninle olur."

Ebu'l-Hüseyn'e "Allah'ın kullarına ilk farz kıldığı şey nedir?" diye sorulduğunda: "Ma'rifettir, çünkü Allah Teâlâ, "**Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım**"[51] buyurmaktadır. Bu ayetin tefsîrinde İbn Abbas (r.a.) hazretleri "bana kulluk etsinler" ta'bîrini *beni tanısınlar* şeklinde yorumlamıştır."[52]

Kendisine "ma'rifetin ne olduğu" sorulan bir sûfî şöyle cevap vermiştir: "Esmâ ve sıfatının kemâliyle Allah'ın vahdaniyyetinin kalpte isbâtıdır. Çünkü izzet, kudret, saltanat ve azamet açısından tek olan O'dur. O diri ve daimdir. Hiçbir şey O'nun misli gibi olamaz. Keyfiyetini bilemediğimiz şekilde işiten ve görendir, benzeri olmayan ve dengi bulunmayandır O. O'nu tanımak, kalplerden her türlü zıdlık, denklik ve sebep duygusunu nefyeder"

Denilmiştir ki: *Ma'rifet* aslında bir Hakk vergisidir. Ma'rifet nardır, îmân nûrdur. Ma'rifet vecddir, îmân ihsân-ı ilâhîdir. Mü'min ile ârif arasındaki fark şudur: Mü'min Allah'ın nûruyla bakar, ârif ise Allah ile nazar eder. Mü'minin kalbi vardır. Arifin yoktur. Mü'minin kalbi zikr-i ilâhî ile mutmain olur. Arif ise Allah'dan başkasından itmînân duymaz.

Ma'rifet üç çeşittir:

1- Ma'rifet-i ikrâr (söylenen ma'rifet),

2- Ma'rifet-i hakîkat (gerçek ma'rifet),

3- Ma'rifet-i müşâhede.

Ma'rifet-i müşâhedede anlayış, bilgi, söz ve ibareler derece derecedir. Ma'rifet konusundaki işâretler ve onların tanımı ile ilgili sözler pekçoktur. Bu konuda delil arayan ve doğruya ulaşmak isteyene bu kadarcığı kâfîdir. Başarı Allah'dandır.

Hasan b. Ali Hayûye Dâmgânî der ki: "Ebû Bekir Zahrâbâdî'den "Ma'rifet nedir?" diye soruldu. Dedi ki: Ma'rifet bir isimdir ama onun ma'nâsı kalpte insanı Allah ile ilgili her türlü teşbîh ve ta'tîle düşmekten kurtaran bir saygı (ta'zîm) duygusunun bulunmasıdır."

---

51. ez-Zâriyât, 51/56
52. bk. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, Beyrut 1988, IV, 255. Burada söz, İbn Cüreyc'e isnâd edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKAMLAR VE HÂLLER

MAKAMLAR VE HALLER

Makam:

Kulun, ibadet, mücâhede, riyazet, uzlet gibi konularda Hakk'ın huzûrunda bulunduğu ma'nevî yerdir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: "**İşte bu makamımdan korkan ve tehdidden sakınan kimselere hastır.**"[1]

"(Melekler der ki:) **Bizim herbirimiz için bilinen bir makam vardır.**"[2]

Ebû Bekir Vâsitî''den Hz.Peygamber (s.a.)'in şu hadisini sordular: "*Ruhlar saf olmuş askerler gibidir.*"[3] Vâsitî dedi ki: "Saf olmak, ruhların muhtelif makamlarda bulunmasını anlatır. O makamlar da tevbe, vera', zühd, fakr, sabr, rızâ, tevekkül ve benzerleridir."

Hâl:

Zikir safâsı sâyesinde kalplere yerleşen durumdur. Rivâyet olunduğuna göre Cüneyd Bağdâdî der ki: "Hal, kalplere inen bir durumdur, devamlı değildir." Şöyle de denmiştir: "Hâl zikr-i hafîdir." Nitekim Nebî (s.a.) buyurmuştur ki: "*Zikrin hayırlısı gizli (hafî) olanıdır.*"[4]

Hâl, daha önce anlattığımız gibi mücâhede, ibâdet ve riyâzat türünden değildir. Hâl murâkabe, kurb, muhabbet, havf, recâ, şevk, üns, tume'nîne, müşâhede ve yakîn gibi şeylerdir. Rivâyete göre Ebû Süleyman Dârânî şöyle der: "Muâmele kalbe rücû edince organlar müsterih olur."

---

1. İbrahîm,14/14
2. es-Sâffât, 37/164
3. Buhârî, Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 159-160; Ebû Dâvûd, Edeb, 16
4. Ahmed, Müsned, I, 172, 180, 187

Ebû Süleyman'ın bu sözü iki ma'nâya gelebilir:

1- Kul, kalbini zikr-i ilâhî'den alıkoyacak kötü duygu ve düşüncelerden korumakla meşgul olursa organlar, amellerin vereceği yorgunluk ve sıkıntıyı duymaz.

2- Mücahede, ibadet ve amellerin kalbe yerleşerek orayı vatan tutması ve kalbin bunlardan haz ve tad alması sonucu kul, yorgunluk duymaz. Bu hal gönlüne yerleşmeden önceki acıyı hissetmez. Nitekim sûfîlerden biri -zannımca Muhammed b. Vâsi'- şöyle der: "Yirmi sene gece ibâdetinde zorlandım ama, sonunda yirmi yıl ondan hazz alma ni'metine erdim." Bir başkası -sanırım Mâlim b. Dînâr- şöyle der: "Yirmi yıl Kur'an okurken dilimle damağım arasında zorlanarak okudum. Ama bunun akabinde yirmi yıl bu işten haz aldım."

Cüneyd der ki: "Kalplere sahip olunmadan hukuk-ı ilâhiyyeye riâyet mümkün değildir.Gönlü olmayan kimse ibâdetlerinde ısrar edip durur, böyle birinin temiz bir ecri de olmaz. Makam ve haller mevzûunda meşâyıhın kelâmları pekçoktur. Ben burada özetle vermeye çalıştım. Başarıya ulaştıran Allah'tır.

A. MAKAMLAR

I- TEVBE

Ebû Ya'kub Hamdân Sûsî der ki: "Allah yoluna giren kimselerin ilk makamı tevbedir." Sûsî'ye "tevbenin ne olduğu" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Tevbe ilmin yerdiklerinden övdüğü şeylere dönmektir."

Sehl b. Abdullah'a tevbenin ne olduğu sorulduğunda: "Tevbe günahını unutmamandır." Cüneyd ise: "Tevbe günahını unutmandır." diye karşılık verdi.

Sûsî'nin ta'rif ettiği tevbe, mürîdlerin Hakk yoluna yeni yönelmiş, bazan öyle, bazan böyle olan kimselerin tevbesidir. Sehl b. Abdullah'ın ta'rifi de mürîdlerin tevbesidir. Cüneyd'in ta'rifi ise günahını hatırlamayan tahkik erbâbının tevbesidir. Çünkü azamet-i ilâhiyye ve zikre devam hâli kalpleri üzerine etki ettiğinden onlar günahlarını hatırlamazlar bile. Ruveym b. Ahmed'in tevbe konusundaki "Tevbe, tevbeden bile tevbedir" sözü buna benzer.

Zünnûn da: "Avamın tevbesi günahlardan, havâssın tevbesi gafletten olur." der. Ma'rifet ehli vecd sâhibi ahassu'l-havâssın tevbe konusundaki sözleri ise Ebu'l-Hüseyn Nûrî'nin kendisine tevbeden sorulduğunda verdiği şu cevap gibidir: "Allah'ın dışında herşeyden tevbe etmendir." "Mukarreb kulların günahları ebrârın iyilikleri gibidir" sözü bu anlamdadır. Bu ma'nâda Zünnûn da şöyle söylemiştir: "Ariflerin riyâsı mürîdlerin ihlâsı gibidir." Çünkü ârifin başlangıç halinde kendisini Hakk ile yakınlığa erdiren tâatları onda yerleşip tahkik derecesine erer, hidayet nuru onu kaplayıp kalbiyle azamet-i ilâhiyye nurlarını temaşa ederek Yüce san'atkârın san'at ve kadim ihsanını düşünmeye başlar. Daha önceki ibadet ve taatlarının azlığına, amellerinin kusuruna yanıp tevbe eder. Tevbekârların tevbeleri birbirinden ne kadar farklı? Birisi günahlarından ve kötülüklerinden tevbe ediyor, öbürü zellesinden, gafletinden tevbe ediyor. Bir diğeri de hasenât ve tâatı görmekten; onlara takılıp kalmaktan tevbe ediyor. Tevbe verai gerektirir.

II- VERA'

Vera' makamı onurlu bir makamdır. Nitekim Nebî (s.a.) de "*Dininizin temeli vera'dır.*"[5]

Ehl-i vera' üç tabakadır:

1- Açık sûrette haram ve helâl oluşu belli olan şeyler arasında kalan ve kesin olarak haram ve helâl denilemeyen şüphelilerden sakınanların verai şüpheli şeylerden sakınmak gerekir. Nitekim İbn Sîrîn der ki: "Bana vera'dan daha kolay gelen birşey yoktur. Bir şey gönlüme şüphe veriyorsa hemen onu terkederim."

2- Eli birşeye uzandığında kalbiyle duruma vâkıf olarak göğsü daralan kimselerin verai. Bu tür verai ancak erbâb-ı kulûb (gönül ehli uyanık kişiler) ve tahkik ehlinden olan kimseler anlayabilir. Nitekim Nebî (s.a.) "*Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir*" [6] buyurmaktadır.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Vera, halka zerre ölçüsünde bile olsa haksızlık yapmaktan uzaklaşmaktır. Ta ki hiçbir kimse sizden bir zulüm ve haksızlık gördüğünü iddiâ ederek talepte bulunamasın."

Anlatıldığına göre Hâris Muhâsibî şüpheli yemeğe asla elini uzatmazdı. Ca'fer Huldî der ki, Muhâsibî'nin ortaparmağında bir damar vardı. Ne zaman elini şüpheli birşeye uzatacak olsa o damar hemen atmaya başlardı. Bişr Hâfî'nin anlattığına göre Muhâsibî bir yemeğe çağrılmıştı. Yemek sofraya konulduğunda o elini uzatmaya çalıştı. Fakat bir türlü buna muvaffak olamadı. Üç def'a kendini zorladığı halde bir türlü yapamadı. Onu tanıyan biri dedi ki: "O'nun eli, içinde haram ve şüphe bulunan yemeğe asla uzanmaz. Da'vet sâhibi onu çağırmasa ne olurdu sanki?"

Benim Ahmed b. Sâlim'den Basra'da duyduğum, Sehl b. Abdullah'a âid bir hikâye bunu desteklemektedir. Sehl b. Abdullah'a helâlden soruyorlar. O diyor ki: "Helâl, içinde Allah'a isyân olmayan şeydir."

"İçinde Allah'a isyân bulunmayan şey"i tanımak ancak kalb işâretinden anlamakla mümkün olabilir. Biri çıkar da derse ki: "İlim'den buna taalluk eden bir dayanak gösterebilir misin?" Ona şöyle cevap verilir: "Evet, Peygamber (s.a.)'in Vâbisa'ya hitâben söylediği "*Müftüler her ne kadar fetvâ verseler de sen gönlüne danış*"[7] sözü buna delildir. Ayrıca "*Günah gönlünde darlık mey-*

5. Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XI, 38; Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, 111
6. Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52
7. Ahmed, Müsned, IV, 228

dana getiren şeydir"[8] hadîsi de bu ma'nâyadır. Bu rivâyetlerde Peygamberimiz (s.a.) ümmetini kalbinin işaret ettiği sese kulak vermeye yönlendiriyor.

3- Âriflerin ve vecd ehlinin mertebesi. Nitekim Ebû Süleymân Dârânî şöyle der: "Seni Allah'tan alıkoyan herşey, senin için uğursuzdur."

Sehl b. Abdullah'a da "katışıksız saf" helâlden sorulduğunda şöyle karşılık vermişti: "Helâl, içinde Allah'a isyan bulunmayan şeydir. Saf helâl ise Allah'ı unutmadan; gafletsiz olandır." Allah'ı unutmadan, gafletsiz olarak gerçekleştirilen vera', kendisine: "Yâ Ebâ Bekir, vera' nedir?" diye sorulduğunda Şiblî'nin verdiği şu cevapta ifâdesini bulmuştur: "Vera', göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, kalbinin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeyden uzaklaşmandır."

Veraın birinci derecesi avâmın, ikinci derecesi havâssın, üçüncü derecesi havâssu'l-havâssın veraıdır. Vera' zühdü gerektirir.

III- ZÜHD

Zühd yüce bir makamdır. Hoş hallerin, güzel mertebelerin temelidir. Allah'a yönelenlerin (kâsıdîn), herşeyden kesilip O'nun rızâsına tâlip olanların ve tevekkül erbâbının ilk basamağıdır. Zühdü sağlam olmayanın ondan sonraki durumu da pek sağlıklı olmaz. Çünkü "*dünya sevgisi her kötülüğün başıdır.*"[9]

Dünyadan zühd etmek ise her türlü hayr ve tâatın başıdır.

Denilmiştir ki: "Dünyada zühd sıfatıyla anılmak, bin güzel ad ve sıfatla anılmağa değerdir. Dünyaya rağbet sıfatıyla anılmak ise bin kötü sıfatla anılmak demektir." Çünkü zühd, Allah'ın peygamberi için seçtiği; Peygamber (s.a.)'in de nefsi için ihtiyâr ettiği bir sıfattır. Zühd, helâllerde olur. Harâm ve şüpheli şeylerin zaten terki gerekir.

Zâhidler üç tabakadır:

1- **Mübtedîler:** Elinde avucunda bir malı olmayan, elinde bulunmayan malın sevgisi gönlünde yer tutmayanlar. Nitekim kendisine "zühd"den sorulunca Cüneyd: "Ellerin maldan, kalplerin tama'dan hâlî olmasıdır." şeklinde, Seriy Sakatî de: "Elinde bulunmayan şeyin, kalpten de çıkarılmasıdır." diye cevâp vermişti.

2- **Tahkik Ehli:** Bunların zühd konusundaki özellikleri Ruveym b. Ahmed'in şu sözünde anlatıldığı gibidir: "Dünyanın tamamından nefse âid hazları

8. Müslim, Birr, 14; Tirmizî, Zühd, 52
9. Beyhakî, ez-Zühdü'l-kebîr, s. 134; Hılyetü'l-evliyâ, VI, 388; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 344

terktir." İşte bu, tahkik erbâbının zühdüdür. Çünkü zühdün sağladığı rahatlık, övgü ve halkın zühd sâhibine göstereceği ilgi sebebiyle dünyadan zühd etmede bile nefse âid bir takım hazlar sözkonusudur. Dünyevî ve nefsânî hazları kalbinden çıkarabilen kimse, zühd konusunda tahkik ehlinden sayılır.

3- **İstiğnâ Ehli:** Bu grupta yer alanlar, "dünyanın tamamı kendi mülkleri olsa, bundan dolayı âhırette herhangi bir suâlle karşılaşmayacak ve Allah nezdinde kendilerine ayrılan ecirden de bir eksilme olmayacak" olsa bile yine zühd içinde yaşarlar. Çünkü onların eşyaya karşı zühdleri Allah'ın dünyayı yarattığı ve ona nazar etmediği günden beri devam etmektedir. *Eğer dünyanın Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değeri olsaydı kâfire bir yudum su vermezdi.*[10]

Tahkik erbâbından olan zâhidler başlangıçtan beri zühd yolunu tutmuş ve zühdlerinden bile tevbe etmişlerdir. Nitekim Şiblî'ye "Zühd nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Zühd (ile meşgul olmak) gaflettir. Çünkü dünya hiçtir. Hiçten zühd etmeye çalışmak ise gaflettir."

Yahyâ b. Muâz der ki: "Dünya gelin gibidir. Dünyayı isteyen onun berberi olur, onu süsler durur. Dünyaya karşı zâhid davranan ise onun yüzünü karartır, saçını yolar, elbisesini yırtıp parçalar. Ârif Allah ile meşguldür; bu yüzden dünyaya hiç iltifât etmez."

Zühd fakr ile karşılaşmayı ve onu ihtiyâr etmeyi gerektirir.

IV- FAKR VE FAKR EHLİNİN ÖZELLİKLERİ

Fakr, yüce bir makamdır. Allah Teâlâ kitâbında fukarâyı anmış, özelliklerini saymış ve şöyle buyurmuştur: "**Zekât, kendilerini Allah yolunda vakfeden fukarâ içindir.**"[11]

Nebî (s.a.) de şöyle buyurur: "*Fakr mü'mine, atın yanağındaki perçemden daha çok yakışır.*"[12]

İbrâhim b. Ahmed Havvâs der ki: "Fakr, şeref giysisi, peygamber libâsı, sâlihler cilbâbı, muttakîler tâcı, mü'minler süsü, ârifler ganîmeti, mürîdler ideali, itâatkârlar kalesi, günahkârlar zindanıdır. Günahlara keffâret, sevaplara büyüteçtir. Dereceleri yükseltici, gayelere erdiricidir. Allah'ın hoşnutluğu ve

10. Tirmizî, Zühd, 13
11. el-Bakara, 2/274
12. Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, II, 131

dostluğa seçtiği iyi kullarına ikrâmıdır. Fakr, sâlihlerin şiârı, muttakîlerin yolu dur.

Fakr ehli üç derecedir:

1- Mukarreblerin Fakr Makamı: Bunlar, hiçbir şeye sahib olmayan, zâhiren de, bâtınen de hiç kimseden birşey istemeyen ve hiç kimseden birşey beklemeyen, birşey verilse de almayan kimselerdir.

Hikâye olunduğuna göre Sehl b. Ali b. Sehl Isbahânî der ki: "Bizim arkadaşlarımıza fakir denemez. Çünkü onlar halkın en müstağnîleridir." Ebû Abdullah b. Cellâ'ya "fakrın hakîkati nedir?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: " Yenini duvara vur ve Rabb'ım Allah'dır; de!" Yani fakrın hakikati teslimiyyettir.

Ebû Ali Rûzbârî der ki: "Ebû Bekir Zekkâk bana: Yâ Ebâ Ali, fakr ehli, ihtiyâc zamanında mikdâr-ı kâfî azığı niye almazlar?" diye sordu. Dedim ki: "Çünkü onlar, Mu'tî (veren) sebebiyle atâdan; ya'nî verilen şeyden müstağnîdirler." Ebû Bekir, "Evet, doğru da benim gönlüme şöyle birşey geliyor" dedi ve konuşmasını şöyle sürdürdü: "Almazlar, çünkü onlara varlık bir fayda sağlamaz, zira onların ihtiyâcı Allah'adır. Onlara yokluk da zarar vermez, çünkü onlar Allah ile var oldukları şuûruna ermişlerdir". Ebû Bekir Vecîhî, Ebû Alî'nin söylediği bu sözü ben de duymuştum, der.

Ebû Bekir Tûsî der ki: "Ben uzunca bir süre bizim sûfî dostlarımızın fakr kelimesini diğerlerine tercih etmesinin sebebini soruşturdum. Fakat hiç kimse bana iknâ edici bir cevap veremedi. Nihâyet Nasr b. Hamâmî'ye sordum, o şu karşılığı verdi: "Fakr; kendinde varlık görmeyip herşeyi Allah'a ircâ etmektir ve tevhîd menzillerinin ilkidir". Ben de bu cevapla iknâ oldum.

2- Sıddîkların Fakr Makamı: Bu makam, hiçbir şeye mâlik olmayan, hiç kimseden birşey isteyemeyen, açıkça veya ta'riz yoluyla da olsa bir talepte bulunmayan ve fakat istenmeden verildiğinde alanların makamıdır. Anlatıldığına göre Cüneyd şöyle der: "Sâdık fakîrin alâmeti hiçbir şey istememek, hiçbir şeye karşı çıkmamak, kendisine karşı çıkılacak olursa susmaktır."

Nakledildiğine göre, Sehl b. Abdullah'dan "sâdık fakîrin kim olduğu" soruldu. Dedi ki: "İstemeyen, verilirse reddetmeyen, biriktirip bekletmeyendir."

Ebû Abdullah b. Cellâ'ya "fakrın gerçeğinden" sordular. Dedi ki: "Gerçek fakr, fakrın senin olmamasıdır. Sana âid bir fakr, senin olamaz, sana bir faydası dokunamaz. Sana aid olmayan şey nasıl senin olabilir?"

İbrâhim Havvâs'a "Gerçek fakrın alâmetinden" sordular. Şu karşılığı verdi: "Şikâyeti bırakmak, başa gelen belâların izlerini gizlemektir." Bu yüzden bu makam, sıddîklar makamıdır.

3- **Kanaat Ehlinin Fakr Makamı:** Bu grup, hiçbir şeye mâlik değildir. Birşeye ihtiyaç duyduğu zaman bu ihtiyacını, söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açar. Onun böyle derdini söyleyip istemesinin karşılığı sadakadır. "Cerîrî'ye fakrın hakîkatından" sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Mevcûd tükenmeden, olmayan için talepte bulunulmaz."

Ruveym'den "Fakrın ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Var olanın yok sayılması, Kişinin eşyâya dahlinin kendisi için değil, başkası için olmasıdır." İşte bu fakr konusunda sıddîkların makamıdır.

Fakr, sabrı gerektirir.

V- SABIR

Sabır, yüce bir makamdır. Allah Teâlâ sabr ehlini kitâbında anarak övmüş ve "**Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir.**"[13] buyurmuştur.

Cüneyd'den "sabrın ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Zorluk ve sıkıntı zamanı geçinceye kadar, rızık sıkıntısına Allah için tahammül göstermektir."

İbrahîm Havvâs der ki: "Halkın ekserîsi sabır yükünü taşımaktan kaçtı ve rızık talebi için esbâba sığındı ve esbâba güvenerek sanki sebepler onların rabbları oldu."

Bir adam gelip Şiblî'nin yanında durdu ve şu soruyu sordu: "Sabr ehline en zor gelen sabır hangisidir ?" Şiblî: "Allah hakkında sabretmek." dedi. Adam: "Hayır" dedi. Şiblî: "Allah için sabır" deyince o zat yine: "Hayır" karışılığını verdi. Şiblî bu sefer: "Allah ile beraberliğe sabır" dedi. Adam yine: "Hayır" karşılığını verince Şiblî öfkelendi ve "Yazıklar olsun sana, sen söyle bakalım, nedir?" Adam şu karşılığı verdi: "Allah'tan (uzak kalmaya) sabretmek." Şiblî bu söz üzerine bir na'râ attı ki, neredeyse rûhunu teslim edecekti.

Basra'da İbn Sâlim'e sabırdan sordum. Dedi ki: Sabır ehli üçtür: Mütesabbır, sâbir ve sabbâr.

1- Mütesabbır: Allah hakkında sabreden. Böylesi kimseler, zorluklara karşı bazan sabreder, bazan de âciz kalır, sabredemez." Kannâd'a sabırdan so-

13. ez-Zümer, 39/10

rulduğunda o da şu karşılığı vermişti: "Yasaklardan kaçınma konusunda görevi yerine getirmeye çalışmak, emredilen şeyleri devamlı olarak îfâ et."

2- Sâbir: Allah hakkında ve Allah için sabreden. Böyleleri sabırsızlık göstermez, sabırsızlık ona bir huy olarak yerleşmez, fakat zaman zaman kendilerinden şikâyet vâki olabilir.

Zünnûn anlatıyor: Bir hasta ziyâretine gitmiştim. Hasta ile konuşurken onun inlediğini gördüm. Dedim ki: "Sevdiğinin tokatına sabredemeyen; hattâ sevgilisinin tokatından tad almayan sevgisinde samîmî değildir".

Rivâyete göre Şiblî'yi bazı tasarruflarından dolayı akıl hastahanesine attılar ve zincire vurdular. Bazı dostları onu ziyârete gitti. O onlara "Siz kim oluyorsunuz?" diye sordu. Onlar da: "Biz, seni seven dostlarınız." deyince Şiblî, yerden taş alıp onlara atmaya başladı. Onlar da taşı görünce kaçıştılar. Şiblî onlara: "Yalancılar sizi, beni sevdiğinizi söylüyorsunuz fakat sıkıntıma sabredemiyorsunuz" dedi.

3- Sabbâr: Allah'a âid konularda, Allah için, Allah ile sabredendir. Böyle biri, üzerine bütün belâlar yağsa da yine sabırdan acz göstermez, zâhirinde ve bâtınında herhangi bir değişiklik meydana gelmez, görevini aksatmaz.

Şiblî'ye sabırdan sorulduğunda şu beyitlerle cevap verirdi:

Ağlamak, yanaklarında çizgiler çizerek yazı yazmış,
Bu yazıyı okuma bilmeyenler bile okur,
Sevenin özlem acısıyla ve ayrılık
Korkusuyla dolu sesi insana zarar veriyor.
Sabrın sâhibi sevenden sabır konusunda yardım istedi,
Seven de sabra seslenip "ey sabır, neredesin?" dedi.

Bu söylediklerimizin ilmî delîli, haberde gelen şu rivâyettir: Zekeriyyâ (a.s.)'nın başına testere konulduğunda öyle bir inlemişti ki, Allah Teâlâ ona vahyederek: "Eğer bir kerre daha iniltin benim katıma yükselecek olursa yer ile göğü birbirine geçiririm." buyurmuştu.

Sabır, tevekkülü gerektirir.

VI- TEVEKKÜL

Tevekkül yüce bir makamdır. Allah Teâlâ tevekkülü emretmiş, onu îmanla birlikte zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Eğer mü'min iseniz Allah'a**

tevekkül ediniz"[14] **"Tevekkül ehli olan kimseler Allah'a tevekkül etsin."**[15] Bir başka yerde şöyle buyurmuştur: **"Mü'minler Allah'a tevekkül etsin."**[16] Bu âyette Allah Teâlâ, mütevekkillerin tevekkülünü, mü'minlerin tevekkülünden daha has kılarak onları havâsstan saymıştır.

Bundan sonra havâssu'l-havâs'ın tevekkülünü zikrederek buyurur ki: **"Kim Allah'a tevekkül ederse Allah ona kâfîdir."**[17] Allah Teâlâ böylelerini mâsivâya ircâ' etmez. Nitekim Allah Teâlâ peygamberlerin efendisi, mütevekkillerin imamı olan Cenâb-ı Peygamber'i **"Ölmeyen, diri olan ve kuluna yeten Allah'a tevekkül etmeye çağırıyor."**[18] ve yine O: **"Gece namaza kalktığında seni gören rahîm ve azîz olan Allah'a tevekkül etmeye"** da'vet ediyor.[19]

Tevekkül üç derecedir:

1- **Mü'minlerin Tevekkülü**: Ebû Türâb Nahşebî'nin tevekkülden sorulduğunda verdiği cevap gibidir: "Tevekkül, ubûdiyyette bedeni devreden çıkarıp kalbi rubûbiyyete bağlamak ve mikdâr-ı kâfî şeyle yetinmektir. Böyleleri verilince şükreder, verilmeyince kadere olan rızâları sebebiyle sabreder."

Zünnûn'a tevekkülden sorulduğunda şu cevabı vermişti: "Nefsin tedbîrini bir kenara bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemektir".

Ebû Bekir Zekkak: "Tevekkül, hayatı bir güne indirip yarın endişesinden kurtulmaktır." der.

Ruveym'e "tevekkülün ne olduğu" soruldu. Dedi ki: "Tevekkül, va'd-i ilâhîye güvenmektir".

Sehl b. Abdullah der ki: "Tevekkül, kişinin kendini murâd-i ilâhîye teslim etmesidir."

2- **Havâssın Tevekkülü**: Ebu'l-Abbâs b. Atâ der ki: Allah'a bir sebep ve vâsıta ile tevekkül eden kimse, tevekkülünü Allah'a, Allah ile ve Allah için yapıp sebeplere bağlanmadan mütevekkil olmadıkça gerçek tevekkül ehli sayılmaz.

---

14. el-Mâide, 5/23
15. İbrâhim, 14/12
16. et-Tevbe, 9/51
17. et-Talâk, 65/3
18. bk. el-Furkan, 25/58
19. bk. eş-Şuarâ,26/217-218

Ebû Ya'kub Nehrecûrî der ki: "Tevekkül, dünya ve âhıret hazlarının gitmesi sebebiyle nefsin ölmesidir".

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Tevekkülün aslı ihtiyaçtır, iftikâr ve yokluktur. Tevekkülün ideallerden koparılmaması, kişinin ömrü boyunca bir an bile gönlüyle tevekkülüne iltifat etmemesidir."

Sehl b.Abdullah der ki: "Tevekkül yüzünü Hakk'a çevirip O'na arkasını dönmemektir. Bu ma'nâda tevekkülü ancak kabir ehli kimseler sağlıklı olarak yapabilir." Ya'ni ölmeden evvel ölmek sırrına erenler bu ma'nâda bir tevekkülü gerçekleştirebilirler.

3- **Havâssu'l-havâssın Tevekkülü**: Kendisinden "tevekkülün ne olduğu" sorulan Şiblî şöyle der: "Tevekkül, olmadan (keynûnet) önceki gibi, senin varlığının Allah'a aid olmasıdır. Bu takdirde Allah Teâlâ da daima senin için olur." Yine sûfîlerden biri şöyle demiştir: "Gerçek tevhîde insanlardan hiçbiri eremez. Çünkü kemâl, kemâl sıfatının sahibi olan Allah ile tamam olur".

Ebû Abdullah b. Cellâ bu konuda şöyle der: "Tevekkül Allah'a sığınmaktır".

Cüneyd: "Tevekkül, kalbin her hâl u kârda Allah'a güvenmesidir." der.

Ebû Süleyman Dârânî, Ahmed b. Ebi'l-Havârî'ye şöyle demiştir: "Ahmed! Ahiret yolları çoktur. Senin şeyhin bunlardan pekçoğunu bilir. Bunlardan biri de tevekküldür ki, ben onun kokusunu koklayamadım. Bende onun tatlı kokusunu duyacak burun yok."

Bir başka sûfî de şöyle konuşmuştur: "Tevekkülü hakkıyla yerine getirmek isteyen kimse, bir kabir kazsın, kendini oraya defnetsin, dünyayayı ve ehl-i dünyayı unutsun. Çünkü gerçek tevekkülü halktan birinin kemâliyle gerçekleştirmesi mümkün değildir."

Tevekkül rızâyı gerektirir.

VII- RIZÂ VE RIZÂ EHLİNİN SIFATI

Rızâ değerli bir makamdır. Allah Teâlâ kitabında rızâyı şöyle anlatır: "**Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzı oldular.**[20] "**Allah'ın onlardan râzı olması herşeyden büyüktür.**"[21]

Görüldüğü gibi, Allah Teâlâ kendisinin kullarından râzı olmasını, kulla-

20. el-Mâide, 5/119
21. et-Tevbe, 9/72

rın kendisinden râzı olmasından daha büyük görmüş ve kendi rızâsını onların rızâsından önce zikretmiştir. Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cenneti demek olan rızâ, kulun kalbinin hükm-i ilâhî altında sükûnet bulması, ıztırap ve inhiraf duymamasıdır.

Cüneyd'den "Rızâ nedir?" diye sorulunca: "İrâdeyi kaldırmaktır." diye cevap verdi.

Kannâd: "Rızâ, acılığına rağmen kalbin kazâ-i ilâhî ile sükûnet bulmasıdır." der. Zünnûn da: "Rızâ, kalbin kazâ-i ilâhî acılığı ile sevinç duymasıdır." diye konuşur.

İbn Atâ der ki: "Rızâ, kalbin, Allah'ın kul için olan kadîm irâdesine nazar etmesidir. Çünkü kul, Allah'ın kendisi için en efdal olanı seçtiğini bilir ve buna râzı olarak kızmayı bırakır."

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Rızâ senin cehdin ve gayretinle olsun. Kendini rızânın seni yönlendirmesine bırakma! Kendini rızâya bırakıverirsen, rızânın tadıyla ve rızâ gerçeğini görerek perdelenirsin."

Rızâ ehli üç derecedir:

1- Sabırsızlık ve telâşı bırakarak, kalbin Cenâb-ı Hakk'ın zorluk olsun, kolaylık olsun; hoşa giden şey olsun, hoşa gitmeyen şey olsun; ni'mete ermek olsun, ni'metten mahrum kalmak olsun, her türlü hükm-i ilâhîsini eşit gören kimseler.

2- Rızânın önce Allah'tan olduğunu görerek kendi rızâlarını görmeyen kimseler. Böylelerinin delili: "**Allah onlardan, onlar da Allah'tan râzı oldu**"[22] âyetidir. Bunlar her ne kadar, rahat ile sıkıntıyı, ni'mete ermekle ni'metten mahrûmiyyeti müsâvî görseler de rızâ konusunda sâbit-kadem değildirler.

3- Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan rızâsının kullarınkinden önce olması sebebiyle rızânın kuldan olanından da, Allah'dan geleninden de geçmiş bulunanlar. Böyleleri Ebû Süleyman Dârânî'nin şu sözünde anlattığı türden kimselerdir: "Allah'ı hoşnûd eden de, gadaplandıran da kulların fiilleri değildir. Allah bir topluluktan râzı olunca onlara rızâ ehlinin amellerini yaptırır. Bir kavme de kızınca onlara kızdığı kimselerin amelini yaptırır."

Rızâ, makamların sonuncusudur. Bundan sonra erbâb-ı kulûbun halleri, gaybleri mutalaa, zikir arınması ve hallerin hakaikı ile sırların terbiyesi gibi konular vardır.

22. el-Mâide, 5/119

B. HÂLLER

I- MURÂKABE VE EHLİNİN ÖZELLİKLERİ

Murâkabe değerli bir hâldir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de buyurur: **"Allah herşeyi murakabe etmekte; yani gözetmektedir."**[23] **"İnsan hiçbir söz söylemez ki onu gözetleyen, dediklerini zapteden bir** (melek) **hazır bulunmasın."**[24] **"Bilmezler mi ki Allah onların sırlarını ve gizli konuşmalarını bilir ve Allah gizlileri bilendir."**[25] Kur'an'da bu tür âyet-i kerîmeler pekçoktur.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) de: *"Allah'a sanki O'nu görüyormuşsun gibi kulluk et, her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görüyor."* [26] buyurur.

Kulun murâkabesi, kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere Allah'ın muttali' olduğunu bilip yakînen kavramasıdır. Bu sûretle kul kalbini, Efendisi'nin zikrinden alıkoyan kötü havâtıra karşı murâkabe eder.

Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Kalplerde bulunan şeyler O'na nasıl gizli olabilir ki, kalplerde bulunan herşeyi oraya atan da O değil mi? Kendisinden gelen bir şey O'na nasıl gizli olabilir?"

Cüneyd, İbrahim Acürrî'nin kendisine şöyle söylediğini nakleder:

---

23. el-Ahzâb, 33/52
24. Kaf, 50/18
25. et-Tevbe, 9/78
26. Buhârî, İman, 37; Tirmizi, İman, 4; Hılyetü'l-evliyâ, VIII, 202-203.

"- Oğul, zerre mikdârı da olsa dikkatini Allah'a yöneltmen, senin için üzerine güneşin doğduğu herşeyden daha hayırlıdır."

Hasan b. Ali Dâmğânî: "Gönlünüze iyi sahip olun Çünkü Allah iç dünyanıza muttali'dir." der.

Murâkabe üçtür:

1- **Mübtedîlerin Murâkabesi:** Hasan b. Ali Dâmğanî'nin dediği gibi, "Allah'ın iç dünyamıza muttali olduğunu bilerek gönlümüze sahip olmaktır."

2- **Mütevassıtların Murâkabesi:** Bu tür murâkabe Ahmed b. Atâ'nın şu sözünde ifâdesini bulmuştur: "Sizin en hayırlınız, Hakk'ın dışında herşeyden fânî olarak Hakk'ı hakk ile murâkabe edenleriniz; âdâbında, fiil ve ahlâkında Allah Rasûlü'ne tâbi olanlarınızdır."

3- **Büyüklerin Murâkabesi:** Onlar murâkabe ile gönüllerini Allah'a bağlarlar. Allah'ın murâkabe konusunda kendilerini korumasını dilerler. Çünkü Allah Teâlâ onları nücebâsından ve hâss kullarından kılmış; hâllerini başka bir kimseye açmamalarını istemiş ve işlerini bizzat yönettiğini ifâde buyurmuştur: **"O sâlihleri yönetir"**[27]

İbn Atâ, Horasan'ın cehâletle muttasıf, fakat zühd ile tanınan hukemâsından birine şöyle söyledi: "Bilmez misin ki, bedeninde bulunan zâhirî zühd hâli, kalbinle mütalaa ettiğin şeyler yanında çirkin sayılır. Sırrında murâkabe ettiklerin yanında kalbinde mütalaa ettiğin şeyler de toz mesâbesindedir. Öyleyse sen, alenî olarak da, sırrî olarak da murâkabeye devam et. Çünkü murâkabe, senin zâhirî olarak devam ettiğin amelinden de, ibâdetinde de daha hayırlıdır."

Murâkabe kurb hâlini gerektirir.

II- KURB

Allah Teâlâ buyurur: **"Kullarım sana beni sorarlar. Ben, onlara yakınım."**[28] **"Biz, ona; yani insanoğluna şahdamarından daha yakınız."**[29] **"Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz."**[30] Hakk Teâlâ hazretleri'nin meleklerini anlattığı: **"O yalvardıkları da, onların Allah'a en yakın olanları da Rablarına yaklaşmak için vesîle ararlar."**[31] âyetinde geçen vesîleden

27. el-A'râf, 7/196
28. el-Bakara, 2/186
29. Kaf, 50/16
30. el-Vâkıa, 56/85
31. el-isrâ, 17/57

maksad, kurbdur (yakınlıktır). **"Biz ona sizden daha yakınız fakat siz görmezsiniz."**[32] âyetinde ise kullarının kendine olan yakınlığını belirtmiş, onların yakınlıklarını Allah'a kurba vesîle yaparak "hangisi daha yakın" buyurmuştur.

Kulun kurb hâli, önce kalbiyle Allah'ın kendisine yakınlığını (kurb) müşâhede etmesi, sonra tâatla ve bütün himmetini Allah'a yönelterek gizli ve âşikâr zikre devam sûretiyle Allah'a yaklaşmasıdır.

Kurb ehli üçtür:

1- Allah'ın kendilerine verdiği ilim, kurb ve kudret sâyesinde çeşitli ibâdet ve tâatlarla Allah'a yakınlaşmaya çalışanlar,

2- Birincide anlatılanları gerçekleştirmiş bulunanlar. Bunlar da Amir b. Abdulkays'ın şu sözünün şümûlüne girer: "Her neye baktıysam Allah'ı ona kendimden daha yakın gördüm." Nitekim şâirin biri şöyle der:

Sırrımda seni gerçek anlamıyla buldum, dilim münâcâtla dedi ki:
Ba'zı ma'nâlar için cem' olduk, bâzıları için dark hâline rücû ettik.
Ta'zim seni gözlerimden gaybet hâline geçirirse,
Sana vecd ile ulaşmak seni sadr boşluğumuza yakın yapar.

Cüneyd der ki: "Bilesin ki Allah kullarına, onların kalplerinin kendisine yakınlığı ölçüsünde yakındır. Öyleyse sen kalbinin neye yakın olduğuna bak!"

Bir başka sûfî şöyle der: "Allah'ın ba'zı kulları vardır ki, Allah onlara yakındır ve onları da kendine yakın kılmıştır. Onların Allah'a yakınlığı Allah'ın kendilerine olan yakınlığı sebebiyledir. Bu hal, kurb makamında bulunanların ikinci derecesidir.

3- Büyüklerin ve müntehîlerin kurb makamı: Bu makam Ebu'l-Hüseyn Nûrî'nin şu sözünde anlatıldığı gibidir. Ebu'l-Hüseyn yanına gelen birine: "Sen neredensin?" diye sorar. Adam: "Bağdad'dan" der. Ebu'l-Hüseyn tekrar:"Orada kimlerle sohbet ederdin?" diye sorar. Adam da: "Ebû Hamza ile" diye karşılık verir. Ebu'l-Hüseyn der ki: "Bağdad'a döndüğün zaman Ebû Hamza'ya şöyle söyle: "Bizim uzağın uzağı *(bu'du'l-bu'd)* diye işaret ettiğimiz, yakının yakını (*kurbu'l-kurb*) imiş."

Ebû Ya'kub Sûsî şöyle der: "Kurb hâline ermeye çalışanın gözünden kurb sıfatı kayboluncaya kadar gerçek kurb, tahakkuk etmez. Kulun gözünden kurb hâliyle kurb düşüncesi zâil olursa işte kurb odur." Ya'ni kul Allah'a olan bu yakınlığını yine Allah'tan görmelidir.

32. el-Vâkıa, 56/85

Kurb, muhabbet ve havf hâlini gerektirir.

III- MUHABBET

Allah Teâlâ muhabbeti kitâbında muhtelif yerlerde zikretmektedir: **"Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever, onlar da O'nu severler."**[33] **"Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi' olun, Allah da sizi sevsin."**[34] Allah Teâlâ bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **"İnsanlardan kimileri Allah'a ortak koştuklarını Allah'ı sever gibi severler. Mü'minler ise Allah'ı herşeyden daha çok severler."**[35]

Allah Teâlâ ilk âyette kulların sevgisinden önce kendi sevgisini, ikinci âyette kulların O'na, O'nun da kullara olan sevgisini, üçüncü âyette ise kulların O'na karşı olan sevgisini anlatmaktadır.

Muhabbet hâli, kulun gözüyle Allah'ın kendisine verdiği ni'metlere; kalbiyle Allah'ın kendisine olan yakınlık, inâyet, hıfz ve yardımına; îmanı ve yakîniyle Allah'ın kendisine hidâyet ve inâyet nasîb ederek kendisini sevmesine bakarak Allah'ı sevmesidir.

Muhabbet ehli üç derecedir:

1- Avâmmın Muhabbeti: Bu sevgi Allah'ın kullarına olan in'âm ve ihsânından meydana gelir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Peygamber (s.a.) *"Kalplerin, kendisine iyilik yapanı sevme, kötülük yapanı sevmeme özelliği vardır."*[36] buyurmaktadır. Muhabbetin bu derecesinin şartı Semnûn'un şu sözünde açıklandığı gibidir. Semnûn kendisinden muhabbet sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, devamlı hatırlayarak (unutmadan) arı ve duru bir sevgidir. Çünkü kim birşeyi severse onu çokça hatırlar ve anar."

Sehl b. Abdullah muhabbet sorulduğunda o da şu karşılığı vermişti: "Muhabbet, kalplerin Allah'a muvâfakati ve bu muvâfakate iyi sarılmasıdır. Allah'ın zikrine devam ve münâcâttan tad alarak aşırı sevgi ile Allah Rasûlü'ne uymasıdır."

Hasan b. Ali (r.a.) de muhabbeti şöyle tanımlamıştı: "Muhabbet, Sevgili ne yaparsa yapsın, herşeyini O'nun yoluna vermektir."

33. el-Mâide, 5/54
34. Âlü İmrân, 3/31
35. el-Bakara, 2/165
36. Hılyetül-evliyâ, IV, 121

Bir başka sûfî şöyle konuşur: "Muhabbet, kalplerin Sevgili'yi senâ ile sevmesi, O'nun tâatini tercîh etmesi ve O'na muvâfakat etmesidir." Nitekim şâir şöyle der:

Eğer sevginde sâdık isen O'na; sevgiline itâat edersin;
Çünkü seven sevdiğine itâat eder.

2- Sâdıkların ve Tahkîk Erbâbının Muhabbeti: Muhabbetin bu türü, kalbin Allah'ın celâline, ganî oluşuna, ilmine ve kudretine nazar etmesinden doğar. Böyle bir muhabbetin özelliği Ebu'l-Hüseyn Nûrî'nin şu sözünde anlatıldığı gibidir: "Muhabbet, perdeleri yırtmak, sırlara âşinâ olmaktır."

İbrâhîm Havvâs: "Muhabbet, irâdelerin yok olması, ihtiyaçların ve bütün beşerî sıfatların yanmasıdır." der.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Muhabbet kâsesinden içerek Yüce Allah'a münâcâtın tadına eren, O'nun sevgisinden aldığı lezzet kendisini O'na yaklaştıran ve kalbi sevgi ile dolarak sevinçle O'na doğru kanatlanan kimseye ne mutlu! Böyle biri O'na olan iştiyâkıyla ürperir. Rabbının derdiyle hasta olan, sıkıntıya düşen kimseyi O'ndan başka sükûnete erdirecek yoktur. Böylesinin O'ndan başka dostu da olamaz."

3- Ariflerin ve Sıddîkların Muhabbeti: Muhabbetin bu türü, onların, Allah'ın illetsiz olan kadîm sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Sıddîk ve âriflerin Allah'a olan sevgisinin bir illeti yoktur. Bu tür sevginin özelliğini Zünnûn Mısrî kendisine "saf sevgi nedir?" diye sorulduğunda şöyle açıklamıştır: "İçinde herhangi bir bulanıklık bulunmayan saf sevgi, sevginin kalpten ve organlardan sukut ederek orada muhabbetten eser kalmaması ve herşeyin Allah ile ve Allah için olduğu bir anlayışın ortaya çıkmasıdır. Böyle biri Allah için seven, Hakk âşıkıdır."

Ebû Ya'kub Sûsî der ki: "Muhabbet, muhabbeti görme hâlinden çıkıp Sevgili'yi görme hâline geçmedikçe sahih olmaz. Bu da ancak gaybda kendisi için Sevgili bulunması şeklindeki muhabbet bilgisinin fenâ bulmasıyla gerçekleşir. Seven sevgisinde bu dereceye erince onun muhabbeti, sevgiye bağlı olmayan mutlak bir muhabbet olur."

Cüneyd, muhabbeti şöyle tanımlar: "Sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesidir."

Bu sözün ma'nâsı kudsî hadiste anlatılan *"Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum."* [37] gerçeğidir.

37. Buhârî, Rikak, 38

IV- HAVF

Biz havf hâlini muhabbetle beraber zikrediyoruz. Çünkü kurb hâli, havf ile muhabbeti gerekli kılıyor. Sûfîler içinde Allah'a yakınlığına bakarak kalbine havf hâkim olanlar bulunduğu gibi, muhabbet hâkim olanlar da vardır. Bu durum Allah'ın tasdik, yakin ve haşyetten kalplere yaptığı taksîm-i ilâhîye göre değişir ki bu da gayba aid perdelerin münkeşif olması demektir.

Allah'a yakınlığı (*kurb*) sırasında kalbiyle Efendi'sinin azametini, heybetini ve kudretini; celâlini müşâhede eden kimseyi bu durum, korku (*havf*), haya ve ürpertiye (*vecel*) yöneltir. Efendi'sinin lütfunu, kadim ihsânını, muhabbetini ve cemâlini düşünen kimseyi ise bu durum, muhabbete, şevk, istek ve bakâ arzûsuna iter. Bütün bu durumlar, Allah'ın dilemesi, kudreti, ve ilmiyledir. Aziz ve alîm olan Allah'ın takdiriyledir.

Havf üç türlüdür:

1- Büyüklerin Havfı: Allah Teâlâ havfı, îmana yakın olarak zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Eğer inanıyorsanız onlardan değil, benden korkun."**[38]

2- Mütevassıtların Havfı: "Rabbının makamından korkanlar için iki cennet vardır"[39] ayetinde anlatılan havftır.

3- Avammın Havfı: "Yüreklerin ve gözlerin dehşetten ters döneceği günden korkarlar."[40] âyetinde anlatılan havfdır. Avâm bu âyette zikredildiği gibi, Allah'ın gadabından ve ikabından korkan kimselerdir. Bunların korkuları ma'bûdlarının azametini bildiklerinden dolayı kalplerinde meydana gelen sıkıntı ve daralmadır.

Mütevassıtların havfı, Allah'tan uzak kalmaktan ve ma'rifet berraklığının kaybolmasından korkmaktır. Nitekim Şiblî'den "Havfın ne olduğu " sorulduğunda şu cevabı vermişti: "Allah'ın seni sana teslim etmesinden korkmandır."

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Âriflerden birine havftan şikâyet ettim. O bana: "Ben Allah'tan korkmanın ne demek olduğunu bilen bir adam görmek istiyorum" dedi. Sonra da şunları söyledi: "Havf ehlinin ekserîsi nefislerinden korktuklarından ve Allah'ın emrinden nefislerini kurtarmak için amel etmek üzere Allah'tan korkarlar."

38 Alü İmrân, 3/175
39. er-Rahmân, 55/46
40. en-Nûr, 24/37

İbn Hubeyk: "Bana göre havf ehli vaktin hükmüne göre amel eder. Mahlûk bir vakit O'ndan korkar, bir vakit de O'na güven duyar." der.

Kannâd der ki: "Havfın alâmeti nefsine "belki de, ileride" gibi lâfızlarla sebep göstermemek; ümid vermemektir."

Bir başka sûfî de şöyle konuşur: "Allah'tan korkmanın (havf) alâmeti, korkunun şiddetinden kalplerin ürpermesidir."

İbn Hubeyk: "Gerçek havf ehli, şeytandan korktuğundan daha çok nefsinden korkandır." der

Havâstan olan kimselerin havfını Sehl b. Abdullah şöyle anlatmaktadır: "Bu anlamda bir havfa sahip olanların korkusunun bir zerresi yeryüzü halkına taksim olunacak olsa bu onların hepsini mutlu kılmaya yeterdi." Sehl'e "Böyle bir korku kaç kişiye nasib olabilir?" diye sorulduğunda o: "Dağlar kadar insana" dedi.

İbn Cellâ der ki: "Bana göre gerçek havf ehli, Allah'tan başka hiç kimseden korkmayandır."

Vâsıtî der ki: "Büyükler mahrum kalmaktan korkarlar, küçükler cezâdan. Büyüklerin korkusu daha keskindir. Çünkü nefse âid bazı şeylerin nefiste varlığını sürdürmesi sahibini ihsan makamına ermekten alıkor. Böyle biri, her ne kadar teslimiyet ve tevekkül sahibi olsa da."

Burada geçen nefse aid sıfatlar, tedbir, iddiâ ve onun itâatına değer vermesi gibi şeylerdir.

Recâ havf hâline bağlıdır.

V- RECÂ

Recâ yüce bir haldir. Allah Teâlâ Kur'an'da değişik âyetlerde recâ kavramını zikretmektedir: **"Allah'ın Rasûlü'nde sizin için, Allah'ı ve âhıret gününü umanlar** (recâ) **için güzel bir örnek vardır."**[41] **"O'nun rahmetini umarlar** (recâ), **azâbından korkarlar** (havf)"[42] **"Kim Rabbının rızâsını umarsa** (recâ) **salih amel yapsın ve ibâdetinde Allah'a hiçbir kimseyi eş ortak koşmasın."**[43] Bu âyette geçen Rabbının likasından maksad tefsirlerin beyânına göre *"Rabbının sevâbı"* dır.

41. el-Ahzâb, 33/21
42. el-İsrâ, 17/57
43. el-Kehf, 18/110

Peygamber (s.a.) buyurur: *"Mü'minin havfı ile recâsı* (korkusuyla ümidi) *tartılacak olsa biri diğerine denk olurdu."*[44] Sûfîlerden biri de: "Havf ve recâ amelin iki kanadıdır ki onlarsız uçulmaz." der.

Ebû Bekir Verrak der ki: "Recâ, havf ehlinin kalplerine Allah'dan gelen bir ferahlama ve rahatlamadır. Eğer recâ olmasa onlar helâk olur, akılları başlarından giderdi."

Recâ üç çeşittir:

1- Allah'ın sevâbından ümidvar olmak,

2- Allah'ın rahmetinin genişliğinden recâ (ümid) hâlinde bulunmak. Böyle bir mürîd, Allah'ın ni'metlerini duyarak ümidvar olur. Kerem, fazl ve cömerdliğin Allah'ın sıfatlarından olduğunu bilince kalbi, O'nun kerem ve fazlından ümidvar olarak rahatlar. Nitekim anlatıldığına göre Zünnûn Mısrî şöyle duâ ederdi: "Allah'ım, biz senin engin rahmetine, kendi amellerimizden daha çok güveniyoruz. Biz senin bağışlamanda, cezândan daha ümidvarız."

Bir başka sûfî de şöyle der: "İlâhî, sen irâdesiyle sana yönelene ve günahları konusunda senden ümidvar olana karşı lütufkârsın. Ey recâ ehlinin emellerinin son durağı, bizi sevinç menzillerine götüren ve kurb makamına ileten âcil bir ferahlıkla ümidlendir."

3- Allah'dan umanlar; recâda tahkika eren ve Allah'tan başkasından birşey ummayanlardır. Nitekim Şiblî'den "recânın ne olduğu" soruldu. O şu cevabı verdi: "Recâ, Allah'ın seninle arana başka birşey koyup seni kendisinden uzaklaştırmamasını ummandır."

Zünnûn anlatıyor: Ben bir çölde esir gibi şaşkın dolaşıyordum. Bir kadınla karşılaştım. Kadın bana: "Sen kimsin?" diye sordu. Ben de: "Garib bir adam", dedim. Kadın bana dedi ki: "Allah ile olan kimsede hiç gariplik ve yalnızlık hâli bulunabilir mi?"

Havf ve recâ konusunda tahkik ehlinden olan ve bu yolun nihâyetine gelenlerin görüşünü Ahmed b. Atâ'nın şu sözünde bulmak mümkündür. Nitekim kendisine "havf ve recânın ne olduğu" sorulduğunda şöyle konuşmuştu: "İnsanlar havf ve recâ ile tehdid olunmuşlardır. Kul havf ve recâ yollarına sarılıp birinden birinde terakki etmedikçe havf ve recânın hakikatine vâsıl olamaz. "

Havf ve recâ konusunda gerçekte elde edemediği bir konumda kalır. "Ah-

44. Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-merfûa, s. 296

med b. Atâ'ya bu sözlerinden sonra "havf ve recâ nedir?" diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Havf ve recâ nefsin iki dizginidir ki, o sayede nefs, doğru yolda olmayı, emniyyeti kendinden bilmez; ümidsizlik ve ye'se de kapılmaz."

Ebû Bekir Vâsıtî de şöyle der: Havf'ın bir takım zulmetleri vardır ki buna sahip olan onun altından çıkmayı arzu etmez. Recâ bütün zıyâsıyla gelince kul, rahat ve genişlik bölgesine çıkar. Bu sefer de ona temennî hâli galebe çalar. Nasıl ki kâinatın düzeni, gece ve gündüzün varlığında ise ve gündüzün güzelliği ancak gecenin karanlIğı ile anlaşılabilirse havf ve recâ da öyledir. Kalp bazan havf karanlığının içine düşer, esir olur, bazan da recâ kapısını çalıp emîr olur. Aslında muhabbet, havf ve recâ birbirine yakın kavramlardır. Nitekim sûfîlerden biri şöyle der: "Korku ile beraber bulunmayan muhabbet âfet doludur. Recâsı olmayan havf da aynı şekilde âfet doludur. Havfı bulunmayan recâ da aynen öyledir."

Recâ ve muhabbet, havfı gerektirir.

VI- ŞEVK

Şevk değerli bir ma'nevî hâldir. Nebî (s.a.) buyurmuştur ki: *"Cennete özlem (şevk) duyulmaz mı? Kâbe'nin rabbına andolsun ki cennette güzel kokulu çiçekler, devamlı akan nehir ve güzel eşler vardır."*[45] Bir başka rivâyette Efendimiz'in duâsında şöyle dediği nakledilir: *"Allah'ım, senden sana kavuşma şevkını ve senin yüzüne nazar etme tadına erdirmeni dilerim."*[46] Allah'ın vech-i bakîsine nazar etmek âhırette, O'na kavuşma şevkı duymak ise dünyadadır. Bir başka hadiste: *"Cennete iştiyâk duyan hayırlar yapmaya koşar."*[47] buyurulmaktadır. Bir başka rivâyet şöyle: *"Cennet, şu üç kişiye; Ali, Ammâr ve Yâsir'e müştâktır."*[48]

Şevk, kulun sevgilisine kavuşma arzusuyla yanıp kavrulmasıdır. Sûfîlerden birine şevkın ne olduğu sorulduğunda şu cevabı verdi: "Sevgilinin anıldığı anda kalbin heyecan duymasıdır." Bir başka sûfî de şöyle der: "Şevk, Allah'ın, veli kullarının kalbinde tutuşturduğu bir ateştir ki bu sayede kalpte bulunan havâtır, istek, avârız türü şeyler yok olur."

Cerîrî: "Şevkte bir fayda olmasaydı onun vereceği zarara dayanılmazdı." der.

45. Benzeri için bk. İbn Mâce, Zühd, 39
46. Nesâî, Sehv, 62; Ahmed, Müsned, V, 191
47. Hılyetü'l-evliyâ, V, 10
48. Tirmizî, Menâkıb, 32

Ebû Saîd Harrâz da: "Muhabbetle dolan kalpler, sevinçle Allah'tan yana uçtular. O'na iştiyâk duyarak heyecanlandılar. Rabbına özlem duyarak üzülen, daralan, sıkıntı duyan kimseler, O'ndan başkasıyla sükûnete eremez, O'ndan başkasıyla ülfet edemez." der.

Şevk ehli üç derecedir:

1- Allah'ın veli kullarına vaa'd buyurduğu sevâb, kerâmet, fazl ve rızâsına iştiyâk duyanlar,

2- Sevgilisine olan aşırı sevgisinden O'na kavuşma özlemiyle iştiyak duyanlar,

3- Efendi'sinin yakınlığını müşâhede ederek O'nun daima yakın olduğunu ve asla kaybolmadığını bilen ve kalbi O'nun zikriyle beslenen kimseler. Bunlara göre gaib olana iştiyak duyulur. Oysa ki Allah Teâlâ dâima hazır ve nâzırdır. Gerçek şevk, insanın kendinde şevk görme hâlini ortadan kaldırır. Böyleleri şevk ehlidir, ama şevk iddiâ ve görüntüsünde değil. Bunun vasıflarını ve delillerini gören onun şevk ehli olduğunu söyler, fakat o kendisini şevk sıfatı ile anmaz.

Şevk, ünsü gerektirir.

VII- ÜNS

Allah ile ünsün ma'nâsı, O'na güvenmek, O'nunla sükûnet bulmak, O'ndan yardım dilemektir. Üns konusunda bundan fazlasını söylemek mümkün değildir. Nitekim rivâyet olunduğuna göre: Mutarraf b. Abdullah b. Şıhhîr, Ömer b. Abdulazîz'e bir mektubunda şunları yazmıştı: *"Ünsiyetin de, yönelişin de Allah için olsun. Allah'ın bir takım kulları vardır ki onların yalnız başlarına iken Allah ile ünsiyetleri, kalabalığın içinde bulundukları zamankinden daha güçlüdür. İnsanların yalnızlık saydıkları onlar için ünsiyet, ünsiyet saydıkları da yalnızlıktır."* Mutarraf b. Abdullah, tâbiînin büyüklerindendi. Ömer b. Abdulaziz de râşid halifelerin beşincisi sayılırdı.

Âriflerden biri şöyle der: "Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah onları kendisiyle üns hakikatine erdirmek için masivâya âid havf tadından alıkor. Üns, ma'nevî temizliği tam, zikri sâfiyet kazanmış, kendisini Allah'dan alıkoyan her türlü şeyden uzaklaşmış kulu, Allah Teâlâ ile ünsiyet hâline sokar."

Üns ehli üç derecedir:

1- Günahtan uzaklaşan, Allah'a tâata ünsiyet duyan ve gafletten kaçan

kimselerin ünsü. Bunu Sehl b. Abdullah şöyle anlatır: "Ünsün ilk şekli, kuldandır; o da nefs ve organların akıl ile; akıl ve nefsin, şeriat ilmiyle; akıl, nefs ve or ganlar Allah'a ihlâs ile amel etmek üzere ünsiyetidir. Bunu gerçekleştirince kul, Allah ile ünsiyete ererek O'nunla sükûnet bulur hâle gelir."

2- Kulun Allah ile ünsiyet sonucu, kalbini meşgul eden her türlü havâtır ve avârızdan kurtulması. Nitekim Zünnûn Mısrî'ye "Allah ile ünsiyetin alâmeti nedir?" diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Allah Teâlâ seni halk ile ünsiyet ettiriyorsa, kendisiyle ünsiyetten uzaklaştırıyor, demektir."

Cüneyd'e "Üns billah"dan soruldu. Dedi ki: "Heybetin var olmasıyla birlikte öfkenin ortadan kalkmasıdır."

İbrahim Mâristânî der ki: "Üns, kalbin Sevgiliyle sevinç duymasıdır."

3- Üns ile birlikte ta'zim, kurb, heybet hallerinin bulunup, üns ehlinin ünsü görmez olması. Ma'rifet ehlinden birinin bu ma'nâda şöyle bir sözü nakledilir: "Allah Teâlâ'nın, kendisine duydukları heybet sebebiyle, başkasıyla ünsiyetten alıkoyduğu kulları vardır." Bu sözle anlatılmak istenen, ünsün en üst derecesidir. Nitekim Zünnûn'a adamın biri şöyle bir mektup yazdı: "Allah seni, kendisine olan kurb hâliyle ünsiyete erdirsin." Zünnûn cevâbî mektubunda şöyle dedi: "Allah seni kurb hâlinden uzaklaştırsın. Kurb hâliyle sen O'na üns kazanacak olursan bu sana âid bir değerdir. Fakat Allah seni kurbundan uzak olarak ünse erdirirse bu O'nun ikrâmı olur." Bu sözde geçen kurb hâlindan uzaklaşmanın ma'nâsı, kurb heybetinin ortaya çıkması demektir.

Şiblî'ye "ünsün ne olduğu" sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Üns, senin senden, nefsinden ve bütün varlıktan uzaklaşman ve Allah ile üns hâlinde bulunmandır."

Üns, tume'nîneyi *(itmi'nân)* gerektirir.

VIII-İTMİ'NAN

Allah Teâlâ buyurur: **"Ey itmi'nâna ermiş nefs!"**[49] Bu âyetin tefsîrinde itmi'nânın îmanla olduğu belirtilmiştir. Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: **"Onlar ki iman etmişlerdir ve kalpleri Allah'ın zikriyle itmi'nâna ermiştir. İyi bilin ki kalpler ancak zikr-i ilâhî ile itmi'nâna erer."**[50] İbrahim (a.s.)'in kıssasında İbrahim Allah Teâlâ'ya **"Fakat kalbimin mutmein olmasını istiyorum."**[51] şeklinde niyazda bulunmuştur.

49. el-Fecr, 89/27
50. er-Ra'd, 13/28
51. el-Bakara, 2/260

Sehl b. Abdullah şöyle der: "Kulun kalbi Mevlâ'sıyla sükûnet bulup O'nunla itmi'nâna erince kulun hâli kuvvet bulur. Kulun hâli kuvvet bulunca da herşey artık onunla ünsiyet eder."

Hasan b. Ali Dâmğanî'ye **"Onlar ki îman ettiler ve kalpleri zikr-i ilâhî ile itmi'nâna erdi."**[52] âyetinden sordular. O şöyle konuştu: Kalpler Allah'ın azamet ve celâl sıfatını tanıyınca heyecanlanıp coşar, rahmet ve fazlını (cemâlini) tanıyınca neş'elenir; sıdkını ve herşeye kâfî olduğunu görünce sükûnete erer; ihsânını ve lütfunu tanıyınca da O'nunla üns hâline geçer.

Şiblî'den Ebû Süleyman Dârânî'ye âid şu sözün ma'nâsını sordular: "Nefs, azığı hazır olunca mutmein olur." Şiblî dedi ki: "Bu söz, nefs, kendisine rızık vereni tanıyınca mutmein olur" demektir."

İtmi'nân, kulun aklını tercîh ederek îmanını güçlendirmesi, ilimde rüsûh kazanarak zikrinin duru ve hakikatinin sâbit olmasıdır.

İtmi'nân üç türlüdür:

1- **Avâmmın İtmi'nânı:** Avâm Allah'ı zikretmekten dolayı mutmein olurlar. Onların itmi'nândan nasîpleri duâlarının kabul edilerek rızıklarının bollaşması, belâların ortadan kalkmasıdır. **"Ey itmi'nâna ermiş nefs"**[53] âyetinde anlatılan itmi'nân bu anlamdadır. Ya'ni onlar belâların def'ini ve rızkın bollaşmasını sağlayacak olanın sadece Allah Teâlâ olduğuna inanmışlardır, demektir.

2- **Havâssın İtmi'nânı:** Kazâya rızâ, belâya sabır gösteren, ihlâs, takvâ ve sekînet ehli kimselerdir. Bunlar şu âyetlerde beyan olunan gerçeklerle itmi'nâna ermişlerdir. **"Çünkü Allah takvâ ehli ve ihsân erbâbından olanlarla beraberdir."**[54] **"Allah sabredenlerle beraberdir."**[55] Havâstan olan itmi'nân ehli kimseler, âyetlerde geçen Allah ile beraberlik lâfzıyla itmi'nân ve sekînet bulmuşlardır. Yoksa onların itmi'nânı tâat ve ibâdetlerini görme hâliyle karışık ve bulanıktır.

3- **Ahassu'l-havâssın İtmi'nânı:** Bunlar, heybet ve azametinden dolayı, sırlarının Allah Teâlâ'ya itmi'nâna ve O'nunla sekînete ermeye güç yetiremiyeceğini bilen kimselerdir. Çünkü Allah'ın idrak olunabilecek bir nihâî sınırı yoktur ve **"Hiçbir şey O'nun misli gibi olamaz."**[56] **"Hiçbir şey O'na denk değil-**

52. er-Ra'd, 13/28
53. el-Fecr, 89/27
54. en-Nahl, 16/128
55. el-Bakara, 2/153
56. eş-Şûrâ, 42/11

dir."[57] Gönlünde eşyayı böyle değerlendiren bir kimsenin kalbi nasıl sükûnet bulsun, nasıl itmi'nâna ersin? Kalbi sükûnet bulamadığı için daha ileri gitmek ve ziyadeliklere ermek isteyen kimseler vehim ve hayalin bulunmadığı bir deryaya düşerler. Vâsıtî'nin sözünden benim özetlediğim bilgiler bu kadardır.

İtmi'nân, müşâhedeyi gerektirir.

IX- MÜŞÂHEDE

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'inde şöyle buyurur: **"Muhakkak ki bunda kalbi olan yahud şâhid olarak; yani dikkatini toplayarak kulak veren kimse için öğüt vardır."**[58] Burada geçen *"şehid"* huzur-ı kalple demektir.

Yine Allah Teâlâ: **"Şâhidlik edene ve şâhidlik edilene andolsun."**[59] buyurmaktadır. Ebû Bekir Vâsitî bu âyette geçen "Şâhid"in Rabb, meşhûdun da kâinat olduğunu belirtir. Kâinâtı var eden de, yok eden de O'dur.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Kalbiyle Allah Teâlâ'yı müşâhede eden O'ndan başkasından geri durur. Allah'ın azameti karşısında herşey kaybolur ve gaybet hâlinde kulun kalbinde Allah'ın dışında hiçbir şeyin izi kalmaz."

Amr b. Osman Mekkî "Müşâhede, kalplerin gaybdan yine gayb ile mülâkî olduğu şeydir. Ancak gözle görür, ya da vecd ile hisseder gibi değil." der. Bir başka def'asında da bu konuda şöyle konuşur: "Müşâhede gözle (ıyânen) görmekle kalple görmek arasında bir vasl noktasıdır. Çünkü yakîn perdesinin açılması ânında kalplerin görmesinde tevehhüm izi artar."

Hadiste: *"Allah'a O'nu görüyormuşçasına kulluk et!"*, âyette de: **"O herşeye şâhiddir."**[60] buyurulmaktadır. Denilmiştir ki: "O'nun müşâhedesi ibret gözüyle, muâyene; yani ıyân ile görmekle, fikir ve düşünce gözüyle olur.

Amr Mekkî der ki: "Müşâhede, muhâdaradır, yaklaşmadır. Nitekim Allah Teâlâ muhâdara ile aynı kökten olan hâdırayı yakınlık anlamına kullanmıştır: **"Onlara deniz kıyısında** (hâdıra) **bulunan şehir halkının durumundan sor."**[61]

Amr Mekkî "Müşâhede kalp alanının dışına çıkmadan, huzûr ile perdelerin açılması sonucu yakînin artmasıdır. Müşâhede kurb ma'nâsına huzûr demektir. İlme'l-yakîn ve onun hakaikına yakın bir huzûr hâlidir."

57. el-İhlâs, 112/4
58. Kâf, 50/37
59. el-Bürûc, 85/3
60. Sebe', 34/47
61. el-A'râf, 7/163

Müşâhede ehli üç derecedir:

1- **Başlangıç** hâlinde bulunan mürîdlerin **müşâhedesi:** Bunlar Ebû Bekir Vâsıtî'nin ifâdesiyle eşyâyı ibret ve fikret; yani düşünce gözüyle müşâhede edenlerdir.

2- **Müşâhedede Yolu Yarılayanlar:** Bunları Ebû Saîd Harrâz şöyle anlatır: "Halk Hakk'ın elinde ve O'nun mülkündedir. Allah ile kul arasında meydana gelen müşâhede hâli, kulun sırrında ve vehminde Allah'dan başka birşey bırakmaz."

3- **Müşâhede'nin Son Basamağı** Amr b. Osman Mekkî **Kitâbu'l-müşâhede** adlı eserinde şöyle anlatır: "Âriflerin kalpleri sağlam bir müşâhedeye erince O'nu herşeyde müşâhede etmeye başlarlar. Bütün kâinâtı O'nunla müşâhede ederler. Müşâhedeleri O'nun huzûrunda ve O'nunla olur. Önce gaybet sonra huzûr, onun ardından önce huzûr sonra gaybet üzre olurlar. Her iki halde de Allah'ın tekliğini görürler. Zâhir ve bâtın, bâtın ve zâhir, âhır ve evvel, evel ve âhır dâimâ O'nu müşâhede ederler. Nitekim Allah Teâlâ da: **"Evvel O'dur, âhır O'dur, zâhir O'dur, bâtın O'dur. Herşeyi bilen O'dur."**[62]

Müşâhede yüce bir hâldir ve yakîn hakayıkının artmasının meydana ge tirdiği bir parıltıdır. O da yakîn hâlini gerektirir.

X- YAKÎN

Allah Teâlâ Kitâb-ı Kerîm'inde muhtelif yerlerde üç tür yakînden bahset miştir: İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn. Nebî (s.a.) de *"Allah'dan dünya ve âhırette afv, âfiyet ve yakîn isteyin"* [63] buyurmaktadır. Bir başka hadîs-i şerifte de *"Allah kardeşim İsâ* (a.s.)*'ya rahmet etsin, yakîni biraz daha artsaydı gökyüzünde yürüyecekti."*[64] buyurulmaktadır.

Âmir b. Abdkays der ki: "Perde kalksa yine yakînim artmazdı." Yani benim Allah'a olan îmanım gayba îmandır. Bu söz, galebe ve vecd hâlinde söylenmiş bir sözdür.

Rivâyet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"İnsan lar nasıl ölmüşlerse öyle ba'solunacaklardır."*[65] Her yönüyle *haber, görmek-*

62 el-Hadîd, 57/3

63. İbn Mâce, Duâ, 5

64. Benzeri için bk. Deylemî, el-Firdevs, III, 370

65. Müslim, Cennet, 83

le denk olamaz.[66] Haberin dâimâ bir başka yönü bulunabilir. O da işe yaklaştıkça vukufun artmasıdır.

Ebû Ya'kub Nehrecûrî der ki: "Kul yakîn hakîkatlerini tamamlayınca onun nezdinde belâ nimete, rahatlık da musîbete dönüşür."

Yakîn, mükâşefe demektir ve üç türlüdür:

1- Kıyâmet gününde perdelerin açılması, hakîkatin açıkça görülmesidir.

2- Kalplere yakîne bağlı olarak sınır ve keyfiyetten uzak bir biçimde îman hakîkatlerinin açılmasıdır.

3- Peygamberlere mu'cizelerle, velilere kerâmetlerle kudret-i ilâhiyye âsârının delillerinin ortaya çıkmasıdır.

Yakîn yüce bir haldir ve ehli üç derecedir:

1- **Avâmın ve Mürîdlerin Yakîni**: Sûfîlerden biri onu şöyle anlatır: "Yakînin ilk derecesi Allah'ın elinde bulunana güvenip halkın elindekinden ümid kesmektir." Cüneyd Bağdâdî'ye yakînden sorulduğunda şöyle demişti: "Yakîn, şekk ve şüphelerin ortadan kaldırılmasıdır."

Ebû Ya'kub: "Kul Allah'ın kendisine olan taksimine rıza gösterdiğinde bu konudaki yakîni kemâle ermiş olur." der.

Ruveym b. Ahmed'e yakînden sorduklarında "Kalbin üzerinde bulunduğu ma'nâyı gerçekleştirmesidir" diye cevap verdi.

2- **Havâssın Yakîni:** Bunların yakîni de İbn Atâ'nın şu cevabında anlatılmaktadır: "Sürekli iç çekişmelerinin devam etmesidir." Ebû Ya'kub Nehrecûrî de der ki: "Kul yakîne erince yakînden yakîne geçer ve nihâyet yakîn onun vatanı olur.

Ebu'l-Huseyn Nûrî'ye "Yakîn nedir?" diye sorulduğunda: "Yakîn müşâhededir. Müşâhede de yukarda anlattığımız gibidir." dedi.

3- **Havâssu'l-havâssın Yakîni:** Amr b. Osman Mekkî bunu bir cümlesinde şöyle anlatır: "Yakîn, isbât-ı ilâhînin bütün sıfatlarıyla gerçekleşmesidir." Yakinin sınırı, kulun ilhama mülâkî olması yakînin kalplere doğması ve kalplerin bunlara bağlı kalmasıdır.

Ebû Ya'kub şunu söyler: "Kul, arştan arza kadar Allah ile kendi arasındaki sebepleri ortadan kaldırmadıkça yakîne hakk kazanamaz. Bu duruma erince

66. Ahmed, Müsned, I, 215

de gözünde Allah'dan başka birşey kalmaz. Allah'ı herşeye tercih eder. Yakînin artışına sınır yoktur. Dîni anlayan ve inceden inceye kavrayan kimselerin yakîni de artar."

Yakîn, bütün hallerin aslı ve nihâyetidir. Yakîn, bütün hallerin sonu ve bâtınıdır. Hallerin hepsi yakînin zâhiridir. Yakînin sonu, her türlü şek ve şüphenin ortadan kalkarak gayba îman ve tasdîkın gerçekleşmesidir. Yakînin sonu sevinçtir, münâcâttan tad almadır. Töhmet ve illetlerin ortadan kalkmasıyla gerçekleşen yakîn, kalplerin Allah'ı safâ-i nazar ile müşâhedesidir. Allah Teâlâ buyurur: **"Şüphesiz bunda işâretten anlayanlara nice ibretler vardır."**[67] **"Kesin inanacak kimseler için arzda nice ibretler vardır."**[68]

Vâsıtî der ki: "Ma'nâ ile yakîne eren müşâhede hâline ulaşır. Kendisine ma'nâ gerçekleri münkeşif olan halkın sıkıntılarından kurtulur ve halka, Hakk'a yaklaştırıcı şekilde hitab eder. Bu tür keşfe "Sıddikî" denir. Allah Teâlâ sıddîkları "müşâhede" lâfzıyla yâd etmekte ve şöyle buyurmaktadır: **"Sıddîklar, şehidler** (müşâhede ehli) **ve sâlihler"**[69] Şehidler, canlarını Allah'a satan kimselerdir. Sâlihler ise emanete ve ahidlerine bağlı kalanlardır."[70]

---

67. el-Hıcr, 15/75
68 ez-Zâriyât,51/20
69 en-Nisâ, 4/69
70. bk. el-Mü'minûn, 23/8

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÛFÎLERİN KUR'ÂN ANLAYIŞI

SÛFÎLERİN KUR'ÂN ANLAYIŞI

I- SÛFÎLERİN KUR'ÂN'A BAKIŞLARI

Allah Teâlâ buyurur: **"Sana kitabı indiren O (Allah)tır. O kitabın âyetlerinin bir kısmı muhkemdir ve onlar kitabın temelidir. Bazı âyetleri de müteşâbihtir."**[1] **"Kur'ân'ı mü'minlere şifâ ve rahmet olarak biz indiririz."**[2] **"Yâ-Sîn. Hikmetlerle dolu Kur'ân'a andolsun."**[3] **"Gâyesine ulaşan hikmet."**[4]

Hz. Peygamber (s.a.): *"Kur'an, sağlam bir iptir. O'nun olağanüstülükleri bitmez. O kendisine çok mürâcaat edilmekle eskimez. O'nunla konuşan doğruyu söyler. O'nunla amel eden doğruyoldadır. O'nunla hükmeden âdil olur. O'na sarılan doğruyolu bulur."*[5] buyurur.

Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: *"Kim ilim murâd ederse Kur'ân'ı araştırsın. Çünkü Kur'ân'da öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır"*[6] Allah Teâlâ buyurmuştur ki: **"Elif-Lâm-Mîm. İşte bu kitap kendisinde şüphe olmayan, gayba inanan müttakîleri doğru yola götüren bir kitaptır."**[7] İlim ehli bu kitapla Rasûl-i Zîşan'a indirilen kitap kastedildiğini bilir. Bu kitap, mü'minlerden hiçbirinin Allah indinden olduğu konusunda şüphe taşımadığı bir kitaptır.

---

1. Âlü İmran, 3/7
2. el-İsrâ, 17/82
3. Yâsîn, 36/1-2
4. Kamer, 54/5
5. Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 14.
6. Ahmed b. Hanbel, Kitâbu'z-zühd, Beyrut 1981, II, 105
7. el-Bakara, 2/1-3

Yine o kitapta gözleriyle görmedikleri ama Allah'ın varlığını haber verdiği şeyleri tasdik sûretiyle gerçekleşen gayba îman ile dînî ahkamın insanlara zor ve karışık gelen yanlarını açıklayan ve onlara doğruyu gösteren bilgiler vardır. Nitekim bir başka âyette: **"Biz Kitâb'ı sana herşey için bir açıklama, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, müslümanlara müjdeci olarak indirdik."**[8] buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerîme ilim ehlinden anlayış sâhibi olanlara gayba îmandan sonra şunu ifâde etmektedir: İlâhî kitabın her harfinin altında ehli için kendilerine verilen kâbiliyet ölçüsünde saklanmış pek çok ma'nâlar vardır. Ehl-i ilim bu konuyu Kur'ân'daki şu âyetlerle de istidlâl ederler: **"Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."**[9] **"Zâten biz herşeyi apaçık bir kitapta yazmışızdır."**[10] **"Kâinatta mevcûd herşeyin hazineleri bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir mikdâr ile indiririz."**[11]

Sûfîler, ilk âyette geçen "şey"kelimesinin anlamı konusunda demişlerdir ki: "Şey" din ilmi, Allah ile mahlûkât arasındaki ahvâl ilmi ve benzerleri demektir. Bir başka âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Şüphesiz bu Kur'ân, en doğru yola iletir."**[12] Âyette geçen "akvem" kelimesi, "asveb" yani "en doğruyol" demektir.

İlim ehlinden idrâk sâhipleri, Kur'ân'ın götürdüğü doğruyola ulaşmanın en sağlam şeklinin Kur'an'ı tedebbür, tefekkür, tezekkür, uyanık bir kalb ve diri bir gönülle okumak olduğunu anlamış ve bu kanâatlerini şu âyetle te'yîd etmişlerdir: **"Ey Muhammed, sana bu mubârek kitabı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."**[13]

İdrâk ehli kişiler tedebbür, tefekkür ve tezekküre ermenin yolunun huzûr-ı kalbden geçtiğini şu âyetlerden çıkarmaktadırlar: **"Şüphesiz ki bun da kalbi (aklı) olan veyâ hâzır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."**[14] Âyetteki "**şehîd**" kelimesi "huzûr-ı kalb ile" demektir. Bununla da kalınmayarak bir başka yerde kalbin zikri de geçmiştir: **"O gün ki ne mal, ne evlâd fayda verir. Ancak Allah'a temiz bir kalble gelenler o günde kurtuluşa erer."**[15] Âyetler bununla da kalmayarak "kalb-i selîm"i halkın imâmı yapa-

8. en-Nahl, 16/89
9 el-En'âm, 6/38
10. Yâsîn, 36/12
11. el-Hicr, 15/21
12. el-İsrâ, 17/9
13. Sâd, 38/29
14. Kâf, 50/37
15. eş-Şuarâ, 26/88-89

cak bir konuma yükseltmiştir. Nitekim bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Şüphesiz İbrâhim de O (Nûh)'nun milletindendir. Çünkü Rabbine kalb-i selîm ile geldi."**[16]

İdrâk sâhipleri der ki: "Kalb-i selîm, içinde Allah'dan başkasına yer bulunmayan kalbdir." Sehl b. Abdullah der ki: "Kula kitâb-ı ilâhî'yi anlama konusunda Kur'an'dan her harf için bin ma'nâ verilmiş olsa, bir âyete verilen ma'nânın nihâyetine ulaşılamaz. Çünkü Kur'an, Allah kelâmıdır. Kelâm O'nun sıfatıdır." Allah için nihâyet söz konusu olmadığı gibi kelâmının ma'nâsı için de nihâyet söz konusu değildir. Kullar, Allah'ın velî kullarının kalplerine verdiği fetih ölçüsünde O'nun kelâmını anlayabilirler. O'nun kelâmı mahlûk değildir. Bu yüzden mahlûkâtın idrâki, O'nun ma'nâsının nihâyetine ulaşamaz. Çünkü mahlûkların idrâki sonradan yaratılmış (muhdes)dir. Allah Teâlâ Kur'an'da hidâyeti muttakîlere has olarak zikretmiştir.

II- DA'VET, ISTIFÂ VE PEYGAMBERLİK

Sehl b. Abdullah Tüsterî der ki: "Dâvet geneldir, hidâyet özeldir. Allah Teâlâ'nın şu kavli buna işâret eder: **"Allah kullarını selam yurduna** (cennete) **dâvet eder ve O, dilediğine hidâyet verir."**[17] Hidâyet Allah'ın dilemesine bağlıdır. Hidâyet ehli kişiler Allah'ın sevdiği ve seçtiği (ıstıfâ) kimselerdir. Allah Teâlâ, *"ıstıfâ"* kelimesini kitabının muhtelif yerlerinde zikretmiş ve bir yerde şöyle buyurmuştur: **"De ki: Hamdolsun Allah'a, selâm olsun seçtiği** *(ıstıfâ)* **kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"**[18]

Bu âyette Allah Teâlâ seçtiği (ıstıfâ) ve yüceltiği kullarına selâm ile işâret etmiştir. Ancak bu seçkin kulların kimler ve nasıl insanlar olduklarını açıklamamıştır. Bir başka âyette şöyle buyurmuştur: **"Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer."**[19] Müfessirler der ki: "İnsanlardan" ibâresiyle peygamberler anlaşılmaktadır. İfâdeler bu hâl üzre kalmış olsaydı bu ifâdeler, "ıstıfâ ancak peygamberler için câizdir" diyenin lehine anlaşılabilirdi. Ama bir başka âyette şu ifâdelere yer verilmektedir: **"Sonra kitabı kullarımızdan seçtiklerimize mîras verdik. Onlardan kimisi kendine zulmeder, kimi orta yolda gider, kimi de hayırda yarışır."**[20] Elbette peygamberler hakkında geçen ıstıfâ ile kitaba vâris olan mü'min kullar hakkında geçen "ıstıfâ" arasında

16. es-Sâffât, 37/83-84
17. Yûnus, 10/25
18. en-Neml, 27/59
19. el-Hacc, 22/75
20. Fâtır, 35/32

fark vardır. Allah Teâlâ, âyet-i kerîmede ıstıfâ ehli kişilerin Allah ile olan hallerinde birbirlerinden farklı derecelerde olduklarını "onlardan bir kısmı nefsine karşı zulmetmiştir" diye başlayan ibârelerle açıklamaktadır.

Istıfâ peygamberlere ve mü'minlere âid olmak üzere iki türlüdür:

1- Peygamberlerin Istıfâsı ismet, vahiy ve teblîğ-i risâletle olur.

2- Mü'minlerin Istıfâsı safâ-yı muâmele, hüsn-i mücâhede, hakîkatlere ve ma'nevî menzillere bağlanmakla olur.

Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: **"Herbirinize bir şerîat ve bir yol verdik."**[21] Aynı âyetin devâmında: **"Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiği** (yol ve şerîatlarda) **sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde yarışın."** buyurur. Böylece Allah Teâlâ mücmel olarak, hayırlarda yarışmayı, hayra koşmayı emretmekte; fakat yarışılması gereken hayırların neler olduğunu açıklamamaktadır. Diğer ba'zı âyetlerde Allah Teâlâ bu yarışı tafsîlâtıyla beyân buyurur: **"Müttakîler için hidâyet"**[22] **"müttakîlere öğüt"**[23] **"Benden sakının"**[24] **"Benden korkun"**[25] **"Onlardan korkmayın Benden korkun"**[26] **"Siz Beni zikredin, Ben de sizi zikredeyim."**[27] **"Allah'a tevekkül ediniz"**[28] **"Allah'a itaat edin. Rasûl'e de itaat edin"**[29] **"Bizim uğrumuzda cihâd edenler"**[30] **"Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur."**[31] **"Allah sabredenleri sever."**[32] **"Halbuki onlara ancak dîni yalnız O'na has kılmaları... emrolunmuştu."**[33] **"Allah'a verdiği söze bağlı kalan nice erler vardır."**[34]

Başka bir takım Kur'an âyetlerinde Allah Teâlâ, kânit ve kânitelerden, sadık ve sâdıkalardan, sâbir ve sâbirelerden, hâşi' ve hâşialardan bahsettiği gibi tevbe, inâbe, tefvîz, rızâ, teslîm, kanâat ve ihtiyârı terk gibi kavramlardan da

21. el-Mâide, 5/48
22. el-Bakara, 2/2
23. el-Bakara, 2/66
24. el-Bakara, 2/41
25. el-Bakara, 2/40
26. Âlü İmrân, 3/175
27. el-Bakara, 2/152
28. el-Mâide, 5/23
29. el-Mâide, 5/92
30. el-Ankebût, 29/69
31. en-Neml,27/40
32. Âlü İmrân, 3/146
33. el-Beyyine, 98/5
34. el-Ahzâb, 33/23

bahsetmektedir. Diğer bâzı âyet-i kerîmeler de şöyledir: **"Dünyâ metâı önemsiz, âhiret ise takvâ ehli için daha hayırlıdır."**[35] **"Bunlar dünyâ hayâtının geçici nimetleridir. Halbuki varılacak yer Allah'ın katındadır."**[36] **"Dünyâ hayâtı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir."**[37] **"Bu dünyâ hayâtı aldatma metâından başka bir şey değildir."**[38] **"Kim âhiret kazancını istiyorsa onun kazancını artırırız. Kim de dünyâ kârını istiyorsa ona da dünyâdan birşeyler veririz."**[39]

Allah Teâlâ şeytandan da bahsederek: **"Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın."**[40] buyurur. **"Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın** (kendi katındaki) **bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?"**[41] **"Azana ve dünyâ hayâtını tercîh edene cehennem tek barınaktır şüphesiz."**[42]

Bu ve benzeri âyet-i kerîmelerle Allah Teâlâ, insanlara bir yarış emretmekte; onları bu güzel huylarla bezenmeyi tavsiye etmektedir. Sıdk ve ihlâs içinde yaşamayı tavsiye eden başka âyetler de pekçoktur. Mü'minler bunları kabûl ile bu yola girme konusunda müsâvî olmakla beraber bunların hakîkatlerine erme husûsunda farklı derecededir. Bu emirlere bütün mü'minler muhâtap olmakla birlikte onlar üç derecededir.

III- HİTÂB-I İLÂHÎ'Yİ KABÛLDE HALKIN ÜÇ DERECESİ

1- Hitâbı işiten, kabûl ve ikrâr eden, benzeri âyet-i kerîmelerle kendisine hitâb olunan konuların peşine düşenler. Dünyâ sevgisi, gaflet, nefse uymak, nefsin hazlarını kulluk görevlerine tercih, düşmanın (nefs ve şeytanın) çağrılarına icâbet, hevâ ve şehvet duygusu, kişinin önünde Allah'ın sevab vaad ettiği şeylerden yararlanma konusunda perde olur.

Böyleleri, Allah'ın kitabında vasfederek azarladığı kimselerdir: **"Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın** (kendi katındaki) **bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kim-**

35. en-Nisâ, 4/77
36. Âlü imrân, 3/14
37. el-En'âm, 6/32
38. Âlü İmrân, 3/185
39. eş-Şûrâ, 42/20
40. Fâtır, 35/6
41. el-Câsiye, 45/23
42. en-Nâziât, 79/37-39

şeyi gördün mü?"[43] **"Kalbini bizi anmaktan gâfil kıldığım, hevâsına uymuş kimseye boyun eğme!"**[44] **"Sen afv yolunu tut, iyiliği emret!"**[45] **"Kadınlardan, oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünyâ hayâtının metâıdır. Nihâyet varılacak güzel yer, Allah'ın huzûrudur."**[46] Âyetin devâmındaki âyette: **"De ki: Size bunlardan daha iyisini haber vereyim mi? Takvâ sâhipleri için Rableri yanında, içlerinden ırmaklar akan ebediyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve hepsinin üstünde Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür."**[47]

2- Hıtâb-ı ilâhîyi işitir işitmez icâbet ederek tevbe ve inâbe ile tâat ve amele yönelenler. Bunlar hâl ve menzilleri gerçekleştirir. Muâmelâtında sâdık, makâmâtında ihlâs ehli olur. Allah böylelerini kitab-ı ilâhisinde anmış ve onlar için hazırladığı mükâfâtları belirtmiş ve buyurmuştur ki: "(Muhsin vasfını alan o kimseler) **namazı kılarlar, zekâtı verirler ve onlar âhirete de kesin olarak îman ederler. İşte onlar Rab tarafından gönderilmiş doğru bir yol üzeredirler."**[48] **"Îman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince onlar için konak olarak Firdevs cennetleri vardır."**[49] **"Erkek ve kadın kim mü'min olarak iyi amel işlerse onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız ve onu mükâfatların en güzeliyle mükâfatlandırırız."**[50] Âyette geçen "hayât-ı tayyibe" ya'ni güzel hayat, Allah'tan râzı olmak ve kanaat olarak yorumlanmıştır.

Yine Allah Teâlâ buyurur: **"Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermiştir. Onlar namazlarında huşû içindedirler, yararsız ve boş şeylerden yüz çevirirler."**[51] Amr Mekkî der ki: Allah'dan gayrı, kalbe giren herşey "lağv" ya'ni boş şeydir. O'nun haber verdiğine göre gerçek muvahhidler, Allah'ın dışında herşeyden yüz çevirirler. Bu âyetlerin devâmında: **"İşte bunlar asıl vâris olacaklardır. Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalacaklardır."**[52] buyurulmaktadır. Bunların Kur'an'da çokça zikri geçmektedir. Allah onları bu şekilde anarak diğerleri üzerine üstün kılmış ve onlara çok sevap vereceğini vaad buyurmuştur.

43. el-Câsiye, 45/23
44. el-Kehf, 18/28
45. el-A'raf, 7/199
46. Âlü İmrân, 3/14
47. Âlü İmrân, 3/15
48. Lukmân, 31/4-5
49. el-Kehf, 18/107
50. en-Nahl, 16/97
51. el-Mü'minûn, 23/1-3
52. el-Mü'minûn, 23/10-11

3- Hitâb-ı ilâhîyi işitenlerden bir grubu da vardır ki, Allah Teâlâ onları anmak sûretiyle onurlandırmış; kendilerini ilim ve haşyete nisbet ederek haklarında şöyle buyurmuştur: **"Kulları içinden ancak âlimler Allah'tan** (gereğince) **korkar."**[53] **"Doğrulukta sebât eden ilim adamları"**[54] **"Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"**[55] Bilenlerden bir grub daha özel bir konuma getirilip **"ilimde rüsûh kesbedenler** (derinlik kazananlar)"[56] diye vasfedilmiş ve rüsûh ile onurlandırılmıştır.

Rüsûhun bir başka ma'nâsı hakkında Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "İlimde derinlik *(rüsûh)* kazananlar, gayblerin gaybı ve sırrın sırrında ruhlarıyla rüsûh kesbedenlerdir. Allah, onlara öğreteceğini öğretmiş ve başkalarından murâd etmediği bir biçimde onlardan âyetlerin gereğini yerine getirmelerini istemiştir."

Onlar ziyâdelik arzûsu ve idrakleri sâyesinde ilim deryâsına daldılar. Kendilerine her âyet ve harfin altındaki hazînelerde saklı olağanüstü ma'nâlardan oluşan bilgiler açıldı. Onlar bu hazînelerden inci ve mücevherat derlediler ve bunları hikmetler tarzında söylediler. Bunlardan bâzıları vardır ki kendilerine verilenlerden müşâhede ettikleri şeyler, denizlere göre tükürük mesâbesindedir. Ya'ni Allah'ın enbiyâ için ayırdığı, evliyâ ve esfıyâya has kıldığı ilimlere göre, onlar kendi ilimlerini öyle görürler. Zikir safâsı ve gönül huzûruyla idrâk denizine dalarak büyük cevherin üzerine inerler. O cevher, kelâm-ı ilâhînin nereden geldiğini gösteren kaynaktır. Böylece kul tam kaynağın üzerine düşer ve o kaynak onları her türlü araştırmadan, teftiş ve kontrolden müstağnî kılar.

Bu söylediklerimiz, yukarıda geçen Vâsıtî'nin sözünün açıklaması ve Ebû Saîd Harrâz'ın şu sözünün şerhidir. Ebû Saîd bu ma'nâda şunları söylemiştir: "Allah'ın kitabını idrâkin ilk derecesi, onunla ameldir. Çünkü amelin içinde hem ilim, hem fehm, hem de istinbât vardır. Anlamanın ilk derecesi sözün kulağa girmesi ve Allah'ın şu âyetinin müşâhedesidir: **"Şüphesiz ki bunda kalbi** (aklı) **olan veyâ hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."**[57] **"Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele!"**[58] Kur'an'ın tamâmı güzeldir. "Sözün en güzeline" uymanın ma'nâsı ise Kur'an'ı dinlerken, onu anlamaya ve hüküm çıkarmaya çalışırken kendisine kalben münkeşif olan sırlara tâbî' olmak demektir.

53. Fâtır, 35/28
54. Âlü İmrân, 3/18
55. ez-Zümer, 39/9
56. Âlü İmrân, 3/4
57. Kâf, 50/37
58. ez-Zümer, 39/18

IV- KUR'AN'I DİNLEMEK VE ANLAMAK

Kulak verip dinleme sırasında huzûr-ı kalb üç şekilde olur. Nitekim Ebû Saîd Harrâz şöyle demiştir: "Kur'an dinlemenin ilk şekli, Kur'an'ı âdetâ Rasûlullah'tan dinler gibi dinlemektir. Ardından bu hâli aşarak Kur'an'ı Cebrâil'den dinliyormuş gibi dinlemektir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Muhakkak ki o** (Kur'an) **âlemlerin Rabbının indirmesidir. O'nu Rûhu'l-emîn senin kalbine indirmiştir."**[59] Nihâyet bu hâli de aşarak sanki Kur'an'ı doğrudan Hak'tan dinliyormuş gibi dinlemektir. Bu da Allah'ın şu âyetiyle sâbittir: **"Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, mü'minler için şifâ ve rahmettir."**[60] **"Bu kitabın indirilişi azîz ve hikmet sâhibi Allah katındandır."**[61] Ve sen sanki onu Allah Teâlâ'dan dinliyorsun. Nitekim: **"Hâ-Mîm. Bu kitabın indirilmesi mutlak gâlip, hakkıyla bilen Allah tarafındandır."**[62]

Kelâm-ı ilâhîyi; müşâhede, zikir safâsı, cem'-i himmet, hüsn-i edeb, gönül temizliği, tahkîk ve tasdîki destekleyen güçlü duygularla dünyâ meşgûliyetinden gaybet hâlinde ve huzûr-ı kalb ile Allah'dan dinleyen kimsede idrâki harekete geçiren yine Allah'tır. Böyle kişiler darlıktan genişliğe çıkar, müşâhedede huzur sâyesinde gayb ile gaybı aşar. Görünmeyen *(Gayb)* Mezkûr *(Allah)*'a vuslatın çabuklaşması, Allah'ın kelâmı sâyesindedir. Bütün bu söylediklerimiz Allah Teâlâ'nın şu âyetinden anlaşılmaktadır: **"Onlar gayba inanırlar"**[63]

Âyetin yorumunda Ebû Saîd b. A'râbî der ki: "Onlar Allah'ın gaybından kaybolmuşlardır. O'nun gaybı sâyesinde gayba inanırlar. O, her ne kadar gayb ise de bu konuda onlara bir şek ve şüphe gelmez. Allah Teâlâ buyurur: **"De ki: "Hakka ancak Allah iletir. Öyleyse hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır; yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğruyolu bulamayan mı?"**[64] **"Artık haktan** (ayrıldıktan) **sonra sapıklıktan başka ne kalır? O halde nasıl sapıklığa döndürülüyorsunuz?"**[65]

Ebû Saîd Harrâz der ki: "İnsanlar Allah'tan gelen idrâke ermeye başlayınca hakîkat sıfatlarının dışında bir gayb idrâk ederler. O da **"Onlar gayba inanırlar"**[66] âyetindeki gaybdır. Gayb Allah'ın sıfatları, isimleri ve kendini

59 eş-Şuarâ, 26/192-194
60. el-İsrâ, 17/82
61 ez-Zümer, 39/1
62 el-Mü'min, 40/1
63. el-Bakara, 2/3
64 Yûnus, 10/35
65. Yûnus, 10/32
66. el-Bakara, 2/2

tavsîf ile insanlara haber verdiği isbâtı, kalplere göstermesidir. Bu sûretle insanlar sıfât-ı ilâhiyyeyi isbât ederler, ama bu idrâkin son noktasına ulaştıklarını da iddiâ etmezler. Allah'ın şu âyetini işitmez misin? Bak ne buyuruyor: **"Şâyed yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak** (mürekkep) **olsa yine Allah'ın sözleri tükenmez."**[67] Allah, kelâmını böylesine hakkıyla kavranamaz ve idrâkinin nihâyetine varılamaz olarak tavsîf ettiğine göre O'nun vasfının, hüvviyetinin ve künhünün hakîkatına nasıl ulaşılabilir?

Ehl-i ilimden idrâk sâhipleri nezdinde şöyle mukarrer olmuştur: Tahkik ve vecd ehli ârif ve muvahhidlerin işâret ettiği ve anlatmaya çalıştığı ve fakat ibâre ile anlatılmayan, delâlet ile îmâsı mümkün olmayan, ma'rifet ve hallerin farklılığı makam ve derecelerin değişikliği gibi sebeplerle müşâhede edenin işâretle anlatamayacağı şey, gaybdır. Allah'ın "gayba inanırlar" diye tavsîf buyurduğu gayb da budur.

V- ERBÂB-I KULÛBUN KUR'AN'I ANLAMALARI

Allah Teâlâ kitabında mürîdlerden, âriflerden, tahkîk ve vecd ehli kişilerden, mücâhede ve riyâzat sâhiplerinden zâhirî ve bâtınî tâatlarla kendisine yönelen erbâb-ı kulûb ile hakîkat ehli kişileri meleklerini vasfettiği şekilde tavsîf buyurmuştur: **"Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesîle ararlar."**[68] Mü'minler için de şöyle buyurmaktadır: **"Ey îman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın."**[69] Bu âyette gayba îman eden ve yaklaşmaya vesîle arayanların sıfatı hakkında bir açıklama ve yorum vardır.

Bir başka âyet mü'minleri hayırda yarışmaya teşvik ederek bu açıklama ve yorumu daha da geliştirmektedir: **"Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için canatıyoruz? Hayır, onlar farkında değiller"**[70] İdrâk sâhibi âlimler, bu âyetten hayırda yarışmanın başlangıcının dünyâ ilgisini azaltmak, rızk konusundaki titizliği bırakmak, azlığı çokluğa, yokluğu varlığa tercih ederek mal biriktirmekten kaçmak ve malı başkalarına verememek duygusundan uzaklaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Bunun anlamı dünyaya rağbet konusunda zâhid davranmaktır.

Allah Teâlâ devâmındaki âyette kendilerine nimet verdiklerini şu vasıf-

67. Lukman, 31/27
68. el-İsrâ, 17/57
69. el-Mâide, 5/35
70. el-Mü'minûn, 23/55-56

larla zikretmektedir: **"Rablarına saygıdan dolayı kötülükten sakınırlar."**[71] Onların *"işfâk"* diye anılmaları *"haşyet"* ya'ni korku ile alâkalıdır. İşfak ve haşyet iki bâtınî duygu ve kalbe âid iki amelin adıdır. Haşyet kalbdeki gizli bir sırdır. İşfâk haşyetten daha gizlidir. Allah Teâlâ bunları şöylece yâd etmektedir: **"O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir."**[72] Denilmiştir ki haşyet, Allah'ın huzûrunda devamlı durmaktan meydana gelen inkisâr-ı kalbdir. (Kalb kırıklığıdır.)

Bu şerefli mertebeden ve Allah'ın vasfettiği haşyet, işfâk gibi yüce halden sonra Allah Teâlâ âyetin devâmında şöyle buyurur: **"Rablerinin âyetlerine inanırlar."**[73] Oysa ki onlar haşyet ve işfaktan önce de Allah'ın âyetlerine inanıyorlardı. Allah Teâlâ bunu bilerek bununla onların îmanlarındaki ziyâdeliği murâd etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ peygamberini bi le risâlet ve nübüvvetten sonra kendisine îman ile tavsîf buyurmaktadır. İşte âyet: "**Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan Rasûlü'ne -ki o, Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- îman edin.**"[74]

İdrâk ehli âlimler bu âyetten istinbât ile şu hükmü çıkarmışlardır: Îmanda ziyâdeliğin sınırı yoktur. Hakîkat ehlinin başlangıçta vâsıl olduğu şeylerin hepsi, îmanın hakîkat, ziyâdelik, burhan ve nurlarıdır. Böylece îmanda ziyâdeliğe nihâî sınır yoktur. Âyetin devamında Allah Teâlâ: **"Onlar Rablarına ortak tanımazlar"**[75] buyuruyor. Böylece Allah onları haşyet ve işfak gibi sıfatlarla vasfettikten sonra Rablarına ortak koşmayanlar olarak zikretmiştir. İnce anlayış sâhipleri bundan şunu anlamışlardır: Bu makamda anılan şirk, insanın tâatlarını görmesinden ve onlara karşılık beklemesinden kaynaklanan, kalblere ârız bir şirk-i hafîdir. Üstelik bu durum, sarîh bir îmanın ifâdesi olan Allah'tan başka zarar ve fayda verici, veren veyâ engelleyen olmadığını bildiği halde olur. Bu durumda ince anlayış sâhipleri paçaları savayıp işi ciddî tutar, Allah'a yalvarıp kalblerini ihlâs içinde, ihlâs ile koruması için O'ndan kurtuluş isterler. Îmanlarındaki ihlâsları ölçüsünde şirkin ve riyânın inceliklerine nazar edebileceklerini bilirler. *Riyâ, karanlık bir gecede karataş üzerinde yürüyen karıncadan daha gizlidir.*[76]

Anlatıldığına göre Sehl b. Abdullah şöyle derdi: "Lâ ilâhe illallah diyen tevhîd ehli çoktur, ama onların muhlis olanları (samîmîleri) azdır." Sehl yine bir başka sözünde şöyle der: "İlimden nasîbi olan müstesnâ, dünyâ cehâlettir. Ken-

71. el-Meâric, 70/27
72. Tâhâ, 20/7
73. el-Mü'minûn, 23/58
74. el-A'râf, 7/158
75. el-Mü'minûn, 23/59
76. Hılye, III, 114, IX, 253

disiyle amel edilen ilim müstesnâ, bütün ilimler sâdece iddiâ ve delîldir. İhlâs ile yapılan amel müstesnâ, bütün ameller boştur. İhlâs ehli olanlar da büyük bir teh like ile karşı karşıyadır."

Yukarda geçen âyetlerin devâmında Allah Teâlâ: **"Rablarına dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yaparlar."**[77] buyurur. İdrâk sâhibi kişiler, bu âyet-i kerîmeden, onların yaptıkları işleri yaparken kalplerinin ürpermesinin, yukarıda sayılan hallere koşmak ve yarışmak duygusundan olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü bu kalb ürpermesi, nasıl olduğu anlaşılamayan ve halktan hiç kimsenin vâkıf olmadığı bir ürpertidir. O bir hılkat ilmidir ki, gaybda kendileri için Allah'tan sebkat etmiştir. Bu duygu sırasında ürperen kişinin kalp damarları, âdetâ parçalanmakta, akılları başlarından giderek ilim ve anlayışları kaybolup tam bir sığınma, yokluk ve hiçlik tavrıyla Allah'a yönelmektedir. Bu durumu tasdik eden bir rivâyet Hz. Âişe (r.a.)'den gelmektedir. *Hz. Âişe der ki: Ben Rasûlullah'a sordum; "Yâ Rasûlallah,* **Rablarına dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar**[78] *zinâ eder, hırsızlık yapar ve içki içer mi?" Allah Rasûlü: "Hayır yapmaz. Ancak bunlar namaz kılar, oruç tutar zekât verir ve bunların kabul olmayacağından korkar." diye cevap verdi. Ardından:* **"İşte onlar iyiliklere koşuşurlar ve iyilik için yarış ederler"**[79] *âyetini okudu*[80] Bunlar iyiliklere koşmanın insanı "sâbikûn" derecesine erdireceğine ve onların menziline vardıracağına delâlet etmektedir.

VI- SÂBIKÛN, MUKARREBÛN VE EBRÂR'IN HÜKMÜ

Allah Teâlâ buyurur: **"Önde olanlar** *(sâbikûn)*, **öncülerdir ve işte onlar Allah'a yakın olan** *(mukarreb)***lerdir."**[81] Allah Teâlâ bu âyetin ardından mukarreblerin derecesinin ebrâr ve sâbikûndan daha üstün olduğunu açıkladıktan sonra bir başka âyette şöyle buyurur: **"Hayır, andolsun iyilerin** *(ebrâr)* **kitabı illiyyûndadır. İlliyyûn'un ne olduğunu sana söyleyen oldu mu?"**[82] **"İyiler** *(ebrâr)*, **kesinkes cennettedir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrâfa bakarlar."**[83]

Allah Teâlâ bu âyetlerle cennette ebrâra has olarak lutfedeceği ni'metleri

77. el-Mü'minûn, 23/60
78. el-Mü'minûn, 23/60
79. el-Mü'minûn, 23/61
80. İbn Mâce, Zühd, 20
81. el-Vâkıa, 56/10-11
82. el-Mutaffifîn, 83/18-19
83. el-Mutaffifîn, 83/22-23

ve onların illiyyûndaki derecelerini anlatmaktadır. Devâmındaki âyette ise: **"Onların yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün."**[84] Ya'ni ehl-i cennet, cennet nimetleri sebebiyle yüzlerinde meydana gelen sevinç hâlesinden tanınır. Bu, ehl-i cennet arasında kendilerine has kılınan nimetlerden dolayı ebrârın yüzlerindeki sevinçtir. Âyetin devâmında; **"Kendilerine damgalı hâlis bir içki sunulur."**[85] Âyette ehl-i cennetin geneline değil, sâdece ebrâr için böylesine bir içkinin sunulacağı anlaşılmaktadır. **"Onun sonu misk u anberdir. İşte onda yarışanlar** *(sâbikûn)* **yarışsınlar. Onun karışımı tesnîm pınarındandır. O tesnîm, Allah'a yakın olanların içeceği bir kaynaktır."**[86] şeklindeki ifâdelerden *"rahîk-ı mahtûm"* ya'ni damgalı içkinin ehl-i cennet arasında sâdece ebrâra has bir ni'met olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyetlerde ebrârın özel içkisi olan "rahîk-i mahtûm", ehl-i cennetin genel içeceğine üstün kılınmıştır. Çünkü onun içinde tesnîmden bir karışım vardır.

Tesnîm sâdece mukarreblerin içtiği bir kaynaktır. Ebrârın içkisi olan rahîk-ı mahtûm, bundan bir karışım taşıdığı için ehl-i cennetin diğer içeceklerine üstün sayılmıştır. Mukarreblerin içkisi olan tesnîmde ise karışım yoktur. Âyette mukarreblerin ma'nâ ve önemi konusunda kullanılan lafızların işâret ettiği inceliğe dikkat etmek gerekir. İlliyyûn ehlinden olan ve kendilerine rahîk-ı mahtûm; ya'ni damgalı içki, koltuklar, nimet sevinci gibi nimetler verilen ebrârın içkilerine mukarreblerin içtiği içecek karıştırılır. Mukarrebler ise devamlı saf tesnîm içeceklerdir. İdrâk sâhibi kişiler buradan iki anlam çıkarmaktadır:

1- Ebrârın şarabı karışık, mukarreblerinki saf ve sâdedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette, **"Ebrâr, kâfûr katılmış bir kadehten içerler."**[87] buyururken bir başka âyette Allah'ın onlara hazırladığı nimetler anlatılırken: **"Cennettekilere orada bir kâseden içirilir ki karışımında zencefil vardır. Zencefil bir pınardır ki, adına "selsebil" denir."**[88] buyurur. Ehl-i cennetin başka özelliklerinin anlatıldığı bir başka âyette ise şöyle buyurulur: **"Ne yana bakarsan bak,** (yığınla) **nimet ve ulu bir saltanat görürsün."**[89] Âyette "naîm" kelimesi harf-i ta'rif edatı olmaksızın nekre olarak zikredilerek sıfatı belli olmayan nimetlere işâret olunmuştur. Devamındaki âyette cennet tasvîrinin sonuna doğru: **"Rabları onlara tertemiz bir içki içirir"**[90]

84. el-Mutaffifîn, 83/24
85. el-Mutaffifîn, 83/25
86. el-Mutaffifîn, 83/26-28
87. el-İnsan, 76/5
88. el-İnsan, 17-18
89. el-İnsan, 76/20
90. el-İnsan, 76/21

buyurulmakta ve yine "şarab" kelimesi nekre olarak zikredilmektedir. Allah Teâlâ onların içkilerinden bahsettiği, içme fiilini vasfettiği "yeşrabûn" sözünün geçtiği yerde onların içkilerinin karmaşık olduğunu anmakta; fakat "Rabları onlara tertemiz bir içki içirir" âyetinde ise içkilerinde böyle bir karışıma temas etmemektedir.

2- Mukarreblerin içkisinin kaynağı olan pınar ile ebrârın içkisinin kaynağı birbirine karışmakta ve ancak mukarreblerin içtiği tesnîm şarabından diğerine karışmış olması onun da değerini artırmakta ve ebrârın içkisini, mukarreblerinkine tâbi' kılmaktadır. Ebrâr ile mukarrebler arasındaki fark budur. En iyisini bilen Allah'tır. Allah Teâlâ buyurur: **"Biz hiçbir kimseyi gücünün yettiğinden başkası ile mükellef tutmayız."**[91] Bu âyette Allah Teâlâ mü'minlere bu hakîkatleri taşıyacak ve bu menzillere erişecek kudret ve tâkat verildiğini açıklamaktadır. Çünkü peygamberlere ve onların altındakilere verilen hakîkatlerin hepsi, şu âyetin hükmüne dâhildir: **"O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan sakının."**[92] Hiçkimse bu hükmün dışına çıkamaz.

VII- KUR'AN'DA TEŞDÎD VE ŞEKİLLERİ

Bilmek gerekir ki Allah Teâlâ, yukarıda geçen **"O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan sakının."**[93] âyetiyle kullarına güçleri yettiğince takvâyı farz olarak emretmektedir. İnsanlar şâyed meleklerin, nebîlerin ve sıddîkların amellerinin hepsini yapsalar ve fakat bu amellerin özünü ve hakîkatını aramasalar, bu durum kendi aleyhlerine, lehlerinden daha kuvvetli bir delil olur. Görmez misin ki melekler çeşitli ibâdetlere kâbiliyetli olarak yaratıldıkları halde derler ki: "*Seni tesbîh ederiz ey Rabbimiz, biz sana gerçek ma'nâda ibâdet edemedik.*[94] **"Biz seni tesbîh ederiz. Bizim bilgimiz, senin bize öğrettiklerinden ibârettir."**[95] Bu âyetle melekler, hakîkatin müşâhedesi ânında; ilimlerini, ibâdetlerini kendilerine izâfe etmemişler, kendilerini böyle iddiâlardan teberrî etmişlerdir.

"Allah'tan nasıl sakınılması gerekiyorsa öyle sakının."[96] âyetinin ma'nâsı yukarda geçen "*gücünüz yettiğince*" hükmüne dâhildir. Takvâ bidâyet ve nihâyetteki bütün amellerin aslıdır. Takvânın nihâyeti yoktur. Çünkü kendi-

91. el-Mü'minûn, 23/62
92. et-Tegâbün, 64/16
93. et-Tegâbün, 64/16
94. Hâkim, Müstedrek, IV, 585
95. el-Bakara, 2/32
96. Âlü İmrân, 3/102

sinden sakınılacak zâtın da nihâyeti yoktur. Bu yüzden biz, "Allah'tan nasıl sakınılması gerekiyorsa öyle sakının." âyetini "Allah'a karşı gücünüz yettiği ölçüde takvâ üzere olmayı" emreden âyete râci' olarak ifâde ettik. "Gücünüz yettiğince Allah'a karşı takvâ üzere olun" âyetinde bir teşdîd, bir sağlamlık ve bir ciddiyet vardır. Çünkü insan bin rekat namaz kılsa ve bir rekat daha kılmaya gücü yetse de onu başka bir zamana tehir edecek olsa, gücünün yettiği şeyi terk ve ihmal etmiş olur. Aynı şekilde Allah'ı yüz kerre zikreden ve bir kerre daha zikredebilecek güce sâhip bulunan biri, bunu başka zamana terkedecek olsa; fakire bir dirhem sadaka veren biri, bir dirhem veyâ bir dane daha vermeye gücü yettiği halde vermese; gücünün yettiği işi terk ve ihmal eden kişi olur. Bu yüzden biz "gücümüz yettiğince" ifâdesinde bir teşdîd ve ciddiyet bulunduğunu ifâde ettik.

Teşdîd ifâde eden bazı âyetler şunlardır: **"Hayır, Rabbına andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam ma'nâsıyla kabullenmedikçe îman etmiş olmazlar."**[97] Bu âyette teşdîd ifâde eden kısım, Allah'ın yeminle "Aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Allah'ın Rasûlünü hakem kılmadıkça" ifâdeleriyle, aralarında katl ile hükmedilse bile, onun hükmüne karşı içlerinde, kalplerinde ve gönüllerinde bir sıkıntı, bir beğenmezlik bulurlarsa, îmandan çıkacaklarını bildiren lâfızlardadır. Allah Teâlâ, âyette bu hükme razı olmayanların îmandan çıkacakları üzerine andetmiştir. Buna kıyasla Allah'ın bize emrettiği şeylerden olan ahkâm-ı ilâhiyyeye karşı sabır, Allah'ın bize taksîm ettiği huy, rızık, amel ve ecele rızâ gibi konularda kendimizi kontrol ettiğimizde, ne kendimizde, ne de halkın pek çoğunda zerre kadar îman bulabiliriz. Kullar, Allah'ın ihsân ve lütfu konusunda bir ümid taşımasalar, büsbütün helak olurlardı.

VIII- HARF VE İSİMLERİ ANLAMAK

İlimlerin kavradığı, idraklerin anladığı işâret ve ta'bîrle anlatılan şeylerin hepsinin Kur'an'ın başında bulunan iki harften çıkarıldığı söylenmiştir. O iki harf de "Bismillah ve "el-Hamdü lillah"dır. Çünkü bunlardan ilki "Allah ile", diğeri "Allah'a âid", demektir. Bunda işâret vardır ki, halkın bilgisinin ihâta ettiği herşey, kendi zâtıyla değil, Allah ile ve Allah'a âid olarak kâimdir. Bana ulaşan habere göre Şiblî'ye sordular: "Besmele'nin "bâ"sında ne tür işâretler vardır?" Şiblî şu karşılığı verdi: "Ruhlar, cesedler, hareketler kendi zâtıyla değil, Allah ile kâimdir." ma'nâsı vardır."

97. en-Nisâ,4/65

Ebu'l-Abbas b. Atâ'ya sordular: "Âriflerin kalpleri ne ile sükûnet bulur?" Dedi ki: "Kitâb-ı ilâhî'nin ilk harfi olan besmelenin "bâ"sı ile. Eşyâ Allah ile zâhir olur, O'nunla fânî olur, O'nun tecellîsi ile güzelleşir. O'nun istitârı ile kötü ve çirkin olur. Çünkü O'nun "Allah" adı heybet ve kibriyâsıdır. "Rahmân" adı muhabbet ve meveddetidir. "Rahîm" adı avn ve nusretidir. Bu isimlerin gizliliğinde latîf ma'nâların arasını tefrîk eden Allah'ı tesbîh ederim."

Ebu'l-Abbâs'ın "Eşyâ O'nun tecellîsiyle güzelleşir." sözünün ma'nâsı "O'nun kabûlüyle" demektir. Güzellik O'nun sebebiyle güzel adını alır. Çünkü Allah o güzellikten öncedir. Eğer Allah, o güzelliği kabûl etmemiş olsaydı güzellik güzel adını alamazdı.

"Eşyâ, O'nun istitârı ile kötü ve çirkin olur." sözünün ma'nâsı Allah'ın onu reddetmesi ve yüz çevirmesi demektir. Bu yüzden kötülük kötü adını almıştır. Eğer yüz çevirme olamasaydı kötülük kötü adını almazdı.

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Allah ve Rahmân müstesnâ, esmâ-i ilâhiyyeden herbiriyle mütehallık olunabilir. Çünkü bu iki isim sâdece O'na mutaallıktır, bu yüzden onlarla mütehallık olunamaz. "Samediyyet" sıfatı da böyledir. O'nu da idrâk ve ihâta etmek mümkün değildir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Onların ilmi bunu kapsayamaz"**[98] Denilmiştir ki: "İsm-i A'zam, "Allah" lâfzıdır. Çünkü O'nun elifi gitse geriye "lillâh" kalır. İlk lâmı da gitse geriye "lehû" kalır. Allah'a işaret eden özelliği kaybolmaz. Hatta ikinci lâm da gitse geriye "Hâ" harfi kalır. Bütün sırlar, o "Hâ"da gizlidir. Çünkü O'nun ma'nâsı "Hû"dur. Esmâ-i ilâhiyyenin diğerlerinden bir harf gidecek olsa, ma'nâ tümüyle zâil olur. Ve o isimde Allah'a işâret olan bir yer kalmaz, ibârede böyle bir ihtimal bulunmaz. Bu yüzden Allah ismiyle Allah'dan başkası isimlendirilemez.

Sehl b. Abdullah'ın şöyle söylediği nakledilir: "Elif harflerin ilki ve en büyüğüdür. Elif harfinde eşyâyı te'lîf özelliği ve eşyâdan ayrı olan Allah'a işâret vardır."

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Kul Allah ile cem' hâline erince uzuvlarından hiçbiri, Allah'tan başkasına yönelmez. Böyle bir cem' hâlinde, halk ile olmaksızın kitâb-ı ilâhîyi tilâvet sırasında kişiye idrâk hakîkatleri vâki' olur." Ebû Saîd yine şöyle der: Kitâb-ı ilâhî'nin harflerinden biri, kulun Allah'a yakınlığı ve O'nun nezdindeki huzûru ölçüsünde zâhir olunca bu durum, kulun meşrebi ve başka bir fehmin çıkaramayacağı idrâkidir. Allah'ın *"Elif-Lâm-Mîm. Zâlik"* kavlini işitince Elif'in Lâm'da zâhir olandan başka bir anlayışı ızhâr eden bir

98. Tâhâ, 20/110

bilgisi vardır. Muhabbet, zikir ve Allah'a yakınlık ölçüsünde idrakte farklılıklar meydana gelir.

Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Ben ba'zan bir âyete beş gece takılır kalırım. O âyet hakkında düşünmeyi terketmesem ebediyyen onu geçemem. Bazan da Kur'an'dan bir âyet gelir ve akıl onunla uçar gider. Daha sonra aklı geri veren Allah'ı tesbih ederim."

Vüheyb b. Verd der ki: "Hadîslere ve âdâba baktık, kalpleri inceltmede ve hüznü çağırmada Kur'an tilâveti ve anlamını düşünmeden daha etkili olanını görmedik."

IX- KUR'ÂN'I ANLAMA VE BA'ZI ÂYETLERİN İŞÂRÎ YORUMU

Sûfîlerin Kur'an'ı anlama ve ondan hüküm çıkarma konusundaki görüşleri: "Allah'ın geri bıraktığını öne çıkarmamak, öne çıkardığını da geri bırakmamak; rubûbiyyet konusunda münâzaa ve çekişmeye düşüp kulluk dışına çıkmamak ve kelâmı tahrife yönelmemek." şeklinde özetlenebilr.

Sûfîlerden biri: **"Eyyûb'u da** (an). **Hani Rabbine: "Başıma bu dert geldi. Sen, merhametlilerin en merhametlisisin."**[99] âyetindeki "başıma bu dert geldi" lâfzını, "başıma bu fenâlık ve kötülük geldi" şeklinde yorumlamıştır. Bir başkası: **"O seni yetim bulup barındırmadı mı?"**[100] âyetindeki yetimi, "benzeri bulunmayan dürr-i yetim; yani inci" olarak yorumlamıştır. Bir diğeri: **"De ki: Ben yalnızca sizin gibi bir beşerim."**[101] âyetini; "Size göre ben, sizin gibi bir insanım." şeklinde yorumlamıştır. Bu ve benzeri yorumlar hatâdır, Allah'a iftirâ ve O'na eksiklik izâfe etmektir. Cehâlettir, gayr-i ciddîliktir. Allah'ın kelâmını kendi yerinden alıp başka tarafa götürmektir, tahriftir ve sakat bir düşüncedir.

Doğrusu ise Ebû Bekir Kettânî'nin şu âyetin tefsirinde yaptığı yorumdur: **"O gün ancak kalb-i selîm fayda verir, başkası değil."**[102] Âyette geçen kalb-i selîm, fehm; yani anlayış ve idrâk bakımından üç türlü olur: 1- Kalbinde Allah'a herhangi bir ortak koşmadan Allah ile karşılaşan kimse. 2- Kalbi Allah'tan başkasıyla meşgul olmadan ve O'ndan başkasını murad etmeden Allah ile karşılaşan kişi. 3- Allah'tan başmasıyla kâim olmadığı duygusuna sahip, Allah ile eşyadan fânî ve sonra Allah ile Allah'ta fânî olarak Allah'a mülâkî olan kul."

99. el-Enbiyâ, 21/83
100. ed-Duhâ, 93/6
101. el-Kehf, 18/110
102. eş-Şuarâ, 26/89

"Allah ile Allah' ta fânî olmak" ; kulun, Allah'ın yaratmadan önce kendisine olan sevgisi ve zikri sebebiyle kendi tâat, muhabbet ve zikrini görmemesi demektir. Çünkü insanlar Allah'ın kendilerini anması sayesinde O'nu zikrediyorlar, kendilerini sevmesi sebebiyle O'na muhabbet ediyorlar, Allah'ın kadîm inâyeti sayesinde O'na itâat ediyorlar.

Şâh Kirmânî'ye şu âyetin tefsîrini sordular: **"Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur."**[103] O şöyle açıkladı: Beni yaratan O'dur. Beni başkasına değil, kendisine götüren O'dur. Beni rızâ ile doyuran, muhabbetle sulayan, yine O'dur. Nefsimi görerek hastalandığımda, kendisini müşâhede ile bana şifâ veren yine O'dur. Beni nefsimden öldürüp, kendisiyle dirilten de O'dur. Beni nefsimle değil, kendisiyle kâim kılan da O'dur. Kendi tâat ve amellerime nazar edip O'na kavuştuğum günde beni mahcup etmemesini umarım. İnsanın nâil olduğu şeye ancak O'nun sayesinde nâil olacağı, umduğuna da O'nunla erişeceği anlaşıldıktan sonra ben, bütün herşeyimle aczimi itiraf ile O'na yöneliyorum. **"Rabbim, bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat!"**[104]

Ebû Bekir Vâsıtî'ye de şu âyet hakkında sordular: **"Bunlar iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikriyle itmi'nâna erenlerdir."**[105] Şunları söyledi: "Mü'minin kalbi ancak Allah'ın zikriyle; ârifin kalbi sadece Allah ile itmi'nâna erer."

Şiblî'den de şu âyet hakkında sordular: **"Rasûlüm, mü'min erkeklere söyle ki, gözlerini sakınsınlar."**[106] Dedi ki: "Baş gözlerini haramdan, kalp gözlerini de mâsivâdan sakınsınlar" demektir.

Yine Şiblî'ye: **"Şüphesiz ki; bunda kalbi** (aklı) **olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için öğüt vardır."**[107] âyetinden sordular. Şu karşılığı verdi: Kalbi olan demek, kalbinde Allah olan demektir, dedi ve şu şiiri okudu:

Benim seninle ilgilenen kalbim yok,
Çünkü benim bütün uzuvlarım senin kalbin.

İşte bunlar, Kur'an'ı "fehm", yani kavrayıp anlama yoludur. Onun işârî yorumuna gelince, o da Ebu'l-Abbas b. Atâ'nın söylediği şu söz üzere olur:" Hakk, sapma ile beraber bulunmaz." Ebu'l-Abbas bu sözüyle: **"Size apaçık de-**

103. eş-Şuarâ, 26/78-80
104. eş-Şuarâ, 26/83
105. er-Ra'd, 13/28
106. en-Nûr, 24/30
107. Kâf, 50/37

liller geldikten sonra saparsanız, şunu iyi bilin ki; Allah azizdir, hakîmdir."[108] âyetine işaretle işaretin hak üzere olması lazım geldiğini belirtmiştir.

Ebu'l-Abbas : **"Yahudiler ve Hristiyanlar, biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azab ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı (beşer) insanlardansınız."**[109] âyetinden "Sevgiliden azâb sâkıt olur, acı hissi ise ancak beşeriyet sıfatıyla duyulur." ma'nâsı çıkarmaktadır.

Kendisinden "ma'rifet" sorulan Bâyezîd Bistâmî şu âyetle buna işarette bulunmuştur: **"Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar."**[110] "Evet, öyle yaparlar. Bununla da şunu kasdetmiştir: Melîklerin âdeti odur ki; onlar bir memlekete girdiler mi, o memleketin halkını köle yaparlar ve onları alçaltırlar. Onların uluları melikin emri olmadan hiç birşey yapamaz olur. Ma'rifet de öyledir. Bir kalbe dâhil oldu mu, orada çıkarmadık bir şey bırakmaz. Orada hiç birşey onun ateşi olmadan hareket edemez."

Kendisine semâ' ânında niye hareketsiz ve sükûnet içinde bulunduğu sorulduğunda Cüneyd: **"Sen dağları görürsün de onları yerinde sâbit durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedir. Bu, herşeyi sapasağlam yapan Allah'ın san'atıdır."**[111] âyetiyle mukabele ederek işârî bir yorumda bulunmuştu.

Ebû Ali Ruzbârî, arkadaşlarını toplu halde görünce şu âyeti okuyarak **"O, dilediği zaman onları bir araya toplamaya da kâdirdir."**[112] âyete farklı bir yorum getirmişti.

"Zührî'nin, insanın tanımı konusunda söyledikleri" kendisine söylendiğinde Ebû Bekir Zekkâk şu âyeti delil saymıştı: **"Biz dileseydik onları sana gösterirdik, onları sen yüzlerinden tanırdın. And olsun ki; sen onları ko nuşma tarzlarından tanırsın."**[113] Çünkü Zührî'nin "konuştuklarında ayrı bir tavırda, sustuklarında ayrı bir durumda" ifadesi bu âyetin hükmüne uygun düşmektedir.

108. el-Bakara, 2/209
109. el-Mâide, 5/18
110. en-Neml, 27/34
111. en-Neml, 27/88
112. eş-Şûrâ, 42/29
113. Muhammed, 47/30

Bu ve benzeri saydığımız yorum ve işaretler, Allah bilir ama, bizce sahihtir. Sûfîlerin işaret ve istinbatlarına âid duyduklarını, bu benim açıkladığım esaslarla karşılaştır. Tâ ki; sağlamla çürük olanın oranı ortaya çıksın. Akıllı kişi, az bir şeyle, çoktan müstağnî olur. Gördüklerini görmediklerine dâhil sayar. Başarı Allah'tandır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÛFÎLERİN
HZ. PEYGAMBER'E UYMALARI

SÛFÎLERİN HZ.PEYGAMBER'E UYMALARI

I. SÛFÎLERİN PEYGAMBER ANLAYIŞI

Allah Teâlâ, Peygamber (a.s.)'e hitaben: **"De ki: Ey insanlar, ben sizin hepinize gönderilmiş bir peygamberim."**[1] buyurur. Bu âyetten biz, O'nun bütün insanlığa gönderildiğini öğreniyoruz. Yine Allah Teâlâ: **"Şüphesiz sen doğru yola götürüyorsun. Göklerde ve yerlerde bulunan herşeyin sâhibi olan Allah'ın yoluna."**[2] âyetiyle Peygamberimiz'in doğru yola sevkettiğine şâhidlik etmektedir. Bir başka âyette O'nun konuşurken hevâ ve hevesle söz söylemediğini belirterek: **"O, konuştuğunda boş konuşmaz."**[3] buyurmaktadır.

Allah Teâlâ bir başka âyette Peygamber'ini şöyle vasfediyor: **"O Allah ki ümmîlere kendi içlerinden bir peygamber göndermiştir. O peygamber, onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları tezkiye eder, onlara kitabı ve hikmeti öğretir."**[4] Ayetten anlaşıldığına göre o peygamber bize âyetleri okuyor, Kitâb'ı ya'ni Kur'ân'ı öğretiyor. Hikmet, isâbettir; ya'ni Hz. Peygamber'in sünneti, âdâbı, ahlâkı, hâlleri ve öğrettiği gerçeklerdir.

Cenâb-ı Peygamber (s.a.), kendisine Rabb Teâlâ katından indirilen ve tebliğ edilmesi istenen şeyleri tebliğ etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ: **"Ey şanlı peygamber, Rabbının katından sana indirilen şeyleri tebliğ et!"**[5] buyurmaktadır.

---

1. el-A'râf, 7/158
2. eş-Şûrâ, 42/52-53
3. en-Necm, 53/3
4. el-Cum'a, 62/2
5. el-Mâide, 5/67

Allah Teâlâ, topyekûn insanlığa, kendisine itâat etmelerini emrettiği gibi, Peygamber'ine itâat etmelerini de emretmiştir: **"Allah'a ve Rasûlüne itâat edin!"**[6]; **"Rasûle itâat eden Allah'a itâat etmiş olur."**[7] Allah Teâlâ, ayrıca Hz. Peygamber'in getirdiğini kabul etmeyi de emretmiş bulunmaktadır: **"Peygamber size neyi verirse alınız!"**[8] âyeti buna delildir. Hz. Peygamber'in yasakladığından kaçınmak da Tanrı buyruğudur: **"O sizi neden men' ederse ondan uzaklaşınız!"**[9] Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in kendisine tâbî olanlara doğruyolu gösterdiğini de belirtmektedir: **"O'na tâbi' olun ki, hidâyete erişesiniz."**[10] Allah Teâlâ, O'na itâati kabûl edene hidâyet va'd etmiştir: **"O'na itâat ederseniz, hidâyete ulaşırsınız."**[11] Hz. Peygamber'in emrine karşı çıkanları ise, fitne ve acıklı azapla tehdid etmiştir: **"O** (Peygamber'in) **emrine karşı çıkanlar, başlarına bir fitne ve acıklı bir azabın gelmesini beklesinler!"**[12] Allah Teâlâ, kendi sevgisinin müslümanlara âid olduğunu; mü'minlerin Allah sevgisine mazhar olmasının ise, Hz. Peygamber'e tâbi' olmakta bulunduğunu şu âyet-i kerîme ile açıkça belirtmektedir: **"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tâbî olun ki Allah da sizi sevsin!"**[13]

Allah Teâlâ mü'minleri, Peygamber(s.a.)'in yüce ahlâkına uymağa çağırmakta ve şöyle buyurmaktadır: **"Allah'ın Rasûlünde sizin için güzel bir örnek vardır."**[14]

Rasûlullah (s.a.)'den bize ulaşan pek çok haber ve rivâyet vardır. Rasûlullah (s.a.)'den bize kadar güvenilir râvîler aracılığıyla gelen bu haberlere yapışmak, bunlara sarılıp amel etmek, bütün müslümanların boynunun borcudur. Çünkü Allah Teâlâ: **"Namaz kılın, oruç tutun ve Peygamber'e itâat edin!"**[15] buyurduğu gibi; **"Şüphesiz sen doğru yoldasın** (sırât-ı müstakîm)**."**[16] buyurmaktadır.

Bu âyetlere göre O'nu örnek almak, O'na tâbi' olmak, O'nun emrine itâat etmek, O'nu görsün görmesin, kıyâmete kadar gelecek bütün insanlığın görevidir. Haklarında kalem çekilmiş olan üç grub bunların dışındadır.

6. en-Nûr, 24/54
7. en-Nisâ, 4/80
8. el-Haşr, 59/7
9. el-Haşr, 69/7
10. el-A'râf, 7/158
11. en- Nûr, 24/54
12. en-Nûr, 24/63
13. Alü İmrân, 3/31
14. el-Ahzâb, 33/21
15. en-Nûr, 24/56
16. ez-Zuhruf, 43/43

Kur'ân'a uyan, fakat Allah Rasûlü'nün sünnetine tâbi' olmayan kimse, Peygamber'e tâbi' olmamakla, Kur'ân'a da karşı çıkmış sayılır. Mutâbaat ve iktidâ, ya'ni yolunu izleyip O'na uymak, Allah Rasûlü'nün "güzel örnek" oluşunun gereğidir. O'nun ahlâkı, fiilleri, hâlleri, emirleri, yasakları, tavsiyeleri, teşvik ve tehdidleri konusunda bize ulaşan rivâyetlere, aksine bir delil bulunmadıkça, uymak gerekir. Dörtten fazla hanımla evlenmeyi sırf Hz. Peygamber'e helâl kılan âyet böyledir: **"Sırf sana mahsûs olmak üzere."**[17] âyeti onu genel hükmün dışında tutmaktadır.

Yine Peygamberimiz kendisi gibi *"savm-ı visâl"* tutmaya kalkışan sahâbîlere: *"Ben içinizden herhangi biriniz gibi değilim."*[18] buyurmuştur. Kurban (udhiyye) hadîsinde Ebû Bürde'ye: *"Kurban kes, başkasına dağıtma!"*[19] ifâdesinde ve benzerlerinde olduğu gibi, kitab ve sünnetten aksine bir delil bulunan konular, bu hükmün dışındadır.

Allah Rasûlü (s.a.)'nün ahkâm, dînî hadler, ibâdetler (farz, sünnet, emir, nehiy, müstehab, ruhsat ve tevsî') gibi konulara âid sözleri, *usûlu'd-dîn* mevzû'ları arasında yer alır ve bunların hükümleri, ulemâ ile fukahâ tarafından düzenlenir. Çünkü fukahâ, Allah'ın hudûdunu korumaya çalışan, Allah Rasûlü'nün sünnetlerine sarılan, Allah'ın dînine yardım eden ve insanları dînleri üzere korumaya gayret gösteren kimselerdir. Halka helâl ve harâmı, hak ve bâtılı öğreten onlardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın halk arasında huccetleri, dîne da'vetçileridir. Ve onlar, avâmın içindeki havâstır.

Bu havâssın içinde biraz daha özel bir grub vardır ki onlar, dînî esasları sağlamlaştırdıktan, ilâhî hudûdu koruduktan ve bu konularda hiç bir sünnet bırakmadan hepsini yerine getirdikten sonra, Allah Rasûlü (s.a.)'nün tâat, ibâdet, âdâb ve güzel ahlâk ile ilgili hoş hâllerini araştırarak, nefislerini Allah Rasûlü'ne tam uydurmağa ve O'nu örnek almağa çalışırlar. Allah Rasûlü (s.a.)'nün âdâb, ahlâk, fiil ve davranışlarına sımsıkı bağlanırlar. O'nun yücelttiğini yüceltir, O'nun küçük ve az gördüğünü küçümser ve azımsarlar. O'nun çok gördüğünü de çok görürler. O'nun beğendiğini beğenir, beğenmediğini terkederler. O'nun sabrettiğine sabrederler. O'nun düşmanlık beslediğine düşmanlık, dostluk beslediğine de dostluk beslerler. O'nun değerli saydığına değer verir, teşvik ettiğine yönelirler. O'nun sakındırdığı şeylerden kaçınırlar. Çünkü Aişe (r.a.)'den Allah Rasûlü (s.a.)'nün ahlâkı sorulduğunda o: *"O'nun ahlâkı Kur'ân'dı"*[20] demişti. O, bu sözüyle Hz Peygamber'in

17. el-Ahzab, 33/50
18. Buhârî, Savm, 20, 48; Müslim, Sıyâm, 55
19. Ahmed, Müsned, IV, 298, 303
20. Müslim, Müsâfirîn, 139

Kur'ân'a bağlılık ve uyumunu kasdediyordu şüphesiz. Nitekim Peygamberimiz (s.a.) de: *"Ben ancak yüce ahlâkı tamamlamak üzre gönderildim."*[21] buyurmuştur.

II- PEYGAMBERİMİZ'İN AHLAK VE AHVALİ

Nebi (s.a.)'den rivâyet olunduğuna göre O: *"Beni Rabbım terbiye etti ve terbiyemi güzel yaptı."*[22] buyurmuştur. Yine rivâyete göre O: *"Sizin içinizde Allah'ı en iyi tanıyanınız ve O'ndan en çok korkanınız benim."*[23] buyurur.

Allah Rasûlü (s.a.)'den gelen sahih bir rivâyette O şöyle buyurmuştur: *"Ben melik peygamber, ya da kul peygamber olma konusunda muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzû göstermemi işaret etti. Ben de: Kul peygamber olayım; bir gün doyayım, bir gün aç kalayım, dedim."*[24]

Bir başka rivâyette Efendimiz (s.a.): *"Dünya bana arzolundu da ben imtinâ ettim (yüz çevirdim)"*[25]. buyurmuştur. Bir def'asında da: *"Uhud Dağı kadar altınım olsa, borcum için ayırdığım müstesnâ geri kalanını Allah yolunda infâk ederdim!"*[26] buyurdu. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.), aslâ ertesi güne bir şey ayırıp saklamazdı[27]. Ömründe sadece bir def'a çoluk çocuğu ve kendisine gelen heyetleri ağırlamak maksadıyla bir yıllık azık ayırmıştı.

O'nun iki gömleği bulunmazdı[28]. Elenmiş undan yapılmış ekmek yememiştir[29]. Buğday ekmeğiyle aslâ karnını doyurmamıştır. Onun bu hareketi zarûretten değil, kendi arzu ve isteğiyle idi. Çünkü o isteseydi Allah Teâlâ ona dağları altın kılar ve böylece hesapsız mala sahip olabilir ve istediğini yapabilirdi.

Buna benzer rivâyetler çoktur. Rivâyete göre Nebî (s.a.) Bilâl (r.a.)'e: *"Dağıt yâ Bilâl! Arş'ın sâhibinin malını eksilteceğinden korkma!"*[30] buyururdu.

21. Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 8; Ahmed, Müsned, II, 381
22. Hindî, Kenzü'l-ummâl, XI, 406; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 70
23. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Sıyâm, 74
24. Heysemî, Mecmau'z-zevâid, IX, 192.
25. Benzeri için bk. Tirmizî, Zühd, 35; Ahmed, Müsned, V, 254; Hılye, VIII, 133
26. Buhârî, Zekat, 4; Müslim, Zekat, 31
27. Benzeri, Hılye, X, 243
28. Heysemî, Mecmau'z-zevâid, X, 312.
29. Buhârî, Et'ıme, 23
30. Hılye, II, 280; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 210

Berîre (r.a.) birgün Allah Rasûlü (s.a.)'nün önüne bir kap yemek koydu. Allah Rasûlü (s.a.), onu yedi. Ertesi gece Berîre, yine aynı yemeği getirince; *"Kıyâmet gününde bu yemeğin buharı olmaktan korkmuyor musun? Ertesi güne bir şey ayırma! Çünkü Allah Teâlâ, her günün rızkını ayrı ayrı verir."*[31] buyurdu.

Allah Rasûlü (s.a.) hiçbir yemeği beğenmezlik etmez, canı çekerse yer, değilse bırakırdı. İki şey arasında muhayyer kalacak olsa, kolay olanını tercih ederdi[32]. Hz. Peygamber, ne çiftçi, ne de tüccârdı. Tevâzûundan dolayı, yünden ve kıldan dokunmuş elbise giyer[33], ayakkabılarının söküklerini onarır[34], davarını sağar[35], eskisini yamar, merkebe biner[36] ve arkasına birilerini oturturdu.

Peygamberimiz (s.a.), zenginlik arzulamaz ve fakirlikten de korkmazdı. Bir ay, iki ay geçtiği olurdu ki, O'nun hânesinde yemek için ateş yanmazdı[37]. Yiyecekleri, hurma ve sudan ibâretti. O'nun hanımları bu hayata dayanamamışlardı da Allah Rasûlü (s.a.), onları bu hayata devam ya da boşanma konusunda muhayyer bırakmıştı. Onlar da Allah ve Rasûlü'nü tercih etmişler, haklarında şu âyet-i kerîme nâzil olmuştu: **"Ey Peygamber, hanımlarına söyle: Eğer siz dünyâ hayâtı ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedelini ödeyeyim ve sizi güzellikle salıvereyim. Eğer siz Allah'ı ve âhiret yurdunu istiyorsanız, biliniz ki Allah, sizden güzel hareket edenlere büyük bir mükâfât hazırlamıştır."**[38]

Şöyle duâ ederdi: *"Allah'ım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür, fakirlerle birlikte haşret!", "Allah'ım, Muhammed'in âile efrâdının azığını gün-be-gün ver!"*[39]

Ebû Saîd Hudrî (r.a.) de Rasûlullah (s.a.)'ı şöyle tavsîf ederdi: "Devesine bakar, hayvanına ot verir, evinin temizliğini yapar, ayakkabısını tamir eder, söküğünü diker, koyununu sağar, hizmetçisiyle birlikte oturup yemeğini yer, el değirmeninde un çekerken yorulan hizmetçisine yardım ederdi.

31. Benzeri, Hılye, X, 149, 243
32. Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 77
33. İbn Mâce, Libâs, 1
34. İbn Mâce, Libâs, 1
35. İbn Mâce, Tahâret, 68; Hılye, VIII, 331
36. Tirmizî, Cenâiz, 32
37. Buhârî, Rikâk, 17; Müslim, Zühd, 26
38. el-Ahzâb, 33/28-29
39. Buhârî, Rikak, 17; Müslim, Zühd, 18,19

Çarşıdan aldığı şeyleri evine eliyle taşımaktan çekinmezdi. Fakir-zengin herkesle el şıkışırdı. Karşılaştığı kimselere ilk selâm veren, O olurdu. Da'vet edenin çağrısını reddetmezdi. Çağrıldığında ikram edilen şey, değersiz kuru bir hurma bile olsa, onu azımsayıp küçümsemezdi. Yumuşak huyluydu, cömert tabiatlıydı, iyi geçimliydi, güleryüzlüydü, kahkahaya varmayan mütebessim bir gülümsemesi, çatıkkaşlılığa kaçmayan bir ciddiyet ve hüzün hali vardı. Zillete varmayan bir tevâzû, israfa kaçmayan bir cömertlikti onun hâli. Yufka yürekliydi. Düşünceli ve başı önüne eğikti. Bütün müslümanlara karşı merhametliydi. Karnını doyurmaktan dolayı aslâ geğirmemişti. Tamahkârlıkla elini aslâ birşeye uzatmamıştır.[40]

Aişe (r.a.) der ki: "Peygamber (s.a.), esen rüzgârdan bile cömertti. İki dağ arasına yayılan koyun sürüsünü bir adama verivermiş, o da kabîlesinin yanına dönünce şöyle konuşmuştu: "Muhammed (a.s.) fakir düşmekten korkmadan veriyor."

Allah Rasûlü (s.a.), bağırıp çağırmaz, kaba ve kötü söz söylemezdi. Yemeğini yer üstünde oturarak yerdi. Otururken de yere oturmayı tercih ederdi[41], kaba kumaştan yapılmış şeyler giyer[42], fakirlerle oturup kalkar, çarşı-pazarda halkın arasında dolaşırdı. Elini başına yastık yapar, öyle uyurdu. Ağzını doldurarak kahkahayla güldüğü görülmemiştir[43]. Aslâ tek başına yemek yememiştir. Kölelerine, ya da başka birine eliyle veya başka bir sûretle vurmamıştır[44]. Ancak savaşta kazârâ kırbaç ile vurdukları müstesnâ. Bağdaş kurup oturmazdı. Yemek yerken yaslanmazdı[45] ve derdi ki: *"Ben bir kul, ya'ni köle gibi yer, içer ve otururum."*

O'nun açlık sebebiyle karnına taş bağladığı da rivâyet olunur.[46] Oysa ki Rabbından dilemiş olsaydı, Ebû Kubeys Dağı'nı O'nun için altına tahvîl ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.) birgün arkadaşlarını alıp da'vetsiz Ebu'l-Heysem b. Teyhân'ın evine götürdü. O'nun ikrâm ettiklerini yediler ve içtiler. Efendimiz (s.a.), o mecliste: *"Bu yiyip içtikleriniz de, sorgu sorulacak ni'metlerdendir."*[47] buyurdu.

40. Benzeri, Hılye, II, 45
41. Hılye, VII, 312
42. Ahmed b. Hanbel, Kitâbu'z-Zühd, I, 74-75
43. Tirmizî, Menâkıb, 10
44. Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51
45. Buhârî, Et'ıme, 13; Tirmizî, Et'ıme, 28
46. Buhârî, Rikak, 17
47. Tirmizî, Zühd, 39; Ebû Dâvûd, Et'ıme, 54

Bir başka zaman bir başka sahâbî, O'nu beş arkadaşıyla birlikte evine çağırdı. Bir altıncısı O'nun izni olmadan içeri girmedi.

Rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.), üzerinde desen bulunan bir libas örtünmüştü. Daha sonra kumaşın üzerindeki desenleri farkedip: *"Bunun desenleri zihnimi meşgûl etti. Siz bunu veren Ebû Cehm'e götürün de bana onun enbicânîsini* [48] (Yünden yapılmış kaba, keçe kumaş.) *getirin!"* [49] buyurmuştu.

Kendisine: *"Bir tek elbise ile namaz kılınabilir mi?"* diye soruldu da O: *"Her birinizin iki elbisesi var mı ki?"* [50] diye karşılık verdi. Derdi ki: *"Ben Kureyş'ten güneşte kurumuş et yiyen bir kadının oğluyum*[51]*. Beni Yûnus b. Mettâ üzerine tafdîl etmeyin."* [52]

Bir başka def'asında: *"Ben Ademoğlu'nun efendisiyim, fakat bunu övünmek için söylemiyorum."* [53] buyurdu.

"Ben bazılarına birşeyler veriyorum. Bazılarına da vermiyorum. Bir şeyler verdiklerimi vermediklerimden daha çok sevdiğim anlamına gelmez." [54]

Cennete ilk girecek olanlar ensârın fakirleridir. Onların saçları dağınık, elbiseleri kirli olacak. Ki bunlar kendileri fakir olduğu gibi zengin hanımlarla evli olmayan, geniş ve ferah yaşantısı bulunmayan kimselerdir." [55]

Efendimiz: *"Dünyadan bana ne?"* [56] buyururdu. *"Azığınız bir yolcunun azığı kadar olsun."* [57] *"Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir ki, o da beşyüz yıldır."* [58] derdi.

"Biz Peygamberler topluluğu, halkın en çok belâya uğrayanıyız. Bizden sonra evliyâ ve sulehâ sırasıyla gelir. Kişi dindarlığı ölçüsünde ibtilâya (musîbete) uğrar. Dininde salâbeti tam olanın ibtilâsı da tam olur." [59]

---

48. Buhârî, Ezân, 93; Müslim, Mesâcid, 61
49. **Enbicânî**: Yünden yapılmış kaba, keçe kumaş. bk. en-Nihâye, I, 73
50. Buhârî, Salât, 4; Müslim, Salât, 275
51. İbn Mâce, Et'ıme, 30
52. Buhârî, Enbiyâ, 24
53. Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37
54. Bûhârî, Cuma, 29, Tevhîd, 49; Nesâî, İman, 7
55. İbn Mâce, Zühd, 36; Ahmed, Müsned, II, 132. Rivâyet: "Muhâcirlerin fakirleri..." şeklindedir.
56. Tirmizî, Zühd, 44
57. Tirmizî, Libâs, 38
58. Ahmed, Müsned, III, 224; Dârimî, Rikâk, 118
59. Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 57

Bir adam geldi Peygamberimiz (s.a.)'e: *"Yâ Rasûlallah, ben seni seviyorum."* dedi. Efendimiz (s.a.): *"Başına gelecek belâya hazır ol!"*[59] buyurdu.

Yine Efendimiz (s.a.) buyurdu: *"Bana dünyanızdan üç şey sevdirildi..."*[60]

Efendimiz (s.a.): *"Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz."*[61] buyurarak dünyayı halka izafe etti ve nefsini dünya konusunda devreden çıkardı.

Allah Rasûlü (s.a.), dünyevî ve maddî açıdan iki yakası bir araya gelmeden dünyâdan ayrıldı. Efendimiz (s.a.), bu dünyadan ayrıldığında zırhı, bir ölçek arpa karşılığı bir yahûdide rehin bulunuyordu[62]. Dinar veya dirhem, madddi bir eşya bırakmadı[63]. Mirası taksim olunmadı. Evinde öyle miras sayılacak bir şey bulunamadı. Çünkü: *"Biz Peygamberler miras bırakmayız, bıraktığımız olsa olsa sadaka olabilir."*[64] buyururdu. O hediye ve ikrâmı kabul eder; fakat halktan topladığı sadakalardan yemezdi.

Rivâyet olunduğuna göre şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâla bana mal biriktirip tüccar olmamı vahyetmedi. Fakat bana;* ***"O'nu hamdiyle tesbih ederek secdeye varmamı, ölünceye kadar Rabbıma kulluğu sürdürmemi"*** *emretti."* [65]

Âişe (r.a.) der ki: *"Bir koyun kesmiştik. Tamâmını dağıttık. Sâdece kürek kemiği kalmıştı. Ben: Yâ Rasûlallah, kurbanın hepsi gitti, sâdece kürek kemiği kaldı, dedim. O: Hepsi tastamam duruyor, sâdece kaburgaları kaldı,"*[66] *buyurarak asıl malın verilen mal olduğunu ifade etmek istemişti."*

Allah Teâlâ buyurur: **"Nûn. Andolsun kaleme, hokkaya ve onun yazdıklarına... Rabbının ni'meti sâyesinde sen mecnûn değilsin! Sana minnetsiz bir ecir ve mükâfât vadır. Çünkü sen, yüce bir ahlâk üzresin!"**[67] Peygamberimiz (s.a.) de: *"Allah Teâlâ güzel ahlâkı sever. Değersiz ve kötü ahlâktan hoşlanmaz."*[68] *"Ben yüce ahlâkı getirmek üzre gönderildim"*[69] buyurur.

59. Tirmizî, Zühd, 36
60. Nesâî, İşretü'n-nisâ, 1; Ahmed, Müsned, III, 128
61. Müslim, Fezâil, 140, 141
62. Buhârî, Cihâd, 89; Tirmizî, Buyû, 7
63. Ahmed b. Hanbel, Kitâbu'z-Zühd, I, 35
64. Buhârî, Megâzî, 1; Müslim, Cihâd, 49
65. Ahmed, Kitâbu'z-Zühd, I, 73, II, 292; Hılye II, 131. Ayet için bk. el-Hicr, 15/98-99
66. Tirmizî, Kıyâmet, 33; Ahmed, Müsned, VI, 50
67. el-Kalem, 68/1-4
68. Hılye, III, 255
69. Mâlik, Muvatta', Hüsnü'l-hulk, 8

Peygamber (s.a.), hayâ, sehâ, tevekkül, rızâ, zikir, şükür, hilim, sabr, afv ve bağışlama, acıma, merhamet, müsâmaha, huzû', kendine güven, şecâat, rıfk, ihlâs, sıdk, zühd, kanâat, huşû, haşyet, ta'zîm, heybet, duâ, bükâ, havf, recâ, Hakk'a sığınma ve ilticâ, ibâdet, cihâd ve mücâhede gibi güzel huy ve sıfatların sâhibiydi.

Rivâyet olunduğuna göre O (s.a.), dâima düşünceli ve hüzünlüydü. Göğsü, (sessizce ağlarken) kaynayan bir tencere gibi aşkla heyecanlı sesler çıkarırdı[70]. Ayakları şişinceye kadar kıyâmı uzatarak gece namâzı kılardı[71]. Kendisine: *"Allah Teâlâ, senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışladığı halde niçin bu kadar kendini yoruyorsun?"* diyenlere: *"Şükredici bir kul olmayayım mı?"* cevâbını verirdi[72].

Kendisine vermeyene bile verir, aramayanı arar, haksızlık edeni bağışlar, nefsi için aslâ kızıp intikâm almaya kalkışmazdı[73]. Ancak, Allah'ın haram koyduğu yasaklar çiğnenecek olursa, öfkelenirdi.

Dul kadınlara bir âile reîsi gibi, yetîmlere şefkatli bir baba gibi davranırdı: *"Mal bırakanın malı, vârislerine; yetîm veya kaybolmuş mal bırakanın yetîmi ve borcu bana âiddir."*[74] derdi.

"Allah'ım ben de bir insanım; bütün insanlar gibi kızarım. Böyle kızgınlıkla kimi sözle incitti ve lânet ettiysem, onu benden, o kimsenin günahlarına bir keffâret vesîlesi yap!"[75] şeklinde duâ ederdi.

Enes b. Mâlik der ki: *"On yıl süreyle Allah Rasûlü (s.a.)'ne hizmet ettim. Beni asla dövüp azarlamadı. Yaptığım bir işe "Bunu niye yaptın?"; yapmadığım işten dolayı "Niye yapmadın?" diye kızmadı."*[76]

O'nun keremi, afv ve yumuşaklığı olmasaydı, Mekke Fethi günü o büyük olgunluğu gösteremezdi. Çünkü O, Mekke'ye sulh ile girdi. Mekke ahâlîsi O'nun yakınlarını, dostlarını muhâsara edip katletmişlerdi. Ashâbına türlü şekillerde işkenceler etmişler, O'nu yurdundan çıkarmışlar, vücûdunu yaralamışlar, üstüne pislik atarak çeşitli eziyetler etmişlerdi. Ashâbını da bezdirip iyice horlayıcı muâmeleler yapmışlar; tuzaklar kurmuşlardı. Ne

70. İbn Mâce, Mukaddime, 3; Nesâî, Sehv, 18
71. İbn Mâce, İkâmet, 200; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 17
72. İbn Mâce, İkâmet, 200
73. Buhârî, Buyû, 50; Ahmed, Müsned, IV, 148
74. Nesâî, Cenâiz, 67; Ahmed, Müsned, II, 356
75. Ahmed, Müsned, II, 493
76. Buhârî, İsti'zân, 10

zaman ki, Mekke'ye girdi ve onları mağlûb etti, halka dönüp hamd ve senâdan sonra şöyle konuştu: *"Bugün ben size kardeşim Yûsuf'un dediği gibi; **"Bugün kınama yok!"**[77] diyorum. Allah sizi bağışlasın! Kim Ebû Süfyân'ın evine girerse, emniyettedir!"*

Bu konuda sahih haberlerden oluşan benzer rivâyetler, sunduklarımızdan çoktur. Biz burada anlattıklarımıza delil olabilecek kadarını zikrettik. En doğrusunu Allah bilir.

III- MUBAHLARDA PEYGAMBERİMİZ'E UYMANIN HÜKMÜ

Rivâyet olunduğuna göre Allah'ın, Rasûlü (s.a.) için cem' ettiği dünyâ mallarının tamamı, Benî Kurayza ve Benî Nadîr ile Fedek arazisi, Hayber gibi ganîmet malları, kendisine hediye edilen astarlı bir elbise (hulle), kını gümüşten bir kılıç, evindeki perdeleri, kendisine âid bir sancak, at, deve, merkep, hırka, sarık, Habeş necâşîsinin hediye ettiği mest ve diğer birkaç eşyâdân ibâretti.

Efendimiz (s.a.) kendileri, soğuk şerbeti sever[78] ve çoğu kez hurma tatlısı yerdi. Ashâbına da bu tür şeyler yemelerini söyler: "Yiyin ve doyun!" buyururdu. Bu ve benzerî rivâyetlerin hepsi, ümmete bir ruhsat ölçüsü veren ve bunların mübah olduğunu gösteren rivâyetlerdir. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.), kıyâmete kadar bütün insanlığın imâmıdır ve O şöyle buyurmuştur: *"Ben hoşgörü dîni olan Hanîflik ile gönderildim"*[79] Bir başka hadîslerinde de: *"Sünnet olsun diye bana bazan unutturulur."*[80] buyurur. Allah'ın ilmine uygun olmak şartıyla, eğer dünyâlık talebi, dünyâ malı cem' etme ve onu tutma, ya da dünyâlık kazanma konusunda Allah'ın mübah, ruhsat ve genişliği olmasaydı, insanlar helâk olurlardı. Çünkü Allah Teâlâ insanları mal toplamaya; sanâyi' ve ticârete çağırmıyor, fakat insanların bu konudaki zaaflarını bildiği için sadece ruhsat ve izin veriyor. Allah kullarını, tâat ve ibâdete çağırarak zikir ve şükre dâvetle buyurur ki: **"Ey îmân edenler, Allah'ı çok çok zikredin!"**[81]; **"İnanıyorsanız, Allah'a tevekkül edin!"**[82]; **"Ben sizin Rabbınızım, bana kulluk edin!"**[83]; **"Benden korkun!"**[84].

77. Yûsuf,22/93
78. Tirmizî, Eşribe, 21
79. Buhârî, İman, 29,32
80. Mâlik, Muvatta', Sehv, 2
81. el-Ahzâb, 33/41
82. el-Mâide, 5/23
83. el-Enbiyâ, 21/92
84. el-Bakara, 2/38

Bu ve benzeri âyetlerle insanlara emredilen kulluk, tevekkül, zikir, ve takvâdır. Mübah ve ruhsatlar konusunda insanların hali, peygamberlerin haline benzemez. Çünkü insanların çoğunun ruhsat ve mübah olan işlerle ilgisi îmânlarındaki zaaf, nefislerindeki dünyâ hazlarına meyil sebebiyledir. Kendileri için kaçınılmaz bir görev olan sabır ve kanâatin acı yükünü taşımak zor geldiği içindir. Ruhsat ba'zan bu tür insanların şehvetlerine uyup kötülüğe düşmeleri gibi kötü sonuçlar doğurabilir.

Peygamberler, nübüvvet ve risâletle techîz edildiklerinden ve vahy nûruna mazhar olduklarından eşyâ, onları sürükleyemez. Onların eşyâ ve ruhsat içinde bulunmaları başkaları içindir. Ruhsat ikâme etmeleri ise, onların hakkını edâ içindir, nefsânî hazlar için değil. Görmez misin ki Allah Teâlâ: **"Allah'ın fethedilen ülkeler halkından Peygamber'ine verdiği ganîmetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetîmler ve yoksullar içindir."**[85] buyurmaktadır. Haber verilmektedir ki, Allah'ın O'na verdiği, yine Allah'ın ve Rasûlü'nündür, yakınlarınındır, yetîmlerindir.

"Ganîmetler, Allah'ın ve Rasûlü'nündür" demek, onları, yerli yerine koyacak olan Peygamber'dir, o da *"humus"* dedikleri paydır ki, Hz. Peygamber'in onu dilediği gibi tasarruf yetkisi vardır.

Kitâp ve sünnete uyma konusunda insanlar üç gruptur:

1- Ruhsat, mübah, te'vîl ve genişlik yolunu tutanlar,

2- Farz, sünnet, dînî had ve ahkâm bilgisine bağlananlar,

3- Farz ve sünnet konusunu sağlamlaştırdıktan sonra, dînî ahkâmda hiçbir cehâleti kalmayan, bunlara ilâveten hâl, amel, ahlâk ve yüce duygulara gönlünü bağlayan, hukûkun gerçeklerini araştıran sıdk ve tahkîk ehli kimseler.

Peygamber (s.a.)'in Hârise (r.a.)'ye hitâben: *"Her hakkın bir gerçeği vardır. Senin îmânının gerçeği nedir?"* diye sormuş, o da: *"Nefsimi dünyâdan uzaklaştırdım. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim."* Hadîsin devamından anlaşıldığı gibi, *"..Sanki ben Rabbımın arşını görür gibiyim."* demişti. Peygamber (s.a.): *"Nefsini bilince, ona sâhib ol!"* Ya da *"Allah'ın kalbini nûrlandırdığı adam ol!"* buyurdu[86].

85. el-Haşr, 59/7

86. Hılye, X, 273

İlm-i bâtın konusundan bahseden hadîsler dörttür:

1- **Cibrîl Hadîsi:** Hz. Peygamber (s.a.)'e, Cebrâil'in; *"İhsân nedir?"* diye sorması üzerine : *"Allah'ı görüyormuşcasına kulluk etmendir."* buyurmuştu[87].

2- **Abdullah b. Abbâs Hadîsi:** "Allah Rasûlü elimi tuttu ve bana: *"Delikanlı, Allah'ın hukûkunu korursan, O da seni korur."* buyurdu[88].

3- **Vâbisa Hadîsi:** *"Günah senin gönlünü daraltan, iyilik ise, sende gönül huzûru meydana getiren şeydir."*[89]

4- **Nu'mân b. Beşîr Hadîsi:** *"Helâl bellidir, haram da bellidir."*[90] hadîsi ile Nebî (s.a.)'nin: *"İslâm'da zarar vermek de, zarara uğramak* (zırar) *da yoktur."*[91]

IV- SÛFÎLERİN PEYGAMBERİMİZ'E UYMADA ÖZELLİKLERİ

Ebû Amr Abdülvâhid b. Alvân bana Cüneyd'in şöyle buyurduğunu söylemişti: "Bizim bu ilmimiz (tasavvuf), Rasûlullah (s.a.)'ın hadîsine bağlıdır."

Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd'den Ebû Osman Saîd b. Osman Hîrî'nin şöyle buyurduğunu duymuştum: "Nefsine söz ve davranış olarak sünneti emredebilen kimse, hikmet konuşur. Nefsini kavlen ve fiilen hevâ ve heveslerinin esîri hâline getirenin ağzından ise, ancak bid'at sözler çıkar. Çünkü Allah Teâlâ: **"O'na itâat ederseniz, doğruyu bulursunuz."**[92] buyuruyor."

Tayfûr Bistâmî'den Umeyy diye tanınan Mûsâ b. İsâ'nın kendisine şu olayı naklettiğini dinlemiştim: "Bâyezîd Bistâmî birgün arkadaşlarına: "Haydi gelin, sizinle birlikte "Velî" diye meşhûr olan bir zâtın ziyâretine gidelim." dedi. O zât şehrin kenar semtlerinden birinde oturan zühd ve ibâdetle tanınan biri idi. Hattâ Tayfûr, onun adını da söylemişti, fakat ben unuttum. Gittik, o zât tam evinden çıkmış câmie girerken kıble tarafına tükürdü. Bâyezid, hemen dönelim, dedi. Ve selâm bile vermeden o adamın

87. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5
88. Tirmizî, Kıyâmet, 59
89. Müslim, Birr, 14
90. Buhârî, İman, 39
91. İbn Mâce, Ahkâm, 17
92. en-Nûr, 24/54

yanından ayrıldı. Sonra şöyle konuştu: "Allah Rasûlü'nün âdâbından birine riâyet göstermeyen böyle bir adam, iddiâ edildiği gibi nasıl velîler ve sıddîkler makamına riâyet gösterebilir ve buna lâyık olabilir?"

Bâyezîd Bistâmî şöyle derdi: "Allah Teâlâ'dan beni, yeme-içme ve kadın sıkıntısından kurtarmasını istemeyi düşündüm, fakat sonra vazgeçtim. Nasıl böyle bir şey isteyebilirdim ki, Allah'ın Rasûlü (s.a.) böyle bir şey yapmamıştı! Ben de böyle bir talepte bulunmadım. Ama Allah Teâlâ, benim gözüme kadından yana yeterli bir doygunluk verdi; ben, karşılaştığım kadınların kadın mı, duvar mı olduğunu bile farketmez oldum."

Ebu't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî Bağdâdî anlatıyor: "Şiblî'nin öldüğü gün Câfer Huldî'nin yanında bulunuyordum. Bu arada yanımıza Şiblî'nin hizmetine bakan Bundar Dinâverî geldi ve Şiblî'nin ölümünü haber verdi. Câfer sordu: "Ölüm ânından onda ne gibi haller gördün?" Bundar dedi ki: "Dili tutuldu, alnı terledi ve: "Bana abdest aldır!" diye emretti. Ben de ona abdest aldırdım. Abdest sırasında sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Elimi tuttu ve parmaklarımı sakalına götürerek hilâllettirdi." Câfer, bunları duyunca ağladı ve şöyle konuştu: "Dili tutulmuş, alnı terlemiş ve rûhunu teslîm etmek üzre bulunan bir adamın abdest sırasında sakalını hilâllemeyi bile unutmaması hakkında ne söylenebilir?"

Ebû Ali Rûzbârî der ki: "Tasavvuf'taki şeyhim Cüneyd; fıkıhtaki hocam Ebu'l-Abbas b. Süreyc; dil ve gramer biliminde muallimim Sa'leb; hadîsteki üstâdım ise İbrahim Harbî idi.

Zünnûn'a sordular: "Ma'rifet-i ilâhiyyeye nasıl eriştin? Şu karşılığı verdi: Allah'ı Allah sâyesinde tanıdım. Ya'ni ma'rifet-i ilâhiyye bana Allah'ın ihsânıdır. Mâsivâyı da Allah Rasûlü sâyesinde öğrendim."

Sehl b. Abdullah der ki: "Kitap ve sünnetin kabûl etmediği her türlü vecd ve keşif bâtıldır."

Ebû Süleyman Dârânî de şöyle konuşur: "Hakîkate âid bazı keşfî bilgiler, kırk gün süreyle kalbimi sarar; ben, iki şâhid olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şâhid: Kitâb ve sünnettir."

Sûfîlerin Hz. Peygamber'e tâbi' olma konusunda tuttukları yol ile ilgili bana ulaşan ve şu anda hâtırıma gelenler bunlar. Sözü daha fazla uzatıp okuyucuyu yormamak için bu kadarla iktifâ ediyorum. Başarı Allah'dandır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN VE HADİS'DEN HÜKÜM ÇIKARMA

KUR'AN VE HADİS'DEN HÜKÜM ÇIKARMA

TASAVVUFTA İSTİNBAT

"Müstenbetât; ne demektir?" diye sorulsa, şöyle cevap verebiliriz: Müstenbetât; tahkîk ehlinden idrâk sâhibi, Allah'ın kitâbına, Rasûlü'nün sünnetine zâhiren ve bâtınen ittibâ eden kimselerin kitap ve sünnetten çıkardığı *(istinbât)* hükümlerdir; onlarla zâhirî ve bâtınî olarak amel etmektir. Bildikleriyle amel edenlere Allah, bilmediklerini öğretir. Ma'nevî hâl ve makamları, zikir ve amelleri sebebiyle kullarının kalplerine Kur'ân ve hadîslerin ma'nâlarındaki gizli sırları, ilmî incelikleri ve hikmetleri açarak Allah'ın öğrettiği ilim, işâret ilmidir. Nitekim Allah şöyle buyurur: **"Kur'ân'ı inceden inceye hiç düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?"**[1] Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiştir: *"Bildikleri ile amel eden kimseye yüce Allah bilmediği şeylerin bilgisini verir."*[2]

Buradaki ilim, başkaları için değil, sadece ilim ehline âid olan ilimdir. Kalpler üzerindeki kilit; günah çokluğu sebebiyle kalpler üzerinde oluşan pas; hevâya uymak, dünyâ sevgisi, hırs, rahata düşkünlük, övmekten ve övülmekten hoşlanmak, gaflet, hatâ, ihânet ve emr-i ilâhîye muhâlefet gibi şeylerden kalplerde oluşan perdedir. Allah kalplere günahdan tevbe ve pişmanlık sebebiyle keşf verince, kilitler çözülür ve gaybın zevâid ve fevâidi kalplere gelmeye başlar. Kalb bu zevâid ve fevâidi tercümanı vâsıtasıyla anlatır. Bu tercüman, bilgi ve hikmet konuşan dildir. Bu açıklamaları dinleyen mürîd ve tâlibler, diri kalpleri sayesinde deryâdan cevherler

1. Muhammed 47/24
2. Hılye, X, 15

devşirirler. Bunlarla yaşar, bunlardan istifâde eder ve bu sayede mutlu olurlar.

Allah buyurur: **"Kur'ân'ı hiç inceden inceye düşünmüyorlar mı? Eğer** (bu Kur'ân) **Allah'dan başkasının katından** (indirilmiş) **olsaydı, mutlaka onda pek çok çelişki bulurlardı."**[3] Bu âyet şunu gösterir: Onlar, Kur'ân husûsunda inceden inceye düşünmeleri sayesinde hüküm çıkarırlar (istinbât). Çünkü eğer Kur'ân, Allah'dan başkasının katından olsaydı, mutlaka onda pek çok çelişki bulurlardı.

Yine Allah Teâlâ buyurur: **"Onlara güven veya korkuya dâir bir haber gelince, hemen onu yayarlar. Oysa onu, Rasûl'e veya aralarında yetki sâhibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi..."**[4] Demişlerdir ki; "ulu'l-emr" (yetki sâhibi kimseler), ilim ehlinden olanlar demektir. Burada ilim ehli ve ilim ehlinden olan istinbât ehli özellikle belirtilmiştir.

Bir rivâyette bildirildiğine göre Rasûlullâh'a (s.a.) bir adam geldi ve şöyle dedi: *"Ey Allah'ın Rasûlü! İlmin inceliklerini bana öğret!"* Allah Rasûlü şöyle dedi: *"İlimden önce sen ne yaptın? Sen ilmin başlangıcını sağlam yap, sonra gel de sana ilmin inceliklerini öğreteyim."* Ya da buna benzer ifâdelerle konuştu[5].

Her devrin ve her memleketin âlim ve fakîhlerinin ihtilâflı meselelerde birbirlerine karşı huccet olarak kullanabilecekleri kitap ve sünnetten birtakım istinbâtları vardır. Sûfîlerden biri Rasûlullâh'ın şu hadîsi hakkında şunları söylemiştir: *"Ameller niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şey üzeredir. Kimin hicreti Allah'a ve Rasûlü'ne olursa..."*[6] Hadîsde geldiği gibi, o kimse ilim kapılarından üç yüz kapıya girer. Bu ancak "istinbât" (hüküm çıkarma) yoluyla gerçekleşir.

İlm-i kelâm bilginlerinin aklî delillerinin tamamı nazar yoluyla istinbâttır. Bütün bunlar ehlince makbul ve güzeldir. Çünkü bunların maksadı hakka yardım ve bâtılı reddir. Bundan da güzeli: Allah'a yönelen ehl-i hakâyıkın ilim ehlinin bilgi, gayret, mücâhede, riyâzat ve ihlâsla elde ettiği hükümlerle amel sûretiyle ortaya koyduğu hüküm ve hikmetlerdir.

3. en-Nisâ, 4/82
4. en-Nisâ, 4/83
5. Ebû Nuaym Kitâbu'r-Riyâda'da nakletmiştir. bk. Serrâc, el-Lüma', Mısır 1960, s. 591
6. Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1

I- EHL-İ HAKİKATİN HALLERİNDEKİ FARKLILIKLAR

Allah seni anlayış ile te'yid etsin ve vehmi senden gidersin! Hâl sâhibi ve gönül ehli kimselerin de durumlarına ve bilgilerine göre çıkardıkları birtakım hükümler vardır. Onlar Kur'ân ve hadisin zâhirinden bâtınî ma'nâlar, hikmetler ve sırlar çıkarmışlardır. -Biz bunların değişik yönlerini inşâllâh dile getireceğiz- Onlar da çıkardıkları hükümlerde zâhir ehlinin görüş farklılığı gibi, değişik fikirler öne sürmüşlerdir. Şu kadar var ki; zâhir ehlinin görüş ayrılığı, yanlış ve hatâlı hükme götürmesine karşın, bâtın ilmi konusundaki farklılık, yanlışa götürmez. Çünkü bâtın ilmi, fazîletler, güzellikler, yücelikler, hâller, ahlâk, makamlar ve dereceler demektir.

"Alimlerin ihtilâfı rahmettir." denilmiştir. Bu sözün bir ma'nâsı vardır. Zâhir ilminde âlimlerin görüş ayrılığına düşmeleri, Allah'ın bir rahmetidir. Çünkü doğru hükmeden, yanlış hükme varanı reddeder. Böylece muhâlifin hatâsı ve doğru hükme aykırı oluşu, insanlar nezdinde açığa çıkar. Bunun sonucunda insanlar bu yanlıştan kaçınırlar. Eğer böyle yapmazlarsa, helâk olurlar.

Hakîkat ehli arasındaki farklı görüşler de da aynı şekilde Allah'tan bir rahmettir. Çünkü bunların herbiri vakti (makamı) kadar konuşur, hâli ölçüsünde cevap verir, vecdi oranında işârette bulunur. Bundan dolayı tâat ehli, kalp erbâbı, mürîd ve mütehakkıklardan herbirinin sözünden fayda doğar. Bu da güçleri, ihtisasları ve dereceleri ölçüsünde olur. Bunların ihtilâfları hakkında söylediklerimizin açıklaması, Zünnûn Mısrî'den anlatılan sözdür. Nitekim ona "sâdık fakîr"in kim olduğu sorulduğunda şöyle demiştir: "O, canı hiçbir şeye ısınmayan, herşeyin kendisinde sükûnet bulduğu kimsedir."

Ebû Abdullah Mağribî'ye *"sâdık fakîr"*den sorulduğunda, şöyle dedi: "Sâdık fakîr, herşeye mâlik olan, hiçbir şeyin kendisine mâlik olamadığı kimsedir."

Ebû'l-Hâris Evlâsî'ye *"sâdık fakîr"*den sorulduğunda, şöyle demişti: "O, hiçbir şeyle dost olmayan, herşeyin kendisiyle dost olduğu kimsedir."

Yûsuf b. Hüseyn'e *"sâdık fakîr"*"den sorulunca: "İçinde bulunduğu vakti tercih edip değerlendirendir. Eğer içinde bulunduğu zaman diliminde ikinci bir vakitle ilgilenirse, fakr adını hak edemez." dedi.

Hüseyin b. Mansûr'a *"sâdık fakîr"*"den sorulduğunda şöyle dedi:

"Sâdık fakîr, ihtiyârı olmayandır, rızâsının sıhhati sebebiyle esbâba güvenmeyendir."

Nûrî'ye *"sâdık fakîr"* den sorulduğu zaman şöyle demişti: *"sâdık fakîr"*, sebepler hususunda yüce Allah'ı itham etmeyip her halde Hak'ta sükûnete erendir."

Semnûn'a *"sâdık fakîr"* den sorulduğu zaman şöyle demişti: "Câhilin, var olan (mevcûd) ile dostluk kurması gibi, "mefkûd" (olmayan) ile dost olan ve câhilin kaybetmekten (fakd) kaçışı gibi mevcûddan kaçandır."

Ebû Hafs Nîşâbûrî'ye *"sâdık fakîr"* den sorulunca dedi ki: "İçinde bulunduğu her vakitte o vaktin hükmü ile ilgilenen, gelen vâridin kendisini içinde bulunduğu ânın hükmünden çıkardığı kimsedir."

Cüneyd'e *"sâdık fakîr"* den sorulduğunda demiştir ki: "Hiçbir şeyden uzak (müstağnî) olmayan, herşeyin kendisiyle müstağnî olduğu kimsedir."

Aynı şekilde, Mürtaış Nîşâbûrî'ye "sâdık fakîr"den sorulduğunda, o da şöyle dedi: "Kendisini bit (kene) yediği halde tırnağını kullanmayan, tırnağıyla nefsini kazıyan kişidir."

Âriflerin içinde bulundukları hâlleri birbirinden farklı olduğu gibi, konuşmaları da birbirinden farklıdır. Bunların hepsi güzeldir ve onların konuşmalarının herbirine lâyık olan kimseler vardır. Bu da onlar için ni'met ve fayda, kendileri için bir fazîlet ve bir rahmettir.

II- AYETLERLE PEYGAMBERİMİZ'İN ÜSTÜNLÜKLERİ

Kur'ân'dan çıkarılan delîllerin bir yönünü "Sûfîlerin Kur'ân'ı Anlamaları" bölümünde ele almıştık. Burada inceleyeceğimiz âyetler ise, Rasûlullâh'ın ve Kur'ân'ın O'nun şerefine dâir bildirdikleriyle Allah'ın O'nu diğer peygamberlere üstün kıldığını gösteren noktalarla ilgilidir.

Konumuzla ilgili âyetlerden ilki şudur: **"De ki: İşte benim yolum budur. Basîretle Allah'a da'vet ederim. Ben ve bana tâbi' olanlar** (böyleyizdir). **Hem Allah'ı bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim."**[7] Ebû Bekir Vâsıtî: *"Basîretle Allah'a dâvet ederim,"* sözünün ma'nâsı, "kendim için şâhidlik yapmıyorum; ya'ni nefsimi görmeksizin delîllerimden geçiyorum, demektir." demiştir.

7. Yûsuf, 12/108

Bu sözün diğer bir ma'nâsı: "İyi biliyorum ki bana âid bir şey yok. Bana kalan hidâyettir".demektir. Diğer bir ma'nâsı ise: "Biz bir zararı, ya da faydayı yönlendiremeyiz. Onları ancak Allah yönlendirir." anlamınadır.

Ayette geçen *"Ben ve bana tâbi' olanlar"* ibâresinin ma'nâsı ise: "Ben onları bu şekilde Allah'a da'vet ettim, onların da himmet ve kasdı sadece Allah oldu." "Ben, da'vetin neticesi olan hidâyeti kendimden görmek sûretiyle müşriklerden olmam." şeklindedir.

Bir diğer âyet: **"De ki: Rabbim adâleti emir buyurdu. Her mescidde yüzünüzü kıble tarafına çevirin. Ve dînde samîmî olarak O'na ibâdet edin. İlkin sizi nasıl yarattı ise, yine O'na döneceksiniz."**[8]

Tasavvuf ehli istinbât ve fehm tarîkıyle bu âyeti şöyle yorumlamışlardır: "De ki, Rabbim benimle halk ve benimle kendisi arasında adâleti emretti." *"Her mescidde yüzünüzü kıbleye çevirin,* ya'ni, kasd ettiğiniz, yöneldiğiniz her hususta Allah'a yönelin." *"Dînde samîmî olarak ibâdet edin,* ya'ni O'na riyâdan ve ucübden hâlî olarak duâ edin. Sonra bu ibâdetlerinize güvenmeyiniz. Çünkü sizi ilkin O yarattığı gibi en sonunda da O'na döneceksiniz."

Bir âyet daha: **"İlerde biz onlara, hem âfâkda, hem de enfüsde âyetlerimizi öyle göstereceğiz ki, nihâyet O'nun hak olduğunu anlayacaklar.**[9] Mutasavvıflara göre bu âyetin ma'nâsı şudur: "Biz melekûttaki sıfatlarımızı, onlara öyle göstereceğiz ki; hiç şüphesiz O'nun hak ve gayrısının bâtıl olduğunu anlayacaklar!" Bundan dolayı Rasûlullâh (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Arab'ın söylediği sözün en doğrusu Lebîd'in sözüdür: Allah'dan başka herşey bâtıldır."*"[10]

Sûfîlerin istinbât ettiği Rasûlullâh'a (s.a.) âid bir özellik de şudur: Hz. Mûsâ (a.s.) Rabb'inden istedi: **"Rabbim göğsümü aç ve işimi kolaylaştır."**[11] Halbuki Hz. Muhammed'e (s.a.) şöyle nidâ edildi: **"Senin göğsünü açmadık mı?"**[12] Hz. İbrâhim (a.s.) şöyle yalvarmıştı: **"Kulların tekrar dirilecekleri gün beni rezil etme!"**[13] Rasûlullâh (s.a.) böyle bir arzuyu ortaya koymadan kendisine şöyle buyurulmuştu: **"O gün Allah,**

8. el-A'râf, 7/29
9. Fussilet, 41/53
10. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 26
11. Tâhâ, 20/25-26
12. el-İnşirâh, 94/1
13. eş-Şuarâ, 26/87

Peygamber'ini ve O'nunla îmân edenleri rezîl etmez."[14] Buradan anlaşılıyor ki Habîb, Halîl'e üstün kılınmıştır. Kur'ân'da Rasûlullah'a (s.a.) denilmiştir ki: **"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Senden yükünü indirmedik mi?.. Zorlukla berâber bir kolaylık vardır."**[15]

Gerek yukardaki ifâdelerde ve gerekse bu ma'nâda söylenilen ifâdelerin hepsinde Allah, bütün mahlûkâta seslenmiş ve hepsini O'na çağırmıştır. Mülk ve melekûtu zikretmek sûretiyle O'na işâret etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: **"Böylece biz, yakîn sâhiplerinden olsun diye İbrâhîm'e göklerin ve yerin mülkünü gösteriyorduk."**[16] **"Allah'ın yarattığına bakmıyorlar mı?"**[17] **"Kendi içlerinde bir düşünmediler mi?"**[18] **"Deveye bakmazlar mı, o nasıl yaratılmış?!."**[19]

Allah, Rasûl'üne ise şöyle hitâb ediyor: "(Yâ Muhammed!) **Rabb'inin işine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzatmıştır?"**[20] Konuşma Habîb ile olunca, Allah, önce O'nu zikretti ve **"Rabb'inin işine bakmaz mısın?"** dedi.

"Allah, İbrâhîm'i dost edindi."[21] âyetiyle ilgili olarak ise şunları söylemişlerdir: Dostluk, kalbin muhtaç olduğu bir şeydir. Muhabbet ise, kalbin derinliklerinde, ya'ni özünde bulunan bir şeydir. Muhabbete, muhabbet denmesinin sebebi, kalbden mâsivânın ancak onunla yok olmasıdır. Bundan dolayı Habîb, Halîl'den daha üstün kılınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Halîl'ine **"Emrolunduğun şeyi yap!"**[22] derken, Habîb'ine: **"İlerde Rabb'in sana öyle ihsânda bulunacak ki, sen de râzı olacaksın!"**[23] demiştir. Bununla Habîb'in Halîl'e üstünlüğü zâhir olmuştur.

Tasavvuf ehlinin dikkat çektiği bir husûs da şudur: Allah Teâlâ, Hz. Adem'in tevbesini anlatırken: **"Adem Rabb'ine âsî oldu da şaşırdı."**[24] diyerek önce hatâsını haber verir. Sonra ise: **"Rabb'i onu seçti, tevbesini kabûl buyurdu ve ona yol gösterdi."**[25] diyerek tevbesini anlatır. Aynı

14. et-Tahrîm. 66/8
15. el-İnşirâh, 94/1-5
16. el-En'âm, 6/75
17. el-A'râf. 7/185
18. er-Rûm. 30/8
19. el-Gâşiye, 88/17
20. el-Furkân. 25/45
21. en-Nisâ, 4/125
22. es-Saffât. 37/102
23. ed-Duhâ. 93/5
24. Tâhâ. 20/121
25. Tâhâ. 20/122

şekilde Hz. Dâvûd'un da önce hatâsını söyler. Sonra: **"Ve onu afvettik."**[26] diyerek bağışlanmasını haber verir. Hz. Süleyman'la ilgili âyet de aynıdır: **"Yemîn olsun biz, Süleymân'ı imtihân ettik ve onun tahtına bir cesed koyduk. Bir müddet sonra Süleymân rucû etti ve dedi ki: Ey Rabb'im beni bağışla!"**[27]

Hz. Muhammed'e ise hitâb şöyledir: **"Allah seni afvetti ya, niçin onlara izin verdin?"**[28] Allah Teâlâ, önce afvettiğini söyleyerek bir ülfet meydana getirmiştir ki, hatâsını söylediğinde üzülüp yalnızlığa gömülmesin. Bir başka âyette Yüce Allah **"Allah, senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlayacaktır."**[29] buyurarak günâhtan önce bağışladığını zikretmiş, ayrıca daha günâh işlemeden afvedileceğini haber vermiştir.

Tasavvuf ehlinin ifâde ettiği bir başka husûs da şudur: Diğer peygamberlere verilen bütün üstünlükler bizim Peygamberimiz'e verildiği gibi, onlara verilmeyen üstünlük ve mu'cizeler de verilmiştir. Meselâ, Ay'ın yarılması, parmaklarından su akması, mi'râc vb. Allah Teâlâ, her peygambere neyi lutfettiyse, adını onunla anmıştır. Meselâ, Hz. İbrâhîm'e "hullet"i, Hz. Mûsâ'ya "kelâm"ı, Hz. Süleymân'a "mülk"ü, Hz. Eyyûb'a "sabr"ı izâfe etmiş, fakat Hz. Peygamber'i verdiği mûcizelerden hiçbirine nisbet etmemiştir. O'na şöyle buyurmuştur: **"Yok, yok, Rabb'in hakkı için yemîn ederim ki onlar, aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümde kendileri için hiçbir darlık duymadan boyun eğmedikçe îmân etmiş olmazlar."**[30]; **"Şüphesiz sana bey'at edenler, ancak Allah'a bey'at etmişlerdir."**[31]; **"Onları siz öldürmediniz, lâkin onları Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı."**[32] Ayetlerde görüldüğü gibi Allah, Habîb'ine doğrudan "sen" diye hitâb edip, başka bir vasfını kullanmamıştır. Allah, Rasûl'ünü böyle terbiye edince, O da şöyle demiştir: *"Allah'ım, seninle hücûm ediyorum, seninle tekrar tekrar hücûma geçiyorum. Senin (yardımın) ile savaşıyorum. Ve seninle hareket ediyorum."*[33]

"Onlarla karşılaşsan, mutlaka dönüp onlardan kaçardın. Ve içine

26. Sâd, 38/25
27. Sâd, 38/34,35
28. et-Tevbe, 9/43
29. el-Feth, 48/2
30. en- Nisâ, 4/65
31. el-Feth, 42/10
32. el-Enfâl, 8/17
33. Ebû Dâvûd, Cihâd, 90

onlardan dehşet dolardı."[34] âyetinin ma'nâsı Şiblî'ye sorulduğunda şunu söylemiştir: "Bizden başka kime mülâkî olsan, elbette ondan kaçarak uzaklaşırdın yâ Muhammed!"

"Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya, birtakım âyetlerimizi gösterelim diye götüren (yürüten) **Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzeh ve kemâl sıfatlarla muttasıftır."**[35] âyetinin tefsîri ile ilgili olarak da şöyle demişlerdir. Şâyet mi'râc, muhâliflerin iddiâ ettikleri gibi, sâdece rûh ile olsaydı, âyette **"esrâ bi-abdihî"** denmezdi. Çünkü **"abd"** ismi, rûh maa'l-cesed olanlar için kullanılır.

"Allah'ın senin üzerindeki lutuf ve ihsânı çok büyüktür."[36] âyetinin ma'nâsını ise şöyle açıklamışlardır: Seni seçmek ve tercîh etmek sûretiyle... Çünkü nübüvvet, mükâfât ve hak ediş üzere verilmiyor. Eğer öyle olsaydı, Hz. Peygamber (a.s.), diğerlerine fazîletli kılınmazdı. Çünkü onların ömürleri daha uzun, amelleri daha çoktu.

"Rabb'inin hükmüne sabret! Çünkü sen, bizim nezâretimizdesin"[37] âyetinin ma'nâsıyla ilgili olarak da şunları söylemişlerdir; Cenâb-ı Hakk, O'na hitâbın en mükemmeliyle hitâb etmiş ve fazîletin en özeliyle seslenmiştir. Çünkü O'na: **"Rabb'inin hükmüne sabret! Çünkü sen, bizim nezâretimizdesin."** denilirken, başkalarına: **"Sabredin ve sabırda yarışın!"**[38] denilmiştir. Bir diğer âyette ise: **"Ancak sabredenlere mükâfâtları hesapsız verilecektir."**[39]

III- HADİSLERLE PEYGAMBERİMİZ'İN ÜSTÜNLÜKLERİ

Rasûlullâh (s.a.) secdesinde şöyle buyururdu: *"Öfkenden rızâna sığınırım, cezândan afvına sığınırım, senden sana sığınırım, seni gereği gibi övemem, sen kendini övdüğün gibisin."*[40] Allah, **"Secde et ve yaklaş!"**[41] buyurdu. Rasûlullâh (s.a.) secdesinde kurbdan (yakınlık) bir ma'nâya ulaştı. Bunun üzerine, *"Öfkenden rızâna sığınırım, cezândan affına sığınırım."*[42] buyurdu ve Allah'ın sıfatlarından yine O'nun sıfatlarına sığındı.

34. el-Kehf, 18/18
35. el-İsrâ, 17/1
36. en-Nisâ, 4/113
37. et-Tûr, 52/48
38. Alü İmrân, 3/200
39. ez-Zümer, 39/10
40. Müslim, Salât, 222
41. Alak, 96/19
42. Müslim, Salât, 222

Sonra kurbdan başka bir ma'nâ müşâhede etti ki, onda sıfat ve vasıfları müşâhede ettiği kurbun dereceleri vardı. Bunun üzerine *"Senden sana sığınırım"* buyurdu. Daha önce sıfatlarından sıfatlarına sığınmıştı; O'na sığınınca, O'ndan başka sığınılacak olmadığını anladı.

Sonra O'nun kurbu artırıldı ve O'na sığınmaktan kendini fânî kılan müşâhededen bir ma'nâya ulaştı. Bunun üzerine, *"Seni gereği gibi övemem"* buyurdu. Kurb mahallinde O'na sığınmaktan utandı ve O'nu övmeye sığındı. Ubûdiyyetin sınırı olan sığınmaya güç yetiremeyen, rubûbiyyet sıfatı olan övgüye güç yetiremiyeceğinden. Bu sebepledir ki, *"Seni gereği gibi övemem"* buyurdu.

Kurba ermenin nihâyeti ve tecrîdin hakîkati, kulun önceden yok olduğu gibi fânî, Allah Teâlâ'nın da ezelde olduğu gibi ezelî ve ebedî olmasıdır. Vecd ehlinin, âriflerin ve tahkîk ehlinin, tevhîd hakkındaki işâretlerinin hepsi toplansa, Rasûlullâh (s.a.)'in bu ma'nâda işâret ettiğinin binde birine ulaşamaz.

Yine Peygamber (s.a.)'in: *"Siz benim bildiğimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız ve yataklarınızda duramazdınız."*[43] hadîsinin ma'nâsı hakkında sûfîler dediler ki: Rasûlullâh (s.a.)'in bu bildiği, Allah Teâlâ'nın kendisine indirdiği ve teblîğ etmekle emrettiği ilimlerden olsaydı, bunu mutlaka onlara ulaştırırdı. Bildikleri bir konuda da: *"Bildiğimi bilseydiniz"* buyurmazdı. Onların buna güç yetirebileceklerini bilseydi, diğer ilimler gibi onu da onlara öğretirdi. Halk arasında bilinen ilimlerden olsaydı, Rasûlullâh (s.a.) *"Bildiğimi bilseydiniz"* buyurduktan sonra *"Bildik"* derlerdi. Çünkü peygamberlik hakîkati ve Allah'ın ona has kıldığı ilim, dağlar üzerine konsa erirdi. Ancak O, bu bilgileri onlara güçlerine göre izhâr eder. Çünkü Allah Teâlâ: **"Bil ki, Allah'dan başka ilâh yoktur"**[44] ve **"Rabbim! İlmimi artır, de"**[45] buyurmuştur.

Allah Rasûlü (s.a.): *"Ben Allah'ı en iyi bileninizim"*[46] *"Bildiğimi bilseydiniz..."*[47] buyurmuştur. Rasûlullâh (s.a.), "akılların idrâk edemeyeceği, idraklerin ulaşamayacağı ve bütün mahlûkâtın ilimlerinin âciz olduğu" gibi lâfızlarla has bir ma'nâya işâret etmiştir. Bu da, Peygamber (s.a.)'in şu

43. Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112
44. Muhammed, 47/19
45. Tâhâ, 20/114
46. Buhârî, Nikâh, 1
47. Buhârî, Küsûf, 2

sözüdür: *"Ben sizden biri gibi değilim. Rabbımın yanında bulunurum. O, beni yedirir ve içirir."*[48] Bir kimsenin kendisine yedirip içirenden haber vermesi uygun olmaz. Çünkü Peygamber (s.a.), mertebesinin yüksekliği ve Allah'ı bilmek husûsunda özel bilgisine rağmen o bilgiden haber vermemiş ve onu tavsîf etmemiştir.

Peygamber (s.a.)'in duâlarında söylediği: *"Allah'ım! Çocuğa kefil olur gibi bana kefil ol, göz açıp kapayana kadar beni nefsime bırakma, yüzümü sana çevirdim, sırtımı sana dayadım, senden sana sığınmaktan başka çâre ve kurtuluş yoktur."*[49] sözlerinin ma'nâsı hakkında şöyle denilmiştir: Allah Rasûlü (s.a.), kendi nefsinden sığınmayı açığa vurdu. O'na olan ihtiyâcını, kendi hareketlerini müşâhede etmeden ve kendine hiçbir fiili izâfe etmeksizin O'nun huzûrunda olma isteğini belirtti.

Ebû Bekr Vâsıtî der ki: "Gönüller, ancak doğru bir sığınma, fakrı ortaya koyma ve samîmî bir yokluk ile süslenir."

Peygamber (s.a.)'in vefâtı esnâsında söylediği *"Vâh benim başıma gelenlere!"*[50] sözünün ma'nâsı hakkında şöyle denilmiştir: "Ölüm anında karşılaştığı yüksek mertebelere hemen ulaşma arzusu üzerine Allah'a kavuşmaya olan şevkimden dolayı sizin aranızda kalmaktan *"Vâh benim başıma gelenlere!"* buyurdu.

Dukkî diye meşhûr Muhammed b. Dâvûd Dîneverî bana, Cerîrî'den naklen anlatmıştı: Cüneyd'e Peygamber (s.a.)'in *"Ben Ademoğullarının efendisiyim, ancak övünmek yok"*[51] sözünün ma'nâsı nedir?" diye soruldu ve: "Bu husûsda sana ne vâkı' olduysa söyle!" denildi. O da: *"Ben Ademoğullarının efendisiyim, ancak övünmek yok"* sözünün ma'nâsı: "Bu Allah vergisidir, ben verilen ile övünmüyorum. Çünkü benim övüncüm veren iledir, demektir." cevabını verdi.

Cüneyd'e "Peygamber (s.a.)'in Zeyd'in hanımı Zeyneb hakkındaki sözünün" ma'nâsı soruldu. Cüneyd dedi ki: "Zeyd, Peygamber (s.a.)'in oğlu diye isimlendiriliyordu. Oysa ki o, oğlu değil, evlatlığı idi. Azîz ve Celîl olan Allah, oğullar ve evlâdlıklar arasında fark olduğunu göstermek için Peygamber (s.a.)'in, halasının kızıyla evlenmesini murâd etti."

---

48. Buhârî, Savm, 20, 49, Hudûd, 42; Müslim, Sıyâm, 57; Ahmed, Müsned, III, 8
49. Müslim, Müsâfirîn, 201
50. Buhârî, Megâzî, 83; İbn Mâce, Cenâiz, 65. Kaynaklarda bu söz, Hz. Fâtıma'ya isnâd edilmektedir
51. Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; İbn Mâce

Cüneyd, Peygamber (s.a.)'in *"Allah'dan mağfiret dileyin ve O'na tevbe edin. Zîrâ ben, günde yüz def'a Allah'dan mağfiret diliyor ve O'na tevbe ediyorum."*[52] sözünün ma'nâsı hakkında şöyle der: "Peygamber (s.a.)'in Allah Teâlâ ile olan hâli, her nefeste ve hattâ göz açıp kapayacak kadar olan her anda ziyâdeleşmekteydi. Allah, onu bir önceki hâlinden daha iyi bir hâle yükselttiğinde, öncekinden dolayı Allah'dan bağışlanma diliyor ve O'na tevbe ediyordu."

Yine bana ulaştığına göre Cüneyd, Peygamber (s.a.)'in *"Allah kardeşim İsâ'ya rahmet etsin, eğer yakînini artırsaydı muhakkak havada yürürdü."*[53] sözünün ma'nâsı hakkında şunları söylemiştir: "İsâ yakîni sâyesinde suyun üstünde yürüdü. Peygamber (s.a.) ise, Mi'râc gecesinde İsâ'nın yakîninden daha ziyâde bir yakîn ile havada yürüdü. Allah daha iyi bilir ama, Peygamber (s.a.), bu hadîsiyle kendi hâlinden haber vermektedir."

Husrî'nin, Peygamber (s.a.)'in *"Benim Allah ile berâber öyle bir vaktim vardır ki, o vakit beni azîz ve celîl Allah'dan başkası ihâta edemez."*[54] sözünün ma'nâsı hakkında şöyle dediğini işitmiştim: "Bu sözün Peygamber (s.a.)'e olup olmayışı bir yana, muhakkak ki Rasûlullâh (s.a.)'in bütün vakitleri, sırrını ve kalbini Allah'dan başkasının kaplamadığı vakitlerdi[55]. Ancak Allah, mahlûkâtı te'dîb etmesi için onu kendi sıfatlarıyla mahlûkâta döndürür, ona öğretir ve mahlûkâtın faydalanması için onun sıfatlarında hükümlerin telvîni cereyân ederdi. Sıfatlarının üzerinde sırrının nûrlarından bir kısmı zâhir olunca onu mahlûkâttan çeker alırdı. Nitekim Aişe vâlidemiz şöyle demiştir: *"Bir gece uyandığımda Rasûlullâh (s.a.)'i yatağında bulamadım. O'nu aramak için kalktım. Elim onun secde hâlinde olan ayaklarına değdi. Onun şöyle dediğini işittim: Öfkenden rızâna sığınırım..."*[56] İşte bu vakit, sırrının ortaya çıktığı, sıfatlarının üzerine nûrların zâhir olduğu vakittir. Nûrlar sırrına iâde edildiğinde o, kendisinden faydalanmaları ve uymaları için halka beşerî sıfatlarıyla görünürdü. O'nun sıfatlarının ma'nâsı zâhirîdir, sırrının ma'nâsı ise bâtınîdir.

52. Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvûd, Vitir, 26
53. Benzeri, Deylemî, el-Firdevs, III, 370
54. Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-merfûa, Beyrut 1986, s. 291-292
55. Bir hadîs-i şerîfte: *"Ben, yerlere ve göklere sığmadım, mü'min kulumun kalbine sığdım"* buyrulur. Bu hadîs, Ahmed b. Hanbel'in Kitâbu'z-Zühd'ünün Beyrut 1983 baskısında, 103. sayfada mevcuddur. Aynı kitabın 1981 baskısında ise yoktur. Ayrıca bk. Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-merfûa, s. 301,302, 360
56. Müslim, Salât, 222

IV- SÛFÎLERİN HADÎS YORUMLARINDAN ÖRNEKLER

Basra'da Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Sâlim'e Nebî (a.s.)'ın *"Kişi elinin kazancından daha temiz bir şey yememiştir."*[57] sözünün ma'nâsı sorulmuştu. O, soruyu soran şeyhe: "Öyleyse biz kazanç tarafından köle edilmişiz." dedi. Şeyh ona dedi ki: "Kesb, Rasûlullâh (s.a.)'in sünnetidir. Tevekkül ise onun hâlidir. Fakat o, halka bilgilerinden kaynaklanan zaafları sebebiyle, kesb yolunu gösterdi. Halk, tevekkülü de beceremedi. Ve o dereceden düşüp uzaklaştılar. Tevekkül onun hâliydi. Şayet onun sünneti olan kesbe rağbet etmemiş olsalardı, büsbütün helâk olurlardı."

Yine bu ma'nâda şöyle söylenmiştir: "Şâyet kul elini kaldırır ve Allah'a duâ ederse, Allah da ona icâbet eder. Bu onun elinin kazancı olmuş olur."

Şiblî'ye Nebî (s.a.)'in *"Benim rızkım, kılıcımın gölgesi altındadır."*[58] sözünün ma'nâsı sorulduğunda: "O'nun kılıcı Allah'a tevekküldür; zîra zülfikâr bir demir parçası idi." demiştir.

Sûfîlerin bu konuda pek çok görüşleri vardır. Onların hepsini zikredecek olursak kitap uzar. Fakat aşağıda zikredilecek hadîsdeki ma'nânın dışında fikirleri de yoktur. Ebû Amr Abdülvâhid b. Alvan'dan Mâlik b. Tavk'ın gölgeliğinde şunları dinlemiştim: "Ben yanında otururken bir adam Cüneyd'e, Nebî (s.a.)'in *"Şâyet Allah'a hakkıyla tevekkül etmiş olsaydınız, O sizleri kuşlar gibi gıdâlandırırdı. Nitekim kuşlar, aç olarak sabahlar, akşam tok olarak dönerler. Siz de görürsünüz ki kuşlar, rızık talebi için bir yerden başka bir yere hareket eder, uçarlar. Rızık ister ve onu ararlar."*[59] hadîsinin ma'nâsını sordu. Cüneyd dedi ki: Allah Teâlâ: **"Yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık."**[60] buyuruyor. Muhakkak kuşların uçması, bir konumdan başka bir konuma hareketleri, bir yerden başka bir yere intikalleri, Allah'ın zikretmiş olduğu ziynet olma sebebiyledir. Allah Teâlâ, âyette zikrettiği gibi, onların uçuşlarını, rızık talebi için değil, bir ziynet kılmıştır.

Amr b. Osman Mekkî'nin kitâbında Nebî (a.s.)'ın Abdullâh b. Ömer'e şöyle dediği haberini gördüm: *"Yâ Abdallah, Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet et. Çünkü sen, O'nu görmesen de O seni görmektedir."*[61] Bu söz, Cibrîl'in Hz. Peygamber (s.a.)'e ihsândan sorduğu zaman Hz. Peygamber

57. Hılye, IX, 241
58. Benzeri. Hılye. X, 375
59. Hılye, X, 69
60. el-Kehf. 18/7
61. Benzeri. Buhârî, İman, 37-38

(s.a.)'in cevâbıdır: *"İhsân, Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibâdet etmendir. Çünkü sen, O'nu görmesen de O seni görmektedir."*[62]

Amr b. Osman *"Sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi."* sözünün ma'nâsı hakkında şunları söylemiştir: "İki şey arasında bir şeydir; ya'ni yakîn ve rü'yet arasında bir hâldir. Nebî (a.s.), bu hadîsi bizâtihî gözle görmek anlamında söylememiştir. O'na yakîn sıfatı da izâfe etmemiştir. Ancak bu ifâde ile îmân hakîkatlerinin birine delâlet eden bir temsîl ile ifâde etmiştir. Eğer rivâyet doğru ise, Hârise hadîsinde, Hârise'nin peşine düştüğü hakîkat da budur. Buradaki *"Ke enne"*, *"enne"* veyâ *"en"* ma'nâsına değil, kalbin huzûr ve sekîneti ânında müşâhedenin galebesini ifâde için rü'yet ma'nâsına yakın bir ma'nâya delâlet eder.

Ebûbekir Vâsıtî'ye Nebî (a.s.)'ın; *"Allah'ın velî kulları cömertlik ve güzel huy üzere yaratılmışlardır."*[63] hadîsi soruldu. O da: "Cömertlik, Allah'ın velî kullarının Allah için gönüllerinden hibe ettikleri şeylerdir. Huylarının güzelliği ise, ahlâklarının Allah'ın idâre ve tedbirlerine muvâfık olmasındandır." dedi.

Şiblî'den hadîs-i şerîfde zikrolunan; *"Nefis, azığını hazırladığı zaman itmi'nâna erer."*[64] sözü sorulduğu zaman; "Nefis, azığının kimden olduğunu bildiği zaman itmi'nâna erer." dedi ve **"Allah her işin karşılığını verir."**[65] âyetini okudu.

Cüneyd'e Nebî (a.s.)'ın; *"Sevginiz sizi kör ve sağır eder."*[66] hadîsinin ma'nâsı sorulduğu zaman; "Dünyâya karşı olan muhabbetiniz, sizi âhirete karşı kör ve sağır eder." buyurdu.

Şiblî'ye Nebî (a.s.)'dan rivâyet olunan; *"Ehl-i belâyı gördüğünüz zaman, Rabb'inizden âfiyet temennî ediniz."*[67] hadîsi sorulduğunda; "ehl-i belâ, ehl-i gaflettir; Allah'dan gâfil olanlardır." dedi.

Yine bu ma'nâda Şibli *"Üzerinde dünya zebânîsi (bekçisi) bulunan kalbin, âhiretin tadını alması mümkün değildir."*[68] hadîsi hakkında der ki:

---

62. Buhârî, İman, 37-38; Müslim, İman, 5
63. Deylemî, el-Firdevs, IV, 69, 73
64. Kaynağı bulunamamıştır
65. en-Nisâ, 4/85
66. Ebû Dâvûd, Edeb, 116
67. Benzeri, Tirmizî, Deavât, 91
68. Fudayl b. Iyâz'ın benzer bir sözü için bk. Hılye, VIII, 94

"Ben de diyorum ki üzerinde âhiret bekçisi olan kalbin de, tevhîdin tadına ulaşması mümkün değildir." (Tevhîdin tadına ulaşmak için dünya ve âhiret kaygılarından kurtulmak gerekir).

Muhammed b. Mûsâ Ferğânî'ye Hz. Peygamber (a.s.)'in Ebû Huzeyfe'ye söylemiş olduğu; *"Yâ Ebâ Huzeyfe! Ulemâya sor, danış. Hukemâ ile dostluk et ve büyüklerle otur."*[69] sözünün ne ma'nâya geldiği sorulduğu zaman: "Âlimlere haram ve helâli sor; hukemâ ile dostluk et, çünkü onlar, dostluklarında ihlâs, safâ ve sıdk yolunun sâlikleridirler. Büyüklerle otur, çünkü onlar, konuştukları zaman Allah'dan konuşurlar. O'nun rubûbiyetine işâret eder ve kurbiyetine (ilâhî yakınlığa) mazhar olmak için O'nun nûruna bakarlar.

Sehl b. Abdullah'a Hz. Peygamber (s.a.)'in *"Mü'min o kimsedir ki, iyiliği onu sevindirir; kötülüğü de üzer."*[70] sözünün ma'nâsı sorulduğunda şöyle dedi: "Onun kendisini sevindiren iyiliği, Allah'ın nimet ve fazlıdır. Kötülüğü ise, şâyet kendini ona teslîm ederse, nefsidir."

Yine Sehl'e Hz. Peygamber (s.a.)'in; *"Dünyâ ve onda mevcûd olan şeyler lânetlenmiştir. Ancak Allah'ın zikri bundan müstesnâdır."*[71] sözünün ma'nâsı sorulduğu zaman; "Burada Allah'ın zikrinden murâd, haramlardan kaçınmak, ya'ni zühd sâhibi olmaktır. Zühd, kişinin haramla karşılaştığı zaman Allah'ı hatırlamasıdır." dedi.

Hz. Peygamber (s.a.)'in hadîslerinden bunun gibi bir çok konuda hüküm ve ma'nâlar çıkarılmıştır. Biz burada bunun sâdece bir yönünü zikrettik ki, inşallâh bu kadarı kâfîdir.

Şâyet bir kimse; "İstinbât için Kur'ân, hadîs ve diğer kaynaklarda ilmî bir dayanak bulabilir misiniz?" derse, kendisine; "Evet" deriz. Nitekim Nebî (a.s.), etrâfında toplanmış bulunan ashâbına -ki içlerinde Abdullah b. Ömer de vardı ve yaş olarak onların en genciydi-: *"Hangi ağaç Ademoğlu'na daha çok benzer?"* diye sordular. İbn Ömer; "İnsanların aklına çöl ağaçları geldi. Fakat benim kalbime hurma ağacı gelmesine rağmen, Rasûlüllâh (s.a.)'e cevap vermekten hayâ ettiğim için sustum. Nihâyet Allah Rasûlü (s.a.); *"O ağaç, hurma ağacıdır."* buyurdular. İbn Ömer (r.a.), babası Hz. Ömer (r.a.)'a; "O ağacın hurma ağacı olduğunu söyleyiverecektim, fakat utandım."

69. Deylemî, el-Firdevs, II, 107
70. Suyûtî, el-Câmiu's-sağîr, Kâhire 1982, II, 179
71. Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3

deyince: Hz. Ömer (r.a.); "Şâyed söylemiş olsaydın, bu benim için kırmızı develere sâhip olmaktan daha sevimli ve hayırlı olurdu." dedi.[72]

Bu hadisten anlaşıldığına göre, ashâbdan hiç kimse Rasûlullâh (s.a.)'ın kendilerine sormuş olduğu bu soru hakkında fikir beyân edememişlerdi. Sâdece Abdullah b. Ömer (r.a.), içlerinde yaş itibariyle en küçükleri olmasına rağmen fikir sâhibi idi. Bu anlamda hüküm çıkarmak ve fikir sâhibi olabilmek (istinbât), Allah Teâlâ'nın gayb hazînelerinden kalplere açtığı ölçüde gerçekleşebilir.

Başarı ve isâbet Allah'ın yardımı iledir.

72. Benzeri, Buhârî, Et'ıme, 46; Müslim, Münâfikûn, 64

ALTINCI BÖLÜM

ASHÂB-I KİRAM, ZÜHD VE TASAVVUF

ASHÂB-I KİRÂM, ZÜHD VE TASAVVUF

KUR'AN VE HADİSLERDE ASHÂB

Allah Teâlâ buyurur: "**İyilik yarışında önceliği kazanan muhâcirler ve ensâr ile onlara ihsân duygusuyla uyanlardan Allah râzı olmuştur**"[1]. "*Sâbikûn*" adı âyetin zâhirine göre Allah'ın kendilerinden râzı olmasına bağlı olarak herkes hakkında vâki' olmuş ve onların hepsinin Allah'tan râzı olduklarına şehâdet etmektedir. Âyetin hükmüne göre "sâbikûn", mukarreblerdir. Nitekim bu konuyu "Sûfîlerin Kur'ân'ı Anlama ve Uygulamaları" bahsinde ehl-i cennetin ebrârı ve ebrârın da mukarreb olanları bölümünde anlatmıştık.

Âyetin "**Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan**" kısmı ve bir diğer âyetteki "**Allah'ın rızâsı en büyük şeydir**"[2] ifâdeleri ile ilgili olarak Zünnûn Mısrî şunları söylemektedir: "*Allah'ın rızâsı en büyüktür*" demek, en kadîm zamanlıdır, demektir. "*Allah'ın onlardan, onların da Allah'tan râzı olması*", rızânın O'nun ilminde sebkat etmesi demektir. Allah onların kendisinden râzı olmasını dilemiş ve onları râzı kılarak onlar da O'ndan râzı olmuştur".

Nebî (s.a.) "*Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsanız, hidâyeti bulursunuz*"[3] buyurur. Allah Teâlâ, Kur'ân'da "*Necm*" kelimesiyle yıldızlara and etmiştir. Necm, "*kevâkib*" dendir. Büyüklüğü, ışık ve

1. et-Tevbe, 9/100
2. et-Tevbe, 9/72
3. Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 132

aydınlığının çokluğu sebebiyle karada ve denizde insanlara yol ve yön gösterir. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.), ashâbını "kevâkib"e değil, "necm"e benzetmiştir. Çünkü kevâkib, yol göstericilik özelliği olmayan küçük yıldızlardır. Bu hadis, sahâbîlere uymanın hidâyete vesîle olduğuna delâlet etmektedir. Ancak iktidânın sâdece onlara hâs olduğunu göstermez. İktidâ konusunda bütün zâhirî ve bâtınî ma'nâsıyla onlara uyanların da hidâyete vesîle olacağını gösterir.

Zâhir denilince âlimler ve fakîhler nezdindeki had, ahkâm, helâl ve haram bilgileri hatıra gelir. Bu konuda rivâyet Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim içinde ümmetime karşı en merhametli olan Ebû Bekir'dir. Onların din konusunda en güçlüsü Ömer, hayâsı en sağlam olanı Osmân, ferâiz ilmini en iyi bileni Zeyd, helal ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel, en güzel Kur'ân okuyanı Übey b. Ka'b, hükmü en sağlam olanı Ali (r.a)dir. Yer ve gök Ebû Zer'den daha doğru sözlü birine tanık olmadı.*[4]

Onların bâtınî özelliklerine gelince biz söze Allah Rasûlü'nün ibâreleriyle başlayalım. Nitekim o : *"Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun"*[5] buyurmuştur. Önce Ebû Bekir'le başlayalım, sonra Ömer'e geçelim. Bana ulaşan bir habere göre Ebû Utbe Halvânî demiştir ki: "Size ashâb-ı kirâmın üzerinde bulundukları halleri anlatayım mı?

1- Onlar için Allah'a kavuşmak, yaşamaktan daha güzeldi.

2- Düşman az da olsa, çok da olsa korkmazlardı.

3- Dünyâlık için endişe etmezler, Allah'ın vereceği rızka güvenirlerdi.

4- Bulundukları yerde tâûn başlasa haklarındaki kazâ-i ilâhî tahakkuk etmedikçe orayı terketmezlerdi. Ölümden korkmayı, bulundukları halden korkmaktan daha sağlıklı görürlerdi.

Rivâyete göre Muhammed b. Ali Kettânî şöyle söylemiştir: "İnsanlar İslâm'ın ilk asrında din ile muâmele yapıyorlardı. Nihâyet din esir oldu, bu sefer halk ikinci asırda vefâ ile muâmele eder oldu. Nihâyet vefâ gitti, o zaman yani üçüncü asırda mürüvvetle amel eder oldular. Mürüvvet de gidince dördüncü asırda hayâ ile muâmele eder oldular. Nihâyet hayâ da gidince artık rağbet ve rehbet (korku ve ümid) ile amel eder oldular.

4. Tirmizî, Menâkıb, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11
5. Tirmizî, Menâkıb, 16, 37; İbn Mâce, Mukaddime, 11

I- HZ. EBÛ BEKİR VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Mutarraf b. Abdullah'tan rivâyet olunduğuna göre, Hz. Ebû Bekir (r.a) şöyle buyururdu: "Semâdan bir münâdî çıkıp: "Cennete ancak bir kişi girecek" diye seslense "o kimse ben olayım" diye umarım. Yine bir münâdî çıkıp: "Cehenneme sâdece bir kişi girecek" diye nidâ edecek olsa, "onun ben olmasından endişe ederim". Mutarraf b. Abdullah der ki: Allah'a and olsun, bu ne müdhiş bir korku ve ne muazzam bir ümid!

Anlatıldığına göre Ebu'l-Abbâs b. Atâ'ya: "**Rabbânîler olun**"[6] âyetinden sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Bu âyetin ma'nâsı Ebû Bekir gibi olun, demektir. Çünkü Hz. Peygamber'in vefâtında bütün mü'minlerin içi daralıp şaşkınlığa düştüğü halde onun gönlünde farklı bir te'sir meydana gelmemiş ve ortaya çıkarak halka şu konuşmayı yapmıştı: "Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, aslâ ölmez"[7]. İşte Rabbânînin hükmü budur. Yer yerinden oynasa da olaylar karşısında gönlünde değişme olmadan sıkıntıları göğüsler.

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Bu ümmet içinde sûfiyye lisânıyla ve işâretle ilk konuşan Ebû Bekir (r.a)'dir. Onun işâretle konuşmasından idrak sâhipleri, akıllı (olduklarını sanan)ları vesveseye düşürecek incelikler çıkarmışlardır."

Ebû Bekir Vâsıtî, sûfîlerin lisânıyla ilk konuşan Hz Ebû Bekir'dir, sözüyle onun şu sözüne işâret etmiştir: Bir savaşta bütün malını getiren Hz.Ebû Bekir'e Allah Rasûlü: "*Çoluk çocuğuna neyi bıraktın?*" diye sormuş, o da: "Allah'ı ve Rasûlünü" cevâbını vermişti[8].Andolsun ki, tefrîd hakîkatleri içinde bulunan tevhîd ehli için bu söz ne büyük bir işârettir.

Hz. Ebû Bekir'e âid lâtîf ma'nâlar çıkarılabilecek başka söz ve işâretler de vardır. Bunlar ehline ma'lûm ve ilgilenenlerce anlaşılabilecek bir takım sözlerdir. Bunlardan biri de onun, Allah Rasûlü'nün vefâtından sonra ashâbın kalplerinin sıkışıp kaldığı ve Rasûlullâh'ın ölümüyle İslâm'ın kaybolmasından korktukları bir sırada, halkın arasından minbere çıkıp yaptığı şu konuşmadır: "Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, asla ölmez". Bu

6. Âlü İmrân, 3/79
7. Buhârî, Cenâiz, 3; İbn Mâce, Cenâiz, 65
8. Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, Mısır 1314, I, 357

konuşmadaki incelik, onun tevhîddeki sebâtı ve ashâb topluluğunun kalplerini de sâbit kılması olayıdır.

Yine Bedir gününde Allah Rasûlü: "*Allah'ım, eğer bu topluluk helâk olacak olursa yeryüzünde sana kulluk edecek kimse kalmayacak*"[9] şeklinde duâ edince Hz. Ebû Bekir demişti ki: "Rabbine karşı bu kadar dilek yetişir. Allah sana vaad buyurduğunu yerine getirecektir". O va'd-i ilâhî de Allah'ın şu âyetindeki sözüdür: **"Hani Rabbin meleklere: Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi îman edenlere destek olun; Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına... diye vahyediyordu"**[10]. Allah'ın va'd buyurduğu zafer, onların gönüllerinin bunalması sırasında bütün sahâbîler içinde Ebû Bekir'in tasdîkdeki sağlamlığı sebebiyle ona hâs kılınmıştır. Bu olay onun îmânının hakîkatine ve özelliğine delâlet etmektedir.

"Bütün hâllerinde Hz. Peygamber (s.a.), Hz. Ebû Bekir (r.a)'den üstün olduğu halde (Bedir'de) Hz. Peygamber'in hâlinin değişip Hz. Ebû Bekir'in sâbit kalışının ma'nâsı nedir?" diye sorulacak olursa deriz ki: Nebî (s.a.), Allah'ı Hz. Ebû Bekir'den daha iyi tanırdı. Hz. Ebû Bekir de îman bütünlüğü açısından Allah Rasûlü'nün ashâbı içinde en kuvvetli olanıydı. Hz. Ebû Bekir'in sebâtkârlığı Allah'ın va'dine olan inancının tamlığındandı. Hz. Peygamber'in hâlinin değişmesi ise onun Allah'ı tanımasının ziyâdeliğindendi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) Allah'tan Ebû Bekir'in, ya da bir başkasının bilmediği bilgiler alıyordu. Nitekim Nebî (s.a.) rüzgar esmesi şiddetlendiğinde ashâbdan hiç birinin hâli ve şekli değişmemesine rağmen onun hâli değişirdi. Buyururdu ki: "*Siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler çok ağlardınız. Yüksek tepelere çıkar Allah'a yalvarırdınız. Yataklarınıza giremez, uyuyamazdınız.*"[11]

Hz. Ebû Bekir ashâb arasında ilham ve firâsetle ilgili üç konuda ilgi çekici özelliğe sâhipti:

1- Bütün sahâbîler irtidâd olayı sırasında zekât vermeyen mürtedlerle savaşmama konusunda ittifak ettiği halde Hz. Ebû Bekir onlarla savaşmakta direndi ve şöyle konuştu: "*Andolsun ki, Allah Rasûlü'ne vermekte oldukları şeylerden bir deve yularını bile bana vermeyecek olurlarsa, ben onlara kılıçla harp açarım*"[12]. Hz. Ebû Bekir'in görüşü isâbetli çıktı. Bütün

9. Müslim, Cihâd, 58; Ahmed, Müsned, I, 30
10. el-Enfâl, 8/12
11. Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112
12. Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, İman, 32

sahâbîler kendi görüşlerine muhâlif olmasına rağmen onun düşüncesindeki isâbeti görerek onun re'yine döndüler

2- Üsâme ordusunun gönderilmesi konusunda cumhûr-ı ashâb kendisine karşı çıktığı halde o, orduyu göndermiş ve şunları söylemişti: "Allah Rasûlü'nün yaptığı hiçbir ahdi ben bozamam, onun başlattığı işi yarıda bırakamam".

3- Hz. Ebû Bekir'in kızı Âişe'ye söylediği: "Ben sana bir kardeş bağışlayacağım. Böylece senin iki erkek ve iki kız kardeşin olacak" şeklindeki söz. Hz. Âişe kendisinin bir kız ve iki erkek kardeşi olduğunu biliyordu. Ebû Bekir'in o sırada hâmile bir câriyesi vardı. Ebû Bekir (r.a) dedi ki: "*Gönlüme bu çocuğun kız olacağı doğuyor*". Gerçekten de câriyesi bir süre sonra bir kız çocuğu doğurdu[13]. İşte bu olay firâset ve ilhâmda onun kemâlini gösterir.

Allah Rasûlü (s.a.) buyurur: "*Mü'minin firâsetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*"[14]. Hz. Ebû Bekir'e âid ehl-i hakâik ve erbâba müteallık diğer bazı ma'nâlar daha vardır. Bunların hepsini sayacak olsak kitap uzar.

Rivâyete göre Ebû Bekir b. Abdullah Müzenî şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir ashâb içinde oruç ve namazının çokluğu ile değil, kalbinde bulunan bir şey ile üstünlük sağlamıştı". Hz. Ebû Bekir'in kalbindeki o şeyin "Allah için sevme ve Allah için nasîhat" olduğu belirtilmiştir.

Anlatıldığına göre Ebû Bekir (r.a.) namaz vakti geldiğinde şöyle derdi: "Kalkın, kendi yaktığınız ateşi söndürün"[15].

Birgün şüpheli bir yemek yemiş ve bunu anlayınca ağzına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemişti: "Eğer bu lokma, canım çıkmadan çıkmayacak olsa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Rasûlü'nü şöyle buyururken duymuştum: "*Haramla beslenen vücûda yakışan cehennemdir*"[16].

Hz. Ebû Bekir: "Hayvanların yiyeceği yeşil ot olmayı isterdim. Hesap gününün dehşetinden ve azap gününün korkusundan, keşke hiç yaratılmamış olsaydım" diye konuşurdu.

13. Muvatta', Akdiye, 33
14. Tirmizî, Tefsîr, 15
15. Benzeri, Hılye, III, 42-43
16. Tirmizî, Cum'a, 79

Rivâyete göre şöyle derdi: "Kitâb-ı ilâhîden üç âyet var ki, onlarla olan meşgûliyetim, beni diğerleriyle meşgûliyetten alıkoydu.

1- "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine O'ndan başka giderecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse O'nun keremini geri çevirecek de yoktur"[17]. Bu âyet sâyesinde öğrendim ki, Allah benim için bir hayır murâd etmişse, onu kimse engelleyemez. Eğer bir şer dilemişse de onu benden uzaklaştırmaya kimsenin gücü yetmez.

2- "Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim"[18]. Bu âyetten sonra Allah'ın dışında zikredilebilecek herşeyi bırakıp sadece O'nun zikriyle meşgûl oldum.

3- "Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir"[19]. Bu âyeti okuduğumdan beri rızık konusunda kaygı duymadım."

Aşağıdaki beyitlerin Ebû Bekir'e âid olduğu söylenir:

Ey dünyâ ve zînetiyle yücelik taslayan,
Toprağın toprağa ne üstünlüğü olabilir?
İnsanların en şereflisini murâd edersen
Fakirlik libâsı içinde olan melike bak.
İnsanlar arasında şefkati büyük olan odur
Dünyâyı da dîni de ıslâh eden yine odur.

Rivâyete göre Cüneyd demiştir ki: Tevhîd konusunda en değerli söz Hz. Ebû Bekir'in şu sözüdür: "Tesbîh ederim o zâtı ki, halka kendisini tanımada âcizlikten başka yol göstermemiştir."

II- HZ. ÖMER VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Hz. Ömer hakkında Hz. Peygamber (a.s)'ın şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur: "*Ümmetlerin muhaddes ve mükellemleri (ilhâm alan kişileri) vardır. Bu ümmet içinde de var ise o, Ömer'dir*"[20]. Ma'nâ sâhibi bir zâta "muhaddes"in ne olduğu sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Sıddîklar derecesinin en yücesidir". Hz. Ömer'de bununla ilgili deliller zâhir olmuştur.

17. Yûnus, 10/107
18. el-Bakara, 2/153
19. Hûd, 11/6
20. Buhârî, Fezâil, 16

Nitekim onun minberde hutbe okurken hutbesinin ortasında *"Yâ Sâriye, dağa çekil, dağa dikkat et!"*[21] diye bağırması bu türdendir. Sâriye Nihâvend'de ordusunun başında Ömer'in bu sesini duymuş ve ordusunu dağa doğru alarak düşmana karşı zafer kazanmıştır. Sâriye'ye bunu nasıl anladığı sorulunca Ömer'in "Yâ Sâriye, el-cebel el-cebel (dağa, dağa!)" sözünü duyduğunu belirtmiştir.

Rivâyet olunduğuna göre Ebû Osmân Nehdî şöyle söylemiştir: "Ben Ömer'i üzerinde oniki yama bulunan bir gömlek giymiş bir hâlde halka hitab ederken gördüm ."[22]

Rivâyete göre Hz. Ömer demiştir ki: "Bana kusurlarımı gösterene Allah rahmetiyle muâmele eylesin". Hz. Peygamber (a.s) şöyle buyururdu: *"Şeytan, Ömer'in gölgesinden bile korkar"*[23]. Hz. Ömer der ki: "Allah'tan korkan öfkesine yenilmez. Allahtan sakınan dilediğini yapamaz. Kıyâmet olmasa herşey görünenden başka olurdu."

Anlatıldığına göre Hz. Ömer yerden bir saman çöpü aldı ve dedi ki: "Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke şöyle bir saman çöpü olaydım. Keşke hiçbir şey olmasaydım."

Rivâyete göre Hz. Ömer demiştir ki: "Karşılaştığım her ibtilâda mutlaka dört şey görmüşümdür: Önce bu ibtilâ benim dinimin içinde bir konu değildir, Ondan büyük de değildir. İbtilâ ile birlikte rızâdan mahrûm kalmam ve bu ibtilâdan sevab umarım."

Hz.Ömer der ki: "Sabır ve şükür binit olsa, hangisine bindiğime aldırış etmem."

Bir adam geldi ve Ömer'e fakirliğinden şikâyet etti. Hz. Ömer: "Akşama yiyeceğin var mı?" diye sordu. "Evet" cevabını alınca: "Sen fakir değilsin" dedi.

Hz. Ali'den rivâyet olunduğuna göre o şöyle demiştir: "Yer yüzünde benim için Allah'ın huzûruna şu kefenlenmiş Ömer'in amel defteri gibi bir amel defteriyle çıkmaktan daha güzel bir şey yoktur."[24]

Hz. Ali birgün Hz. Ömer'i öğle sıcağında koşarken gördü ve niye

21. İbn Hacer, el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, Beyrût 1328, II, 3
22. Muvatta', Lübs, 19
23. Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 6, Edeb, 68; Müslim, Fezâilu's-sahâbe, 22
24. Bu söz Süleyman et-Teymî'ye de isnâd edilir. bk. Hılye, II, 346

koştuğunu sordu. Hz. Ömer dedi ki: "Zekât develeri çalındı. Peşlerinden koşarak onları almaya gittim". Hz. Ali bu cevâba karşılık: "Ey mü'minlerin emîri! Sen senden sonrakileri çok yoracaksın (onları yoracak ciddî bir örneksin)" dedi.

Hz. Ömer'e has, hakîkat ehli için örnek özelliklerden ba'zıları şunlardır: Kendi isteği ile yamalı ve sert giysiler giymesi, şehvetlere uymayı terketmesi, şüphelilerden sakınması, kerâmet göstermesi, hakkı yerine getirirken halkın emellerine uygun düşüp düşmediğine pek aldırmaması, bâtılı ortadan kaldırması, hak konusunda akraba ve yabancıları eşit tutması, tâatların zor olanına yapışması ve zor olan yasaklardan şiddetle sakınması gibi. Bu konuda ondan rivâyet olunanların açıklaması işi uzatır.

Rivâyete göre Hz. Ömer mescidde oturan bir topluluk gördü ve onlara çalışıp kazanmalarını emretti. Selman'a yazdığı mektupta belki de onların mescidde oturuş sebebinin acz, tenbellik ve insanlardan birşeyler ummak olduğunu anladığından onlara çalışıp kazanmayı emrettiğini belirtmişti. Hz. Peygamber (s.a.), Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, sayısı üçyüz küsür olan ashâb-ı suffeyi görmüşler ve onların mescidde bulunmalarına karşı çıkmamış ve maîşet te'mîni için dışarı çıkmalarını emretmemişlerdi. (Çünkü bunlar ilim ve ibâdetle müşgüldü.)

Rivâyete göre Uhud günü Hz. Ömer kardeşi Zeyd b. Hattâb'a: "İstersen zırhımı çıkarıp vereyim de sen giy" demişti. Kardeşi Zeyd de: "Senin şehâdeti sevdiğin gibi ben de şehîd olmayı isterim" diyerek bu teklifi kabul etmemişti. İşte bu olay, ikisinin de tevekkülünün hakîkatine delîldir. Buna benzer olaylar çoktur. Ama azı da yeterlidir.

Hz. Ömer der ki: Kulluğu dört şeyde buldum:

1- Allah'ın emirlerini yerine getirmek,

2- Allah'ın yasaklarından sakınmak,

3- Allah'tan ecir umarak emr bi'l-ma'rûf,

4- Gadab-ı ilâhîden sakınarak nehy ani'l-münker.

III- HZ. OSMAN VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Osman b. Affân (r.a), tahkîk ehli mertebelerinin en yücelerinden olan

temkîn ile özdeşleşmiştir. Tasavvuf ehlinden ehl-i hakâyıkın Hz. Osman'la ilgili özelliklerinden bazıları, mütekaddimînden bir zâttan rivâyet olunan şu sözde bulunmaktadır. Kendisine "refâha dalmak" konusunda soru sorulan bu zât demiştir ki: "Nebîler ve sıddîklar için refâh ve bolluğa dalmak sahîh değildir. Sıddîkların ahvâlinden olan refâh içinde olma işi ise, eşyânın dışında ona dâhil olup sadece eşyâ ile beraber bulunmak ama eşyâdan ayrı olmaktır. Nitekim Yahyâ b. Muâz, kendisine ârifin sıfatı sorulduğunda demiştir ki: "İnsanlarla beraber olan ama onlardan ayrı bulunan".

İbnü'l-Cellâ'ya "fakîr-i sâdık" sorulduğunda demiştir ki: "Onun eşyaya dâhil olması nefsi için değil, başkaları içindir." İşte bu durum, Hz. Osman (r.a.)'ın özelliğidir. Çünkü o şöyle derdi: "İslâmda açılan bir gediği kendisiyle kapamaya yarayacağını bilmesem bu malı biriktirmezdim". Bunun alâmeti, onun hâlinin infâkı imsâkten, malı dağıtmayı tutmaktan daha çok sevmesiydi. O harcamayı, biriktirip tutmaya tercîh ederdi. Nitekim Hz. Osman'ın "ceyşü'l-usra" denen Tebük ordusunu techîzi, Rûme kuyusunu satın alıvermesi bu türdendir. Rûme kuyusunu satın aldığı zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "*Bundan sonra işledikleri Osman'a zarar vermez*"[25].

Rivâyete göre Hz. Osman Ebû Zerr'e içinde 1000 dirhem bulunan bir kese gönderdi. Ebû Zer onu bir köleye verdi ve: "Bunu kabûl edersen Allah için hürsün" dedi. Bu da gösteriyor ki Hz. Osman'ın malı böyle yerlerde sarfedilmeye hazırdı. Böyle bir hâl, ancak tam bir ma'rifete sâhip kullara yakışır.

İbn Sâlim'i, Sehl b. Abdullah'ın şu sözünü naklederken duymuştum: "Refah ve bolluğa dalmak ancak izn-i ilâhîden haberdâr olanlar için sahîhtir. Böyleleri eğer Allah kendisine infâk izni verirse, Allah'ın izin verdiği ölçüde infâk eder. Eğer malı dağıtmayıp tutacak olursa Allah'ın kendisine izin verdiği ölçüde tutarlar. Allah'ın kendileri için cem'ettiği mallardaki kullanımları hak ikâmesi içindir, nefsin hazzı için değil. Bu durumda olan kul, mal sahibinin izniyle malı, mâliki gibi tasarruf eden vekîle benzer. Bu zor bir makamdır. Halkın çoğu bunun hâl olduğu iddiâsıyla yanılmıştır. Bunlar dünyâ-perestlerdir.

Sehl b. Abdullah: "Ba'zan kul dünyaya mâlik olarak zamânındaki insanların en zâhidi olabilir" diye konuştu. Kendisine "Kimin gibi?" diye sordular. "Ömer b. Abdülazîz gibi." dedi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz,

25. Tirmizî, Menâkıb, 18; Ahmed, Müsned, V, 63

kendisi için yaktığı kandilin yağı ile halk işleri için kullandığı kandilin yağını ayırırdı. Elinde yeryüzünün hazîneleri bulunduğu hâlde kandiline üç boğum üzere yağ koyardı. İşte buradan hareketle zenginliği fakirlikten üstün görenler yanıldılar. Sûfîler genelde şu görüşü benimser: Sûfîler dünyâ metâı ile zengin değillerdir, fakat olmayan zenginliğe de ihtiyaç duymazlar. Çünkü Allah onları kendisiyle ganî kılmış ve kendinden başkasına muhtâc bırakmamıştır.

Hz.Osman'dan gelen ehl-i hakâyık'ın durumlarıyla ilgili rivâyetlerden biri şöyledir: Pek çok kölesi ve hizmetçisi olduğu halde bahçelerinden birinden odun destesini sırtıyla taşıdığını görenler kendisine: "Niye bu işi kölelerine yaptır mıyorsun?" diye sormuşlar. Demiş ki: "Evet bunu onlara yaptırabilirim, fakat nefsimi acaba bundan âcizlenecek mi diye sınamak istedim," Bu olay onun aynı zamanda nefsinin yokluk ve hiçliğini elden bırakmadığını; topladığı mala aldanıp kalmasın diye nefsini riyâzatla eğittiğini gösterir. Çünkü Hz. Osman başkaları gibi değildi.

Rivâyete göre Hz. Osman bir gece, başı ve yüzü örtülü olduğu halde makâm-ı İbrâhîm'in arkasında bir rek'atta yedi uzun sûreyi okuyarak namaz kılmıştır.

Bir başka rivâyette Hz. Osman der ki: "Rasûlullah (s.a.)'a bey'at ettiğim zamandan beri dünyâlık bir şeyin peşine düşmedim, "şuyum olsaydı" diye temennîde bulunmadım. Sağ elimle tenâsül uzvuma dokunmadım."

Hz. Osman'ın temkîn, sebat ve istikâmet özelliklerinden biri de şu olayda ortaya çıkmaktadır: Katlolunup şehîd düştüğü gün hiç yerinden ayrılmamış ve kimsenin savaşa girmesine izin vermediği gibi, odasında öldürülünceye kadar mushafı elinden bırakmamıştı. Nihâyet yaralandığında akan kanı mushaftan şu âyetin üzerine düşmüştü: "**Onlara karşı Allah sana yetecektir. O işiten ve bilendir**"[26].

Ebû Amr b. Alvân bana, Cüneyd'in bir gece şöyle duâ ettiğini anlattı: "İlâhî, beni kendine yaklaştırıp (kurb) bana tuzak kurmak mı istiyorsun? Yoksa benim sana vuslatımı engellemek mi diliyorsun? Heyhât, heyhât". Ben Ebû Amr'a "Heyhât, heyhât" ne demek diye sordum. Şu cevâbı verdi: "Temkîn."

Rivâyete göre Hz. Osman buyurmuştur: "Ben hayrı dört şeyde buldum:

26. el-Bakara, 2/137

1- Nâfilelerle Allah sevgisine ermeye çalışmak,

2- Ahkâm-ı ilâhînin îfâsında sabır,

3- Allah'ın takdîrine rızâ,

4- Nazar-ı ilâhîden hayâ."

IV- HZ. ALİ VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ahmed b. Ali Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen Cüneyd'in şöyle dediğini anlattı: "Allah kendisinden râzı olsun, Emîru'l-mü'minîn Hz. Ali, eğer harplerle meşgûl olmasaydı bizim bu tasavvuf ilmimize dâir pek çok incelikleri bize öğretirdi. Çünkü o, kendisine ilm-i ledün verilmiş biriydi. İlm-i ledün Kur'ân'da Hızır (a.s)'a hâs kılınmış bir ilimdir: "**Bir tarafımızdan ona bir ilim** *(ledün)* **öğretmiştik**"[27].

Kur'ân'daki Hızır ve Mûsâ kıssasını anlatan şu âyeti duymuşsunuzdur: "**Doğrusu sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin**"[28]. Bu âyetten hareketle bazıları, "velâyetin nübüvvete üstünlüğü" iddiâsıyla hatâya düşmüşlerdir. İleride ilgili bölümde bu görüşe sâhip olanları reddetmek için gerekli açıklamalarda bulunacağım.

Ashâb-ı kirâm içinde Emîru'l-mü'minîn Hz. Ali'nin ma'nâ, işâret, lafzî tevhîd, ma'rifet ve îmân gibi hususlarda özel bir yeri, sûfîlerden ehl-i hakâyık olanlarla ilgili güzel hasletleri vardır. Bunların hepsini zikredecek olursak kitap uzar. Sözün uzamaması için bir bölümünü anlatarak iktifâ edeceğiz.

Bunlardan biri Hz. Ali'nin: "Rabbini ne ile tanıdın?" sorusuna verdiği cevaptır: "Bana kendisini tanıttığı şekilde hiçbir sûrete benzemeyen, duyularla idrâk olunamayan, insanlara uzaklık ve yakınlık konusunda bir kıyâs söz konusu olmayan bir şekilde tanıdım. O herşeyin üstündedir. O'nun önünde birşey olduğu söylenemez. Eşyâya dâhildir ama birşey gibi, ya da birşeyden veya birşeyin içinde ya da birşeyle değil. Böyle olan ve bundan başka türlü olmayan Allah'ı tesbîh ederim".

Emîru'l-mü'minîn Hz. Ali bir hutbesinde şunları söylemişti: "O eşyâyı

27. el-Kehf, 18/65
28. el-Kehf, 18/67

kendisiyle beraber bulunan bir şeyden, kendisine tâbi' olan bir şeyden, ya da kendisine benzeyen bir şeyden yaratmamıştır. Her sanatkâr sanatı bir şeyden yapar, her âlim cehâletinin ardından öğrenerek âlim olur. Allah âlimdir ama daha önce câhil değildi."

Onun îman konusundaki görüşü, Amr b. Hind'in kendisinden duyup naklettiği şu sözdür: "Îmân, kalpte beyaz bir ışıktır. Îmân arttıkça kalbin beyazlığı artar. Îmân kemâle erince kalp bembeyaz olur. Nifâk ise kalpte siyah bir ışıktır. Nifâk arttıkça kalbin siyahlığı artar. Nifak kemâle erince kalp kapkara olur."

Adamın biri Hz. Ali'ye: "Îmân nedir?" diye sordu. Hz. Ali dedi ki: "Îmân dört temel üstündedir: Sabır, yakîn, adâlet ve cihâd". Sonra sabrı on makâm üzere, ardından yakîn adâlet, ve cihâdı aynı şekilde onar makâm üzere vasfetti. Eğer bu rivâyet doğru ise ahvâl ve makâmât konusunda söz söyleyenlerin ilki Hz. Ali'dir.

Hz. Ali'ye: "İnsanların ayıplardan en sâlim olanı kimlerdir?" diye soruldu: "Aklını emir, sakınmayı ve öğüdü dizgin, sabrı kumandan, takvâyı azık, Allah korkusunu yoldaş, ölümü hatırlamayı arkadaş yapandır." cevâbını verdi.

Kümeyl b. Ziyâd'ın rivâyetinde Hz. Ali kalbini göstererek şunları söylemiştir: "İşte ilim burada. Keşke onu taşıyabilecek kimseleri bulabilsem". Hz. Ali sahâbe arasında tevhîd ve ma'rifet konusunu anlatma ve açıklama hususunda özel bir yere sahipti. Beyan gücü, ma'nâların tam oluşundan kaynaklanır ve hâllerin en yücesidir. Nitekim: "**Allah kendilerine kitap verilenlerden, onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız** ***(beyân)*** **diye söz almıştı**"[29] buyurur. Bir başka âyette de şöyledir: "**Bu (Kur'ân) bütün insanlığa *beyân*dır**"[30].

Kul şerefin kemâline ancak "beyân" ile ulaşır. Çünkü her bilen akıllı, her beyânı güzel olan ilim sâhibi değildir. Bir kula akıl, ilim ve beyân (ifâde gücü) birlikte verildiğinde o kul kemâl ehli sayılır. Allah Rasûlü'nün ashâbı dînî bir müşkil ile karşılaştıklarında Hz. Ali'ye sorarlardı. O da onların müşkillerini çözüp beyân ederdi.

Hz. Ali der ki: "Dostunu bir dereceye kadar sev, birgün düşmanın olabilir. Düşmanına bir dereceye kadar buğz et, birgün dostun olabilir".

29. Âlü İmrân, 3/187
30. Âlü İmrân, 3/138

Hz. Ali birgün paraların saklandığı hazînenin önünde durdu ve: "Ey sarı ve beyaz (altın ve gümüş) dünyalıklar, gidin benden başkasını kandırın" dedi.

Rivâyete göre üç dirheme satın aldığı bir gömleği giydi ve onu baş parmağıyla yırttı. Ücretle çalışır ve ücret olarak aldığı bir müdd ölçüsü hurmayı Allah Rasûlü'ne azık yapsın diye götürürdü.

Rivâyete göre Hz. Ali, Hz. Ömer'e şöyle demişti: "Eğer dostuna kavuşmak istersen gömleğini yama, ayakkabını ta'mîr et, emelini kısa tut, doymayacak kadar ye!".

Hz. Ömer der ki: "Ali olmasaydı Ömer helâk olurdu". Hz. Ali öldürüldüğü zaman oğlu Hasan Kûfe minberine çıkıp halka şunları söyledi: "Ey Kûfe'liler! Aranızda bulunan Emîru'l-mü'minîn öldürüldü. Andolsun ki, onun dünyalık olarak ardında bıraktığı; kendisine hizmet eden bir kölenin hürriyet bedeli olan dörtyüz dirhemden ibârettir."

Naklolunduğuna göre Hz. Ali namaz vakti geldiğinde titrer ve rengi kireç gibi olurdu. "Sana ne oluyor, ne bu hâl yâ Emîra'l-mü'minîn?" diye soranlara: "Allah'ın bize lutfettiği emânetin vakti geldi. O **emânet göklere, yere ve dağlara sunulmuş ve onların korkup yüklenmekten kaçındıkları bir emânettir. İnsanoğlu bu emâneti yüklendi**[31]. Yüklendiğim bu emâneti edâ edip edemeyeceğimi bilemiyorum" derdi.

Hz. Ali der ki: "Ben ve nefsim, koyun ve çobanı gibiyiz. Ne zaman bir tarafa toplamaya çalışsam öbür tarafa yayılmaktadır."

Hz. Ali'nin ahvâl ve ahlâk konularında sûfîlerden vecd ehli, işâret sâhibi ve erbâb-ı kulûbun fiilleriyle ilgili bu tür sözleri pek çoktur.

Dünyâyı toptan terkedip sahip olduğu dünyâlıklardan soyutlanarak fakr ve tecrîd yaygısı üzerine hiçbir bağı olmaksızın oturanların imâmı Hz. Ebû Bekir'dir. Dünyanın birazından geçip birazını çoluk çocuğuna, akraba ve hak sahiplerine ayıranların imâmı Hz. Ömer'dir. Allah için mal biriktiren, verdiğinde de; vermediğinde de; infak ettiğinde de Allah için hareket edenlerin imâmı Hz. Osman'dır. Dünya malını taleb etmeyen ve istemeden gelen dünyâlığı reddedip ondan kaçanların önderi ise Ali b. Ebî Tâlib'dir.

Hz. Ali der ki: "Hayrın tamamı dört şeyde dürülüdü.: *Samt* (susmak),

31. el-Ahzâb, 33/72

nutk (konuşmak), *nazar*, *hareket*. Zikr-i ilâhî içinde olmayan konuşma boş sözdür. Fikir ve düşüncesiz susma ise sehv (hatâ)'dır. İbretle olmayan nazar (bakış) gaflettir. Allah'a kulluğa yönelmeyen hareket, fetret (gevşeme)'dir. Konuşması zikir, susması fikir, nazarı ibret, hareketi kulluk olan kişiye Allah rahmet etsin. İnsanlar, böylelerinin elinden ve dilinden selâmette olurlar."

V- ASHÂB-I SUFFE VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ashâb-ı suffenin sayısı haberde geldiği gibi 300 küsûr idi. Bunlar çiftçilik, hayvancılık, ya da ticaret gibi bir işle meşgûl olmazlar, Mescid-i Nebevî'de yiyip içerler, orada yatıp kalkarlardı. Allah Rasûlü onların yalnızlığını paylaşır, onlarla oturur, birlikte yemek yer ve halkı onlara ikrâma ve değerlerini takdir etmeye teşvîk ederdi. Allah Teâlâ Kur'ân'da muhtelif yerlerde onları anmıştır. Bu âyetlerden birkaçı:

1- "(Yapacağınız hayırlar) **kendilerini Allah yoluna adamış bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun**"[32].

2- "**Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam ona yalvaranları kovma!**"[33].

3- "**Sabah akşam Rablerine, O'nun rızâsını dileyerek duâ edenlerle birlikte candan sebât et!**"[34].

4- Allah Teâlâ, onlar hakkında Rasûlü'ne çıkışmış ve: "**A'mânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü**"[35]. buyurmuştu.

Bu âyet, ashâb-ı suffeden olan Abdullah b. Ümmi Mektûm hakkında nâzil olmuştur. Bu âyetin nüzûlünden sonra Allah Rasûlü ne zaman Abdullah b. Ümmi Mektûm'u görse kendisine *"Rabbimin kendisi hakkında bana çıkıştığı zât"* diye takılırdı.

Allah Rasûlü ashâb-ı suffe ile sohbet için oturduğunda onlar kalkmadıkça kalkıp gitmezdi. Kendileriyle musâfaha edecek olsa onlar bırakmadan elini çekmezdi. Ba'zan da varlık ve imkân sahibi olan sahâbîlere

32. el-Bakara, 2/273
33. el-En'âm, 6/52
34. el-Kehf, 18/28
35. Abese, 80/1-2

imkanlarına ve durumlarına göre onları üçer beşer dağıtırdı. Ba'zan Sa'd b. Muâz, bunlardan seksen tanesini evine götürür ve yedirip içirirdi.

Ebû Hüreyre der ki: *Ben ashâb-ı suffeden yetmiş kadar kişi gördüm, bunlar dizlerini geçmeyen elbiseler içinde namaz kılarlar, rükûa eğilince de avret yerlerinin açılmasından korkarak elleriyle dizlerindeki elbiseyi tutarlardı*[36].

Ebû Mûsâ Eş'arî der ki: *Yünlü (sûf) elbise giydiğimizden bizim kokumuz koyun sürüsünü andırırdı.*[37]

Abdullah b. Talha anlatıyor: Birgün ashâb-ı suffe ile birlikte Rasûlullah'la sohbet ediyorduk. Rasûlullah'a dediler ki: "Yâ Rasûlallah, hurma yemekten ciğerlerimiz kavruldu. Lâşe yemek de bize haram (ne yapalım?)." Bu sözleri duyan Allah Rasûlü minbere çıkıp şu konuşmayı yaptı: *"Hurma ciğerlerimizi kavurdu, diyerek durumlarını açıklayanlara ne oluyor? Bilmez misiniz ki Medîne halkının yiyeceği ancak hurmadır. Medîne halkı bize ne veriyorsa biz de size onu veriyoruz. Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a andolsun ki bir iki aydan beri Allah Rasûlü'nün evinde ekmek pişirmek için duman tütmemiştir. Onun hâne halkının yiyeceği de hurma ve sudan başkası değildir."*[38]

Bu konuşmanın anlamı odur ki, Allah Rasûlü bir bakıma ashâb-ı suffeye beyân-ı i'tizârda bulunuyor, onların şikâyetlerini reddetmediği gibi, kendilerini maîşet talebi için kazanç ve ticâret yollarına sevketmiyordu.

Yine haberde gelmiştir ki, Allah Rasûlü ashâb-ı suffeden bir grubun yanında durdu. Üstlerine giyecekleri olmayanlar birbirinin arkasına gizlenmiş kendilerine Kur'ân okuyanı dinliyor ve ağlıyorlardı.[39]

Ashâb-ı suffe dışında kalan diğer sahâbîlerden herbiri özel bir takım husûsiyetleriyle ahvâl, amel ve güzel ahlâk konusunda temâyüz etmiş bulunmaktadır. Onlar bu özellikleriyle sûfîlerin hakîkat ehli olanlarına ilgili konularda örnek olabilecek vasıftadır. Bunların burada sayılması uzun gider. Biz saymadıklarımıza bir delil olması için bunlardan bir kısmını inşâllah anlatacağız.

---

36. Buhârî, Salât, 58
37. Ebû Dâvûd, Libas, 5-6; Tirmizî, Kıyâmet, 38
38. Ahmed, Müsned, III, 487
39. Ebû Dâvûd, İlim, 13

VI- DİĞER SAHÂBÎLER VE ZÜHDÎ ÖZELLİKLERİ

Ziyâd b. Hudeyr der ki: Talha b. Ubeydullah'ı binlerce defa bir mecliste gördüm ki eliyle izârının bir yanını dikmekteydi. Hâris b. Umeyre, vefâtı ânında Muâz b. Cebel'in yanında bulunuyormuş. Muâz şöyle demiş: "Sen beni boğsan da ben sana, seni seveceğime dâir söz verdim".

İmrân b. Husayn der ki: "Rüzgârın savuracağı bir toprak olmayı ve azâb korkusu içinde yaratılmamış olmayı arzu ederdim." Sâbit Bünânî anlatıyor: "İmrân b. Husayn tam otuzüç yıl karın ağrısı çekti. Ziyârete gelen arkadaşları yanına girdiklerinde dediler ki: "Rahatsızlığının uzunluğu, bizi senin yanına girmekten alıkoymuştu." O: "Böyle üzülmeyin, Rabbimin benim hakkımda hoşlandığı şeyden ben de hoşlanırım." dedi.

Selmân Fârisî "**Muhakkak cehennem onların hepsine vaad olunan yerdir**"[40] âyeti nâzil olduğu zaman önce na'ra atmış ve elini başına koyup üç gün süreyle kaçıp kaybolmuştu. Yine bir başka haberde Selmân, Irak'tan Şam'a yürüyerek gidip Ebu'd-Derdâ'yı ziyâret ettiğinde üzerinde başını da örten kalın bir elbise vardı. Dediler ki: "Nefsini teşhîr ediyorsun". Selmân şu karşılığı verdi: "Hayr, âhiret hayrıdır. Ben ancak kulum, kul gibi giyinirim. Eğer kölelikten kurtulabilirsem o zaman güzellikleriyle ibtilâ olmak için cübbe de giyerim."

Ebu'd-Derdâ câhiliyye döneminde ticâretle uğraşan biriydi. Müslüman olunca ticâretle ibâdetin arasını cem'etmek istedi. Fakat bu mümkün olmadı. Böyle olunca ibâdeti ticârete tercîh etti. Hanımı Ümmü'd-Derdâ'ya: "Ebu'd-Derdâ'nın en faziletli ibâdeti nedir?" diye soruldu, o da: "Tefekkür ve dikkatle bakıp ibret almak" diye karşılık verdi.

Ebû Zerr der ki: "Benim Allah için hakkı ikâme etmem, çevremde dost ve arkadaş bırakmadı. Hesap gününden korkum sebebiyle de vücûdumda et kalmadı. Allah'ın sevâbına olan yakîn duygum evimde birşey bırakmadı. Beni henüz idrak etmediğim günün kaygısı ile yaşamak öldürecek". "Nedir o kaygı?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Emelim ecelimi aştı. Allah'ın beni, yaprakları dökülen bir ağaç olarak yaratmasını isterdim."

Ebû Zerr bir düğün yemeğine çağrılmıştı. Şöyle bir ses duydu ve düğün yerinden ayrıldı: "Kim bir topluluğun kalabalığını çoğaltıyor (onların arasına katılıyor) ise onlardandır. Kim bir grubun davranışına rızâ gösteriyorsa amellerine ortaktır."

40. el-Hıcr, 15/43

Habîb b. Mesleme, Ebû Zerr'e bin dirhem götürdü. Fakat o bunları kabul etmeyip geri verdi ve dedi ki: "Bizim sütünü sağdığımız bir keçimiz, sırtına bindiğimiz bir merkebimiz var. Bundan başkasına ihtiyâcımız da yok."

Rivâyet olunduğuna göre tâûn salgını günlerinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın elinde bir yara çıktı. Ashâb-ı kirâm onu büyüterek Ebû Ubeyde'yi korkuttular. O da yemîn ederek, o yaranın kendi nezdinde kızıl develer gibi değerli olduğunu ifâde etti.

Bir adam Ebû Ubeyde'ye geldi ve birşeyler istedi. O da onu geri çevirdi. Tekrar geldi, birşeyler istedi. Bu sefer birşeyler verdi ve dedi ki: "Sana veren de, vermeyip geri çeviren de Allah'tır."

Ebû Ubeyde derdi ki: "Keşke kurbanlık koç olsaydım. Etime su katılsaydı, parçalarımdan yararlanılsaydı. Ya da hiç yaratılmasaydım."

Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle derdi: "Hoşa gitmeyen ölüm ve fakr ne güzeldir. Hangisinden başlayacağıma hiç aldırmam". Rivâyete göre Abdullah b. Mes'ûd'un evinde kırlangıç yuvaları ve oğulları vardı. Kendisine: "Şu yuvaları bozsanız" dendiğinde o şu karşılığı verdi: "Kendi ellerimle çocuklarıma kabir yapmak, bana bu kırlangıç yuvalarındaki bir yumurtayı kırmaktan daha hoş gelir."

Enes b. Mâlik birgün Berâ b. Mâlik'in yanına varır. O sırada Berâ, ayaklarını duvara çevirmiş şiir mırıldanmaktadır. Enes der ki: "Ey kardeşim, İslâm ve Kur'ân uzakta mı?" O da şu cevâbı verir: "Kardeşim, bu okuduğum Arap şiiridir". Sonra sözlerini şöyle sürdürür: "Görmez misin ki ben, yatağımda ölüyorum. Oysa ben, katılamadıklarımın dışında Allah Rasûlü'nün yanında teke tek savaşçı sıfatıyla doksan dokuz kâfir öldürdüm. İşte böylece Tüster melikinin gününe kadar (İran'ın fethini kastediyor) geldik".

Ebû Mûsâ-Eş'arî der ki: "Ben Allah Rasûlü'nden şöyle buyurduğunu duydum: *Nice üstü başı eski, hırpânî kılıklı insanlar vardır ki Allah adına birşey için yemin edecek olsalar Allah onların yemînlerini boşa çıkarmaz. Bunlardan biri de Berâ b. Mâlik'tir.*"[41] Yine Ebû Mûsâ der ki: Berâ şöyle duâ ederdi: "Allahım, andolsun ki bana şehîdlik, arkadaşlarıma fetih nasîb eyle!" Berâ şehîd oldu, arkadaşlarına da fetih müyesser oldu.

Abdullah b. Abbâs'ın da şöyle dediği rivâyet olunur: "Meclislerin en

41. Müslim, Birr, 138, Cennet, 48

değerlisi, evinin ortasında kimsenin görmediği, senin de kimseyi görmediğin meclistir". Bir başka sözü de şöyle: "Allah Teâlâ kulunu fakr ile mübtelâ kılar ki, duâsına daha bir şevkle sarılsın". Denilmiştir ki, İbn Abbâs'ın gömleğinin ön tarafı, çok ağlamaktan ayakkabı tasması gibi yol yol olmuştu.

İbn Abbâs der ki: "Yamalı elbise giyip Hak Teâlâ nezdinde yükselmek bana, Hâlık indinde alçaltıp mahlûklar nezdinde yücelten elbise giymekten daha hoş gelir."

Kâ'bü'l-ahbâr, rivâyete göre şunları söylemiştir: "Medih ve senâyı çirkin görmedikçe ve Allah için kendilerini levmetme (melâmet) anlayışına ermedikçe insanlar âhiret şerefine eremezler." Yine Kâ'b der ki: "Kul eziyetlerine sabretmedikçe hac ve cihâdın ecrini tam alamaz."

Hârise'ye gelince, Allah Rasûlü onun hakkında buyurmuştur: "*Her kim Allah'ın kalbini îman nuruyla doldurduğu bir kul görmek isterse Hârise'ye baksın*"[42].

Ebû Hüreyre hakkında da Sa'lebe b. Ebî Mâlik şöyle konuşur: Halife Mervan b. Hakem zamanında ben Ebû Hüreyre'yi sırtında odun destesiyle yolda halka "Emîrinizin yolunu açın" diye seslenirken gördüm. Bana da "Yâ İbn Ebî Mâlik, yol ver" diyordu. Ben de ona: "Allah iyiliğini versin bu yol sana yetmiyor mu?" dedim. O yine, "Emîrine yol ver yâ İbn Ebî Mâlik" dedi.

Ebû Hüreyre ölümü yaklaşınca ağlamıştı. "Niye ağlıyorsun?" diyenlere: "Yol uzun, azık az, yakînimiz zayıf, önümüzde zor bir yokuş var. Onun inişi cennete mi yoksa cehenneme mi, belli değil" demişti.

Ebû Hüreyre der ki: "Geceyi üçe ayırdım. Üçte birinde namaz kılıyorum, üçte birinde uyku ve istirahatla meşgûlüm. Geri kalan üçte birinde de hadis müzâkeresi yapıyorum".

Enes b. Mâlik ise rivâyete göre şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet gününde havuza ilk varacak olan seçkin kişiler (havâss) geceleri ibâdetle yorulanlar ve gündüzleri oruçla zayıflayanlardır. Gece karanlığı çökünce bunları bir hüzün kaplar."

Abdullah b. Ömer de rivâyete göre şöyle derdi: "Rasûlullah (s.a.) hayatta iken bekâr günlerimizde ancak Mescid-i Nebî'de uyurduk. Bizim başka mesken ve barınağımız da yoktu." İbn Ömer der ki: "Ancak

42. Hılye. X, 273

dindarlığına güvendiğiniz kişilere karşı sevgi gösterin. Yemeğinizi takvâ ehli kişilerle yeyin"[43].

İbn Ömer der ki: "İnsanoğlu ancak korktuğu şeye musallat kılınır. Âdemoğlu Allah'tan başka birşeyden korkmasa, Allah ona hiçbir şeyi musallat etmez".

Huzeyfe b. Yemân der ki: "Benim gözümün en aydın olduğu günüm, âilemin yanına vardığımda çoluk çocuğumun herhangi bir ihtiyaçla bana şikâyette bulundukları gündür". Yine Huzeyfe şöyle der: "Nice kısa bir sürelik şehvet ve arzu vardır ki insana uzun bir hüzün verir." Huzeyfe bir sofraya çağrılmıştı. Sofranın üzerinde Arap ve İslâm olmayanlara has bir şekil gördü ve hemen oradan şunları söyleyerek ayrıldı: *"Kim bir kavme benzerse onlardandır."*

Saîd b. Müseyyib'den rivâyete göre Abdullah b. Cahş, Uhud gününde şöyle demiştir: "Allahım, andolsun ki düşmanla karşılaşmayı isterim. Karşılaştığımda beni öldürsünler, karnımı yarsınlar, sonra müsle yaparak uzuvlarımı kessinler (önemli değil). Sana kavuştuğum zaman sen bana sorarsın: Niçin öldürüldün? Ben de "Senin için" derim." Saîd b. Müseyyib diyor ki: "Abdullah b. Cahş düşmanla karşılaştı, öldürüldü ve bu dediklerinin hepsi ona yapıldı."

Safvân b. Muhriz Mâzinî derdi ki: "Çoluk çocuğumun yanına gidince bir çörek buldum ve onu yedim. Allah dünyâ ehline şer ile karşılık verir. Safvân'ın bundan fazla dünyâlığı olmadan bu dünyâdan göçtü."

Ebû Ferve, Allah Rasûlü'nün ashâbından olup Benî Süleym'in âzâdlısı idi. Allah'ı zikretmeksizin bir mil yol yürümüştü. Geri döndü ve tekrar aynı yolu zikr-i ilâhî ile kat'etti. Yolun sonuna gelince şunları söyledi: "Ey Allahım, Ebû Ferve'yi unutma. Çünkü o, seni unutmamaya çalışıyor."

Ebû Bekre bir kabrin yanında bayıldı. Etrâfındakiler bağrışıp çağrışmaya başladılar. Neden sonra kendine gelince: "Yürüyen ve çıkıp giden her nefs, bana kendi nefsimden daha sevimlidir." dedi "Niye" diye soranlara: "Ben emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker yapamayacağım bir zamâna kadar kalmaktan korkuyorum" karşılığını verdi.

Rivâyete göre Abdullah b. Revâha ağlıyor, hanımı da ağlıyordu. Hanımına: "Niye ağlıyorsun?" diye sorunca: "Sen ağladın, ben de ağladım",

43. Ahmed, Müsned, III, 38

dedi. İbn Revâha: "Bana cehenneme gideceğim haber verildi ve oradan çıkacağım henüz bildirilmedi, o yüzden ağlıyorum", dedi.

Anlatıldığına göre Temîm Dârî, bir gece sabâha kadar ağlayıp şu âyeti okuyarak hiç uyumadı: **"Yoksa kötülük işleyenler, ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar"**[44].

Rivâyete göre Adiy b. Hâtim merhametinden ekmeğini karıncalara ufalayıp yedirirdi.

İbn Ömer'den rivâyete göre bir adam gelip Allah Rasûlü'ne sordu: "İnsanların en fazîletlisi kimdir?". Peygamberimiz şöyle cevap verdi: *"Her temiz kalpli ve doğru sözlü"*. "Temiz kalpli ne demektir?" diye soruldu. Allah Rasûlü: *"Bulanıklığı olmayan, takvâ sâhibi, tertemiz, dünyâya beslenen hased ve azgınlıktan uzak ve âhireti seven bir kalp"*[45] buyurdu. Sahâbîler: "İçimizde Ebû Râfi'den başka bu sıfatları taşıyan kimse yoktur" dediler.

Ebû Muhammed b. Kâ'b'dan şöyle dediği nakledilir: "Allah bir kulun hayrını murâd edince ona üç özellik verir: Dinde fakîh yapar, dünyâya karşı zâhid kılar ve kendisine ayıplarını gösterir."

Rivâyete göre Zürâre b. Evfâ, Kuşeyr mescidinde halka imam oldu ve: **"O sûra üfürüldüğü zaman var ya, işte o gün zorlu bir gündür"**[46] âyetini okudu ve oracıkta cansız düştü.

Hanzala-i Kâtib'in hâli biraz daha ilginç. O şöyle anlatıyor: "Biz Allah Rasûlü'nün yanında bulunurken o bize cenneti cehennemi anlatıyor, biz âdetâ onları gözlerimizle görür gibi oluyoruz. Ama çoluk çocuğumuzun yanına dönünce durum değişiyor. Ben bu hâlime gülüyor ve karşılaştığım insanlara *"Hanzala münâfık oldu"* diyordum. Nihâyet Ebû Bekr bana: "Sana ne oluyor, niye böyle konuşuyorsun?" dedi. Ben de ona hâlimi anlattım. O, "Biz hepimiz öyle yapıyoruz, hepimizin durumu aynı, öyleyse biz de mi münâfıkız?" dedi. Nihâyet Hanzala, Nebî (s.a.)'e gitti. Durumu ona da anlatınca Cenâb-ı Peygamber (s.a.) buyurdu ki: *"Yâ Hanzala, siz evlerinizde de, benim yanımda olduğunuz gibi olsanız, melekler yataklarınızda sizinle el sıkışırdı. Fakat bazan öyle, bazan böyle"*.[47]

44. el-Câsiye, 45/21
45. İbn Mâce, Zühd, 24
46. el-Müddessir, 74/8-9
47. Müslim, Tevbe, 12-13

Allah Rasûlü'nün ashâbından, künyesi Ebû Dâvûd Sicistânî'nin kitabında *Ebû Kesîr* olarak geçen Leclâc isimli bir zât daha var. Rivâyete göre bu zât elli yaşlarında Rasûlullah'a İslâm'ını açıklamış ve 120 yaşlarında iken vefât etmiştir. Leclâc der ki: "Allah Rasûlü'ne teslîm olduğum günden beri karnımı yiyecekle doldurmadım. Yetecek kadar yedim, yetecek kadar içtim."

Ebû Cuhayfe isimli sahâbînin hanımı otuz dirhemini saklamış ve unutuvermişti. Aradan bir yıl geçince hanımın sakladığı hatırına geldi. Ebû Cuhayfe ona dedi ki: "Ey zâlim Hüzeyl'in bacısı! Dolu ev ne kötüdür. Eğer sen bu halde ölüverseydin, ben kendimi Allah indinde mal depolayıcısı sayardım. Allah'ın Rasûlü öldü, onun devri gözlerimizin önünde geçti, vefâtı daha pek yeni. O ne bir dirhem bıraktı, ne bir dînar, ne de bir kuruş. Ne bir buğdayı vardı, ne de arpası."

Hakîm b. Hızâm şöyle dermiş: "Sabâha çıktığımda yanımda bir ihtiyâcının giderilmesini isteyen birini, ya da bir işine yardım dileyen birini görünce bunu ecri gerektiren bir musîbet olarak değerlendirdim."

Rivâyete göre Üsâme'nin iki aylık veresiye bir at satın aldığını duyan Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştu: "*Üsâme tûl-i emel sahibiymiş*"[48].

Anlatıldığına göre Bilâl Habeşî ve Suheyb Rûmî, bir Arab kabîlesine giderler, halka konuşma yaparlar. İnsanlar onlara: "Siz kimsiniz?" diye sorarlar. Onlar da: "Birimizin adı Bilâl, diğeri Suheyb. Biz dalâlette idik, Allah bize doğru yolu gösterdi. Köle idik, Allah bizi hürriyetimize kavuşturdu. İhtiyaç sahibi idik, Allah bizi zengin kıldı. Eğer bizi evlendirirseniz Allah'a hamdederiz. Eğer bu teklîfimizi kabul etmezseniz Allah'ı tesbîh ederiz." derler. Halk: "Sizi evlendirdik, hamd Allah'a mahsûs" deyince Suheyb Bilâl'e şunları söyler: "Sen bizim Allah Rasûlü ile geçen günlerimizi ve savaşlarımızı onlara anlatmadın mı?" Bilâl: "Sen doğru söylüyorsun. Ben seni sıdk (doğru sözlülük) ile nikahlıyorum" der.

Abdullah b. Rebîa ile Mus'ab b. Umeyr birbiriyle kardeş yapılmıştı. Abdullah der ki: "Mus'ab'a bakıyor ve hâline acıyarak gözümden yaşlar akıyordu." Ben onu Mekke'de refah içinde yaşarken görmüştüm. Başında kıldan bir başlık vardı. Şimdi ise ben Medîne'nin bahçelerini dolaşıyor ve bir müdd hurma karşılığı kova ile su çekiyorum. Aldığım ücreti de Mus'ab b. Umeyr'e götürüyorum."

48. Zebîdî, İthâfu sâdeti'l-muttakîn, X, 238; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 47

Mus'ab bir gün Allah Rasûlü'nün huzûruna girmiş, onun yanında bulunan bir mikdâr hurmanın birazını yemiş, kalanını da kardeşi Abdullah b. Rebîa'ya götürmüştü.

Allah Rasûlü, Abdurrahmân b. Avf ile Sa'd b. Rebî' kardeş yapmıştı. Sa'd'in iki hanımı vardı. Kardeşi Abdurrahmân'a dedi ki: "Malımı aramızda bölüşelim. Hanımlarımdan birini boşayayım, sen onunla evlen". Abdurrahmân b. Avf bu teklifi kabul etmedi ve: "Sen bana çarşıyı göster" dedi. Çarşıya gitti ve hurma, yağ gibi şeyler alıp satarak para kazanmaya başladı.

Rivâyete göre Peygamberimiz'e bir misâfir geldi. Peygamberimiz hanımlarının yanında misâfire ikram edecek bir şey bulamadı. Bu sırada Allah Rasûlü'nün yanına ensârdan bir adam geldi ve misâfiri alıp evine götürdü. Önüne sofrayı kurdu ve hanımına kandili söndürmesini işâret etti. Kendisi de sanki yemek yiyormuş gibi elini sofraya getirip götürüyor ve ağzını şapırdatıyordu. Misâfir doyuncaya kadar güzelce yedi. Sabahleyin Allah Rasûlü ona dedi ki: *"Allah, senin misâfirine ikrâmından hoşlandı ve şu âyeti inzâl buyurdu:* ***"Kendileri zarûret içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler"***[49].

İbn Ömer'in anlattığına göre, ashâb-ı kirâmdan birisine bir koyun kellesi hediye edilmişti. O da kendi kendine "herhalde komşumun benden daha çok ihtiyâcı olmalı" diye onu komşusuna gönderdi. Herkesin aynı duygularla komşusuna vermesi sonucu yedi ev dolaştıktan sonra kelle nihâyet ilk sâhibine geri geldi. Bu olay üzerine de yukarıda bahsi geçen âyet-i kerîme indi: **"Kendileri zarûret içinde olsalar bile onları kendilerine tercîh ederler"**[50].

Sahâbeden gelen bu tür rivâyetler pek çoktur. Onlardan herbirinin anlattığımız ma'nâdaki özelliklere sahip olduğu bilinmektedir. Mü'minlerin bu tür davranışları özümsemesi ve sahâbîlerin işlediği her türlü tâatı, konuştuğu her türlü hikmeti benimsemesi gerekir. Biz çoğun azını anlattık. Sahâbîleri anlatmaktan murâdımız, anlayanlara bu konuda özel bir işâret ve uyarıdır. Hulefâ-i râşidîn konusunu anlatırken geçen açıklamalar gibi, bunların da açıklamaları vardır. Ancak bunlar, anlamak için konuya tedebbür ve teemmül nazarıyla bakanlara gizli olan şeyler değildir.

49. el-Haşr.59/9. Buhârî, Tefsîru sûre 59, 6
50. el-Haşr, 59/9

YEDİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFTA ÂDÂB

TASAVVUFTA ÂDÂB

I- EDEB VE ÂDÂB

Allah Teâlâ buyurur: "**Ey îman edenler, canlarınızı ve ehlinizi** (çoluk-çocuğunuzu) **cehennem azâbından koruyunuz.**"[1] Rivâyete göre İbn Abbâs bu âyetin tefsîrinde şunları söylemiştir: "Çoluk çocuğunuzu eğiterek; edeple yetiştirerek onlara cehennemden kurtulmayı öğretin." Nitekim Peygamber (s.a.) buyurur: *"Hiçbir baba evlâdına edebden daha değerli bir armağan veremez."*[2]

Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"Beni Rabbım terbiye etti ve edebimi güzel yaptı."*[3] Hz. Peygamber (s.a.)'in bütün peygamberler arasında *"edeb"* kelimesiyle ifâde edilen özel yeri, *"Edebimi güzel yaptı"* lâfzıyla ortaya çıkmaktadır. Değilse, bütün peygamberleri terbiye eden Allah Teâlâ'dır.

Muhammed b. Sîrîn'den: "Allah'a en yakın ve kulu Allah'a en çok yaklaştıran edebin hangisi" olduğu soruldu. Şu karşılığı verdi: "Hakk'ın rubûbiyetini tanımak *(ma'rifet)*, O'na itâat etmek, genişlik zamanında hamd, darlık zamanında sabretmek."

Hasan Basrî'ye sordular: "İnsanların edeb bilgisi çoğaldı fakat edeb azaldı, edebin dünyâda en yararlı, ukbâda en erdirici olanı hangisidir?" Hasan Basrî şu karşılığı verdi: "Önce dinde ince kavrayış *(tefakkuh)* lâzımdır. Çünkü böyle bir anlayış, tâliblerin kalplerini cezbeder. Sonra

---

1. et-Tahrim, 66/6
2. Tirmizî, Birr, 33.
3. Keşfu'l-hafâ, I, 70.

dünyâya karşı zâhid davranmak, çünkü bu da insanı Allah'a yaklaştırır. Son olarak da Allah'ın kul üzerindeki hakkını bilmek. Bu da kâmil ma'nâda bir îmânı içine alır."

Saîd b. Müseyyib der ki: "Allah'ın üzerindeki hakkını bilmeyen, O'nun emir ve nehyine uymayan edebden uzaktır."

Gülsüm Gassânî: "Edeb kavlî ve fiilî olmak üzere iki türlüdür. Nefsine sözlü (kavlî) edebinde yumuşak davranan amelin sevâbını kaybeder. Allah, davranışlarındaki (fiilî) edebiyle kendisine yaklaşmaya çalışana gönüller sevgisi ihsân eder, kusurlarını görmezden gelir ve kendisinden edeb öğrenenlerin sevâbına onu da ortak eder." der

Rivâyete göre İbn Mubârek şöyle demiştir: "Edebin azı ilmin çoğundan daha değerlidir." Bir başka seferinde de: "Ârif için edeb, mübtedî için tevbe mesâbesindedir." demiştir.

Edeb, fakirlerin dayanağı, zenginlerin süsüdür. Halkın, edeb konusunda birbirinden farklı üç derecesi vardır: Dünyâ ehlinin edebi, dindarların edebi, dindarlardan havâssın edebi. Ehl-i dünya, edeb denilince genellikle fesâhat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve san'atkârlık gibi şeyleri anlarlar. Dindarlar da edebi daha çok riyâzat, organları eğitmek, gönlü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terketmek, şüphelilerden kaçınmak, tâatlara koşmak ve iyilikte yarışmak şeklinde yorumlarlar. Dindarlardan havâssın edeb anlayışı; kalp temizliği, sırlara riâyetkâr olmak, ahde vefâ, hâl ve vakti muhâfaza, havâtır, vârid ve ilhâm türü uyarılara değer vermemek, iç ve dış dengeyi korumak, kurb makamlarında, taleb ânında, huzûr ve vuslat zamanlarında edebe sarılmaktır.

Anlatıldığına göre Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: "Ancak nefsini edeble yenmesini bilen, Allah'a ihlâsla amel edebilir". Yine Sehl demiştir ki: "İlâhî emirlere uyma konusunda Allah'tan yardım isteyenler, edeb-i ilâhîye riâyette sabra erişirler."

"Âdâbın en yücesi tevbedir, nefsi şehvetlerden alıkoymaktır." denilmiştir.

Sûfîlerden birine: "Nefsin edebi nedir?" diye soruldu. Şu karşılığı verdi: "Ona iyiliği öğretip teşvik etmek; kötülüğü tanıtıp vazgeçirmektir."

"Kâmil ma'nâda edeb, ancak peygamberlerde ve sıddîklarda olur."

Ahmed b. Muhammed Basrî'den işitmiştim. O da Celâcilî Basrî'den duymuş: "Tevhîd îmânı, îmân şerîatı, şerîat da edebi gerektiririr. Edebi olmayanın şerîatı, şerîatı olmayanın îmânı, îmânı olmayanın da tevhîdi yoktur."

Ebû'l-Abbâs b. Atâ'dan "edebin ne olduğu" sorulmuştu da şu karşılığı vermişti: "Güzelliklere vâkıf olmaktır. Allah ile ilişkilerinde, gizli ve âşikâr, edeb üzre bulunmaktır. Eğer bunu yapabilirsen ehl-i edeb sayılırsın." Bu sözün ardından İbn Atâ aynı anlamda şöyle bir şiir okudu:

Konuşunca bütün zarâfeti ortaya çıkar,
Susunca da bütün güzellikleri zâhir olur.

Sûfîlerin sefer, hareket, ikâmet, hâl ve durumlarına göre bir takım edebleri vardır. Bu âdâb konusu onların şekil ve usûl bakımından başkalarından ayrıldıkları, kendilerine has özel durumlarıdır. Ayrıca onların birbirlerine olan üstünlükleri edeb sâyesinde bilinmektedir. Yine bu sâyede sâdık sûfîlerle yalancı ve iddiâcılar birbirinden ayrılmakta, tahkîk ehli olanlar ortaya çıkmaktadır. Biz sûfîlerin âdâba dâir görüşlerinin bir kısmını bundan sonraki ilgili bölümlerde özet bir biçimde açıklayacağız. Bu konuya ilgi duyup ayrıntılara vâkıf olmak isteyenler, o bölümlere başvursun.

II- ABDEST VE TEMİZLİK ÂDÂBI

Abdest ve temizlik konusunda ilk edeb, abdest için gerekli bilgileri öğrenmek, farz ve sünnetlerini tanımak, müstehab ve mekruhlarından haberdar olmak, mendûb ve fazîletlerini bilmektir. Çünkü bütün bu ayrıntılara ancak ilim, araştırma, inceleme, kitap ve sünnete uygun bir ihtimâm ve ihtiyâtlı bir yaklaşım sâyesinde vâkıf olunabilir. Bu da güzel ve sağlam bir yola tâbi' olmak, işi ihtiyât ve dikkatle ele almayanı kınamak ve kalb ile inkârı bir kenara bırakmak sûretiyle olur. Allah azîmetle amel etmeyi sevdiği gibi, yerine göre ruhsatla ameli de sever. Sûfîler dışındaki kişilerin ruhsatla amel etmelerini gerektirecek bir takım engelleri ve meşgûliyetleri bulunabilir. Bu yüzden onlar ruhsatla amel ettiklerinden dolayı ma'zûrdurlar.

Sebeplerle iştigâli terkederek kendilerini bütünüyle ibâdet ve zühde vermiş sûfîler için takvâ, abdest ve ihtiyâta sarılmada dikkatsizlik; temizlik ve tahârette gevşeklik gibi husûslarda özür sözkonusu olamaz. Dervişlik ve

sûfîlikten başka bir meşgûliyeti olmayan kimselerin de güçleri yettiğince, âdâb konusunda gayret sarfetmeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: **"Gücünüz yettiği ölçüde Allah'dan sakının"**[4] Ben bir cemâat gördüm. Her namaz için abdest tazeliyor, diğer namaz vakti girmeden abdeste kalkıyorlardı. Ki bu sûretle abdestlerini tamamlamaları ile namaza kalkmaları birbirine bitişik olmuş oluyordu.

Sûfîlerin abdest konusundaki edeblerinden biri de yolculuklarında ve sâir zamanlarında dâimâ abdestli olmaktır. Onların bu konudaki temel dayanağı, aşağıdaki âyete istinâden ölümün ne zaman geleceğini bilmemeleridir: **"Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an ileri gidebilirler."**[5] Sûfîler ölüm kendilerine ansızın gelecek olursa onu abdestli karşılamayı arzu ettiklerinden dâimâ badestli bulunurlar.

Husrî bana: "Geceleyin ne zaman uyansam kalkıp abdestimi tazelemedikçe uyumam." diye anlatmıştı. Onun bu durumu abdestli uyuduğunu, uyanınca da abdesti bozulmuştur, diye abdestini tazelediğini gösterir. Nefsini abdestsiz uyumamak üzere te'dîb etmişti.

Büyük şeyhlerden birinin abdest konusunda biraz vesvesesi vardı. Bu yüzden de çok su dökerdi. Bana şöyle anlatmıştı: "Bir gece yatsı namazı için abdest tazeliyor, kendi kendime su döküyordum. Gecenin bir yarısı geçti, hâlâ içime sinmedi ve vesvese hali gitmedi. Ağladım ve dedim ki: "Ya Rabbi, beni bağışla." Hâtiften şöyle bir ses duydum: "Ey filân kişi, afv ancak ilimle; ya'ni ilme uymakla olur." Bu sözleri söyleyen zat Ebû Abdullah Rûzbârî'dir.

Şöyle bir rivâyet vardır: "Şeytan âdemoğlunun bütün amellerinden bir nasîb almak için uğraşır durur. Bu nasîbin insanların emrolundukları şeylerde yaptıkları ziyâdelik veya noksanlıklardan olmasına pek aldırmaz."

Cüneyd'in üstâdı İbnü'l-Kerenbî bir gece cünüb olmuş ve üzerinde sert, kalın ve eski bir giysi varmış. -Onun giysisinin bir kolu ile bazı parçaları Ca'fer Huldî'nin yanında saklanmaktaydı ki, bir kaç rıtl (üç-beş kg.) ağırlığındaydı.- İbnü'l-Kerenbî suyun kenarına gelmiş. Hava son derece soğukmuş. Soğuğun şiddetinden nefsi suya girmek husûsunda direnmiş. Nefsinin bu i'tirâzını görünce kendini suya atıvermiş. Elbisesiyle bir süre suda yüzdükten sonra çıkmış. Kendi kendine elbise kurumadıkça üzerinden

4. et-Tegabün, 64/16
5. el-A'raf, 7/34

çıkarmamaya ahdetmiş. Bu kalın elbise de tam bir ayda kuruyabilmiş. Onun böyle yapmaktan amacı nefsini te'dîb etmekti. Çünkü nefsi, cünüblükten sonra yıkanmayı emreden ilâhî emre karşı direnmişti.

Sehl b. Abdullah mürîdlerini çok su içmeye, yere az su dökmeye teşvîk eder, "Suyun da bir hayâtı vardır. Onun ölümü, yere dökülmektir." derdi. Sehl, çok su içmeyi nefsi zaafa uğratmaya, şehvetleri öldürmeye ve nefsin gücünü kırmaya vesîle olarak görürdü.

Ebû Amr Züccâcî,Mekke'de yıllarca mücâvir olarak ikâmet etti. Hâcet-i tabîiyyesini göreceği zaman bir fersah kadar Harem'in dışına çıkar, ihtiyâcını öyle görürdü. Bana ulaşan bilgiye göre bu zât, otuz yıl süreyle aslâ Harem dâhilinde büyük abdest bozmamıştır.

İbrâhim Havvâs, sahrâya çıktığı zaman yanında küçük bir su kabı bulundurur ve suyun çok azını içer, kalanını abdest için saklardı. Suyu susadığında içmek yerine, abdestte kullanmayı tercih ederdi.

Nehir kenarlarında dolaşan, bununla birlikte yanlarından ibrik, ya da testi ile suyu eksik etmeyen bir grup gördüm. Bunlar nehrin kenarında bulunan insanlar sebebiyle, abdestleri sıkıştığında oturup avret yerini açarak abdest bozmak mümkün olmaz, diye böyle yaparlardı. Yanlarında taşıdıkları içinde su bulunan ibrik ve testi ile tenhâ bir yere çekilip hâcetlerini görürlerdi. Bu tutum, onların gönüllerine daha güvenli geliyordu.

Sûfîler küçük abdest bozduktan sonra âletlerini fazlaca çekip sündürmeyi de pek hoş karşılamazlar. Çünkü bu sâyede damarların gevşeyip idrârı tutamaması, dolayısıyla damlacıkların devam etmesi sözkonusudur. Bu konuda ifrât, suyun bulunmadığı zarûret hallerinde mümkün görülebilir. Bence tahâretten sonra pantalon ve şalvar türü birşey giymek, izâr ve peştemal kuşanmaktan daha iyidir. Abdest hazırlığı sırasında ise izâr daha hafîf ve kullanışlıdır.

Sûfî az veyâ çok, yaş veyâ kuru, domuz kılından yapılmış giysilerden sakınmalı, ayaklarına da ayakkabı ve sandalet türü şeyler giymeyi tercih etmelidir.

Şöyle bir söz vardır: "Yanında ibrik ve testi taşımayan bir sûfî görürsen bilesin ki o, isteyerek ya da başkaldırarak namazı terketmeye ve avret yerini açmaya azmetmiş demektir."

Zahrân taraflarında bir yerde ikâmet etmekte olan zâhid bir cemâat görmüştüm. Bir evde kalıyorlardı. Birbirlerinin helâya giriş ve çıkışlarını aslâ görmezlerdi. Kendilerini öylesine eğitip yetiştirmişlerdi ki, herbiri helânın boş olduğu saatte ihtiyâcını görür, giriş ve çıkışta kimseyle karşılaşmazdı.

Yine bir adam görmüştüm, yellenmesini sahrâlarda ve tenhâ mekânlarda abdest bozduğu zamanların dışında kontrol altında tutacak bir meleke kazanmıştı.

İbrâhim Havvâs, Mekke'den Kûfe'ye kadar tek başına gittiği hâlde toprakla teyemmüme ihtiyâc duymazdı. İçmek için yanında taşıdığı suyu, abdeste saklardı.

Şeyhlerden bir grubu da zarûret hâli hâriç, hamama gitmeyi hoş karşılamazlardı. Eğer mecbûr kalırlarsa giderler, fakat aslâ çıplak girmezlerdi. Hamamdan çıkıncaya kadar da peştemal kuşanırlardı. Hizmetkârların kendilerine dokunmalarına ve üzerlerinine su atmalarına izin vermezlerdi. Hamama grup hâlinde girdiklerinde birbirlerini keselerlerdi. Hamamda kendilerinden başkaları da bulunduğu zaman, yüzlerini duvardan yana çevirirlerdi ki, kazârâ gözleri kimsenin avret yerine değmesin. Sûfîlerden bir grubu da kendileriyle hamama giren kimseleri peştemalsız bırakmazlardı.

Etek ve koltuk temizliği yapmak, güzel ve fıtrî sünnetlerdendir. Bunları güzelce tıraş edemeyen kimse, tenhâda yoluversin. Duyduğuma göre Sehl b. Abdullah'ın mürîdleri birbirlerinin başını tıraş ederlermiş.

Îsâ Kaşşâr Dîneverî'den şöyle duymuştum: "Benim bıyığımı ilk kesen, Şiblî'dir. Çünkü ben kendisinin hizmetinde bulunuyordum."

Sûfîlerden bir grubu "sünnettir" diye saçı ikiye ayırmayı tercih etmiştir. Bu durum gençler için hoş değilse de, eğer sünnete uymak isterlerse ihtiyarlar için hoştur.

Yine sûfîlerden biri : "Fakirlik Allah'dan ama, bu pislik ne oluyor?" der.

Sûfîlere göre en güzel şey temizlik, tahâret, temiz giysi, sürekli misvak kullanmak; akarsu yanında, geniş arazide, çevredeki câmilerde ve halvet mekânlarında konaklamak, kış ve yaz her cuma gusletmek, güzel koku kullanmaktır. En temiz iş, akarsu ile sürekli yıkanıp temizlenmektir, abdest tâzelemektir, abdestte organlarını tam yıkamaktır.

Kişinin temizlik konusunda titizlik göstermesi, akarsu bulmak için bulunduğu yerden ayrılıp uzaklaşması; rengi, kokusu ve tadı değişmiş suları kullanmaması vesvese sayılmaz. Yıkanmak için temiz bir yer araştırmak, görünen ve görünmeyen organların bitişme ve ayrışma noktalarının temizliğinde titizlik göst mek, burun deliklerine suyu ulaştırmak, gerek abdestte, gerekse gusülde derinin her yanına ve bütün âzâlara suyu iletmeye çalışmak vesvese sayılmamalıdır. Takvâ ve temizlik gereği olan her türlü sakınma, yasaklanan vesveseye dâhil değildir. Aksine bunlar hep, **"Gücünüz yettiği ölçüde Allah'dan sakının"**[6] emrinin hükmüne girer.

Yasak olan vesvese, fazîletlerle meşgûl olurken farzları unutturarak insanı ilim ölçüleri dışına çıkaran vesvesedir. İlmin koyduğu ölçülere muhâlefetle bir *"müdd"* ölçüsü su ile abdest, bir *"sâ'"* ölçüsü su ile gusül abdesti almak gibi. Bu konuda işin doğrusu, her vakitte en uygun ölçüler içinde bulunmaktır. Suyun bol olduğu zamanlarda kalbi mutmain olacak şekilde organlarına suyu ulaştırmak; suyun bol olmadığı zaman ise az bir su ile abdest tazeleyip temizlenmektir. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: *"Allah Rasûlü'nün ashâbı ancak toprağın tozunu ıslatacak kadar bir su ile abdest alırlardı."*[7]

Birini tanırım, yüzünde bir yarası vardı. Su, yarasına zararlı idi. Bununla birlikte o, oniki yıl boyunca her namaz vaktinde abdest tâzelemeyi asla terketmedi. Bir başkası daha vardı. Gözüne su iner inmez hemen hastalanır, doktora götürürlerdi. Tedâvîsi için çok para harcadılar. Nihâyet bir gün doktor dedi ki: "Bir kaç gün yarasına su değmemesi ve sırtüstü yatması gerekir." Fakat o, bunları dinlemedi. Gözünü kaybetmeyi, abdest ve temizliği terketmeye tercih etti. Bu zât, Ebû Abdullah Râzî el-Mukri' idi.

Anlatıldığına göre İbrâhim b. Edhem, bir gecede defalarca kalkar ve her def'asında abdest tazeleyip iki rek'at namaz kılardı.

İbrâhim Havvâs, Rey câmiinde suyun içinde ölmüştü. Karın ağrısından şikâyeti vardı. Suya girer ve kendi kendine yıkanırdı. Yine böyle bir def'asında yıkanmak üzere suya girmiş ve fakat suyun içinde rûhunu teslim etmişti.

İşte bütün bu anlattıklarım, ehl-i safvet olan sûfîlerin abdest ve tahâret âdâbına âid, şu anda hatırıma gelenlerdir. Başarıya erdirecek olan Allah'dır.

---

6. et-Teğâbün, 64/16
7. Ebû Dâvûd, Salât, 11

III- SÛFÎLERİN NAMAZ ÂDÂBI

Sûfîlerin namazla ilgili ilk edebi, namaza âid bilgileri öğrenmek, namazın farzlarını, sünnetlerini, âdâbını, fazîlet ve nevâfilini bilmektir. Namaz için gerekli olan konuları araştırmak, bunları ilim ehlinden sorup öğrenmektir. Çünkü namaz dînin direği, âriflerin gözünün nûru, sıddîkların sürûru, mukarreblerin tâcıdır. Namaz vuslat makâmıdır. Hakk'a yakınlık, heybet, huşû, haşyet, ta'zîm, vakar, müşâhede ve murâkabe mahallidir. Allah'a münâcâttır. O'nun huzûrunda durmak, O'na yönelmek ve O'ndan gayrı herşeyden yüz çevirmektir.

Namaz konusunda avâmın âlimleri taklîd etmeleri; fakîhlerin fetvâlarına başvurmaları yeterli olmakla birlikte, âlimlerin ruhsat, fetvâ ve te'vîl türü görüşlerine de güvenmeleri gerekir. Çünkü ulemânın ruhsat ve fetvâsının kaynağı, Allah'ın yaratıklarına verdiği genişlik ve müsâmahadır.

Halk arasında sûfîlik özellikleriyle temâyüz etmiş, el emeğiyle geçinmeyi terkederek mâsivâ ile her türlü bağını kesmiş ve Allah'a yönelip *"ehlullah"* adıyla anılarak Allah'a nisbet edilen kişiler, âdâba riâyetten geri kalmazlar, namazın ahkâmına titizlik ve ihtimâmdan yorulmazlar. Namazın farzlarını, sünnetlerini, âdâb ve nevâfilini icrâdan asla geri durmazlar. Çünkü onların bundan önemli işleri yoktur. Hiçbir işe namazdan daha çok ihtimâm göstermezler.

Sûfîlerin namaz konusunda bundan sonraki edebi ise, vakit gelmeden önce namaza hazırlanmaktır. Bu sâyede namazın makbûl olan ilk vaktini kaçırmamış olurlar. Bu ise ancak, namazın ilk vaktini bilmekle mümkün olur. Vakti bilme işi de, güneşin zevâl vaktini; her beldedeki zevâlin gölge ölçüsünü bilenlere müyesser olur. Her vakitte güneşin hangi ölçülerle zevâl vaktine girdiğini ve bu ölçülerin artış ve eksilme zamanlarını bilmek gerekir. Kişinin boyu, başka bir ölçü olmadığı zamanlarda, bu iş için bir ölçü birimi olarak kullanılabilir. Kişinin boyunun gölgesi, bulunduğu yere göre bir ölçü birimi *(kadem)* itibar olunur.

Bu sayılanların yanısıra kişi, vakit ta'yîni için yıldızların konumunu, doğuş ve batışa göre ayın durumunu, ay menzilinde bulunan yıldızlardan herbirinin doğuş sırasını bilmesi gerekir ki, geceleyin yıldızlara baktığında gecenin ne kadarının geçtiğini, ne kadarının kaldığını bilebilsin.

Ayrıca kıbleyi ta'yîn için kutup yıldızı ve diğer yıldızlara âid bilgilere de ihtiyac vardır. Çünkü kıble ta'yîni ancak araştırma ve incelemeyle

gerçekleşebilir. Bu yüzden her beldenin semt olarak Kâ'be'ye göre ne tarafa düştüğünü bilmek gerekir. Bunun sağlıklı olabilmesi de Mekke'nin bulunulan yere göre ne tarafta olduğunu araştırmak ve Kâ'be'ye göre hangi cihette olduğunu bildiği beldeye bu hükmü ircâ' etmekle mümkün olur. Ayrıca kutub yıldızının ve diğer yıldızların hangi noktalarda bulunduğunun da bilinmesi gerekir. Hatta geceleyin yol ve yön gösteren gezegenlerin durumunun da bilinmesi lâzımdır. Çünkü belki kişinin yolu sahrâya düşer, ya da denizde gemiyle yolculuk yapmak zorunda kalır, bu bilgi o zaman kendisine lâzım olur.

Sehl b. Abdullah: "Sâdık kişinin sıdkının alâmeti cin tâifesinden bir tâbiinin bulunması ve namaz vakti girince kendisine haber vermesi, eğer uykuda ise uyarmasıdır." dermiş.

Sûfîlerden öyleleri vardır ki, kendilerinin gece ve gündüze âid, günler boyu süren ibâdet, zikir ve Kur'ân tilâveti türünden evrâdları vardır, fakat bunlardan hiçbirini diğerine karıştırmadan sırasıyla icrâ ederler.

Niyyet ve iftitâh tekbîri edebi: Hazırlığını tamamlayan ve ilk vaktinde namaza başlamak isteyen kimse, tahrîme *(iftitah)* tekbiri ile niyyeti birbirine bağlı olarak yapmalıdır. Birinin diğerini geçmemesi, aksine her ikisinin aynı anda olması gerekir. Nitekim Cüneyd şöyle demiştir: "Herşeyin bir temizlik *(safvet)* noktası vardır. Namazın safveti, ilk tekbîridir. " Bu söz, ilk tekbîrin niyyetle birlikte olması gerektiğini, değilse namazın câiz olmadığını gösterir. Çünkü tahrime tekbîri ve niyyet, kulu namaza bağlayan akiddir. Eğer bu bağ *(akid)*, sağlam olursa, bundan sonra namaza onu bozacak; fazîletini eksiltecek bâtınî âfetler giremez. Namaz kılana kalacak olan da, niyyeti ve bu akdi; ya'nî niyyetle beraber aldığı tekbîrdir.

İbn Sâlim'i şöyle derken duymuştum: "Niyyet, Allah ile, Allah için ve Allah'dan olur. Niyyetten sonra kula gelen âfetler düşmandan; ya'nî nefs ve şeytândandır. Dolayısıyla onlar, şeytanın hissesine düşer. Şeytanın hissesi, çok da olsa, Allah ile, Allah için ve Allah'dan olan az niyyete denk olamaz."

Ebû Saîd Harrâz'a sordular: "Namaza ne ile girilir?" Şu karşılığı verdi: "Namaza durmak demek, kıyâmette Allah'ın huzûrunda bulunmak gibi, O'na yönelmektir. Sen ve O, karşı karşıyasınız. Arada tercüman yok. Sen O'na yönelmiş münâcât ediyorsun; büyük bir Melik'in huzûrunda bulunduğunun bilinci içindesin."

Âriflerden birine sordular: "İlk *(tahrîme)* tekbîri nasıl alırsın?" Şu karşılığı verdi: "Allahu Ekber diye ilk tekbîri, elifin *azameti*, lâm'ın *heybeti*, hâ'nın *kurb ve murâkabes*iyle sözümde ve özümde Allah'dan başka bir büyük kalmayacak şekilde alırım."

Bir başka sûfî de şöyle der: "Sen tekbîr aldığında O sana bakmakta ve senin gönlüne âgâh bulunmaktadır. Sağ yanında cennet, sol yanında cehennem olduğunu düşünerek tekbîrini al!"

Kıyâm âdâbı: Kul namaza dâhil olduğunda gönlünde, huzûrunda bulunduğu Allah'dan başka hiçbir şey olmamalıdır ki, Hakk'ın kelâmını anlayabilsin ve her âyetin ma'nâsına ve zevkıne varabilsin. Çünkü insanın namazdan payı bilinçle ve kalp huzûruyla kıldığı kadardır.

Ebû Saîd Harrâz, namazın âdâbını anlattığı kitabında der ki: "Tekbîr için ellerini kaldırdığında gönlünde zât-ı kibriyânın azametinden başka büyük olmamalıdır. Tekbîr sırasında senin nezdinde Allah'dan daha büyük birşey kalmamalıdır ki, O'nun büyüklüğüyle gözünden ve gönlünden dünyâ ve âhiret duyguları silinip gitsin."

Ebû Saîd Harrâz'ın söylediklerinin ma'nâsı şudur: Eğer Allahu Ekber dediğin zaman, gönlünde Allah'dan başka büyük varsa, sen sözünde sâdık değilsin, demektir.

Kırâatta edeb: Kur'ân âyetlerini gönül kulağıyla, âdetâ Allah'dan dinliyormuş gibi, ya da Allah'a okuyormuş gibi bir müşâhede ile okumaktır. Ebû Saîd Harrâz der ki: "Böyle düşünmek idrâk ehli için yüce bir anlayıştır."

Rükû'daki edeb: Sırtını dümdüz yapıp yere eğilmek, böylece bütün mafsallarını arşa doğru tutmaktır. Sonra da gönlünde Allah'dan daha yüce bir şey kalmayacak şekilde O'nu yüceltmek ve nefsini bir toz zerresinden daha küçük görmektir. Başını rükû'dan kaldırıp *"Semiallahu li-men hamideh"* dediğinde Allah'ın kendisini işittiğini bilmektir.

Secdedeki edeb: Secde sırasında kulun gönlünde kendisine Allah'dan daha yakın hiçbirşeyin kalmamasıdır. Çünkü secde, kulun Rabbına en yakın olduğu durumdur. Böyle olunca kulun diliyle de Allah'ı karşıtlarından tenzîh etmesi gerekir. Kulun kalbinde Allah'dan daha büyük, O'ndan daha izzetli hiçbir şey bulunmamalıdır. Kul namazını bu minvâl üzere tamamlar.

Bu duyguların yanısıra, kulda kendini eritecek bir haşyet ve heybet duygusu bulunur. İçinde kendisini namazdan daha ziyâde meşgûl edecek bir

başka duygu bulunmaz. Huzûrunda durduğu zât yerine başkalarıyla meşgûl duruma düşmemeye çalışır.

Kişi bu duygularla **teşehhüd**de oturup duâlarını okur ve **selâm** verir. Bunların hepsi, ne söylediğini ve kiminle muhâtab olup kime münâcâtta bulunduğunu bilen kişilerin hâlidir. Kul namaza girerken "Allahu Ekber" diyerek yaptığı akdi, ancak bu sûretle tamamlamış ve namazdan çıkmış olur. Bunların hepsi, benim Ebû Saîd Harrâz'ın kitabında gördüklerimdir.

Ben bir grup insan görmüştüm, Allahu Ekber diye yaptıkları akid ve niyyetle başladıkları namazı vesveseye düşmeden tamamlayabilmek için hafif tutuyor ve uzatmayı hoş karşılamıyorlardı.

IV- NAMAZIN DİĞER BA'ZI ÂDÂBI

Kul namaza girmeden önce, namaz edebiyle edeblenince sürekli namazda imiş gibi olur. Onun namaza kalkışı namazdaki hâlinden uzak olmaz. Sûfîlerin namazdan önceki edeblerinden biri murakâbedir; kalbi her türlü havâtır ve avârızdan, Allah'ın dışında herhangi birşeyin zikrinden korumaya çalışmaktır. Namazdan önce bu hal üzere olanlar, namaza kalktıklarında âdetâ bir namazdan başka bir namaza kalkıyormuş gibi kalkarlar. Namaza başladıkları sıradaki niyyet ve akidlerini namaz boyunca sürdürürler. Namazdan çıktıklarında tekrar namaz dışındaki huzûr-ı kalb hâline ve murâkabeye dönerler. Âdetâ onlar, namazın dışında oldukları zaman da namazda imiş gibidirler. Bu, onların namaz edebidir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) buyurmuşlardır ki: *"Kişi namaz vaktini gözleyip bekledikçe namazda gibidir."*[8] İşte namazda ve namazı beklemede edeb, budur. Benim anlatmaya çalıştığım konu da budur.

Namaza kalktığında ilk tekbîr sırasında heybet-i ilâhiyyeden yüzü kızarıp sararan birini tanırım. Yine namaza girişi sırasında kalbindeki niyyet ve akdi korumak için kalbine yoğunlaşan ve bu yüzden kaç rek'at kıldığının farkında olmadığından arkadaşlarından birini kıldığı namazın rek'atlarını saymak üzere yanına oturtan birini görmüştüm. Kaç rek'at kıldığının bilincinde olmadığı için, yanlış yapmaktan korkuyor ve yanında namazının rek'atlarını saymada yardımcı olacak birini bulunduruyordu.

Anlatıldığına göre Sehl b. Abdullah iyice zayıflamıştı. Hattâ neredeyse

8. Buhârî, Ezân, 30, 36

yerinden kalkamayacak duruma gelmişti. Ancak namaz vakti geldiğinde kendisine gücü iâde edilirdi. Mihrâbda kazık gibi dimdik dururdu. Namazdan çıkınca da eski zayıf hâline döner, yerinden kıpırdamaya güç yetiremezdi.

Çölde tekbaşına yolculuk yapan birini tanırım ki, nâfile evrâdını, gece namazını, sünnetleri ve hazar zamanında yapageldiği âdâbı terketmez ve şöyle konuşurdu: "Sûfî tâifesinin seferdeki hâliyle hazardaki hâlinin bir olması gerekir."

İhvânımdan biri vardı. Ne zaman birşey yiyip içecek, bir elbise giyecek veya bir mescide girip çıkacak olsa, hemen iki rek'at namaz kılardı. Sevindiği, ya da öfkelendiği zaman da yine aynı şekilde iki rek'at namaz kılardı.

Ebû Abdullah b. Câbân ile yolculuk yapmış olan arkadaşlarımız bana onun şöyle bir davranışını anlatmışlardı: Çölde yolculuk sırasında belli bir mesâfeye erişip arkadaşlarının ardısıra yola devâm etmek istediğinde, iki rek'at namaz kılmadan yerinden ayrılmazmış.

Sûfîler, edebleri gereği, imam olmaktan da, Mekke'de ve başka yerlerde namazda ilk safta bulunma gayretinden hoşlanmazlar. Namazı uzatmayı da iyi görmezler. İmâmet konusunda, kendileri hâfız da olsa, Fâtiha ve zamm-ı sûreyi düzgün okuyan birinin ardında kılmayı imamete tercîh ederler. Çünkü Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"İmâm* (cemâattan)*sorumludur."*[9]

İlk safta namaza durma kaygısı içinde bulunmayışları, insanları izdihâma ve sıkıntıya düşürmemek arzûsudur. Çünkü hadîste bu konuya dâir gelen rivâyet[10] sebebiyle, ilk safta namaz kılma gayreti içinde olanlar, izdihâma neden olmaktadırlar. Sûfîler ilk saf kaygısı taşımamakla, halkı kendilerine tercîh etmektedirler. Ancak ilk safta boş yer bulduklarında da, bu fazîleti ganimet bilirler.

Namaz uzadıkça sürçmeler, hatâ ve vesveseler de çoğalmaktadır. Amelleri sağlam yapmak, çok ve uzun yapmaktan evlâdır. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.) *namazı tam ve hafif icrâ etmede halkın en üstünüydü.*[11]

9. Ebû Dâvûd, Salât, 32; Tirmizî, Mevâkît, 39
10. Buhârî, Ezân, 73
11. Müslim, Mesâcid, 227; Tirmizî, Salât, 10

İbn Alvân'dan, Cüneyd'in yaşının ilerlemiş olmasına ve bedenine zaaf gelmiş olmasına rağmen, namazla ilgili evrâdını hiç terketmediğini işitmiştim. Hattâ kendisine "bunun sebebi" sorulduğunda şu karşılığı vermiş: "Başlangıç hâlimde beni Allah'a erdiren bu hâli, son demlerimde nasıl terkedebilirim?"

Yine sûfîlere göre, namazın dört âdâbı daha vardır:

1- Seccâde üzerinde huzûr-ı kalb ile bulunmak,

2- Allah'ın huzûrunda bilinç hâlini *(şühûd-i akl)* korumak,

3- Şüphe ve vesveseye düşmeden kalb huşûunu yakalamak,

4- Beklenti içinde olmadan namazın rükünlerini huzû ile yapmak. Çünkü kalb huzûru perdelerin kalkmasına, bilinç hâli ilâhî azarın izâlesine, kalb huşûu kapıların açılmasına ve huzû hâli sevâbın çoğalmasına medâr olur. Namazı huzûr-ı kalbden mahrûm olarak kılan sâdece oyalanmış olur. Bilinç hâlinden uzak olarak kılan sehve düşüp yanılır. Kalp huşûundan uzak kılan ise hatâ eder. Huzûu olmadan kılan da kendine acımasızlık etmiş sayılır. Bu dört özelliği yerine getirerek namaz kılan ise, namazın tam hakkını vermiş olur.

Bütün bunlar, sûfîlerin namaz âdâbı konusunda şu anda benim aklıma geliveren şeylerdir. Başarı Allah'dandır.

V- ZEKÂT VE SADAKA ÂDÂBI

Sûfîlerin zekât konusundaki âdâbına gelince: Allah'ın taksîminde onlara zekât farz kılınmamıştır. Çünkü Allah onlara, kendilerine zekât ve sadaka gerekecek kadar dünya malı vermemiştir. Mutarraf b. Abdullah b. Şıhhîr'in şöyle söylediği rivâyet olunur: "Bana göre Allah Teâlâ'nın bana dünya malı vermemiş olması, vermesinden daha değerlidir." Ehl-i tasavvuf genelde bu anlayıştadır. Onların gözünde, kendilerine dünyâ ni'meti verilmemiş olması, çok şey verilmesinden daha üstün bir değer taşımaktadır. Onlardan birisi dünyâlığa sâhib olma konusunda bakınız ne diyor:

Bana malımdan dolayı zekât farz değildir,
Hiç cömerd adama zekât farz olur mu?

Şâir âdetâ övünerek şunu söylüyor: "Bana aslâ zekât farz olmamıştır.

Çünkü ben, yanımda zekât farzolacak kadar mal birikmesine fırsat bırakmam."

Duyduğuma göre İbrâhim b. Şeybân, Şiblî ile karşılaşır. Meğer İbrâhim b. Şeybân, mürîdlerine Şiblî'nin yanına gidilmesini, onun yanında kalınmasını ve sözünün, sohbetinin dinlenmesini yasaklamışmış. Bu karşılaşmada onu denemek için sormuş: "Beş deveye gereken zekât ne kadardır?" Şiblî: "Farz olan, bir koyun vermektir. Ama bize gerekeni soruyorsan hepsini vermektir." demiş. Bununla bizim üzerinde bulunduğumuz sûfîlik yolu bunu gerektirir, demek istemiş. İbrâhim tekrar Şiblî'ye: "Bu konuda sizin imâmınız kim?" diye sormuş. O da: "Ebû Bekir Sıddîk'tır. Çünkü o malının hepsini çıkarıp Allah Rasûlü'ne vermişti de Allah Rasûlü'nün *"Çoluk çocuğuna ne bıraktın?"*[12] sorusuna: "Allah ve Rasûlü'nü" demişti. Böyle yaptığı için de kimse onu nehyetmemişti."

Sûfîlerden bir grubu kendi âdâb anlayışları gereği, zekât malı yemez, istemez ve verildiğinde almazlardı. Oysa ki zekât almalarını Allah mubâh kılmıştı. Böyle bir zekât malını yemiş olsalar, helâl ve temiz (*tayyib*) olan birşey yemiş olacaklardı. Şu kadar var ki onlar, zekât almayı terkederken fakirleri kendilerine tercih ediyor, zayıf ve ihtiyâç sâhibi olanları sıkıntıya sokmak istemiyorlardı.

Anlatırlar ki: Ebû Ya'kub Sûsî'nin arkadaşı Muhammed b. Mansûr, kendisine zekât, sadaka ve yemin keffâreti türünden birşey verildiğinde eğer getirilen şeyin bu sayılan cihetlerden birine âid olduğunu biliyorsa almaz; fakir mürîdlerine de aldırmazmış. Dermiş ki: "Kendim için hoşlanmadığım bir şeyi, kardeşlerimin almasını da istemem." Eğer getirilen şeyin zekât, ya da sadaka olduğunu bilmezse o zaman alır ve yermiş.

Diğer sûfîler de zekât alma konusunda genişlik göstermezler, ellerini tama' ile zekât malına uzatmazlar, dilenip istemezler ve minnet gördükleri şeyi almazlardı. İstemeden getirilenden yararlanırlardı. Bana ulaştığına göre sûfî kardeşlerimizden birisi, her sene sûfiyyenin fukarâsından olan dervişlere bin dînâr dağıtır ve ardından da: "Onlara zekâtından bir dirhem bile vermediğine" dâir yemin ederdi. (Çünkü bu zât, zekâtın farz olması için nisâbın üzerinden bir yıl geçmesi şartını beklemeden malını dağıttığı için kendisine zekât farz olmazdı.)

Anlatıldığına göre Ebû Ali Meştûlî, Mısır tüccârlarının hayretini mûcib olacak derecede sûfîlere infâk ederdi. Mısır tüccârları: "Bizim mallarımız

12. Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, I, 357

onun nafakasına yetmez." derlerdi. Bununla birlikte ona aslâ zekât farz olmamıştı.

Sûfî şeyhlerin büyüklerinden birini şöyle söylerken duymuştum: "Zenginlerden biriyle aramızda dostluk vardı. Gönlümde ona karşı bir hürmet ve muhabbet besliyordum. Zekâtını vereceği zaman beni de düşünmüş. Bu durum, benim kalbimde ona karşı bütün dostluk duygularını alıp götürdü."

Meşhûr imamlardan birine âid bir dervişe yazılmış şöyle bir not görmüştüm: "Sana zekât veya sadaka olmayan, içinde Allah'dan başkasına âid minnet bulunmayan birşey gönderiyorum. Kabûlünüz beni sevindirecektir."

Sûfîlerin, kendilerini tanımayan, hallerine âid bir iddiâda bulunmayan, onlara benzemeyen ve prensiplerini bilmeyen kimselerden istemeden, tama' etmeden ve nefsânî bir sevinç duymadan gelen şeyleri, geri çevirmeleri gerekmez. Çünkü bir haberde Hz. Peygamber (s.a.)'in Hz. Ömer b. Hattâb'a şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: *"İstemeden, nefsânî bir sevinç duymadan Allah'ın verdiği dünyâ malını al, geri çevirme!"*[13] Eğer geri çevirecek olursan Allah'ın sana gönderdiği birşeyi geri çevirmiş olursun. Geri çevirmez alırsan, o zaman muhayyersin. Eğer ondan yiyecek olursan, helâl ve temiz birşey yemiş olursun. Eğer onu durumunu bildiğin ve buna senden daha lâyık olduğunu gördüğün birine verecek olursan, bu daha da güzel olur.

Bana Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî şöyle anlatmıştı. Ebû Bekir Fergânî'nin adı, Ramazan ayında dağıtılan paradan alacak fakirler listesine yazılmıştı. O her gece gider, parasını alır ve onu adı bu listeye yazılmamış bulunan komşusu yaşlı fakir bir kadına verirmiş.

Sûfîlerden biri der ki: "Allah'tan alan izzetle alır. Aldığını Allah'dan başkasından gören, zilletle almış olur. Almayı Allah için terkeden izzetle, Allah'tan başkası sebebiyle terkeden ise zilletle terketmiş olur. Alma ve verme işini bundan başka bir temel üzerine binâ eden büyük bir tehlike ile karşı karşıyadır. Allah yanılanı isâbet edenden ayırır. O'na hiçbir şey gizli kalmaz."

Almanın, vermenin, ya da almayı terketmenin Allah için olmasının en

13. Buhârî, Zekât, 51

sağlam ölçüsü, kişinin nezdinde verilmekle verilmemenin; sıkıntı ile genişliğin müsâvî olmasıdır.

Bir grup da vardır ki, zekât ve sadakayı hediye, hibe, îsâr ve hayıra tercih ederler ve derler ki: "Allah Teâlâ zenginlerin malından fakirler için bir hak ta'yin etmiştir. Biz zekât ve sadaka aldığımız zaman Allah'ın bize ta'yin buyurduğu haklarımızı almış oluyoruz. Bunu terketmenin bir anlamı yoktur. Biz Allah ve Rasûlü'nün bizim için ihtiyâr ettiği şeyin üzerine birşey ihtiyâr edemeyiz. Ayrıca zekât ve sadakayı almaktan kaçınmak, nefse bir tür izzet izâfe etmek ve fakirliği hoş görmemektir."

Bu ma'nâda Ebû Muhammed Murtaiş'den şöyle rivâyet vardır. Murtaiş, zengin ve tüccârlardan oluşan mürîdleriyle bir toplantı hâlindeydi. Fakir ve sâillere ekmek dağıtan bir adam gördü. Fakir ve dilenciler onun başına üşüşmüştü. Murtaiş de mürîdlerinin arasından kalktı ve o adamın bulunduğu tarafa doğru yürüdü. Dağıtılan ekmeklerden bir çörek alıp tekrar eski yerine geldi. Kendisine "niye böyle yaptığı" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Eğer kalkıp bu ekmeklerden almasaydım, adımın *"fukarâ defteri"* nden silineceğinden korktum."

Cenâb-ı Peygamber (s.a.) buyurmuştur: *"Zengin, güçlü ve sağlam kişilere sadaka helâl olmaz."* [14] Mutasavvıflar için zekât ve sadaka almayı hoş karşılamayanların delîli, bu hadîs–i şerîftir. Hz. Peygamber (s.a.) buyurmuştur: *"Zenginlik mal çokluğu değildir. Gerçek zenginlik, gönül ve kalb zenginliğidir"* [15]. Gönül zenginliğine erişenler, her ne kadar dünyâ malı açısından fakîr olsalar da, zenginlerden daha zengindirler; çünkü onların zenginlik ve istiğnâsı Allah iledir. Bu anlattığımız ma'nâda Ali b. Sehl Isbahânî'den şöyle bir söz nakledilir: "Bizim arkadaşlarımıza (sûfîlere) fakirdirler, diye birşey vermek haramdır. Çünkü onlar halkın en zengini (müstağnîsi)dirler." O bu sözüyle onların zenginliğinin Allah ile olduğunu anlatmak istemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.)'in: *"Zengin, güçlü ve sağlam kişilere sadaka helâl olmaz"* hadîs-i şerîfiyle muhtemelen zekât ve sadaka bizzat hastalıklı olan kişilere tahsîs edilmiş bulunmaktadır. Oysa ki âyet-i kerîmede: **"Sadakalar *(zekâtlar)* Allah'tan farz olarak ancak fakirlere, miskinlere... mahsûstur."** [16] buyurularak zekât fakirlikten başka bir şarta bağlanmamıştır.

14. Ebû Dâvûd, Zekât, 24
15. Buhârî, Rikâk, 15
16. et-Tevbe, 9/60

Fakir temelde yoksul olan demektir. Ancak yoksulun bundan sonra bir takım ahlâkî özellikler, haller, üstünlük ve sırlar taşıması gerekir.

Bir başka yorum da şöyledir: "Fakr" kelimesi omurga kemiği anlamına gelen *"fikâru'z-zahr"* kökünden alınmıştır. *Fikar,* sırtın düz durmasını sağlayan omurga kemiğidir. Bu kemik kırılır, zaafa uğrar ve dik durmak için başka şeylerin desteğine muhtâc olursa, böylelerine zaafları ve belini doğrultmak için başka birşeye ihtiyâç duymaları sebebiyle "fakîr" denilir. Doğrusunu Allah bilir.

Sadaka ve zekâtı "insanların malının kiri" olarak görüp almayı hoş karşılamayanlara göre, zekât ve sadaka, verenlerin kusûr ve günahlarını azaltmaktadır. Şâyed sadaka ve zekât, alanlara bir noksanlık verecek, ya da halkın malının kiri olması sebebiyle onları küçültecek olsa aynı şey, zekât alan tahsîldârlar, müellefe-i kulûb, borçlular, Allah yolunda bulunanlar ve yolda kalmışlar için de geçerli olurdu.

Dünyalık bir mala sâhib olmadığı halde mallarından tasaddukta bulunanların derecesine ermek istemeyenlere Allah Teâlâ, fazîleti mal tasaddukundan daha az olmayan, sözle ve fiille tasadduk imkânı bahşetmiştir. Nitekim hadîs-i şerîfte Allah Rasûlü buyurmuştur: *"İnsanlarla iyi geçinmen sadakadır. Kardeşine yardımcı olman sadakadır. Mü'min kardeşinle karşılaştığında güleryüzlü davranman sadakadır. Senin kabında bulunandan kardeşinin kabına birşeyler boşaltman sadakadır."* [17]

Rivâyete göre Bişr b. Hâris: " Ey hadîs ilmiyle uğraşan kişiler, hadîsin zekâtını ödeyin!" demiş. Kendisine: "Hadîsin zekâtı ne ile ödenir?" diye sorulunca da: "Ezberlediğiniz, ya da yazdığınız her ikiyüz hadisten beş tanesinin hükmünü yerine getirmekle." demişti.

Zekât mükellefinin zekâtını vermiş sayılması için şu dört şartı yerine getirmesi gerekir.

1- Malını helâlinden kazanması,

2- Böbürlenmek, çalım satmak ve kendinden aşağıda bulunanlara karşı üstünlük taslamak için mal biriktirmiş olmaması,

3- Önce çoluk çocuğuna karşı güzel huy ve cömert davranması,

4- Zekât verdiği kişiye minnet ve başa kakmak sûretiyle eziyet vermemesi.

17. Müslim, Birr, 144

Zekât, Allah'ın zenginlerin malından fakirlere ayırdığı bir haktır. Bu yüzden fakirlere zekât veren, âdetâ onlara hakkını vermiş olmakta ve böylece de hem Allah'ın rızâsını kazanmakta, hem de hesap endîşesinden ve elîm azâb korkusundan kurtulmaktadır.

VI- ORUÇ VE SÛFÎLERİN ORUÇ ÂDÂBI

Hz. Peygamber (s.a.) kudsî hadîste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: *"Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ancak ben veririm."*[18]

Biri çıkıp: "Diğer ibâdetler arasından oruca böyle bir özellik verilmesinin sebebi nedir? Oysa biz, bütün amellerin O'na âid olduğunu ve hepsine mükâfât verecek olanın ancak O olduğunu biliyoruz. Öyleyse *"Oruç benim içindir ve onun mükâfâtını ancak ben veririm."* sözünün anlamı nedir?" diye soracak olursa, şöyle cevap verilir: "Bu sözün iki anlamı vardır. **Birincisi:** Evet orucun diğer ibâdetler arasında özel bir konumu vardır. Çünkü oruç hâriç, bütün farz ibâdetler, halkın dışardan bakınca görebileceği, organların bir takım hareketlerinden ibârettir. Oruç ise dış organların bir hareketi olmaksızın yapılan bir ibâdettir. Bu yüzden Allah Teâlâ *"Oruç benim içindir"* buyurmuştur. **İkincisi:** *"Benim içindir"* sözünün anlamı "Samediyyet bana âiddir." demektir. "Samed" yeme-içmeye ihtiyâcı bulunmayan, demektir. Allah Teâlâ sanki: *"Kim benim ahlâkımla ahlâklanırsa ben onu hiçbir beşerin gönlünün edemiyeceği bir biçimde mükâfâtlandırırım."* buyurmaktadır.

"Onun mükâfâtını ben veririm" sözünün anlamına gelince, Allah Teâlâ bütün iyilik yapanlara oruç tutanlar hâriç, birden ona, ondan yediyüze kadar mükâfât vereceğini va'd buyurmuştur. Oruç tutanlar, sabır ehli (*sâbirûn*)'dir. Allah **"ancak sabredenlere mükâfâtlarını hesapsız verecektir"**[19] . Bu âyetle oruç, hasenât ve sevâbı sayılı ibâdetler arasından çıkmış olmaktadır. Çünkü oruç, nefsin alışageldiği şeylerin yokluğuna sabretmesi, organların şehvet ve isteklerinden alıkonması demektir. Oruç tutanlar, sabredenlerdir. Bu ma'nâda Allah Rasûlü (s.a.)'nden şöyle bir hadîs-i şerîf rivâyet olunmuştur: *"Oruçlu olduğun zaman kulağına, gözüne ve eline de oruç tuttur."*[20] Bir başka hadis de şöyledir: *"Sizden biriniz oruçlu olduğunda*

18. Buhârî, Savm, 2.
19. ez-Zümer, 39/10
20. Bu ma'nada bk. Ahmed, Müsned, II, 452, 453

sövmesin, günah işlemesin. Eğer kendisine biri sövecek olursa sâdece."Ben oruçluyum." desin!"[21]

Orucun âdâbı: Niyyet ve maksadı sağlamlaştırmak, nefsin isteklerine karşı çıkmak, organları haram ve şüphelilerden korumak, yediği şeyin sâfiyetine dikkat etmek, kalbi kollamak, Hakk'ın zikrine devam, Hakk'ın te'mînatı altında olan rızkına fazla özen göstermemek, kendi orucunu küçümsemek, eksikliklerinden dolayı ürpermek, ibâdetini hakkıyla yerine getirebilmek için Hakk'tan yardım dilemek.

Rivâyet edildiğine göre Sehl b. Abdullah Tüsterî, her onbeş günde bir kere yemek yermiş. Ramazan boyunca da sadece bir öğün yermiş. Ben bu durumu şeyhlerden birine sorup araştırdım. Bana şu cevâbı verdi: "O, her gece tek başına, sâdece saf su ile iftâr ederdi."

Bir başka rivâyete göre Ebû Ubeyd Büsrî, bir Ramazan ayında evine çekilip kapısını üstüne kapamış. Hanımına da her gece kendisine kapı deliğinden bir çörek atmasını tenbihlemiş. Ramazan çıkıncaya kadar evinden dışârı çıkmamış. Ramazan'ın sonunda odasına giren hanımı otuz tane çöreğin odanın bir köşesine bırakıldığını görmüş.

Nâfile oruca gelince, şeyhlerden bir grubu ölümle Allah'a kavuşuncaya kadar seferde ve hazarda oruçlu bulunmaya dikkat ederlerdi. Onların oruç konusundaki edeblerinin ölçüsü şu hadîs–i şeriftir: "*Oruç kalkandır.*"[22] Hz. Peygamber (s.a.) bu hadîste "herhangi birşeye kalkandır" diye mukayyed bir ifâde yerine, mutlak bir ifâde kullanmıştır. Bu hadîsin açıklaması sadedinde şunlar söylenmiştir: "Oruç âhırette cehennem ateşine karşı bir kalkandır. Çünkü oruç oruçluyu, insanları cehenneme çağıran şeytan, nefis, hevâ, dünyâ ve şehvet gibi düşman oklarından koruyan bir kalkandır. Oruca devam yolunu seçenler, bu kalkan sâyesinde nefs ve şeytanın kendilerini alt edip cehenneme sevketttirecek tuzaklarından korunmaktadırlar.

Bana Dînever kadısı Ahmed b. Muhammed b. Süneyd'in haber verdiğine göre Rüveym şöyle anlatmış: Öğle sıcağında Bağdad sokaklarından birinden geçerken çok susamıştım. Bir evin kapısına varıp su istedim. Bir câriye kapıyı açtı. Elinde içi soğuk su ile dolu yeni bir bardak olduğu halde dışarı çıktı. Bardağı elinden almak istediğim zaman bana:"Yazıklar olsun sana, hem sûfîsin, hem de güpegündüz su içiyorsun!"

21. Buhârî, Savm, 9
22. Buhârî, Savm, 2.

dedi ve bardağı yere atarak kaçıp gitti. Ben kendisinden hayâ ettim. Bir daha oruçsuz gün geçirmemeye kendi kendime nezrettim.

Sûfîlerden bir grubu da Dâvud orucunu tercih ederler. Çünkü Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"En fazîletli oruç, kardeşim Dâvud'un orucudur. O bir gün oruç tutar, bir gün yerdi"*[23]. Hadîste geçen *"en fazîletli oruç"* ifâdesi hakkında şunlar söylenmiştir: *Savm-ı Dâvud,* en zor oruçtur. Hattâ bu orucun *"dehr orucu"* denilen yıl orucundan daha zor olduğu belirtilmiştir. Çünkü nefis, devamlı olarak oruçla ülfet edip bağımlılık kazanınca, ona oruçsuzluk zor gelmeye başlar. Oruçsuzluğa alışınca da oruç zor gelir. Bu tür oruç, bir gün tutulup bir gün tutulmadığından nefsin ne oruçsuzluğa, ne de oruca alışması söz konusu olmaz. Bu yüzden bu oruc için *"en zor oruç"* ta'bîri kullanılmıştır. Bu konuda Sehl b. Abdullah'ın şöyle söylediği nakledilir: "Karnınızı doyurunca sizi toklukla sınayandan açlık isteyiniz. Aç olduğunuz zaman da sizi açlıkla imtihan edenden tokluk isteyiniz. Değilse bunlardan birine alışıverir ve tuğyâna düşersiniz."

Ebû Abdullah Ahmed b. Câbân elli küsûr senesini hazarda ve seferde hiç bozmadan devamlı oruçlu geçirdi. Bir gün arkadaşları onu orucunu bozmaya zorladılar. O da bozdu. Bundan dolayı günlerce hastalandı, hattâ bu hastalık yüzünden neredeyse farz ibâdetlerini kaçıracaktı.

Devamlı oruçlu bulunmayı hoş karşılamayan, bunu hiç hoş karşılamaz. Çünkü nefis bunu alışkanlık hâline getirmiştir. Nefis birşeye ısındı mı, onun bu ibâdeti yerine getirmesi kendi hazzından dolayıdır, Allah hakkı ve kulluk görevi olduğu için değil. Bu konudaki edeb ise, ibâdet ve tâat bile olsa, nefs ile nefsin alışageldiği şeyleri bir araya toplamamaktır. Çünkü nefis, hazlarına gönüllü ve meyilli, vazîfelerine karşı âciz, tâatları işlemeye karşı da fıtraten isteksizdir. Nefis, ibâdet kapılarından birine alışıverirse ma'rifet, basîret ve bilgi sâhibi kişiler, onu hilekârlık ve düzenbazlıkla ithâm ederler.

Rivâyete göre İbrâhim b. Edhem şöyle anlatıyor: Yanımda oruc ve namazı çok bir arkadaşım vardı. Onun bu hâlinden hoşlanmıştım. Bir de yiyip içtiklerine nazar ettim, bunların tıyb (temiz) olmayan bir yerden geldiğini gördüm. Kendisine o tıyb olmayan malı elinden çıkarmasını söyledim. Onu yanımda bir sefere çıkardım. Kendisine nereden geldiğini bildiğim, içime sinen şeyler yediriyordum. Bir süre arkadaşlığımız devam etti. (Önceleri yediği tıyb olmayan şeyler yüzünden) farzları yerine getirmek üzere kaldırmak için ben onu kırbaçlamak zorunda kalıyordum.

23. Buhârî, Teheccüd, 7

Halktan alâkasını kesmiş, belli (*ma'lûm*) bir azığı olmayıp sâdece Allah'ın kendilerine gayb hazînesinden taksîm buyurduğu, ancak ne zaman ve kimin eliyle göndereceğini bilmedikleri bir rızka kanâat eden, yalnızlığı (uzlet ve halveti) seçmiş fakîr sûfîlere gelince, böylelerinin hâli, iftâr için hazırlanmış belirli bir azığa rücû imkânına sâhip oruçludan daha iyidir. Böyleleri bir de oruç tutacak olursa, fazîlette kendilerine hiç bir kimse yetişemez. Oruç tutacak olurlarsa, onların da riâyet edecekleri bir takım edebleri vardır. Böylelerinin içlerinden birisi oruç tutacak olursa, mutlaka arkadaşlarının izniyle tutması, uyulması gerekli edebdendir. Çünkü içlerinden biri oruç tutacak olunca, kendilerinin belirli bir yiyecekleri olmadığı için, kalpleri oruç tutana iftar hazırlamak düşüncesiyle meşgul olacak.

Eğer içlerinden biri cemâatın rızâsı olmaksızın oruç tutacak olur ve oruç tutmayanlara da yiyecek türünden birşey gelecek olursa, oruçsuzların iftâr vaktine kadar beklemeleri gerekmez. Çünkü cemâatın içinde hemen yemek ihtiyâcında olanlar bulunabilir. Belki iftar vaktinde ona da bir zuhûrât olabilir. Ancak şu kadar var ki, oruç tutan kimse zayıf, ya da yaşlı ise, zayıfa zayıflığından, yaşlıya da hürmetlerinden dolayı iftâr vaktine kadar bekleyip o gelen azığı yememeleri âdâbdandır. Oruçlunun da kendisi için bir pay ayırıp iftar vaktine saklamaması gerekir. Çünkü böyle bir davranış, hâl zaafından kaynaklanır. Eğer oruçlu zayıf ise, zaafı sebebiyle böyle birşey yapabilir.

Oruç tutmak âdetinde olan bir cemâatın içinde oruç tutmayanlar bulunduğu takdirde oruç tutanların, oruç tutmayanları oruca zorlamaları uygun olmaz. Şu kadar var ki, oruçsuzlar kendiliğinden onlara uymak isterlerse durum farklıdır. Oruçlunun oruç tutmayanın yemesine yardımı, aralarında arkadaşlık meydana gelene kadar, oruçsuzun oruçluya yardımından daha güzeldir. Aralarında arkadaşlık meydana gelince de oruçsuzun oruçlulara yardımı daha güzel olur.

Rivâyete göre Cüneyd devâmlı sûrette oruç tutardı. Dostları yanına geldiği zaman ise onlarla birlikte orucunu bozar ve derdi ki: "Eğer oruç nâfile ise, dostlara yardımcı olmanın ve onlarla paylaşmanın fazîleti, oruçlunun orucuna yardım amacıyla oruca devam fazîletinden daha az değildir."

Şöyle bir söz vardır: "Nâfile oruç tutan bir sûfî görürsen, onu ithâm et; çünkü onun yanında dünyâlık bir takım şeyler birikmiş, demektir." (Niyyeti

sağlam değilse, boşuna aç kalıp mal biriktirmiş ve açlığı yanına kâr kalmış olur.)

Birbirleriyle kardeş olmuş ve birbirlerine şefkatle davranan bir cemâatın arasında oruca teşvik ettikleri bir kardeşleri bulunsa, kendisine oruçla destek olamadıkları takdirde, onun iftârına ihtimam göstermeleri, ona yumuşak davranmaları ve onun hâlini kendi hâlleri gibi görmemeleri gerekir. Bir cemâatın içinde şeyhleri varsa, onların da şeyhin emrine uymaları gerekir. Çünkü şeyh onlara uygun düşecek tarzı bilir.

Rivâyete göre büyük şeyhlerden birisi: "Şu kadar yıl var ki Allah'tan başkası için oruç tuttum." diye anlatırmış. Meğer şeyhin yanında bir genç varmış, o kendisinin oruçlu olduğunu görsün de, bu hâlinden etkilenip oruç tutsun, diye düşünür ve oruç tutarmış.

Basra'da Ebu'l-Hasan Mekkî'yi *savm-ı dehr* (yıl orucu) tutarken görmüştüm. Cum'a gecelerinin dışında ekmek yemezdi. Söylendiğine göre aylık yiyeceği de dört"*dânik*'tan ibâretmiş. Eliyle ip büker ve bunu satıp azık yaparmış. İbn Sâlim ona küsmüş ve : "Orucunu bozup ekmek yemedikçe ona selâm vermeyeceğim. Çünkü o, artık iyice yemeyi terketmekle meşhûr oldu." dermiş.

Bana ulaşan bilgilere göre, Vâsıt halkından biri, uzun yıllar oruç tutmuş. Ramazan hâriç, her gün güneş batmazdan az önce orucunu bozarmış. Ba'zıları, tuttuğu oruç nâfile bile olsa, onun ilme muhâlif bu hâline karşı çıkmışlar. Ba'zıları ise, bunu hoş karşılamışlar. Çünkü bunu yapan kişi, bu davranışıyla nefsini açlıkla eğitmek istemiş, orucunu ve oruca Allah'ın va'd buyurduğu sevâbı görerek ondan yararlanmak amacı gütmemiş, bununla tatmîn aramamıştır, diyorlar. Bana göre, bu zâtın tavrına karşı çıkanlar haklıdır. Mâdem ki oruç tuttuğunu sanıp niyyet etmiştir, öyleyse ona vefâkarlık göstermesi ve onu tamamlaması gerekir. Eğer bu hareketini ibâdet ve oruç zannetmese, onun bu davranışı aza kanâat edenlerin yolu gibi olur, kendisine de "oruçlu" denmezdi. Başarı Allah'tandır.

Rivâyete göre Şiblî bir adama: " Sen devamlı *(ebed)* oruç tutmaktan hoşlanır mısın?" diye sormuş. O da: "Ebed orucu nasıl oluyor?" deyince: "Ömrünün geri kalanını bir gün sayar, onu da oruçlu geçirirsin." diye cevap vermiş.

Mutasavvıfların oruc âdâbı ile ilgili şu anda hatırıma gelenler bunlardır. Doğruya ulaştıracak olan yalnız Allah'tır.

VII- SÛFÎLERİN HACC USÛLÜ

Haccın ilk edebi, İslâmî hacca özen göstermek, bulacağı her türlü yol ve imkânla ona yönelmek ve bu konuda canını ortaya koymak, ilmin müsâmahasından yararlanıp azık ve binit yokluğu gibi bahânelerle haccdan geri kalmak için ruhsat peşinde koşmamaktır. Bunun tek istisnâsı vardır. O da: Yapılması gerekli bir başka farzdır. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: **"Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."**[24] ; **"İnsanlar arasında haccı i'lân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde gelsinler."**[25] Tefsîr'in beyânına göre, âyette hacc yoluna önce ayakla; ya'nî yürüyerek, ardından **"develer üzerinde"** gelinmesi emredilmiştir..

Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"İslâmî hac farîzasını yerine getirmeden ölen kimse, ister yahûdî, isterse hristiyân olarak ölsün."*[26] Bu yüzdendir ki, bir kimse azık ve binit bulamasa da, üzerinden hacca gitme sorumluluğu sâkıt olmaz. (Bu hüküm, Mâlikîlere göredir. Çünkü müellifimiz Mâlikî'dir.) Farzlarda en ihtiyâtlı olan hükme yapışmak, şerîat ilminde en sağlam olana sarılmak sûfîlerin âdâbındandır. Çünkü ruhsatlara bağlanmak, avâmın yoludur. Te'vil ve müsâmaha yolunu tutmak zayıfların hâlidir. Bu onlara Allah'tan bir rahmettir. Avâm hacc konusunda önce fukahânın bildirdiği bilgileri öğrenmelidir.

Hacc menâsikini; ya'nî farzlarını, sünnetlerini, ahkâm ve hudûdunu öğrenme husûsunda âlimler, havâss ve avâmm, müsâvîdir. (Bunları herkesin bilmesi gerekir. Bu yüzden hacca niyyetle birlikte hac bilgisini de öğrenmek lâzımdır.)

Biz burada, hacc konusundaki usûlleri avâmın usûlü gibi olmayanların anlayışını anlatmak istiyoruz. Bunlar üç gruptur:

1- İslâmî hacc farîzasını bir def'a yerine getirdikten sonra oturup hallerini korumakla meşgul olanlar. Bunlar karşılaşacakları meşakkatlere; haccın edâsı, menâsikinin yerine getirilmesi ve ihram yasaklarının korunması konusundaki zorluklara bakarak birden fazla hacca gitmezler.

İbn Sâlim'in bana anlattığına göre, Sehl b. Abdullah bir def'a haccetmişti. Haccettiği sırada onaltı yaşındaydı. Azığı da unla kızartılmış

---

24. Âlü İmrân, 3/97
25. el-Hacc, 22/27
26. Nesâî, Menâsik, 8, 11

bir ciğerden ibâretti. Acıktığı zaman ondan biraz koklardı. Bâyezîd de bir def'a haccetmişti. Cüneyd ve büyük şeyhlerden bir grubu, hep bir def'a haccetmişlerdi. Onların bu yolu seçmede huccetleri Hz. Peygamber (s.a.) idi. Çünkü o da bir kere haccetmişti.

2- Dış dünyâ ile alâkalarını kesip vatanlarından ve ihvânlarından ayrılarak Beytullah veya Allah Rasûlü'nün kabri civârına koşanlar. Bunlar azıksız ve nafakasız, çöllere ve yollara düşerler. Yolculukları sırasında belli bir yol izlemezler, bir yol arkadaşı edinmezler, mesâfeleri hesaplamaz, yol işâretlerine bakmazlar, konaklama ve dinlenme yeri aramaz ve sebebe dayanmazlar. Bir isteğin ardına sığınmazlar, hacc istekleri hiç sona ermez. Hacda gördüklerinin tesiri, zihinlerinden silinmez. Allah Teâlâ buyurmuştur ki: **"Biz Beyt'i insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık."**[27] İbn Abbâs *"güvenli yer"* in, "kendisinden ümid kesilmeyen yer" anlamına geldiğini söyler.

Bu grupta bulunan şeyhlerin hacc âdâbına âid incelikleri ancak onlardan bize ulaşan ba'zı hikâyelerle anlatmak mümkündür. Bu hikâyeler onların âdâbına delâlet ettiği gibi, niyyetlerinin sağlamlığına, mertebe, hâl ve sıfatlarının yüceliğine de delâlet eder.

Ahmed b. Ali Vecîhî bana, şeyhlerin birinden naklen şöyle anlatmıştı: Hasan Kazzâz Dîneverî, on iki kere yalınayak başaçık hacca gitmişti. Diken battığı zaman ayağını toprağa sürtüverir ve yürür gidermiş. Tevekkülünün sağlamlığından başını önüne bile eğmez, güneşin altında başaçık dimdik yürürmüş.

Ebû Türâb Nahşebî, bir öğün Basra'da, bir öğün Nibâc'da, bir öğün de Medîne'de yermiş. Bununla birlikte Mekke'ye girerken göbeğinde yağ kıvrımları bulunurmuş.

İbrâhim b. Şeybân anlatıyor: Ebû Abdullah Mağribî, üzerinde beyaz izâr ve ridâ olduğu halde çöl yoluna çıkar, ayağında da çarşıda yürür gibi bir takunya bulunurdu. Mekke'ye varıp haccını tamamlayınca Altınoluk'un altında tekrar ihrâma girer, Mekke'den ihrâmlı olarak çıkardı. Tekrar Mekke'ye dönünceye kadar ihram şartlarına bağlı kalırdı.

Ca'fer Huldî bana şöyle anlatmıştı: Çöl yoluna girdim, üzerimde beyaz bir gömlek, elimde bir bardak vardı. Çölün ortasında bir gölgelikte bir takım dükkânlar ve tüccârlar gördüm. Basra'dan gelen kâfileler oraya uğruyorlardı.

27. el-Bakara, 2/125

İbrâhim Havvâs anlatıyor: Ben çölde halkın ve kâfilelerin gidip geldikleri yoldan başka ondokuz yol daha bilirim. Bunlardan ikisinden altın ve gümüş ma'deni çıkar.

Ca'fer, İbrâhim Havvâs'ın şöyle söylediğini haber vermektedir: Çölün bir yerindeydim. Dikkatimi yoğunlaştırarak oturmuştum. Hiçbir şey yemeden uzunca bir süre geçti. Tam bu sırada bir de baktım ki havadan Hızır (a.s.) geçmekte. Onu görür görmez başımı önüme eğdim ve gözlerimi yumdum, ona bakmadım. O beni görünce yanıma oturdu. Başını kaldırıp dedi ki: "Yâ İbrâhîm, bana bakmış olsaydın, yanına gelmeyecektim."

İbrâhim bir başka hikâyesini de şöyle anlatıyor: Bir sene Mekke'den çıkarken Kadisiye'ye varıncaya kadar hiçbirşey yememeye karar verdim. Nihâyet Rebeze'ye varıp oradan da çıktığımda arkamdan bana seslenen bir bedevî duydum. Dönüp bakmadım. O bana yetişti. Bir elinde kınından sıyrılmış bir kılıç, diğer elinde süt dolu bir kap vardı. Bana: "İç bunu, değilse boynunu vururum?" diyordu. Ben ne yapacağımı şaşırmıştım. Kabı alıp içtim. Bedevî de uzaklaşıp gitti. Kadisiye'ye varıncaya kadar başka birşey görmedim.

Bu grubun hikâyeleri burada anlatılanlardan çoktur. Ancak anlatılanlar, bundan murâdın ne olduğunu anlamaya yetecek ölçüdedir inşâallah.

3- Sûfî şeyhlerinden Mekke'de ikâmeti tercîh ederek orada mücâvir kalanlar. Bunlar nefislerinin orada kalma konusunda direnç ve aczine rağmen, Allah'ın bu yerlere verdiği şeref, fazîlet ve değerler sebebiyle orada ikameti tercih ederler. Mekke, Hakk Teâlâ'nın Kur'an'da belirttiği gibi, **zirâati olmayan bir vâdîdir**[28]. Orası "istek ve lezzetlere engel olan" ma'nâsına *Hicâz*'dır. Özelikle de belli azığı olmayan, taksîm olunmuş belli bir erzâkı bulunmayanlar için mahrûmiyyet yeridir. Nefis, isteğinin yerine getirilmemesi ânında sıkıntı duymaya yatkın bir tabîata sâhiptir. Kul, ahkâmın icrâsı sırasında sükûnet arar. İşte ricâl olanlar orada ortaya çıkar.

Bu grupta bulunanların, bana gelen hikâyelerde geçtiğine göre, bir takım mücâvirlik âdâbı vardır. Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî'den duymuştum. Şöyle anlatmıştı: Ebû Abdullah b. Cellâ onsekiz yıl Mekke'de mücâvir olarak bulunmuş. Mısır'dan getirilen yiyeceklerden hiç yemezmiş. Çünkü Mısır, sâhipsiz (sâhipleri ölmüş ve vârisleri belli olmayan) yerdir. Bu yüzden eski âlimler, Mısır'ın yiyeceklerinden de, oradan getirilen

28. İbrâhim, 14/37

şeylerden de vera' gereği sakınırlardı. Ebû Abdullah, kendi kovasıyla çekmediği zemzem suyunu içmezmiş. Çünkü kova ve ona bağlı ip, sultâna âid mallardandır.

Rivâyete göre Ebû Bekir Kettânî, tavâfta oniki hatim yaparmış.

Bana ulaşan bilgilere göre Ebû Amr Züccâcî, Mekke'de otuz yıl kadar ikâmet etmiş ve bu süre içinde büyük abdest bozacağı zaman dâimâ Harem dışına çıkarmış. Günde üç umre yapar, üç günde bir def'a yemek yermiş. Yetmişten fazla vakfe yaptığı; ya'nî haccettiği hâlde vefât etmiştir.

Dukkî bana şöyle anlatmıştı: Mekke'de dokuz yıl ikâmet ettim. Öyle sanıyorum ki, bir yerde iki kerre namaz kılmamışımdır. Ba'zan açlık iyice bastırdığında bir cenâze görürdüm de kendi kendime: "Keşke bu ölünün yerinde ben olsaydım?" derdim. O vakit kalbime şöyle bir duygu *(vâkıa)* gelirdi: "Yâ filân, senin dûçâr olduğun bu yokluğu Allah'tan başka bilen var mı?" Böyle meşgûl olup dururken açlık duygusu da kaybolurdu.

Şöyle bir söz vardır: "Mekke'de bir gün bir gece açlığa dayanabilen, dünyânın başka yerlerinde üç gün süreyle açlığa dayanabilir." Şöyle diyenler vardır: "Mekke'de ikâmet etmek, huyları değiştirir, sırları açığa çıkarır. Orada sağlıklı bir biçimde ikâmete ancak ricâl mertebesine ulaşmış olanlar dayanabilir."

Bana Ahmed Tarsûsî, İbrâhim b. Şeybân'dan naklen İbrâhim Hâvvâs'ın şöyle söylediğini anlatmıştı: "Şu Mekke'de genç bir derviş yıllarca oturdu. Onun oturup kalkmasının güzelliği, tavâf ve umresinin çokluğu, fakr hâlini koruması, bizim hoşumuza gidiyordu. Bir gün ben kendi kendime "ona bir miktar birşey götürerek yanına gireyim," diye düşündüm. Kendisine çokça para götürdüm ve bu paraları yaygısının üstüne döktüm. Genç bana baktı ve yaygısını alıp paraları yere dökerek câmi'den çıkıp gitti. Paraları yere döküp yüz çevirdiğinde benim gözümde ondan değerli kimse yoktu. Diz çöküp çakıl taşları arasından paraları toplamaya çalışırken de, gözümde benden daha zelil kimse yoktu."

Hacc için yolculuğa çıkan ve yolculuğu sırasında karşılaştığı belâlara alışıp sabredenlerin iki amacı vardır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfinde belirttiğidir: "*Ancak üç mescid için yolculuğa çıkılır. Mescid-i harâm, benim mescidim* (Mescid-i Nebî) *ve Mescid-i İlyâ* (Mescid-i Aksâ)"[29] Diğer amaç ise şudur: Nefis kendi vatanında, tanıdıkları ve

29. Buhârî, Sayd, 26; Müslim, Hac, 415

bildikleri arasında tevekkül, rızâ, itmi'nân, teslîmiyyet ve tefvîz–ı umûr gibi bir takım hâller iddiâ eder. Ancak, vatandan ve tanıdıklardan ayrılınca huyları değişirek nefsin hâl iddiâsı kendiliğinden boşa çıkar.

Sefere sefer denilmesinin sebebi, "kişilerin ahlâkını ortaya çıkarması" sebebiyledir. Kişi sefer vâsıtasıyla huylarını tanıyıp nefsin aczinin, zaaf ve kötülüğünün farkına vararak nefsinde yapılabileceklerini görme imkânına kavuşacak ve kötü huylarını değiştirmeye, en azından onlara karşı koymaya çalışacaktır. Nefsinin iddiâlarına inanmadığı gibi, onun hîle ve şerrinden de emîn olmayacaktır.

Bana Mekke'de ikâmet eden bir cemâati anlatmışlardı. İçlerinden biri gündüz tavâfa kalkacak olsa onu ayıplarlar ve: "Sen öne geçip halkı kışkırtacak mısın?" derlermiş. Bu anlayış belki, tavâf konusunda dervişlere şefkatli davranıp birşeyler verenlerin katıldığı bir görüştür. Zâten bu tür farklı düşüncelerinden dolayı sûfîler birbirlerini eleştirirler.

VIII- SÛFÎLERİN HACC ÂDÂBI

1- Hacca niyyet ettikleri zaman bunu yerine getirmek. Hacc ayları dışında ihrâma girecek olurlarsa, bu yolda canları telef olacak olsa bile, niyyetlerinden vaz geçmez, ahidlerini yerine getirirler. Kâ'be'ye varmak üzere bir kere yola çıktıktan sonra, geri dönmezler. Nafaka azlığı, şiddetli soğuk, ya da sıcak onların yolunu kesemez.

Bana Ahmed b. Delûye (Delveyh) anlatmıştı: Şam'dan Mekke'ye gitmek üzere kendi kendime nezretmiştim. Hava da çok soğuktu. Gönlüm bu konuda te'vîl arıyordu. Ebû İmrân Taberistânî'ye bu konuda ilmî bir ruhsat olup olmadığını sordum. Şu karşılığı aldım: "Soğuktan korkuyorsan kendini denize at!" Sözündeki işâreti anlamıştım. Hemen yola çıktım. Hayırdan başka birşeyle karşılaşmadan haccımı yapıp geldim.

2- Hacc için yola çıkınca farz namazları kasretmeden tam olarak ve teyemmümle değil abdestle kılmak, memleketlerinde yapageldikleri şeylerden güç yetirebildiklerini, terkedilmesi şer'î bakımdan câiz bile olsa terketmemek. Çünkü sûfiler nezdinde sefer ve hazar hâli, müsâvîdir. Seferlerinin belirli bir süresi yoktur. Mil, konaklama işâreti ve menzil hesâbı yapmadan yürürler. Hakk kendilerini ikâmete sevkederse ikâmeti seçerler. Seyr yolunu gösterirse yürürler. Eğer konaklama konusunda Hakk'tan bir işâret olursa konaklarlar. Mîkât mahalline varınca bedenlerini su ile,

kalblerini tevbe ile yıkarlar. İhrâm için elbiselerini çıkarıp soyunduklarında, düğmelerini çözüp üzerlerine ihrâm ridâsı örtündüklerinde içlerindeki kin ve hasedi söküp çıkarırlar, kalplerinden hevâ düğümleriyle dünyâ sevgisini çözüp atarlar. İçlerinden çıkarıp attıkları şeylere bir daha dönmezler.

3- ***Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ–şerîke leke lebbeyk,*** diyerek Hakk'ın da'vetine icâbet ettikten ve O'nun mülkünde O'ndan başka ortağı bulunmadığını ikrâr ettikten sonra, bir daha nefsin, şeytanın ve hevânın çağrılarına icâbet etmemek. Başlarındaki gözleriyle Beytullah'a bakarken, kalp gözleriyle de kendilerini Beyt'e çağırana nazar etmek. Bedenleriyle Beyt'in etrâfında tavâf ederken Allah'ın şu kavl–i kerîmini hatırlamak. **"Melekleri görürsün ki, Rablerine hamd ile tesbîh ederek Arş'ın etrâfını kuşatmışlardır."**[30] Onlar âdetâ meleklerin bu tavâfını görür gibidirler.

4- Makâm-ı İbrâhim'in arkasında tavâf namazı kılarken orasının Allah'a verdiği sözü yerine getiren bir kulun makâmı olduğunu bilmek. Allah, öncekileri de sonrakileri de onun ayak izine basarak yürümekle, onun makâmının arkasında namaz kılmakla görevlendirmiştir.

5- Hacer-i esved'i selâmlayıp öptüklerinde Allah'a bey'at edip kulluk sözü verdiklerini ve uzanan ellerini, bir daha nefs ve şehvetle uzatmamaları gerektiğini bilmek.

6- Safâ tepesine vardıklarında, kalb safâsını bulandıracak birşeyi, bir daha kalbe sokmamak.

7- Safâ ile Merve arasında *"hervele"* yürüyüşüyle hızlanınca, düşmanlarından kaçmada, nefis, hevâ ve şeytandan uzaklaşmada acele etmek.

8- Minâ'ya vardıklarında, umduklarına kavuşmaya hazırlıklı olmak. Umulur ki, bu sâyede dileklerine vâsıl olurlar.

9- Arafât'a varınca kendilerinin Hakk'a tanıtılacağı haşir ve neşri, kabirden kalkışı hatırlamak.

10- Arafât'ta vakfeye durduklarında Efendi'lerinin huzûrunda durur gibi durmak. Vakfe'ye durduktan sonra bir daha O'na arkalarını dönmemek.

11- İmamla birlikte Müzdelife'ye vardıklarında kalpleri azamet ve

30. ez-Zümer, 39/75

celâl–i ilâhî duygusuyla dolu olmak. İmamlarıyla birlikte Müzdelife'den ayrılırken de dünyâ ve âhıreti arkalarına atmak.

12- Şeytâna atmak üzere taş kırarken taşla birlikte iç duygularını, şehvetlerini ve hevâ isteklerini de kırmak.

13- Meş'ar-i Harâm yanında Allah'ı zikrederken gönüllerinde hacc prensiplerine saygı, hacc mekânlarına ta'zîm ve hacc yasaklarına hürmet duygusundan başka birşey bulundurmamak.

14- Şeytanı amellerini ve fiillerini düşünerek hüsn–i edeble taşlamak.

15- Başlarını tıraş ederken saç tıraşıyla birlikte içlerindeki övülme ve senâ duygularını da kesmek.

16- Kurban keserken hayvanı kesmeden önce içlerindeki nefsi kurbân etmek.

17- Ziyâret tavâfı için Kâ'be'ye gelip örtüsüne yapıştıklarında Allah'tan başkasından bağlarını koparmak ve bir kerre O'na sarılıp yapıştıktan sonra bir daha yaratıklardan herhangi birine sarılmamak.

18- Ziyâret tavâfının ardından tekrar Minâ'ya dönüp orada kaldıkları teşrîk günleri süresince, ihrâm yasakları kalkıp herşey kendilerine helâl olduğu hâlde, Efendi'lerine muhâlefet, nefsânî hazlarına mütâbaatla kendilerine haram ve yasak olan şeyleri helâl kılmaya kalkışmamak, tasfiye edip temizledikleri hallerini tekrar bulandırmamak ve hacc menâsikinin tamamlanmasından sonra da Allah'ın rahmeti gereği olan müsâmahasına güvenip gevşememek. İşlerinde Allah'tan yardım dileyerek gizli ve âşikâr Allah'a sığınmak. Çünkü onların sıkıntılarını kaldırıp kurtulmalarını sağlamaya muktedir olan O'dur.

İbrâhim Havvâs'ın şöyle söylediği nakledilir: "Çöl yolunda tevekkül tarîkına giren ma'rifet ehli bir şeyh gördüm. Onyedi gün geçtikten sonra tevekkülü bırakıp esbâba sarılınca yanındaki bir diğer şeyh onu bu davranışından nehyetti. O kabûl etmeyince, kendisini terkederek tevekkül ehli saymadı."

Bana Dukkî anlatmıştı: Mısır'a vardım. Zekkâk'ın yanına gittim, selâm verdim. Bana: "Nereden geliyorsun?" diye sordu. Ben de: "Hicâz'dan" dedim. Bana dedi ki: "Sana bir Hicâz hikâyesi anlatayım. İsrâil çölünde yolumu şaşırıp onyedi gün kaybolmuştum. Bu süre içinde hiçbir şey yiyip içmedim. Uzaktan bir karaltı gördüm. İçime bir merak düştü ve yanına

yaklaştım. Bir de ne göreyim, başlarında kumandanlarıyla Kızıldeniz'e doğru giden askerler. Asker olduklarını anlayınca ümidsizliğe kapıldım. Bana yemek verdiler, fakat yemedim. Su verdiler, içmedim. Kumandanları bana: "Ölecek haldesin, niye bizim yemeğimizi almaktan çekiniyorsun?" diye sordu. Ben şu cevâbı verdim: "Biz insanlar arasında olduğumuz zaman bile, size açılmaya râzı olmayız. Hallerin hepsinin hakîkat olduğu böyle bir vakitte size nasıl açılalım da yardımınızı alalım?"

Zekkâk'a kaybettiği gözünden sormuşlar. Demiş ki: "Çölde şu kadar gün yolumu şaşırdım. Üstümde kıldan bir çul vardı. Gözüme toz kaçmıştı. Ben de sırtımdaki çulla onu ovuşturdum. Gözüm aktı." Bu durum herhalde asker ve kumandanlarıyla ilgili olarak anlattığı seferde olmuş olmalıdır. İbrâhim Havvâs'ın anlattığı ile Dukkî'nin anlattığı bu iki hikâyenin ikisi de Ebû Bekir Zekkâk'tandır.

IX- HAZARDA VE SEFERDE DERVİŞLİK ÂDÂBI

Cüneyd şöyle söylemiştir: "Fakr, belâlarının hepsi izzet olan bir belâ denizidir." Cüneyd'in bir başka sözü de şöyle: "Fakîrin ilmi güçlendiğinde muhabbeti zayıflar, ilmi zayıfladığında da muhabbeti güçlenir. Fakîrin hükmü, ilminin muhabbetinin üstünde olmamasıdır."

Şam'da Dukkî bana, Mısır'da iken Ebû Bekir Zekkâk'tan dinlediği şöyle bir şey anlatmıştı: "Kırk yıldan beri şu fukarâ (dervişler) ile arkadaşlık eder, düşüp kalkarım. Ben, bizim bu arkadaşlarımıza birbirlerinden ve onları sevenlerden başka acıyan kimse görmedim. Dervişliğinde takvâ ve vera' sâhibi olmayan, haram yemiş olur."

Anlatıldığına göre Ebû Abdullah b. Cellâ da buna benzer şöyle bir söz söylemiştir: "Fakr ve dervişliği ile beraber verai bulunmayan, farkında olmadan haram yemiş olur."

Rivâyete göre Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: "Sâdık fakîrin (dervişin) kollayacağı üç edebi vardır: Muhtâc olunca istememek, verilince geri çevirmemek ve alınca da aldığını başka bir zamâna bekletmemek."

Bir başkasına âid şöyle bir söz daha vardır: "Sâdık fakîrin alâmeti üçtür. İstememek, çekişmemek ve eğer birisi kendisiyle çekişmeye kalkarsa susmak."

Sehl b. Abdullah'ın bir sözü: "Fakîre lâzım olan üç şey vardır: Sırrı muhâfaza, farzları edâ ve fakrı korumak."

Cüneyd der ki: "Süresi bitinceye kadar hâline sabretmek dışında fakîr (derviş), herşeye güç yetirebilir."

İbrâhim Havvâs da şöyle demiştir: "Hazarda ve seferde sûfî dervişlerin on iki hasleti vardır:

1- Allah'ın va'dine güvenmek,

2- Halktan ümidini kesmek,

3- Şeytâna düşmanlık beslemek,

4- Emr-i ilâhîye kulak vermek,

5- Bütün yaratıklara karşı şefkatli olmak,

6- Halktan gelebilecek ezâya tahammül etmek,

7- Bütün müslümanlara nasîhatı elden bırakmamak,

8- Hak sözkonusu olan yerlerde mütevâzı' olmak,

9- Ma'rifet-i ilâhiyye ile meşgûl bulunmak,

10- Her zaman temiz ve abdestli bulunmak,

11- Fakîrliği sermâye yapmak,

12- Allah'tan gelen, az ya da çok, hoşa giden ya da gitmeyen, ne olursa olsun râzı olup şükretmek.

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: "Fakirlik (dervişlik) sevâbı umarak fakra tâlib olan, fakir olarak ölür." Mutasavvifeden biri de: "Fakîrin (dervişin) aklı arttıkça hoşluk ve güzelliği gider." der.

İstemeden ve tama' etmeden Allah'ın kendilerine gönderdiği şeyler hakkında: "Bu benim, şu senin" dememeleri, sûfî dervişlerin âdâbındandır. Onların konuşmalarında: "Ben sana şunu yaptım da, sen bana bunu yapmadın. Ben şöyle yaparsam şöyle olabilir. Şöyle yapmazsam böyle olmaz." gibi sözler cereyân etmez.

Rivâyete göre İbrâhim b. Şeybân demiştir ki: Biz "şu benim na'linim," "şu da benim bardağım" diyenlerle arkadaşlık etmezdik.

Cüneyd'in üstâdı Ebû Abdullah Ahmed Kalânsî anlatıyor: Basra'da dervişlerden bir grubun yanına vardım. Bana ikram ve ihsanda bulundular.

Bir kere içlerinden birine : "Benim izârım nerede?" diye soracak oldum, gözlerinden düştüm.

İbrâhim b. Müvelled Rakkî anlatıyor: Tarsus'a vardım. Bana: "Burada bir evde toplanmış, senin kardeşlerinden bir toplululuk var." dediler. Ben de onların yanlarına gittim. Baktım ki bunlar, tek yürek olmuş onyedi derviş.

Ebû Abdullah Kalânsî'ye: "Mezhebini hangi temel üzerine binâ ettin?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Üç özellik üzerine: Kimseden hakkımızı vermelerini istememek, nefslerimizden halkın haklarını yerine getirmesini istemek, başımıza gelen herşeyde nefsimizi kusurlu görmek."

Şöyle bir söz daha vardır: "Biz de yolumuzu üç esas üzere kurduk: Emir ve nehye uymak, fakra sarılmak ve yaratıklara şefkat."

Sûfîlerden biri de şöyle der: "Hakîkat mertebesinden ilim mertebesine düşen bir derviş gördüğün zaman bilesin ki, azmi bozulmuş, akdi de çözülmüş, demektir."

İbrâhim Havvâs der ki: "Bir şeye ihtiyâç duyduğunda hemen sebebe yapışıp iki elle iş yapmaya kalkışmak veya acıkınca istemeye yeltenmek veyâhud zorluk zamanında himmet için insanların kapısını çalmak, sûfî dervişlerin âdâbına uygun değildir. Darlık zamanı için mal ayırmak veya hastalık ânında doktora başvurmak, sûfîlere göre sebeplere sarılmaktır."

Cüneyd der ki: "Bir dervişle karşılaşınca ona yumuşak *(rıfk ile)* davran. İlimle mukâbele etme! Çünkü rıfk onu ısındırır; ilim ise rahatsız eder."

X- SÛFÎLERİN SOHBET VE ARKADAŞLIK ÂDÂBI

Şeyhlerden biri, İbrahim b. Şeybân'ın "Biz benim na'linim, benim testim, diyenlerle arkadaşlık etmezdik" dediğini anlatmıştı. Bir adam Sehl'e "Ben seninle beraber bulunmak; sohbet etmek istiyorum" demişti de Sehl ona şu karşılığı vermişti: "Birimiz öldüğünde diğeri kiminle sohbet edecekse, şimdiden O'nunla sohbet etmeye bakalım!"

Zünnûn'a adamın biri "Kiminle sohbet edeyim?" diye sordu. Zünnûn: "Hastalandığında seni yoklayan, günah işlediğinde kendisine baş vuracağın zât ile." dedi. Bir başka şeyh de şöyle bir ölçü ortaya koymuştur: "Hadi kalk gidelim" dediğinde sana "Nereye?" sorusunu soran, gerçek arkadaş değildir.

Zünnûn bir keresinde: "Hakk ile sohbetin O'nun emrine muvâfakat

tarzında, halk ile sohbetin onlara öğüt ve nasîhat türünde, nefs ile sohbetin ona muhâlefet şeklinde, şeytanla beraberliğin ona düşmanlık tarzında olsun!" diye konuşmuştur.

Ahmed b. Yûsuf Züccâci der ki: "Birbiriyle sohbet eden iki kişi, bir araya gelen ve bir araya gelişleriyle daha önce görünmeyen şeyleri gösterecek kadar güçlenen iki ışık gibidir. İhtilâf ise birbirlerini Allah için seven iki kişinin arasını açan ve her türlü tefrikanın temeli olan bir şeytan hîlesidir."

Ebû Said Hârrâz der ki: "Elli yıl kadar sûfilerle arkadaşlığım oldu. Aramızda hiçbir ihtilâf olmadı." Sordular: "Peki bu nasıl gerçekleşti?" Şu karşılığı verdi: "Çünkü ben onlarla olduğumda dâimâ nefsime karşı (onun aleyhinde) oldum."

Cüneyd: "Bana göre güzel huylu günahkâr bir adamla arkadaşlık, kötü huylu bir âlimle arkadaşlıktan daha iyidir." der ve şöyle anlatırdı: Ebû Hafs Haddâd'ın yanında kel kafalı hiç konuşmayan devamlı sükût eden birini gördüm. Arkadaşlarına "Bu kim?" diye sordum. Dediler ki: "Bu, Ebû Hafs'ın sohbetine katılan ve bize de hizmet eden biridir. Kendisine âid yüzbin dirhemini Ebû Hafs'ın hizmetine harcadı. Ardından bir yüzbin de borç alıp onu da infâk etti. Ebû Hafs onun bir kelime bile konuşmasına izin vermiyor.

Bâyezid Bistâmî der ki: "Ebû Ali Sindî ile sohbet ettim. Ben ona farzları yerine getirecek bilgileri ta'lîm ediyordum. O da bana tevhid ve hakâyık ilmini öğretiyordu."

Ebû Osman anlatıyor: Ben genç bir delikanlı iken Ebû Hafs'ın sohbetine katılmıştım. O "Benim yanımda durma!" diye beni kovdu. Ben onun sözüne karşılık vermeden yüzüm kendisine doğru olduğu halde, geri geri görünmez oluncaya kadar meclisten uzaklaştım. Ebû Hafs'ın kapısının önüne bir kuyu kazmaya, oraya yerleşip Şeyh beni görünceye kadar ayrılmamaya karar verdim. Vaktâ ki beni bu hâlde gördü, yanına aldı, öptü ve ölünceye kadar seçkin ihvânı arasına kattı.

İbn Sâlim anlatıyor: Altmış yıl kadar Sehl b. Abdullah'ın sohbetinde bulundum. Bir gün kendisine dedim ki: "Sana altmış yıl hizmet ettim. Ama bir gün olsun bana, sana gelip giden *"büdelâ ve evliyâ"* tâifesini göstermedin." Bana şu karşılığı verdi: "Onları her gün benim yanıma sokan

sen değil misin? Dün seninle konuşan, misvâklı ve peştemallı zâtı görmedin mi? İşte o, onlardandı."

İbrahim b. Şeybân anlatıyor: Ebû Abdullah Mağribî ile gençliğimizde arkadaşlık eder, çöller ve yollar kat'ederdik. Yanımızda Hasan isimli bir şeyh de vardı. Bu arkadaşlığımız yetmiş yıl sürdü. Birimizden bir hatâ meydana geldi. Şeyh tavır koydu. Biz durumumuzun eski hâline dönmesi için şeyhe aracılık yapıyor, arayı düzeltmeye çalışıyorduk.

Rivâyete göre Sehl b. Abdullah, bir gün mürîdlerinden birine şöyle demiş: "Eğer yırtıcı hayvanlardan korkuyorsan bizimle beraber bulunma!"

Yûsuf b. Hüseyn Râzî, Zünnûn'a: "Kiminle arkadaş olayım?" diye sormuş. O da: "Kendisinden hiçbir şeyini gizleyemeyeceğin, Allah'ın seni kendisine bildirdiği kişiyle" cevâbını vermiş.

İbrahim b. Edhem, birisi kendisiyle arkadaş olmak istediğinde "hizmet ve ezân okuma işinin kendisine âid olmasını, dünyâlık olarak gelecek her türlü zuhûrâtın içinde kendi elinin bulunmasını" şart koşardı. Dostlarından birisi: "Ben buna dayanamam" deyince İbrahim b. Edhem: "Doğru sözlülüğün hoşuma gitti" demişti. İbrahim b. Edhem bazan bostan bekçiliği yapar, hasad mevsiminde de çalışarak elinin emeğiyle geçinir, arkadaşlarına da infâkta bulunurdu.

Ebû Bekir Kettânî anlatıyor: Benimle arkadaşlık yapan bir adam vardı. Bir gün kalbimde ağırlık hissettim. Kalbimdeki ağırlık zâil olsun diye ona elbise, giysi ne varsa verdim. Fakat bu hâl bir türlü geçmiyordu. Nihâyet onu bir yere götürdüm ve dedim ki: "Ayağını yanağıma koy" O i'tirâz edecek oldu ise de, ben bastırınca bunu yapmaya mecbur oldu. O ayağını yanağıma basar basmaz, kalbimde bulunan sıkıntı zâil oldu.

Dukkî bana, Şam'dan tâ Hicaz'a Ebû Bekir Kettânî'den bir hikâye sorup öğrenmek için gittiğini anlatmıştı.

Ebû Ali Ribâtî anlatıyor: Abdullah Mervezî ile arkadaşlık yaptım. O genelde yanına azık almadan çöl yoluna çıkardı. Ben kendisiyle arkadaşlık ettiğim zaman da bana: "Benim emîr olmamı mı istersin, yoksa sen mi olursun?" diye sordu. Ben de kendisine: "Emîr sen ol!" dedim. O da: "O zaman sana da itâat düşer." dedi. Ben de "Peki" dedim. Bir torba aldı ve içine azık koydu. Torbayı da sırtına vurdu. Ben kendisine: "Ver onu ben taşıyayım" dedim. O: "Emîr ben değil miyim? Sana düşen itâattır." karşılığını verdi. Geceleyin yağmur yağmaya başladı. Gece boyu elinde örtü

ile başımdan ayrılmadı. Ben oturuyorum, o beni yağmurdan korumaya çalışıyordu. Ben kendi kendime: "Keşke ölseydim de ona emîr sen ol, demeseydim" diye düşünüyordum. Sonra bana: "Biriyle arkadaşlık yaparsan, işte böyle benim sana yaptığım gibi yapmalısın!" dedi.

Sehl b. Abdullah şöyle der: "Üç grup insanla arkadaş olmaktan sakın! Gâfil ve kibirli kişiler, yağcı âlimler, câhil sûfîler."

Sûfîlerin birbiriyle olan sohbet ve arkadaşlıkları, bu ma'nâda anlatılan hikâyelerdeki gibi olur. Akıllıya az örnek de yeterli olur. Başarı Allah'dandır.

XI- SÛFİLERİN İLME UYMA KONUSUNDA ÂDÂBI

Ahmed b. Muhammed Vecihî'den Ebû Muhammed Cerîrî'nin şöyle bir sözünü duymuştum: "Sâdece ilim müzâkeresi için oturup kalmak, fayda kapısını kapamaktır. Nasîhat için oturmak ise fayda kapısını açmaktır."

Bâyezid Bistâmî der ki: "Konuşanın sükûtundan yararlanamayan, konuşmasından hiç yararlanamaz." Cüneyd de şöyle söylemiştir: "Sûfîler, dilin söylediklerinin kalbin inandıklarını aşmasını hoş karşılamazlar." Ebû Muhammed Cerîrî 'nin şöyle söylediği nakledilir: "Tasavvuf ilmi konusunda insâf ve edeb, mes'ûliyete düşmemek için büyük söz söylememektir."

Ebû Türâb Nahşebî'nin arkadaşı Ebû Ca'fer b. Ferecî anlatıyor: Yirmi yıl var ki, hiç soru sormadım. Şu kadar var ki ben söz söylemeden sorunun cevâbı gönlüme gelirdi.

Ebû Hafs der ki: "Ancak, sustuğunda sükûtunun âkıbetinden endişe eden kimsenin sözü, sağlıklı olabilir."

Ebû Abdullah Ahmed b. Yahyâ b. Cellâ'ya bir adam geldi ve tevekkül konusunda bir suâl sordu. İbn Cellâ'nın yanında bir cemâat vardı. İbn Cellâ suâle cevap vermeden eve girdi. Sonra da içinde dört *"dânik"* bulunan bir kese ile cemâatın yanına çıktı. Bu paralarla birşey satın aldı ve ardından adamın sorusuna cevap verdi. "Niye böyle davrandığı" sorulduğunda: "Bunlar yanımda iken tevekkülden bahsetmekten Allah'tan utandım." dedi.

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: Bir ilim meclisinde İbn Yezdânyar'a "Halkın hiçbirinde gaybdan bir haber göremiyorum. Sende böyle bir gaybî

haber var mı?" diye sordum. Bana "Sorunu tekrar sor" dedi. Ben de: "Hayır soramam" dedim.

İbrahim Havvâs, tasavvuf ilmi konusunda kendi vecdini anlatarak fiilini söyleyen kişilerin dışında uluorta söz söylemeyi hoş görmezdi. Ebû Ca'fer Saydalânî'nin haber verdiğine göre bir adam, Ebû Said Harrâz'a içinde cevâbına işâret bulunan bir mes'ele sordu.Ebû Saîd dedi ki: "Biz bu işâret olmadan da senin soruna cevap verebiliriz. Çünkü Allah'a işâreti çok olanlar, O'na en uzak bulunanlardır."

Cüneyd şöyle demiştir: Gökte kubbenin altında "bizim ilmimizden daha değerli bir ilmin olduğunu bilsem, dinlemek için ona ve ehline koşardım. Bizim ihvânımız ve şeyhlerimizle bu ilmi öğrenmek üzere geçirdiğimiz vakitlerden daha değerli bir hal ve vakit olduğunu bilsem, hemen ona varırdım." Cüneyd bir başka seferinde de şöyle konuşmuştu: "Bana göre, ilim öğrenmek üzere bir araya gelen topluluklar arasında sûfîlerden daha üstün bir topluluk ve onların ilminden daha değerli bir ilim olamaz. Eğer durum böyle olmasaydı, ben onlarla düşüp kalkmazdım. Bana göre onlar bu durumdadırlar."

Ebû Ali Ruzbârî der ki: "Bizim ilmimiz işârettir. İbâreye dönüşecek olursa değeri gider."

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Bana Ebû Hâtim Attâr'dan bahsettiler. Basra'da bulunuyordu. Mısır'dan yanına gittim. Basra'ya varınca önce Basra câmiine gittim. Bir de baktım ki, bu zât oturmuş, çevresindeki ihvân topluluğuna konuşuyor. Bana baktı. Söylediklerinden ilk duyduğum "Ben birini bekliyordum, acaba nerede o kişi? Onu bana kim bulur?" sözleri oldu. Sonra beni işâret etti ve: "O sensin" dedi. Arkasından şöyle konuştu: "Onlara hazırladıklarından yok edeceği ve ilzâm edeceği şeyler husûsunda yardım eden O'dur. Kullar O'nunla, O'nun için çalışır; O'ndan, yine O'na döner."

Cüneyd demiştir ki: "Bizim bu ilmimiz çöplüğe atılmış olsa bile, herkes ondan nasîbi kadarını alırdı." Şiblî de bir gün meclisinde bulunanlara buna benzer bir biçimde konuşmuştur: "Siz halk içinde kolye gibisiniz. Sizin için nurdan minberler dikilecek ve melekler bile size imrenecek." Birisi kalkıp: "Melekleri imrendirecek olan nedir?" diye sorunca "Konuştukları ilim" cevâbını vermişti.

Ca'fer Huldî'nin haber verdiğine göre Seriy Sakatî, Cüneyd'e dermiş ki: "Duyduğuma göre câmide bir cemâat senin etrâfını çevreleyip oturuyormuş,

öyle mi?" Cüneyd: "Evet onlar benim ihvânım, onlarla ilmî müzâkerede bulunuyor ve karşılıklı birbirimizden istifâde ediyoruz" cevâbını verince Seriy dermiş ki: "Heyhât yâ Cüneyd, sen orayı tenbelhâne yapmışsın."

Cüneyd anlatıyor: Seriy Sakatî bana birşey anlatacağı zaman önce soru sorardı. Bir seferinde de bana: "Şükür nedir?" diye sordu. Ben de: "Şükür, Allah'ın sana verdiği ni'meti Allah'a isyânda kullanmamandır." dedim. O, benim bu cevâbımı beğendi. Zaman zaman o cevâbı tekarlamamı isterdi. Ben de tekrarlardım." Ben bu hikâyeyi Ebû Ali Ruzbârî'nin yazısıyla bir yerde görmüştüm.

Rivâyete göre Sehl b. Abdullah'a ba'zı ilmî sorular sorulurmuş. O da bir süre geçmeden cevap vermezmiş. Bir müddet sonra konuştuğunda da güzel şeyler söylermiş. Kendisine "bunun sebebi" sorulduğunda dermiş ki: "Zünnûn sağdır. Zünnûn'un hayatta olduğu bir dönemde ona olan saygımdan dolayı bu konuda konuşmak istemem."

Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Mekke'de ilm-i ma'rifet konusunda bana bir kelime söyleyip faydalı olacak birinin bulunduğunu bilsem, ayaklarımla bin fersah yol yürüyecek bile olsam, onu dinlemek için giderdim."

Dukkî bana Ebû Bekir Zekkâk'ın: "Cüneyd'den fenâ konusunda kırk yıldan beri beni heyecanlandıran bir söz dinlemiştim. Hâlâ o sözün etkisi altındayım." dediğini anlatmıştı.

Yine o şöyle anlatmıştı: Ebû Abdullah b. Cellâ'ya: "Babana niye Cellâ derlerdi?" diye sormuşlar. Şu karşılığı vermiş: "Ona Cellâ denilmesi, kendisinin demir cilâlayıp parlatmasından değil, konuştuğu zaman kalpleri günah kirlerinden parlatmasından dolayıdır."

Hâris Muhâsibî derdi ki: "Dünyâda en değerli kişi ilmiyle amel eden âlim, hakîkat lisânı üzere konuşan âriftir."

İbn Alvân'dan duymuştum: Cüneyd'e biri gelir de kendinde bulunmayan bir hâle âid soru soracak olursa: "Lâ havle ve-lâ kuvvete illâ billâh" dermiş. Soru tekrarlanacak olursa: "Hasbunallah ve ni'me'l-vekîl." diye eklermiş.

Anlatıldığına göre Ebû Amr Züccâcî dermiş ki: "Tasavvufî ilimler konusunda konuşan bir şeyh gördüğünde donuna kaçıracak kadar idrârın sıkışsa, yerinde oturup beklemen ve şeyhi dinlemen daha iyidir. Cü-

su ile yıkanıp temizlenir. Fakat kalkıp gitmek sûretiyle kaçırdığın şeyhin sohbetini, bir daha ele geçiremezsin."

Cüneyd anlatıyor: İbnü'l-Kerenbî'ye sordum: "Kullanılması, öğrenilmesi derecesine ulaşmayan bir ilim hakkında konuşan bir adam seni sevecek olursa, bu adamla konuşmalı mı konuşmamalı mı?" İbnü'l-Kerenbî önce başını önüne eğdi. Sonra kaldırıp bana: "Eğer o, sen isen konuşulabilir." dedi.

Şiblî şöyle der: "İçinde töhmet bulunan âlimlerin ilmini sen ne sanıyorsun?"

Seriy Sakatî der ki: "İlmiyle çalım satanın hasenâtı (iyilik ve sevapları) seyyiât sayılır."

Bu hikâyelerin her birinin özel bir yorumu, açıklaması ve bunlardan çıkarılacak hüküm vardır. Bunlar zâten Allah'ın izniyle idrâk sâhiplerinin anlayışlarından uzak husûslar değildir.

XII- YEMEK, TOPLANTI VE ZİYÂFET ÂDÂBI

Rivâyete göre Ebû'l-Kasım Cüneyd şöyle dermiş: "Dervişler üzerine üç yerde rahmet-i ilâhiyye iner:

1- Yemek yerken; çünkü onlar tam ihtiyaç duymadıkça yemek yemezler.

2- İlmî toplantılarda; çünkü onlar böyle yerlerde sıddîk ve evliyânın hâlinden başka birşey konuşmazlar.

3- Semâ (güzel sesle okunan bir ilâhî vs. dinleme) ânında ; çünkü onlar, dinlediklerini ancak Hakk'tan dinlerler. Ayağa kalkacak olurlarsa da vecd te'sîriyle kalkarlar."

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Mesrûk Tûsî anlatıyor: Evine misâfir olduğumda Muhammed b. Mansûr Tûsî bana şöyle söylemişti: "Bize Ebû'l-Abbâs'ı misâfir getirmişler, sen yanımızda en az üç gün kal, bunu daha artıracak olursan, o senden bize bir sadaka ve lütuf olur."

Seriy Sakatî şöyle dermiş: "Üzerimde Allah'a âid sorumluluğu bulunmayan ve yaratıklara âid bir minnet taşımayan bir lokma âh nerede?"

Ebû Ali Nevribâtî der ki: Yanınıza bir fakir (derviş) gelirse ona yiyecek

birşey çıkarın. Yanınıza bir fakîh gelince de ondan mes'ele sorun. Yanınıza gelen kurrâlara da mihrâbı gösterin."

Ebû Bekir Kettânî, Ebû Hamza'dan naklen şöyle anlatır: Seriyy'in yanına vardım. Bana ekmek kırıntıları getirdi. Yarısını bir bardağa koymaya başladı. Ben kendisine: "Nedir o, n'apıyorsun? Ben onun hepsini bir kerede içerim" dedim. Güldü ve dedi ki: "Bu mütevâzî tavrın senin için bir hacdan daha fazîletlidir."

Ebû Ali Ruzbârî bir yerde toplanmış fakirler (dervişler) görünce şu âyetle istişhâd ederdi: **"O, dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kâdirdir."**[31] Ebû Ali: "Fakirler (dervişler)'in bir arada toplanması, durumlarına daha uygun ve zuhûrâta daha münâsiptir" der ve şu âyeti buna delil sayardı: **"De ki: Rabbımız bizi bir araya toplayacak; sonra aramızda hakk ile hükmedecektir."**[32]

Ca'fer Huldî der ki: "Bizim arkadaşlarımızı gördüğünüz yemekten sonraki bu yemeğe "cû-ı müfrit" (aşırı açlık) denir. Çok yiyen bir fakir (derviş) gördüğün zaman bilesin ki, o şu üç şeyden birinden hâlî değildir: Ya geçmiş bir hal (vakit) içindedir, ya gelecek bir hal içindedir, ya da içinde bulunduğu bir vakit içindedir."

Şiblî der ki: "Dünyâ çocuğun ağzında bir lokma olsa, ben o çocuğa acırım." Yine o şöyle söyler: "Dünyânın içinde bir tek lokma olsa, ben onu yerim ve halkı vâsıtasız Allah ile bırakırım."

Bir başka sûfî şöyle der: "Yemek yemenin üç çeşidi vardır: "İhvânla beraber sevinçle, ehl-i dünyâ ile birlikte edeble, fakirle beraber îsâr ile." Bu durum dervişlerin âdâbından değildir. Çünkü sûfî dervişlerin âdâbına göre onlar, yemek sırasında üzüntülü, tiksintili veyâ kendilerini yapmacık hareketlere zorlar konumda olmamalıdırlar. İyi, temiz ve az olana çok ve kötü olanı tercih etmemelidirler. Onların yemek yemek için ta'yin edilmiş belli bir zamanları yoktur. Yemek hazır olunca birbirlerine lokma yapıp sunmazlar. Ancak kendilerine sunulan lokmaları da geri çevirmezler. Çok fakat, sert yiyeceklerden hoşlanmazlar. Çok acıktıklarında edebe daha güzel riâyet ederler. Nitekim büyük şeyhlerden biri bana şöyle anlatmıştı: "On gün süreyle aç durdum, hiçbir şey yemedim. Sonra bana bir yiyecek getirildi. Ben iki parmağımla yemeye çalışıyordum. Yemek sâhibi beni: "Sünneti uygula ve üç parmağınla ye!" diye uyardı.

31. eş-Şûrâ, 42/29
32. Sebe', 34/26

İbrâhim b. Şeybân: "Seksen yıldan beri iştahla yemek yemedim." dermiş. Bağdad'da bulunan Ebû Bekir Kisâî ed-Dîneverî, istemeye veyâ tartışmaya sebeb olabilecek birşey yememiştir. Cüneyd dermiş ki: "Kişinin borç yemesi rezâlettir."

Ebû Türâb anlatıyor: Bana yiyecek getirdiler, yemek istemedim. Bunun üzerine ondört gün süreyle açlıkla cezâlandırıldım.Cezâlandırıldığımı anladım ve Allah'a sığınıp tevbe ettim.

Cüneyd şöyle derdi: "Yiyecek, giyecek ve oturulacak yerin temiz olması sâyesinde herşey tam ve sağlam olur."

Seriy Sakatî şöyle dermiş: "Onlar hasta gibi yerler.Boğulma derecesindeki kişiler gibi uyurlar."

Ebû Abdullah Husrî der ki: Yıllarca yaşadım, iştâhım çekmiyor diyebileceğim bir durum da olmadı, yemek yiyeyim diyebileceğim bir durum da.(Yemek işi beni pek ilgilendirmedi.)

Rivâyete göre Feth Mevsılî, Musul'dan bir ziyâretçi gibi Bişr Hâfî'nin yanına vardı. Bişr bir dirhem çıkarıp kendisinin hizmetine bakan Ahmed Cellâ'ya vererek: "Git çarşıya, iyi bir yemek ve güzel (tayyib) bir katık al!" dedi. Ahmed Cellâ gidip temiz bir ekmek aldı. Ardından kendi kendine:" Allah Rasûlü sütten başka bir yiyeceğe *Allah'ım, onu bize mübârek kıl ve onu artır"* diye duâ etmemiştir" diye düşünerek süt ve iyi bir hurma satın aldı. Aldıklarını getirip Feth Mevsılî'nin önüne koydu. O da yediğini yedi, kalanını alıp çıktı. O çıkıp gidince Bişr yanındakilere dedi ki: "Bu Feth Mevsılî'dir. Bana niçin "Sen de ye!" demediğini biliyor musunuz? Çünkü misâfirin ev sâhibine "Buyur, ye!" demesi gerekmez. Benim niçin "İyi (tayyib) bir yemek al," dediğimi biliyor musunuz? Çünkü yemeğin tayyib; ya'nî iyi olanından şükrün hâlis olanı çıkar. Artan yemekleri "niçin alıp götürdüğünü" biliyor musunuz? Çünkü tevekkülün sağlam olması takdîrinde azık taşımak tevekküle zarar vermez.

Ma'rûf Kerhî'ye: "Sen çağıran herkese gidiyorsun?!" dediler. O şu karşılığı verdi: "Ben beni konaklatanların misâfiriyim."

Ebû Bekir Kettânî anlatıyor: Bir sene Mekke'de üçyüz kadar şeyh ve derviş bir araya gelmişlerdi. Hepsi bir yerde bulunuyordu. Aralarında ilim ve müzâkere de cereyân etmiyordu. Birbirlerine karşı muâmeleleri mekârim–i ahlâk ve îsâr üzre idi.

Ebû Süleymân Dârânî şöyle der: "Dünyevî ve uhrevî bir ihtiyâç murâd ettiğin zaman onu bitirinceye kadar yemek yeme! Çünkü yemek yemek, kalbi öldürür."

Ruveym de şöyle konuşmuştur: "Yirmi yıldan beri hazır oluncaya kadar yemek düşüncesi hiç aklıma gelmemiştir."

Bana Ahmed b. Atâ Ebû Abdullah Rûzbârî anlatmıştı: Ebû Ali Rûzbârî yükler dolusu beyaz şeker satın almış. Helvacılardan bir grup çağırıp bu şekerden bir duvar yapmalarını istemiş. Tamamı şekerden nakışlı direkler üzerinde duran duvarın içine odalar yaptırmış. Sonra da sûfîleri çağırmış ki, bunları yıkıp kırsınlar ve alıp götürsünler.

Bana yine Ebû Abdullah Rûzbârî anlatmıştı. Adamın biri bir ziyâfet vermiş ve bin mum yaktırmış. Misâfirlerden biri kendisine: "İsrâfa kaçmışsın" deyince: "Eve gir, Allah'tan başkası için yaktığım mum varsa söndür!" demiş. Adam da mumları söndürmek üzere içeri girmiş, fakat hiçbir tânesini bile söndürmeye muvaffak olamayınca dönüp gitmiş.

Rivâyete göre Ebû Abdullah Husrî, Ahmed b. Muhammed Sülemî'nin başından geçen şöyle bir olay anlatır: "Mekke'de bulunuyordum. Üç gün olmuştu ki, hiçbir şey yememiştim. Gönlüme, Harem'de bulunan derviş, fazîlet sâhibi bütün zâhidleri bir araya getirme düşüncesi geldi. Onbir çadır kiraladım. Her yandan zuhûrâtlar gelmeye başladı. Bu hâl onbir gün devâm etti." Ahmed b. Muhammed Sülemî'nin kendisi bu günler, yine birşey yememeye devâm etmiştir.

XIII- SEMÂ VE VECD SIRASINDAKİ ÂDÂB

Cüneyd'in şöyle söylediği nakledilir: "Semâ için üç şey lâzımdır. Bunlar bulunmazsa semâın terki evlâdır. O üç şey ihvân, zaman ve mekândır."

Hâris Muhâsibî der ki: "Şu üç şey, üç şeyle birlikte bulununca faydalıdır. Fakat biz onları kaybetmiş bulunuyoruz. Dindarlıkla beraber güzel ses, koruma şartına bağlı olarak güzel yüz, vefâ şartına bağlı olarak güzel bir kardeşlik ve dostluk."

Ahmed b. Mukâtil anlatıyor: Zünnûn Bağdad'a geldiğinde sûfîler başına toplanmışlardı. Yanlarında bir de kavvâl (ilâhî okuyucusu) vardı. Kavvâlin Zünnûn'un huzûrunda birşey okuması için izin istediler. Zünnûn izin verince kavvâl şunları okumaya başladı:

Senin aşkının küçük bir parçası bile bana azâb etti.
Aşkın beni isti' lâ edecek olursa durum nasıl olur?
Kalbimi cem' ile toplayan sensin,
Aramızda müşterek olan sevgi ve duyguları.
Ağlamaktan kararana mersiye söylemez misin,
Aşktan hâlî olan güldüğü zaman.

Bu beyitleri dinleyen Zünnûn ayağa kalktı ve yüzüstü düştü. Alnından kan akıyor, fakat yere düşmüyordu. Sonra topluluktan biri kalkıp vecd arayışına (tevâcüd) girdi. Zünnûn ona: **"O ki, kalktığın zaman seni görüyor."**[33] dedi. Adam bu îkâza uyup oturdu.

İbrâhim Mâristânî'ye "semâ' ânındaki hareketten ve üst baş parçalamaktan" sordular. Şu karşılığı verdi: Bana ulaşan bilgilere göre Mûsâ (a.s.) İsrâiloğullarına bir kıssa anlatmış. Onlardan biri gömleğini parçalamış. Allah Teâlâ, Mûsâ'ya vahyetmiş ki: "O kuluma söyle, benim için elbisesini değil, kalbini parçalasın!"

Bu bölümün geri kalan kısmı inşâallah vecd ve semâ bahsinde anlatılacaktır.

Anlatıldığına göre Cüneyd şöyle demiştir: "Fazla ilmin yanında vecd eksikliği zarar vermez. Eksik ilmin yanındaki vecd ziyâdeliği ise zararlıdır." Allah bilir ama bu sözün ma'nâsı şudur: İlim semâ' ânında organların hareketine hâkim olmayı gerektirir. Bu durum, feyz organlara taşıncaya kadar sürer. İçinde taşkınlık olmadan hâl çağrısında bulunmak için ayağa kalkmak ya da bunun için zorlanmak edebe uygun değildir. Yalnız olan dervişlerin, ipin ucunu kaçırmadan ve kendini kaptırmadan ayağa kalkmaları veya şakalaşmaları câizse de, böyle birşeyin terki daha evlâdır. Semâ' sırasında semâ' ehlini sıkıştırıp müdâhale etmek edebe uygun değildir. Kalb huzûruyla sükûnete erip semâ edenlerin gâye ve ma'nâlarına vâkıf olmaya çalışmak, tekellüfle onlara karışmaya çalışmaktan daha evlâdır. Tekellüf, âdet hâlini alınca bu durum kalblere çok kaba, hâl ve vakte de çok karanlık gelir. Dünyâ sevgisiyle kirlenmiş her gönlün semâı eğlencedir, isterse bu uğurda canına telef etsin, rûhunu vermiş olsun.

XIV- GİYİM KUŞAM KONUSUNDAKİ ÂDÂB

Rivâyete göre Ebû Süleyman Dârânî, yıkanmış (eski), beyâz bir

33. eş-Şuarâ, 26/218

gömlek giymişti. Kendisini gören mürîdi Ahmed b. Ebi'l-Havârî: "Keşke bundan daha iyi birşey giyseydiniz?" dedi. Dârânî: "Keşke kalbimin kalpler arasındaki hâli, gömleğimin giysiler arasındaki hâli gibi olsa." dedi ve sözünü şöyle sürdürdü: "Sizden kimileri vardır, üç dirhem değerinde bir elbise giyer, ama gönlündeki şehvet ve arzû beş dirhemliktir. İçinde gizlediği şehvetin, giysisinin değerini aşmasından hayâ etmez."

Bana ulaşan bir başka rivâyette Ebû Süleyman şöyle konuşurmuş: "Elbisenin kısa olmasında (yerlere sürünecek kadar uzun olmamasında) üç güzel haslet vardır: Sünneti uygulamak, temizlik ve kumaşın artması (iktisâd)."

Rivâyete göre yamalı elbiseler giyen bir topluluk Bişr b.Hâris'in yanına geldiler. Bişr onlara: "Ey cemâat, Allah'tan korkun ve bu giysilerle dolaşmayın. Çünkü tanınıyor ve bu sâyede ikrâm görüyorsunuz." Cemâatın hepsi susmuştu. Sâdece bir genç kalkıp şunları söyledi: "Bizi bu libasla tanıtan ve bu sâyede ikrâma mazhar kılan Allah'a hamdolsun. Allah'a andolsun ki biz, *din sâdece Allah'a has kılınıncaya kadar* bu libasla dolaşmaya devam edeceğiz." Bişr de ona: "Aferin delikanlı, yamalı giyenler senin gibi olmalı." diye mukâbelede bulundu.

Bana Vecîhî anlatmıştı. O da Cerîrî'den duymuş. Bağdad câmiinde yaz-kış neredeyse hep aynı elbiseyi giyen bir fakir (derviş) varmış. Kendisine "niye böyle yaptığı" sorulduğunda demiş ki: "Ben önceleri çok değişik elbiseler giymeyi severdim. Bir gece rü'yâmda kendimi cennete girmiş gördüm. Orada bizim fakîr sûfî kardeşlerimizden sofraya oturmuş bir topluluk ile karşılaştım. Ben de yanlarına oturmak istedim. Bir melek topluluğu beni elimden tutup kaldırdılar ve dediler ki: "Bunlar tek elbisesi olanlar. Senin ise iki gömleğin var, sen onlarla oturamazsın." Uyandım ve Allah'a kavuşuncaya kadar bir daha bir elbiseden başka giymemek üzere nezrettim."

Ebû Hafs Haddâd der ki: "Çok parlak ve şık giysili gördüğün dervişten hayır umma!"

Rivâyete göre Yahyâ b. Muâz, başlangıç hâlinde yünlü ve eski elbiseler giyerken sonraları âhir ömründe yumuşak ve kıymetli libaslar giymeye başlamıştı. Bu durum Bâyezîd'e haber verildiğinde şöyle söylemişti: "Miskin Yahyâ, kıymetsiz; âdî şeylere dayanamadı. Saf ve değerli olanlara nasıl tahammül edecek?"

Tayfûr'dan "Bâyezîd öldüğünde üzerindeki emânet gömlekten başka bir şey bırakmadığını, o gömleğin de sâhibine iâde edildiğini" duymuştum.

Cüneyd'in üstâdı İbnü'l-Kerenbî vefât ettiği zaman üzerinde yamalı bir elbise vardı. O elbisenin bir yeni ve ba'zı eski parçaları Ca'fer Huldî'de idi. Bana ulaşan bilgiye göre onun ağırlığı onüç rıtl (yaklaşık beş kg.civârında çok kaba ve kalın) idi.

Söylendiğine göre Ebû Hafs Nisâbûrî, değerli elbiseler giyermiş. Bununla birlikte döşemesi kumdan ibâret bir evi varmış.

Dervişlerin giyim kuşam konusundaki edebi, hâl ve vakte bağlıdır. Yün, keçe, yamalı, her ne bulurlarsa giyerler. Bunlardan başkasını bulurlarsa da giyerler. Sâdık derviş, ne giyerse onun güzel ve temiz olmasına dikkat ederek hakkını verir. Giydiği herşeyin üzerinde bir mehâbet ve celâl sıfatı bulunur. Bu konuda tekellüfe (zorluk ve yapmacıklığa) kaçmaz, irâde beyân etmez. Eğer fazla giyeceği varsa olmayanla paylaşır. Kendi sıfatını görmeden, kardeşlerini nefsine tercih ederek îsârda bulunur. Eski giymek, kendisine yeni giymekten daha hoş gelir, hep yeni giymekten de çok elbise sâhibi olmaktan da sıkılır. Onun yerine az, eski ve yamalılarla yetinir. Temizlik ve tahârete titizlik gösterir. Bu konuda söylenmesi gerekenleri söyleyecek olsam, söz uzayıp gidecek. Anlattıklarım yeterlidir.

XV- SÛFÎLERİN SEFER ÂDÂBI

Rivâyete göre Ebû Ali Rûzbârî'nin yanına, sefere çıkmaya karar vermiş bir adam geldi ve: "Yâ Ebâ Ali, bana birşey söyleyecek misin?" diye nasîhat istedi. Ebû Ali şöyle konuştu: "Ey delikanlı, sûfîler randevusuz bir araya gelmezler, meşveretsiz dağılmazlar."

Ruveym'e sefere çıkmak isteyen kimsenin uyması gerekli edebden soruldu. Şu karşılığı verdi: "Ayağı düşüncesini geçmez (yapamayacağı işe saldırmaz). Gönlü nerede ise menzili de oradadır. (İçi ve dışı uyum içindedir.)" Ben bu olayı, Îsâ Kassâr Dîneverî'den dinlemiştim. Ruveym'e bu soruyu soran da kendisiymiş.

Muhammed b. İsmâil anlatıyor: Biz yirmi yıldan beri sefer hâlindeyiz. Grubumuz; ben, Ebû Bekir Zekkâk ve Ebû Bekir Kettânî'den oluşuyor. Halktan hiç kimseyle düşüp kalkmayız. Bir yere vardığımızda eğer orada bir şeyh varsa onun yanına gider, akşama kadar birlikte oturur, gece olunca da mescide döneriz. Kettânî öne geçer ve gecenin başından sabah oluncaya

kadar namaz kılar ve Kur'an'ı hatmeder. Zekkâk kıbleye yönelik oturur. Ben de sabaha kadar tefekkür hâlinde bulunurum. Sonra hepimiz birlikte yatsı abdestiyle sabah namazını kılarız. Aramızda uyuyan biri olursa onu en fazîletlimiz olarak görürüz.

Ebu'l-Hasan Müzeyyin der ki: "Dervişin hükmü her gün yeni bir konak yerinde olmak, ölümünün ancak iki menzil arasında, yolda olmasıdır." (Bu anlayış, ma'nevî eğitimde sohbet, halvet ve seyâhattan üçüncüsünü seçenlerin görüşüdür.)

Büyük Müzeyyin'den de şöyle nakledilmiştir: Bir seyâhatta İbrâhim Havvâs'la beraber bulundum. Bir de baktım ki uyluğunda bir akrep. Hemen öldürmek için ayağa kalktım. Beni durdurup dedi ki: "Bırak onu. Herşey bize muhtâçtır, biz ise hiçbir şeye muhtâç değiliz."

Şiblî mürîdlerinden sefere çıkanlara bakıp onların seferden kesildiğini görünce şöyle dermiş: "Yazıklar olsun size! Kaçınılmaz olandan niye kaçmaya kalkışıyorsunuz?"

Ebû Abdullah Nasîbî anlatıyor: "Otuz yıl süreyle seferde kaldım. Aslâ eskimiş elbiseme yama dikmekle uğraşmadım. Kendime yumuşak davranılacağını bildiğim bir yere tekrar dönüp gelmedim. Yanımdaki şeyleri kimseye taşıtmadım."

Dolaşmış olmak, memleket görmek ve rızık aramak için sefere çıkmak, sûfîlerin âdâbına uygun değildir. Onlar, hacc, cihâd, şeyhlerle görüşmek, sıla-i rahim, haksızlığı önlemek, ilim tahsîl etmek, hâllerinin inkişâfına yararlı olacak kimselerle tanışmak, mubârek yerleri ziyâret etmek gibi amaçlarla sefere çıkarlar. Sefer müddetince namazları kasretmeyi ve Ramazan'da oruç tutmamayı fırsat saymazlar. Topluca yürüdükleri zaman içlerinde en zayıf olanın yürüyüşünü ölçü alırlar. En şefkatli olanları hizmet eder. Birisi hâcet görmek için ayrılacak, ya da biri yolda geri kalacak olsa, hepsi onu beklerler. İçlerinden biri yürüyemiyecek, ya da hastalanacak olsa, yine hepsi onun başında dururlar. Namaz vakti girince namazlarını kılmadan yerlerinden ayrılmazlar. Şu kadar var ki, yanlarında ya da yakınlarında su bulunanlar için farklıdır. Onlar yerlerinden ayrılıp namazlarını daha sonra kılabilirler. Bu, zayıfların hâlidir.

Kuvvetlilerin hâli ise İbrâhim Havvâs'ın şu sözündeki gibidir: " Ben hiçbir şeyden çekinmeden binitime binerim." Nitekim Ebû İmrân Taberistânî'ye: "Seferde bulunan kişiye ulaşabilecek korku ve acz nedir?"

diye sorulduğunda şu karşılığı vermişti: "Eğer yolculuktan korkuyorsan kendini denize at!" O bu sözüyle "yönün Allah'a yönelik olduktan sonra gelebilecek tehlikeye aldırma!" demek istemişti.

Ebû Ya'kûb Sûsî der ki: "Sefere çıkan kimse dört şeye muhtaçtır. Bunlar olmadan sefere çıkmamalıdır. Onlar da: Kendisine yetecek bir bilgi, haramdan koruyacak bir vera', gönlünü taşıyacak bir vecd, kötülüklerden korunmaya yarayacak güzel bir huy."

Ebû Bekir Kettânî der ki: "Fakir (derviş) Yemen'e sefere gitse, tekrar geri dönüp gelse, onu yeniden hicret ettirin, sefer etmesini sağlayın." (Çünkü ba'zılarına sefer faydalıdır.)

Şöyle bir söz de vardır: "Sefere sefer denilmesi, kişilerin huylarını ortaya çıkarmasından dolayıdır." Bunlar, sûfîlerin sefer âdâbı konusunda benim hatırıma gelenlerdir. Başarı Allah'tandır.

XVI- İHVÂN İÇİN FEDÂKÂRLIK ÂDÂBI

Ebû Abdullah Subeyhî'nin mürîdlerinden bir grup bana şöyle anlatmıştı: "Derviş, mal ve mülkten geçmedikçe onun fakrı (dervişliği), sağlam olmaz. Derviş, mal ve mülkten geçince kendisine bundan bir makam ve i'tibâr *(câh)* doğar. Dervişin bu i'tibârını kendisine âid bir makamı kalmayıncaya kadar bezletmesi gerekir. Derviş i'tibârını bezledip ondan da geçince geriye nefsine âid bir gücü kalır. Onu da aynı şekilde ihvânına hizmette ve onlara lâzım olan harekette harcamalıdır. İşte *"fakr"* (dervişlik) o zaman; ya'nî maldan mülkten, makam ve mansıbdan geçip nefsini hizmet yolunda kullandıktan sonra sağlam olur.

Ebû Ali Rûzbârî bana şöyle anlatmıştı: Muzaffer Kırmîsînî, yanında bir "Seyyid" olduğu hâlde Remle'ye gelmişti. Her ikisinin de şehrin zenginleri nezdinde büyük bir i'tibârı vardı. Bu i'tibâr ve mevki'lerini kullanarak hiçbir kimsenin yanında bir i'tibarları kalmayıncaya kadar halka tasaddukta bulundular (sıfırı tükettiler). Artık kendilerine hiçbir kimse, ne dilenme, ne borç, ne de rehin sûretiyle birşey veriyordu. Bu duruma düşünce ma'nevî hâlleri düzelmişti. İbrâhim b. Şeybân'a: "Muzaffer Kırmîsînî'nin hâli ne öyle? Sırtında iki çapıt, dilenerek ihvâna hizmet ediyor!" diye sormuşlar. İbrâhim b. Şeybân: "O, Allah için fütüvvete adım attı. Allah için attığı adımı geri almak istemiyor." cevâbını vermiş.

Bağdâd sûfîlerinden biri vardı ki, neredeyse dilenme zilleti bulaşmamış birşey yemezdi. Kendisine "bunun sebebini" sordular. "Bu yolu, nefsime çok ağır geldiği için tercih ediyorum." karşılığını verdi.

Büyük şeyhlerden birisi bir memlekete gitmişti. Orada nefsini tâat, ibâdet, fakr ve azlığa râzı etmiş bir mürîd gördü. Mürîdin bu hâli, halk arasında kendisine bir hüsn–i kabûl sağlamıştı. Şeyh bu mürîde: "Sen kapılardan ekmek artıkları toplayıp ondan başka birşey yemez oluncaya kadar içinde bulunduğun hâllerin hiçbirisi sağlam değildir." dedi. Bu sözler mürîde ağır geldi ve şeyhin dediğini yapmadı. Ancak yaşı ilerleyince dilenmeye mecbûr oldu. Bu durumunu, mürîdliği zamanında şeyhin kendisine söylediği bu sözleri yerine getirmemiş olmanın bir cezâsı olarak görürdü. Bu şeyh Ebû Abdullah Mukri'dir, kendisine dilenmeyi emreden de Ebû Abdullah Siczî'.

Bana ulaşan bilgilere göre, büyük şeyhlerden biri oruç tutar, iftar için de kapı kapı ekmek artığı istermiş. İkinci akşamın iftârına kadar bu kırıntılardan başka birşey yemezmiş. Onun bu durumunu fark eden biri, onun önüne yemek koymuş. Fakat o, bu yemekten yememiş ve tanındığı bu yerden hemen uzaklaşıp gitmiş, bir daha da oraya dönmemiş.

Anlatıldığına göre mürîdlerinden bir grubu, Mimşâd Dîneverî 'nin yanına gelirmiş. O da çarşıya çıkar, kucağında dükkânlardan ekmek artıkları toplayıp onlara getirirmiş?

Rivâyete göre Bünân Hammâl şöyle anlatırmış: Bir kere hâriç, hiç dayak yediğimi hatırlamıyorum. O da şu: Oruç tutan bir derviş görmüştüm. Akşam namazından sonra çarşıya çıkar, her dükkândan bir lokma alırdı. İhtiyâcını giderince geri dönerdi. Bir gece onu yanıma alıp halktan pekçok ekmek, et, helvâ topluyor ve ona veriyordum. Nihâyet yanında pekçok yiyecek birikti. Ayrılacağı sırada bana: "Sen polis müdürü müsün?" diye sordu. Ben: "Hayır değilim, ben Bünân Hammâl'ım" dedim. Bunun üzerine yanında toplanan şeylerin hepsini yüzüme fırlattı. Sonra bana: "Bre şamar oğlanı, bu senin yaptığını bizde ancak polis müdürleri yapar, şeyhler değil! Çünkü sen kime "şunu getir" desen, i'tirâz etmeden hemen onu sana getiriyorlar." dedi.

Anlatıldığına göre, arkadaşları adına birşey isteyen, sonra getirdiğini onlarla birlikte oturup yiyen bir mürîdin tavrına; şeyhlerden bir grubu karşı çıkarak: "Böyleleri nefslerinin kendisine hîle yaptığı kimselerdir. Aslında onlar nefsi için istemektedir. Eğer kardeşleri için istemiş ve i'tibârını bu

maksadla kullanmış olsalardı, aldıklarından yememeleri gerekirdi." demişlerdir.

Böyle başkalarından birşey istemeyi âdet hâline getiren ve nefsi bundan râhatsız olmayan kişi bu huyunu terketmelidir. Zarûret hâlinde dilenen kimse, halktan "olmazsa olmaz" ölçüsünden fazlasını alamaz. Eğer fazlasını verirlerse, o yine ihtiyâcı kadarını alır, geri kalanını hemen elinden çıkarır.

Başkalarından dilenip yemek, takvâ görüntüsüyle yemekten daha güzeldir. Dilenmeye mecbûr olan dervişin keffâreti, doğruluktur. Şeyhlerden biri yabancı bir memlekette, günlerce birşey yememişti. Neredeyse telef olmak üzereydi. Yine de kimseden birşey istemedi. Kendisine "neden kimseden birşey istemediği" sorulduğunda: "Beni istemekten alıkoyan Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfidir: *"İsteyen doğru sözlü ise onu geri çeviren iflâh olmaz."*[34] Ben, bu hadîsin haber verdiği biçimde beni reddederek bir müslümanın *"iflâh olmaz"* konuma düşmesini istemem.

XVII- DÜNYALIK ZUHÛRÂT SIRASINDAKİ ÂDÂB

Ebû Ya'kûb Nehrecûrî anlatıyor. Bana Ebû Ya'kûb Sûsî şöyle haber vermişti: Errecân'da iken bize bir derviş geldi. O sırada Sehl b. Abdullah da oradaydı. Derviş dedi ki: "Siz inâyet ehli; yardımsever kişilersiniz. Benim başıma bir sıkıntı geldi. Bana yardım edin." Sehl sordu: "Bu işe ma'rûz kaldığın andan i'tibâren mihnet dîvânına kaydoldun! Nedir bu başına gelen sıkıntı? Anlat bakalım." Adam şöyle anlatmaya başladı: "Bana dünyalık bir zuhûrât vâkı' oldu. Onu benim hâlimi bilmeyen (*nâ-mahrem*) kişilere verdim. Îmânımı da, hâlimi de kaybettim." Sehl b. Abdullah, Ebû Ya'kûb'a dönüp: "Ne söylüyorsun bakalım?" diye sordu. O da: "Onun hâline ilişkin sıkıntısı, îmânına âid sıkıntısından daha büyük." dedi. Sehl bu sözü duyunca: "Hayret senin gibi biri böyle söylüyor ha!.." diye şaşkınlığını ifâde etti.

Hayr Nessâc anlatıyor: Bir câmie girdim. İçinde tanıdığım bir derviş gördüm. O beni görünce hemen eteğime yapışıp ağlamaya başladı. Bana: "Yâ şeyh, bana acı, benim sıkıntım büyük." diyordu. "Peki söyle bakalım, sıkıntın nedir?" diye sordum. Bana: "Belâ ve sıkıntıdan kurtulup âfiyete kavuştum. Bunun ne büyük bir sıkıntı olduğunu ancak sen bilirsin." dedi. (Herhalde kendisine dünyalık bir kapı açılmış, maddî zenginlikler peşpeşe gelmeye başlamıştı.)

34. İbn Abdi'l-Berr, et-Temhîd, V, 297; Suyûtî, el-Leâlî', II, 39.

Ebû Türâb Nahşebî diyor ki: "Sizden birinize ni'metler bol bol gelirse, o bu hâline ağlasın. Çünkü o, sâlihler yolundan başka bir yola girmiş demektir." (Muhtemeldir ki, dünyâ ni'metleri peşinden koşmaya başlamıştır.)

Vecîhî'den duymuştum: Bünân Hammâl'a bin dînâr getirip önüne dökmüşler. Bünân bu dînârları dökene: "Al bunları, geri götür. Allah'a andolsun ki, eğer üzerlerinde Allah'ın adı yazılı olmasaydı, onların üstüne işerdim. İşte bak, o parıltısıyla beni kandırmaya çalışıyor."

Bünân Hammâl'a uyurken dörtyüz dirhemlik bir zuhûrât olmuş. Parayı getirip başının yanına koymuşlar. Rü'yâsında kendisine şöyle seslenildiğini duymuş: "Kendisine yetecek olandan fazla bir dünyalık alanın, Allah kalbini kör eder." Uyanınca bu dörtyüz dirhemden sâdece iki *"dânik"* almış, geri kalanını bırakmış.

Rivâyete göre Ca'fer Huldî şöyle anlatmış: Cüneyd'in mürîdlerinden İbn Zîrî'ye dünyalık bir zuhûrât olmuş. Dervişlerin arasından ayrılmış. Bir gün, elinde içi para dolu bir mendille ihvânın yanına gitmiş. Uzaktan onları görünce şöyle seslenmiş: "Dostlarım, siz fakirlikte izzet buluyorsunuz. Biz de zenginlikte izzet kazandığımızı sanıyoruz. Ne zaman yollarımız birleşecek?" Bunları söyledikten sonra da elindeki mendili dervişlere fırlatıvermiş.

Ebû Saîd b. A'râbî anlatıyor: Ebû Ahmed Kalânsî'nin sohbetlerine katılan bir genç vardı. Bir sefere çıkmak için bir süre gözden kayboldu . Seferden dönünce kendisine dünyâlık bir zuhûrâtla hayli zengin oldu. Biz, Ebû Ahmed'e dedik ki: "İzin verseniz de bu genci ziyâret etsek." O: "Hayır" dedi. "Çünkü o, fakirken bizim arkadaşımızdı. Hâli üzere kalsaydı bizim onu ziyâretimiz gerekirdi. Seferinden zengin olarak dönünce, onun bizi ziyâret etmesi gerekir."

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: Ebû Hafs Haddâd, bir süre Remle'de bulundu. Üzerinde eski iki elbise, belinde de bin dînâr para vardı. İki, üç, dört gün geçerdi de, birşey yemezdi. Bu para tükeninceye kadar onu dervişlerle paylaştı.

Yine Husrî anlatıyor: Kıtlık ve yokluk günlerinden birinde Şiblî ile birlikte onun çocuklarına birşeyler aramak için çıktık. O, birinin yanına girdi. Adam ona pek çok para vermişti. Adamın yanından ayrılırken o, paraları benim avucuma doldurdu. Karşılaştığımız her dervişe Şiblî, o

paradan veriyordu. Nihâyet çok az bir miktar kalmıştı. Dedim ki: "Efendim, evde çocuklar aç bekliyor." O bana: "Ne yapalım?" dedi. Uğraşıp çabaladıktan sonra nihâyet kalan paralarla biraz küspe ve havuç türü şeyler satın aldım ve çocuklara götürdüm.

Ebû Ca'fer Derrâc'ın şöyle anlattığı nakledilmektedir: Bir gün üstâdım temizlik için dışarı çıkmıştı. Torbasını alıp karıştırdım. İçinde dört dirhemlik bir gümüş buldum. Doğrusu bu işe şaşırmıştım. Çünkü hiçbir şey yemediğimiz zamanlar oluyordu. Döndüğünde kendisine: "Senin torbanda böyle bir gümüş var, biz de açız!?" dedim. Bana: "Aldın mı onu, aldıysan yerine koy!" dedi. Bir süre sonra da: "Onu al ve onunla bize birşeyler satın alıp getir!" dedi. Ben kendisine: "Allah aşkına söyle, bu paranın hikâyesi nedir?" diye ısrarla sorunca şunları söyledi: "Allah bana bundan başka ne altın, ne de gümüş verdi. Bu yanımda olduğu hâlde defnolunmayı vasiyyet etmek istemiştim. Ki kıyâmet gününde bunu Allah'a geri vereyim ve diyeyim ki: "İşte senin bana verdiğin dünyâlık bundan ibâret!"

Halîfe Mu'tezıd'ın vezîri, Ebû'l-Hüseyn Nûrî'ye sûfîlere dağıtılmak üzere bir miktar para vermişti. O, bunları boş bir eve döktü ve Bağdâd sûfîlerini toplayıp dedi ki: "Kimin ihtiyâcı varsa, şu eve gelsin ve ihtiyâcı kadar alsın." Sûfîler gelip kimi yüz dirhem, kimi daha çok ve kimi daha az olmak üzere aldılar. İçlerinden hiçbir şey almayanlar da vardı. Paralar bitip hiçbir şey kalmayınca Ebû'l–Hüseyn onlara dedi ki: "Allah'a olan uzaklığınız aldığınız paralar kadar, yakınlığınız da almadıklarınız kadar."

XVIII- KESB VE SEBEPLERE SARILMA ÂDÂBI

Sehl b. Abdullah: "Elle kazanmaya *(iktisâb)* karşı çıkan, sünnete karşı çıkmış olur. Tevekküle karşı çıkan da îmâna karşı çıkmış olur." der.

Cüneyd'e *"kesb"*den sordular. Şu karşılığı verdi: "Kesb, kuyudan su çekmek, ağaçtan hurma toplamak gibi tabîî bir şeydir."

İshâk Meğâzilî adıyla bilinen bir şeyh, ip eğirme işiyle meşğûl bulunan Bişr b. Hâris'e şöyle bir mektup yazdı: "Duyduğuma göre ip eğirme işi sâyesinde maîşet derdinden müstağnî olmuşsun. Allah göz ve kulağını alıverecek olsa kime sığınacağını sanıyorsun?"

Basra'da benim de bulunduğum bir mecliste, "el ile kazanmanın fazîleti" konusunda konuşurken, birisi İbn Sâlim'e şöyle sordu: "Yâ şeyh,

biz kesble mi kulluk edelim, yoksa tevekkülle mi?" İbn Sâlim şu karşılığı verdi: "Tevekkül, Allah Rasûlü'nün hâli; kesb ise onun sünnetidir. O, zaafını bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki, kendisinin hâli olan tevekkülden düştüklerinde, bâri sünneti olan maîşet talebi için çalışmadan (kesbden) da düşmesinler. Eğer kesb olmasaydı, böyle zaafı olanlar, helâke dûçâr olurlardı.

Abdullah b. Mubârek der ki: "Elle çalışıp kazanmanın zilletini tatmayanda hayır yoktur." Yine o şöyle söylemiştir: "Kesbinde tefvîz-ı umûr ve tevekkülü zâyi etmedikçe, çalışmak zarar vermez."

Anlatıldığına göre Ebû Saîd Harrâz, bir yıl kâfile ile Şam'dan Mekke'ye yolculuğa çıktı. Bir gece sabâha kadar oturup sûfî arkadaşlarının ayakkabılarını ta'mîr etti.

Ebû Hafs der ki: "Bir kere kesbi terketmiştim. Sonra tekrar ona döndüm. Sonra kesb beni terkedince bir daha ona dönemedim."

Şam'da sûfîlerle sohbet eden siyâhî bir adam vardı. Her gün gelir, üç dirheme kireçtaşı parçalardı. Aldığı üç dirhemi de üçgün içinde harcardı. Ücretini alınca onunla bir yiyecek satın alır, arkadaşlarına getirir ve onlarla bir öğün yeyip tekrar işine dönerdi.

Anlatıldığına göre Ebu'l-Kâsım Münâdî evinden çıkar, eline iki *"dânik"* mikdârı birşey geçince, hangi vakit olursa olsun, hemen evine geri dönerdi.

İbrâhim Havvâs şöyle der: "Mürîd, üç günden sonra sebeplere dönecek olursa, el emeğiyle çalışması ve çarşıya gidip ticâret yapması daha evlâdır."

İbrâhim b. Edhem'in şöyle söylediği nakledilir: "Sana gereken, yiğitlerin işi olan helâl kazanç ve çoluk çocuğun nafakasını te'mindir."

El emeğiyle Çalışma Edebi: Farz namazları vaktinde edâdan geri kalmamak ve rızkını bu çalışmaya bağlı görmemektir. Çalışmasıyla müslümanlara yardımcı olmaya niyyet etmek, onlara insâf ve adâletle muâmele etmek, Kazancından ve çoluk çocuğunun nafakasından artanı biriktirmeyip dağıtmaktır. Maîşeti, belli bir azığı ve birilerinden isteme durumu olmayan sûfî kardeşlerine infâkta bulunmaktır. Çünkü o da, bugün her ne kadar varlıkla sınansa da, onlardan biridir. Kendilerine bir zuhûrât vâkı' olduğunda aralarında bir bağ olmayan kimselere bile yardımcı olmaktır. Kendilerine gösterdikleri ihtimâmdan daha çok böylelerine ihtimâm göstermektir.

Ebû Hafs Haddâd yirmi yıldan fazla günde bir dînâra çalışmış, onu da sûfîlere infâk etmiştir. Kimseden birşey istemez, bulamayınca oruç tutardı. Akşamla yatsı arası dışarı çıkıp kapı kapı sadaka dağıtırdı.

Şiblî bir adama: "mesleğin nedir?" diye sormuş, o da: "eskici" cevâbını verince: "İğnenle deldiğin bir delikten öbürüne Allah'ı unutma!" demişti.

Zünnûn der ki: "Ârif maîşet derdine düşerse, "hiç" konumuna düşer." En iyisini Allah bilir.

XIX- ALIP VERİRKEN RIFK İLE MUÂMELE

Ca'fer Huldî bana Seriyy Sakatî'nin Cüneyd'e şöyle söylediğini nakletmişti: "Cennete götüren kestirme bir yol biliyorum: Kimseden birşey istememek, birşey almamak, yanında verilmesi gereken hiçbir şey bırakmamak!"

Anlatıldığına göre Cüneyd şöyle dermiş: "Kendisine vermek, almaktan daha hoş gelmeyen kimsenin alması, câiz olmaz."

Subeyhî'nin arkadaşlarından Ebû Bekir Ahmed b. Hamûye (veyâ Hameveyh) dermiş ki: "Alması Allah için olan izzetle alır. Almayı Allah için terkeden de izzetle almamış olur. Allah'dan başkası için (dünyevî hesap ve menfaatlar için) alan, almakla zillete düşer. Yine almayı Allah için değil de başkaları için terkeden de zillete dûçâr olur."

Bana Ahmed b. Ali Vecîhî, Zekkâk'tan naklen şöyle anlatmıştı: Mısır'da Yûsuf Sâiğ ile karşılaştım. Yanında bir para kesesi vardı. O keseyi bana vermek istedi. Ben de elini tutup göğsüne doğru geri çevirdim. Bana: "Bunu al, geri verme! Ben bunu sana verirken kendimin birşeye sâhip olduğum düşüncesiyle, ya da sana birşey verdiğim duygusuyla vermiyorum." dedi.

Yine Ahmed b. Ali bana, Ebû Ali Rûzbârî'den şöyle nakletmişti: "Fakirlere (dervişlere) karşı yumuşak davranma konusunda İbn Refî' Dımaşkî'den daha üstün edeb sâhibi birini görmedim. Ben kendisinin yanında bir gece misâfir olmuştum. Kendisine Sehl b. Abdullah'ın şöyle bir sözünü nakletmişim: "Gerçek fakir (derviş)'in alâmeti, istememek, verilirse reddetmemek ve biriktirip habsetmemektir." Kendisine vedâ edeceğim sırada elinde bir miktar para ile gelip destimin bulunduğu tarafa durdu ve

bana: "Sehl ne demişti?" diye sordu. Ben Sehl'in sözünü tekrarlayınca o, paraları destimin içine döküp yanımdan ayrıldı.

Ebû Bekir Zekkâk der ki: "Cömerdlik olanın olmayana vermesi değildir. Gerçek cömerdlik, olmayanın olana vermesidir."

Rivâyete göre Ebû Muhammed Mürtaiş şöyle anlatmış: Bir gün yanımda bir miktar para olduğu hâlde İbnü'l-Kerenbî'nin yanına gitmiştim. Elimdeki paraları ona vermek istiyordum. Kendisi beni tanımazdı. Bunları kabul etmesini istediğim zaman bana: "Benim onlara ihtiyâcım yok." dedi ve bunları almaktan imtinâ etti. Ben de kendisine: "Senin ihtiyâcın yok ama, senin bunu kabûlün beni sevindirecek. Alıp da beni sevindirsen olmaz mı?" deyince aldı.

Anlatıldığına göre Ebû'l-Kâsım Münâdî komşularının bacasından duman çıktığını görünce yanında bulunanlardan birini: "Git şunlara ve de ki, pişirdiğiniz şeyden bize de verin." diyerek oraya göndermişti. Orada bulunanlardan birisi: "Belki de onlar su ısıtıyorlardır?" diyecek oldu. O: "Bize vereceklerinden ve âhirette şefâatçi olacaklarından başka zenginlere uygun her maksad için onlara gidin." dedi.

Cüneyd anlatıyor: Hüseyin b. Mısrî'ye bir miktar para götürmüştüm. Hanımı doğum yapmıştı. Sahrâda bir yerde barınıyorlardı. Komşuları yoktu. O bu paraları kabûl etmek istemeyince, alıp hanımının bulunduğu odaya doğru attım ve dedim ki: "Ey kadın, bunlar senin, yaptığım bu işte bir aldatmaca da sözkonusu değildir."

Yûsuf b. Hüseyn'e sordular: "Ben biriyle Allah için kardeş olsam ve bütün malımı ona bağışlasam ona olan görevimi tam olarak yerine getirmiş olabilir miyim?" O şu karşılığı verdi: "Eğer vermede bir izzet, almada bir zillet varsa, sen bu yaptığınla ancak ona zillet götürmüş, kendin de izzete ulaşmış olursun, o kadar."

XX- EVLİLERİN VE ÇOCUK SÂHİBİ OLANLARIN ÂDÂBI

Ebû Saîd b. A'râbî anlatmıştı: Ebû Ahmed Mus'ab b. Ahmed Kalânsî'nin ilginç bir evlenme sebebi vardı: Mürîdlerinden bir genç, bir dostunun kızıyla nişanlanmıştı. Nikâh zamanı gelince bu genç, evlenmekten vazgeçti. Kızını bu delikanlı ile evlendirmek isteyen adam da mahcûb oldu. Ebû Ahmed bu durumu görünce: "Sübhânellah, adam seni kızıyla

evlendirmek istiyor, sen imtinâ' ediyorsun? Madem öyle nikâhı Ebû Ahmed'e (kendisini kasdediyor) kıyın." dedi. Kızın babası Ebû Ahmed'i alnından öptü ve dedi ki: "Bilemiyorum benim için senden daha değerli bir dâmâd, kızıma da senden değerli bir eş bulunabilir mi?" Ebû Saîd'in belirttiğine göre bu kızcağız, otuz yıl kadar Ebû Ahmedle yaşamıştır.

Anlatıldığına göre Muhammed b. Ali Kassâr'ın hanımı ve çocukları varmış. Mürîdlerinin yanında bulunduğu bir sırada bir kızçocuğu şöyle seslenmiş: "Yâ semânın rabbi, üzüm istiyoruz!" Muhammed b. Ali gülmüş ve demiş ki: "Ben onları, istediklerini Allah'dan isteyecek bir biçimde eğittim. Bu yüzden benden değil, Allah'dan isterler."

Bana Vecîhî anlatmıştı: Bünân Hammal'ın çocukları varmış, bir keresinde oğullarından biri yanına gelmiş ve: "Babacığım, kayısı istiyorum." demiş. Bünân da çocuğun elinden tutup onu kayısı satıcısının yanına götürmüş. Satıcıya: "Bu çocuğa bir miktar kayısı ver, ben senin kayısını satmak için bağırıvereyim." demiş ve tezgâhın başında durup başlamış bağırmaya: "Ey insanlar, bu yok olup gidecek, bâkî kalmayacak küçük yiyecekten satın alın." Kısa bir süre içinde satıcı kayısısını satıp tüketmiş.

Rivâyete göre İbrâhim b. Edhem dermiş ki: "Evlenen fakir (derviş), gemiye binen adama benzer. (Kendi kendini hapsetmiş olur.) Çocuğu olan da boğulan gibidir. (Sırtındaki mükellefiyetler onu bastırmaktadır.)" Bu söz, Süfyân Sevrî'ye âid olarak da bilinir.

Rivâyete göre Bişr b. Hâris demiştir ki: "Azık ve ihtiyâcıma çok ihtimâm gösterdiğim zaman, bir şeyi korumaya me'mûr polis gibi olmaktan emin değilim."

Ebû Şuayb Berâsî'nin bir kulübesi varmış. Devrin hanımlarından biri kendisine gelip: "Ben nikâhlanıp sana hizmet etmek istiyorum." demiş. Kadın bütün dünyâlıklardan geçip Ebû Şuayb ile evlenmiş. Kadın kulübeden içeri girerken bir döşek parçası görüp demiş ki: "Sen onu buradan dışarı çıkarmadıkça ben içeri girmem. Sen değil misin bize yeryüzü insanoğluna: "Bugün sen benimle arana bir perde koyuyorsun ama, yarın benim karnıma gireceksin?" demektedir, diye nasîhatta bulunan. Ben bugün, yerle arama birşey girmesini istemiyorum." Kadının bu sözleri üzerine Ebû Şuayb döşek parçasını alıp dışarı fırlatmış. Ardında da kadına: "Haydi gir!" demiş. Kadın da girmiş. Bu çift yıllarca burada ibâdet etmişler ve bu hâl üzere ölmüşler.

Evlenen ve çoluk çocuk sâhibi olan kişilerin evlâd u iyâllerini Allah'a

ısmarlayıp ihmâl etmeleri, âdâbdan değildir. Aksine böylelerinin çoluk çocuğundan herbirine âid, her durumun gerektirdiği görevlerini yerine getirmesi gereklidir. Fakirlerin (dervişlerin) zengin ve varlıklı kadınlarla evlenmemesi ve onların himâyesine girmemesi gerekir. Evlenmede edeb, dervişin yoksul hanımla evlenmesi, ona adâlet ve insâf ile muâmele etmesidir. Eğer kendisine zengin bir kadın tâlib olacak olursa ondan yararlanmayı düşünmemesidir.

Anlatıldığına göre Feth Mevsılî, küçük çocuğunu kucağına alıp öptü ve bağrına bastı. Hâtiften bir sesin kendisine şunları söylediğini duydu: "Yâ Feth, bizimle birlikte bir başkasına daha sevgi beslemekten hayâ etmiyor musun?" Feth, bu olaydan sonra hiçbir çocuğunu öpmediğini söylemektedir. Şâyed biri çıkıp derse ki: "Allah Rasûlü'nün de çocukları vardı. O onları kucağına alıp öperdi. Nitekim Akra' b. Hâbis, kendisini çocukları öperken görünce: "Benim on evlâdım var. Fakat hiçbirini öpmem." demiş, Allah Rasûlü de ona: *"Merhamet etmeyene merhamet olunmaz."*[35] buyurmuştu." Böyle muhtemel bir suâle şöyle cevap verilebilir: "Bu, çok farklı bir kıyâs. Çünkü Allah Rasûlü, kıyâmete dek bütün insanların imâmı ve rehberidir. Onda, ismet sıfatı ile nübüvvet gücü ve risâlet nûru vardır. Eşyâ onun bu gücünü yok edemez. Onun eşyâ ile irtibâtı dünyevî hazz ile ilgili değildir. Çünkü onun bütün hareketleri, ümmetinin diğer ferdlerini eğitmek içindir. Ama diğer insanlar ve sûfîler için böyle bir kuvvet ve böyle bir özellik sözkonusu değildir. Onların gönülleriyle mâsivâya yönelmiş hâlde bulunmaları, gayretullaha dokunabilir. (Çünkü onlar Allah Rasûlü kadar gönüllerine hâkim olabilme gücüne sâhip değillerdir.)

XXI- YALNIZ VE BİRLİKTE YAŞAMA ÂDÂBI

Anlatıldığına göre Seriy Sakatî şöyle söylemiştir: "Mescidlerde oturmak, kapısı bulunmayan dükkânlarda oturmak demektir." (Mescid, kapısı herkese açık mânevî kazanç yeridir.)

Seriyy'e *"mürüvvet nedir?"* diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Nefsi kirlerden arıtmak, insanlara insâf ve adâletle muâmele etmektir. Bundan fazlasını yapan, fazîlet sâhibi olur."

Bir şeyh de şöyle demiştir: "Fakîrin (dervişin) uylukları, seccâdesi üzerinde olmalıdır; ya'nî kulluk için oturmalıdır."

35. Buhari, Edeb, 18

Bâyezîd şöyle anlatıyor: Bir gece namaz kılmak için kalkmıştım. Yorgundum, oturdum ve ayaklarımı uzattım. Hemen hâtiften bir ses duydum: "Meliklerin huzûrunda oturanın hüsn-i edebe riâyeti gerekir."

İbrâhim b. Edhem anlatıyor: Bir keresinde bağdaş kurup oturmuştum. Hâtiften bana şöyle bir uyarı geldi: "Meliklerin karşısında böyle mi oturursun?" Bundan sonra bir daha asla bağdaş kurup oturmadım.

İbrâhim Havvâs anlatıyor: Oturuşu son derece edebli bir derviş gördüm. Yanına yaklaştım. Yanımda bir miktar para vardı. Onları onun kucağına döktüm. Bana dedi ki: "Ben bu oturuş tarzımı yüzbin dirheme satın almıştım. Onu sana satmamı mı istiyorsun?"

Yahyâ b. Muâz der ki: "Muhâlif görüşlü kişilerle oturup kalkmak rûhu köreltir. Karşıt fikirlilerle düşüp kalkmak ise ma'nevî zevke engel olur."

Vecîhî'den duymuştum, şöyle anlatıyordu: İbn Memlûle Attâr Dîneverî'yi bir arkadaşından sıkılmış gördüm ve kendisine: "Böyle biriyle nasıl oturup kalkıyorsun?" diye sordum. Dedi ki: "Ayrılıp gitmem mümkün değil; Çünkü arkadaşlık vefâsı gerektirir."

Şöyle bir söz vardır: "Eğer birisinin durumunu anlamakta güçlük çekiyorsan, onun arkadaşına bak, daha iyi tanırsın."

Hasan Kazzâz'ın göz hastalığı vardı. Bununla beraber geceleri çok otururdu. Bunun sebebi sorulduğunda: "Bu zühd ve tasavvuf işi, üç esas üzerine binâ edilmiştir: Darda kalmadıkça yememek, zarûret olmadıkça konuşmamak, uyku iyi bastırmadıkça uyumamak." dedi.

Ca'fer Huldî, Cüneyd'den şöyle bir söz duyduğunu anlatmıştı: "İki rek'at namazın sizin yanınızda oturmaktan daha fazîletli olduğunu bilsem, yanınızda oturmam."

XXII- SÛFÎLERİN AÇLIK ÂDÂBI

Yahyâ b. Muâz: "Eğer açlık çarşıda satılan birşey olsa, âhiret tâliblerinin çarşıya çıktıklarında, ondan başka birşey satın almamaları gerekirdi." der.

Açlık, mürîdler için riyâzat, tevbekârlar için tecribe, zâhidler için siyâset ve ârifler için şeref olmak üzere, dört türlüdür. Sehl b. Abdullah acıkınca güçlenir, birşeyler yiyince de zayıflarmış. Sehl açlık konusunda da şunları söylermiş: "Tokluk ibtilâsına uğradığınız zaman açlık isteyiniz! Açlık

ibtilâsına uğrayınca da tokluk isteyiniz! Değilse devamlı bir hâl üzere olunca azgınlığa düşersiniz."

Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Açlık, Allah'ın nezdindeki hazînelerde ve sevgisine mazhar olanlara verdiği bir lütfudur."

Açlık edebi konusunda İbn Sâlim: "Açlığı prensip edinenin yemek mikdârını iki tavşan kulağından daha aza indirmemesi gerekir." diye konuşunca ben: "Dün sen bize Sehl b. Abdullah'ın yemek yemediğini söylemiştin!" diye i'tirâz ettim. Dedi ki: "Sehl yemeyi terketmemişti. Aksine yemek onu terketmişti. Çünkü kalbine doğan vâridât, kendisini yemek yeme düşüncesinden alıkoyuyordu."

Bana Îsâ Kassâr şöyle söylemişti: "Tokluk ânında dervişin açlığı istemesi açlık âdâbındandır. Tâ ki acıktığında açlık ona yoldaş olabilsin."

Şeyhlerden biri, sûfîlerden birinin: "Ben açım." dediğini duyunca: "Sen yalan söylüyorsun!" demiş. Adama "niye böyle söylediği" sorulunca demiş ki: "Çünkü açlık, Allah'ın hazînelerinden birine koyduğu, açığa vurana vermediği bir sırdır."

Sûfîlerden biri, bir şeyhin yanına girmiş. Kendisine yemek çıkarılmış. O da çıkarılan yemeği yemiş. "Ne kadar zamandan beri birşey yemedin?" diye sorulduğunda: "Beş günden beri" demiş. "O zaman senin açlığın fakirlik (dervişlik) açlığı değil, cimrilik açlığı. Üzerinde elbise var, sen hâlâ aç geziyorsun?" demişler.

XXIII- SÛFÎLERİN HASTALIKLARI SIRASINDAKİ ÂDÂBI

Mimşâd Dîneverî'nin mürîdlerinden biri bana şöyle anlatmıştı: Mimşâd, şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. Mürîdleri kendisini ziyârete geldiler. "Kendini nasıl buluyorsun?" diye sordular. "Bilmem ki," dedi. Ardından: "Asıl siz hastalığın beni nasıl bulduğuna bakın!" diye konuştu. Kendisine tekrar: "Kalbin nasıl?" diye sordular. "Ben otuz yıldan beri kalbimi kaybettim." cevâbını verdi.

Bana Muhammed b. Ma'bed Banyâsî şöyle anlatmıştı: el-Kürdî es-Sûfî'yi hasta iken görmüştüm. Altı ay süreyle ziyâretçiler gelip gitti. Vücûdunun bazı yerlerinden kurtlar düşmeye başlamıştı. Düşen kurdu alıp eliyle tekrar yerine koyuyordu.

Zünnûn, mürîdlerinden bir hastayı ziyârete gitmişti. Hastaya demiş ki:

"O'nun darbesine sabredemeyen sevgisinde samîmî değildir." Hasta da şu karşılığı vermiş: "Aksine O'nun darbesinden zevk almayan sevgisinde samîmî değildir."

İhvânından biri hastalandığında Sehl b. Abdullah ona dermiş ki: "Sızlanmak istediğin zaman "oh" (he ile) de! "Ooh" (hı ile) deme! Çünkü biri Allah'ın ismidir (Çünkü içinde Hû var), diğeri ise şeytanın adıdır." Hastaya bundan bir ferahlık gelirmiş.

Bana Şam'da Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer Tûsî anlatmıştı: Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'nin karnında yıllardır süren bir ağrı vardı. Karın boşluğunda bir burkulma olurdu. "Ben bunun ilâcını biliyorum, bir kırat gümüş bunu izâle eder." derdi. Fakat her nedense ölünceye kadar bu hastalığını tedâvî etmemişti. Ben bunun sebebini şeyhlerden birine sordum. Şu cevâbı verdi: "Onun yapacağı tedâvî, ateşle dağlamaktı. Dağlamakla ilgili bir yasak bulunduğundan bunu da yapmazdı."

Sevrî hastalanmıştı. Mürîdlerinden biri onu ziyârette gecikti. Sonra bir ara gelip beyân-ı i'tizârda bulundu. Sevrî dedi ki: "Boşuna özür beyân etme, çünkü özür beyân edenlerden yalan söylemeyen pek azdır."

Sehl b. Abdullah'ın bâsûr illeti vardı. Bu yüzden her namaz vaktinde abdest tâzelemek ihtiyâcı duyardı. "Tedâvîsini biliyorum, bir kırat birşey" derdi. Fakat ölünceye kadar o da bu hastalığını tedâvî ettirmedi. Bunun sebebini sorduğum kişiler bana dediler ki: "O bu hastalığını, avret yerini açıp başkalarına göstermek durumuna düşmemek için tedâvî ettirmemiştir."

Derler ki: Bişr hastalandı. Tedâvî için doktor geldi. Bişr kendisindeki şikâyetleri doktora anlatmaya başladı. Çevresindekiler dediler ki: "Yâ Ebâ Nasr, bu söylediklerinin şikâyet olmasından endîşe etmiyor musun?" Şu karşılığı verdi: "Hayır, ben sâdece Kâdir'in üzerimdeki kudret âsârını anlatıyorum."

Ca'fer Huldî'ye âid olduğunu sandığım bir kitapta şöyle yazılıydı: Cüneyd, şiddetli bir hastalığa tutulmuştu, şöyle diyordu: "Zünnûn'un şu sözünden başka söylenecek birşeyim yok: "Ey verdiklerine şükredilen, bize şükretmeyi nasîb eyle!" O belki de bununla şunu demek istiyordu: Sûfîler herşeyden kendilerine ma'nevî gıdâ olabilecek şeyler çıkarırlar.

XXIV- ŞEYHLERİN MÜRÎDLERE ŞEFKAT VE MERHAMETİ

Rivâyete göre Cüneyd, mürîdlerine şöyle dermiş: "Şâyed iki rek'at

namazın sizinle oturmaktan daha fazîletli olduğunu bilsem, sizinle oturmazdım."

Anlatıldığına göre, çok soğuk bir günde Bişr Hâfî, çıplak denecek bir vaziyette titriyormuş. "Bu ne hâl yâ şeyh?" diye soranlara demiş ki: "Hiçbir şeyi olmayan fakirleri düşündüm. Onların derdini paylaşacak birşeyim de yok. Bari canımla onların derdini paylaşayım, diye düşündüm."

Bana Dukkî şöyle anlatmıştı: Mısır'da bulunuyordum. Dervişlerden bir grupla mescidde oturuyorduk. Dekkâk yanımıza geldi ve bir sütunun yanında namaza durdu. Biz: "Şeyh namazını bitirince kalkıp yanına gidelim ve ona selâm verip konuşalım" diye düşündük. O namazını kılınca kalkıp bizim yanımıza geldi ve selâm verdi. Biz kendi aramızda: "Aslında bizim şeyhe böyle davranmamız onun yanına gitmemiz daha münâsipti." diye konuştuk. Allah benim kalbime bu olaydaki kadar hiçbir zaman bir sıkıntı vermemiştir.

Bana Cerîrî'den rivâyetle Vecîhî anlatmıştı: Hacdan dönmüştüm. Ziyâretlerime Cüneyd'den başlıyayım da o bana gelmek için yorulmasın, diye düşündüm. Öğle namazını kıldım, arkamı dönünce bir de baktım ki Cüneyd. "Efendim, sizin buraya kadar yorulmamanız için önce ben size gelmeye niyyet etmiştim." dedim. Bana şöyle mukâbele etti: "Yâ Ebâ Muhammed, bu ziyâret senin hakkın, düşündüğün de senin büyüklüğün."

Ebû Saîd b. A'râbî anlatıyor: İbrâhim Sâiğ'ı tanıyan bir genç vardı. Babası varlıklı biriymiş. Sûfîlere katılmış ve Ebû Ahmed Kalânsî'ye mürîd olmuş. Ba'zan Ebû Ahmed'in eline bir miktar para geçer ve bununla un, koyun eti ve tatlı satın alır ve bunları o zâta verirmiş.

Ca'fer'in anlattığına göre Cüneyd'in yanına bir adam gelmiş. Bütün malını mülkünü elinden çıkarıp onlarla birlikte fakr üzere bulunmak istediğini belirtmiş. Cüneyd ona: "Bütün mallarını elinden çıkarma. Kendine yetecek bir miktar ayır, fazlasını ver. Kendine ayırdığını da azık yap ve helâl rızık peşinde koş! Yanındakilerin hepsini verme. Çünkü ben, nefsinin senden bu konuda talepte bulunmayacağından emîn değilim. Allah Rasûlü birşey yapmak istediğinde sağlam yapardı." demiş.

Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den duyduğu şöyle bir olay anlatmıştı: Cemâat hâlinde çöldeydik. Yanımızda Ebû'l-Hasan Utûfî de vardı. İhtiyâcımız olduğu ve yolumuzu kaybettiğimiz zaman Ebû'l-Hasan bir yüksek tepeye çıkar ve semtin köpeklerine duyuruncaya kadar kurt gibi

bağırırdı. Köpekler havlamaya başlarlar, o da onların sesine gider ve yanlarından bir yiyecek getirirdi.

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Remle'ye vardım. Ebû Ca'fer Kassâb'ın yanına gidip geceyi yanında geçirdim. Sonra Remle'den Beytü'l-Makdis'e gitmek üzere yola çıktım. Ebû Ca'fer de arkamdan Beytü'l-Makdis'e geldi. Yanında ekmek kırıntıları vardı. Bana: "Beni Hıll'e götür" dedi. Burası Beyt'in içinde benim bilmediğim bir yerdi.

XXV- MÜRÎD VE MÜBTEDÎLERİN ÂDÂBI

Ebû Türâb Nahşebî'nin bir kitabında şöyle bir ibâre görmüştüm: "Hikmet Allah'ın, mürîdlerin âdâbını güçlendiren bir askeridir."

Şeyhlerden, ya da dervişlerden biri Cüneyd'e şöyle sormuş: "Mürîdler için hikâyelerin tesiri nedir?" Cüneyd şu karşılığı vermiş: "Hikâyeler, müminlerin kalplerini güçlendiren ilâhî askerlerdir." Kendisine: "Bu konuda delîlin var mı?" diye de sorulunca "Evet" deyip şu âyet-i kerîmeyi okumuş: **"Peygamberlerin haberlerinden senin gönlünü teskîn edeceğimiz her haberi *(kıssa)* sana anlatıyoruz.**[36] Yahyâ da demiştir ki: "Hikmet, mürîdlerin kalplerindeki dünya ateşini serinleten bir yelpâzedir." Mimşâd Dîneverî'nin şöyle söylediği nakledilir: "Benim gözüm, sâdık dervişte karar kılar, gönlüm de tahkîka ermeye çalışan mürîdle ferahlanır." Ebû Türâb Nahşebî: "Âriflerin riyâsı mürîdlere göre ihlâs mesâbesindedir." derdi.

Ebû Ali b. Kâtib der ki: "Mürîd bütünüyle Allah'a yönelince Allah'ın ona vereceği ilk şey, mâsivâdan müstağnî olmaktır."

Şiblî'ye "hayrete düşen mürîdden" sordular. Dedi ki: "Hayret iki türlü olur: Biri günah işleme korkusunun şiddetinden meydana gelen hayret, diğeri ise kalblere açılan ta'zîm duygusundan meydana gelen hayret."

Şiblî der ki: "Başlangıç hâlimde uyku bastırınca gözlerime tuz sürerdim. Uyku iyice bastırınca "tekrar tuz sürerim" diye bu meyil kaybolurdu."

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Mürîde gâlib olan duygunun şefkat, rikkat, merhamet ve bol bol vermek olması, onun edebinden ve mürîdliğindeki sadâkatindendir. Mürîdin Allah'ın kullarından ve yaratıklarından gelebilecek

36. Hûd, 12/120

her türlü zorluk ve hoşa gitmeyen şeylere direnç göstermesi, hattâ kendini Allah'ın kulları için arz olarak görmesi de edebdendir. Sûfî, yaşlılar için iyi bir evlâd, çocuklar için müşfik bir baba olmalıdır. Hattâ Allah'ın bütün yaratıklarına karşı böyle davranmalıdır. Onların derdleriyle derdlenmeli, musîbetlerine üzülmeli, eziyetlerine katlanmalıdır. Allah'ın sâdık mürîdlerden murâd-ı ilâhîsi şudur: "Allah'ın kendilerine şefkatle muâmele buyurması gibi, onlar da Allah'ın yaratıklarına karşı şefkatle muâmele etsinler. Nebîlerin ve sıddîkların, velîlerin ve Allah doslarının âdâb ve ahlâkıyla ahlâklansınlar. Tâ ki bu sûretle Allah'la aralarındaki perde kalksın." Bu perdenin kalkması, onların bu âdâba bağlılıklarına, bu ahlâk ile ahlâklanmalarına, Allah'dan yardım dileyip O'na güvenmelerine ve O'ndan râzı olmalarına bağlıdır.

Sehl b. Abdullah der ki: "Mürîdin kalbindeki meşgûliyyeti, farzları yerine getirmek, günahlardan istiğfâr ve yaratıklardan selâmet talebinden ibâret olmalıdır."

Yûsuf b. Hüseyn'e sordular: "Mürîdliğin alâmeti nedir?" Şu karşılığı verdi: "Murâdı kendi murâdı gibi olmayan arkadaşlarından ayrılmak, dostunada, düşmanına da zararlı olmamak. Mürîdin alâmeti murâd ettiği herşeyi Kur'an'da bulması, bildiği şeyi kullanması, bilmediğini öğrenmesi, mâlâya'nîye dalmaması, va'dden ümidvar olmakla birlikte ciddî bir biçimde vaîdden kurtulma arzûsunda bulunması ve nefsiyle uğraşmasının başkalarıyla uğraşmaya engel olmasıdır.

Ebû Bekir Bârizî der ki: "İlk adımında korku yoluna giren mürîdi boş ver, çünkü onun bundan sonra karşılaşacağı râhattan başkası değildir."

XXVI- YALNIZLIK VE HALVETİ SEÇENLERİN ÂDÂBI

Hikâye olunduğuna göre Bişr Hâfî şöyle nasîhat edermiş: "Halveti ihtiyâr eden kişi halvet sırasında Allah'dan sakınsın ve evine bağlansın. Onun yoldaşı da, ağzından çıkan kelâmı da Allah olsun."

Ben Dukkî'den dinlemiştim. Ona da Derrâc anlatmış: Ebu'l-Müseyyeb büyük bir adamdı. Eski câmilerde yalnız yaşardı. Bir gece onunla câmide karşılaştım. Kendisine "Neredensin?" diye sordum. "Heryerdenim." dedi. Ben de: "Kim heryerden olabilir ki, bunun alâmeti nedir?" diye sordum. Bana: "Böyleleri hiçbir şeye karşı yabancılık duymayan ve hiçbir şeyin de kendisinden yabancılık duymadığı kimseleridir." Ben onu alıp Şiblî'ye

götürdüm. Şiblî'ye bakıp: "Bu ahır hayvanlarından değil, eğer öyle olsa damgası olması lâzımdı." dedi. Şiblî bir na'ra atıp ellerini yüzüne vurdu ve heyecânla şunları söylemeye başladı: "Vallâhi doğru söylüyor, (kendisini kasdederek) eğer ahır hayvanı ise, damgası nerede?"

Cüneyd'e "halvetten" sordular. Şu karşılığı verdi: "Selâmet, selâmet talebinde bulunup emre muhâlefeti terkeden ve ilmin bırakmayı gerekli gördüğü şeylere muttali' olmayı terkedenlere hastır."

Ebû Ya'kûb Sûsî dermiş ki: "Yalnızlığa (halvete) ancak ricâlden güçlü kişiler dayanabilir. Bizim gibilere, birbirinden görüp amel yapmak için toplum içinde olmak, halvetten daha yararlıdır."

Bana Ebû Hafs Ömer Hayyât anlatmıştı: Antakya'da Ebû Bekir el-Muallim'i gördüm. Diyordu ki: "Altmış seneden sonra benden yeniden kelime-i şehâdet getirmem istendi." Kendisine bunun sebebi sorulduğunda şöyle söyledi: "Ben altmış yıl süreyle halkı Hakk'a çağırdım. Ne zaman ki, insanlardan ayrılıp Lükkâm dağına gittim, insanlar arasında bulunduğum zaman okuyageldiğim evrâdımı okumak isteyince buna bir türlü muvaffak olamadım. Gönlüme düştü ki, ben henüz Allah'a tam anlamıyla îmân etmemişim, önce îmân tâzeledim. Ondan sonra orada on yıl kaldım. Evrâdım halvette de tanıdıklar arasında bulunduğum zamanlardaki sâfiyetine kavuştu."

Hikâye edildiğine göre İbrâhim Havvâs çölde hüsn-i edeb ve huzûr-ı kalb sâhibi bir adam görmüş. Ona durumunu sormuş. O da şu cevâbı vermiş: "Ben halkın içinde ve tanıdıkların yanında tevekkül, rızâ, tefvîz-ı umûr ile amel ediyordum. Ne zaman ki tanıdıklardan ayrıldım.Bende bunların zerresi bile kalmadı. Buraya geldim ki, bildik ve tanıdıklardan uzak olduğum zaman da, nefsimden iddiâ edegeldiği şeyleri isteyebileyim."

XXVII- DOSTLUK VE ARKADAŞLIK ÂDÂBI

Zünnûn'un şöyle bir sözü vardır: "Dosta giden yol uzak, Sevgiliye yakın olan yer, dar olamaz."

Bana Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd, Ebû Osman'dan şöyle bir söz nakletti: "Ma'sûm kişiler hâriç, seni sevmeyen kişinin dostluk gösterisine güvenme!"

Ca'fer Huldî, İbn Semmâk'ten naklediyor: "İbn Semmâk'e bir dostu: "Seninle yarın birbirimizin kusurlarını açığa vurmak üzere anlaşalım" demiş.

İbn Semmâk ise şu karşılığı vermiş: "Hayır, yarın birbirimize mağfiret dilemek üzere anlaşalım!"

Derler ki: "Görüşüp kavuşmalarla artan dostluk, gerçek dostluk sınıfına girer." Kendisine *"gerçek dostluk"* sorulan biri şöyle demiş: "Gerçek dostluk, iyilikle artmayan, ama cefâ ile de eksilmeyen dostluktur." Bu sözü söyleyenin Yahyâ b. Muâz Râzî olduğu söylenir.

Birisi de şöyle söylemiştir: "Dosttan yüz çevirmek; onu seyrek ziyâret etmek dostluk üzere kalmak demektir."

Bana ulaşan bilgilere göre, Ebû'l-Abbâs b. Mesrûk bu konuda sünnet bulunduğunu ve Hz. Peygamber (s.a.)'in Ebû Hüreyre'ye söylediği şu sözün buna dâir olduğunu söylemiştir: *"Sık ziyâret etmezsen sevgin artar."*[37]

Yahyâ b. Muâz'a "Nasılsın?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Düşmanı sıkıntı, arkadaşı da belâ olan nasıl olursa öyle?!"

Cüneyd der ki: "Bir takım insanlar var ki, onların bakışları bana, bir cumadan öbürüne azık olarak yetiyor."

Şeyhlerden biri de şöyle söyler: "Kardeşimin bana olan dostluğu sağlamsa ben onunla ne zaman görüştüğüme pek aldırmam."

Nûrî der ki: "Dost herhangi birşeyle hesâba çekilemez. Düşman için ise hiçbir şey düşünülemez."

Cüneyd şöyle konuşmuştur: "Eğer bir dostun varsa, ona hoşlanmayacağı şeyler yaparak kendine kötülük ettirme!"

Ca'fer Huldî, Ebû Muhammed Meğâzilî'nin şöyle bir sözünü nakleder: "Dostluğunun devamlı olmasını isteyen, eski arkadaşlarıyla dostluğunu korusun."

XXVIII- ÖLÜM SIRASINDAKİ EDEBLERİ

Duyduğuma göre Ebû Muhammed Herevî şöyle anlatmış: Vefat ettiği geceyi Şiblî'nin yanında geçirmiştim. Gece boyunca şu iki beyti söyleyip durdu:

37. Keşfu'l-hafâ, I, 438

Senin içinde bulunduğun ev,
Kandile muhtaç değildir.
Biz huccetimizi zâtından umuyoruz,
Halkın delillerle geldiği günde.

İbnü'l-Ferecî demiştir ki: "Ebû Türâb Nahşebî'nin çevresinde ibrikli (sûfî kisveli) yüzyirmi kişi görmüştüm. Bunlardan ikisi hâriç, diğerleri fakr (dervişlik) üzere ölmediler. O ikiden biri İbnü'l-Cellâ, diğeri de Ebû Ubeyd Büsrî'dir.

İbn Bünân Mısrî'nin kalbine bir vârid oldu. Âvâre âvâre dolaşmaya başladı. Kendisini çölde İsrâîloğulları'na âid bir harâbenin içinde buldular. Gözlerini açıp arkadaşlarına bakarak: "Beni bırakın, burası dostlar mekânıdır." dedi ve rûhunu teslîm etti. Bu hikâyeyi Vecîhî'den dinlemiştim.

Vecîhî bir başka seferinde de Ebû Ali Rûzbârî'den naklen şöyle bir olay anlattı: "Mısır'a vardım, kalabalık bir halk toplanmıştı. Diyorlardı ki: Biz, "*Kulun himmeti yüceldikçe seni görme arzûsu artar.*" diye şiir okuyan birini duyup hırıltılı nefeslerle ölen bir gencin cenâzesinden geliyoruz.

Arkadaşlarımdan biri anlatmıştı: Bâyezîd ölümü sırasında şöyle demiş: "Ben seni ancak gafletle anabildim, sen de benim rûhumu ihmâl ve gevşeklik sırasında alıyorsun!"

Cüneyd anlatıyor: Ölümü sırasında üstâdım İbnü'l-Kerenbî'nin yanındaydım. Şöyle bir gökyüzüne doğru baktı ve "Uzak!" dedi. O bu sözüyle Allah'ın insana; semâya, ya da yere bakmaktan daha yakın olduğunu ifâde etmek istiyordu. (Ya'nî gökyüzü uzak ama O, yakın, diyordu.)

Cerîrî anlatıyor: Ebu'l-Kâsım Cüneyd'in ölümünde bulundum. Devamlı secde hâlindeydi. Kendisine dedim ki: "Yâ Eba'l-Kâsım, sen şu makâma ulaşmış kişi değil misin? Gördüğüme göre gayretin de son noktaya gelmiş, biraz dinlensen?" Bana şu karşılığı verdi: "Yâ Ebâ Muhammed, şu anda bana en lâzım olan bu!" Secde hâli, dünyâsını değiştirinceye kadar devâm etti. Ben de yanında bulundum.

Bekrân Dînaverî anlatıyor: Şiblî'nin vefâtında bulundum. Bana önce: "Kalbimin üzerinde, çarşıda sâhibinin sadaka olarak verdiği bir karaparanın etkisi var. Benim şimdi, bundan daha mühim bir işim yok." dedi. Ardından kendisine abdest aldırmamı istedi. Ben de aldırdım. Sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Dili tutulmuş, konuşamıyordu. Elimi tuttu ve sakallarına doğru götürüp hilâlletti ve öldü.

Ebû'l-Hüseyn Nûrî'nin ölüm sebebinin işittiği şu beyit olduğu söylenir:

Menzil menzil senin dostluğundan düşüyorum,
Akıllar, düşüşleri sırasında şaşkına döner.

O, bu beyti duyduktan sonra coşmuş ve sahrâlarda âvâre dolaşmaya başlamış. Bu sırada yolu, gövdeleri kesilip kökleri kılıç gibi kalmış bir kamışlığa düşmüş. Bu kamışlar üzerinde yürürken akşama kadar, bir taraftan yukarıdaki beyti tekrarlıyor, diğer taraftan da ayaklarından kanlar akıyormuş. Nihâyet sarhoş gibi yere düşmüş, ayakları da kangren olup ölmüş.

Dukkî bana şöyle anlatmıştı: Bir sabah Ebû Bekir Zekkâk'ın yanındaydık. O: "Allahım, burada ne kadar zamanımız kaldı?" dedi ve öldü.

İbn Atâ'nın ölüm sebebi ise, yanına götürüldüğü vezîrin kaba konuşmalarıydı. İbn Atâ, kendisine "yumuşak davranması" konusunda uyarıda bulunmuşsa da vezir, onun başına tekmeyle vurulmasını emretti ve o, bu hâlde öldü.

İbrâhim Havvâs, Rey câmiinde karın ağrısından ölmüştü. Bir toplantı yapacağı zaman suya girer, kendi kendine yıkanırdı. Bir kere yine suya girdi, tam suyun ortasında iken rûhu uçup gitti.

Ebû İmrân Istahrî anlatıyor: Ebû Türâb Nahşebî'yi sahrâda ölmüş ve hiçbir şeye yaslanmadan dimdik ayakta durur gördüm.

Ebû Abdullah Ahmed b. Atâ anlatmıştı. O da dervişlerden birinden duymuş. Yahyâ Istahrî'nin ölümü sırasında mürîdleri etrâfına toplanmıştı. İçlerinden biri ona: *Eşhedü en-lâ ilâhe illallah, de!*" dedi. O oturdu ve yanında duran birinin elini tutarak: "Eşhedü en-lâ ilâhe illallah, de!" dedi ve elini bıraktı. Sonra diğer birinin elini tuttu ve aynı şeyi söyledi. Sonra bir başkasını ve böylece orada bulunanların her birine kelime-i şehâdet telkîni yaptırmış oldu. Sonra sırtüstü yattı ve rûhunu teslîm etti.

Cüneyd'e dediler ki: "Ebû Saîd Harrâz ölümü ânında çok vecd ve coşku içindeydi. Bunun sebebi ne olabilir?" Cüneyd şu karşılığı verdi: "Rûhu O'na iştiyâkla uçan kimsenin hâlinde şaşılacak ne var ki?"

İşte bunlar, şu anda sûfîlerin âdâbı konusunda aklıma gelenlerdir. Hatırlayamadıklarım bunlardan daha çoktur. Başarı Allah'tandır.

XXIX- BA'ZI TASAVVUF KAVRAMLARI VE AÇIKLAMALARI

Ben şimdi ba'zı mes'elelerde sûfîlerin farklı görüşlerini, değişik yorumlarlarla birbirinden ayrıldıkları yanları anlatacağım. Âlim, fakîh ve sûfîlerin durumlarından haberdâr olmayan zâhir ehlinin anlamakta güçlük çekeceği bir takım konuları açıklayacağım.

1- Cem' ve Tefrika: Cem' ve tefrika, iki isimdir. Cem', dağınık şeylerin bir araya getirilmesi; tefrika da toplu olanların ayrılması demektir. Kişi cem'e erdiği zaman sâdece Allah der; başka birşey demez. Fark hâlinde ise; dünyâ, âhiret ve kâinâtı birbirinden ayrışmış olarak görür. Nitekim Kur'an'daki **"Allah adâleti ayakta tutarak kendisinden başka ilâh olmadığına şâhidlik etmiştir."**[38] âyeti cem'e; devâmındaki **"Melekler ve ilim sâhipleri de"** ibâresi de farka işâret sayılmıştır. Yine: **"Biz Allah'a inandık, deyin."**[39] âyeti cem'; devâmındaki: **"Bize ve İbrâhîm'e indirilene inandık, deyin."** kısmı da fark ifâde eder. Cem' asıl; tefrika (fark), fer'dir. Asıllar ancak fer'lerle; ya'nî kökler dallarıyla tanınır. Dalları sağlamlaştıran da köklerdir. Tefrika hâli bulunmayan cem' zındıklık, cem'i bulunmayan tefrika da sıfât–ı ilâhiyyeyi inkârdır.

Geçmiş şeyhler cem' ve tefrika konusunda farklı görüş beyân etmişlerdir. Nitekim kendisine: "Sûfîler, cem' ve tefrika kelimesiyle neye işâret etmişlerdir?" diye sorulan Ebû Bekir Abdullah b. Tâhir Ebherî şu cevâbı vermiştir: "Sûfîler, cem' ile Âdem (a.s.)'e, fark ile de onun zürriyyetine işâret etmişlerdir. Cem' ile ma'rifeti, fark ile de hâlleri kasdetmişlerdir.

Cüneyd'in cem' ve farkın tanımı konusunda şöyle bir şiiri vardır:

Gönlüm seninle tahkîka erince lisânımla sana münâcât ettim,
Bizim cem'imiz de bir takım ma'nâlar içindir, fark hâlimiz de.
Ta'zîm duygusu eğer seni gözümden uzaklaştıracak olsa,
Hemen vecd duygusu seni bana, iç organlarımdan yakın yapar.

Sanıyorum Nûrî'ye âid olacak, şöyle bir söz vardır: "Hakk ile cem', başkalarından tefrika; ya'nî uzak olmak demektir. Başkalarından uzaklık (*tefrika*) ise O'nunla cem'dir."

Bir başkası şöyle söylemiş: "Cem' vâsıta olan şeyleri görmeden ittisâl

38. Âlü İmrân, 3/18
39. el-Bakara, 2/136

(*vuslat*)'dir. Vâsıta olan şeyler görülünce vuslat olmaz. Tefrika ise farklılığı görenin şühûd hâlidir."

Sûfîlerden bir grubu şöyle der: "Hakk ile cem' ancak beşeriyyet sıfatından soyutlanmakla olur. Beşeriyyet sıfatıyla cem' Hakk'tan fark hâli üzere olmak demektir. Bu iki ifâde birbiriyle çelişkilidir. Çünkü Hakk ile cem' demek, O'na âid delillerden soyutlanmak ve beşeriyyet sıfatından fark üzere olmak demektir. Halk ile cem' Hakk'tan uzak durmak ve O'ndan tefrika hâlinde bulunmaktır."

Bir başka zümre de şöyle söyler: "Cem', beşeriyyeti görme sırasında beşerin gerçekleştirebildiği cem'dir. Tefrika da sûretlerin taksîmi sırasında insanların ayrı olarak gördüğü şeylerdir."

Cüneyd'in anlayışına göre: "Hakk'a vecd ile yakınlık cem', beşeriyyette gaybet ise tefrikadır."

Ebû Bekir Vâsıtî der ki: "Kendine baktığında fark hâlindesin, Rabbına nazar edince de cem'e ermiş sayılırsın. Eğer sen bir başkası ile kâim isen ölü sayılırsın."

İşte bunlar, cem' ve tefrika konusunu anlamak için kafa yoranlara verilebilecek özet bilgilerdir.

2- Fenâ ve Bakâ: Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'den "fenâ ve bakânın sıhhati" soruldu. Dedi ki: "Kulun Allah için yaptığı işleri görmekten fânî olması, kulluk ahkâmının yerine getirilmesi sırasında Allah için kâim olduğunu görme duygusunun bâkî kalmasıdır." Ebû Ya'kûb'a "Fenâ ve bakâ ilminin sıhhati" soruldu. Ona da: "Fenâ ve bakâ ilmine kulluğun da eşlik etmesidir. Fenâ ve bakâ ile birlikte kulluk yoksa o, kuru bir iddiâdan ibârettir."

Fenâ ve bakâ, avâm derecesinden havâss mertebesine doğru yükselme kaydeden tevhîd ehli kulun sıfatı olan iki isimdir. Başlangıçta fenâ ve bakâ kavramları şöyle anlaşılıyordu: İlmin ortaya çıkması *(bakâ)*, cehâletin yok olması *(fenâ)*; tâatın ortaya çıkması *(bakâ*, ma'sıyetin yokolması *(fenâ*]; zikrin ortaya çıkması *(bakâ)*, gafletin ortadan kalkması *(fenâ)*; kulun öğrendiği ilim ve ma'rifet sâyesinde inâyet-i ilâhiyyeyi görme duygusunun ortaya çıkması *(bakâ)*, kendi hareketlerini görmekten fânî olması *(fenâ)*.

Eski şeyhlerden fenâ ve bakâ konusunda söz söyleyenler vardır. Bunlardan biri de Semnûn'dur. Der ki: Fenâ hâlindeki kul, yüklü (*mahmûl*)dür. Yüklü olan ise vâridâta açık (*mevrûd*)dur. Fenâ, bakâ, haml ve

vârid gibi yeni bir takım sıfatlar, yeni bir takım sıfatların yolunu açar. Fenâ makamlarının ilki varoluş (*vücûd*)dur, görülen şeyler (müşâhedât) ise bakâ hâline âiddir.

Ebû Saîd Harrâz **"Ni'met olarak size ulaşan ne varsa hepsi Allah'tandır."**[40] âyetinin ma'nâsı konusunda demiştir ki: "Onları fiillerinde kendi fiillerinden soyutlar. Bu da fenânın ilk hâlidir.

Ca'fer, kendisine "fenânın ne olduğu" sorulan Cüneyd'in şöyle cevap verdiğini nakleder: "Kul, fenâsında kendi vasıflarından fânî olduğu zaman bakâyı tam anlamıyla idrâk eder." Cüneyd bir başka seferinde aynı soruya şöyle cevap vermiştir: "Senin bütün vasıflarında yabancılaşman, küll-i mutlakın bütünüyle seni senden almasıdır."

İbn Atâ der ki: "Hakk şâhidiyle nefsinin şâhidini görmekten fânî olmayan, huzûr hâlinde huzûrdan gaybete geçemeyen, Hakk şâhidiyle olamaz."

Şiblî der ki: "Hakk için kıyâmının Hakk ile olması sebebiyle Hakk sâyesinde Hakk'tan fânî olan, ubûdiyyetten başka, rubûbiyyetten de fânî olmuş demektir."

Sanıyorum Ruveym olacak, kendisine "fenâ ve bakâdan" sorulduğunda şu cevâbı vermiş: "Fenâ ilminin ilk mertebesi bakâ gerçeklerine ermektir. O da Allah'ı kendisinden başka herşeyden üstün tutmak, her hâlini O'nunla kontrol etmektir. Tâ ki O'nun dışındaki herşey sukût edip kişinin tek nasîb ve hissesi O, olsun. Böylece Allah için nefs ile yaptıkları ibâdetler fenâ bulsun ve Allah ile Allah için olan ibâdetleri bâkî kalsın. Kendini akıllı sanan, artık böyle birinin hâlini kavrayamaz, diller onu anlatamaz.

Allah Teâlâ buyurmuştur: **"Yeryüzünde bulunan her canlı yok** (*fânî*) **olacak?"**[41] Fânî olmanın ilk alâmeti, Allah'ın zikrinin gelmesiyle dünyâ ve âhiret hazzının gitmesidir. Kendisinin zikr-i ilâhîye olan yönelişi sırasında zikir hazzının da gitmesi ve zikr-i ilâhîyi görmez olup Allah hazzı ile kalması (bakâ), sonra burada kendine âid bir pay görüp Allah'dan gelen nasîbin de gitmesi ve nihâyet kendine âid bir görme duygusuyla kendine âid varlık iddiâsının da yok olmasıyla fenâ ender-fenâ ve bakâ ender-bakâ hâli üzere kalmasıdır.

Bu konuda söz uzundur. İnşâallah söylediklerimiz yeterlidir.

40. en-Nahl. 16/53
41. er-Rahmân, 55/26

3- Hakâik: Bana Ca'fer anlatmıştı. O, Cüneyd'den; o da Seriy Sakatî'den ehl-i hakâikı niteleyen şöyle bir söz duymuş: "Onlar hasta gibi yerler, boğulma durumundaki insanlar gibi uyurlar."

Cüneyd'e "hakîkat nedir?" diye sormuşlar. Demiş ki: "O'nu (Allah'ı) hatırlamak, sonra şunu bunu bırakmaktır. (Sadece O'na yönelmektir.)

Ebû Türâb Nahşebî: "Hakîkatin alâmeti belâlara dûçâr olmaktır." derken, bir başkası da "belânın ref'olunmasıdır." demiştir.

Ruveym'in şöyle söylediği rivâyet edilir: "Hakîkatın en tam olanı, ilme yakın bulunanıdır."

Bana Vecîhî anlatmıştı. O da Ebû Ca'fer Saydalânî'den duymuş: "Hakâik üçtür: İlimle beraber olan hakîkat, yanında ilim bulunan hakîkat ve ilmi aşan hakîkat."

Ebû Bekir Zekkâk der ki: İsrâil çölündeydim. Gönlüme hakîkat ilminin şerîat ilmine muhâlif olduğu düşüncesi geldi. Bir de baktım ki bir ümmügaylân ağacının altında bir adam şöyle bağırıyor: "Yâ Ebâ Bekir, şerîata muhâlif her hakîkat küfürdür."

Sûfîlerden birine, sanıyorum Ruveym'e sormuşlar: "Kul, gerçek kulluk (*ubûdiyyet*) derecesine ne zaman erer?" Şu karşılığı vermiş: "Emir ve komutayı nefsinden alıp Allah'a teslim ettiği, kendisinde güç ve varlık görmediği, herşeyin O'na âid ve O'nunla olduğunu bildiği zaman."

Ruveym der ki: "Hakâikın en sağlamı, ilme yakın olanıdır." Cüneyd de şöyle söyler: "Hakâik, sözle te'vîl edilmek için kalblere yerleştirilmeye râzı olmamıştır." (Ya'nî kalblere tevdî' kılınan hakâik te'ville anlatılamaz.)

Müzeyyin-i Kebîr der ki: "Ehl-i hakâikın, hakâikında elde ettiği sonuç şudur: Allah kayıp değildir ki aransın. O'nun bir sınırı yoktur ki kavransın. Mevcûdu kavrayan onunla aydınlanmış olur. Bize göre hakîkat, mevcûd hâli bilmek; hâl ile olmayan ilmi ortaya çıkarmaktır."

Bana Hüseyin b. Abdullah Râzî anlatmıştı: Abdullah b. Tâhir Ebherî'den "hakîkati" sormuşlar. "Onun hepsi ilimdir." demiş. "İlim nedir?" diye sorulunca da: "O da hakîkatten ibârettir." cevâbını vermiş.

Aynı soruya muhâtab olan Şiblî demiş ki: "Üç tür lisân vardır. İlim lisânı, hakîkat lisânı ve Hakk lisânı. İlim lisânı bize vâsıtalarla ulaşır.

Hakîkat lisânı Allah'ın gönüllere vâsıtasız ulaştırdığıdır. Hakk lisânını anlayıp anlatmaya yol yoktur.

Ebû Ca'fer Kuravî der ki: "Hakîkat-i insâniyye, hiçbir kimsenin senden eziyet görmemesidir. Çünkü insan kelimesinin anlamı, herşeyle geçimli (*üns*) olmaktır."

Sûfîlerden birine "*vuslatın hakîkati*"nden sordular. "Akılların baştan gitmesidir." cevâbını verdi.

Cüneyd der ki: "Sağlam hakâik ile güçlü ve muhkem niyyet, sâhibine ortadan kaldırmağı sebep, önleyemediği i'tirâz bırakmazlar. Murâdın sıhhatini şüpheye düşürecek te'villeri de ortaya çıkarırlar. Onlara göre hak, sâdece hâlin sıhhatine, seyrin devâmı sırasındaki ciddiyete, ilmin açık bürhanlarıyla sınırlandırılmaya, Hakk'ın delileriyle açıklanmaya bağlıdır."

Vâsıtî der ki: "Gizli hakîkatler zâhir olunca açık olanlar da perdelenir."

4- Sıdk: Bana Ca'fer Huldî, Cüneyd'in şöyle söylediğini anlatmıştı. "Bir işe sıdk ve ciddiyetle sarılan onu elde eder. Tamamını elde edemese bile bir kısmını elde eder.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Rü'yâmda gökten inmiş iki melek gördüm, bana: "Sıdk nedir?" diye sordular. Ben de: "Ahde vefâdır." dedim. Onlar: "Doğru söyledin" diye beni tasdîk edip semâya doğru yükseldiler. Ben de arkalarından bakakaldım."

Yûsuf b. Hüseyin şöyle söylemiştir: "Bana göre sıdk, yalnızlığı sevmektir. Allah'a münâcâttır. Dilin açıktan söylediği ile gönüldekinin birbirine uymasıdır. Nefsin kaygısının ardından halkı görmeden nefs ile meşgûl olmaktır. İlim öğrenip yeme-içme, giyim-kuşam ve azık konusunu tashîh ederek ilme ittibâ' etmektir."

Hakîm'e sordular: "Sıdk ehli olan kişinin alâmeti nedir?" "Tâatı gizlemektir" diye cevap verdi. Tekrar: "Sıdk ehlinin gönüllerini en râhatlatan nedir?" diye sordular. "Allah'ın bağışlamasını beklemek, Allah hakkında hüsn-i zann beslemektir." cevâbını verdi.

Zünnûn demiştir ki: "Sıdk, üzerine konulduğu herşeyi kesen, Allah'ın yeryüzündeki kılıcıdır."

Hâris'e "sıdktan" sordular. Dedi ki: "Sıdk, her hâl ile birlikte

bulunmalıdır." Cüneyd aynı ma'nâya yakın olarak der ki: "Gerçek sıdk, Allah'a muvâfakatle birlikte, her hâlin içinde cârîdir."

Ebû Ya'kûb demiştir ki: "Sıdk, gizli ve âşikâr, hakka uymaktır. Gerçek sıdk ise, tehlike sözkonusu olan yerlerde bile, hakkı söylemektir."

Kendisine "sıdk" sorulan bir başka sûfî de şöyle konuşmuştur: "Sıdk, niyyetteki yönelişin sağlamlığıdır."

5- Usûl (Sûfîlik Yolunun Esasları): Cüneyd şöyle söylemiştir: "İlim ehli sûfîler, kendi usûllerinin beş şey olduğunda ittifak etmişlerdir. Onlar da, gündüzleri sâim (oruçlu), geceleri kâim (namazda) olmak, ihlâsla amel, îfâsı süresince amellere dikkat ve titizlik, her hâl u kârda Allah'a tevekkül."

Ebû Osman şöyle konuşur: "Bizim yolumuzun esâsı sükût ve ilm–i ilâhîye güvenmektir."

Cüneyd de şöyle bir prensip vaz'etmiştir: "Hâllerdeki noksanlık, fürû' sayıldığından zarar vermez. Usûl konusunda zerre miktarı geri kalmak zararlıdır. Usûl sağlam ise fürû'daki noksanın bir zararı olmaz."

Ebû Ahmed Kalânsî der ki: "Bizim yolumuzun esasları üçtür: İnsanlardan hakkını istememek;, kendi nefsinden insanların hakkını istemek, başa gelen her olayda hep kendini kusurlu görmek."

Sehl b. Abdullah der ki: "Bizim yolumuzun esâsı yedi şeydir: "Kitâb–ı ilâhî'ye sarılmak, Hz. Peygamber (s.a.)'e uymak (*iktidâ*), helâl lokma yemek, başkalarına eziyet vermemek, günahlardan kaçınmak, tevbe etmek ve görevleri yerine getirmek."

Husrî bana şöyle söylemişti: "Yolumuzun esâsı altıdır: Sonradan olana (hâdis) takılmamak, kadîm olanı birlemek, ihvândan ayrılmak, vatandan uzaklaşmak, bildiğini ve bilmediğini unutmak (hiçliğe soyunmak)."

Bir başka sûfî de şöyle söylemiştir: "Yolumuzun esâsı yedidir: Farzları edâ etmek, haramlardan kaçınmak, mâsivâ ile bağları koparmak, fakra yakınlaşmak, istemeyi bırakmak, elindekini başka zamana saklamamak, herşeyden kesilip sâdece Allah'a yönelmek."

6- İhlâs: Cüneyd'den "ihlâsı" sordular. Dedi ki: "Kendini görme duygusunun kalkması ve kendi fiilinden fânî olmandır."

İbn Atâ: "İhlâs, âfetlerden temizlenen şeydir." der.

Hâris Muhâsibî der ki: "İhlâs Allah ile ilişkiye yaratıkları karıştırmamaktır. Bu yaratıkların ilki de nefistir."

Zünnûn der ki: "İhlâs, düşmanın ifsâd etmesinden korunmuş olan şeydir."

Ebû Ya'kûb Sûsî der ki: "İhlâs, meleğin bilip sevap yazamadığı, şeytanın bilip ifsâd edemediği, nefsin âgâh olup kendine çekemediği bir sırdır."

Sehl b. Abdullah'ın şöyle söylediği nakledilir: "Lâ ilâhe illallah diyenler çoktur. Fakat bunlardan ihlâs ehli olanlar azdır." Sehl'in bir başka sözü de şöyle: "Riyâyı ihlâs ehli olanlardan başkası tanıyamaz."

Cüneyd'e "ihlâs" sorulduğunda demişti ki: "Allah ile muâmelede yaratıkların devreden çıkarılmasıdır. Nefis, devreden çıkarılacakların başında gelir."

Şeyhlerden birine: "Size birisi ihlâs nedir, diye soracak olursa ne cevap verirsiniz?" diye sormuşlar, şu karşılığı vermiş: "Yönelişte niyyetin sâdece Allah'a has kılınması, Allah ile ilişkilerde her türlü güç ve tâkati Allah'tan umarak yaratıkların aradan çıkarılmasıdır."

İhlâs ehli kişinin alâmeti, Allah'a münâcât için tenhâları (*halvet*) seçmesi, Allah'a kullukla meşgûliyeti sebebiyle halk arasında az tanınmış olması, Allah ile ilişkisini halkın bilmesinden hoşlanmamasıdır.

Sanıyorum Ebû'l-Hüseyn Nûrî'ye "ihlâstan" sormuşlar. Demiş ki: "İhlâs, halka muvâfakati terktir."

7- Zikir: Kendisine "zikrin ne olduğu" sorulan İbn Sâlim şöyle anlatmıştı: "Zikir üç türlüdür: Birincisi dille zikirdir, bunun on sevâbı vardır. İkincisi kalble zikirdir, bunun yediyüz sevâbı vardır. Üçüncüsü sevâbı ölçülüp tartılamayan bir zikir türüdür ki o da, Hakk'a yakınlık sebebiyle muhabbet ve hayâ ile dolmaktır."

İbn Atâ'ya "Zikir gönüllere nasıl bir te'sîr yapar?" diye sordular. Dedi ki: "Zikrullah bütün aydınlığıyla gönüllere girince parıltılarıyla beşeriyet sıfatını izâle eder."

Sehl b. Abdullah: "Her zikir iddiâsında bulunan zâkir değildir." deyince kendisine "zikrin ne olduğu" soruldu. Şu cevâbı verdi: "İlmin ortaya koyduğu Allah'ın seni müşâhede etmekte olduğu gerçeğini anlaman, senin

de kalbinle O'nu kendine yakın olarak görüp O'ndan hayâ etmen, sonra O'nu gerçek ma'nâda nefsine tercih etmendir."

Allah: **"Allah'ı babalarınızı andığınız, hattâ ondan daha kuvvetli bir biçimde anın** (zikredin)!"[42] buyurmaktadır. Bir başka âyette ise şöyle buyurulur: **"Ey îmân edenler Allah'ı çok çok zikredin!"**[43] İkinci âyet, ilkinden daha özettir. **Bir başka âyet ise şöyledir: "Siz beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim."**[44] Allah'ı zikredenler, zikir konusunda kendilerine yapılan hıtâbın farklılığı gibi, zikirlerinde de farklı derecelerdedirler." Nitekim şeyhlerden birine "zikir" sorulunca demiş ki: "Mezkûr (zikredilen) tek, zikir muhtelif, zikredenlerin kalplerinin durumu ise farklı farklıdır."

Zikrin esası, yapılması istenen şeyler i'tibârıyla Hakk'a icâbettir. Zikir iki şekilde olur: Birincisi tehlîl, tesbîh ve Kur'ân tilâveti türünden şeylerdir. İkincisi, Allah'ın birliğini, esmâ ve sıfatlarını hatırlatma (tezkîr), şartlarına göre kalbleri uyarmadır. Hakk'ın, ihsânının genişliğini, hükmünün bütün varlıklara te'sîrini kavramak üzere, kulu uyarmasıdır. O, ümid ehlini Hakk'ın vaadi üzere, korku sâhiplerini Hakk'ın tehdîdi üzere uyarıp zikre teşvik eder. Tevekkül ehlini "kâfî" oluşu üzere, murâkabe ehlini "nasîb" ölçüsünde, muhabbet ehlini de kendilere verdiği ni'metler nisbetinde zikre yöneltir.

Şiblî'ye "Zikrin hakîkatinin ne olduğu" soruldu. "Zikri unutmaktır"; ya'nî senin Allah'ı zikrettiğini unutmandır, daha doğrusu Allah'tan başka herşeyi unutmandır.

8- Gınâ: Cüneyd'e sordular: "Allah ile istiğnâ mı daha sağlamdır, yoksa Allah'a karşı iftikâr (muhtâc olma) mı?" Şöyle cevap verdi: "Allah'a muhtâc olma, Allah ile zengin olmayı sağlar. Allah'a muhtâc olma hâli sağlam olunca, Allah ile zenginlik tam olur." Hangisi daha tam ve kâmildir, diye sorulmaz. Çünkü onlar birisi diğeriyle tamamlanan iki hâldir. İftikârı sağlam olanın gınâsı da sağlam olur."

Yûsuf b. Hüseyin'den "Gınânın alâmeti" soruldu. Dedi ki: "Gınâsı din için olmaktır, dünya için değil." "Zengin (*ganî*) ne zaman zenginliğinde övülmüş ve zemmedilmemiş olur?" diye sordular." Şu karşılığı verdi: "Eğer bu zengin birşeye sâhib olurken hakkını vererek alır, kazanma sırasında birr ve takvâ üzere yardımlaşır, ticâretinde günah ve düşmanlık üzere

42. el-Bakara, 2/200
43. el-Ahzâb, 33/41
44. el-Bakara, 2/152

yardımlaşmaz, kalbini Allah'dan başka mala vesâireye bağlamaz, malının yok olmasından ürkmez, zenginliği sırasında Allah'a muhtâc olduğunu unutmaz, kendini Allah'ın malının bir bekçisi gibi görürse, işte o zaman onun zenginliği kendine faydalıdır, zararlı değil. Bu özelliklere sâhib olan kişi kurtuluşa erenlerden olur. Hz. Peygamber (s.a.)'in haber verdiğine göre fakirlerden beşyüz sene sonra cennete girer. Nitekim Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimin fukarâsı, zenginlerinden beşyüz sene önce cennete gireceklerdir."*[45]

Amr b. Osman Mekkî'den sordular: "Zenginliğin bütün şartlarını bir araya getiren zenginlik hangisidir?" Şu karşılığı verdi: "Zenginlikten de istiğnâdır. Çünkü insan zenginlikle müstağnî olunca, istiğnâsı sebebiyle ona muhtâc olur. Kişi zenginlikle değil de Allah ile müstağnî olduğu zaman ise zenginlikten de zenginlik dışındaki şeylerden de müstağnî olur."

Cüneyd şöyle söylemiştir: "Hakk'ın gerçek gınâ ile azîz kıldığı nefsten, ihtiyâçlara uygun hareket etme arzûsu zâil olur."

9- Fakr: Cüneyd: "Fakr, belâlarının hepsi izzet olan belâ denizidir." der. Kendisine: "Sâdık fakîr kimdir ve ne zaman zenginlerden beşyüz yıl önce cennete girmesi gerekli olur?" diye sordular. Şu cevâbı verdi: "Eğer fakirin kalbi, muâmelesinde Allah'a bağlı, kendisine verilmeyen şey husûsunda Allah'a muvâfakat hâlinde ise, o takdirde onun fakirliği Allah'ın bir ni'meti sayılır. Zenginliğin zevâlinden korkulduğu gibi, böyle bir fakirliğin zevâlinden de korkulur. Böyle bir fakir, sabırlı, ümidli ve Allah'ın kendisine fakirliği murâd etmiş olmasından mutludur. Çünkü bu sâyede insanlardan ümid keserek Rabbı ile müstağnî olduğu ve ihtiyâcını gizlediği için dînini korumuş olacaktır. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur: "(Yapacağınız hayırlar) **kendilerini Allah yoluna adamış... kişiler içindir."**[46] Bu özelliklere sâhib olan fakir, zenginlerden beşyüz sene önce cennete girer. Kıyâmet gününde inşâallah kendisine hesap ve bekleme azığı verilir."

İbn Cellâ der ki: "Fakirliğine vera' eşlik etmeyen, farkında olmadan haram yemiş olur."

Cüneyd'den "İnsanların en azîzi kimdir?" diye sordular. "Rızâ ehli olan fakir" dedi.

45. Ahmed Müsned, III, 224
46. el-Bakara, 2/273

Müzeyyin der ki:"Fakrın sınırı, hâcet bağını çözmemektir." (Çünkü, ihtiyaçlar sınırsızdır. Onların bir bağ altında olması kişiyi râhatlatır.) Müzeyyin devamla der ki: "Fakir, Allah'a rücû edince ilimle mevsûf hâle gelir ve varlık konusunda şaşkınlığa düşer."

Cüneyd der ki: "Nezdinde kıyâmette kendisinden daha fakir kimsenin gelmeyeceği düşüncesi sağlamlaşmayan kişide, fakr duygusu gerçekleşmiş sayılmaz."

10- Rûh ve Rûhla İlgili Düşünceler: Şiblî der ki: "Ruhlar, bedenler ve düşünceler, kendiliklerinden değil, Allah ile kâimdirler." Yine Şiblî şöyle söyler: "Ruhlar lâtîf varlıklardır. Hakîkati görünce meylederler, görünene müşâhedesiz yaklaşmalarından dolayı ibâdete lâyık bir ma'bûd göremezler, sonradan olanın (hâdis) bu illetli özelliğiyle Kadîm olanı idrâk edemiyeceğini yakînen kavrarlar."

Rûh konusunda Vâsıtî'nin şöyle bir sözünü görmüştüm: "Rûh iki türlüdür: Biri yaratıklara can veren rûh, diğeri kalbleri aydınlatan rûh. Allah Teâlâ'nın **"İşte böylece sana da emrimizle rûhu vahyettik."**[47] buyurduğu âyetteki rûh, ikinci türden; ya'nî gönülleri aydınlatan rûhtur."

Rûh letâfeti sebebiyle "rûh" diye adlandırılmıştır. Organlar hâllerinde sû-i edeb edecek olurlarsa rûh, sebebi göremez. Rûh, mülâhaza ve müşâhede hâlinde oldukça, günler ve zaman boyu rikkat kesbederek kendine olan hitâbları anlar ve müşâhede ettiklerine işâret eder.

Vâsıtî der ki: "Rûh ve akıl iki şeydir. Rûh sevgili rûha yardımcı olamaz. Akıl da ters halde bulunan aklı def'edip kurtulamaz."

Rivâyet olunduğuna göre Ebû Abdullah Nibâcî demiştir ki: "Vuslata ermiş ârifin iki rûhu vardır. Biri üzerinde tağyîr ve değişiklik cereyân etmeyen rûh, diğeri de üzerinde telvîn ve tağyîr cereyân edebilen rûhtur."

Sûfîlerden biri de: "Rûh, kadîm ve beşerî olmak üzere iki türlüdür." demiş ve bu görüşüne Hz. Peygamber (s.a.)'in *"Benim gözlerim uyur ama, kalbim uyumaz"*[48] hadîs-i şerîfini delîl göstermiş ve ardından şunları söylemiştir: "O'nun zâhiri beşeriyyet gözüyle uyur, bâtını ise uyanıktır, onda tağyîr cârî değildir. Nitekim *"Sünnet olsun diye bana ba'zan unutturulur."*[49]

47. eş-Şûrâ, 42/52
48. Buhârî, Teheccüd, 16; Müslim, Müsâfirîn, 125
49. Mâlik, Muvatta', Sehv, 2

hadîsinde onun unutmasının bir unutma değil, rûh-ı kadîm tarafından kendisine ulaştırılan bir haber ve tasarruf olduğunu göstermektedir. *"Ben sizden herhangi biriniz gibi değilim, ben devamlı Rabbımın huzûrunda bulurunum."*[50] hadîsinde anlatılan husûs, kadîm rûhun özelliğidir. Hz. Peygamber onu burada diğer rûhların özelliklerinden ayrı olarak haber vermektedir. Rûh konusunda bu zâtın söyledikleri doğru değildir. Çünkü kadîm kadîmden ayrılmaz. Yaratılan ise kadîm olana bitişik olamaz, başarıya götürecek olan Allah'tır.

İbn Sâlim'e "sevâb ve cezânın rûh ve cesede berâberce, ya da sâdece cesede mi vâkı' olacağı" sorulmuştu da şöyle cevâb vermişti: "Tâat veya günah, rûh olmadan sâdece bedenden, ya da beden olmadan sâdece rûhtan zâhir olamaz. Hâl böyle olunca da cezâ ya da mükâfâtın rûh ve bedenden diğeri olmadan sâdece birine verilmesi mümkün değildir. Rûhların tenâsühüne; bir bedenden diğerine geçişine ve rûhların kıdemine kâil olanlar, sapıktır ve apâşikâr bir biçimde ziyândadır.

11- İşâret: Biri çıkıp: "İşâret nedir?" diye soracak olursa ona şöyle cevap verilir: "İşâret, Allah'ın *Tebârekellezî*[51] âyetindeki **ellezî** lâfzı gibidir. **Ellezî** kinâyedir; kinâye de letâfeti sebebiyle işâret gibidir. İşâret, ancak ehl-i ilmin büyüklerinin idrâk edebileceği birşeydir."

Şiblî der ki: "Halkın kendisiyle Hakk'a işâret ettiği her işâret, Hakk'a Hakk ile işâret edinceye kadar yine kendilerine döndürülür. Onlara bu konuda başka bir yol yoktur."

Bâyezîd der ki: "Kulların Allah'a en uzak olanları, O'na ençok işârette bulunanlarıdır."

Adamın biri Cüneyd'e gelip bir soru sordu. Cüneyd de gözüyle semâya işâret etti. Adam: "Yâ Ebe'l-Kâsım, oraya işâret etme! Çünkü O, sana ondan daha yakın." dedi. Cüneyd: "Doğru söylüyorsun" diyerek onu tasdîk etti ve güldü.

Anlatıldığına göre Amr b. Osman Mekkî şöyle dermiş: "Bizim dostlarımızın (sûfîlerin) hakîkati tevhîd, işâretleri şirktir."

Sûfîlerden biri şöyle der: "Herkes, O'na işâret etmek istiyor, fakat hiç kimseye böyle bir yol açılmamıştır."

50. Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 60
51. Furkan, 25/1

Anlatıldığına göre Cüneyd bir adama demiş ki: "Senin ey şu zât, diye işâret ettiğin O'dur. Sen kaçtır O'na işâret ediyorsun? Bırak da, biraz O sana işâret etsin."

Bâyezîd demiştir ki: "O'na ilimle işârette bulunan, küfre düşer. Çünkü ilim ancak ma'lûm; ya'nî bilinebilen şeyler hakkında vâkı' olur. O'na ma'rifet ile işâret eden ise mülhid (inkârcı) olur. Çünkü ma'rifet yoluyla işâret, ancak sınırlı (*mahdûd*) için geçerli olabilir."

Bana Dukkî anlatmıştı: Zekkâk'a "mürîd"den sormuşlar. Demiş ki: "Gerçek mürîd Allah'a işâret eder. (Çünkü *Mürîd*, Allah'ın isimlerindendir.) Ki işâretle birlikte kul, Allah'ı bulabilsin." Ardından tekrar: "Kulun hâlini kuşatacak olan nedir?" diye sorulunca şu karşılığı vermiş: "İşâreti ıskâtla Allah'ı bulmaktır." Bu soru ve cevâbı, Cüneyd'e âid olarak da bilinir.

Nûrî der ki: "Kendisine işâret etiğimizde yakının yakını olan (*kurbu'l-kurb*), uzağın uzağı (*bu'dü'l-bu'd*) olur."

Yahyâ b. Muâz der ki: "Amele işâret eden birini görünce bilesin ki onun yolu vera'dır. İlme işâret edenin yolu ise ibâdettir. Rızık konusunda güvene işâret edenin yolu, zühddür. Âyet ve delillere işâret edenin yolu, abdâllar yoludur. Ni'metlere işâret edenin yolu, ârifler yoludur."

Ebû Ali Rûzbârî demiştir ki: "Bizim ilmimiz işârettir. İbâreye dökülünce gizlenir."

Adamın biri Ebû Ya'kûb Sûsî'ye işâret yollu bir suâl sordu. Ebû Ya'kûb: "Yâ fülân, biz senin sorunun cevâbını sen işârette bulunmasan da bulabilirdik." diyerek sanki böyle konuşmalardan hoşlanmadığını belirtmiştir.

XXX- DİĞER BA'ZI KAVRAMLAR VE DEYİMLER

12- Zarf: Cüneyd'e "Zarf nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Her kötü (*denî*) huydan kaçınıp her güzel (*senî*) huyu benimsemektir. İşi Allah için yapıp kendi yaptığını görmemektir."

13- Mürüvvet: Ahmed b. Atâ'ya "mürüvvet"ten sordular. Dedi ki: "Allah için yaptığın amellerini çok görmemen, her amel işleyişinde sanki hiçbir şey yapmamış gibi olman ve daha fazlasını arzû etmendir."

14- Sûfî ve Tasavvuf: Sûfîlerin bu adla anılmasını İbn Atâ, ağyâr

(mâsivâ) kirinden temizlenmiş (safâ) ve şerr mertebelerinden kurtulmuş olmalarına bağlamaktadır. Nûrî ise, halkı bırakıp zâhidlerin zâhirleriyle uğraştıkları ve vecd ehlinin mertebeleriyle gönülden Hakk'a yöneldikleri için bu adı aldıklarını söylemektedir. Şiblî ise şöyle söyler: "Onların bu adla anılışı, kendilerinde nefslerinden kalan bakıyye sebebiyledir. Eğer öyle olmamış olsaydı, onlara lâyık isim bulunamazdı." Bir diğer sûfî ise: "Onlar, kifâyet rüzgârını koklayarak inâbet özellikleriyle ortaya çıktıklarından bu adla anılmışlardır." demektedir.

15- Rızık: Yahyâ b. Muâz der ki: "Kulun rızkını aramadan bulması; rızkın da sâhibini aramakla görevli olduğunu gösteren bir delildir." Bir sûfî şöyle der: "Ben rızkımı vaktinden önce ararsam bulamam. Vaktinden sonra arayacak olursam yine bulamam. Eğer tam vaktinde ararsam bana mikdâr-ı kâfî bir rızık verilir."

Anlatıldığına göre Ebû Ya'kûb demiştir ki: "Rızkın sebebi konusunda insanların görüşleri birbirinden farklıdır. Bir grup, "rızkın sebebi zorlanıp i'tinâ göstermektir." der. Bunlar Kaderiyye'dir. Bir grup, "rızkın sebebi takvâdır." der. Onlar bu anlayışlarına şu âyet-i kerîmeyi delil sayıp yanılmışlardır: **"Takvâ üzre olana Allah bir çıkış yolu ihsan eder ve ona beklemediği yerden rızık verir."**[52] Allah indindeki ilme göre rızkın sebebi, hılkat; ya'nî yaratılıştır. Çünkü: **"Allah, o yüce varlıktır ki sizi yaratmış ve sonra rızıklandırmıştır."**[53] buyurulmuştur. Allah âyette rızık konusunda mü'min kâfir ayırımı yapmamıştır.

Bâyezîd anlatıyor: Âlimlerden birinin yanında bir mürîdi hayırla anıp övdüm. O âlim bana: "O zâtın geçimi nereden?" diye sordu. Ben şu karşılığı verdim: "Benim onun hâlikından şüphem yok ki râzikından (rızık vericisinden) olsun?" Âlim mahcûb oldu ve ayrılıp gitti.

16- Kul Adının Gidip Hükm–i İlâhînin Kalması: Cüneyd'e sordular: "Kul adı gidip hükm-i ilâhî sâbit kalınca ne olur?" Cüneyd şu karşılığı verdi: "Allah sana merhamet etsin, bilesin ki, ma'rifet–i ilâhiyye büyüyünce kulluk eserleri kaybolur ve sûret de yok (*mahv*) olur. Hâl böyle olunca da ilm-i Hakk zâhir olur ve hükm-i ilâhî adı sâbit kalır.

17- Kulun Gözünde Övenle Yerenin Eşit Olması: Yine Cüneyd'e: "Kul nezdinde ne zaman övenle yeren müsâvî olur?" diye sordular. Cüneyd: "Kul, yaratık olduğunu bildiği zaman." diye cevap verdi.

52. et-Talâk, 65/2-3
53. er-Rûm, 30/40

18- Selâmet–i Sadr: İbn Atâ'ya: "Selâmet-i sadra ne zaman ve ne ile ulaşılır?" diye sordular. İbn Atâ: "Kur'an demek olan hakka'l-yakîne vukûf ile. Bu vukûf ona ilme'l-yakîni verir. Bundan sonra da kişi ayne'l-yakîni mutâlaa eder ve böylece de selâmet-i sadra erişir. Bu hâlin alâmeti, Allah'ın kazâ ve kaderine korku ve ümidle râzı olmaktır. Herhangi bir i'tirâz töhmetine düşmeden Allah'ı koruyucu (hafîz) ve vekîl olarak görmektir." diye karşılık verdi.

19- Sebebi Bilinmeyen Üzüntü: Kendisine: "İnsanın içinde hissettiği ve sebebini bilemediği gam ve üzüntü hakkında" soru sorulan Ebû Osman şunları söylemiştir: "Rûh, nefs aleyhinde olan günah ve suçları koruma altına alır. Nefs onları unutur. Nefsin te'sîrinden kurtuluş*(sahv)* hâlinde suç ve günahları kendisine arzolunduğunda rûhu burukluk ve eziklik duygusu kaplar. İşte insanın nereden geldiğini bilemediği gamm, budur."

20- Firâset: Yûsuf b. Hüseyin'den Hz. Peygamber'in: *"Mü'minin firâsetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar."*[54] hadîsinin anlamı soruldu. Dedi ki: "Rasûlullah'dan gelen bu haber, hakktır ve ehl-i îmâna âid bir özellik olup Allah'ın kalplerini nurlandırıp sadırlarını şerhettiklerine fazladan bir kerâmetidir. Ancak bir kimse, yanlışı ne kadar az, doğrusu ne kadar çok da olsa, kendisi hakkında böyle bir yargıda bulunmamalıdır. Nefsini îmân ve velâyetle sağlamlaştırmamış bir kimsenin kendisine bir kerâmet hükmetmesi nasıl uygun olabilir? Kerâmet olsa olsa Hakk'ın ehl-i îmâna bir ihsânıdır.

21- Vehm: İbrâhim Havvâs'a "vehm"den sordular. Dedi ki: "Vehm, akıl ile fehm arasındadır. Akla nisbet edilemez ki, onun özelliklerinden biri olsun. Fehme de nisbeti mümkün değildir ki, onun özelliklerinden biri olsun. O güneşle su arasındaki ışığa benzeyen güneşe de suya da nisbet edilemeyen birşeydir. Uyku ile uyanıklık (*yakaza*) arasındaki şekerlemeye benzer. Nitekim bu hâlde olanı ne uykuda saymak, ne de uyanık saymak mümkün değildir. Vehm, aklın fehmi etkilemesidir, ya da fehmin aklı etki altına almasıdır. Tâ ki ikisi arasında başka birşey kalmasın. herşeyin temizi ve lübbü olduğu gibi, fehm de aklın duru hâlidir.

22- Zâlim, Muktesıd ve Sâbık: Bâyezîd'e: **"Sonra Kitâb'ı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. İnsanlardan kimi vardır, kendisine zulmeder** (zâlim), **kimi ortadadır** (muktesıd), **kimi de Allah'ın izniyle**

54. Tirmizî, Tefsîr, 6

hayırlarda öne geçmek için yarışır (sâbık).**"**[55] âyetinin ma'nâsını sordular. O şu karşılığı verdi: "*Sâbık* muhabbet kırbacıyla dövülen, aşk *(şevk)* kılıcıyla öldürülen ve heybet (korku) kapısında yatandır. *Muktesıd* ise hasret kırbacıyla dövülen, pişmanlık kılıcıyla öldürülen, kerem kapısında yatıp bekleyendir. *Zâlim* de, emel ve ümid kırbacıyla dövülmüş, hırs kılıcıyla katlolunmuş ve cezâ kapısı önünde yatıp bekleyendir."

Bir başkası aynı âyeti şöyle ma'nâlandırdı: "Nefsine zulmeden *(zâlim)*, hicâb ile cezâlandırılandır. *Muktesıd*, kapıdan içeri girendir. Hayırlarda yarışan *sâbık* ise yaygı üzerinde Melik ve Vehhâb olan Allah'a secde edendir.

Bir başkası aynı konuda şunları söyler: *Zâlim*, aşırılığından dolayı pişmanlıkla cezâlandırılan kişidir. *Muktesıd*, ihtiyât ve riâyet ehlidir. Hayırlarda yarışan *sâbık* da yaygı üzerinde gönlüyle Hakk'a secde edendir. Nefsine *zâlim* olan, işâretle perdeli ve gizlidir. Muktesıd, işâretin açıklanmasıyla korunma altına alınmıştır. Hayırda yarışan *(sâbık)*, işâretin düzeltilmesiyle sevgili olmuştur.

Bir diğerinin sözü de şöyle: "Nefsine *zâlim* "dâl" (Âdem) dır. *Muktesıd* "bâ"(ibrâhim) dır. Hayırda yarışan *(sâbık)* "mîm" (Muhammed) dir"

23- Temennî: Ruveym b. Ahmed'e: "Mürîd temennî eder mi?" diye sordular. Dedi ki: "Hayır, mürîdde temennî olmaz. Olsa olsa ümid ve emel olabilir. Çünkü temennî nefsi görmek, ya'nî ona pay vermektir. Ümid ve emelde ise yarışma daha ileride olmayı arzû etme vardır. Temennî nefsin, teemmül ve ümid ise kalbin sıfatıdır. En doğrusunu Allah bilir.

24- Sırru'n-Nefs: Sehl b. Abdullah'a *"sırru'n-nefs"*ten sorulduğunda şu cevâbı vermişti: "Nefs, bir sırdır ki, Allah'ın yaratıklarından Fir'avn'dan başkasına zâhir olmamıştır. Nitekim o: **"Ben sizin en yüce Rabbınızım."**[56] deyivermişti. Nefsin yedi semâvî, yedi de arzî perdesi vardır. Kul nefsini yavaş yavaş yere gömdükçe, kalbi semâlara doğru yükselir. Nefsini toprağın altına gömünce kalbiyle arşa varır."

25- Gayret: Şiblî'den "gayret" soruldu. Dedi ki: "Gayret iki türlü olur. Biri beşerî, diğeri ilâhî gayret. Beşerî gayret kişilere karşı olur. İlâhî gayret ise Allah'tan başkasına zâyi edilecek vakte karşı olur.

26- Sırların azâbı: Feth b. Şahraf anlatıyor. Zünnûn'un üstâdı İsrâfîl'e:

55. Fâtır, 35/32
56. en-Nâziât, 79/24

"Yâ şeyh, sırlar (gönüller) günah işlemeden azâba dûçâr olurlar mı?" diye sordum. Bana birkaç gün cevap vermedi. Sonra: "Amelden önce niyyet varsa, zelleden önce sırlara azâb da vardır." dedi ve bir na'ra attı ki o na'radan sonra ancak üç gün yaşadı.

27- Sıfatü'l-kulûb: Vâsıtî nisbesiyle tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ Fergânî'ye "sıfatü'l-kulûb"dan sordular. Şu karşılığı verdi: Kalplerin üç hâli vardır: Denenmiş (*mümtehane*), kalpler bozulmuş (*mustaleme*) kalpler ve koparılmış (*müntesefe*) kalpler. Kalplerin ilk hâli intisâftır. *İntisâf* da henüz zikre değer bir şeyi olmayan ilk durumdakilerin hâlidir. Bu hâle gelen *ıstılâma* düşer. Istılâm da ölüm, silinip yok olup gitmedir. Senin önün ve sonun budur. Öyleyse "ben önümü döndüm, arkamı çevirdim" gibi sözlerle fiilleri kendine izâfe etmeyesin. Bu üç durum konuşur dilleri dilsiz yapar.

28- Belâ: Cerîrî'den "belâ nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Belâ üç türlüdür: İhlâs ehline gelen belâ, kendilerine bir cezâ ve mahrûmiyyettir. Sâbıklar (hayırda yarışanlar) için temizlik ve keffârettir. Belâ, nebîler ve sıddîklara imtihânlarındaki sadâkat sebebiyle gelir."

29- Hubb ve Vedd Arasındaki Fark: Hubb; ya'nî sevgide yakınlık da vardır, uzaklık da. Vedd; ya'nî dostlukta ise, ne kesilme, ne de uzaklık ve yakınlık sözkonusudur. Hubbün delîli hakka'l-yakîndir. Veddin delîli ayne'l-yakîndir. Sakınıp korunmanın delili ilme'l-yakîindir. Vedd, muvâsala sözkonusu olmadan vuslattır. Vasl sâbittir. Muvâsala ise vakti kullanmaktır.

30- Bükâ: Ebû Saîd Harrâz'a "bükâ"dan sordular. Şu karşılığı verdi: "Bükâ; ya'nî ağlamak Allah'dan, Allah'a yönelik ve Allah üzerine olur. **Allah'dan olan ağlama** *(Bükâ minallah)*, ona kavuşmanın süresinin uzunluğunu düşünüp O'na duyduğu özlem acısısı sebebiyle ağlamaktır. O'ndan ayrılış nedeniyle ağlamaktır. Kasr–ı emel sâhiplerine va'd buyurduğu mükâfâttan endişe ederek ağlamaktır. Hakk'a vuslattan mahrûmiyyete sebebiyyet verecek olaylardan meydana gelen korku ile ağlamaktır. **Allah'a yönelik ağlama** *(Bükâ ilallah)* , sırrı O'na heyecâna zorlamaktır. Rûhların O'na özlemle uçuşuna ağlamaktır. Aklı O'na yönelişle sarhoş olanın ağlamasıdır. İnleyerek ağlamadır. O'nun huzûrunda durmaktan dolayı ağlamaktır. O'na sızlanmanın burukluğuyla ağlamaktır. O'nun katında yakınlık isteyerek zillet yaygısı üzerinde (tevâzu' ile) yuvarlanıp ağlamaktır. O'na koşarken geri kaldığını zannettiğinden dolayı ağlamaktır.

Yolun kesilip O'na vâsıl olamamaktan korkarak ağlamaktır. O'na kavuşmaya uygun olamamaktan dolayı ağlamaktır. O'na hangi yüzle bakacağından hayâ edip ağlamaktır. **O'nun üzerine ağlama** *(Bükâ alallah)* da, Allah için yapmayı i'tiyâd hâline getirdiği ba'zı evrâd ve ibâdetlerinden geri kaldığı zaman ağlamaktır. Hakk Teâlâ kendisini iyilik ve lütuflarıyla kuşattığında O'na vuslatın nefsinde meydana getirdiği sevinçten dolayı ağlamaktır. Bu durum annesinin kucağında annesini emen yavrunun ağlamasına benzer. Ağlamanın onsekiz türü vardır.

31- Şâhid: Cüneyd'e "Şâhid'e niçin şâhid denilmiştir?" diye soruldu. Şu cevâbı verdi: "Hakk şâhid, senin içine ve sırrına muttali' olarak, halk içinde O'nun cemâlini müşâhede ederek meydana gelen şâhiddir. O'na bakan bakışında O'nun ilmini kendinin O'na bakışıyla görür. Sûfiyyenin anlayışına göre şâhid ise mürîdler menzilini kat'edip âriflerin hepsine şâhid olarak bir zorluk hissetmeden, bir gevşeme ve gaflete düşmeden şâhid adını gaybda bulunana hamletmektir. Mürîd bir gaflete dûçâr olacak olsa hâli "şâhid" hâli olamaz. Halkın zâhirinde bundan başka cereyân etmekte olan herşey boştur. Ya da sûfîlik yolu değildir.

32- İbâdet ve Muâmele Sâfiyeti: Harem'in bütün şeyhleri Ebu'l-Hüseyn Ali b. Hind Kuraşî'nin yanında toplandılar. Kendisinden "ibâdet ve muâmele safâsı"nı sordular. Şu cevâbı verdi: "Aklın delâleti, hikmetin işâreti, ma'rifetin şehâdeti vardır. Akıl yol gösterir. Hikmet işâret eder. Ma'rifet de şehâdet eder ki, ibâdet safâsına ancak dört şeyle erişilebilir: Bunun ilki ma'rifetullah'tır. İkincisi nefsi tanımaktır. Üçüncüsü ölümü tanımaktır. Dördüncüsü ölümden sonraki va'd ve vaîdi tanımaktır. Allah'ı tanıyan hakkını yerine getirir. Nefsi tanıyan ona muhâlefet ve mücâhedeye hazırlanır. Ölümü tanıyan onun gelişine hazırlanır. Tehdîd-i ilâhîyi müşâhede eden O'nun yasaklarından sakınır, emrine sarılır.

Allah'ın hakkına riâyet üç şekilde olur: Vefâ, edeb ve mürüvvet. Vefâ kalbin Allah'ın ferdâniyyeti (tekliği) ile başbaşa kalmasıdır. O'nun ezelî nûr ile vahdâniyyetini müşâhedede sebât ederek bu duygularla yaşamaktır. Edeb düşüncelerden gelen sırlara riâyet, zamanı korumak, hased ve düşmanlıktan uzak durmaktır. Mürüvvet, söz ve fiil olarak zikirde sebâttır. Dili ve gözü sakınmaktır. Yeme içmeye ve giyeceklere dikkat etmektir. Buna da ancak edeble erişilir. Çünkü dünyâ ve âhirette her türlü hayrın aslı edebdir. Başarı Allah'tandır.

33- Kerîm: Hâris der ki: "Kerîm kime verdiğine aldırmayandır."

Cüneyd de der ki: "Kerîm seni vesîleye muhtâc etmeyen (istemeden veren)dir."

34- Kerâmet: İrâdenin zuhûrundan önce murâda erişmektir. Sûfîler kerâmet, "umulandan fazla üzerinde vermektir." derler.

35- Fikir: Hâris Muhâsibî'ye "fikir"den sordular. Dedi ki: "Fikir, eşyânın Hakk ile kâim olduğunu düşünmektir." Bir grup tefekkürü sağlamca ibret almak olarak tanımlamıştır. Bazıları da: "Fikir, ta'zîm-i ilâhî duygusuyla kalbi dolduran şeydir." demişlerdir. Fikir ve tefekkür arasındaki fark şudur: Tefekkür, kalbin cevelân edip dolaşmasıdır. Fikir ise kalbin tanıdığı şey üzerinde durup kalmasıdır.

36- İ'tibâr: Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî der ki: "İ'tibâr, bir şeyin bir başka şeye delâlet etmesidir." Bir grup i'tibâr kavramını: "İçinde îmânın vâzıh hâle geldiği, akılların tümünü kavradığı şeydir." diye tanımlar. Diğer bir grup da: "İ'tibâr gayba nüfûz eden ve bir mâni' tarafından geri çevrilmeyen şeydir." der.

37- Niyyet: Bir grup niyyeti "fiili işlemeye azim" olarak tanımlarken diğer bir grup, "amelin adını bilmek" şeklinde tanımlamaktadır. Cüneyd: "Niyyet fiillerin tasvîridir." der. Bir başkası: "Mü'minin niyyetinin Allah olduğunu" söyler.

38- Savâb: Bir grup: Savâb; ya'nî doğruluk yalnız tevhîddir." der. Cüneyd de "izinle söylenen her sözün savâb (doğru) olacağını belirtir.

39- Şefkat: Cüneyd'e "yaratıklara şefkatin ne olduğu" soruldu. Şu cevâbı verdi: "İstenileni özünden vermendir. Onlara kaldıramıyacakları yükü yüklememen; bilip anlamayacakları bir dilde konuşmamandır."

40- Takıyye: Bir grup takıyyeyi "emir ve nehyi kullanmak" olarak görürken, bir grubu da "şüphelileri terketmek" olarak görmektedir. Bir başka grup ise şöyle der: "Nasıl Kâ'be, Mekke'nin haremi ise takıyye de mü'minin haremidir." Son bir grup da: "Takıyye, kalpte bulunan ve hakk ile bâtılın birbirinden ayrılmasına yarayan bir nûrdur." Sehl, Cüneyd, Hâris ve Ebû Saîd'e göre takıyye, "iç ve dışın müsâvî olmasıdır."

41- Sırr: Bir sûfî sırrı şöyle ta'rîf eder: "Sırr, nefsin idrâkinin hissetmediği; Hakk'ın gizleyip bizzat yönettiği şeydir." Bir grup şöyle söylemiştir: "Sırr iki türlü olur. Hakk'a âid, halka âid. Hakk'a âid olan sırr, Hakk'ın vâsıtasız yönettiğidir. Halka âid olan sır ise Hakk'ın bir vâsıta ile

yönlendirdiğidir." Şöyle bir söz vardır: "Sırr için sırrdan bir sır vardır ki o, ancak Hakk ile zâhir olan hakktır. Halk ile zâhir olan, sırr olamaz. Hüseyn b. Mansûr Hallâc'ın şöyle dediği anlatılır: "Bizim sırlarımız bâkire şeylerdir, vehim gücü onun mührünü çözemez."

Yûsuf b. Hüseyin der ki: "Ricâlin gönülleri, sırların kabirleridir." Yine o der ki: "Sırrıma düğmem bile muttali' olsa onu söküp atarım."

Sûfîlerden biri şöyle bir şiir söylemiştir:

Sırrı hisseden onu bütünüyle gizler
Sır da, gizleyen de bu gizlilikten mutludur.
Sırrıyla O'ndan yine O'na işâret edip
Mutlu olanla mağrûr olan bir değildir.
Bir başkası da şöyle demiştir:
Ey gizlinin gizlisi olarak
Her canlının idrâkinden gizlenen,
O her taraftan herşey için,
Zâhirdir, bâtındır, tecellî edendir.
Nûrî de şöyle söylemiştir:
Sırların açığa çıkmasından sakınarak
Ben onunla aramızdaki sırrı başkasına açmam.
Bu sırlar bir lahza bile meydana çıkmaz ki,
Bakan gözler bizim sırrımızı görebilsin.
Ben onunla aramda, gönüllerin gizlediklerini
Yerine getirmek için, hayalleri elçi yaptım.

İşte bütün bunlar sûfîlerin ba'zı mes'ele ve kavramlarına dâir şu anda aklıma gelenlerdir. Şüphesiz onların mes'ele ve kavramları bu zikrolunanlardan fazladır. Rivâyete göre Amr b. Osman Mekkî demiştir ki: "İlmin hepsi iki yarımdan oluşur. Bunlardan bir yarımı suâl, diğeri de cevaptır." Başarı Allah'tandır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MEKTUP, DUÂ VE RİSÂLELER

SÛFÎLERİN MEKTUP, DUÂ VE RİSÂLELERİ

I- BİRBİRLERİYLE YAZIŞMALARI

Bana Ahmed b. Ali Kerecî anlatmıştı. Cüneyd, Mimşâd Dîneverî'ye bir mektup göndermiş. Mimşâd mektup kendisine ulaşınca arkasını çevirip: "Doğrunun doğruya birşey yazmasına gerek yoktur. Çünkü iki doğru birbirinden farklı düşünmez." diye yazarak Cüneyd'le aynı düşünceleri paylaştığını bu yüzden ayrıca birşey yazmaya gerek duymadığını belirtmiştir.

Ebû Saîd Harrâz, Ebû'l-Abbâs b. Atâ'ya şöyle yazmış: "Yâ Eba'l-Abbâs, maddî ve ma'nevî temizliği tam, Allah'tan korkan, nefsinin günahlarından arınmış, hesab ederek değil, sırf Hakk'ın ibtilâsı sebebiyle Hakk ile beraberlik melekesine ermiş, Hakk'ın illete düşürmesi kendisi ve halk için imtihân olan birini tanıyorsan bana göster de, eğer kabûl buyurursa, ben onun hizmetkârı olayım."

Amr b. Osman Mekkî, Bağdad'da bulunan sûfîlere bir mektup yazdı. Mektubunda şu ibârelere yer vermişti: "Efendiler, siz bu muğlak yolları aşıp riskli kurtuluş yollarına girmedikçe Hakk ve hakîkate vâsıl olamazsınız." Mektup okunurken Cüneyd, Şiblî, Ebû Muhammed Cerîrî de hazır bulunmuştu. Cüneyd: "Bu mektûbun içi ne acâibmiş!" diye şaşkınlığını belirtirken Cerîrî: "Dışı da acâibmiş." demiş. Şiblî de: "Keşke ben bundan hiçbir koku almasaydım." demiş.

Anlatıldığına göre Şiblî, Cüheyd'e bir şöyle bir mektup yazmış: "Yâ Eba'l-Kâsım, yükselip ortaya çıkınca etkili olan, etkili olunca da göz

kamaştıran, sonra gizlenip istikrar kazanan, delillerin silindiği, düşüncelerin görünmez, dillerin konuşamaz olduğu, ilmin kazınıp gittiği bir hâl hakkında ne dersin? Bu hâlde bulunan birine halkın yoğun bir biçimde gelip gitmesi, onun ancak yalnızlığını ve Hak'tan uzaklığını artırmış olur. Velhâsıl bu hâlde bulunanlar, âdetâ zincir ve prangaya vurulmuş gibidirler. Onların aklına galib olan bu hâldir. Onlar hak ile sınırlıdır. Halk ise onlara ayak bağı olur." Ardından şu iki beyti yazdı:

Ey bir tarafı karanlık, semâ hilâli,
Bir de bakarsın ki iki tarafı da ışır.
Ona bakıp kendi hâlime ağlıyordum,
Dolunay olunca onun hâline ağlamaya başladım.

(Çünkü her kemâlin bir zevâli vardır.) Cüneyd bu mektubu bir çarşambadan öbürüne kadar bir hafta süreyle yanında tuttu. Sonra altına şunları yazdı: "Yâ Ebâ Bekir, yaratıklar hakkında Allah'tan sakın. Biz söze başlarken önce onu ölçeriz, işin iyi yönlerini söyleriz. mahzenlerden geçer gibi dikkatli konuşuruz. Sen gelip hemen izarını çıkardın, sırrını ortaya koydun. Oysa ki seninle halkın büyükleri arasında bin tabaka var. Senin anlattıkların daha ilk tabakada kaybolur gider."

Remle'deydim. Orada Hâşimoğullarından biri vardı. Kendisinin güzel sesli ve söz söylemede mahâretli bir câriyesi vardı. Ebû Abdullah Rûzbârî'den bu Hâşimî zâta bir mektup yazarak câriyesinin yanına gidip söylediklerini dinlememize izin vermesini istedik. Benim yanımda ona şunları yazdı: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah sana umduğunu versin, seni istediğine erdirsin. Bana gelen bilgilere göre senin yanında vecd ehli gönüllere akan bir pınar varmış. İnsanlar o pınardan vefâ duygusuyla safâ şarâbı içerlermiş. Eğer bize onun yanına girmeye destûr verilirse, biz o pınarın sâhibi ile olmak isteriz. O meclisi, ağyârdan uzak olarak süslemek ve yabancı gözlerin bakışından gizlemek dileriz. İzniniz olursa gelişimiz yakındır. ve's-Selâm."

Sûr'da Ebû Ali b. Ebû Hâlid Sûrî'den şöyle duymuştum: Ebû Ali Rûzbârî'ye bir mektup yazmış ve şu şiirlere de yer vermiştim:

Yâ Ebâ Ali, benim sana olan sevgimi gizleyişim
Başkasının o sevgiye ortak olmasından korkumdur.
Ey Rûzbârlı, ne büyüktür bizim üzerimizdeki hakkın,
O hakk yanında benim sana sevgim, sahrâ kadardır.

Günler sonra elimde bu mektup olduğu hâlde onunla karşılaştım. O elimden mektubu alıp arkasına şunları yazdı:

Seni öyle bir sevgi aldatmış ki, onun yokluğunda da,
Anılmasında da gönüller huzûrlu ve râhattır.
Ey edepsizliği huy edinmişlerin çocuğu,
Yersiz, hevânı temize çıkarmaya çalışıyorsun.
Sevgiyle dur onun sofasında
Aşk duygularını pervâsızca depreştirerek.

Zünnûn'un mürîdlerinden biri hastalanmıştı. Zünnûn'a kendisine duâ etmesini yazdı. Zünnûn kendisine şöyle karşılık verdi: "Benden sana duâ etmemi ve hastalık ni'metinin gitmesini istemişsin. Kardeşim, bilesin ki, safvet ehli kişilerle himmet sâhibi kimseler, illet ve hastalıklara alışıp ısınır. Çünkü onların hayatında hastalıklar şifâya erme vesîlesidir. Belâyı ni'met saymayan kişi, hikmet ehli sayılmaz. Nefsine merhameti terkeder, töhmetten emin olur. Allah'tan hayâ etmen seni, hastalığından şikâyetçi olmaktan korusun, ve's-Selâm."

Adamın biri Zünnûn'a şöyle yazmıştı: "Allah seni kurb ve yakınlığına alıştırsın." Zünnûn şöyle bir cevap yazdı: "Allah seni yakınlığına alıştırmasın. Çünkü Allah seni kendi yakınlığına alıştırırsa bu durum senin kaderin demektir. Yok eğer seni yakınlığına alıştırmayacak olursa o, O'nun takdîridir. Kendisine hasret çeker hâle getirinceye kadar O'nun kaderinin nihâî bir sınır yoktur."

Ca'fer Huldî bana şöyle anlatmıştı: Seriyy Cüneyd'e: "Bu, senin görmeni istediğim bir hâcetimdir." diye bir not vermiş. Cüneyd kâğıdı açtığında şunların yazılı olduğunu görmüş: "Çölde şu lâfızlarla şarkı söyleyen birini dinlemiştim:

Ağlıyorum, beni ağlatanın ne olduğunu sen biliyor musun?
Ağlıyorum senden ayrılık korkusuyla, korkuyorum
Vuslatımızı bırakır, benden uzaklaşıp gidersin diye."

Rûzbârî anlatıyor: Dostlarımdan biri bana şöyle bir mektup yazmıştı: "Sana yazdığım bu mektubum, sana olan dostluğum gibidir. Gözüme seni gösteren, senden bir nûrdur. Bu nûr, senden başka herşeyden gözümü perdelemiştir, ve's-Selâm."

Yine Ebû Abdullah Rûzbârî, dostlarından birine şöyle bir mektup

yazmıştı: "Adımını sağlam attıktan sonra seni tekrar çocuklaştıran nedir? Vuslatı koruyacak konuma geldikten sonra, sana tekrar vuslat bağını kestiren nedir? Bilmez misin ki, birinden mektup gelmesi, onun yanında olmaya denk bir sevinçtir."

Büyük şeyhlerden biri, diğer bir şeyhe şöyle bir mektup yazmış: "Sana olan sevgim beni, işâret yoluyla konuşmaktan korudu. Senin yakınlığının zuhûru beni, seni anmaktan uzaklaştırdı. Çünkü senin hakîkatin zâhirdir. (Zira ancak unutulan veya görülmeyen hatırlanır.) Senin özelliklerin apaçık ortadadır. Gücün etkileyicidir. Senin gücün zâhir olunca benim ma'rifetim kaybolur, aklım başımdan gider. O'nun gücünün zuhûrunu açıklamaya kalkışınca ilmim iyice daralır. O'nun hakîkatinin istîlâsı sırasında anlatım gücüm iyice kısalır.

Ebû't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî'den dinlemiştim. Ebû'l-Hayr Teynâtî, Ca'fer Huldî'ye şöyle bir mektup yazmış: "Dervişlerin câhilliğinin günahı sizin boynunuzadır. Çünkü siz ehl-i dünyaya güvenip kendi işlerinize daldınız. Böyle olunca, onlar da câhil kaldı."

Yûsuf b. Hüseyn anlatıyor: Hikmet ehlinden birine mektup yazdım ve "dünyaya aldanmış olmaktan" şikâyet ettim. "Karakterimde bulunan huylar, nefsimin seveceği türden şeyler değil," dedim. Bana şöyle bir cevâbî mektup yazdı: "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Mektubunu aldım. Söylediklerini anladım. Allah seni inandırsın ki muhâtabın, şikâyetlerinde seninle ortak ve sıkıntılarında sana benzer bir konumdadır. Duâya ve kapıyı çalmaya devam edene bir gün kapı açılır ve içeri girer. Murâd ettiğin safâ ve temizliğe hazır olursan içinde bulunduğun belâya aldırma! Dîn ve dünyâ işlerinde sana yarar sağlamayacak şeyleri terket! Birlikteliğiyle gaflet ve tenbellik vermesinden endişe ettiğin kişilerden uzak dur! Bu durumların hepsinde Allah'tan yardım dile! O'ndan sana tevbe lutfetmesini iste, ve's-Selâm!"

Yûsuf b. Hüseyn anlatıyor: Hakîmin biri, diğerine mektup yazarak nefsinin iyileşmesine yarayacak şeyin neler olduğunu soruyor. O da şu karşılığı yazıyor: "Benim nefsimin fesâdı, seni ıslahtan alıkoyuyor. Ben nefsimde başkalarına bir üstünlük göremiyorum ki, sana faydam olsun."

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Atâ, Ebû Saîd Harrâz'a şöyle bir mektup yazmış: "Sana şunu haber vereyim ki, senden sonra dervişler ve arkadaşlarımız, birbirleriyle münâkaşa eder oldular." Ebû Saîd şöyle bir

cevâbî mektup yazmış: "Mektubunda benden sonra arkadaşlarımızın birbirleriyle münâkaşa eder olduklarını söylüyorsun. Bilesin ki, bu onlara birbirlerine güvenip için Hak'kı unutmamaları için bir gayrettir.

Rûzbârî anlatıyor: Dostlardan biri, diğerini kınayarak şöyle yazmış: " Dostluk sıla-i rahim ve ziyâretle devam eder. Öyleyse beni memleketimde ziyârete gel, dostluğu arttır. Mahallenin düşmanlarıyla karşılaşmaktan sakın, onlar seni sert biri sansınlar.

Ca'fer Huldî'nin hattıyla yazılmış bir mektupta şöyle bir fasıl gördüm: "Ayrılığın acısını düşünmek, beni vuslatın tadına varmaktan alıkoyuyor. Uzaklık ateşinin basması korkusuyla yakınlığı ikrâr etmeye gözüm kesmiyor. Bir araya gelince yüreğim titrer. Ayrılık sırasında da gözümden yaşlar damlar da şâirin söylediğini söylerim:

Dünyada âşıktan daha tâli'siz kimse yoktur,
Her ne kadar nefis, aşkla zevkin tadına erse de.
Âşıkı her dem ağlar bir hâlde görürsün,
Kâh ayrılık korkusuyla, kâh özlem duygusuyla.
Sevgilisinden ayrılınca özlem ve hasretle ağlar,
Kavuşunca tekrar ayrılırım korkusuyla.
Ayrılık deminde gözleri ağlamaktan yanar,
Vuslat ânında da gözyaşından kızarır.

Büyük şeyhlerden Hüseyin b. Cibrîl Merendî şöyle anlatıyor: Bana Mekke'den talebelerimden bir mektup geldi, okudum. Mektupta şunlar yazılıydı: "Şeyhim! Sana şunu bildirmek isterim ki, hacc yolunda mürîdlerinizin hepsi biribirleriyle arkadaş oldular. Bir tek ben arkadaşsız kaldım. Bir gün tavâf sırasında bir ceylân gördüm. Hoşuma gitti, ben de onunla arkadaş oldum. Her akşam, arpa unundan yapılmış iki çörek alırdım, biri ona biri bana. Ceylân geceli gündüzlü yanımda birkaç ay kaldı. Bir gece iftâr etmede biraz gecikmiştim. İftar etmek üzere geldiğimde bir de ne göreyim, ceylân çöreklerin ikisini de yemiş. "Yazıklar olsun sana, artık ihânetin ortaya çıktı" dedim. Bir de baktım ki, gözlerinden akan yaşlar yanaklarının üzerine doğru iniyor. Bu hâliyle benden utanıp çekti gitti. Şimdi ben sizden ve arkadaşlarınızdan bu ceylânı bana geri göndermesi için Allah'a duâ etmenizi istiyorum."

Şâh Kirmânî, Ebû Hafs Haddâd'a şöyle bir mektup yazdı: "İşlerim hep

musîbet olunca musîbetler içinde ben ne yapabilirim ki?" Ebû Hafs ona şöyle cevap yazdı: "Musîbetlere alış, fakat musîbete candan tâlib olma!"

İbn Mesrûk'un rivâyetine göre Serîy Sakatî şöyle anlatmıştır: İhvânımdan biri bana bir mektup yazmıştı. Ben de kendisine şöyle bir mektupla cevap verdim: "Sana, kendisine itâat edeni mutlu kılan, isyân edenden de intikâmını alan Allah'a karşı takvâ üzere olmanı tavsiye ederim. Sakın ola ki, tâatın seni Allah'ın azâbından emin, günahların da rahmetinden ümidsiz olmaya sevketmesin. Allah sizi ve bizi ümidsizlikten sakınanlardan; aldanmadan ümid taşıyanlardan eylesin, ve's-Selâm."

Cüneyd'in Ali b. Sehl Isbahânî'ye yazdığı bir mektupta şunlar yazılıymış: "Değerli kardeşim, kesin hakîkatler, sağlıklı azim ve güçlü idealler, bütün sebepleri koparır atar. Bütün i'tirâzları gönüllerden söküp çıkarır, kalplerde gizli bir iz ve eser bırakmaz, zannî yorumları açığa çıkarır. Böylelerinin nezdinde hakk, sağlam bir halde ve yalındır. Seyr u sülûk sırasındaki ciddiyetleri ilmin vâzıh burhânları ve hakkın açık delilleriyle sınırlıdır."

Sûfîlerin yazışma ve mektuplaşmaları, cildler dolusu olacak kadar çoktur. Biz burada vaktimizin elverdiği ölçüde sâdece bir kısmını zikretmiş olduk. Çünkü "belâ" konusunda Nûrî'nin Cüneyd'e, ayrıca Ebû Saîd Harrâz'ın Nûrî'ye, Cüneyd'in Yahyâ b. Muâz ve Yûsuf b. Hüseyin'e ve onların cevâben kendisine, Amr Mekkî'nin İbn Atâ'ya yazdığı ve diğer uzun mektupların burada sunulması mümkün değildir. Bununla birlikte biz burada Cüneyd'in Ebû Bekir Kisâî ed-Dîneverî'ye yazdığı muhtasar mektûbu sunacağız.

Cüneyd'in Ebû Bekir Kisâî'ye Yazdığı Mektûp

Kardeşim! **Gebe develer salıverildiğinde**[1] yani kıyamet gününde, senin yerin neresi olacak? Evler çıkarılıp atıldığında senin yurdun nerede olacak? Konaklar dümdüz ova ve çöl hâline geldiğinde senin konağın nerede olacak? Yerlerin yurtların eserleri bile kalmadığı zaman mekânın neresi olacak? Bütün haberlerin kaybolacağı zamandan haberin var mı? Bakışların kaybolduğu sırada neye bakacaksın? Görüş ve düşüncenin kalmadığı sırada sen ne düşüneceksin? Gece ve gündüzün geçişinde sükûnet bulabilecek misin? Kaderin felâketlerinin vukûu sırasında nasıl korunacaksın? Sabra yol kalmadığı sırada nasıl sabır göstereceksin? Ağlayabiliyorsan şimdi ağla!

1. et-Tekvîr, 81/4

İnsanın acılı, sancılı ve şaşkın ağlaması, ancak değerli dostlarını kaybetmekle, kendisine halef olacak kişilerin yok olmasıyla, çevresindekilerin ortadan kaldırılmasıyla, şefkatli şeyhlerin Hakk'a yürümesiyle, güç kullanarak ortaya çıkan gasb eylemiyle, sarsıcı bir rüzgârın ortaya çıkmasıyla, yıkıcı patlama ve sarsıntıların peşpeşe gelmesiyle, her zamanı kapsayan kahrın ortaya çıkmasıyla ve i'tirafta bulunan çehrelerin parçalanmasıyla olur.

Böyle bir zamanda nereye sığınacaksın? Nereye gideceksin? Rü'yâlar paramparça, kalpler dağınık, akıllar sökülüp alınmış, haberlerin her türlüsü kaybolmuş; sen ise alışılmamış karanlıklar içindesin. Işıkları sönmüş yıldızlar altında ve karışık yollardasın. Dünyanın karanlığı, metod farklılığı sebebiyle sana yolunu şaşırttı. Dünyanın arz ve semâsı birbirine kavuşmuştur. Böylece sen denizin derinliklerine ulaşırsın, hem de o dalgalı, azgın denizin derinliklerine. O öyle bir denizdir ki ondan başka her deniz ve derinlik, ona nisbetle tükürük mesâbesindedir. O seni dalgalarının içine atar, korku ve sarsıntı dehşetiyle seni tokatlar. Seni böyle bir helâk yerinden kim kurtarabilir?

Yâ Ebâ Bekir, bu benim sana mektubumdur. Ben, Allah'a çok hamdediyorum. O'ndan dünya ve âhirette afv ve âfiyet diliyorum. Mektubun geldi. Anlattıklarını anladım. Senin zihnine düşen şey beni, sana cevap vermekten alıkoym··dı. Anlattığın üzüntün bana ağır geldi. Bana göre senin hâlin kınanacak bir durum değildir. Aksine takdir edilecek bir hâldir. Benim senin belânın artmasına sebep olmam, sana belâ olarak yeter. Ben sana acıyorum. Ancak bu acıma duygusu beni mektup yazmaktan alıkoymuştur. Benim sana yazdığım mektubun senin bilgin olmaksızın başkalarının eline geçmesinden korkmuştum. Bu, benim bir süre önce Isfahan halkından ba'zı cemâatlara yazdığım bir mektuptur. Mektup açılıp istinsâh edilmiş. Oradaki bir cemâata, mektupta bulunan ba'zı ifâdeler çok yabancı gelmiş, bana onların farklı düşünceleri geldi ve benim onlara bu konuda yardımcı olmam gerekti. Halkın yumuşak davranılmaya ihtiyâcı vardır. Halkı bilmedikleri şeylerle yüzyüze getirmek, anlamadıkları sözler söylemek rıfk değildir. Böyle birşey olmuşsa, kasıtsız olarak olmuştur. Allah beni böyle birşeyden korusun. Sana düşen diline sâhip olmak ve çağdaşlarını tanımaktır. İnsanlara anlayabilecekleri şekilde hitâb et! Onları bilmedikleri şeylerden uzak tut! Bilmediği şeyin düşmanı olmayan insanlar azalmıştır. Halk, içlerinde yük devesi bulunmayan, şaşkın develer gibidir. Âlimler ve hikmet ehli kişiler, Allah'ın toplumlara kulları için sunduğu bir rahmettir. Başkalarına rahmet

olmak üzere çalış! Eğer Allah seni, nefsine karşı bir belâ (imtihân) yapıp halkın önüne çıkarır ve onlara durumlarına göre senin kalbinden hitâb ederse, onlar için de, senin için de iyi olur. ve's-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtüh."

Ben bu kitaba, bu mektup ve hikâyeyi okuyanın ibret alması; içindeki işâret ve ibârelerden istifâde etmesi, sûfîlerin mektuplaşmadan maksadlarının ne olduğunun anlaşılması için koydum. Çünkü halkın her tabakası, durumlarına uygun bir biçimde mektuplaşma ve yazışmaya devam etmektedir. Başarı Allah'tandır.

II- SÛFÎLERİN YAZDIKLARI MEKTUPLARDAN BÖLÜMLER

Cüneyd'in Mektûbundan Bir Bölüm:

"Kardeşim, Allah seni seçkin kullarından eylesin, korusun ve sana akıllı insanların ilmini versin. İyiyi daha iyiden ayırıp tanımaya muttali' kılsın. Senden murâdını sana tamamlatsın. Seni kendisi için senlikten uzaklaştırsın. Sana gelen delillerden hiçbirinin çıkaramayacağı şekilde seni sadece kendisine yöneltsin. Bu, sûretlerin kendisiyle yok olduğu ilkin ilki bir makamdır. Allah'ın seni kendisiyle yüceltip gaybete erdirdiği bir hâldir. Tefrîd-i tecrîdin ve tefrîd hakîkatinin başında seni senlikten de soyutlar. Böylece kul infirâd hâline erişince yok olur. Halk katında olanların fenâya ermesinden sonra ortaya çıkan Hakk şâhidi, yok olma duygusunu da ortadan kaldırır. İşte o zaman Hakk'tan Hakk için gelen hakîkatin hakîkati meydana gelir. Nihâî tevhîd ilmi tefrîd-i tecrîd üzere cereyân eder. Allah bu hâli, kendine mal ederek tahkik ve tasfiye iddiâsında bulanacaklardan gizlemiş, onlara göstermemiştir."

Cüneyd'den Bir Başka Bölüm

"Havâssın hakîkati seni eksiklik yollarından alıkoysun. Hakk Teâlâ seni gizli bir müşâhedeye erdirsin. Bu sâyede Hakk'ın azametiyle meşgul olup zikir sırasında nefsin etkisinden kurtulasın. Allah sana, belâ ânından önce zikrettiği gerçeği göstersin. Çünkü O, her zaman istediğini yapabilen ve buna gücü yetendir."

Cüneyd'den Diğer Bir Bölüm

"Allah sana tâatıyla ikrâm etsin. Sana velîlik versin, seni gizleyip

yüceltsin. Nebîsi Hz. Muhammed (s.a.)'in sünnetine muvaffak buyursun. Kitabını idrâk kapılarını açsın. Kendine yakınlığa hazırlasın. Seni kazançlı kılıp ilmini ve ma'neviyâtını artırsın. Seni kapısında tutup hizmetinde kullansın. Bu sûretle O'na uygun bir kul olasın, O'nun aşk şarâbından içebilesin, hayâtın dâimî bir hayat, yaşantın kalıcı bir yaşantı, rûhun muttasıl bir rûh olabilsin. Hakk'ın ni'metleri tamamlanıp yorgunluktan kurtulasın. Selâmet ve âfiyette kemâle eresin."

Cüneyd'den Bir Başka Bölüm

"Gayb haberlerinin şaşkınlık veren olağandışılıkları sana zâhir, gayb hazînelerinin gizlediği hakîkatler münkeşif oldu. Onun gizli orjinalliklerinin sırrı vâzıh oldu da sana kendi konuştuğu dille gizliliklerini anlatıp söyledi. Konuşmanın en açık olanı O'nun beyânını açıklayan konuşmadır. Bunları O'nun lisânından daha sarîh bir biçimde anlatabilecek yoktur. Bununla birlikte Hakk onu i'lân şartına bağlamıştır. Bu da vaktinden evvel olmayacak birşeydir. Bunun anlaşılmasından murâd, her devir ve her yöre halkının, biricik varlığın O olduğunu anlamalarıdır."

Cüneyd'den Bir Başka Bölüm Daha

"Allah seni ihlâsa erdirdiği dostlarını kuşattığı himâye kanatlarıyla korusun. Seni ve bizi hoşlandığı yollarda sâbit kılsın. Üns ve dostluk kubbelerine yerleştirsin. Kerâmet ve ikrâm bahçelerine erdirsin. Anasının karnındaki yavruyu koruduğu gibi seni her durumda korusun. Sana hayat sıfatıyla kâim ve ebediyyete doğru giden bir hayat lütfetsin. Seni sana âid şeylerden soyutlayıp kendine âid şeylerle donatsın. Böylece sen hayâtın süresince sâdece O'nunla olasın. Ne sen kalasın, ne de sana âid birşey ve bir bilgi. Sâdece Allah olsun var olan."

Bütün bu alıntıların hepsi Cüneyd'indir. Bu bölümlerde zorlu (gizli) gerçekleri anlatan, sûfî topluluğunun tecrîd-i tevhîd ve tefrîd konusundaki sırlarından haber veren gizli remiz ve işâretler vardır. Bunları görenler, şöyle bir düşünürlerse bunlarda idrâk sâhipleri için bir takım yararlar (incelikler) olduğunu, inâyet ehline bu ilimde bir ziyâdelik sözkonusu olduğunu farkederler. Kalbler bu sâyede ma'rifete daha iyi bir bağla bağlanmıştır. Doğruya eriştirecek olan Allah'tır.

Cüneyd'den başkalarına âid, güzel mektup bölümleri de vardır. Şimdi onlardan da bir kısmını zikredeceğim inşâallah.

Ebû Ali Rûzbârî'den

"Allah seni üns ile hâllerin kemâline ve gâyelerin sonuna erdirsin. Fazîletle safvet ve vuslat ehlinin gönlünü sana ısındırsın. Hayatın boyunca ve ölümden sonra seni vâsıl kılsın. Umduklarımıza ulaşma, hâllerimizi erdirme konusunda eksik kalan taraflarımıza lütfuyla muâmele buyursun. Lütuf ve ihsânını artırsın. Umduklarımızı bize verecek olan Allah'tır."

Ebû Saîd b. A'râbî'den

"Allah seni bebek gibi korusun. Bizi ve sizi kalplerinden perdeleri kaldırdığı, va'd ve tehdîd-i ilâhîyi müşâhede eden kulları arasına katsın. Onlardan havf hâlinde olana recâ (ümid) uzak değildir. Recâ hâlinde bulunanın da kalbinde havf (korku) hazırdır. O'nlar Allah sevgisi ile hamle hâlindedirler. O'ndan korkarak boyun eğerler. Sevgi ve ümidleri ye'se kapılmamak içindir. Korkuları güven duygusuyla kendilerinden emin olup tuzağa düşmemek çindir. Çünkü onlar havf ile recâ arasında bulunurlar. Özlem onları endişelendirir, zevk sıkıntıya sokar. Onların kumandanı hüsn-i zann; yönlendireni elde edememe ve kaçırma korkusu; gözcüleri başarı; binitleri sevgidir. Hem tâliptirler hep matlûb. Yol işâretleri aydınlıktır. Onlara iyilikler saçan pınarlar gâyet ma'mûrdur. İyilik ve güzelliklere yönelmişlerdir.

Ebû Saîd b. A'râbî'nin Bir Başka Mektubundan

"Allah seni senden öldürüp kendisiyle diriltsin. Seni idrâk ile güçlendirsin. Kalbinden her türlü vehmi boşaltsın. Kurb sâyesinde mesâfeden, üns sâyesinde yalnızlıktan *(vahşet)* kurtarsın (yakınlığı ve sevgisi ile fânî kılsın).

Ebû Saîd b. A'râbî'nin Bir Başka Mektubu Daha

"Allah seni acınacak haldeki bebeği koruduğu gibi korusun. Günahsız dostunu hıfzettiği gibi hıfzetsin. Sana, ihsan ettiği şeyleri tanıma bilgisi versin. Senin karakterinde bulunan kötü sıfatları çıkarıp atsın. Başkalarıyla ilişkiyi kesen nefsini perdelesin. Nefsinin tuzağı olan amelini ve çalışmasının eserini görme arzûsu ve kendi kendini tezkiye duygusu, uğraş olarak sana yeter. Allah seni nefsinin köleliğinden kurtarsın. Nefsinin şaşkınlık ve engellerini göstersin. Seni kendisi için ubûdiyyete seçsin,

böylece az da olsa amellerin temiz olsun, çalışman yetersiz de olsa çoğalsın, ölsen de hayatın güzel olsun. Nihâyet bütün bunlar seni ölümsüz bir hayâta, fenâsı olmayan bir bakâya erdirir. İşinin başını güzellik ve hayırla başlattığı gibi, sonunu da güzellikle tamamlar. Çünkü O, başladığını tamamlayandır."

Ebû Saîd Harrâz'dan

"Allah, zikriyle seni senden korusun. Şükrüyle sana kendi özelliklerini göstersin. Sana ilim nasîb etsin de böylece doğru yolun ipini elinde tutasın, makamın yüksek olsun, beyânın anlamı sana münkeşif bulunsun. Allah'dan dilerim ki, nefsinin dağınıklıklarını cem'etsin ve cem'olan şey sana apaçık bir biçimde olsun. Allah velî ve sâhiptir, buna gücü yetendir."

Ebû Saîd Harrâz'ın Diğer Bir Mektûbundan

"Allah, zikri sâyesinde seni nefsinden himâye etsin. Seni kendisine şükre yöneltsin. Bu konuda seni yalnız ve yardımsız bırakmasın. Ni'metlerini bol bol versin. Allah seni azâbından korusun. Çünkü O, dost ve herşeye kâdir olandır."

Ebû Saîd Harrâz'ın Bir Başka Mektubundan

"Zannediyorum yine Ebû Saîd Harrâz'a âid bir mektupta şöyle denilmektedir: Allah sana yüce bir ilim, zikrinde bir yer versin. Kendi yoluna riâyette seni yalnız bırakmasın. Sana dostluğunu açsın. Uyulmasını istediği konularda sana yardımcı olsun, gerekli ve yetecek olanı versin. Yakınlık ve şifâ ihsân etsin. Zikrini nasîb edip seni dost seçsin. Tâatına ısındırıp nefsine ve hevâna bırakmasın."

Kürdî Sûfî Ürmevî'nin Mektubundan Bir Bölüm

"Allah sana vereceğini versin. İnâbe ile ilgili düşüncelerden seni korusun. Sana göstermeye başladığı delillerle seni senden korusun. Murâd ettiği şey ve kendisiyle murâd olunan hususlar için Allah seni tecellîsine mazhar kılsın. Kendini adayanların sırlarını ihtivâ eden teslimiyet berâtını üzerinde dâim kılsın. Adananların tasaları, çaba sarfedenlere sirâyet eder. Müjde ile va'd olundukları şeye ulaşılar. Aşk-ı ilahî meydanlarında yayılırlar. Tevhid nûrunun parıltıları ve tecrid ışıkları kendilerini kuşatır. Onlar, sâdece O'nunladırlar. O'na âid olanlarla değil!"

Dukkî'nin Mektûbundan Bir Bölüm

"Allah sana ikramda bulunup keramet versin de sen, O'nun dostlarına bir rahmet, emrine uyanlara bir sığınak, ma'rifetine yol gösterici, birliğine bağlı, O'nu O'nunla anlatan olasın. Allah'ın ezel-i kadîminde kendisi için seçtiği; sırlarına muttali' kıldığı; kudret mecrâlarını gösterdiği; dilini hikmetle konuşturduğu; rehberlik için ikâme ettiği; mürîdlere, tahkîka erenlere ve bu yola hazırlananlara mi'yâr ve örnek yaptığı kişi, bu yolun sâhibidir. Bu iş için bundan başka da yol yoktur. ve's-Selâm."

Dukkî'nin Bir Başka Mektûbundan Bir Bölüm

"Allah sana ikrâm edip yüceltsin. Tâatıyla kendine yaklaştırsın. Ni'metlerinden ihsân ederek seni memnûn etsin. Belâsından koruyup şifâ versin. Gerekli gördüğü konuda seni kendisine yöneltip başkasına muhtâç etmesin. Çünkü O, dost ve herşeye gücü yetendir. Sığınanlara merhametlidir. Kendisine güveneni gözetir. Bize ve sana gelebilecek her belâdan O'na sığınırız. Her hatâmızdan dolayı O'ndan mağfiret dileriz."

Dukkî'den Bir Başka Bölüm

"Allah sana lütfuyla dostça davransın. Lütuf ve ni'metinden uzak tutmasın. Belâ ve şiddetten korusun. İşle meşgul edip zikrini unutturmasın. Sana amelini gösterip şükrü unutturmasın. O dost ve herşeye gücü yetendir."

Dukkî'den Bir Bölüm Daha

"Allah takvâ ehli olanları koruduğu gibi seni de korusun. Seni sağlam aşka erdirsin. Zikriyle mükâşefeye vardırsın. Devamlı yaklaştırmak sûretiyle dostluğuna erdirsin. Çünkü O, veliyy-i kadîrdir."

Bu risâle ve mektupları bu kitâbda bölümler hâlinde vermeye bizi sevkeden şey, tasavvuf ilminin incelik ve işâretlerine âid olan muhtevâlarıdır. Okuyucu ve araştırıcı, bunları inceleyerek sûfîlerin mertebe ve dereceleri, işâret ve nükteleri, gönüllerinin temizliği, ilim, anlayış, akıl ve edeb konusundaki özel konumları hakkında bir hüküm çıkarabilir. Ma'rifet ve edeb erbâbının, kendileriyle beraber oturmamış, onlarla ihtilât edememiş kimselerle karşılaştıklarında konuşma, şiir ve mektuplaşmalarındaki zor yanları onlara tanıtıp anlatmaları âdetleri gereğidir. Başarı Allah'tandır.

III- TASAVVUFÎ ŞİİRLER

Müellifin bu bölüme aldığı şiirler, ilk devir tasavvufunun önemli sîmâları Zünnûn Mısrî, Cüneyd Bağdâdî, Ebu'l-Hüseyn Nûrî, Ebû Ali Rûzbârî, İbrâhim Havvâs, Semnûn Muhıbb, Seriyy Sakatî, Ebû Bekr Şiblî, Hayr Nessâc, Ebu'l-Ferec Ukberî, Sehl b. Abdullah Tüsterî, Yahyâ b. Muâz Râzî, Ebu'l-Abbâs b. Atâ, Ebû Hamza Sûfî, Bişr b. Hâris, Yûsuf b. Hüseyn Râzî, Ebû Abdullah Kuraşî, Ebû Abdullah Heykelî ve Ebû Saîd Harrâz'ın ya bizzât söylediği, ya da sohbetlerinde tekrarladığı (s. 318-327) toplam on sayfa kadar, muhtelif şiirlerini ihtivâ etmektedir. Şiir tercemesinin aslını yansıtamadığı ma'lûmdur. Bu i'tibarla biz, daha çok özel meraklılarını ilgilendiren bu kısmı terceme etmedik.

IV- SÛFÎLERİN DUÂLARINDAN ÖRNEKLER

Zünnûn'un Duâsı

"Güç senindir, bolluk sendendir. Sen her yaratığına kuvvet ve kudretinle yardım edensin. Sen dilediğini yapansın. Sana asla acz ve cehâlet ârız olamaz. Noksanlık ve ziyâdelik sana tuzak kuramaz. Nasıl kurabilsin ki, onları da sen var ettin. Onlar senin yaratığın, sen bütün delillerinle mevcûd iken onlar yoktu. Yaratıkları senden başka var edecek yoktur. Her kavranan şey kendisinin mahlûku, her mahlûk kendisinin san'at eseri olan zâtın şânı ne yücedir. Bu dünyada gözler O'nu kavrayamaz. Hiçbir mekân O'ndan müstağnî olamaz. Seni senden başka hiç kimse gerçek anlamda tanıyamaz. Ancak vahdâniyyetini ikrâr edebilir. Ma'rifeti eksik olandan başka kimse senden habersiz olamaz. Hiçbir şey sana diğerini unutturamaz. Senin kudretine kimse sınır çizemez. Hiçbir yer senden hâlî (sensiz) olamaz. Hiçbir durum, seni başkasından alıkoyamaz.

Zünnûn'un Diğer Bir Duâsı

Allahım, gözlerimizi yaşlı, gönüllerimizi ibretle dolu eyle! Kalplerimizi senden korkarak semâ kapılarına yüksel. Gözlerimize bir ma'rifet ve basîret kapısı aç! Ma'rifetlerimize, hikmet nûruna nazar kılma anlayışı ver ey âşıkların gönül dostu ve ey gönüllerin nihâî durağı!

Zünnûn'un Bir Başka Duâsı

Allahım, sen dostlarına yakın olansın.Tevekkül ehline yetensin. Sen

onların gönüllerine ve sırlarına âgâhsın. Benim sırrım sana açıktır. Ben sana özlem duyuyorum. Günah beni senden uzaklaştırınca zikrin beni kuşatır. Bilirim ki, bütün işler senin elindedir. İşlerin kaynağı senin kazâ ve kaderindir. Zillet ve noksana benden uygun kim var? Çünkü beni zayıf yarattın. Afvına benden lâyık kim var? Sen bunu önceden biliyorsun. Senin emrin beni kuşatmıştır. Ben senin emrine izninle itâat ettim. Bu yüzden sana minnet borçluyum. Sen biliyorsun ki ben isyâna düştüm, aleyhimde delilin var. Ben senden rahmetinin gereğini; ihtiyâcımı sadece sana arzetmeyi, zâhir ve bâtın günahlarımı bağışlayıp beni kendinle herşeyden müstağnî kılmanı diliyorum.

Yûsuf b. Hüseyn'in Duâsı

Ben senin ni'metlerinin mahsûlüyüm, beni intikam mahsûlü yapma! Ey biz istemeden bize îmân ihsân eden, bizden ne diliyorsan onu ver. İstediğimiz afvını bizden esirgeme. Biz sana döneceğiz. Günaha ısrârımızdan tevbe edeceğiz, sana yöneleceğiz. Allahım bize lütfettiğin îmân ve islâmı bizden kabûl buyur. Bizi bağışla. İlâhî, ni'metin bizi kuşatmıştır. Sen o ni'metlere şükür makamısın. İzzetine andolsun ki, hiçbir kimse sensiz sana şükretmeye muktedir olamaz.

Yûsuf'un Bir Hakîm'den Naklettiği Duâ

Hamd, kullarına verdiği ni'metlere şükür nasîb eden Allah'a mahsûstur. O kendi şükrüyle yaratıklarının şükründen müstağnîdir. Çünkü O'ndan başka tanrı yoktur.

Şeyhlerden Birinin Münâcâtı

Ey Rabbımın keremi, sen benim için Rabbıma yalvar,
Çünkü Rabbıma senden başka şefâatçı yoktur.

Cüneyd'in Duâsı

Bu duâ, **Kitâbu'l-münâcât**'tan alınmıştır.

Ey dinleyenlerin en hayırlısı, senin cömerdlik ve şeref hazîneni istiyorum. Ey kerem sâhiplerinin en yücesi, senin fazl u keremini taleb ediyorum. Ey müsâmahalıların en üstünü, senin ihsânını ve merhametini

diliyorum. Ey verenlerin en iyisi, gönlü kırık ve boynu bükük bir halde, sana şiddetle ihtiyaç duyan ve fakat senin, ihtiyâcını zarûret ölçüsünde verdiklerinin hâliyle senden istiyorum. Bu halde olanların sana olan özlemi büyüktür. Onlar senin irâden olmadan hiçbir şeyin olmayacağını, sen izin vermeden kimsenin şefâat edemeyeceğini bilirler. Senin örttüğün nice kusûr, uzaklaştırdığın nice belâ, bağışladığın nice günah vardır. Ey yardım dileyenlerin sesini duyan, susanların gönüllerinde gizlediklerini bilen, hareket hâlinde olanların tenhâda yaptıklarını gören, hâcetimi senden istiyorum. Kötü amellerimin, sesimin sana ulaşmasına engel olmamasını diliyorum. Sırrımda gizlediklerimin beni mahcûb etmemesini umuyorum. İnsanların görmediği yerlerde işlediğim ama senin bildiğin kusurlarımdan dolayı beni hemen cezâlandırma! Her zaman bana şefkatle muâmele buyur. Her durumda bana lütufkâr ol!

İlâhî Rabbim, ben sana sığınıyorum. Senden yardım diliyorum. Gönül hastalıklarından ve kalbiminin bu tür hastalıklara tutulmasından beni kurtarmanı diliyorum. Ki böylece sadrım bu hastalıklarla dolmasın. Aklım ve dilim zikrinden hazz alsın. Bedenim hizmetten geri kalmasın. Ben noksanlık ve kusurların etkisi altındayım. Senden bu duyguları zihnimden çıkarmanı istiyorum. Gece ve gündüzümü zikrinle ma'mûr kılmanı taleb ediyorum. Beni hizmet ve ibâdete erdir. Böylece vâridât tek, hâl bir olsun. Gevşeme ve bıkkınlık meydana gelmesin. Yola çıkınca sür'atle koşup sana gelelim. Bizi güzel lezzetlerinle rızıklandır ey kerem sâhiplerinin en kerîmi!

Ebû Saîd Dîneverî'nin Duâsı

Trablus'taki meclisinde Ebû Saîd Dîneverî'nin şöyle duâ ettiğini duymuştum:

İlâhî, senin üzerindeki hakkını dilerim. Senin hakkından daha değerli bir hakk yoktur. Ehl-i Hakk üzerindeki senin hakkın da yine senin üzerindedir. O hakkı elde etme imkânı verecek sensin. Ehl-i Hakk'ın hakkı da senin üzerinedir. Her hakk sâhibinin hakkı; herşeyi kuşatan ilminle, kıdeminle, herşeye mâlik ve şâmil kudretinle sana âiddir. Muhammed'e ve ehl-i beytine salât olsun. Bana şunu şunu... yapıvermeni dilerim.

Şiblî'nin Duâsı

Ömer b. Bahr'ın Şiblî'den ezberlediği duâ şöyledir:

Ey göklerin ve yerin ışığı, hamd sanadır. Ey yerlerin göklerin sâhibi, esmâ-i ilâhiyyene, daha yücesi bulunmayan zât-ı ilâhiyyene, hakk olarak indirdiğine, indirdiğine anlayış bahşettiğine andolsun ki, Sen başkası bulunmayan Allah'sın. Ey Allah zât-ı ecell u a'lâ, Muhammed'e ve ehl-i beytine salât eyle. Muhammed'in ehl ve ümmetinin dağınıklarını cem'et, onları dağıtma. Zâhirlerine acı, bâtınlarını ma'mûr eyle! Onları koru ve onlara yetecek ihsânda bulun. Onların herşeylerine bedel ol! Onlara acı ve göz açıp kapayıncaya kadar, hatta daha kısa bir süre kendilerine bırakma! Hakk ancak seninle hakktır. Onları temiz, takvâ sâhibi, senin leddünnî ilimlerinde yücelmişlerden kıl. Onları konuştuklarında hakîkat üzere konuşanlardan eyle. Sustuklarında da Hakk için susanlardan kıl!

Yahyâ b. Muâz Râzî'nin Duâsı

İlâhî, sen benim efendimsin, umudumsun. Amelim seninle kemâle erer. İlâhî sana amelim zaafa uğrasa da, emelim zayıflamadan duâ ediyorum. Kalblere senden gelen ilhâmlar ne hoştur. Kimsenin görmediği yerlerde sana gizlice yapılan münâcâtlar ne tatlıdır. Allahım, kıyâmette sen bana "kulum, seni bana karşı aldatan nedir?" diye sorduğunda ben: Ey Yüce Rabbım, beni aldatan senin iyiliğindir, derim. Eğer sen beni düşmanlarınla birlikte cehenneme sokacak olursan, ben onlara dünyada iken seni sevdiğimi söylerim. Çünkü sen benim efendimsin. Herşeyden müstağnîsin.

Allahım, eğer beni azâbından kurtarırsan afvınla kurtarmış olursun. Yok eğer azâb edecek olursan bu da adâletinin gereğidir. Ben senden ne gelirse râzıyım, çünkü sen benim rabbımsın, ben de senin kulunum. İlâhî sen bilirsin ki, ben cehenneme dayanamam. Fakat ben de cennetine lâyık olmadığımın bilincindeyim. Afvından başka çıkış yolum yok.

İlâhî, ey benim efendim ve sevinç vesîlem, amellerim her ne kadar kötü ise de, senin keremin bana amelimin kusurlarını göstermiyor. Kurtuluş onda ama, ni'met sevinci güzel amele de beni bırakmıyor. Seninle sevinmek, bana nefs ile sevinmeyi unutturdu.

Allahım, ben sana yakınlaşmaya çalışıyorum. Sana senin delâletinle ulaştırılmamı istiyorum. Benim huccetim, senin ni'metlerindir; yoksa amelim değil! Bugün fazlınla kuşattığın kullarını yarın adlinle hesâba çekeceğini sanmam. Senin afv denizin, bütün günahları boğar. Rızân da bütün istekleri kuşatır. Eğer senin afvın bol olmasaydı kulların huzûruna günahla gelemezdi.

İlâhî, ey benim efendim ve sevinç vesîlem, sen benim efendimsin. Herşeyden müstağnîsin. Nefsimi günahlarla zâyi ettim, sen onu tevbe için bana geri ver. Sen bilirsin ki, kullarından kerim olanlar bile kendisine haksızlık yapanı bağışlarlar. Ben nefsime karşı zâlimim. Sen ise kerîm olanların en üstünüsün. Beni bağışla. Yine sen bilirsin ki İblis, senin de benim de düşmanımdır. Onun üzüntüsünü artırmada, hîlesini etkisiz hâle getirmede senin mağfiretinden daha etkili birşey yoktur. Ey merhametlilerin en merhametlisi bizi mağfiret et!

* * *

Antakya'da Ömer Malatî'den dinlemiştim. Şeyhlerden birine: "Nasıl duâ etmemiz gerekir?" diye sordum. Dedi ki: "Delikanlı, ben sana duâ edeceğim, ancak senin de huzûrda bulunman gerekir. Ben sana duâ ederken sen huzûrda olmazsan, benim duâmın bir yararı olmaz."

Rivâyete göre İbrâhim b. Edhem bir gemi yolculuğuna çıkmıştı. Deniz coştu ve dalgalar yükselmeye başladı. Halk gemide bulunanların eşyâlarını yük olmasın diye denize atmalarını istiyordu. İbrâhim Edhem'e de gelip: "Bizim için Allah'a duâ et!" dediler. İbrâhim Edhem: "Bu sâat duâ zamanı değil, teslîmiyyet zamanıdır." diye cevap verdi.

Sûfîlerden biri şöyle der: "Duâya icâbetin sağlam olması için duânın sadâkatle ve gönülden olması gerekir."

Ca'fer'in bana Cüneyd'den naklen bildirdiğine göre Seriy Sakatî: "Allahım bana bir şekilde azâb edeceksen hiç olmazsa hicâb zilletiyle azâb etme." diye duâ edermiş.

Ebû Hamza, Seriy'den duâ taleb ettiğinde o: "Allah seni ve beni tûbâ ağaçları altında buluştursun." diye duâ etmiş. O göre Allah dostlarından cennete ilk girenlerin istirâhat mekânı tûbâ ağaçlarının altı olacakmış.

Ebû Muhammed Cerîrî'nin rivâyetine göre İbrâhim Mâristânî şöyle anlatıyor: Rü'yâmda Hızır'ı gördüm. Bana parmaklarıyla da sayarak on maddelik bir duâ öğretti: İlâhî senden, sana güzelce yönelmeyi, sana kulak vermeyi, seni anlamayı, emrinde basîret üzre olmayı, tâatını îfâ etmeyi, irâdene sarılmayı, hizmetine koşmayı, sana hüsn–i edeble muâmeleyi, sana teslîm olmayı, senin vech-i cemâline nazar kılmayı isterim.

Ebû Ubeyd Busrî anlatıyor: Hz. Âişe vâlidemizi rü'yâda gördüm.

"Anacığım, bana bir duâ öğretir misin?" dedim. Bana: "Yâ Ubeyd, şöyle duâ et" diyerek bir duâ ta'lîm etti: "İlâhî, azığımı azalt, ama desteğini artır. Dünya ve âhıret işimde bana yardım et!" Ben kendisine biraz daha devam etmesini söylediysem de o: "Yâ Ebâ Ubeyd, bu kadarı sana yeterli." dedi.

Şeyhlerden biri de şöyle duâ edermiş: "İlâhî, sana halk içinde efendilere yapılan duâ gibi, tenhâda ise dosta yapılan duâ gibi duâ ediyorum."

Şeyhlerden birine: "Duânın tefvîz ve teslim boyutunun ne olduğunu" sordum: "Allah'a iki türlü duâ edilir. Birincisi zâhirî a'zâların güzelliğini artırır. Çünkü duâ, organların tezyînini sağlayan bir hizmet türüdür. İkincisi Allah'a Allah emrettiği için duâ etmektir."

Cüneyd'in Duâsı

İlâhî! Sana yakîn hâsıl etmiş olan için senden daha hükmü güzel kim olabilir? Senden sakınıp sana yönelen için rahmeti senden geniş kim bulunabilir? Seni murâd eden ve tâatına yönelen için merhamet ve şefkati senden daha çabuk kim vardır? Bunların hepsi senin ni'metlerin içinde yüzüyorlar. Senin onlara olan fazlın sâyesinde sana kulluk ediyorlar. Onların sana olan kaygıları gizlidir. Onların irâdeleri senin katına, kalbleri seninle sana yöneliktir. Senden başka bütün hazzlarından fânî olmuşlardır. Sâdece seninle cem' hâlindedirler. Gece gündüz her durumda sana dönüktürler. Seni herşeye tercih ederler. Ben de seni istiyorum. İlâhî, ben senden fazl u ihsânınla beni gözetmeni, korumanı bana merhametle muâmele etmeni istiyorum. Ben sana sığınıyorum. Senden yardım diliyorum. Seni umuyorum, senden korkuyorm. Her türlü dünya ve âhıret işinde sana güveniyorm. Senden başka ilâh yok. Seni tesbih ediyorum, çünkü ben zâlimlerden oldum.

Bütün bunlar, sûfîlerin maksad, hâl ve ma'nâlarına uygun isteyenin bakıp teberrük edebileceği duâlarının bir özetidir. Başarı Allah'tandır.

V - SÛFÎLERİN BİRBİRLERİNE NASÎHATLARI

Şeyhlerden biri anlatıyor: Ruveym'e "Bana nasîhat et!" dedim. O şunları söyledi: "Eğer gücün yeterse bu uğurda canını vermekten başka bir yol yoktur. Değilse sûfîlerin işleriyle uğraşıp durmanın bir anlamı yoktur."

Yûsuf b. Hüseyn'in mürîdleri toplanıp kendisinden nasîhat talebinde

bulundular. O kendilerine şunları söyledi: "İki şey hâriç, benden gördüğünüz şeylerin hepsine uyunuz. O iki şeyden biri, Allah için borç istemek; diğeri de genç oğlanlarla sohbet etmektir."

Seriy Sakatî'ye: "Bize öğüd ver!" dediler. O da Yûsuf b. Hüseyn gibi: "Allah için borç istemeyin, genç oğlanların yüzlerine bakmayın!" dedi.

Adamın biri, Ebû Bekir Bârizî'den nasîhat istedi: "Âdet, alışkanlık ve râhat düşkünlüğüne karşı dikkatli ol!" diye öğüt verdi.

Ebû'l-Abbâs b. Atâ ihvânına yaptığı nasîhatlarından birinde şöyle söylemişti: "Üzüntülerinizin, sizin isteklerinizin dışında, Allah'ın dilemesiyle zâhir olan şeylerden kaynaklanmış olmasından sakının!"

Ca'fer Huldî anlatıyor: Cüneyd adamın birine şöyle nasîhatta bulunmuştu: "Nefsini öne geçirip azmini geri bırak. Azmini öne geçirme, yoksa nefsin geride kalır. (Yapamayacağın işin altına girme!) Böylece nefiste çok tenbellik meydana gelir."

Ebû Saîd Harrâz'ın mürîd veya dostlarından birine nasîhat için yazdığı şöyle bir mektup görmüştüm: "Kardeşim, arkadaşlarına iyi davran, ehl-i dünya ile iyi geçin. Dışın onlar gibi olsa da fiilin onlardan farklı olsun ki, dîninin i'tibârını zedelemeyesin. Onlar gülerse sen ağla! Onlar sevinince sen mahzûn ol! Onlar gevşeyecek olurlarsa sen ciddî ol! Onlar doyunca sen aç ol! Onlar dünya zikrine dalınca sen âhıreti hatırla; az konuşmaya, sağa sola fazla bakınmamaya, yeme, içme ve giyimin azıyla yetinmeye çalış ki, Allah seni rahmetiyle dilediği şekilde Firdevs cennetine yerleştirsin!"

Ebû Saîd Harrâz mürîdlerinden birine şöyle nasîhatta bulunuyor: "Ey mürîd, vasiyyetimi tut, Allah'ın sevâbına rağbet et! Allah'ın sevâbına ermenin yolu, habis nefsi tâata döndürüp eritmek, muhâlefetle onu öldürmektir. Allah'ın dışındaki şeylerden ümidini keserek nefsi kurban etmek, Allah'tan hayâ ederek onu katletmektir. Allah'ın sana kâfî olduğunu görerek her türlü hayırda yarışmak, her yer ve makamda amel yapmaktır. Hem de kalbi, bu amellerin kabûl olunmadığı kuşkusuyla attığı hâlde. İhlâsa erip Allah'a varıncaya kadar kabûl, ihlâs ve sıdkın gerçekleri bunlardır. Allah dilediğini yapar ve murâd buyurduğu şekilde hükmeder."

Zünnûn'un ihvânından birine şöyle bir vasiyyeti vardır: "Kardeşim, biliyorum ki, İslâm'dan daha üstün bir şeref, takvâdan daha kıymetli bir üstünlük ölçüsü, vera'dan daha sağlam bir bağ, tevbeden daha etkili bir şefâatçı, âfiyetten daha değerli bir libâs, selâmetten daha koruyucu bir yol,

kanâattan daha değerli bir hazîne, olana râzı olmaktan daha değerli bir servet yoktur. Azığını yetecek oranda tutan râhata kavuşur. Rağbet ve düşkünlük göstermek, yorgunluk kapısını açan anahtar, bitkinliğe götüren binittir. Hırs, dâimâ insanı günaha çağırır. Açgözlülük her türlü aybı içinde saklar. Nice tama' vardır, yalancıdır. Nice emel vardır, zarara götürür. Nice ümid vardır, mahrûmiyyet kapısını açar. Nice kârlı görünen işin sonu, hüsrândır."

Cüneyd de mürîdlerinden birine vasiyyet sadedinde şunları söylemiştir: "Mevcûd durum ortaya çıkınca mâzîye çok iltifât etmemeni tevsiye ederim."

Ben bir kerre Ebû Abdullah Hayyât Dîneverî'ye: "Bana öğüt ver!" demiştim de bana şunları söylemişti. "Sana beraberinde hiçbir âfet bulunmayan bir haslet tavsiye ediyorum. O da kardeşini gıyâbında güzellik ve hayırla anman, ona hayır duâda bulunmandır."

Ebû Bekir Verrâk der ki: "İzzet tutkusu bana izzetimi sattırdı. Zillet endişesi korku satın aldırdı." Allah'ın nasîhat ve öğüdünü dinlemeyenlerin durumu budur.

Zünnûn'a bir adam geldi ve: "Bana Nasîhatta bulun!" dedi. Zünnûn ona: "Sana şunu tavsiye ederim, eğer gayb ilmi konusunda sâdık bir tevhîd ile te'yîd olunduysan, Hz. Âdem'den bugüne bütün peygamberlerin ve nebîlerin da'veti sana ulaşmış sayılır. Bu senin için hayırdır. Eğer durumun bundan farklı bir konumda ise, o zaman boğucu nidâ ne zaman gelecek bekle!" dedi.

Bana Ebû Muhammed Mühelleb b. Ahmed b. Merzûk Mısrî anlatmıştı: Ebû Muhammed Murtaiş'in vefâtı sırasında yanındaydım. Bana borcunu ödeyivermemi vasiyyet etti. Kendisinin onsekiz dirhem borcu bulunuyordu. Definden sonra üzerinde bulunan elbiseye değer takdir ettirdik. Tam "onsekiz dirhemlik" imiş. Hemen sattık. Aldığımız para ile borç başabaş gelmişti. Borcu ödedik. Bu arada ba'zı şeyhler oraya toplanmıştı. Şeyhin kalan elbise parçalarına bakıyorlardı. Her biri teberrüken birer parça alıp dağıldılar.

İbrâhim b. Şeybân'ın yanına bir adam geldi ve: "Bana öğüd ver!" dedi. İbrâhim ona şöyle nasîhat etti: "Allah'ı zikret, O'nu unutma! Bunu yapmazsan bâri ölümü unutma!"

Şeyhlerden birinden nasîhat taleb edildiğinde şunu söylemişti: "Adını âlim ve bilgin defterinden sildirmeye bak!" (Çünkü ilmine mağrur olup şaşırırsın.)

Ebû Bekir Vâsıtî'ye: "Bize öğüt ver!" dediler. Şunu söyledi: "Nefeslerinizi ve zamanınızı sayarak bilinçle tüketin, ve's-Selâm."

Bir başkasına aynı taleble baş vurulduğunda: "Kıllet (azlık), zillet ve kavuşma, hepsi Allah iledir." dedi.

Zünnûn anlatıyor: Ben Mukattam dağında yürüyordum.Bir de baktım mağaranın kapısında bir adam şunları söylüyor: "Kalbimi ümidsizlikten kurtarıp ümidle ma'mûr eden zâtı tesbîh ederim. O'ndan gelen ümidsizlik benden ayrıldı. Bana O'ndan bir ümid geldi de ben böylece ümid sâhibi oldum." Bir de baktım ki bunları söyleyen o zât ibâdetten yorulmuş, zâhidlikten düşmüş bir hâlde. Kendisine sokulup: "Bana nasîhat et!" dedim . Şunları söyledi: "Göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah'tan ümidini kesmemeye bak! Sevinçle üzüntüyü bir gör. Allah ile aranı açmaz, vuslata koşarsan kıyâmette gerçek sevinci görürsün." Ben biraz daha nasîhat etmesini arzu ettiysem de o: "Bu sana yeter!" diye kestirip attı.

Adamın biri, Zünnûn'a "bana biraz öğüt ver" deyince o: "Şüpheyi yakîne tercih etme! Sükûnet hâlinin dışında nefsinden râzı olma! Başına dünyanın belâsı gelecek olsa ona güzelce sabret! Emellerini Allah'a havâle edersen, O'nun senin emellerini yerine getirdiğini görürsün. Allah ile yakınlığı ganîmet bil. Allah'ın öyle kulları vardır ki, onlar O'nunla ülfet eder, dost olur, O'nu tanır ve ma'rifeti O'ndan beklerler, ayn-ı yakîn ile O'na vâsıl olurlar. Onların gözleri kudreti yüce olan zâta dönüktür. O onlara vuslat şerbeti içirir. Hâlis kulluğun lezzetini tattırır. Onların ağlama ve duâları, çabucak icâbet olunsun diye arş kapılarında yankılanıp durmaktadır.

Bir nasîhatında Cüneyd şöyle der: "Amele sarıl, ölüm seni aceleyle yakalamadan amelinde acele et! Sana gelinmeden sen kendine gel! Dünyadan gelip geçen kardeşlerinle akran ve emsâlinle, dostlarından dünyasını değiştirenlerle Allah sana vaaz edip durmaktadır. İşte senin nasîbin, şu kalan ömrün ve ondan yararlandığın kadardır. Bundan başka herşey aleyhinedir, lehine değil. Benim sana öğüt ve nasîhatım budur. Onu kabûl edersen onun kabûlü ve anlaşılıp uygulanmasıyla iş övgüye lâyık olur ve's-Selâm."

Bunlar, sûfîlerin nasîhatlarının ve bu konudaki amaçlarının bir bölümüdür. Başarı Allah'tandır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

SEMÂ

SEMÂ'

I- SEMÂ'A DÂİR MUHTELİF MES'ELELER

Allah Teâlâ buyurur: **"O yaratmada *(halk)* dilediği artırmayı yapar."**[1] Müfessirler, âyette geçen "halk"ın güzel huy ve güzel ses demek olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim hadîs-i şeriflerde şöyle buyurulmuştur:

1- Allah'ın gönderdiği nebîlerin her biri güzel seslidir.[2]

2- Allah, güzel sesli nebîsini dinlediği gibi hiçbir şeyi dinlememiştir.[3]

3- Allah güzel sesle okuyan kimseyi, sâhibinin şarkıcı bir câriyeyi dinlemesinden daha güzel dinler.[4]

4- Dâvud (a.s.)'a güzel ses verilmişti. Hattâ güzel sesiyle Zebûr okuduğu zaman cinler, insanlar, vahşî hayvanlar ve kuşlar bile kendisini dinlerdi. İsrâiloğulları toplanıp onu dinlerlerdi. Güzel sesinin etkisiyle onun meclisinde dörtyüz kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir.[5]

5- Ebû Mûsâ'ya Dâvud ehlinin mizmârından (güzel sesinden) verilmiştir.[6]

6- Hz. Peygamber (s.a.) fetih gününde Kur'an okudu ve sanki şarkı söylüyor gibi uzatarak okudu.[7]

---

1. Fâtır, 35/1
2. Zağlûl, Mevsûatü etrâfi'l-hadîsi'n-nebevî, Beyrut 1989, IX, 80
3. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19; Müslim, Müsâfirîn, 232; Ebû Dâvûd, Vitir, 20
4. İbn Mâce, İkâmet, 176; Ahmed, Müsned, VI, 19-20
5. Hadis olarak kaynağı bulunamamıştır.
6. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 31; Müslim, Müsâfirîn, 235
7. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 29; Ebû Davûd, Vitir, 20

7- Muâz b. Cebel (r.a.) Allah Rasûlü'ne "Senin dinlediğini bilsem daha neş'eli okurdum." demişti. Çünkü Allah Rasûlü: "Kur'ân'ı seslerinizle tezyîn ediniz."[8] buyurmuştu.

Allah bilir ama, bu hadisin iki ma'nâsı vardır. Birinci ma'nâya göre Kur'an okumanın güzel bir biçimde yerine getirilmesi murâd olunmuştur. Kur'an okuyan kırâatı sırasında sesini güzelleştirir ve nağmesini düzeltir. Çünkü Kur'ân, Allah kelâmı olduğundan mahlûk değildir. O'nun mahlûk bir ses ve mükteseb bir nağme ile güzelleştirilmesi düşünülemez.

İkinci ma'nâya göre ise bir takdim te'hîr sözkonusudur. Öyle olunca anlam: *"Seslerinizi Kur'an'la güzelleştiriniz."*[9] *şeklinde olur. Kur'anda:* **"Hamdolsun Allah'a ki, kuluna içinde hiçbir eğrilik bulunmayan dosdoğru Kitâb'ı indirdi."**[10] âyetinde "hiçbir eğrilik bulunmayan" ibâresi, "dosdoğru" lâfzına takdim edilmiştir. Hadiste de böyle bir takdim sözkonusudur. Nitekim Kur'an'da bunun başka örnekleri pekçoktur.

Allah Teâlâ Kur'an'da: **"Seslerin en çirkini merkep sesidir."**[11] âyetiyle çirkin sesi zemmederken bir bakıma güzel sesi övmektedir.

Hikmet ehli kişiler, güzel ses ve nağmenin ma'nâ ve önemi konusunda pek çok söz söylemişlerdir. Nitekim kendisine *"güzel ses"* konusunda görüşü sorulan Zünnûn: "Güzel ses, Allah'ın iyi erkek ve kadınlara bahşettiği bir özelliktir ki, bununla Hak Teâlâ'ya hitab ederler" şeklinde cevap vermişti.

Yahyâ b. Muâz der ki: "Güzel ses, içinde Allah sevgisiyle yanan kalbe Allah'tan bir esintidir."

Bir başkası şöyle söyler: "Hoş nağme, Allah aşkı ateşiyle yanan gönülleri ferahlatan ilâhî bir rüzgârdır."

Bana Ahmed b. Ali Vecîhî, Ebû Ali Rûzbârî'den naklen Ebû Abdullah Hâris b. Esed Muhâsibî'nin şöyle söylediğini nakletmişti: "Bugün bizim kaybettiğimiz üç şey vardır ki, üç şeyle birlikte bulununca ne kadar yararlıdır: Dindarlıkla bir arada bulunan güzel ses, korunabilen güzel bir yüz, vefâ ile sürdürülen güzel bir kardeşlik."

Bundâr b. Hüseyin şöyle dermiş: "Güzel ses, te'sir icrâ eden bir

8. Buhârî, Tevhid. 52; Ebû Dâvûd, Vitir. 20
9. Buhârî, Tevhid. 52
10. el-Kehf, 18/1
11. Lokman, 31/19

hikmettir. Yumuşak edâsı ile etkili bir âlettir. Böyle bir güzel ses, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir." Nitekim Allah'ın güzel sese bahşettiği özelliklerden biri şudur ki, beşikte ağrı ve sancısı sebebiyle ağlayan bir çocuk, güzel bir ninni sesi duyunca susar ve uyur. Yine melânkoli gibi rûhî hastalığa tutulanların güzel sesle tedâvî edilip eski sağlıklarına kavuştukları herkesçe bilinen meşhûr bir konudur.

Allah'ın güzel sese verdiği bir başka özellik de develeri bile harekete geçirmesidir. Nitekim çöl yolunda develer yorulup yürüyüş tempoları yavaşlayınca güzel sesli şiir veya şarkı okuyucusu okumaya başlar. Develer dikkat kesilip boyunlarını uzatıp okuyucuyu dinlemeye başlarlar. Derhal yürüyüş tempoları düzelir. Yürümenin hızlanmasından develerin sırtındaki mahmiller sallanmaya başlar. Okuyucunun ses ve nağmesinin güzelliği ve okuyuşunun tatlılığı sebebiyle develer, hislerini kaybettikten sonra sırtlarındaki ağır yük ve hızlı tempo yüzünden çatlayıp ölecek duruma bile gelebilirler.

Dukkî bana Şam'da böyle bir olay anlatmıştı: Çölde Arap kabîlelerinden birinin çadırında misâfir oldum. Bağlı bir köle ve çadırın önünde ölü develer gördüm. Yorgun ve solgun bir deve daha vardı ki, neredeyse canı çıktı çıkacak. Çadırda bağlı siyâhî köle bana: "Efendimizin bu akşamki misâfiri sen miydin? Sen efendimizin nezdinde hürmete şâyân birisin. Bana şefâatçı ol da şu zincirden kurtulayım. Çünkü efendim seni reddetmez." dedi. Yemek getirildiğinde yemeğe elimi sürmedim. Ev sâhibi ısrarla üstüme geldi. Bana: "Neyin var, niye yemiyorsun?" dedi. Ben kendisine: "Şu bağlı duran köleyi bağışlayıp bağını çözmedikçe ben bu yemeği yemem." dedim. O: "Bu köle, beni yoksul düşürdü. Bütün malımı helâk etti. Bana da, çoluk çocuğuma da zarar verdi." dedi. Ben kendisine tekrar: "Bu çocuk bunca ne yaptı?" diye sorunca şunları anlattı: "Biz bu develerin sırtından kazanıp geçiniyorduk. Bu gencin güzel sesi vardır. O onlara ağır yükler yükleyip güzel sesiyle şarkılar söylemiş. Onlar da onun kendilerine güzel sesiyle söylediği şarkılar sebebiyle üç günlük yolu bir gecede kat'etmişler. Bize ulaşıp yüklerini indirdikten sonra birtek bu deve hâriç hepsi öldüler. Sen benim misâfirimsin. Ben onu sana bağışladım." dedi ve kölenin bağını çözdü. Birlikte yemek yedik. Ertesi sabah ben bu kölenin sesini dinlemek istedim. Ev sâhibine bu arzumu söyleyince o da kölesine, kuyudan su taşıdıkları deve üzerinde şarkı söylemesini emretti. Köle şöyle öne doğru çıkıp deveyi sürmeye başladı. Bir taraftan da şarkı söylüyordu. Sesi iyice yükselince deve çıldırıp ipini kopardı. Ben de yüzüstü yere kapaklandım. Bu gencin sesinden daha güzel

bir ses duyduğumu hatırlamıyorum. Ev sâhibi bağırıyor ve şunları söylüyordu: "Benden ne istiyorsun bre adam? Devemi şaşkına çevirdin, def'ol git!" Dukkî'nin anlattığı hikâye aşağı yukarı bu ma'nâda birşeydi.

Antakya'da Ahmed b. Muhammed Tallî bana Bişr Hâfî'den naklen anlatmıştı: Bişr, İshâk b. İbrâhim Mevsılî'ye sormuş: "Söz ve şarkıda usta olan kimdir?" O şu karşılığı vermiş: "Nefeslerinde temkîn sâhibi olan, sıkı zamanında bile bolluk gösteren, oyuna geldiğinde bile lütufkâr davranan kişidir."

II- SEMÂ HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

İşittiğime göre Zünnûn'a "semâ'ın ne olduğu" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Semâ, kalbleri Hakk'a doğru yönlendiren bir vâriddir. O'nu hakk kulağıyla dinleyen hakîkat erbâbından olur, nefs ile dinleyen ise zındıklığa düşer."

Ahmed b. Ebi'l-Havârî, şeyhi Ebû Süleymân Dârânî'ye "semâın ve güzel sesle okunan kasîdeleri dinlemenin" hükmünü sordu. Şu karşılığı aldı: "Bana göre ikisi de birbirinden daha güzel!"

Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'ye "semâ" konusunu sordular. Şu karşılığı verdi: "İnsanı yakarak iç âlemine yönelten bir hâldir."

Bir sûfî şöyle der: "Semâ', ma'rifet ehlinin ruhlarının lâtif gıdâsıdır. Çünkü semâ' diğer davranışlardan ayrılan bir rikkat ve incelik taşır. Semâ rikkati sebebiyle nâzik karakterli insanlar tarafından idrâk olunabilir. Semâın inceliği, ehli katında ancak gönül temizliği sâyesinde kavranabilir."

Ebû'l-Hüseyin Derrâc der ki: "Semâ' beni güzellik ve zarâfet meydanlarında gezdirdi. Hakk'ın ihsânı ile vücûd denizine erdirdi. Safâ kâsesiyle suladı. Rızâ menzillerine eriştirdi. Tenezzüh ve fezâ bahçelerine çıkardı."

Kendisine "semâ" sorulan Şiblî şöyle demiştir: "Semâın zâhiri fitne, bâtını ibrettir. İşâreti tanıyana ibretle dinleyip semâ etmek helâl olur. Değilse semâ, fitneye da'vetiye çıkarır ve insanı belâya sevkeder."

Rivâyete göre Cüneyd de şöyle söylemiştir: "Semâ' yapmak isteyen kişi üç şeye muhtâcdır. Değilse semâ' yapmamalıdır. Bu üç şey: Zaman, mekân ve ihvândır."

Şöyle de söylenmiştir: "İnsanların güzel seslerini dinlemekten hoşlanmayan kimsenin bir noksanlığı ve gönlüne düşüp zihnini çelen bir düşüncesi vardır."

Ca'fer Huldî, Cüneyd'in şöyle söylediğini nakletmektedir: "Üç yerde dervişlerin üzerine rahmet-i ilâhiyye iner: 1-Semâ' ânında, çünkü onların semâ'ları Hakk'tandır ve semâ' sırasında ayağa kalkışları vecd sebebiyledir. 2-İlim mütâlaası sırasında, çünkü onlar bu sırada evliyâ ve sıddîkların hâlinden başka birşey konuşmazlar. 3-Yemek sırasında, çünkü onlar iyice ihtiyâc duymadıkça yemezler."

Ebû Ali Rûzbârî'den "semâ" soruldu. Dedi ki: "Keşke biz ondan zararsız, başabaş kurtulabilsek!"

Ebu'l-Hüseyn Nûrî'den "sûfî kimdir?" diye sordular. "Sûfî, semâ' yapan ve sebepleri tercîh edendir." dedi.

Bana Ebu't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî'nin haber verdiğine göre Ca'fer şöyle demiştir: Cüneyd'in mürîdlerinden Ebu'l-Hüseyn b. Zîrî, fâzıl bir şeyhti. Ba'zen semâ' yapılan bir yere gelir, eğer hoşlanırsa izârını serip oturur ve: "Derviş gönlüne göre hareket eder, gönlünü nerede bulursa oraya oturur." derdi. Eğer hoşlanmazsa "semâ' kalb ehlinin işidir" der, ayakkabılarını alıp uzaklaşırdı.

Husrî'den bir konuşmasında şöyle söylediğini duymuştum: "Semâ' bitince kesiliveren semâ' ile benim ne işim var? Semâ kesiksiz ve devamlı olmalıdır." Kendisine "semâın ne olduğu" sorulunca da şunları söyledi: "Semâ, içtikçe insanın susuzluğunu artıran bir içecek gibidir."

III- AVÂMIN SEMÂI VE HÜKMÜ

Güzel ses, korku ve ümid duygularını harekete geçirerek kendisini âhırete teşvik eden avâmmın semâının mubâh oluşu konusunda Bundâr b. Hüseyn şöyle konuşur: "İnsanların güzel seslerini dinlemekten hoşlanmayanların duyularında bir noksanlık vardır. Mubah da olsa, insanların yararlandığı herşeyde bir zorluk vardır. Sêma ise müstesnâdır.Eğer semâ kötü emel ve düşüncelerden uzaksa, mubahtır. Bu konuda tekellüfe, işi zora sokmaya gerek yoktur. Güzelliği severek, nağme ve güzel sesten hazz alarak semâ yapan; ilâhî dinleyen kimsenin bu semâı;

kötü bir amaç ve dîne muhâlefetle oyun ve eğlenceye dalıp sınırları aşmadıktan sonra, haram da değildir, mahzûrlu da.

Şu âyet-i kerîmeler semâın sakıncasız oluşuna delil sayılmaktadır:

1- **Görmüyor musunuz, kendi nefislerinizde âyetler vardır.**[12]

2- **İnsanlara ufuklarda** (âfâkî) **ve kendi nefislerinde** (enfüsî) **âyetlerimizi göstereceğiz.**[13]

Allah'ın bize birşeyi göstermesi, eşyâyı birbirinden ayırmaya yarayan beş duyuyla olur. Bu duyu organlarından göz güzelle çirkini; burun güzel koku ile kötü kokuyu; ağız ve dil acı ile tatlıyı; el yumuşaklıkla sertliği birbirinden ayırıp tanımaya yaradığı gibi işitme *(semâ')* organı olan kulak da güzel seslerle güzel olmayan sesleri birbirinden ayırmaya yarar. **"Seslerin en çirkini merkep sesidir."**[14] âyetinde çirkin ses zemmolunurken bir bakıma güzel ses övülmektedir. Sesin güzelini çirkininden ayırmanın yolu işitmekle *(semâ');* ya'nî vehmi izâle edecek dikkatli bir zihin ve huzûr-i kalb ile kulak verip dinlemekle olur.

Allah Teâlâ cennetlikler için cennette hazırlamış olduğu ni'metleri kitâbında şöyle sıralamaktadır: Kiraz, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, bol meyveler, kuş eti, irigözlü hûrîler[15], ipekler, atlaslar[16], mühürlü hâlis içkiler[17], koltuklar, köşkler, odalar, ağaçlar, nehirler ve diğerleri. Kur'ân'da bir âyette de: **"Onlar cennet bahçelerinde mûsikî dinlerler."**[18] buyurulmaktadır. Mücâhid bu mûsikînin, "irigözlü güzel câriyelerin tatlı nağme ve güzel sesleriyle söyledikleri şarkılar" olduğunu belirtir. Câriyeler hadiste de geldiği gibi şöyle söylerler:

Biz burada ebedîyiz, asla ölmeyiz.[19]
Biz hiç ihtiyarlamayan körpeleriz.

Allah Teâlâ burada sayılan ni'metlerden, sâdece içkinin dünyada haramlığını belirtmiş, Allah Rasûlü de: *"Dünyada içki içen tevbe etmedikçe âhirette içemez."*[20] buyurmuştur. Böyle olunca semâ, Allah'ın cennetliklerin

12. ez-Zâriyât, 51/21
13. Fussılet, 41/53
14. Lokmân,31/19
15. el-Vâkıa, 56/28-29,31,21,22
16. ed-Duhân, 44/54
17. el-Mutaffifîn, 83/25
18. er-Rûm, 30/15 bk. Âlûsî, Rûhu'l-maânî, Beyrut ts., XXI, 26.
19. Tirmizî, Cennet, 24
20. Ahmed, Müsned, II, 22

ni'metleri arasında saydığı, fakat dünyada iken mü'minlere helâl kıldığı ni'metler arasına girer. Bunlar arasında Kur'an âyeti ve hadisle, dünyada haram kılınan sâdece içkidir.

Bir bayram günü Hz. Peygamber (s.a.), Âişe vâlidemizin hânesine vardı. O'nun yanında iki câriye def çalıp şarkı söylüyordu. Hz.Peygamber onlara hiç müdâhale etmediği gibi yaptıkları işten de men'etmedi. Daha sonra gelen Hz. Ömer bu durumu görüp öfkelenerek: "Allah Rasûlü'nün evinde şarkı ve çalgı ha!.." dedi. Allah Rasûlü, Hz. Ömer'in öyle kızdığını görünce: "*Bırak yâ Ömer, eğlensinler; her milletin bir bayramı var!*" buyurdu[21]. Eğer yaptıkları iş mahzûrlu olsa, bayram olmasıyla olmaması farketmezdi. Allah Rasûlü onları bundan men'ederdi.

Bu konuda rivâyetler pek çoktur. Benzer bir rivâyet şudur: Hz. Ebû Bekir (r.a.), râhatsız olduğu bir sırada, şöyle söyleyerek Hz. Âişe'nin yanına varmış:

Çoluk çocuğuyla sabahlayan herkes bilsin ki,
Ölüm kendisine ayakkabısının bağından daha yakın.

Hz.Bilâl râhatsızlığı arttığı zaman boynunu bükerek Mekke hasretiyle şöyle dermiş:

Acabâ bir gece de olsa kalabilecek miyim
Bir vâdîde, ki etrâfında otlar ve çiçekler vardır.
Bir gün Mecne sularına varabilecek miyim?
Şâme ve Tufeyl'i görebilecek miyim?

Hz. Âişe de Lebîd'in:
Himâyelerinde yaşanılacak insanlar gitti,
Ben uyuzlu gibi, iyilerin gerisinde kaldım.
beytini okur, ardından da dermiş ki: "Allah, Lebîd'e rahmet etsin. Eğer bizim çağımıza yetişse acaba neler söyleyecekti?"

Allah Rasûlü'nün ashâbından bir grubun, şiirle meşgûl olduğunu biliyoruz. Bunları tek tek sayacak olsak söz uzar. Ebû Abdullah Hüseyin b. Hâleveyh en-Nahvî bana İbnü'l-Enbârî'den rivâyetle Kâ'b b. Züheyr'in Allah Elçisi'nin huzûrunda söylediği şu şiiri okumuştu:

Suâd benden uzaklaştı, bugün kalbim hasta;.
O'nun izinde ayağı bağlı bir esir durumunda.

---

21. Müslim, Salâtü'l-îdeyn, 17, 19; İbn Mâce, Nikâh, 21

Suâd yok artık, ayrılık günü kabîlesiyle göç ederken
Sürmeli gözleriyle ağlayan bir ceylân gibiydi.
Dişlerindeki ıslaklık temiz pınar suyu ile karışıktır,
Çakıllı geniş vâdîlerden kuşluk vakti inen.
O suyu bulandıracak şeyleri rüzgâr savurur,
O vâdîyi gece yağmurunun suyu doldurmuştur.
Sen ona dostça ikrâm et eğer sözünde durur,
Vaadini yerine getirir, ya da öğüt kabûl ederse.
Öyle bir sevgili ki, onun mayası yoğrulmuştur:
Acı çektirmekle, yalan ve sözünden dönmekle.
O'nun sözleri Urkûb isimli yalancıya mesel olmuştur,
Hiçbir vaad ve sözü yoktur ki boş çıkmasın.
Sevgisinin dâimî olmasını umar ve beklerim,
Ama yine de onun vuslatından ümidim yok.
Onun verdiği sözü tutacağını zannetmek,
Kalburun su tutacağına inanmak gibi muhal.
Onun vaad ve temennîleri seni aldatmasın,
Çünkü boş temennîler ve düşler aldatıcıdır.
Suâd şimdi öyle biryerde geceledi ki oraya
Ancak soylu yürük dişi develer ulaşabilir.
Onun bulunduğu yere varabilmek için,
İri cüsseli yorulmak bilmez develer gerekir.
O devenin gerdanı kalın ayakları kuvvetli,
Yapısı i'tibârıyla damızlık develerden üstün olmalı.
Dağ gibi heybetli, kardeşi ile babası,
Amcası ile dayısı aynı kandan ve çevik olmalı.

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "*Şiirin bir kısmı vardır ki, hikmettir.*"[22]

Denilmiştir ki: "*Hikmet, mü'minin yitiğidir.*"[23] Şiir söylemek câiz olunca bunun güzel ses ve hoş nağme ile olmasıyla hadr tarîkıyla hızlı, deve yürüyüşü temposunda, remel ve recez ölçüsünde veya ağır tempo ile olması müsâvîdir. Tabiî bütün bunlar, niyyetlerin bozuk, irâdenin boş olmaması ve şer'î sınırların korunması, muhâlefet ve çekişmeden uzak olması şartına bağlıdır.

Ulemâ ve fıkıh imamlarından bir grubu semâı câiz ve mubah

22. Buhârî, Edeb, 90; Ebû Dâvûd, Edeb, 87
23. Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15

görmüşlerdir. Bunlardan biri de İmam Mâlik b. Enes'tir. O, evinin kapısının önünden şarkı okuyarak geçen bir adamı dinlemiş:

Ey keman, senin bu milletine ne oluyor?
Sanki öfkeli gibi göz ucuyla bakıyorlar.

ve o adama: "Ücreti ödemedin, okuyacak olanın da önünü kestin." demiş. Adam kendisine ücetin ne olduğunu sorunca da bu şiirin kendisinden alındığını belirtmek istemiş. Medîne ulemâsının semâ' konusunda bir kerâhet görmedikleri bilinmektedir. Abdullah b. Ca'fer[24], Abdullah b. Ömer ile diğer sahâbe ve tâbiînden gelen, semâ'ın cevâzını gösteren ba'zı rivâyetler vardır.

İmam Şâfiî, semâ'ın ve içinde mürüvveti zedeleyecek sözler bulunmayan şiir söylemenin câiz olduğu kanâtindedir.

Rivâyete göre büyük bir âlim olmasına rağmen Cüreyc derdi ki: Benim Yemen'den Mekke'ye kadar gelip orada ikamet etmem, bir gün duyduğum şu iki beyit sebebiyledir:

Allah'a andolsun ki, ben sözümü sakınmadan söylerim.
Uzun süre Yemen'de kalmaktan murâdın neydi?
Eğer günaha düştün veya günah arzûsundaysan,
Hacdan vazgeçmekle parası sana kalmaz.

Rivâyete göre İbn Cüreyc, semâa ruhsat verirmiş. Kendisine bir gün sordular: "Kıyâmet gününde hasenât ve seyyiâtının herbiri bir tarafa konduğunda semâ' hangi tarafta yer alacak?" İbn Cüreyc şu karşılığı verdi: "Ne hasenât, ne de seyyiât tarafında. Çünkü semâ', hasenât ve seyyiâta dâhil olmayan bir lâğıv (boş) iştir. Nitekim Allah Tâlâ buyurmuştur: **"Allah sizi kasıtsız *(lâğıv)* yeminlerinizden sorumlu tutmaz."**[25]

Bu kısımlar, kötü bir amaç taşımadığı sürece avâmın semâ'ının (şiir ve mûsikî dinlemesinin) câiz oluşunu göstermektedir. Ancak semâ'ın Allah Rasûlü'nün yasakladığı gruba giren telli çalgı, keman, davul, dümbelek ve melodi ile olanı da vardır[26]. Bu tür şeyleri dinlemek (semâ), ehl-i bâtılın işidir. Bunların mahzûrlu ve yasak oluşu, Hz. Peygamber'den gelen sahîh rivâyetlerle sâbittir.

24. bk. İbn Abdi'l-Berr, el-İstîâb (el-İsâbe kenarında), Beyrut 1327, II, 276
25. el-Bakara, 2/225
26. Ebû Dâvûd, Fey', 3, Edeb 52; Ahmed, Müsned, V, 257

IV- HAVÂSSIN SEMÂI VE DERECELERİ

Bana Ebû Amr İsmâil b. Nüceyd, vâiz Ebû Osman Saîd b. Osman Râzî'nin şöyle söylediğini anlatmıştı: "Semâ' üç türlü olur. Birincisi mürîd ve mübtedîlerin semâı ki, onlar bu sâyede değerli bir takım hallere erişmek isterler. Böylelerinin fitne ve riyâya düşmelerinden korkulur. İkincisi sıddîkların semâı, bunlar hâllerinde bir ziyâdelik umarak durumlarına uygun şeyler dinlerler (semâ'). Üçüncüsü âriflerden istikamet ehli olanların semâı, bunların semâ sırasında hareket ve sükûn türünden kalblerine vârid olan şeyde Allah'a i'tirâz sözkonusu olamaz." Rivâyete göre Ebû Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. Eyyûb Nehrecûrî şöyle demiştir: "Semâ' ehli üç gruptur: Birincisi sükûn ve hareketinde vaktin hükmüyle davrananlardır. İkincisi suskun ve sâkin bir biçimde duranlardır. Üçüncüsü semâ'dan aldığı zevk sırasında kendi kendine çırpınıp dövünenlerdir. Bu grup, bunların en zayıfıdır."

Bundâr b. Hüseyn der ki: "Semâ', tabîat mertebesinde semâ' edenler, hâl ile semâ' edenler, Hakk ile semâ' edenler olmak üzere üç türlüdür."

1- Tabîat mertebesinde olan semâ'da güzel sesten hoşlanmada avâmm, havâss ve zî-rûh (canlı) hepsi müşterektir. Çünkü güzel ses, rûh cinsinden olup rûhânî özelliğe sâhiptir. (Bu yüzden zî-rûh olan canlıları etkiler.) Bu konuya dâir ba'zı açıklamalar önceki bölümlerde geçmişti.

2- Hâl ile semâ' yapan, ilâhî ve mûsikî dinleyen kişi, semâ'ı sırasında gelen vâridâtın ma'nâsını düşünür. Bu vâridât genellikle; azarlama ve hitâbı hatırlama, vuslat ve ayrılığı, yakınlık ve uzaklığı hatırlama türünden, ya da geçmişe üzülme ve geleceği özleme, ümid ve ümidsizliği hatırlama, genişlik ve dostluk, ayrılık korkusu, ahde vefâ, vaadi tasdîk, ahidde noksanlık, sıkıntı ve özlem, kavuşma sevinci, ayrılma korkusu, kavuşamadığına hasret, umduğundan ümid kesmek, temiz bir sevgi, sağlam bir dostluk, temkinden sonra ortaya çıkabilecek gençlik ve taşkınlık, Dost'u düşünme ânında O'nun kontrolünde olduğunu unutmama, üzüntü ve sıkıntılar, çeşitli fitneler, gözlerinden yaşlar akıtmak, iniltilerin gidip gelmeye başlaması, hasretin tâzelenmesi cinsinden şeylerdir. Kulağına kendi hâline uygun böyle bir hâl geldiğinde kişi, çakmak çakan kimse gibi olur. Hâlinin temizliği ve çakmağının gücü ölçüsünde sırrında bir çakmak çakar ve çakmağın kıvılcımının attığı ateş tutuşarak te'siri organlar üzerinde zâhir olur. Dış özelliklerinde bir değişme, bir hareket ve bir heyecân meydana gelir. Gücü yettiği kadar kendisine hâkim olmaya çalışır. Vârid (ma'nevi zuhûrât) güçlü

olunca da kendisine hâkim olamaz. Onları yöneten ve koruyan Allah'ı tesbih ederim. Eğer Allah'ın fazl ve ihsânı, rahmet ve rıfkı olmasa onların akılları başlarından gider, nefsleri telef olur, canları çıkardı.

3- Semâ'ları Hakk ile ve Hakk'tan olanlar, bu tür şekillere bürünmezler. Böyle hâllere iltifât etmezler ve bu fiillerle karşılaşmazlar. Çünkü bu tür davranışlar, her ne kadar değerli sayılsa da, beşeriyet sıfatına bulandığından insâniyet ile irtibâtlıdır. Ya'nî temizliği illetli olduğundan, illetlerinin zelle ve günahından emîn olunamaz. Tâ ki, semâı Allah ile, Allah için, Allah'dan ve Allah'a yönelik olmadıkça. Hakîkat menziline vâsıl olup hâlleri tamamlayan, fiil ve sözden fânî olarak ihlâs ve tevhîdde derinlik kazananların beşeriyyeti sükûnete erer, nefsânî hazzları son bulur, vazîfeleri bâkî kalır. Beşeriyyete âid bir illet ve nefsânî bir haz bulunmaksızın, ruh herhangi bir ni'metten yararlanmaksızın Hakk vâridâtını müşâhede eder. Hakk'ın hikmetini, kudret âsârını lütfunun sıradışılıklarını ve ilminin olağanüstülüklerini ızhâr şeklinde gönülleri üzerinde bulunan semâ' pınarlarını müşâhede eder. **"İşte bu, Allah'ın lütfudur ki, onu dilediğine verir."**[27]

Bir başka sûfî de şöyle demiştir: "Semâ ehli, üç çeşittir. Birincisi ehl-i hakâyık, bunlar dinledikleri şeyde Hakk'ın kendilerine olan hıtâbını duymaya çalışanlardır. İkincisi hâllerinin, makamlarının ve durumlarının hitâbını duymaya çalışanlardır.Bunlar ilimle irtibâtlı, işâret ettikleri husûslarda doğruyu yakalamaya çalışırlar. Üçüncü grup da dış dünya ile irtibâtını kesmiş, gönüllerini dünya sevgisi ve mal toplama kaygısıyla kirletmemiş dervişlerdir." Bunlar, temiz bir gönülle semâ yaptıkları; ilâhî ve mûsikî dinledikleri için, semâ' bunlara yakışır. Bunlar halk arasında semâın fitnesinden selâmete en yakın olanlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

V- SEMÂ' EHLİNİN DERECELERİ

Semâ' ve mûsikî dinleyenlerin bir takım mertebeleri vardır. Bunlardan bir grubu Kur'ân dinlemeyi tercih edip bundan başka bir şeyin dinlenmesini uygun görmez. Bu konudaki delilleri de şu âyet-i kerîmelerdir:

1- **Kur'ân'ı tane tane** (tertîl ile) **oku!**[28],

2- **Kalpler, ancak Allah'ın zikriyle mutmein olur** (huzûr bulur).[29]

27. el-Hadîd, 57/21
28. el-Müzzemmil, 73/4
29. er-Ra'd, 13/28

3- Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablarından korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri, hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar.[30]

4- Onlar öyle kimseler ki, Allah'ın adı anıldığı zaman kalbleri ürperir.[31]

5- Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün.[32]

6- Biz Kur'ân'dan öyle birşey indiriyoruz ki, o mü'minler için şifâ ve rahmettir.[33]

7- Dinleyip de sözün en güzeline uyan kimseleri müjdele!"[34]

Bu konuda âyetler çoktur.

Sâdece Kur'an dinlemekle yetinmeyi tercih edenlerin sünnetten delillerinden ba'zıları da şunlardır:

1- *Kur'ân'ı seslerinizle tezyîn ediniz.*[35] Bir başka ma'nâya göre: "Seslerinizi Kur'ânla süsleyiniz."

2- Hz. Peygamber İbn Mes'ûd (r.a.)'a *"Kurân oku da dinleyelim!"* buyurmuştu. İbn Mes'ûd: "*Kur'ân size nâzil olduğu hâlde ben onu size nasıl okuyabilirim?*" dedi. Allah Rasûlü bu cevap üzerine: "*Benim onu başkasından dinlemek hoşuma gider.*" buyurmuştu[36].

3- Berâ anlatıyor: "*Ben Allah Rasûlü'nü Ve't-Tîn ve'z-Zeytûn sûresini okurken dinledim. Ondan daha güzel okuyan birini görmedim.*"

4- *Hûd sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı.*[37]

5- Ebû Mûsa'l-Eş'arî hakkında: "*Ona Davud âilesine verilen bir güzel ses verilmiştir.*"[38] buyurmuştur.

30. ez-Zümer, 39/23
31. el-Hacc, 22/35
32. el-Haşr, 59/21
33. el-İsrâ, 17/82
34. ez-Zümer, 39/18
35. Buhârî, Tevhîd, 52
36. Buhârî, Tefsîr, 9; Müslim, Müsâfirîn, 247
37. Tirmizî, Tefsir, 6
38. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 31

6- Allah Rasûlü'ne "Kur'ân'ı en güzel kim okur?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: *"Allah korkusuyla Kur'ân okuduğunu görüp hissettiğiniz kimse."* [39]

7- Allah Rasûlü, suffe ashâbının yanına uğradı. Onların bir kısmı, diğerlerinin arkasına sığınarak çıplak vücûdlarını setretmeye çalışıyorlardı. Birisi Kur'ân okuyor, diğerleri dinliyordu.[40]

8- Hz. Peygamber (s.a.) Kur'ân okumuştu. Tam şu âyete geldiği sırada bayılıp düştü[41]: **"Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de onlara şâhid olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak?"**[42]

9- Allah Rasûlü bir başka seferinde: **"Eğer kendilerine azâb edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır."**[43] âyetini okumuş ve ağlamıştı.

10- Hz. Peygamber (s.a.) rahmet âyetlerine geldiğinde duâ eder ve sevinirdi. Azâb âyetlerine gelince de yine duâ eder ve Allah'a sığınırdı.[44]

Bu konudaki rivâyetler çoktur.

Kur'ân dinlemeyi tercih eden kimselerin Hz. Peygamber'den bu konuya dâir rivâyet edilen şu hadîsine dikkat etmelidirler. *"Ma'nâsını düşünmeden Kur'ân okuyanın okuyuşunda hayır yoktur."*[45] Allah, Kur'an dinleyenleri kitâbında muhtelif yerlerde, iki biçimde anmaktadır. Birincisi: **"Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara "Az önce ne demişti?" diye sorarlar. Bunlar Allah'ın kalplerini mühürlediği ve hevâlarına uyan kimselerdir."**[46] âyetinde geçtiği gibidir. Bunlar Kur'ân'ı sâdece kulaklarıyla dinlerler, huzûr–i kalb ile değil. Allah onları zemmetmektedir. Kalplerine mühür vurmuştur. Onlar Allah'ın, haklarında: **"İşitmedikleri hâlde işittik diyenler gibi olmayın!"**[47] buyurduğu kimselerdir. İkincisi: Allah'ın; özelliklerini sayıp haklarında şöyle buyurduklarıdır: **"Rasûl'e indirileni duydukları zaman, anladıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar**

39. Kaynağı bulunamamıştır.
40. Ebû Dâvûd, İlim, 13
41. İbn Kesîr'de "titreyip ağladı" şeklindedir. bk. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm. Beyrut 1988, I, 511
42. en-Nisâ, 4/41
43. el-Mâide, 6/118
44. Ahmed, Müsned, V, 382; Deylemî, Salât, 69
45. Deylemî, el-Firdevs, V, 176
46. Muhammed. 47/16
47. el-Enfâl, 8/21

boşandığını görürsün."[48] Onlar Kur'ân'ı dinlediklerinde huzûr-ı kalble dinlerler. Allah bu âyetiyle onları övmektedir. Kur'ân'da bu ma'nâda başka çok âyet vardır.

Sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden günümüze kadar, Kur'ân dinlerken bayılıp düşen, ağlayan, ölen, ba'zı organlarına felç gelen ve baygınlık geçiren kimseler konusuna dâhil o kadar çok rivâyet vardır ki, bunları sıralamaya kalkacak olsak kitap uzar, özet özelliğinden çıkardı. Sahâbeden Zürâre b. Evfâ halk önüne geçip imam olmuş ve Allah'ın kitabından bir âyet okuyunca bayılıp ölmüştü. Tâbiînden Ebû Cüheyr'e Sâlih Mürrî, Kur'ân okumuş, hırıltılı bir nefes aldıktan sonra ölmüştü.

Rivâyete göre Ebû Ali Megâzî, Şiblî'ye semâ'dan sormuştu da o şöyle anlatmıştı: "Ba'zan kitâb-ı ilâhîden bir âyet kulağımı çınlatır ve beni ba'zı şeyleri terk ve dünyâdan yüz çevirme husûsunda uyarır. Sonra ben normal hâlime ve halkın arasına dönerim, bakarım da kendimi o durumda bulamam. Sonra atılıp ilk vatanıma (elest bezmine) dönerim. Kur'ân'dan kulağına gelen şey seni alıp kendisiyle O'na götürüyorsa işte o, O'nun sana bir Lutfudur. Eğer seni nefsine gönderiyorsa o da O'ndan sana bir şefkattir. Çünkü O'na yönelişte sana âid her türlü güç ve kuvvetten sıyrılman câiz olmaz. (Fark hâliyle nefsini de oraya yönlendirmen gerekir.)

Ahmed b. Ebi'l-Havârî, Ebû Süleymân Dârânî'nin şöyle söylediğini nakleder: "Ben ba'zen bir âyetin ma'nâsı içinde beş gece kalırdım. Ben kendi irâdemle düşünmeyi terketmesem o âyeti asla geçemezdim. Ba'zan Kur'ân'dan bir âyet gelir, akıl uçar gider. Bundan sonra tekrar aklımı geri veren Allah'ı tesbih ederim."

Rivâyete göre Cüneyd şöyle anlatmıştır: Seriy Sakatî'nin yanına vardım. Onun yanında baygın yatan birini gördüm. Seriy bana dedi ki: "Bu adam bir Kur'ân âyeti dinledi ve bayıldı." Ben Seriyy'e: "Dinleyip bayıldığı o âyeti kendisine tekrar okuyun!" dedim. Okudu. Adam ayıldı. Seriy bana: "Sen bunu nereden biliyorsun?" diye sordu. Ben de: "Ya'kûb kıssasından" dedim. "Çünkü O'nun gözlerinin görmez hâle gelmesi de, açılması da hep aynı yaratık yüzündendi.Eğer onun gözünün kapanması Hakk sebebiyle olsaydı, mahlûkun gömleği sâyesinde açılmazdı." Cüneyd'in bu cevâbı Seriyy'in hoşuna gitmişti.

Sûfîlerden biri şöyle anlatıyor: Bir gece: **"Her nefis ölümü**

48. el-Mâide. 5/83

tadacaktır."[49] âyetini tekrarlayıp duruyordum. Birden hâtiften şöyle bir ses duydum: "Bu âyeti kaç def'a tekrarlayacaksın? Yaratıldıklarından beri başlarını semâya kaldırmamış dört tane cin öldürdün!"

Bana Ebû't-Tayyib Ahmed b. Mukâtil Akkî şöyle anlatmıştı: Bir ramazan gecesinde Şiblî ile birlikte bir mesciddeydik. O imamın arkasında, ben de onun yanındaydım. İmam şu âyeti okudu: **"Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız, sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın."**[50] Şiblî öyle dehşetli bir na'râ attı ki ben, rûhu uçtu gitti, sandım. Daha sonra gördüm ki, morarmış, titriyor ve : "Sen dostlarına böyle söylüyorsun? (Ya bizim hâlimiz nice olur?)" diyordu. Bunu def'alarca tekrarlıyordu.

Kur'ân okumayı tercih eden kimse zikrettiğimiz âyet ve hadisler sebebiyle tercih etmiştir. Ancak Kur'an dinlerken gerekli olan, huzûr-ı kalb, tefekkür, tedebbür ve tezekkürdür. Okunan âyetlerden kalbine düşen incelikleri düşünmektir. Böylece Kur'ân dinleme sırasında hâlini kontrol altına almış olur. Hâli böyle olmayan ve dinlediği Kur'an âyetleri kalbinde vecd uyandırmayan, ya da ona karşı muvâfakat duygusu taşımayan ve bir hareket hissetmeyen kimsenin durumu: **"Çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumu gibidir."**[51]

VI- KASÎDE VE ŞİİR DİNLEMEYİ TERCİH EDENLER

Semâ olarak kasîde ve şiir dinlemeyi tercih edenlere gelince, onların bu konudaki zâhirî delilleri Hz. Peygamber (s.a.)'in *"Şiirin ba'zısı vardır ki hikmettir."*[52] hadîs-i şerîfi ile *"Hikmet mü'minin yitiğidir."*[53] hadîsidir. Bu tâife zannetmiştir ki, Kur'ân Allah kelâmıdır, kelâm da Hakk'ın sıfatıdır. O kelâm, zâhir olunca beşerin tâkat getiremeyeceği bir hakktır. Çünkü o, gayr-ı mahlûktur. Bu yüzden yaratıkların sıfatları ona dayanamaz. O'nun bir kısımının diğer bir kısmından güzel olması da câiz olamaz. O, yaratık nağmeleriyle tezyîn olunamaz. Aksine eşyâ onunla müzeyyen olur. Çünkü o, varlıkların en güzelidir. O'nun güzelliğine rağmen ba'zı şeyler beğenilmeyebilir. Allah Teâlâ buyurmuştur: **"Andolsun ki biz, Kur'ân'ı**

49. Âlü İmrân, 3/185
50. el-İsrâ, 17/86
51. el-Bakara, 2/171
52. Buhârî, Edeb, 90
53. Tirmizî, İlim, 19

öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?"[54]; **"Eğer biz Kur'ân'ı bir dağa indirseydik muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün."**[55] Allah Teâlâ bu âyetlerde açıklandığı biçimde Kur'ân'ı bütün hakâyıkı ile kalblere indirmiş olsa ve okunması sırasında zerre mikdârı bir ta'zîm ve heybet münkeşif olsa kalbler parçalanır, akıllar baştan gider, dehşet ve hayret hâli zuhûr ederdi.

Bu görüş sâhipleri, halk arasında yaygın bir biçimde, insanların pekçok def'a Kur'ân'ı hatmettiği halde, tilâvet sırasında kalblerinde bir rikkat duymadığını; ama güzel ses ve tatlı nağme ile yapılan kırâatlarda kalbde bir rikkat ve bir tadın meydana geldiğini; bu güzel ses ve tatlı nağmenin Kur'ân'dan başka birşey okunurken de aynı rikkat, lezzet ve hoşluğu meydana getirdiğini gördüklerinden şu kanâata vardılar: İnsanlar bu güzel sese bağlı olarak hissettikleri rikkat, tad ve vecdi Kur'an'dan sanır. Eğer onların bu zanları doğru olsaydı, tilâvet ve kırâat sırasında var olan bu hâlin kesiksiz devam etmesi gerekirdi.

Güzel nağmeler, karaktere uygun düşer. Nağmeler, nefse âid hazlar türündendir, yapılması gereken görevler cinsinden değildir. Kur'an Allah kelâmıdır. O'na olan nisbet görev türünden bir nisbettir, nefse âid hazlar türünden değil. Şiirler ve kasîdeler de aynen nağmeler gibi nefsânî hazlar türündendir, yapılması istenen görevler türünden değil. Her ne kadar ehli farklı derecelerde ve değişik özelliklerde de bulunsa, semâın bu türünde de, tabîata muvâfakat, nefse pay ve rûha gıdâ vardır. Çünkü güzel ses ve hoş nağmede bulunan incelikte ikisi ortaktır. Aynı şekilde şiirlerde de bir takım ince ma'nâlar, rikkat, fesâhat, letâfet ve işâretler vardır. Güzel ses ve tatlı nağmeler, bu şiir ve kasîdelere bağlanınca her türlü benzerlik ve uyumuyla birbirine karışır. Böyle olunca da kasîde ve şiirler, nefsânî hazlara daha yakın, kalb ve sırlar üzerindeki etkin ağırlığı daha azdır. Bununla birlikte bunlar, yaratığın yaratığa karışması sebebiyle, daha az tehlikelidir. (Çünkü Kur'an gayr-ı mahlûk olduğundan bunlara göre tam anlamıyla dinlenmezse tehlikelidir.)

Kasîde ve şiir dinlemeyi Kur'an dinlemeye tercih edenlerin bu tercihlerindeki temel sebep, Kur'an'a hürmet ve içindekilere ta'zîmdir. Çünkü Kur'an hakktır. Hakk'ın nurları bütün aydınlığı ile bu kasîde ve şiirler üzerine doğup onların ma'nâlarını aydınlatınca nefs, kendini gizler, hareketlerinin farkında olmaz, hazlarından ve hazların zevkinden fânî olur.

54. el-Kamer, 54/17
55. el-Haşr, 59/21

Bu görüşün sâhipleri derler ki: "Beşeriyyet devam ettiği sürece biz de sıfatlarımız ve nefsânî hazlarımızlayız. Ruhlarımız güzel ses ve hoş nağmeden hoşlanmaktadır. Kasîde ve şiirlere yönelik hazlarımızın kalmasını görmekten doğan sevincimiz, Allah'dan zâhir olup yine O'na dönecek olan, O'nun sıfatı ve kelâmı bulunan Kur'ân'dan duyduğumuz sevinçten evlâdır."

Ulemâdan bir grubu, şarkı söyler gibi tegannî (tatrîb) ile Kur'ân okumayı hoş karşılamazlar. Onlara göre Kur'an okurken lâhn yapmak câiz değildir. Allah Teâlâ buyurmuştur: **"Kur'ân'ı tertîl üzere** (tane tane) **okuyun."**[56] İnsan nefsi, Kur'ân okumaya ve dinlemeye karşı direnir. Çünkü Kur'ân, Hakk'tır. (İnsan nefsi ise hakka teslîmiyyette zorlanır.) Kur'ân okurken güzel sesle lâhni birleştirenler, avâmın nefislerini Kur'an dinlemeye cezbetmek isterler. Şâyed kalbler hazır, hâller sağlam, gönüller temiz, nefisler eğitilmiş, tabîat-i beşeriyye kaybolmuş olsa, böyle güzel ses ve lâhne ihtiyâç kalmazdı. Başarı Allah'tandır.

VII- MÜRÎD VE MÜBTEDÎLERİN SEMÂI

Şam yakınında kısaca "Rahbe" denilen Rahbetü Mâlik b. Tavk adlı yerde bana Abdülvâhid b. Ulvân anlatmıştı. Cüneyd'in sohbetlerine katılan bir genç varmış. Zikir türünden birşey dinlediğinde na'râ atarmış. Cüneyd bir gün kendisine: "Bir daha böyle yapacak olursan, bizim sohbetimize katılma!" demiş. Bundan sonra Cüneyd konuştuğunda gencin yüzünün rengi değişir, kendini sıkar, vücûdundaki her kılının dibinden ter boşanırmış. Bir gün kendisinde dayanılmaz bir hâl meydana gelince öyle bir na'râ atmış ki oracıkta yığılıp canı çıkıvermiş.

İbrâhim Havvâs'ın mürîdi Ebû'l-Hüseyn Seyrevânî ile Dimyat'ta karşılaştım. Cüneyd'den naklen şunları anlattı: Uzuvları parçalanıncaya kadar semâ yapan; ilâhî dinleyip cezbelenen birini tanırım. Bir başka adam tanırım ki ölecek dereceye varıncaya kadar zikir semâ' ederdi." O'nun Cüneyd'den naklettiği sözler buna benzer şeylerdi.

Dukkî'den dinlemiştim. Ona da Derrâc anlatmış: Ben ve İbnü'l-Füvatî, Basra ile Übülle arasında Dicle nehrini geçiyorduk. Birden güzel bir köşk gördük. Önündeki bekçi kulübesinde bir adam ve yanında şarkı söyleyen bir câriye vardı. Câriye şunları söylüyordu:

---

56. el-Müzzemmil, 73/4

Her gün ayrı bir renk ve güzellikte;
Ancak en güzel gün, seninle geçendir.
Allah yolunda sevgi ve dostluk,
Benden sana bolca gelir.

Bir baktık ki kulübenin alt tarafında bir genç, elinde bir kupa, üzerinde bir hırka, okunanları dinliyor. Câriyeye: "Ne olur Allah için, efendinin hatırı için okuduğunu tekrarlar mısın?" dedi. Câriye kendisine doğru döndü ve okumaya başladı:

Her gün ayrı bir renk ve güzellikte;
Ancak en güzel gün, seninle geçendir.

Genç: "Allah'a andolsun ki, benim Hakk ile olan rengim, şu anda içinde bulunduğum hâl ve ândır." dedi ve bir na'râ atıp "el-Hamdü lillâh" dedi ve öldü. Omuzlarımıza bir farz binmişti. Cenâze için durup bekledik. Olanları gören köşk sâhibi, câriyeye: "Senin hürriyetini Allah için bağışladım." dedi. Sonra Basra halkı çıkıp geldi. Cenâze namazı kılınıp defin işlemleri tamamlandıktan sonra köşk sâhibi dedi ki: "Beni tanıyor musunuz? Ben falan oğlu falanım. Şâhid olun ki, neyim varsa hepsi Allah yoluna fedâdır. Bütün köle ve câriyelerim hürdür. Bu köşk de vakıftır." Bu sözlerden sonda üzerindeki elbiseyi çıkarıp ridâ ve izârdan oluşan iki parçalık kisveye büründü ve geçip gitti. Halk gözden kayboluncaya kadar arkasından bakakaldı. Bundan sonra kendisini ne gören oldu, ne de ondan bir haber alan? Ben bugünden daha hoş ve etkileyici bir gün gördüğümü hatırlamıyorum." Dukkî'den dinlediğim bu olay aşağı yukarı böyleydi.

Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen anlatmıştı: Mısır'a gitmiştim. Halkı biryerde toplanmış bir halde gördüm. Ya da sahrâdan, dönüyorlardı. "Nereden geldiklerini" sorunca:

"Kulun himmeti büyüdükçe,
Senin tarafından görülmeyi arzular.

diye bir beyit duyduğunda na'râ atıp ölen bir gencin cenâzesinden geliyoruz" dediler.

Bana Dukkî, Ebû Abdullah b. Cellâ'nın şöyle dediğini anlatmıştı: Mağrib'de iki şaşılacak şey gördüm. Bunlardan biri Kayrevân câmiinde safları yararak insanlardan birşeyler isteyip dilenen ve: "Bana sadaka verin, ben sûfî idim, şimdi zaafa düştüm." diyen adam. İkincisi de birinin adı Cebele, diğerinin adı Züreyk olan iki şeyhle alâkalıdır. Bu şeyhlerden

ikisinin de talebe ve mürîdleri vardı. Bir gün Züreyk, mürîdleriyle birlikte Cebele'yi ziyâret etmişti. Züreyk'ın mürîdlerinden biri, cemâata Kur'ân okudu. Cebele'nin mürîdlerinden biri na'râ atıp öldü. Ertesi gün Cebele, Züreyk'a: "Dün Kur'ân okuyan mürîdiniz nerede?" diye sordu. Çağırıp ona tekrar Kur'an okuttu. Bu sefer Cebele öyle bir sayha attı ki, Kur'ân okuyan mürîd olduğu yerde ölüp gitti. Bunun üzerine Cebele: "Bir sizden, bir bizden. Ama bu işi ilk başlatan daha zâlim sayılır." dedi. Ya da ma'nâsı aynı kapıya çıkacak sözler söyledi.

Muhammed b. Ya'kûb, büyüklerden Ca'fer Mubarka'ın semâ' yapılan bir yere geldiğini, ayağa kalkıp vecd arayışına (tevâcüd) girdiğini ve ayakta iken şöyle söylediğini nakleder: "Biz mürîdlerin sonuncusuyuz."

Allah'ın esmâ ve sıfatlarını tanıyıp O'na ancak yakışanı izâfe edebilecek bir konuma gelinceye kadar mürîde semâ' câiz olmaz. Ayrıca mürîdin kalbinin dünya kiriyle, övgü ve takdir sevgisiyle kirlenmemiş olması, insanlardan birşey ummaması, yaratıklara özlem duymaması gerekir. Kalbini koruması, ilâhî sınırları kollaması, vaktine bağlı kalması lâzımdır. Bu şartlara sâhip olunca yaptığı semâ, tevbe, yöneliş, taleb, inâbe, huşû' ve havf sıfatlarını taşır. Kendisini muâmele ve mücâhedeye teşvik eden bir duyguyla semâ etmiş olur. Semâın ibâdetten alıkoyacak bir âdete dönüşmemesi için, lezzet duymak ve zevk almak için semâ yapmaz, semâında tekellüf bulunmaz. Bu sıfatlara sâhip olmayanın semâı terketmesi ve semâ' meclislerinden uzaklaşması gerekir. Böyle semâın insanı mücâhede ve muâmeleye, zikr–i ilâhîyi tâzelemeye, Allah'a hamd, senâ ve rızâya sevk ve teşvîk etmesi gerekir.

Şartlarını bilmeyen mübtedîlerin, semâın oyun ve eğlenceden ibâret olmaması, Allah'a münezzeh bulunduğu şeyler izâfe etmeye kalkışmaması için bilgin şeyhlere başvurmaları gerekir. Böylece bilmeden küfre düşmesinler, nefs ve hevâ kendilerini hazların peşinden koşmaya sürüklemesin. Şeytân bu yaptıklarının bir görev olduğu konusunda bir takım hayâller üretip kendilerini helâke düşürmesin. Allah başarının sâhibidir.

VIII- SEMÂ' KONUSUNDA ORTA YOLU İZLEYEN ŞEYHLER

Vecîhî bana, Tayâlisî Râzî'den duyduğu şöyle birşey anlatmıştı: Zünnûn'un üstâdı İsrâfîl'in yanına gitmiştim. O da oturmuş, parmağıyla yere birşeyler çiziyor ve kendi kendine birşeyler mırıldanıyordu. Beni görünce:

"Sen de böyle güzel şeyler okuyup söyler misin?" diye sordu. Ben: "Hayır" deyince bana: "Sen de amma gönülsüz (bilâ-kalb) adammışsın." dedi.

Ali b. Muhammed Sayrafî'den duymuştum. Ruveym'e görüştüğü şeyhlerin semâ' sırasındaki durumlarını nasıl bulduğu sorulmuştu da: "İçine kurt dalmış koyun sürüsü gibi." cevabını vermişti.

Kays b. Ömer Hımsî bana şöyle anlatmıştı: Ebû Saîd Harrâz'ın sohbetlerinde bulunmuş ve yıllardır semâ meclislerine katılmayı bırakmış Ebû'l-Kâsım b. Mervân Nihâvendî bir gün bizim yanımıza geldi. Birlikte bir da'vete katıldık. Da'vette bir okuyucu şu beyitleri okuyordu:

Susamış kişi, suyun içinde duruyor,
Fakat kendisine su verilmiyor.

Arkadaşlarımız vecd arayışıyla (tevâcüd) ayağa kalktılar. Onlar vecd ve semâ'dan sükûnete geçince Nihâvendî arkaşlarımızdan herbirine bu şiirden kendilerine vâkı' olan ma'nânın ne olduğunu sordu. Arkadaşların çoğu "hâllere ermeğe susamak" ma'nâsına geldiğini ve "kulun susayıp özlem duyduğu hâle erişmekten yasaklı olduğu" anlamını ifâde ettiğini söylediler. Fakat o, verilen bu cevaplardan tatmin olmamıştı. Bu sefer biz kendisine: "Siz söyleyin bakalım, sizin ne düşündüğünüzü?" dedik. Şu ma'nâya gelecek sözler söyledi: "Hâllerin ortasında bulunan ve her türlü kerâmetle ikrâmlanan ve kendi hâlinden çevresindekilere Allah'ın bir zerre bile nasîb etmediği adam." Allah en iyi bilendir.

Bağdad'da Yahyâ b. Rızâ Alevî'den bir hikâye dinlemiştim. Sonra o hikâyeyi bana kendi yazısıyla yazıverdi. Olay şöyle: Ebû Hulmân Sûfî, "Yâ sa'terâ berrî!" (Yok mu kekik alan?) diye bağırıp dolaşan birini duymuş ve düşüp bayılmış. Kendine geldiğinde "niye bayıldığını" sormuşlar. "Ben, İs'a terâ birrî (Çalış, mükâfatımı görürsün) diyen bir adam duydum ve irkildim." demiş. Bu durumu bilen bilgin şeyhler ve bu hikâyeyi bilen idrâk sâhipleri derler ki: "Semâ', kişinin meşgûl olduğu işe, hâline ve dikkatine göre kalbde beliren duygudur. Görmüyor musun, satıcının sesi, Ebû Hulmân'ı içinde bulunduğu durum ve meşguliyete göre ne tür bir anlayışa sevketmiş?"

Bu anlatılan hikâye, Allah bilir ama, bizim söyleyeceğimiz Utbetü'l-Gulâm hikâyesine de bir delildir. Rivâyete göre Utbe şöyle söyleyen bir adam duymuş:

Göklerin sâhibine sığınırız,
Zîrâ âşıklar cefâdadır.

Utbe bu sözü duyunca hemen: "Doğru söylüyorsun." demiş. Bir başkası ise: "Yalan söylüyorsun." demiş. Duruma âgâh olan bir başkası şöyle bir değerlendirme yapmış: "İkisinin de görüşü haklı. Çünkü Utbe, aşkından yorgunluğu sebebiyle, bu sözün sâhibini doğrulamıştır. Diğeri ise aşka alışıp onunla rahatladığı için *"âşıklar cefâdadır."* sözüne karşı çıkmıştır."

Ahmed b. Mukâtil anlatıyor: Zünnûn Bağdad'a geldiğinde sûfîler başına toplanmışlardı. Yanlarında bir de kavvâl (ilâhî okuyucusu) vardı. Kavvâlin, huzûrunda birşeyler okuması için Zünnûn'dan izin istediler. Zünnûn izin verince kavvâl şunları okumaya başladı:

Senin aşkının küçük bir parçası bile bana azâb etti.
Aşkın beni isti'lâ edecek olursa durum nasıl olur?
Kalbimi cem'ile toplayan sensin,
Aramızdaki müşterek sevgi ve duyguları.
Ağlamaktan kararana mersiye söylemez misin,
Aşktan hâlî olan güldüğü zaman?

Bu beyitleri dinleyen Zünnûn ayağa kalktı ve yüzüstü düştü. Alnından kan akıyor, fakat yere düşmüyordu. Sonra topluluktan biri kalkıp vecde ermeye *(tevâcüd)* çalıştı. Zünnûn ona: **"O ki, kalktığın zaman seni görüyor."**[57] dedi. Adam bu îkâza uyup oturdu.

Zünnûn, ona **"O ki, kalktığın zaman seni görüyor."** âyetini okuyarak ayağa kalkıp başkasını zahmete soktuğuna işâret etmiş ve "senin kıyâm ederek iddiâda bulunduğun hasmın Allah'tan başkası değildir." diyerek O'nun kendisini her hâlinde gördüğünü anlatmak istemiştir. Eğer ayağa kalkan o kişi sâdık biri olsa, Zünnûn'un sözünden sonra oturmaması gerekirdi.

Şeyhlerden ba'zıları da vardır ki, ma'rifetleri sâyesinde kendilerinden aşağı seviyede olanları denetlerler. Böyleleri, haddi aşan ve sâhib olmadıkları hâlleri iddiâ eden kişileri görünce, onlara müsâmaha etmemelidir.

Ebû'l-Hüseyin Nûrî'nin bir semâ meclisine katıldığı ve orada şu beyti duyunca ayağa kalkıp vecde ermeye *(tevâcüd)* çalıştığı nakledilir:

Konak konak senin dostluğundan uzaklaşıyorum,
Akıllar bu uzaklaşmadan şaşkın ve hayretler içinde.

57. eş-Şuarâ, 26/218

Nûrî bu sözleri duyduktan sonra avâre avâre dolaşlaya başladı. Yolu, sapları kesilip kılıç gibi kökleri kalmış bir kamışlığa düştü. Kamış köklerinin üzerinde yürümeye başladı. Bir yandan da sabaha kadar aynı beyti tekrarlayıp duruyordu. İki ayağından kan akıyordu. Ayakları ve bacakları kangren oldu. Bundan sonra birkaç gün yaşadı ve o beyitleri söyleyerek öldü.

Ebû Saîd Harrâz anlatıyor: Büyük şeyhlerden Ali b. Muvaffak'ı katıldığı bir semâ meclisinde gördüm. Birşeyler dinledikten sonra: "Beni kaldırın!" dedi, kaldırdılar. Başladı vecd için hareket etmeye. Bu vecd arayışı sırasında: "Ben oynayıp zıplayan şeyhim." diyordu.

Onun böyle yapması, Allah bilir ama, arkadaşlarından ve yanında bulunanlardan hâlini gizlemek içindi. O "ben oynayıp zıplayan şeyhim" diyerek konuşmak sûretiyle kendisinin sekr arayışı içinde olmadığını ve edebe riâyet ettiğini göstermiş oluyordu. Çünkü böyle zamanlarda sekr hâline düşüp aklın baştan gitmesi mübtedî mürîdlerin hâlidir, şeyhlerin değil.

İhvânımdan biri, Ebû'l-Hüseyn Derrâc'ın şöyle söylediğini anlatmıştı: Yûsuf b. Hüseyin'i ziyâret edip hâl ve hatırını sormak için Bağdad'dan Rey'e gitmek üzere yola çıktım. Rey'e vardığımda kendisinin evini sorduğum her kişi bana: "Ne yapacaksın o zındığı?" diyordu. İyice canımı sıktılar. Neredeyse artık Rey'den ayrılmaya karar vermiştim. O gece bir câmi'de konakladım. Sabah olunca kendi kendime: "Kat'ettiğim bu yol, onu görmeye değer." diye düşündüm ve soruşturmaya devam ederek onun mescidine kadar vardım. Yanına girdiğimde o, mihrâbda oturmuş Kur'an okuyordu. Önünde de bir adam vardı. Bir de baktım ki güzel yüzlü, sakallı, hoş bir şeyh. Yanına sokuldum ve selâm verdim. Selâmımı alınca ben de önüne oturdum. Şeyh bana dönüp: "Nerdensin?" diye sordu. Ben "Bağdad'dan" dedim. "Niye geldin buralara?" diye tekrar sordu. Ben de: "Şeyh'i; ya'nî sizi ziyâret için" dedim. "Bu geçip geldiğin beldelerden birinde bir adam çıkıp sana: Bizim yanımızda kal, sana bir ev ve bir câriye alalım dese, buraya gelmekten vaz geçer miydin?" diye sordu. Ben de kendisine: "Allah beni böyle birşeyle sınamadı. Eğer böyle bir imtihandan geçsem, ne yapardım bilemiyorum." dedim. Bana: "Güzel birşeyler söyleyebilir misin?" diye sordu. Ben: "Evet" deyince "Hadi bakalım, söyle!" dedi. Ben de şunları söyledim:

Görüyorum ki, ısrarla bana düşmanlık binâ ediyorsun,
Sen basîret sâhibi olsan, bu yaptığını yıkardın.

Sanki ben de sizinleyim, en iyi sözünüz: Keşke!
Dikkat et, hep keşke diyoruz, keşke bize fayda vermez.

Önündeki mushafı kapattı. Sürekli ağlıyordu. Gözünden akan yaşlar, sakalını ve üstünü başını ıslatmıştı. Onun böyle ağlamasına acıdım. Bana: "Oğlum, Rey halkı beni kınıyor ve zındıklıkla ithâm ediyor. Gerçekten de sabahtan beri Kur'an okuyorum gözümden bir damla yaş akmıyor. İşte şimdi şu iki beyti dinleyince âdetâ benim için kıyâmet kopmuş gibi oldu ve vecde geldim." dedi.

Şiblî de şu beyti duyduğu zaman çoğu kez vecde gelip ayağa kalkarmış:

Sizin dostluğunuz hicrândır, sevginiz nefret;
Vuslatınız ayrılık, barışınız ise harptir.

Dukkî gece yarısına doğru yatağından kalkmış, el yordamıyla yürümeye çalışırken yüzüstü düşmüş, tekrar kalkmıştı. Çevresindekiler ağlıyor, okuyucular ise şu beyti terennüm ediyorlardı:

Allahım, üzüntülü kişinin kalbini geri ver,
Çünkü sevdiklerinin yerine bırakacağı halefi yoktur.

Bu tür olaylar çoktur. Akıllı kişi gaye ve meşreblerin karakterin farklılığını düşününce işin gizliliklerine vâkıf olur. Bu işe kafa yoran kimse, benim anlattığım az sayıdaki örnekle sûfîlerin semâ konusundaki durumlarını ve benim bu konudaki amacımı kavrar. Başarı Allah'tandır.

IX- HAVÂSSU'L-HAVÂSS VE EHL-İ KEMÂLİN SEMÂ'I

Basra'da Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed, babasından naklen bana şöyle anlatmıştı: Altmış yıl kadar Sehl b. Abdullah'ın hizmetinde bulundum. Dinlediği Kur'an, zikir, şiir ve benzeri şeylerden dolayı hâlinde bir değişiklik olduğunu görmedim. Nihâyet âhır ömründe huzûrunda birisi şu âyet-i kerîmeyi okudu: **"Bugün artık ne sizden, ne de inkâr edenlerden fidye kabûl edilir."**[58] Baktım ki Sehl yere yığılacak derecede titriyordu. Sahv hâline avdet edince kendisine bunun sebebini sordum. Dedi ki: "Dostum, artık bize zaaf geldi."

Yine İbn Sâlim babasından naklen şöyle anlatıyor: Sehl'i bir kerre daha öyle gördüm. Ben önündeki ateşte ısınıyordum. Mürîdlerinden birisi Furkan

58. el-Hadîd, 57/15

sûresini okuyordu. **"İşte o gün gerçek hükümrânlık Rahmân olan Allah'ındır."**[59] âyetine gelince Sehl, ileri geri sallanmaya başladı, neredeyse düşecekti. Ben kendisine bu hâlinin sebebini sordum. Çünkü birlikte olduğumuz sürece kendisinde böyle şeyler görmemiştim. Dedi ki: "Artık zayıfladım."

İbn Sâlim'i bir başka seferinde şöyle konuşurken dinlemiştim: Sehl b. Abdullah'a: "Sen hâlinin zayıfladığını söylüyor ve bu sebeple ileri geri sallanıp hareket ettiğini ifâde ediyorsun. Peki öyleyse hâlin güçlenmesini sağlayan şey nedir?" O bu soruma şöyle karşılık verdi: "Güçlü olan kişi kendisine gelen her türlü vâridi yutabilen ve kendisini tutabilendir. Bu yüzden vâridât ne kadar çok da olsa, onda bir değişiklik meydana getirmez."

Bu konuda ilmî ölçü, Hz. Ebû Bekir (r.a.)'in Kur'an okunurken ağlayan birini duyduğunda söylediği şu sözdür: "Kalplerimiz sertleşmeden önce biz de böyleydik."[60] Hz. Ebû Bekir bu sözüyle kalbinin güçlenip sâbit hâle geldiğini; bu yüzden de semâ ve güzel ses türünden birşey kalbinin kapısını çaldığında değişmediğini; çünkü artık onun hâlinin semâ öncesiyle semâ sonrası aynı olduğunu ifâde etmektedir.

Anlatıldığına göre Sehl b. Abdullah şöyle söylemiştir: "Benim namazdaki hâlimle, namaza girmezden önceki hâlim birdir." Bu sözün ma'nâsı şudur: Kalbini dâimâ koruyor ve namaza girmezden önce sırrıyla Allah'ı murâkabe ediyor. Sonra da namaza huzûr-ı kalb ve cem'-i himmetle (konsantrasyon) ile kalkıyor. Dolayısıyla da namaza namazdan önce içinde bulunduğu ma'nevî duygularla girmiş oluyor. Böyle olunca da namazdaki hâliyle namazdan önceki hâli bir olmuş oluyor. Semâ'dan önceki hâl ile sonraki hâlin bir olması da bu anlamadır. Böylelerinin semâı ve vecdi kesiksiz (muttasıl), içmesi ve susuzluğu da dâimîdir. İçtikçe susuzluğu artar. Susuzluğu arttıkça da içmeye devam eder. Bu asla kesilmeyen bir zevk zinciridir.

Vecîhî diye ünlü Ahmed b. Ali Kerecî'den duymuştum. Sûfîlerden bir grup varmış, Hasan Kazzâz'ın evinde toplanırlar, aralarında bulunan okuyucuların ilâhîlerini dinleyerek vecde ermeye (tevâcüd) çalışırlarmış. Birden yanlarına Mimşâd gelmiş. Okuyucular ona bakıp susmuşlar. Mimşâd onlara demiş ki: "Ne oluyor, niye sustunuz? Yapageldiğiniz işe dönün.

59. el-Furkan, 25/26
60. Ebû Nuaym, Hılyetü'l-evliyâ, I, 34.

Bütün dünyanın oyun ve eğlenceleri kulağımda toplansa ne himmetimi ve dikkatimi dağıtabilir, ne de benim derdimin birazına şifâ olabilir."

Şu anlatacağım da kemâl ehli kişilerin özelliklerindendir. Kendilerine gece gelen ilhâm (târık) ve vâridât onlarda bir fazlalık ve üstünlük olarak görülmez. Tabîat, nefs ve beşerî sıfatlarında terbiye edilmemiş; güzel nağme ve hoş seslerden hazz alacak bir duyuları kalmamıştır. Onların himmet ve dikkatleri tek birşeye yönelmiş, sırları tertemiz olmuş, sıfatlarına duyuların bulanıklığı, nefsin karanlığı karışmamıştır. **"İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur."**[61]

Bana gelen bilgilere göre Ebû'l-Kâsım Cüneyd'e sormuşlar: "Sen kasîde ve ilâhî dinler, mürîdlerinle semâ meclislerine katılır, semâ ânında hareket eder, sallanırdın. Şimdi ise sâkin sıfatlı hareketsiz biri oldun?" Cüneyd cevâben şu âyeti okumuş: **"Sen dağları görür de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi, yürümektedirler."**[62] Allah bilir ama, sanki Cüneyd, bu âyeti okumakla şunu demek istemiştir. Siz benim organlarıma bakıyor ve dışımın sâkin olduğunu görüyorsunuz. Oysa siz benim kalbimin nerelerde olduğunu bilmiyorsunuz. Bu anlattığım olay da, kemâl ehli kişilerin semâ sırasındaki özelliklerindendir.

Kemâl ehli kişiler, semâ meclislerine değişik hâller ve farklı amaçlarla gelebilirler. Bunlardan ba'zıları kardeşlerine yardımcı olmak için oraya gelir. Bir kısmı, semâa katılan kimselere ilim ve idrâkleriyle faydalı olmak, semâın şartları, âdâbı ile lehinde ve aleyhinde olan konuları onlara öğretmek için gelir. Bir kısmı da ahlâkî olgunluk ve sabırları sâyesinde kendi arkadaşlarından başkalarıyla da bir araya gelirler, zâhiren arkadaşlarıyla beraber olsalar da, bâtınen kendi dünyalarında ve kendi âlemlerinde bulunurlar. Başarı Allah'tandır.

X- ZİKİR, MEV'IZA VE HİKMET DİNLEME KONUSU

Bana Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud Dîneverî ed-Dukkî anlatmıştı. Ona da Ebû Bekir Zekkâk şöyle anlatmış: Tevhîd konusunda Cüneyd'den işittiğim bir kelime kırk yıl kafamı karıştırdı. Ben hâlâ o sözün etkisi altındayım.

Ca'fer Huldî anlatıyor: Horasanlı bir adam, Cüneyd'in yanına geldi. O sırada Cüneyd'in yanında şeyhlerden bir grup bulunuyordu. Horasanlı kişi:

61. el-Mâide, 5/54
62. en-Neml, 27/88

"Yâ Eba'l-Kâsım, ne zaman kulun gözünde övenle söven eşit olur?" diye sordu. Cüneyd'in yanında bulunan şeyhlerden biri: "Akıl hastânesine atılıp iki bağ ile bağlandığı zaman." diye cevap verdi. Cüneyd bu cevâbı veren zâta dönüp: "Senin durumun böyle değil." dedikten sonra soruyu sorana şunları söyledi: "Bak dostum, kişi bilinçle ve yakîn ile kendisinin mahlûk olduğunu kavradığı zaman bu duruma erer." Adamcağız bir iniltiyle bağırıp çıktı gitti.

Yahyâ b. Muâz der ki: Hikmet, Allah'ın velî kullarının kalplerini güçlendirdiği bir ordudur."

Şöyle bir söz daha vardır: "Kalbden çıkan söz kalbe ulaşır; ağızdan çıkan söz, kulağı aşamaz."

Haberlerde anlatılan bu konuya dâir misâller çoktur. Bir söz, bir zikir, ve bir güzel hikmet duyan kişiyi bu duyduğu şey inceltip yüceltir; gönlünde bir vecd, kalbinde bir yanış duyar. Dolayısıyla bunları dinlemek insanda güzel bir etki meydana getirmektedir.

Şöyle bir söz daha vardır: "Nazarı (hâli) seni zühde erdiremeyenin sözlü öğüdünün sana bir yararı olmaz."

Ebû Osman der ki: Bin adam içinde hikmet ehli kişinin bir davranışı, bin vâizin vaazından daha yararlıdır. Ancak vecd ve semâ', işitme ve görme yoluyla vâridât olarak kalbe gelir ve sâfiyetine göre kalblerde bulunan duygulara rastgele takılır. Dıştan gelenle içte bulunan birbirine uygun olunca vecd güçlü olur. Birbirinden farklı ve zıd olursa o zaman zayıf olur. Dıştan duyulanla içte bulunanın birbirine uygun oluşu ancak istikamet ehli, sâdık, kemâl sâhibi kişilere hâstır. Çünkü kemal ehli kişiler, bu noktaları aşmış; kendilerini farklı görme konumundan geçmiş ve artık bu tür değişimleri bitirmiş kimselerdir. Fakat dinledikleri şeyler sâyesinde zikirleri tazelenir, müşâhedeleri ân-beân safvet kazanır. Artan safvet onlara, dinleme (semâ') sırasında hikmete kulak vermelerini sağlar.

Bütün bu anlatılanlardan murâd şudur: Sûfîlerin Kur'an, kasîde, zikir ve benzeri şeyler dinlemek şeklindeki semâ'dan maksadları, sadece güzel ses ve hoş nağme dinlemek ve onlarla telezzüz etmek, keyiflenmek değildir. Çünkü ses ve nağmelerin kaybolduğu sırada bile onların içinde gizli bir rikkat, bir heyecân ve vecd vardır. Ses ve nağmelerin bulunduğu sırada da onların içindeki sükûnet ve sessizlik kaybolmaz. Şunu anlamış olduk ki, bunların dinledikleri şeylerden amaçları, vecd ve zikir olarak kalblerinde bulunan

şeylere, dinledikleri şeylerde de kalben rastlamalarıdır. Bu rastlantılı karşılaşma vecdi güçlendirir.

XI- SEMÂ'A DÂİR DİĞER BİR BÖLÜM

Biz buraya kadar, kalplere hâkim olan duyguya, hallere ve semâ'dan maksada göre semâ ehlinin değişiklikler arzettiğini anlattık. Birşey dinlediklerinde, duydukları içinde bulundukları hale uygun olursa bununla sırlarında saklı bulunan duygunun güçlendiğini, gönüllerindeki ile duydukları sesin etkisinin birbirine eklenerek güç kazandığını belirttik. Böylece sûfîlerin vecd ile konuştuklarını söyledik. Yöneliş ve doğrulukları ölçüsünde hallerine uygun işâretlerde bulunduklarını ifâde ettik.

Onların gönüllerine, çoğu zaman şâirin şiirindeki kasdı veya okuyucunun okuyuşundaki murâdı gelmez. Kendileri yakaza hâlinde yani uyanık ise okuyucunun gafleti onları etkilemez. Cem' halinde zikre kendilerini verdiklerinde zikreden kişinin dağınıklığı, onları kendi dünyalarından koparmaz. Belki bu iki durum; dışardan gelen ses ile içerdeki duygu birleşir; iki hal birbirine karışarak iki irâde birbiriyle uyuşur. Böyle olunca da gönül çakmağı daha güçlü bir aydınlık meydana getirir, hal daha temiz olur. İlletler daha az etkili olur. Bu sırada onları inâyet-i ilâhiyye kuşatır, imdadlarına tevfîk-ı ilâhiyye erişir. Günah ve hataya düşmekten kurutularak hallerine illet karışmamış olur.

Anlattıklarımın açıklaması nakledeceğim şu hikâyelerde geçmektedir. Rivâyete göre Muhammed b. Mesrûk Bağdâdî şöyle söylemiştir: Câhiliyyet yıllarımda sarhoş olarak bir gece dışarı çıkmıştım. Şu şarkıyı söylüyordum:

Tîzenâbâd'da öyle bol üzüm gördüm ki,
Üzüm suyu varken su içene şaşarım.

Sonra şöyle bir ses duydum:

Cehennemde de bir su vardır ki, içenin
Karnına oturur da iç organlarında kalır.

İbn Mesrûk diyor ki, bu olay benim tevbeme, ilme önem vermeme, ibâdete yönelmeme sebep olmuştur.

Dikkat et ki, kendisine inâyet-i ilahiyye erişen bu zat, kendisine gelen hak sâyesinde içinde bulunduğu bâtıldan kurtulmuştur. Kendisini ilâhî yardım gelip kuşatınca batıl olan birşey sebeb-i necâtı olmuştur.

Rivâyete göre Ebû'l-Hasan b. Rez'ân şöyle anlatır: İhvânımdan biriyle Basra bostanlarında dolaşıyordum. Tanbur çalıp şarkı söyleyen birini duyduk. Şunları söylüyordu:

Ey güzel yüzlü güzeller, bize acımıyorsunuz,
Ömür boyu bize zulmetmekle meşgulsünüz.
Sizin yerine getirmeniz gereken görevlerdendir,
Bize insâf etmeniz, çünkü biz size tutulmuşuz.

Yanımdaki arkadaşım bir na'râ attıktan sonra: "Ya şöyle dese ne yapacaktın?" dedi ve şu beyitleri okudu:

Ey güzel yüzlü güzeller, yakında öleceksiniz.
Yanaklarınız ve gözleriniz solacak,
Sonra resim gibi cansız olacaksınız,
Bunu iyi bilin, üstelik bu uzak değil, yakın.

Dikkat edilecek olursa bu zat da yine hâlini ve içinde bulunanı açığa vurarak konuşmuştur. O beyitleri okuyanın maksadının çirkinliği onu kızdırmamıştır. Çünkü onu istîlâ eden hakikat, gönlünü dolduran da vecddir.

Ebû Abdullah b. Hafîf, Şiblî'ye: **"Onlar tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır."**[63] âyetinin ma'nâsını sordu ve dedi ki: "İnsanların tuzaklarını anladık da Allah'ın tuzağı ne demek?" Şiblî şu karşılığı verdi: "Onları içinde bulundukları hal üzere bırakmasıdır. Onları değiştirmeyi dilerse değiştirmesidir." Şiblî verdiği cevabın muhâtabını iknâ etmediğini görünce şöyle devam etti: "Bu konuda şöyle bir şarkı duymadın mı?

Senden başkasının davranışı bana hoş gelmez,
Senin yaptığın ve senden gelen herşey hoştur."

Bak ki, onun bu sözünden nasıl bir sonuç çıkarıyor? Bütün bunların hepsi *"Hikmet mü'minin yitiğidir"* sözünün kapsamına girmektedir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

XII- SEMÂ'DAN HOŞLANMAYANLAR

Sûfîlerden bir grubu da vardır ki, semâ'dan hoşlanmadıkları gibi, içinde mûsikî ile Kur'an okunan, kasîde ve ilâhî söylenilip vecdle raksedilen

63. Âlü İmrân, 3/54

meclislere katılmaktan da hoşlanmazlar. Semâa karşı çıkan gruplardan herbirinin kendilerine göre gerekçeleri vardır. Bunlardan bir grubu; tâbiîn ve eski âlimlerden nakledilen semâı hoş karşılamadıklarını gösteren rivâyetler sebebiyle semâa karşı çıkmış ve bu husûsta onların görüşlerine uymuşlardır. Çünkü bu eski âlimler, dînî ahkâm konusunda imam ve islâm cemâatının önde gelen insanlarıdır.

Kimileri de semâı mürîd ve mübtedîler için uygun görmemiştir. Çünkü mürîdler bu işten hazz alıp bu hazların peşine düşecek olurlarsa semâda büyük bir tehlike vardır. O da mürîdlerin akidlerinin çözülmesi; Allah'a ve şeyhlerine verdikleri sözlerini unutmaları, azîmet duygularının gevşemesi, şehvete dalmaları ve böylece fitneye düşüp belâya dûçâr olmalarıdır.

Kimileri de şiir ve rubâî dinleyen kişilerin şu iki grupdan birine dâhil olmaktan kurtulamayacağını belirterek semâı hoş görmemektedir: **Semâ yapan kişiler, ya oyun ve eğlence düşkünü fitneye dûçâr olmuş kişilerdir, ya da yüce hallere erişmiş, büyük makamlara varmış, riyâzat ve mücâhede ile nefslerinin hakkından gelmiş, dünyayı arkalarına atarak tam anlamıyla Hakk'a yönelmiş kişilerdir. Biz ne birinci gruptanız, ne de ikinci gruptan. Bu yüzden bizim semâ ile uğraşmamızın bir anlamı yoktur. Semâın terki bizim için daha uygundur. Çünkü tâatlarla meşgûliyetimiz, farzları yerine getirmemiz, haramlardan sakınmamız bizi bundan alıkoymaktadır.**

Ahmed b. Ali Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den şöyle bir söz nakletmişti: "Biz şu tasavvuf işinde öyle bir yere geldik ki, sanki bıçak sırtındayız. Şöyle ya da böyle bir yana meyledecek olursak kendimizi cehennemde buluruz."

Kendisinden okuduğum sırada Ca'fer Huldî bana Cüneyd'den naklen şöyle anlatmıştı: Bir gün Seriy Sakatî'nin yanına vardım. Bana: "Arkadaşlarından ne haber, onlar kasîde söylüyorlar mı?" diye sordu. Ben: "Evet" dedim. O tekrar: "Onlar hasta âşık kasîdesini de söylüyorlar mı? Benim bildiğim bu tür şeylerden söylememi isteseydin söylerdim." dedi. Cüneyd der ki: Seriy pek çok şiir ve kasîde bilirdi ama yanlış anlaşılmasından korktuğu için onları gizli tutar, pek söylemezdi."

Bir başka grup daha başka bir gerekçe ile semâa karşı çıkıp diyordu ki: Avâm, sûfîlerin hangi amaçla semâ yaptığını bilmez ve bu yüzden onlar hakkında yanlış hüküm verip ayakları kayabilir. Avâm ve havâssı böyle bir

tehlikeden korumak ve bir daha geri dönmemek üzere kaçıp giden zamanı iyi değerlendirmek kaygısıyla semâdan uzak dururlar.

Bir tâife de semâ için gerekli olan ihvâna sâhip olamamaktan ve bu işe uygun arkadaş bulamamaktan, yabancılarla ihtilât, karşıt fikirli inadçı kimselerle beraber bulunmaktan korktuklarından dolayı semâa rızâ göstermez. Böyle bir tehlike ile karşılaşmamak için selâmet yolunu seçerler. Çünkü kendi durumlarının da çağdaşlarının durumlarınının da bu işe uygun olmadığını bilirler.

Bir başka grup; Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîs-i şerîfi sebebiyle semâa karşı çıkarlar: *"Mâ-lâ-ya'nîyi* (boş ve anlamsız işleri) *terketmek, kişinin müslümanlığının güzelliğindendir."*[64] Semâ ve benzeri şeyler bizi ilgilendiren şeyler değildir. Çünkü biz onunla emrolunmadık. Ayrıca semâ, bir kabir azığı olmadığı gibi, âhırette bir kurtuluş vesîlesi de değildir.

Ma'rifet ve kemal ehli bir grup da semâa karşı çıkmaktadır. Çünkü onların hâlleri istikamet üzere, vakitleri değerli, zikirleri berrak, gönülleri temiz, kalbleri uyanık, dikkatleri sağlamdır. Onlar gönüllerine düşen her düşünceyi zihinlerine gelen her fikri denetlerler. Bu düşünce ve fikirlerin nereden geldiğini, kaynağının ne olduğunu bilirler. Münâcât ve iç muhâsebesine devamlarından dolayı bunların bâtın kulaklarına gelen duygu, zâhir kulaklarına gelenden ziyâde değildir. İç âlemleri ile dış dünyaları arasında bir farklılık ve fazlalık yoktur. Böyle birinin durumuna da yanındaki arkadaşı bile karşı çıkamaz ve onun hâlini dostu bile bilemez. Çünkü dışa yansıyan bir dengesizlik ve taşkınlık yoktur. Böyleleri her ne kadar zâhirleri i'tibârıyla halk içinde olsalar da, iç dünyaları açısından Hakk iledirler. "Bu durum Allah'ın dilediğine verdiği bir ihsânıdır."[65]

Şu anda bu konuda hatırıma gelenler bunlardır. Başarı Allah'tandır.

---

64. Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12
65. el-Mâide, 5/54

ONUNCU BÖLÜM

VECD

VECD

I- VECDİN MAHİYETİ HAKKINDA FARKLI GÖRÜŞLER

Tasavvuf mensupları vecdin mâhiyeti konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Meselâ Amr b. Osman Mekkî vecdi şöyle tanımlar: "Vecd, Allah'ın mü'min ve îmânı güçlü kulları nezdinde bulunan, keyfiyyeti ibâre ile anlatılamayan bir sırrıdır."

Rivâyete göre Cüneyd vecd konusunda şunu söylemiştir: "Kanâatımca vecd; şu âyetin anlamına denk düşen bir ma'nâdır: **"Yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır** (vecd)."[1] Ya'nî yaptıklarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bir başka âyet de şöyle: **"Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız."**[2] **Yaptıklarınızla karşılaşacaksınız.** Diğer bir âyette ise: **"Nihâyet ona vardığında orada herhangi birşey bulamaz."**[3] buyrulmaktadır. Ya'nî orada; kıyâmette insanın umduğu ile karşılaşamayacağı belirtilmektedir.

Üzüntü ve sevinç türünden kalpte bulunan her duygu vecddir. Allah'ın haber verdiğine göre kalpler bakmakta ve görmektedir. Kalplerin bu bakma ve görme fiilleri de onlara âid bir vecddir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."**[4] Kalpler kendi vecdlerini görememektedir. Bu âyetle vecdi bulunan kalb ile vecdi bulunmayan kalb arası tefrik edilmiş olmaktadır.

Vecd için şöyle diyenler vardır: Vecd, Hakk'tan gelen mükâşefe ve ilhâmlardır. Nitekim vecd hâlinde olan kişi önce sâkin bir hâlde iken daha sonra hareketlenmekte, hırıltılı sesler çıkarıp derin nefes almaya

---

1. el-Kehf 18/49
2. Hacc: 46
3. en-Nur, 24/39
4. el-Hac, 22/46

başlamaktadır. Gerçi ba'zan vecdi daha güçlü olan kimselerin daha sâkin bir görüntü içinde bulundukları da vâkı'dir. Allah Teâlâ buyurur: **"Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalbleri titrer."**[5]

İlk devir şeyhlerinden biri şöyle demektedir: **"Vecd iki türlüdür: Mülkî vecd, likâî vecd.** *Mülkî vecd* **"Buna imkân bulamayan** (mâlik olamayan)"[6] âyetinde geçtiği gibi bir şeye mâlik olmak veya olmamak anlamınadır. *Likâî vecd* ise: "Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız."[7] âyetinde geçtiği gibi karşılaşmak, buluşmak anlamınadır. Seni bulan ve sana mâlik olan her vecd mülkîdir. Senin bulup karşılaştığın her vecd de likâîdir. Kişi bu vecdle kalbî bir kavuşma sağlar, fakat bu vecd kalıcı ve sâbit değildir.

Ebû'l-Hasan Husrî bana şöyle anlatmıştı: "İnsanlar vecd konusunda dört gruptur: Birinciler açıkça iddiâcıdır (kendilerini olduğundan farklı göstermeye çalışırlar). İkinciler vecdi ba'zan lehine, ba'zan aleyhine olanlardır. Üçüncüler vecdin hakîkatine erenlerdir. Dördüncüsü vecdinde fenâya erenlerdir."

Rivâyete göre Sehl b. Abdullah: "Kitap ve sünnetten şâhidi bulunmayan her vecd bâtıldır." demiştir.

Ebû Saîd Ahmed b. Bişr b. Ziyâd b. A'râbî der ki: "Vecdin başlangıcı perdenin kalkması ve Rakîb'i müşâhededir (ya'nî bizi murâkabe etmekte olan Allah'ı görür gibi olmak), ardından idrâk ve huzûr hâliyle gaybı müşâhede etmek, insanın sırrı ile konuşması, kaybettiğini yakalamaya çalışması ve nihâyet senin senlikten fânî olmandır."

Ebû Saîd der ki: "Vecd, havâssın ilk mertebesi olup gayba îmânın ürünüdür. Havâss, vecd ve tasdîkın tadına varıp kalblerinde bunların nura parıldayınca kendilerinden her türlü şekk ve şüphe hâli zâil olur." Ebû Saîd'in diğer bir sözü de şöyledir: "Vecdi perdeleyen şey, insanın nefs âsârını görmesi, sebep ve vâsıtalara bağlanmasıdır. Çünkü nefs, sebeplerle perdelidir. Nefs, sebeplerden kesildiği, zikrin berraklaştığı, kalbin sahv hâlinde rikkat ve safvet içinde bulunduğu, vaaz ve nasîhatın kalbe yararlı olduğu, münâcâttan farklı bir makama yükseltildiği, kendisine bir takım ilhâm ve hitâblar gelmeye başladığı, kendisi de dikkatli bir kulak, gören bir kalb ve temiz bir gönülle bunları duyduğu zaman artık kendisi önceden

5. el-Hac. 22/35
6. el-Bakara. 2/196
7. el-Kehf. 18/49

görmediği şeyleri müşâhede etmeye başlar. İşte buna vecd denir. Çünkü bu duygular daha önce kendisinde yoktu, o bu hâl sâyesinde bu duyguları bulmuş oldu. (Çünkü vecd, bulmak demektir.)

II- VECD EHLİNİN ÖZELLİKLERİ

Allah Teâla buyurur: "**Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablarından korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri hem de kalbleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar.**"[8] Bu âyette anlatılan vecd ehlinin sıfatlarından biridir. "Allah'ın adının anıldığında kalplerin ürperdiğini" belirten âyetteki korkmak ve ürpermek anlamına gelen "*vecel*" de vecd ehlinin sıfatıdır. Hadislerde nakledilen ve Peygamberimiz'in "**Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de onlara şâhid olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak?**"[9] âyeti **okunduğunda hayrete düşmesi (sa'k) olayında**[10] olduğu gibi, sa'k ve hayretle sarsılma da vecd ehlinin özelliklerindendir.

Vecd sırasında hırıltılı ses çıkarma, derin nefs alma, bayılma, ağlama, inleme, sarsılma, bağırıp na'râ atma türü davranışlara âid haber ve rivâyetler çoktur. Bunların hepsi aslında vecd ehlinin özellikleri cümlesindendir.

Vecd ehli, vâcid ve mütevâcid olmak üzere ikidir. Vâcid olanlar da üç gruba ayrılır. Bunların ilk grubunda vecd vardır, ancak vecd ile birlikte ba'zı zamanlarda nefsânî duygular, beşerî huylar, tabîat ve karakter gereği olan şeyler de devreye girip kişinin hâlini bulandırarak durumunu değiştirmektedir. İkinci grupta bulunanlar da vecd ehlidir. Bunlar kulaklarına gelen bir takım seslerden oluşan ve vecde benzeyen şeylerin akıllarına düşmesiyle keyiflenirler, bu duyguyla yaşayıp onunla canlanırlar. Sonra onların bu vecd hâlinde değişiklik meydana gelir. Üçüncü grupta bulunanların vecdi devamlıdır. Vecd duygusu kendilerini fenâya erdirmiştir. Çünkü vecde gelen her kişi, kendi vecdinde fenâ bulmuştur. Onlarda vecd olarak duyduklarından başka bir fazlalık yoktur. Çünkü onlara göre herşey artık "mefkûd"; yok ve kaybolmuş hükmündedir. Artık onlar, kendi vecdlerinden de geçerek gerçek mûcidi (var edeni) bulmuşlardır.

Mütevâcidler yani vecde gelmeye çalışanlar de tevâcüdlerine göre üç

8. ez-Zümer, 39/23
9. en-Nisa, 4/41
10. Buhari, Tefsir, 9.

türlüdür. Birinci gruptakiler, kendilerini zorlayarak vecd ehline benzemeye çalışan, oyun ve eğlence düşkünü, hiçbir ağırlığı olmayan kimselerdir. İkinci gruptakiler, kendilerini meşgul eden ilgilere ve önlerini kesen engellere karşı koymak sûretiyle güzel hâllere sâhip olmaya çalışanlardır. Bunların bu hâli, güzel olarak değerlendirilir. Başka biçimlerde olursa daha da uygun olur. Çünkü bunlar dünyayı arkalarına atmışlardır. Onların sevgi, sevinç, ferah ve tesellî ile karşıladıkları tevâcüd, râhatı bir kenara atmak, bilinen azık ve rızığı terketmektir. Birisi: "Böyle birşey ilmî esaslara uygun değildir." diye karşı çıkacak olursa ona şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.)'in şu hadîsi aslında buna delildir. *"Azâb gören; sıkıntı çeken kimselerin yanına girdiğiniz zaman ağlayın, eğer ağlayamıyorsanız bari kendinizi zorlayarak ağlıyor gibi yapın!"*[11] Allah bilir ama, vecde göre tevâcüd, ağlamaya göre ağlar gibi yapmak; zorla ağlamaya çalışmaktır.

Üçüncü gruptakiler ise hâl ve gönül ehli, irâdeleriyle tahkîkata ermiş olanlardan zaaf sâhibi olanlardır. Bunlar, organlarına hâkim olmaya ve içlerindekini tutmaya güç yetiremeyince tevâcüd hâline geçerler ve taşımaya tâkat getiremedikleri durumda sarsılıp titremeye başlarlar. Bunlar böyle bir hâli uzaklaştırmaya yol bulamazlar. Böylelerinin tevâcüdü rahatlamak ve tesellî bulmak içindir. Bunlar hakîkat ehlinden ama, zayıf insanlardır.

Bana Îsâ Kassâr anlatmıştı: Hüseyin b. Mansûr'u, öldürülmek üzere hapisten çıkarıldığında görmüştüm. Son sözü şu olmuştu: "Vecd ehlinin (vâcid) vecdinin ölçüsü, Vâhıd'i (bir olan Allah'ı) birlemesi, bu işe başka birşey karıştırmamasıdır." Bu sözü duyan Bağdad şeyhlerinin hepsi çok beğenip takdir etmişlerdi.

Ebû Ya'kûb Nehrecûrî'ye "vecd ehlinin vecdinin sıhhati ve bozukluğu nasıl anlaşılır?" diye sormuşlar. "Sıhhatinin ölçüsü, vecd ehlinin gönüllerinin onu kabûlüdür. Bozukluğunun ölçüsü ise, vecd ehlinin gönüllerinin karşı çıkması, yanında bulunan arkadaşlarının sıkılmasıdır. Çünkü onlar karşı değil, birbirlerinin benzerleridir. Kendisi de bir başka gruba mensup değildir.

III- SÂDIK ŞEYHLERİN TEVÂCÜDÜ

Rivâyete göre Şiblî bir gün meclisinde vecde gelip: "Âh, kalbimdekini O'ndan başka bilen yok!" demiş. Sormuşlar: "Neden âh çekiyorsunuz?" "Herşeyden." demiş. Yine bir başka gün irâdî bir vecdle elini duvara vurmuş ve eli yaralanmıştı. Hemen doktora koşuşturdular ve bir doktor getirdiler.

11. Benzeri, Buhari, Enbiya, 17; Müslim, Zühd, 39.

Doktor geldiğinde Şiblî ona: "Yazıklar olsun sana hangi delille (şâhid) geldin?" diye sordu. O da: "Sizin elinizi tedâvî etmek için geldim." deyince Şiblî kendisini tokatlayıp kovdu. Daha sonra öncekinden daha becerikli bir başka doktora gittiler. O gelince de Şiblî: "Yazıklar olsun sana, hangi şâhidle geldin?" diye sordu. O da: "O'nun şâhidiyle" deyince elini verdi. Doktor yarayı pansuman ediyor, Şiblî sessizce bekliyordu. Doktor ilâcı çıkarıp yaraya sürmeye başlayınca Şiblî vecde gelip haykırdı ve parmağını, şu beyitleri okuyarak ilâcın içine bıraktı:

Sizin döktüğünüz ilâç,
Ciğerimin üstünde yara açtı.
Sizin verdiğiniz acıdan,
Pırangalı esir gibi sabahladım.

Rivâyete göre Ebû'l-Hüseyn Nûrî, bir grup şeyhle birlikte bir da'vete katılmış. Aralarında ilmî tartışmalar olmuş. Ebû'l-Hüseyn Nûrî konuşulanları dinlerken birden sesssizliğini bozup başını kaldırarak şu beyitleri okumaya başlamış:

Kuşluk vakti güvercin yumuşak dallarda
Hazin hazin ötüp duruyor.
Benim ağlamam onu etkiledi,
Onun ağlaması da belki beni.
Onun derdini ben anlayamıyorum,
Benim derdimi de o anlamıyor.
Ben onu iç dünyamla anlıyorum,
O da beni iç âlemiyle seziyor.

Nûrî'nin söylediği bu beyitler üzerine o mecliste bulunanlardan vecdle ayağa kalkıp semâ etmeyen kalmadı. Sûfîlerden biri: " Vecdden konuşan bir adamdan aşk konusunda senelerdir böyle bir söz duymayı hep istemişimdir." demiş.

Anlatıldığına göre Ebû Saîd Harrâz ölümü hatırladığı zaman çok vecde gelirmiş. Bir gün Cüneyd kendisine bunun sebebini sormuş. Harrâz şu cevabı vermiş: "Ârif kişi, Allah'ın kendisine buğz ve cezâ olarak kötü birşey yapmayacağını yakînen bilir. Allah'ın yarattıklarında hoşa gitmeyen şeylerden kendisine gelenleri Allah ile arasındaki sevginin sâfiyetine delil olarak müşâhede eder. Allah'ın kendisini bu tür şeylerle karışılaştırmasının sebebinin kendisini tasfiye etmek ve kendini bütünüyle O'na has kılmak amacına yönelik olduğunu düşünür. Ârife keşfen bu ve benzeri şeyler

ma'lûm olunca rûhunun aşkla Allah'a doğru uçmasına, gönlünün şevkle o cihete yönelmesine şaşmamak gerekir. Bu yüzden ben ölümü hatırlayınca vecd ve tevâcüd gibi şeyler hissetmem. Belki bu Hakk'ın isteğine yakın bir hâle gelmekten olur. Bu durumda Allah kendi arzu ve isteğine göre beni yönetir.

Şeyhlerden birine "tevâcüd ile vücûd arasındaki fark" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Vücûd gaybet tecellîleri ve hakîkata sevkedilmedir. Tevâcüd, kulun kesbi konusunun içindedir, bu yüzden de kuldan olduğu için beşeriyet özellikleri taşır."

Tevâcüd ehlinde gördükleri bir illet sebebiyle vecdi hoş karşılamayanlar da vardır. Bunlardan biri, Vâiz Ebû Osman Hîrî'dir. Rivâyete göre o, tevâcüd hâlinde birini görmüş ve kendisine: "Eğer bu yaptığında samîmî ve doğru isen O'nun sırrını açığa vurdun. Eğer samîmî değil de yalancıktan böyle yapıyorsan, o zaman O'na şirk koşmuş oldun." Kendisinin bu sözle neyi kasdettiğini en iyi Allah bilir ama, Hîrî'nin durumu, bu tevâcüd ehline bir şefkat, onu fitne ve âfetten korumaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Allahu a'lem.

IV- VECD HEYECANI VE VECDİN ETKİLERİ

Kendisinden okurken Ca'fer b. Muhammed Huldî bana Cüneyd'den duyduğu şöyle bir olayı nakletmişti. Bir gün Seriyy'in yanında zikir sırasındaki güçlü duygular (mevâcîd-i hâdde) ve kulu takviye eden şeyler sözkonusu olmuştu. Kendisine görüşünü sorduğum Seriy: "Evet, bu durumda olan birinin yüzüne kılıçla vurulsa yine hissetmez." dedi. Ben bu sözü duyunca böyle birşeyin mümkün olamıyacağını düşünmüş ve buna karşı çıkarak: "Yüzüne kılıçla vurulacak da duymayacak ha!.." demiştim. Sonra bunu kendim gerçekleştirince: "Evet, yüzüne vurulsa da hissetmez." dedim.

Cüneyd'in bir başka sözü de şöyle: "Vecd açısından sağlam olan kişi, ilmi herşeyin üstünde tutandan daha sağlamdır." Cüneyd'in bu konudaki diğer bir sözü de şu şekildedir: "Fazla ilmin yanındaki eksik vecd zarar vermez. İlmin ziyâdeliği, vecdin ziyâdeliğinden daha iyidir." (Bu iki söz arasında bir çelişki yoktur. Cüneyd bu sözlerinde genel ilke olarak az da olsa bir vecdin bulunmasını, hiç bulunmaması hâlinde ise sâdece bilginin bir işe yaramayacağını belirtmektedir.)

Ca'fer Huldî'nin rivâyetine göre Cüneyd'in bir başka sözü de şöyledir: "Galebe hâlinden sonra vecd taşımak, vecd içinde galebe hâlinden daha iyidir. Vecdde galebe, vecdden önceki sâkinlikten daha sağlamdır." Kendisine "bu makamı nasıl böyle indiriyorsun?" diye sordular. Dedi ki: "Kahr tecellîsinden sonra yükünün galebesinden sükûnete eren sağlam bir konumdadır. Nefsinin ve vâridinin etkisinden sonra galebe etkisine giren daha iyi durumdadır." Allah bilir ama, Cüneyd'in sözünün anlamı şudur: Vücûd galebesi ve vârid etkisinden sonra kişi, galebesini dışa vurandan daha tamdır. Vâridinin kuvveti ve bu vâridin kalbe isâbeti sebebiyle meydana gelen vecdin etkisinden ortaya çıkan galebe, içinde bir çakmak çakmayan ve bir vârid tarafından ateşlenmeyen sükûnet ehlinden daha sağlamdır.

İbn Sâlim babasından naklen bana şöyle anlatmıştı: Sehl b. Abdullah güçlü bir vecde ma'ruz kalır ve yirmi dört, yirmi beş gün kadar hiçbir şey yiyip içmeden öyle kalırmış. Kış mevsiminde üzerinde sadece bir gömlek olduğu halde terlermiş. Kendisine herhangi ilmî bir mes'ele sorduklarında dermiş ki: "Bana şimdi birşey sormayın. Bu halde iken söylediklerimden yararlanamazsınız."

Bana Ebû Amr b. Ulvân, Cüneyd'den şu sözünü nakletmişti: "Şiblî sekr hâlindedir. Eğer kendine gelmiş olsa, kendisinden yararlanılacak bir imam olurdu."

Cüneyd anlatıyor: Seriyy'in huzûrunda muhabbetten bahsetmiştim. O bir eliyle diğer koluna vurdu ve derisini tutup çekerek: "Burası muhabbetten kurumuştur desem, yalan söylemiş olmam." dedi. Ardından baygınlık geçirdi ve gaybet hâline vardı. Yüzünde ay ışığına benzer bir aydınlanma meydana geldi. Öylesine bir güzellik peyda olmuştu ki, yüzüne bakamıyorduk. Bu sebepten yüzünü örtmek zorunda kaldık.

Amr b. Osman Mekkî der ki: "Kalbe girip orayı dolduran ve orada daha önceden girmiş herhangi bir hâle yer bırakmayan vecd, Hakk'ın değeri ve O'nun lâyık olduğu değerin yüceliği ölçüsünde nefislerin ma'rifetinde bir artış demektir. Hatta nefse bu hal sâyesinde eriştiği başkalarında göremeyeceği durumlar zâhir olur. Vecd hâli zuhûr edince nefisten her türlü duyu organının özellikleri kaybolur. Nefs, kendisinin duyulardan soyutlanmasının da Hakk'tan olduğunu anlar. Böylece de kendisinde başkalarından farklı bir üstünlüğü olmadığının bilincine erer.

Ebû Osman Müzeyyin'in şöyle bir şiiri vardır:

Vecdin sarhoşluğu manevi ayıklıktır,
Vecdin ayıklığı ise vuslattaki sarhoşluktur.

V- VECD EHLİNİN SÂKİN OLANI VE HAREKETLİSİ

Ebû Saîd b. A'râbî vecd hakkında yazdığı kitabında "vecdde hareket mi, yoksa sükûnet mi efdaldir" sorusuna şöyle cevap vermektedir: "Sükûn ve temkîn, hareket ve kasılmadan daha faziletli ve üstündür." Ebû Saîd devamla der ki: Bu cevapta söylenmek istenen şudur: Zikir ve duâlardan oluşan vâridâtın kalbe gelen ilhamları bir kısmı sükûnet, bir kısmı da hareket meydana getirir. **Sükûnet hareketten daha üstündür.** Hareket etmeyi gerektiren vâridâttaki hareket daha tamdır. Çünkü hareketin hükmü, ehline kahırdır. Bu kahr sıfatıyla kâim olmayan vecdin vâridi zayıf olur. Hakîkatiyle vârid olan vecd, hareket ve sallanmayı, ilimden ve zikirden bir takım vâridâtı ve onlardan oluşacak vecdi, kalplerin sevgiyle buluşmasını zorunlu kılar. Bu sâyede kalpler müşâhedeye erer.

Ben akıllı davranarak kendilerine gelen vâridâtı kontrol edip temkinli hareket etmelerinden dolayı vecd sırasında hareket etmeyip sükûneti tercih eden bir cemâat tanıyorum. Andolsun ki, bu durum bence de böyledir. Fakat ba'zan akılların kınamayacağı bir vârid meydana gelir, bu vâridin nûru ve delîli güçlü olur ve şâhid ikâme ederek (kitap ve sünnete uygun düşerse) aklı idrakten âciz bırakır, vârid akıldan daha güçlü olursa böyle bir vâridin hareketinin hükmü tam olur, buna ses çıkarılamaz.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: Vâridâttan ba'zıları da vardır ki, akla uygundur. Akıl onu kavrayıp sükûnetle karşılayarak aklın temkini sâyesinde hiçbir hareket ızhârı söz konusu olmaz. Çünkü bildikleri ona işâretle yol göstermektedir. Sükûn ehline denetim yapacak olanlar, ancak akıllarında üstünlük, hareketlerinde temkin bulunanlardır. Hareketi tercih edenleri denetleyecek olanların, aklın kavrayamadığı zikirden oluşan vâridâtı güçlüdür. Böyleleri ehl–i vârid için en uygun olanlardır. Aralarında fark bulunmayan eşit seviyedeki iki akıl için böyle zamanda sükûnet daha uygundur. Gerçi ben iki kişinin, iki aklın ve iki vâridin birbirine denk olacağını sanmıyorum. Ehl-i ilim de buna karşı çıkmıştır. Böyle bir eşitlik mümkün olmadığına göre biz sözün başında söylediğimize dönüyoruz: Sâkin olanın hareketliye, hareketlinin sâkin olana üstünlüğü tartışmasının bir anlamı yoktur. Çünkü her ikisine de gelen; hareket edene hareketi, sükûn hâlinde bulunana sükûneti zorunlu kılan hâl birbirinden farklıdır. Vecd ehli

mükâşefelerinde denk olmadığı gibi hareket ve sükûn sonucu doğuran hallerinde ve müşâhedelerinde de eşit değillerdir. Yerine göre sükûnu gerekli kılan vâridât, hareketi gerektiren vâridâttan daha üstündür, yerine göre de hareketi gerekli kılan vâridât, sükûnu gerekli kılandan daha değerlidir. Burada hareket eden veya sükûnet hâlinde bulunanlar üzerinde vârid olan hâl bilininceye kadar hareket ve sükûnette mutlak bir üstünlük sözkonusu değildir. Sükûneti gerektirecek bir hâl meydana geldiği hâlde sükûnet sâhibi olamayan kişi: diğerinden noksandır. Hareketi gerektirecek bir hâl vâkı olduğu hâlde kişinin hareket etmemesi, vâridinin noksan olduğuna delâlet eder. Müşâhedeler kalb safâsına (temizliğine), kalblerin vâridâtı idrâkine engel olan perdelerinin kalkmasına göredir.

Bütün bu sayılanlar, hâl ehli olan ve o hallere ilmin gerektirdiği biçimde uymaya çalışanların özellikleridir. Galebe ve sekr ehli olanlara bu sözden birşey gerekmez. Doğrusunu Allah bilir.

VI- KİTÂBU'L-VECD'DEN ALINTILAR

Bu bölüm, Ebû Saîd b. A'râbî'nin te'lif ettiği **Kitâbü'l-vecd**'den alınmıştır.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: **Vecd** sıkıntı veren şeyin hatırlanması sırasında kalbde meydana gelen duygudur. Bu da huzursuzluk veren bir korku, günahtan dolayı azarlanma, içten gelen lâtif bir duygu, yararlı bir işâret, gâibe karşı bir istek, kaçırılan bir fırsata üzülme, geçen zamana pişmanlık, içinde bulunulan zamanda birşeyler elde edebilme arzusu, bir farzın îfâsına yönelik bir çağrı ve gönülden bir münâcât şeklinde olur. Vecd, zâhire zâhirle, bâtına bâtınla, gayba gaybla, sırra sırrla mukâbeledir. Daha önce aleyhe olarak geçmiş birşeyden gayret gösterip lehte sonuç elde etmeğe çalışmaktır. Böylece insanın ayakları daha sâbit hâle gelir ve bu tür bir olayı hatırlamaktan. uyanıklık hâli doğar. Çünkü başlangıç hâlindeki kul, bir takım ni'metlere mazhar olup onları yönetir kendisini şükre mülhem görür ve bunların kesbini kendine izâfe eder. Ama kul vecdle yeni bir makam gerçekleştirmiş ve artık bunların hepsini Allah'a izâfe eder konuma yükselmiştir. İşte bunlar vücûd ve vecd ilminin zâhirinin topluca îzâhıdır.

Ebû Saîd b. A'râbî der ki: Vecd ferahlıkla yüzyüze gelmektir. Azına dayanılamayan, çoğuna da güç yetirilemeyen yüksek bir müşâhedeye ermektir. Onun hayâldeki etkisi de teşvik edici dürtüsü de süreklidir. Bu yüzden bir hayıflanma meydana gelir, ba'zan bu hayıflanma insanı ölüme

götürecek boyutlara ulaşabilir. Vecdin ağlama ve ses çıkarma tarzındaki tezâhürleri, vecdin artmakta olduğunu gösterir. Çünkü vecd, vârid olmadan bilinmez. Meydana gelmesiyle sona ermesinin çok çabuk gerçekleşmesinden dolayı ona ünsiyet peyda etmek de mümkün değildir. Hatta denilebilir ki, vecdde meydana geliş ve sona eriş neredeyse birlikte gibidir. Bu sebeple meydana gelişiyle tam bir sevinç meydana gelmeden kaybetmenin hüznü başlar. Vecd sırasında titreyip sarsılma, baygınlık, organların dumura uğrayıp hissiz hâle gelmesi ve vecdin akla hâkim olması, vâridâtın büyüklüğünden, etkisinin güçlülüğündendir. Alışılmamış her vâridde, korku ve ürküntü veren her duyguda durum aynıdır.Vecdin sür'atla meydana gelip çabucak kaybolmasında önemli ve âşikâr bir hikmet vardır. Allah, dostlarını tutmasa ve kalplerinden bu hâli atmamış olsa, onlar sürekli buna dayanamaz ve akılları başlarından gider, kendilerini unuturlardı. Allah'ın velî kullarına olan şefkat ve merhameti gereği, velî kulların görevlerini unutmamaları için bu vecd hâli; bir an, bir göz açıp kapayacak bir zaman kadar bile sürmez.

Dünya hakkındaki vecd, bir keşf değildir. Ama kalbî bir müşâhede, gerçeği hayal etme ve zannî bir yakîndir. Kişinin müşâhedesi bu yakîn rüzgârı ve zikir berraklığı ile olur. Çünkü bu durumda olan kişi, intibâh uyanıklık hâlindedir. Taşkınlığı geçince de vecd kaybolur, geriye sâdece onun bilgisi kalır. Mükâşefe ile artan yakînden rûh yararlanmış olur. Bu durum kulun Allah'a olan yakınlık ve uzaklık ölçüsüne, Hâlik'ının kendisine gösterdiklerine göre değişir. Vecd ehlinden ba'zıları vardır ki, vecd ve şâhidinde temkinle sübûta erdiklerinden, müşâhedelerini başkalarına da delil olsun diye anlatırlar. Eğer temkin ehli olmasalardı uygunsuz yerlere ulaştırılmasından korkarak müşâhedelerini başkalarına anlatmamaları gerekirdi. Belki de anlattıkları kimseler kulak veya göz aracılığıyla bu tür bir vecde erebilirler. Onlar böyle birşeyle karşılaşmadan kendilerine bilgi vermektedirler ki, bu tür olayları tab'ın gereği sanmasınlar, vecde ermiş olmak nefislerinin hoşuna gidip aldanmasınlar. Bunun ardındaki ziyâdeliği müşâhede edebilsinler. Hakk ile bâtılı birbirine karıştırmasınlar. Ma'rifet-i ilâhiyyeye erdiğini iddiâ eden kişinin mâ-sivâ ile tatmin olmaması, zihnini boş şeylerle meşgûl etmemesi, düşüncesini gelip geçici şeylere takmaması gerekir. Bu durum her ne kadar gerçekleştirilmesi zor bir şey ise de, akıl ve ilim ehli nezdinde üstünlük ve ayrıcalık taşıyan bir değerdir. Çünkü kalplerin müşâhede sâyesinde öğrendikleri zann ile vehmettikleri gibi olamaz. Salıverilip ihmâl edilen kimse, hıfz ve himâye altında olan gibi değildir. Ulaşmak için emek sarfedilen şey, kaynağından kendiliğinden fışkıranla bir değildir. Düşünce sonucu ortaya çıkanla, zikir sâyesinde gönle doğan

birbirine denk olamaz. Ba'zan temyîz ehli de bir sebebe mebnî vecdi karıştırabilirler. Sebebin ortadan kalkmasından sonra durum kendilerine münkeşif olur. Çünkü düşünce ile temyîze erenle, zikir sâyesinde aşka varan bir değildir. İrâde ve ihtiyârıyla hareket edenle, vecd ve aşk etkisinde bulunan da aynı olamaz. Hâllerinin farklılığı sebebiyle, bütün vecd ehli aynı durumda değildir. Vecd ehlinin içinde kimileri vardır, vecdlerinde ilimden uzaktadır. Kimileri vardır, ilimle vecde ermiştir. Kimileri de vardır vecdi ilimdir.

Sebât ve temkin ehli olanların vecdi hareketten uzak, halvet ve yalnızlıktan berîdir. Çünkü üns duygusu onları yalnızlık, yakınlık ve mesâfe düşüncesinden uzaklaştırmıştır (fenâ). Ba'zan kendilerine gelen bir tecellî sebebiyle vecdlerinde aşırılığa düşerler. Ba'zan da kendilerinde kalmış bulunan yeme içme ve evlenme gibi fıtrî ve tabîî sıfatlarına döndürülürler. Bu durumdan utanarak illetli zannettikleri böyle bir şeyi görmekten sıkılırlar ve korkarlar. Nihayet kendilerine bu sırada kaybettiklerini aramak üzere bir tutku gelir. Bu tutku onları kendilerini erdireceğini zannettikleri şeylere atılmaya sevkeder. İndî görüş ve düşünceleri temyiz kudretlerini etki altına alır ve sür'atle koşuşturmaya başlarlar. Her gördükleri serâbı su sanırlar. Her gördükleri suyu da tama'kârlıkları sebebiyle serâb sanırlar. Onlar her vâdîde şaşkın bir biçimde gezip durmakta, her parlayan ışığın ardına düşmektedirler. Onların selleri yağmurlarını, zikirleri de fikirlerini geçmiştir.

Sebepleri terkederler ve onlara güvenmezler. Tama' hırs gözlerini sağa sola diktirmez, ümidsizlik onları bezdirmez. Kendilerini alıp götürecek bir ümidsizlikleri, peşine düşecekleri bir tama'ları yoktur. Onlar deli gibidirler. İstediklerine erişmek için canlarını verirler. İstedikleri şeyin çölün ortasında olduğunu bilseler oraya giderler; denizin ötesinde olduğunu bilseler, yüzerek denizi aşmaya kalkarlar. Yanan ateşin ötesinde olduğunu bilseler, ateşin ışığını görünce atlayan pervaneler gibi ateşe atılırlar. Bunların ateşe atlaması pervanelerinkinden geri değildir. Görmez misin ki onlar, kafaları ve zihinleri karışık bir şekilde çöllerde, çorak yeryerlerde, tehlikeli mekânlarda kimseye sığınmadan ve kimse de kendilerine sığınmadan dolaşıp durmaktadırlar. Şu kadar var ki onlar bu konudaki sadâkatları sebebiyle günahtan himâye altındadırlar. Onların ilmî töreleri vardır.

Zâhir ilimlerinden ayrılarak bu işe girenin günaha düşmesinden emin olunamaz. Delilli yolun dışında bir yol tutan, selâmetten uzak ve bir tehlike üzeredir.

Biz zâhirî vecd ilminden ve onunla ilgili ibârelerden söz ettiğimiz

zaman dâimâ ya bir işâretle, ya bir delille veya bir misalle konuyu açıklamaya çalışırız. Vecdin bunun dışındaki çeşidinin ilmi kendinden, şâhidi kendi içinden, hakîkati varoluşundan, vasfı da bizzat tadılıp yaşanmasından anlaşılır. Çünkü Allah'ın kullarına olan huccet ve delilleri açıktır. Bu işin ehlinin bunları bilmeye ihtiyâcı yoktur. Zîrâ huccetin içinde her türlü özelliği sona erdiren bir şâhid ve delil vardır. Ayrıca bu huccetlerin oluşumu Allah'ın yönetimindedir, onları en ince teferruâtıyla bilen sâdece O'dur. Îman ehlini mükâşefe sûretiyle bu huccetlerden yararlandıran da O'dur. Durum böyle olunca mükâşefe ehli kimseler, istiğnâları sebebiyle bunun ötesinde bir başka huccet aramazlar. Çünkü Hakk'ın kendilerine ızhâr ettiği delili müşâhede edip durmaktadırlar ve bunu bâtınlarına ikâme etmişlerdir. Onların bâtınlarına ikâme ile müşâhede edip durdukları, Allah'ın mü'minleri vasfettiği şu âyetteki gaybdır: **"Onlar gayba inanırlar."**[12] Allah kendisi de gayb olduğu halde onlar, gayb deryâsında kaybolmuşlardır. Onlara bu gayb konusunda asla bir şekk ve şüphe ârız olmaz.

Vecdin özelliğindeki artıştan soran kimse, bu işten ne kadar uzak demektir. Vecdden başka sıfatı olmayan ve ondan başka ikâme edeceği delîli bulunmayan kimse vecdi nasıl anlatabilir? O, kendisinin şâhididir. Onun hakîkati varlığıdır. Böylelerini ancak vecd ehli olanlar tanır. Tanımayanlar da böylelerine karşı çıkar. Böyleleri tanıyan tanımayan herkesi acze düşürür. Bu durumda olan kul, zevk hissetmekte ve vecd sâhibi artık keşfe ermiş bulunmaktadır. O artık değerli bir varlıktır ve vecdin nûrlarıyla kendi nûrundan perdelenmiştir. Onun sıfatlarıyla kendini idrâkten; onun isimleriyle kendi zâtından uzaklaşmıştır.

Burada benim zât diye kasdettiğim vecd, yakîn, îmân ve hakâyıkın zâtıdır. Muhabbet, şevk ve kurb için de durum aynıdır. Onlar da insanı kendi sıfatlarından soyutlarlar. İnce özellikler taşıyan ve özünün anlaşılması ancak tatmaya ve Allah'ın kullarına ikrâmına bağlı olan herşeyin durumu böyledir. İnsanlar onu düşünürler, fakat ne vasfedip anlatabilirler, ne de karıştırmadan tam olarak kavrayabilirler. Vecd insanlara üns vererek onlardan yalnızlık ve korkuyu giderir. Vecd sıfat olarak artmaya devam ettikçe onun hakîkatinden uzaklaşırlar Bu durumda olanların susmaları konuşmalarından daha iyidir. Vecd ehli vecdin kendilerine tanıtılan kadarını bilebilir, kalanını bilemez. Onların aczlerini i'tirâfı ise ilmin nihâî noktasıdır. Onların konuşması dil dudak deprenmedendir. Böyle dil dudak deprenmeden konuşmaları belâgat, kekemelikleri de fesâhattır.

---

12. el-Bakara, 2/2

Vecdin tadı ve zevki ile ilgili soran kimse imkansız olan birşeyi soruyor demektir. Çünkü tad ve zevk, tatmadan anlatmakla anlaşılan birşey değildir.

Vecdin aslını anlamak için suâl soranın sorusu kendi câhilliğini ele vermektedir. Ayrıca bilen kimsenin herkesin her sorusuna cevap vermesi de gerekmez. Çünkü insanların bir kısmı lehine olan şeyleri, bir kısmı da aleyhine olan şeyleri sorarlar. Allah Teâlâ ilmi, ehli olmayanlardan korumak üzere bir ahid aldığı gibi onu ehli olan kimselerden gizlememek üzere de bir ahid almıştır. Buna binâen biz diyoruz ki: İşin ehli olanların o iş hakkında şekk ve şüpheleri yoktur ki, soru sorsunlar; öğrenmek üzere sağa sola başvursunlar. Başarı Allah'tandır.

Ucu bucağı olmayan bu hâller hakkında ister istemez söz de uzayıp gidiyor. Bu yüzden burada kesiyoruz. Biz bu işin sonuna varmaya kalksak nihâyeti bulunmayan bir işe kalkışmış oluruz. Çünkü bundan ötesi ma'rifette bir ziyâdeliktir (mezîd). Bu da insanoğlunun kesbi olmaktan çıkmakta ve şu âyet-i kerîmenin hükmüne dâhil bulunmaktadır: "Katımızda dahası (mezîd) da vardır."[13] Bu durum, Allah'ın, özellikleri tam olarak anlatılamayan, genel ve sınırsız ni'metlerinden biridir. O'nun genel ni'meti böyle olunca, göz açıp kapayıncaya kadar bir sürede dostlarına olan lütufları nasıl olur, düşünmek lâzımdır! Çünkü: "Zerre miktarı birşey bile O'ndan gizli kalmaz."[14] âyetiyle herşey O'na ma'lûmdur. Yukarda anlattığımız hâller her ne kadar insanların kendi kazandıkları (kesbî) değilse de, amellerinin mahsûlü olan özelliklerdir. Allah nezdinde daha fazlasına tâlib olan kişi, ma'nevî artışı (mezîd) sağlayan temeli sağlam tutmalıdır. Ancak bu konuda aşırılığa düşenin, uyulması gereken hususlara gereği gibi uymaması sebebiyle temelinin de sökülüp atılmasından korkulur. Nefislerle beraber bulunmak ma'nevî hücûmu keser. İlimden uzak bir ma'nevî hücûm da açık bir yanlıştır. Nefislerden uzak bir durumla rağbet güçlenir, hücûm belki erdirici olur. Temeli sağlam yapmadan temel peşinden koştuğunu sanıp asıldan fer'e düşen kimsenin günaha düşmesinden emin olunamaz. Başarı Allah'tandır.

Bunlar, Ebû Saîd b. A'râbî'nin **Kitâbu'l-vecd**'inden özetleyerek aldığım bilgilerdir.

13. Kaf, 50/35
14. Sebe, 34/3

ONBİRİNCİ BÖLÜM

MU'CİZE VE KERÂMET

MU'CİZE VE KERÂMET

I- MU'CİZE VE KERÂMETİN ANLAMI

Rivâyete göre Sehl b. Abdullah şöyle söylemiştir: "Âyetler sadece Allah'a âiddir. Mu'cizeler peygamberlere, kerâmetler de velîlere ve sâlih mü'minlere."

Sehl'in bir başka sözü de şöyledir: "Kırk gün süreyle samîmiyet ve ihlâsla zühde devam eden kişide Allah tarafından bir takım kerâmetler zâhir olmaya başlar.Kimden böyle birşey zâhir olmamışsa bu onun zühdündeki sadâkat ve ihlâs noksanlığındandır."

Cüneyd de şöyle söyler: "Kerâmetten dem vurup kendisinde böyle birşey bulunmayan kişi, geviş getiren gibidir."

"Kim kırk gün süreyle zühde devam ederse..." diye başlayan sözünü söylediği zaman Sehl'e "Bu nasıl olabilir?" diye sordular. "Dilediğini dilediği şekilde gerçekleştiren yalnız O'dur." cevâbını verdi.

İbn Sâlim bana şöyle söylemişti: "Îmânın dört rüknü vardır: Kadere îmân, kudret-i ilâhiyyeye îmân, kendisine âid bir güç ve kuvveti olmadığını i'tirâf ve her durumda Allah'tan yardım dilemek." İbn Sâlim bunu söyledikten sonra kendisine "Kudret-i ilâhiyyenin ma'nâsını" sordular. "Allah'ın kudret-i ilâhiyyesiyle doğuda bulunan bir dostuna kerâmet olarak sağından soluna dönerken batıda olabilecek bir güç verdiğine kalben inanmandır." karşılığını verdi.

Sehl b. Abdullah'tan gelen şöyle bir sahih rivâyet daha var: Sehl, kendisinin sohbetlerine katılan bir gence bir gün: "Eğer yırtıcı hayvanlardan korkuyorsan bundan sonra benim sohbetime katılma!" demişti. Nitekim bir

grup arkadaşla Sehl b. Abdullah'ın Tüster'deki evine gittiğimizde bahçede *"yırtıcı hayvan yuvası"* denilen bir bölüm görmüştük. Burasının mâhiyetinin ne olduğunu sorduk. Dediler ki: Sehl b. Abdullah kendisine gelen yırtıcı vahşî hayvanları oraya kapatır; orada et ve benzeri gıdâlarla besleyip ağırlardı. Sonra da salıverirdi. Doğrusunu Allah bilir. Ancak ben bu gezi sırasında Tüster'in sâlih insanlarından Sehl'in bu tutumunu inkâr eden kimse görmedim.

Ebû'l-Hüseyn Basrî bana şöyle anlatmıştı: Abadan'da harâbe ve izbelerde yaşayan siyâhî fakîr bir adam vardı. Ben yanıma birşeyler alıp onun ziyâretine gittim. Beni görünce gülümsedi ve bana eliyle yeri gösterdi. Ben de şöyle bir yere baktım. ne göreyim yerin tamamı pırıl pırıl altın. Bana: "Yanındakileri getir bakayım" dedi. Yanımda bulunanları çıkarıp hemen oradan kaçtım. Çünkü onun durumu içime korku düşürmüştü.

Bana Hüseyin b. Ahmed Râzî, Ebû Süleymân Havvâs'tan naklen şöyle anlatmıştı: Bir gün merkebime binmiş gidiyordum. Sinekler hayvanı rahatsız ediyordu. O da başını kaldırıp tepindikçe ben de elimdeki sopa ile başına vuruyordum. Merkep başını kaldırıp bana dedi ki: "Vur vur, yarın senin de başına vurulacak!" Hüseyin b. Ahmed Râzî, Ebû Süleyman'a: "Bu senin rüyanda mı oldu, yoksa bizzat sesi duydun mu?" diye sormuş, o da: "Evet senin beni duyduğun gibi ben de onun söylediğini duydum." demiş.

Bana Ahmed b. Atâ Rûzbârî şöyle anlatmıştı: Benim tahâret konusunda kendime göre bir usûlüm vardı. Bir gece istibrâ için bekliyordum. Gecenin dörtte biri geçtiği halde hâlâ yaptığım içime sinmemişti. Bu hâlimden iyice sıkılıp sinirlendim ve ağlamaya başladım. Bir yandan da: "Yâ Rabbi beni bağışla!" diye Allah'a duâ ediyordum. O sırada sâhibini görmediğim şöyle bir ses işittim: "Yâ Ebâ Abdullah, bağışlanmak ilme uymaya bağlıdır."

Ca'fer Huldî'nin değerli bir yüzük taşı vardı. Bir gün Dicle'yi geçmek için bir kayığa bindi. Kaptana ücret olarak birşeyler vermek istedi. Yüzüğün bulunduğu torbanın bağını çözdü ve taşı Dicle sularına düşürdü. Kendisinin hâfızasında kayıp eşyâyı bulmada etkisi olduğu denenmiş bir duâ vardı. O duâyı okudu ve yüzük taşını, karıştırdığı yaprakların arasında buldu. Duâ meâlen şöyleydi: "Gelişi hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan Allahım, yitiğimi bana iâde ediver!"

Ebû't-Tayyib Akkî bununla Allah'a duâ edip kaybı kendisine kısa sürede iâde edilen kişileri toplayan bir liste gösterdi. Baktım, epey kabarık bir listeydi.

Hamza b. Abdullah Alevî bana şöyle anlatmıştı: Ebû'l-Hayr Teynâtî'nin yanına varmıştım. Kendi kendime onun yanına girip selâm verdikten sonra çıkmak ve yemek yememek üzere Allah için ahdetmiştim. Ancak bunu hiç kimseye söylemedim. Nihâyet yanına vardım, karar verdiğim gibi selâm verdim, vedâ edip çıktım. Köyden iyice uzaklaştıktan sonra bir de baktım Ebû'l-Hayr sırtında yiyeceklerle karşımda. Bana diyor ki, "Delikanlı, bunların hepsi senin. Sen daha önce kendi kendine verdiğin söze göre bir şey yemeden çıktın."

Bu sûfî tâifesi, doğrulukları ve dindarlıklarıyla bilinirler. Bunlardan her biri bir yerin önderi ve dînin ahkâmı konusunda halkın rehberidir. Müslümanlar onların ahkâm-ı din konusundaki sadâkatlarını tasdik, Rasûlullah'tan rivâyetleri konusunda şehâdetlerini kabûl etmişler, onlar da haber ve eserlerini ona dayandırmışlardır. Hiç kimsenin onları yalanlaması ve rivâyet ettikleri bu ve benzeri hikâyeleri ithâm etmesi câiz değildir. Bir konuda doğru olanın bütün konularda doğru olması beklenir. Başarı Allah'tandır.

II- NEBÎ-VELÎ VE MU'CİZE-KERÂMET FARKI

Ehl-i zâhirin bu konudaki kanâatı şudur. Kerâmet adı verilen olağanüstülükler peygamberlerin dışındakiler için câiz değildir. Çünkü bunlar peygamberlere has özelliklerdir. Âyet, mu'cize ve kerâmet birdir. Mu'cizelerin bu adı almasının sebebi, halkın bir benzerini meydana getirmekten âciz olmasıdır. Böyle bir şeyi peygamberlerden başkasına isnad eden kimse peygamberlerle bu kimseleri aynı seviyeye koymuş; aralarında bir fark olmadığını ifâde etmiş olur.

Kerâmetin peygamberlerden başkalarına âidiyyetine karşı çıkanlar aslında bunu, peygamberlerin mu'cizelerine bir noksanlık îrâs etmekten korkarak yaparlar. Peygamberlerle birlikte başka kişilere olağanüstülük isnâdına böyle bir gerekçeyle karşı çıkanlar, aslında yanılıyorlar. Çünkü onlarla peygamberler arasında muhtelif bakımlardan farklılıklar vardır:

1- Peygamberler mu'cize gösterek halkı Hakk'a kulluğa çağırır ve mu'cizeyi da'vâlarına delil olarak kullanırlar. Mu'cizelerini gizledikleri zaman Allah'a karşı gelmiş sayılırlar. Veliler ise bunu gizlemekle kulluk şartına bağlı kalmış olurlar. Eğer mu'cizeyi halk nezdinde bir mevki ve i'tibâr elde etmek amacıyla ızhâr edecek olurlarsa Hakk'a itâatsizlik etmiş olurlar.

2- Peygamberler mu'cizelerini müşriklere karşı delil olarak kullanırlar. Çünkü müşriklerin kalpleri kasvetli olduğundan îmân etmezler. Velîler ise kerâmetlerini başkalarına değil, belki sâdece kendi nefislerine delil olarak kullanırlar ve bu sûretle itmi'nân ve yakîne ermeye, iç sıkıntısı ve rızık korkusundan kurtulmaya çalışırlar. Çünkü nefs, son derece kötülüğü emredici, müşrik ve inkârcı, şüpheci karakterlidir. Nefsin inancına göre yaratıcısının onun rızkını garanti ettiğini gösteren yakînî bir keyfiyet yoktur.

İbn Sâlim'e kerâmet konusunda şöyle sordum: "Kendi irâdeleriyle dünyayı terketmiş olan kimselere verilen bu ikrâm ve kerâmetin anlamı nedir? Böyle birilerine taşı altına çevirmek gibi bir kerâmet nasıl verilebiliyor? Bu işin bir başka yönü var mıdır?" Bana şu cevâbı verdi: "Allah onlara bu kerâmetleri, kerâmetin değerinden dolayı vermiyor. Aksine nefislerinin daraldığı ve Allah'ın kendilerine taksim buyurduğu rızık konusunda endişeye düştükleri zaman, bu sıkıntılarını izâle için veriyor ki bu sâyede "Gördüğün gibi böyle bir toprağı altına çevirmeye muktedir olan Allah, senin rızkını hiç ummadığın bir yerden göndermeye kâdir değil midir?" diye düşünsünler. Bunu delil kabul edip nefislerinin rızık konusundaki endişelerini yok etsinler, böylece de nefislerini riyâzatla terbiye imkânı açılmış olsun.

Bu konuda İbn Sâlim bize Sehl b. Abdullah'tan şöyle bir hikâye anlattı: Basra'da İshâk b. Ahmed adlı ehl-i dünya bir adam vardı. Bu adam birden karar verip tevbe etti ve bütün dünyalık mallarından ve ilgilerinden soyutlandı, gelip Sehl'in sohbetine devam etmeye başladı. Bir gün Sehl'e: "Yâ Ebâ Muhammed, benim şu nefsim rızkı kaybetme korkusuyla bağırıp çağırmayı, beni azarlamayı bir türlü bırakmıyor, ne yapayım?" diye sordu. Sehl ona: "Şu taşı al ve Rabbından onu sana yiyebileceğin bir yemeğe çevirmesini iste!" dedi. Adam ona: "Benim böyle yapmam için bu konuda imamım kim olacak?" diye sordu. Sehl dedi ki: "Senin bu konuda imamın ve rehberin İbrâhim (a.s.)'dir. Çünkü o da şöyle duâ etmişti: **"Ey Rabbım, ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster! Allah ona: Yoksa inanmıyor musun? demişti. İbrâhim de: Hayır inandım, fakat kalbimin mutmain olması için, dedi."**[1] Bunun ma'nâsı şudur: Nefsin mutmain olması için gözle görmesi gerekir. Çünkü nefsin karakterinde şüphe vardır. Nitekim İbrâhim peygamber de "nefsimin nasıl mutmain olduğunu bana göster, çünkü ben mü'minim." demişti. Nefis ancak görmekle mutmain olur. Velîler için de durum aynıdır. Allah onlara kerâmetler verir ki bu sâyede nefislerini te'dîb

1. el-Bakara, 2/260

etsinler, ahlâklarını güzelleştirsinler. Bu konuda nebîlerle velîler arasında fark vardır. Çünkü peygamberlere da'vetlerine huccet ve delil, Allah'ın birliğini ikrâra vesîle olsun diye mu'cize verilir.

3- Nebîlerle velîler arasındaki bir diğer fark da şudur: Nebîlerin mu'cizeleri artıp çoğaldıkça ma'neviyâtlarının kemâli de artar, kalblerinin değişkenliği azalıp sâbit olur. Nitekim Peygamberimiz'e bütün peygamberlere verilen mu'cizeler verilmiş ve onlardan fazla ve farklı olarak mi'râc, bir işâretle ayın ikiye ayrılması[2] ve parmaklarından su damlaması[3] gibi daha öncekilere verilmeyen mu'cizeler verilmişti.

Bunların açıklaması uzun gider. Bizim bunları anlatmaktan maksadımız şudur: Peygamberlerin mu'cizeleri arttıkça ma'nevî kemâl ve fazîletleri de artar. Kendilerine kerâmet verilen velîler ise kerâmetleri arttıkça vecd ve ürpermeleri artar. Kerâmetin kendileri için bir mekr-i ilâhî ve hîle olabileceğini, ayaklarını kaydırabileceğini ve Hakk katındaki menzillerinden düşürebileceğini düşünmeye vesîle olur.

III- VELÎLERİN KERÂMETLERİNİN DELÎLLERİ

Kerâmetin câiz oluşuna kitap ve sünnetten deliller vardır. Nitekim Allah Teâlâ Meryem"e hitâben: **"Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün."**[4] buyurur. Oysa ki Meryem peygamber değildi.

Hz. Peygamber (s.a.)'in *Râhib Cüreyc'in kıssasını*[5] naklettiği bir hadîs-i şerîfinde beşikteki bir çocuğun konuşması, ki Cüreyc peygamber olmadığı halde bu kendisine müyesser olmuştu.

Yine *"Mağara hadîsi"*[6] diye bilinen bir rivâyette geçen üç arkadaşın sığındıkları mağaranın önüne sel sularının getirdiği taşın, bunların duâları sâyesinde çekilmesi ve üç arkadaşın kurtulması.

Yine bir hadiste şöyle bir rivâyet vardır: Yolda öküzüyle giden bir adamın bir süre sonra öküzünün sırtına binmesi ve hayvanın kendisine: "Ey Allah'ın kulu biz, binilmek için değil; çiftlikte koşulmak için yaratıldık?"

2. Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfıkîn, 43
3. Buhârî, Vudû', 32; Müslim, Fezâil, 4, 5
4. Meryem, 19/25
5. Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Birr, 7, 8
6. Buhârî, Edeb, 5; Müslim, Zikir, 100; Ebû Dâvûd, Buyû', 28

demesi. Sahâbîler "Sübhânellah" diye hayretlerini ifâde edince Allah Rasûlü, orada bulunmamalarına rağmen: *"Ben, Ebû Bekir ve Ömer bu olayın olabilirliğine inanıyoruz"* buyurarak Ebû Bekir ve Ömer'i de şâhid tutmuştur. Hadiste öküze binen zâtın peygamber olduğuna dâir bir ifâde geçmemiştir[7].

Kurtla konuşan çobanın hikâyesini anlatan hadis de buna delildir. Bu çobanın da nebî olduğuna dâir bir haber yoktur.

Bir başka hadiste Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"Benim ümmetimin içinde muhaddes ve mükellemler vardır. Ömer b. Hattâb bunlardan biridir."*[8] Mükellemlik ve muhaddeslik (ilhâma mazhar olmak demektir.), bütün büdelâ, evliyâ ve sâlihlerin kerâmetleri içinde ma'nevî derecesi en yüksek olanıdır.

Hz. Ömer'in Medîne minberinde hutbe okurken söylediği *"Yâ Sâriye el-cebel!"*[9] sözünün Nihâvend sınırındaki ordugâhda savaş sırasında duyulması da bu türdendir.

Hadislerde Alî b. Ebî Tâlib (k.v.) ve Fâtıma (r.a.)'ya âid kerâmetler de vardır. Ashâb-ı kirâmdan pek çok kimseden bu konuda bir çok rivâyet nakledilir. Bunlardan biri de şu rivâyettir: *Üseyd b. Hudayr* ile *Attâb b. Beşîr*, karanlık bir gecede Allah Rasûlü'nün yanından çıkmışlar, birinin elindeki asâsının ucu, onlara yollarını bir kandil gibi aydınlatmıştı[10].

Ebû'd-Derdâ ve *Selmân* (r.a.)'ın yanında bir bakır kazan vardı. Bu bakır kazanın tesbîhini ikisi de duymuştu.

Alâ b. Hadramî'nin kıssası da bu konuya dâirdir. Allah Rasûlü bir gazâda onu elçi olarak göndermişti. Bulunduğu yerle gideceği yer arasında bir deniz vardı. Orayı geçmesi gerekiyordu. İsm-i A'zamla Allah'a duâ etti. Haberde geldiğine göre suyun üzerinden yürüyüp gitti. Aynı zâtın yırtıcı ve yabanî hayvanlarla karşılaştığında okuduğu bir duâ varmış.

Abdullah b. Ömer yırtıcı hayvanların korkusundan yolun üstünde durup bekleşen insanlara rastlamış ve yırtıcı hayvanları yoldan uzaklaştırıp demiş

7. Buhârî, Enbiyâ, 54
8. Buhârî, Fezâil, 16.
9. İbn Hacer, el-İsâbe, II, 3
10. Buhârî, Menâkıb, 25

ki: "Böyle şeyler ancak korkan insanlara musallat olur. Eğer insanoğlu, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmasa Allah ona korkacağı birşey musallat etmez." Benzer rivâyetler çoktur.

Bir başka hadis de şöyledir: *"Nice üstü başı tozlu, saçları dağınık, kılık kıyâfeti eski kişiler vardır ki, Allah adına yemin etseler, Allah yeminlerini kabûl eder. Berâ b. Âzib bunlardandır."* Kerâmetler içinde Allah adına yemin edip Allah'ın yeminini kabûl etmesinden daha sağlam birşey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ: **"Duâ edin, icâbet edeyim."**[11] buyurmuştur.

Tâbiîn neslinden de sahih senedlerle gelen kerâmet ve duâların kabûlüne dâir rivâyetler vardır. Biz bunların birazını bile zikredecek olsak söz uzar. Hepsini nasıl zikredebiliriz? Âlimler bu konudaki rivâyetleri toplayan eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerdeki hadislerde kerâmetleri anlatılan tabiîn neslinden ba'zıları şunlardır: Âmir b.Abdülkays, Hasan Basrî, Müslim b. Yesâr, Sâbit Bünânî, Sâlih Mürrî, Bekr b. Abdullah Müzenî, Üveys Karanî, Herim b. Hayyân, Ebû Müslim Havlânî, Sıla b. Eşyem, Rebî' b. Huseym, Dâvud Tâî, Mutarraf b. Abdullah b. Şıhhîr, Saîd b. Müseyyib, Atâ Sülemî vs. Bu zâtların hepsinden ve başkalarından kerâmetler, duâlarının kabûlüne dâir rivâyetler ve ehl-i rivâyet nezdinde sıhhatine karşı çıkılamıyacak ba'zı şeyler nakledilmiştir. Tâbiînden sonraki tabakadan da haklarında bu tür rivâyetler nakledilenler vardır. Meselâ Mâlik b. Dînâr, Ferkad Sahî, Utbe Gulâm, Habîb Acemî, Muhammed b. Vâsi', Râbia Adeviyye, Abdülvâhid b. Zeyd, Eyyûb Sahtiyânî ve bu asırda yaşayan diğerleri, bunlardandır. Aynı çağda yaşayan Eyyûb Sahtiyânî, Hammâd b. Zeyd, Süfyân Sevrî gibi güvenilir ba'zı âlim ve imamlar, bunlardan yapılan rivâyetleri sahih görüp nakletmişler ve bu âlimlerden bunlara karşı çıkan olmamıştır. Onlar dînî konularda bizim imamlarımızdır. Onların hudûd, ahkâm, helâl ve harâm konusundaki rivâyetleri bize göre sahih olduğundan görüşlerinden bir kısmını tasdik edip bir kısmını tasdik etmememiz nasıl câiz olabilir?

İlim ehlinden velîlerin kerâmetleri ile ilgili anlattığımız konulara benzeyen mes'eleleri ve bu ma'nâya dâir kendilerine zâhir olan şeyleri cem'etmiş kimseler gördüm. Bunlar bini aşkın hikâye ve haberi bir araya getirmişler. Bunların hepsinin birden yalan ve uydurma olduğunu söylemek nasıl mümkün olabilir? Eğer bunlardan sâdece biri doğru ise bu, hepsinin doğruluğu demektir. Çünkü hüküm bakımından azlık ve çokluk eşittir. Az olan şey doğrudur da, çok olan yanlıştır, demek mümkün değildir. Hz.

11. Gâfir, 40/60

Peygamber (s.a.)'den önceki dönemlerde meydana gelen bu tür olayları o devrin nebîsine bir ikrâm, Hz. Peygamber (s.a.)'in ashâbında meydana gelen olayları da Efendidimiz'e bir lütuf ve ikrâm olarak değerlendiren kimseler vardır. Bu iddiâ sâhiplerine denilir ki: Tâbiîn neslinden ve onların ardından kıyâmete kadar gelecek olanlardan sâdır olacak bu tür şeyleri de yine Sevgili Peygamberimiz'e bir ikrâm olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü o, nebîlerin en fazîletlisi olduğu gibi onun ümmeti de ümmetlerin en hayırlısıdır. Nitekim hiçbir peygambere âid bir mu'cize yoktur ki, onun benzeri, ya da daha iyisi Allah Rasûlü (s.a.)'nde bulunmasın. Hal böyle olunca diğer ümmetlere peygamberlerine ikram olmak üzere verilen kerâmetlerin Muhammed ümmetine verilmemiş olması imkânsızdır. Bununla birlikte **Ümmet-i Muhammed içinde kerâmet konusunu hâl, mertebe ve makam olarak görmeyen kişiler de vardır. Onlar bunu, Allah'ın sûfî kullarının ve velîlerinin yolları üzerine koyduğu bir çile ve bir imtihan olarak görürler. Kendilerinden böyle birşey zâhir olduğunda Allah nezdindeki makamlarından düşeceklerinden ve hayırlı işlerden uzaklaşacaklarından korkarlar. Böyle bir duruma güvenip bunu kendisine hâl olarak seçeni havâsstan saymazlar.** Biz bu konuyu açıklayacağımız bir babda bunları anlatacağız inşâallah. Bu kadarını zikretmekle kerâmetin cevâzını, bu ümmet için bunun câiz olmadığını savunların sözünün geçersiz olduğunu belirtmek istedik.

IV - HAVÂSSIN KERÂMET KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Sehl b. Abdullah'ın yanında kerâmetlerden söz edildi. O: "Mu'cize ve kerâmet vakti geçince bitip sona eren birşey değildir. En büyük kerâmet, nefsinin kötü ahlâkını iyi huylarla değiştirmektir." diye konuştu.

Bâyezîd Bistâmî şöyle demiştir: "Başlangıç hallerimde Hakk bana bir takım delil ve kerâmetler gösterirdi. Ben onlara iltifât etmezdim. Hakk Teâlâ beni bu tür şeylere müstağnî bir hâlde görünce bana ma'rifet yolunu açtı."

Bâyezîd'e: "Falan kişi bir gecede Mekke'ye gidiyor, diyorlar, ne dersin?" diye sordular. Şu karşılığı verdi: "Şeytan da, Allah'ın lâ'netine uğramış bir varlık olduğu halde, bir anda doğudan batıya ulaşıyor. Bunda şaşılacak ne var?" Tekrar: "Falan suyun üzerinde yürüyor" dediler. Ona da: "Balık da suda yüzüyor, kuş da havada uçuyor." diye karşılık verdi.

Bir başka rivâyette yine Bâyezîd'in şöyle söylediği nakledilir: "Bir

adam suyun üzerine seccâde serse, gökyüzüne bağdaş kurup otursa, şeriatın emir ve nehiy çizgisindeki tavrını görmedikçe ona aldanmayın."

Cüneyd de şöyle söyler: "Ma'nevî ni'metleri görüp onların tadına dalmak ve kerâmetlere aldanmak havâssın kalplerini perdeler."

İbn Sâlim babasından naklen şöyle anlatmıştı: Sehl'in sohbetlerine katılan Abdurrahman b. Ahmed isimli bir adam vardı. Bir gün Sehl'e dedi ki: "Yâ Ebâ Muhammed, ba'zan abdest alırken kolumdan dökülen suyun altın ve gümüş parçalarına dönüştüğünü görüyorum." Sehl şu karşılığı verdi: "Dostum, bilmez misin ki, çocuklar ağlaşınca onların eline oyalansınlar diye bir oyuncak verirler. Senin başına gelen hangi türdendir, dikkat et!"

Ca'fer Huldî bize Ebû Bekir Kettânî'den, Kettânî de mürîdlerinden Ebû'l-Ezher ve bir başkasından, onlar da Ebû Hamza'dan naklen şöyle anlatmışlardı: Halk bir kapının önünde onu açmak üzere birikmiş, fakat kapı açılmamış. Ebû Hamza halka: "Dağılın," demiş ve kilidi eline alıp hareket ettirip "Bunu açarsan sen açarsın." demiş ve kilit açılıvermiş.

Rivâyete göre Nûrî bir gece Dicle kenârına gelmiş ve kıyının iki ucunun kerâmet olarak birbirine bitiştiğini görmüş ve demiş ki: "İzzetine andolsun ki, ben bu nehirden kayıksız geçmem."

Bâyezîd Bistâmî anlatıyor: Üstâdım Ebû Ali Sindî yanıma geldi. Torbasını açtı ve içinde bulunan şeyleri önüme döktü, bir baktım ki, rengârenk mücevherler. Kendisine: "Bunlar nereden geldi?" diye sordum. O şu karşılığı verdi: "Şuradaki vâdîye uğramıştım. Orada kandil gibi parlayan birşey gördüm. Bunu da onun yanından aldım." Ben tekrar: "Vâdîye geldiğin zâman hâlin nasıldı?" diye sordum. "Daha önce içinde bulunduğum hâlden uzaklaşmıştım." diye başından geçen olayı anlattı. Bu sözün anlamı şuydu: Ebû Ali Sindî bir önceki hâlinden uzaklaştığı fetret döneminde mücevherlere takılıp kalıvermişti.

Remle'de Ahmed b. Ali Vecîhî bize yazdırmak sûretiyle Muhammed b. Yûsuf Bennâ'dan şunları nakletmişti: Ebû Türâb Nahşebî kerâmet sâhibi biriydi. Benim kendisiyle bir yıl süreyle yol arkadaşlığım oldu. Grubumuz bir ara kırk kişiye kadar ulaştı. Ebû Türâb'ın bu insanlara yararı dokunuyor, onlara yolda rehberlik ediyordu. Yolun yoruculuğu sebebiyle arkadaşlarımız hep geri döndüler, yanımızda zayıf bir gençten başka kimse kalmadı. Ebû Türâb: "Bu kadar adamın içinde en güçlüsü bu delikanlı imiş." diyordu. Bir kaç gün daha yürüdük. Nihâyet yiyecek birşeye ihtiyâç hissetmiştik ki Ebû

Türâb yoldan geri döndü. Bir süre sonra elinde bir muz salkımı ile geldi ve salkımı getirip önümüze koydu. Çölün ortasındaydık. Ebû Türâb bu gence getirdiği muzlardan yedirmek için çok uğraştı ama muvaffak olamadı. Biz bu sefer gence: "Niçin yemiyorsun?" diye sorduk. Şunları söyledi: "Ben Allah'a bilinen şeylere güvenmeyeceğime ve terkedeceğime dâir söz verdim. Şu anda sen benim ma'lûmum oldun. Senin böyle bir kerâmet göstermen; seni bana ma'lûm etti, gizliliğin kalmadı. Bundan sonra seninle arkadaşlık da etmeyeceğim." Ben, Ebû Türâb'a: "İstersen ben de ricâda bulunayım, istersen bırakayım" diye sordum. O bana: "Gönlüne nasıl geliyorsa öyle yap!" dedi.

İbn Sâlim bana şöyle anlatmıştı: İshâk b. Ahmed vefât ettiğinde Sehl b. Abdullah hücresine girmiş ve orada içinde iki şişe bulunan bir sepet bulmuştu. Şişelerden birinde kırmızı birşey, diğerinde sarı birşey vardı. Ayrıca yerde altın ve gümüş parçaları göze çarpıyordu. Babam bana bu parçaları Dicle nehrine atmamı, şişede bulunan maddelere de toprak karıştırmamı emretti. İshâk b. Ahmed borçlu ölmüştü. Bu yüzden babam, Sehl'e: "Şişelerde bulunanların ne olduğunu" sordu. Sehl: " Kırmızı şişede bulunan bir kaç miskâl bakır üzerine bir dirhem dökülse altına çevirir. Sarı şişede olan ise bir kaç miskâl bakır üzerine aynı şekilde bir dirhem dökülse gümüşe çevirir. Şu parçacıklar bu işin denemeledir." dedi. Babam kendisine: "Peki, onu bunu yapmaktan alakoyan nedir? Böyle yapsa da borcunu ödese olmaz mı?" diye sordu. Sehl de: "Îmanına zarar vermesinden korkmuştur." dedi.

Ben bunun üzerine İbn Sâlim'e: "Sehl b. Abdullah'ın bununla İshâk b. Ahmed'in borcunu ödeyivermesi, onları bozup atmasından daha iyi olmaz mıydı?" diye sordum. İbn Sâlim: "Sehl, kendi îmânını korumada ondan daha titizdi. Onu böyle birşey yapmaktan alıkoyan vera'dır. Çünkü bu sun'î altın, yetmiş sene sonra tekrar değişip eski hâline döner." diye cevap verdi.

Ebû Hafs veya bir başkası bir gün ihvânı ile otururken dağdan bir ceylân gelip yanlarına diz çöker. Ebû Hafs ağlamaya başlar. Ceylânı serbest bırakırlar. Ebû Hafs'a "niye ağladığı" sorulduğunda: "Siz etrâfıma toplaşıp oturunca gönlümden geçti ki, "bir koyunum olsa da kesip şunlara ikram etsem." Bu düşünce aklıma düşüp ceylân da yanımıza geliverince kendimi Fir'avn'a benzettim. Nitekim o da Allah'tan Nil nehrini kendisiyle birlikte akıtmasını istemiş, Allah da akıtmıştı. Bunun için ağladım, söylediğim sözün bağışlanmasını isteyerek ceylânı serbest bıraktım.

Şeyhlerden biri şöyle der: "Cebine birşey koymadığı hâlde elini cebine atıp istediğini çıkarabilene şaşılmaz. Fakat cebine birşey koyup elini attığında onu yerinde bulamadığında hâlinde değişiklik olmayana şaşılır."

İbn Atâ, Ebû'l-Hüseyn Nûrî'den naklen şöyle anlatıyor: Nefsimde kerâmet türü birşey vardı. Çocuklardan bir kamış aldım. İki kayık arasına durup: "İzzetine andolsun ki, eğer üç rıtl ağırlığında bir balık çıkmazsa kendimi suya atacağım. Biraz sonra üç rıtl ağırlığında bir balık çıktı. Bu olayla ilgili haber Cüneyd'e ulaşınca: "Aslında ona kendisini ısıracak zehirli bir yılan çıkmalıydı." demiş. Cüneyd'in sözünün ma'nâsı şudur: Ya'nî bir yılan çıkıp onu soksa dînî bakımdan bu ona daha az zararlı olurdu. Çünkü birincisinde büyük bir fitne, yılanın ısırmasında ise kendisini temizleme ve keffâret vardır.

Yahyâ b. Muâz der ki: Delil ve kerâmetten söz eden birini görünce bilesin ki, onun yolu abdâlların yoludur. Ni'met ve ihsânlardan söz eden birini görünce bilesin ki o da muhabbet ehlinin yolundadır. İkincisinin yolu birinciden üstündür. Zikirden bahseden ve anlattığı bu zikre bağlı kalan birini görünce de bilesin ki, onun yolu da ârifler yoludur. Onun derecesi ise bütün bu hâllerin hepsinden yukardadır.

V-SÂDIK MÜRİDLERİNE KERÂMET IZHÂR EDEN SÛFÎLER

Kendisinden okuduğum sırada Ca'fer Huldî, Cüneyd'den naklen bana şöyle anlatmıştı: Bir gün Seriy Sakatî'nin yanına vardım. Bana dedi ki: Seni hayrette bırakacak bir serçeden bahsedeyim. Evimizin önüne gelip konuyordu. Ben elime bir ekmek parçası alıp ufalıyodum. O da parmaklarımın arasında onları bulup yiyordu." Vaktâ ki bir keresinde bu serçe yine revâkın önüne indi. Ekmeği elimin içine ufaladım. Fakat serçe bu sefer daha önce olduğu gibi elime gelmedi. Benden neden çekinmiş olabileceğini düşündüm. Birdenbire baharatlı tuz yediğim hatırıma geldi. İçimden: "Bir daha kokulu tuz yemeye tevbe!" dedim. Kuş elime kondu ve, ekmek kırıntılarını yedi ve gitti.

Ebû Muhammed Murtaış anlatıyor: İbrâhim Havvâs'tan dinlemiştim. Çölde günlerce yolumu kaybetmiştim. Bir de baktım ki bana doğru gelen bir adam. Selâm verdi. Ben de selâmını aldım. Bana: "Yolunu mu kaybettin?" diye sordu. Ben: "Evet" deyince "Ben sana yol göstereyim mi?" dedi. Ben de "Evet" dedim. Önümde bir kaç adım yürüdükten sonra gözden kayboldu.

Bir baktım ki, caddedeyim. Bu şahısla görüştüğüm zamandan beri ne yolumu kaybediyorum, ne açlık hissediyorum, ne de susuzluk.

Ca'fer Huldî, Cüneyd'den naklediyor: Bir keresinde Ebû Hafs Nisâbûrî yanında Abdullah Ribâtî ve bir cemâat olduğu halde bize gelmişti. Yanlarında başı kel, az konuşan bir adam vardı. O adam bir gün Ebû Hafs'a: "Eskiler hakkında söylenmiş bir takım kerâmetler var. Bunlarla ilgili sende bir şey yok mu?" dedi. Ebû Hafs onu "Gel!" diye alıp demirciler çarşısına, büyük ve kızgın bir demirci fırınına götürdü. Fırının içinde büyük bir demir vardı. Ebû Hafs elini fırının içine soktu. Kızgın demiri eline alıp dışarı çıkardı ve elinde soğuttuktan sonra: "Bu kadarı yeter mi?" diye sordu.

Birisi Ca'fer'e Ebû Hafs'ın böyle birşey göstermesinin ne anlama geldiğini sorunca: "Ebû Hafs hâlini dâimâ kontrol altında tutmaya çalışan biriydi. Eğer böyle birşey ızhâr etmese hâlinin değişeceğinden endişe ediyordu. Bu yüzden kendisine bir merhamet olmak üzere hâlini korumak, îmânını artırmak için böyle özel bir ihsânda bulunulmuştur.

Rivâyete göre İbrâhim b. Şeybân şöyle anlatıyor: Delikanlılık günlerimde Ebû Abdullah Mağribî'nin sohbetlerine katılırdım. Bir gün beni su getirmek üzere bir pınara gönderdi. Pınarın başına yaklaştığımda suya doğru gelen vahşî bir hayvanla karşılaştım. Tam suya yakın dar bir yerde yanyana geldik. Kâh o beni sıkıştırıyordu, kâh ben onu. Nihâyet geçip ondan önce suya vardım.

Ahmed b. Muhammed Sülemî anlatıyor: Zünnûn'un yanına gitmiştim. Önünde altın bir tas, çevresinde de tüten bir buhur ve anber vardı. Bana: "Sen pâdişahların yanına bast hâllerinde iken girenlerdensin." dedi ve bir dirhem verdi. Ben de ondan birazını Belh şehrinde infâk ettim.

Rivâyete göre Zünnûn, çiğ arpayı geviş getiren hayvanlar gibi çiğneyerek yermiş.

Ebû Saîd Harrâz der ki: Benim Allah ile olan ilişkilerimde yemek konusu üç günde bir karnımı doyurmak şeklindeydi. Bir gün çöl yoluna çıktım. Üçgün geçti, hiçbir şey yemedim. Dördüncü gün olunca kendimde bir zayıflık hissettim ve oturdum. Bu sırada hâtiften şöyle bir nidâ duydum: "Yâ Ebâ Saîd, sebeblere sarılmayı mı tercih edersin, yoksa ma'nen güçlü olmayı mı?" Hemen kendime geldim ve dedim ki: "Ma'nen güçlü olmaktan başka birşey istemem?" Hemen içinde bulunduğum durumdan çıkıp kalktım

ve tam oniki gün hiçbir şey yemeden yürüdüm. Açlık sebebiyle hiçbir acı da hissetmedim.

Ebû Ömer Enmâtî anlatıyor: Üstâdımla birlikte çöl yolculuğuna çıkmıştık. Bir yağmura tutulduk. Yağmurun etkisinden korunmak üzere bir mescide girdik. Mescidin tavanında bir delik vardı. Ben ve şeyh, bunu ta'mir etmek üzere mescidin tavanına çıktık. Yanımızda duvarın üzerine koyacağımız bir kalas vardı. Kalas kısa gelmişti. Şeyh bana: "Ağacı uzat!" dedi. Ben de uzattım. Şeyh ağacın ucundan tutunca, duvarın bir ucundan diğerine kalas uzayıp tam yerleşiverdi.

Ömer isimli bir zât anlatıyor: Ben Hayr Nessâc'ın yanında iken bir adam geldi. Hayr Nessâc'a: "Yâ şeyh, ben dün senin pazarda iki dirheme bükülmüş ip sattığını gördüm. Ardına düşüp bu paraları kuşağının bir kenarından almak isterken çarpıldım, elim yumuk kaldı." dedi. Şeyh güldü ve eliyle eline doğru şöyle bir işârette bulununca yumuk el açıldı. Şeyh ona: "Hadi al o parayı geç git de çoluk çocuğuna birşeyler al! Bir daha böyle yapma!" dedi.

VI- HAVÂSSIN KERÂMET VE KERÂMETTEN ÖTE HÂLLERİ

Basra'da Talha Asâidî el-Basrî'den duymuştum. Sehl b. Abdullah'ın mürîdlerinden Makhâ'dan naklen anlatıyordu: Sehl b. Abdullah yetmiş gün yemek yemeden durabilirdi. Yemek yediği zaman zayıflar, yemediği zaman daha güçlü olurdu.

Ebû'l-Hâris Evlâsî anlatıyor: Otuz yıl süreyle dilim gönlümü dinledi. Sonra bana hâl oldu. Ondan sonda da tam otuz yıl gönlüm dilimi dinler oldu.

Ebû'l-Hüseyn Müzeyyin anlatıyor: Ebû Ubeyd Büsrî, Ramazan'ın ilk günü gelince evine kapanır ve hanımına dermiş ki: "Benim üzerime kapıyı kapa ve her akşam kapının deliğinden bir çörek bırakıver." Bayram sabahı hanımı içeriye girince odanın bir köşesine bırakılmış otuz ekmek görürmüş. Yiyip içmeden ve hiçbir rek'atı kaçırmadan bu kadar sabredebilmek doğrusu zor iş!

Rivâyete göre Ebû Bekir Muhammed b. Ali Kettânî der ki: "Bana hâinlik edecek hiçbir duyguyu kalbimde tutmam."

Ebû Hamza Sûfî anlatıyor: Yanıma Horasanlı biri geldi ve bana

"emn"den Allah'a güvenden sordu. Ben de: "Emn sâhibi kişi, bir yanında yastık; diğer yanında yırtıcı vahşî hayvan bulunsa, hangisine yaslanacağının ayırımını yapmaz." dedim. Horasanlı bana: "Bu bir ilim ve iddiâdır. Sen benim sorumun gerçek cevabını ver!" dedi, sustum. Ardından: "Ey bedbaht sen benden al cevâbını: Bu (emn ehli) kişi, batıdan doğuya doğru yola çıksa, doğu ile batı arasında gönlünde bir değişiklik olmaz." dedi. Ben kırk gün süreyle bu sözü anlayıncaya kadar ne yedim, ne içtim, ne de uyudum.

Bana Ebû Amr b. Ulvân anlatmıştı: Cüneyd'in sohbetlerine katılan gönlü uyanık bir genç vardı. Ba'zan insanların gönlünden geçenleri okurdu. Onun bu durumunu Cüneyd'e bildirdiler. Cüneyd kendisini çağırıp: "Seninle ilgili bana ulaştırılan haberin aslı nedir?" diye sordu. Genç: "Bilmem." dedi. Ardından da: "Senin kalbinde ne istediğine âid düşünceni kestirebilirim." dedi. Cüneyd: "Ben şimdi gönlümden birşeyler geçiriyorum, bil bakalım!" dedi. Delikanlı: "Sen şu anda şunları şunları düşünüyorsun!" dedi. Cüneyd: "Hayır" dedi. Genç tekrar: "Gönlünden birşeyler geçir." diye tam üç def'a söyledi. Cüneyd'in cevabı her def'asında: "Hayır" oluyordu. Delikanlı üçüncüsünde: "Vallahi garib şey, bana göre sen yalan söylemezsin. Ama ben de bildiğimden eminim, fakat sen her def'asında "Hayır" diyorsun?" dedi. Bu cevap üzerine Cüneyd güldü ve: "Evet kardeşim, sen birincide de, ikicide de, üçüncüde de bildin. Ancak ben seni içinde bulunduğun halde bir değişiklik olacak mı, diye denemek istedim." dedi.

Ca'fer Huldî, Cüneyd'den naklen şöyle anlatmıştı: Hâris Muhâsibî evime gelmişti. Evimde kendisine ikram etmeye uygun iyi birşey yoktu. Amcamın evine gittim. Oradan birşey alıp getirdim. Muhâsibî, getirilen yiyecekten bir lokma alıp ağzına koydu. Lokmayı ağzında dolaştırıp duruyor, bir türlü yutamıyordu. Ayağa kalktı ve dışarı çıktı. Ağzındaki lokmayı girişte ağzından çıkardı. Ben de arkasından koştum. Kendisine: "Lokmayı çiğneyip çiğneyip niye yutamadığını ve niçin çıkardığını" sordum. Dedi ki: "Evet oğulcağızım, Allah ile aramda helâl ve meşrû yoldan olmayan bir şeyi bana yutturmamak üzere bir işâret var. Ben seni memnun etmek için o lokmayı ağzıma koymana izin verdim. Fakat lokma, haram ya da şüpheli olunca bu işâret ve anlaşma yüzünden yutamadım ve kalkıp girişte ağzımdan çıkarmak zorunda kaldım."

Ebû Ca'fer Haddâd anlatıyor: Ebû Türâb Nahşebî çölde bize rehberlik ediyordu. Ben bir su birikintisinin başında oturuyordum. Onaltı günden beri hiçbir şey yiyip içmemiştim. Su birikintisinin yanında oturduğum halde oradan su içmedim. Ebû Türâb bana: "Niye burada oturuyorsun?" diye

sordu. Ben de: "Ben yakîn ile ilim arasında orta noktadayım. Hangisinin galip geleceğini bekliyorum, hangisi üstün gelirse onunla olacağım." dedim. O da: "O zaman senin durumun ortaya çıkacak sonuca bağlı?" dedi.

Ebû Abdullah Husrî anlatıyor: Sûfîlerden yedi yıl süreyle ekmek yememiş bir adam tanırım. Yine yedi yıl süreyle su içmemiş bir adam daha tanırım. Elini şüpheli bir yemeğe uzattığından eli kurumuş bir adam daha bilirim.

Ca'fer Mubarka' der ki: "Otuz yıldan beri, tutamam ve dilimle söylediğim sebebiyle yalancı olurum korkusuyla Allah adına bir söz vermiyorum."

Ebû Bekir Zekkâk der ki: İsmâil Sülemî ile yolculuğumuz oldu. O bir gün dağın başından düştü ve baldır kemiği kırıldı. Biz üzülüp ağlaştık. Bize dedi ki: "Size ne oluyor? Niye üzülüyorsunuz? O bir toprak parçasından yaratılmış bir bacak. Ezilecek olursa ovalarız, geçer."

Bu tür hikâyeler pek çoktur. Biz onların çoğunu anlatmadık. Bunların ekserisi, ma'nâları güzel kerâmet rivâyetleridir. Anlayan idrâk sâhiplerine bu kadarı yeter.

ONİKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF KAVRAMLARI

TASAVVUF KAVRAMLARI

I- SÛFÎLERİN KULLANDIKLARI BA'ZI KAVRAMLAR

Sûfîlerin kullandıkları kavramlardan ba'zıları topluca şunlardır:

Hakk, Hakk ile, Hakk için; O'ndan, O'nunla, O'nun için; Hâl; Makam; Mekân; Vakit; Bâdî; Bâdih; Vârid; Hâtır; Vâkı'; Kâdih; Ârız; Kabz ve bast; Gaybet ve huzûr; Sahv ve sekr; Safvü'l-vecd; Hücûm; Galebât; Fenâ ve bakâ; Mübtedî, Mürîd ve murâd; Vecd, Tevâcüd ve tesâkür; Me'hûz ve müsteleb; Dehşet, Hayret ve tahayyür; Tavâli'; Tavârik; Keşf ve müşâhede; Levâih ve levâmi'; Hakk, hukuk, tahkîk tahakkuk, hakîkat ve hakâik; Husûs ve husûsu'l-husûs; İşâret ve îmâ; Remz; Safâ ve safâu's-safâ; Zevâid; Fevâid; Şâhid ve meşhûd; Mevcûd; Mefkûd; Ma'dûm; Cem' ve tefrika; Şath; Savl; Zihâb ve zihâbu'z-zihâb; Nefs; Hiss; Tevhîdü'l-âmme; Tevhîdü'l-hâss; Tecrîd ve tefrîd; Hemm-i müferred; Sırr-i mücerred; İsm; Resm; Vesm Muhâdese; Münâcât; Müsâmere; Rü'yetü'l-kulûb; Ravh ve teravvuh; Na't ve sıfat; Zât; Hıcâb; Da'vâ; İhtiyâr; Belâ; Lisân; Sırr; Akd; Lâhz; Mahv; Mahk; Eser; Kevn; Bevn; Vasl ve fasl; Asl ve fer'; Tams; Rems-Dems; Sebeb; Nisbet; Sâhib-i kalb; Rabb-i hâl; Sâhib-i makâm; Bilâ-nefs; Sâhib-i işâret; Ene bilâ-ene; Nahnü bilâ-nahnü; Ente ente, Ene ene; Ente ene, Ene ente; Hüve bilâ-hüve; Kat'u'l-alâik; Bâdî bilâ-bâdî; Tecellî; Tehallî; Tahallî; İllet; Ezel-ebed; Emed-Müsermed; Bahr bilâ-şâti'; Müseyyer; Telvîn; Bezlu'l-mühec; Telef; Lece'; İnziâc; Cezbu'l-ervâh; Vatar; Vatan; Şürûd; Kusûd; Istınâ'; Istıfâ'; Mesh; Lâtîfe; İmtihân; Hades; Külliyye; Telbîs; Şirb; Zevk; Ayn; Istılâm; Hürriyyet; Reyn; Gayn; Vesâit.

II. TASAVVUF KAVRAMLARININ AÇIKLAMALARI

1. Hakk, Hakk ile, Hakk için: Hakk'tan maksad Allah'dır. Ebû Sâlih **Tefsiri**'nde **"Eğer Hakk onların kötü arzusuna uysaydı"**[1] âyetindeki "Hakk"ın Allah demek olduğunu söylemiştir.

Ebû Said Harrâz der ki: "Hakk'a, Hakk ile, Hakk için bağlanmış kul, Allah'a, Allah ile Allah için bağlanmış kul demektir." Aynı şekilde "O'ndan, O'nunla, O'nun için" ifâdeleri "Allah'tan, Allah ile, Allah için" anlamınadır. Bazen kulun kesbiyle olan birşey kasdedildiği yerde de bu ifadeler kullanılır. Nitekim Bâyezid der ki: "Bana Ebû Ali Sindî şöyle demişti: "Ben, benden, benimle, benim için bir halde idim. Sonra O'ndan, O'nunla , O'nun için bir hâle dönüştüm." Bu sözün anlamı kul, kendi işlerine bakar ve o işleri nefsine izâfe eder. Ne zaman ki kalbinde ma'rifet nurları üstün gelir, bütün herşeyi Allah'tan, Allah ile kaim, Allah ile bilinen ve Allah'a döner olarak görür ve bilir.

2. Hâl: Kula bir anda gelen, kalbe rızâ, tefviz ve benzeri vasıfları getirip yerleştiren durumdur. Kul o anda hâlinde ve vaktinde safvete erişmiş olur. Ama bu hal bir süre sonra zâil olur (dâimî değildir). Bu anlattığımız Cüneyd'in görüşüdür. Başka bir görüşe göre hâl, zikir sâfiyetinden oluşup kalbe yerleşen ve kaybolmayan bir durumdur. Eğer kaybolacak olursa hâl olmaz.

3. Makam: Sabır ve tevekkül ehlinin makamları gibi kul ile beraber bulunan ma'nevî bir durumdur. Kulun zâhir ve bâtınıyla muâmele ve mücâhede sırasında içinde bulunduğu makamdır. Kul bir makamın gereklerini yerine getirip diğer bir makama geçinceye kadar o, onun makamıdır. Bu hususu makamlar ve hâller bahsinde anlatmıştım.

4. Mekân: Kemal, temkin ve nihâyât ehline âid bir durumdur.Kul bütün ma'nâlarında (hâl ve makamlarında) kemâle erince, onun için mekân hâsıl olmuş olur. Böylesi artık makamları ve hâlleri aşmış mekân sâhibi olmuş sayılır. Sûfîlerden biri şöyle der:

Senin mekânın, benim kalbimin tamamıdır,
Kalbimde senden başkasına yer yoktur.

5. Müşâhede: Mudânât (yakınlaşma) ve muhâdara (hazır bulunma) anlamlarınadır. Mükâşefe ve müşâhede, anlam itibarıyla birbirine yakındır.

1. el-Mü'minûn, 23/71

Ancak mükâşefe daha kapsamlı bir anlam taşır. Amr b. Osman Mekkî şöyle der: "Müşâhedenin başlangıcında huzûr hâli sâyesinde gayb örtüsü dışına taşmadan yakin hâli artıp yükselir. Bu da gaybların gizlediği şeye kalbin devamlı muhâdara hâlinde bağlı kalmasıyla olur." Nitekim Allah Teâlâ: **"Muhakkak bunda kalbi olan için veya hazır bulunup dinleyen için bir öğüt vardır."**[2] buyurmaktadır. Ayetteki "şehîd" kelimesi hâzır ma'nâsınadır.

6. Levâih: Ma'nevî yükselişin artması ve bir hâlden daha yüksek bir hâle geçiş sırasında zâhirî sırlarda beliren durumdur. Cüneyd der ki: "Dostları tarafından kendilerine kısa ve özlü yol gösterilip münâcât üzere durdurulan ve da'veti alarak sür'atle ona uymaya gönlünde bir hareket meydana getirilenler kurtuluşa ermiştir." Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın **"Rabbınız tarafından bağışlanmak için yarışın"**[3] emrini duyunca akıllar güzel bir yönelişle Allah yanındaki i'tibarlarını sağlamak için harekete geçer.

7. Levâmi': Levâih'a yakın bir ma'nâsı vardır. Bu kelime "şimşek parıltısı" anlamına gelen *"levâmiu'l-berk"*ten gelir. Bulutta şimşek çakınca susuz olan herşey yağmur ister. Amr b. Osman Mekkî der ki: "Allah Teâlâ, temiz kalplere peşpeşe çakan şimşek parıltıları misâli ilhâm gönderir. Böylece Hakk, velî kullarının kalplerine, gayba îmân ve tasdik hususunda gönüllerin inandığı şeyin esâs ve özünü şüphesiz olarak ızhâr eder. Kalplere zâhir olan bu parıltılar, ilâhî nûrun fazlalığından gizli kalmış, açığa çıkamamıştır. Ta ki bu sûretle nefisler de bu nurla ilgili bir tevehhüme kapılmasınlar. Eğer nefisler böyle bir vehme kapılacak olursa o nur kesilir.Nitekim bir şâir şöyle demiştir:

Hırslı kişi serâbın aldatıcı parıltılarına aldanıverir.

8. Hakk: Allah demektir. Cenâb-ı Hakk âyet-i kerîmede: **"Allah apaçık bir Hakk'tır"**[4] buyurur.

9. Hukuk: Haller, makamlar, ma'rifetler, kasdlar (sâliki faaliyete sevkeden samîmî) irâdeler, muâmeleler ve ibâdetlerdir. Tayâlisî Râzî der ki: "Hakklar ortaya çıkınca nefsin hazları kaybolur. Hazlar ortaya çıkıp egemen olunca hakklar kaybolur. Huzûz insanın ve nefsin hazları; ya'ni pay ve

2. Kaf, 50/37
3. Alü İmrân, 3/127
4. en-Nûr, 24/25

hisseleridir. Huzûz ile hukuk bir araya gelmez. Çünkü ikisi bir araya gelemiyecek zıdlardır."

10. Tahkîk: Kulun hakîkatı bulması ve Hakk'a ermesi için olanca gücüyle çabalamasıdır. Zünnûn Mısrî der ki: "Karşılıştığım hikmet ehli birine şöyle sordum: "Niçin dar ve meşakkatli bir yola girme hususunda tereddüd edilir?" O hikmet ehli zat: "Kalplerin tahkîka ve tasdîka erme hususundaki zayıflığından" diye cevap verdi.

11. Tahakkuk: Tahkikla aynı anlamdadır. Aralarındaki ilişki, "ta'lîm ile taallüm" arasındaki ilişkiye benzer.

12. Hakîkat: Çoğulu "hakaik"tır. Hakîkat kalbin kendisine îman ettiği zâtın huzûrunda bulunmada sebât etmesidir. Eğer kalplere îman ettiği şey (Allah) hakkında bir şekk ve şüphe girer ve neticede kalpler her an Allah'ın huzûrunda hâzır ve nâzır olduğu duygusunda olmazsa, îman bâtıl olur. Bu husus, Nebî (s.a.)'in Hârise için söylediği şu söze benzer: *"Her hakkın bir hakîkatı vardır. Senin îmânının hakîkatı nedir?"* Hârise de bu Peygamber sorusuna şu cevabı vermişti: *"Nefsim dünyadan geçti. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki Rabbımın arşını açıkça görüyor gibiyim."*[5] Hârise "*keennî* " ta'biri ile kalbî müşâhedesini ve kalbinin her an hâzır olarak Allah'a bağlandığını, neticede gözüyle görür bir şühûda erdiğini ifâde etmektedir.

13. Husûs: Husûs ehli, hakîkatleri, halleri ve makamları Allah'ın kendilerine tahsis ettiği mü'min zümredir.

14. Husûsu'l-husûs: Tefrid ve tecrid ehlidir. Bunlar hâlleri ve makamları aşmış sülûk ehli olup kurtuluş yollarını kat'edenlerdir. Cenab-ı Hak ayet-i kerimede: **"Onlardan orta yolda giden ve hayırlarda öne geçenler vardır."**[6] buyurmaktadır. Ayetteki *"Muktesıd"* husûs ehli, *"Sâbık"* ise husûsu'l-husûs ehlidir. Anlatıldığına göre Şiblî şöyle demiştir: Cüneyd bana: "Ey Ebâ Bekir, ayette genel ma'nâda geçen husûsu'l-husûs'un anlamı hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Sonra: "Husûsu'l-husûs (âyette) kendisine îmâ edildiği sıfatta umûmîdir." dedi.

15. İşâret: Ma'nâsı lâtif olduğundan sözle açıklanması, konuşan tarafından gizli tutulan şeydir. Ebû Ali Rûzbârî der ki: "Bizim ilmimiz işâret ilmidir. Söze dönüşürse gizli kalır."

5. Ebû Nuaym, Hılyetü'l-evliyâ, X, 273; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, I, 57.
6. Fatır, 35/32

16. Îmâ: Bir organ hareketiyle işârettir. Cüneyd der ki: "İbnü'l-Kerenbî'nin yanında oturdum. Başımla yere imâ ettim, dedi ki: (Kasdettiğin ma'nâ) uzaktır. Sonra başımla göğe ima ettim veya göğü gösterdim, yine (kasdettiğin ma'nâ) uzaktır." dedi. Şiblî der ki: "Kim Allah'a (mekân izâfe ederek) îmâ ederse put-perest olur. Çünkü îmâ ancak putlara yapılır. Onlar için doğru olur." Nitekim Şair der ki:

Ben göz kapaklarıyla gözlere îmâ noksanlığı olan biriyle karşılaşınca
Dehşete düşüyorum, hareket ve sükûndan kendimi soyutluyorum.

17. Remz: Sözün zâhirinin altında yatan, ehlinden başka kimsenin anlayamadığı gizli ma'nâdır. Kannâd der ki: "Konuştukları zaman onların remiz ve mazmûnları seni hayrete düşürür. Eğer bir de susacak olurlarsa sen o remizlere nasıl ulaşacaksın?"

Sûfîlerden bir başkası da şöyle der: "Kim şeyhlerimizin remizlerine vâkıf olmak istiyorsa onların yazışmalarına ve mektuplarına baksın.Onların remizleri buralardadır. Yoksa tasnif ettikleri eserlerde değil."

18. Safâ: Kulun karışık fikirlerden, huylardan ve hakikatlerin zuhûru sırasında fiilini görmekten kurtulmasıdır. Cerîrî der ki: "Safâ hâlinde iken safâyı düşünmek nefsin saf olmayıp karışık olduğunu ve kişinin fiilini görmekten kurtulamadığını gösterir."

İbn Atâ da şöyle söyler: "Kulluk safâsına aldanmayınız. Muhakkak ki bu aldanmada Allah'ın rablığını unutma vardır. Çünkü kulluk safâsına âid bir duygu, nefs bulanıklığı ve kendi fiilini görmek demektir."

Kettânî'ye "safâ" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Kötü vasıflardan sıyrılmaktır. "Safâ'nın safâsı" makam ve hâllerden kopup nihâî noktalara varmaktır."

19. Safâu's-safâ: İlletsiz olarak Allah'a ittisal üzere Hakk'ın Hakk ile müşâhede edilmesi sonucu hâdis olan şeyleri yani mahlûkâtı gönüllerden çıkarmaktır. Şâir derki:

Onun safvetinde safânın safâsı iz'ân (boyun eğiş)tir,
Mükevvenât; oluş âleminde onun safâsı iykan (kesin biliş)tir.
Kim bunları ayırırsa ayırdığı şeyi açıkça açıklamış olur,
Bu onun vecdinin hakikatidir.Bunun üstünde bir açıklama var mı?

20. Zevâid: Gayba îmânın ve yakînin artmasıdır. İman ve yakîn arttıkça

hallerde, makamlarda, irâdelerde ve muâmelelerdeki sıdk ve ihlâs da artar. Amr b. Osman Mekkî der ki: "Huzûr-ı ilâhîde gayb perdesinin gizlediği şeylerden kalp örtülerinin açılmasıyla keşf nurları yayıldığından buna "zevâidü'l-yakîn" denir."

21. Fevâid: Muâmele ehli olanlara anlayışlarının artması için Hakk'ın ihsân ettiği lütuflardır. Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Fevâidi gece karanlığında vârid olur gördüm."

22. Şâhid: Senden gizli olanı sana gösteren şeydir. Ya'ni kendi varlığı için senin kalbini hazırlar. Şair der ki:

Herşeyde O'nun bir olduğunu gösteren bir şâhid vardır.

Şâhid aynı zamanda hâzır anlamındadır. Cüneyd'e "şâhid" sorulduğunda şu cevâbı verdi: "Senin sırrında ve içinde bulunan Hakk'tır. Sırrını ve içini bilir."

23. Meşhûd: Şâhidin gösterdiği şey meşhûddur. Ebû Bekir Vâsıtî der ki: Şâhid Hakk'tır, meşhûd mükevvenât âlemidir. Nitekim Cenâb-ı Hakk **"Şâhid ve meşhûd'a andolsun"**[7] buyurur.

24. Mevcûd ve mefkud: İki zıd isimdir. Mevcûd, yokluk meydanından varlık meydanına çıkan şeydir. Mefkud da varlık meydanından yokluk meydanına düşen şeydir. Zünnûn der ki: "Varolan kul için, bir hatırlatmadan ibâret olan mefkuda üzülme!"

25. Ma'dûm: Varlığı mümkin ve mevcûd olmayan şeydir. Sen vücûdu (varlığı) mümkin olan birşeyi kaybettiğinde o, mefkuddur (kayıptır), ma'dûm (yokluğa gitmiş) değildir.

Ma'rifet ehlinden biri şöyle demiştir: "Âlem iki adem arasında bulunur. Çünkü âlem yokluk (yok) iken mevcûd (var) oldu. Yine ileride tekrar ademe dönecektir. Ârif, mevcûdu ancak adem (yokluk) ile tanır. kendi yokluğunu görmekle de yaratıcısının birliğini bilir."

26. Cem': Yaratıkları ve kâinâtı dikkate almaksızın Hakk ile irtibat kurmayı anlatan mücmel bir lâfızdır. Kâinat ve yaratıkların kendi başlarına var olması mümkün değildir. Çünkü kâinat da, varlıklar da iki yanı adem olan bir varlığa sahiptir.

---

7. el-Bürûc, 85/3

27. Tefrika: Kâinat ve varlıklara işâret eden husûsları anlatan mücmel bir lâfızdır. Cem' ve tefrika biri diğerinden müstağnî olmayan iki asıldır. Cem'i olmayan bir tefrikadan bahseden, Bârî Teâlâ'yı inkâr etmiş olur. Tefrikaya yer vermeyen bir cem' hâlinden söz eden de Kadir-i mutlak Allah'ın kudretini inkâra düşer. Bu ikisini birden kabul eden ise gerçek tevhid ehli olur. Nitekim şair der ki:

Kâh O'nunla cem'e erdim, kâh kendimi fark ettim,
Vuslat birlik; ikilem ve kesretin zuhûru, tefrikadır.

28. Gaybet: Hakk'ı müşâhede ve huzûr hâli sebebiyle kulun zâhirinde bir değişiklik olmaksızın kalbin halkı müşâhededen geçmesidir.

29. Gaşyet: Kulun kalbindeki vâridât sebebiyle gaybet hâline geçmesi ve bu hâlin dışardan farkedilebilmesidir.

30. Huzûr: Kulun gözüyle Hak Teâlâ'yı açıkca görememesi; fakat yakin berrâklığı (sâfiyet) sebebiyle kalben kendisiyle beraber olmasıdır. Her ne kadar O, kuldan gaib olsa da kulun kendisini O'nun huzûrunda hissetmesidir. Nitekim bir şair şöyle demiştir:

Efendim benden gaib olsan da yanımda (hâzır) gibisin.

Nûrî de der ki:

Ben gaybete erince O zâhir olur.
O zahir olunca ben gaybete ererim.

31. Sahv ve sekr: Ma'nâsı gaybet ve huzûra yakın iki kelimedir. Ancak sahv (ayık olma) ve sekr, sarhoşluk gaybet ve huzûrdan daha kapsamlı ve üstündür. Bu konuda sûfîlerden biri şöyle demiştir:

Benim iki hâlim var biri sahv, öbürü sekr,
Ben devamlı bazan sahvda, bazan sekrdeyim.
Sahvın hüzün îcâdı sana yeterlidir,
Sekr nasıl bir haldir ki daha büyüktür?
Ben hevayı reddettim, çünkü heva,
Senin gözlerini benim gözüm yaptı.
Senden başkasına baktığım zaman,
Gece uyukusundaki rüya gibi görüyorum.

Sekr ile gaşyet arasındaki fark, sekrin tabiattan neş'et etmemiş olması

sebebiyle vürûdu sırasında tabiat ve duyuların değişmemesidir. Gaşyetin gelişi insan tabiatıyla karışık olduğundan onun vürudu sırasında tabiat ve duyular değişir ve abdesti bozar. Gaşyet devamlı değildir, sekr ise devamlıdır.

Huzûr ve sahv arasındaki farka gelince sahv sonradan olma (hâdis)dır, huzûr ise devamlıdır.

32. Safvu'l-vecd: Oluşmasında kendisi dışındaki etkenlerle karşı karşıya kalmadan meydana gelen vecddir. Nitekim bir şâir şöyle der:

Safvu'l-vecd tahakkuk ettikten sonra bize daha ne gerekir?
Üzerimizde yaptıklarımızı haber veren bir murâkıb var.

33. Hücûm ve galebât: Anlamları birbirine yakın iki lâfızdır. Ancak hücûm, üstünlük sâhibinin fiilidir. Bir şeye rağbetin güçlü olduğu sırada olur. Matlûb'u taleb ânında çokça işâretler zâhir (lâih) olunca tâlibin rağbetinin güçlülüğü ölçüsünde nefs ve heva çağrılarından kurtulmayı sağlar. Sâlik matlûbunu bir denizin ötesinde bilse hemen yüzmeye başlar. Çölde olduğunu ve orada kendisini yakacak bir ateşin bulunduğunu bilse bütün gücünü harcayarak son derece istekle ona gitmek ister. Ulaşması, ya da ulaşamaması pek önemli değildir. Hücûm ve galebenin ma'nâsı budur.

34. Fenâ ve bakâ: Daha önce ilgili bölümde anlattığım gibi fenâ, nefsin kötü sıfatlarının yok olmasıdır. Meydana gelen hâle teslim olmak veya ona engel olmaya çalışmamaktır. Bakâ kulun bu duyguyla kalmasıdır. Fenâ kulun fiillerinde kendisinin Allah ile kaim olduğunu idrak ederek kendini görmekten fânî olmasıdır. Bakâ kulun Allah için Allah ile kaim olmasından önce Allah için kıyamında yine Allah ile kaim olduğu duygusuyla baki kalmasıdır.

35. Mübtedî: Allah'a yönelenlerin yollarına girmek için sağlam bir başlangıç yapan, onların âdâbına uymaya çalışan, başlangıç hâlini bilen ve başından nihâyetine kadar kendisine yol gösterecek kimselerin söylediklerini kabûle ve hizmete kendini hazırlayan kimsedir.

36. Mürîd: Başlangıç hâli sağlam, Allah'a yönelenlerin arasına katılan, mürîdliğinin sıhhatine sâdıkların gönülden şâhidlik ettiği henüz hâl ve makamlara ulaşmamış kimsedir. Mürîd, irâdesiyle seyr yoluna girendir.

37. Murâd: Nihâyât makamına ulaşmış ve kendisinde irâde kalmamış, ahvâl, makamat, makâsıd ve irâdâttan dem vuran ârif kişidir. O murâddır,

irâde edilecek onunla murâd edilir. Allah'ın murâd ettiğinden başkasını murâd etmez.

38. Vecd: Kalblerin kaybolan zikir safvetine kavuşuvermesi sonucu doğan bir haldir.

39. Tevâcüd ve tesâkür: Ma'nâları birbirine yakın iki lâfızdır. Kulun vecd ve sekr çağrısı sûretiyle kendi gayretiyle karışık olarak ulaştığı bir hâldir. Bu hâldeki kul, vecd ve sekr ehlinden sâdık kişilere benzeme kaygısı içinde bulunur.

40. Vakt: Geçmiş *(mâzî)* ile gelecek *(istikbâl)* arasındaki zaman birimidir. Cüneyd der ki: "Vakit değerli bir şeydir. Bir geçti mi bir daha geri gelmez." Ya'nî geçmişteki ile gelecekteki arasında kalan nefes ve vakittir. Şayed vakti Allah'ın zikrinden gafletle geçirecek olursan bir daha onu ebediyyen yakalayamazsın."

41. Bâdî: Kulun hâline göre belli zamanlarda kalbine zâhir olan tecellîlerdir. Hakk'ın tecellîsi zuhûr edince her türlü tecellîyi yok eder. İbrahim Havvas der ki: "Eğer kulun kalbinde Hakk tecellî etmeye başlarsa O'nun dışındaki herşey yok olup gider."

42. Vârid: Tecellî *(bâdî)*den sonra kalbe gelen ve onu kaplayan bir hâldir. Bâdîde insanın fiilinin etkisi varsa da vâridde yoktur. Çünkü bâdî, vâridin başlangıcıdır. Nitekim Zünnûn Mısrî der ki: "Hakk'tan gelen vârid kalbi titretir."

43. Hâtır: Başlangıcı olmaksızın sırrın harekete geçirilmesidir. Bir hâtır *(tecellî)* kalbe dolmaya başlayınca sâbit durmaz, biri gelir biri gider.

44. Vâkı': Bir başka vâkı (tecellî)'nin doğmasıyla zâil olmayan hal. Ebu't-Tayyib Şirâzî'den şöyle duymuştum: "Şeyhlerimden birine bir mes'ele sormuştum. O da bana bu suâlin cevabının gönlüne doğmasını *(vâkı')* umarım." demişti.

Hayr Nessâc'ın yanına vardığında Cüneyd şöyle demişti: "Keşke hatırına ilk geldiği anda yanıma çıkmış olsaydın." Nessâc'ın gönlüne (hâtır) Cüneyd"in evinin kapısı önüne geldiği düşüncesi düştü. O bu düşünceyi def'etmek için bir kaç kez uğraştı. Nihayet dışarı çıkınca Cüneyd'le karşılaştı. Cüneyd ona hâtırından geçen bu düşünceyi sezdiğini ifade eder tarzda yukarıdaki sözleri söyledi. Nitekim denilmiştir ki: "Gönle doğan (hâtır)ın sağlam olanı ilkidir." Ya'nî gönle ilk doğandır. Hâtırın sırlarda

ortaya çıkışında kula âid bir nisbet bulunmaz. Ayrıca hâtır sırları kaplayan bir güçtür.

45. Kâdih: Hâtıra yakın bir ma'nâsı vardır. Ancak hâtır yakaza ehlinin kalplerine âid bir özellik, kâdih ise ehl-i gafletin kalplerine aid bir keyfiyettir. Kalpten gaflet bulutları dağılınca onun yerini zikir alır. "Kâdih" lâfzı ateş tutuşturmak anlamına gelen "kadeha" fiilinden alınmıştır. Nitekim çakmakla ateş tutuşturana da "kâdih" denir. Sûfîlerden biri "kadih insana beşeriyet sıfatının yerleştiği gibi yerleşmiş bir sıfat değildir" demiştir.

46. Ârız: Kalplere ve sırlara, düşmanın (şeytanın), nefsin ve hevânın attığı duygudur. Düşman (şeytan), nefs ve hevânın ilka ettiği herşey, ârızdır. Çünkü Allah Teâlâ velî kullarının kalplerine düşmanlarının ulaşabileceği ârız halinden başka yol bırakmamıştır. Kâdih, hâtır, bâdî ve vârid ona benzemez, düşmanlar (nefs ve şeytan) bu yollarla kişiye ulaşamaz. Nitekim bir şâir der ki:

Maddi şeyler bütünüyle kalbime hücûm ediyor,
Gizlisi ile âşikârı ile onu sarsıyor.

47. Kabz ve bast: Ma'rifet ehlinin değerli iki hâlidir. Hakk onları kabza erdirince kıvama ermekten, yeme, içme ve konuşma gibi bazı mubahlardan alıkor. Basta erdirince ise kendisine bu fiillerle meşguliyeti geri verir ve Hakk Teâlâ onları bu konuda çekip çevirir eder. Kabz, ma'rifetten başka bir fazlı olmayan ârifin hâlidir. Bast ise Hakk'ın genişlik verdiği, halkın kendisinin edebiyle edeblenmesi için hıfzı altına aldığı ârifin sıfatıdır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Allah daraltır da *(kabz)*, genişletir de *(bast)*. O'na döndürüleceksiniz."**[8] Cüneyd Bağdâdî kabz ve bastın ma'nâsı; ya'ni havf ve recâ hakkında der ki: "Recâ tâatı çokça yapmak, havf ma'rifetten elini eteğini çekmektir. " Nitekim kabz hâlinde bulunan ârifin durumu ile bast hâlinde bulunan ârifin durumu hakkında bir şâir şöyle der:

Ortaya çıktığı zaman anlaşılan arifler
Üçtür, ondan sonrası kandırılmış ruhlardır.
Hakk'ın lütuflarını bilen ârif kişi için yoktur:
"O'ndan başkası ve O'ndan başkasına âid bir nefes."
Melik (Allah)'ın dostluğuna âgâh olan ârif itiraf
Eder ki vecd kendisini sabah aydınlığına teşvik eder.
Arif vardır örf ve âdeti kaybetmiş, ondan geçmiştir.

8. el-Bakara, 2/245

Gönüllerinde kötülük dürülü olan onlardan kaçar.
Hatta onlar tevâzu sâyesinde zorluğu yok ederler.
Onların konuşma ve dilsizlik sıfatları uçup gitmişti.
Hakk onlara bir başkası ile icâbet etmiştir,
O'ndan onlara gizli bir takım sırlar gelmektedir.

Şiirde âriflerin üç grup olduğu belirtilmektedir. Bunlardan bir grubu kendilerinde âriflere âid bir nefes taşımazlar. İkincisi vecdlerinin kendilerini Hakk'ın koruması altına girmeye teşvik ettiği gruptur. Üçüncü grup ise gözlerinde örf ve âdetin kaybolduğu; nezdlerinde susmak ve konuşmak müsâvî olan bir gruptur. Bunlar diğer konularda da inâyet-i Hakk ile hareket ederler. Sustuklarında Allah için susarlar. Konuştuklarında da Allah için konuşup O'ndan geleni söylerler.

Gaybet, huzûr, sahv, sekr, vecd, hücûm, galebât, fenâ ve bakânın hepsi, zikir ve Hakk'ı ta'zim ile tahkîka ermiş kalb ehlinin hâlleri cümlesindendir.

48. Me'hûz ve müsteleb: Aynı ma'nâya iki lâfızdır. Ancak me'hûz diğerinden daha üstün ve kapsamlıdır. Me'hûz denilen kişiler şu hadis-i şerifte anlatılanlardır. Hz. Peygamber buyurur: "*İnsanlar kendilerini sarhoş sanırlar, halbuki onlar sarhoş değillerdir. Azamet-i ilâhiyyenin kalplerine verdiği sarhoşluk akıllarını başlarından almıştır.*"[9] Bir başka hadis de şöyledir: "*Kul gerçek imana erişemez, insanlar kendisine mecnun demedikçe.*"[10]

Hasan Basrî'den bir haberde şöyle gelmiştir: "Ben bir mücâhid görmüştüm, içinde bulunduğu şaşkınlık sebebiyle sanki eşeğini kaybetmiş bir adam gibi telâş içindeydi."

Me'hûz ve müsteleb konusunda pek çok rivayet vardır. Nitekim bir şair de şöyle der:

Beni bu hareketlerimden dolayı kınama
Çünkü senin aşkınla ben me'huz (aklı gitmiş) *olmuşum.*

49. Dehşet: Sevenin Sevgili'sini heybetinden kaynaklanan ve aklını etkileyen aşk darbesidir. Ümid keşmiş iken hiç ummadığı bir anda görmenin Ancak bu aşk darbesi sona erdiğinde, geride bir hastalık izi bırakmaz. Rivayet olunduğuna göre sûfîlerden biri birgün şöyle dedi: "Allahım, ben

9. Kaynağı bulunamamıştır.
10. Ahmed, Müsned, III, 68; Suyûtî, el-Câmiu's-sagîr, Kâhire 1982, I, 54.

seni dünyada göremem. Bâri sen bana nezdinden öyle birşey nasib et ki, gönlümün arzûsu dinsin." Bu sözün ardından bayıldı, kendine geldiğinde "Subhânellah" dedi. "Niye subhânellah dedin?" diye sorulduğunda: "O hal bana öyle bir gönül sükûneti bahşetti ki O'nu görmeye bedel oldu." cevabını verdi. "O'nu görmenin yerine bu kadarla yetiniyor musun?" diye sorulduğunda: "Ya Rabbi, senin aşkınla kalbim dehşete düştü, kendime mâlik olamadım, ne söylediğimi de bilemedim." dedi.

Bir başka sûfî şöyle der:

Arzularına uyan beni dehşete düşürdü,
O dehşetten zaman geçmek bilmedi.

Şiblî " Ey herşeye dehşet veren" diye nidâ ve duâ ederdi. Bunun ma'nâsı bütün yaratıklar sana karşı dehşet ve korku içindedir, demektir.

50. Hayret: Teemmül, tefekkür ve huzûr sırasında âriflerin kalplerine gelen onları teemmül ve düşünmeden alakoyan *"bedîhet"*; ya'nî aydınlanmadır. Vâsıtî der ki: "Hayret, hayreti terkten doğan sükûndan daha değerlidir."

51. Tahayyur: Matlûb ve Maksûd'a Allah'a vusûl sırasında âriflerin kalplerinin ümidle ümidsizlik arasında gidip gelmesidir. Vuslat konusunda tamaa düşmezler ki recâ hali üzre olsunlar. Talepten de ümidsiz olmazlar ki gevşesinler. İşte bu sırada tahayyur hâli ortaya çıkar. Sûfîlerden birine: "Ma'rifet nedir?" diye soruldu. Dedi ki: "Önce tahayyur; ya'ni şaşkınlık, sonra kavuşma, sonra muhtâç olma, sonra da hayret."

Bir şâir der ki:

Senin hakkında tahayyüre düştüm, tut elimden.
Ey kendisi hakkında tahayyüre düşenlere delil olan.

52. Tavâli': Ma'rifet ehlinin kalbine tevhid nurlarının bütün şa'şasıyla doğması ve kalpte bu nurlardan meydana gelen etki ile bir itmi'nân oluşmasıdır. Nitekim güneş doğunca ona bakan yıldızları gör mez olur, oysa yıldızlar yerinde durmaktadır. Hüseyin b. Mansûr bu ma'nâda şöyle demiştir:

Parlak tavâli' tecellî etti,
Şimşek aydınlığı gibi parıldadı.
Bana, doğru tevhîdi tahsis ,
Beni tavâli'a eriştirdi,etti

53. Tavârık: Hakikat ehlinin kalbine kulak yoluyla doğan ve ondaki hakikatleri yenileyen şeydir. Nakledildiğine göre şeyhlerden biri şöyle demiştir: "Hakikat ilimlerinden biri kulağıma doğuyor. Ancak onun kalbime girmesine kitab ve sünnete arzetmeden müsâade etmiyorum."

Tavârık lügatte "gece doğan yıldız" demektir. Peygamberimiz (s.a.) duâlarında şöyle derdi: "*Yâ Rabbi gece ve gündüz doğan şeylerin şerrinden sana sığınırım. Ancak hayra yol gösterenler müstesna.*"[11]

54. Keşf: Fehmi kapalı olan şeyin açıklanması, münkeşif hâle gelmesi, sanki gözle görülür gibi olmasıdır. Ebû Muhammed Cerîrî şöyle der: "Kim kendisiyle Allah arasında olan işlerde takvâ ve murâkabe ile amel etmezse keşf ve müşâhedeye ulaşamaz."

Nûrî de şöyle demiştir: "Gözle görülenlerin keşfi bakmakladır. Kalplerin keşfi ise ittisâl kavuşma iledir."

55. Şath: Dilin vecd hâlinde söylediği; ancak sâhibinin açıklamasıyla sağlam hâle gelebilen, iddiâya yakın bir kaynaktan çıkan sözdür. Ebû Hamza der ki: "Horasanlı bir adam bana "emn"den (Allah'a güven'den) sordu. Dedim ki: Sağ tarafında yırtıcı bir hayvan, sol tarafında yastık bulunan ve hangisine yaslanacağını ayırt edemiyen bir adam tanıyorum." Adam: "Bu bir şathdır. Bunun delîlini ve açıklamasını getir." dedi.

Sûfîlerden biri kendisine soru sorulduğunda soruda iddiâ kokan bir ifâde varsa şu cevabı verirmiş: "Dilin şathiyyatından Allah'a sığınırım."

Bâyezid kendince bir sebebe bağlı olarak şathiyyâtı tefsîr etmemişse de Cüneyd onun şathiyyâtını açıklamıştır. Kannâd der ki:

Hakîkî şath ve hallerin şathı arasında bir şath daha vardır:
Bu şath ikisi arasında parıldar.
Bu hâl, telvindeki durum gibi ortaya çıkar.
Göz iki şathı birbirine yakın görür.

56. Savl: Mürîd ve mütevassıtların, yandaşlarında gördükleri bir takım kötü hâller sebebiyle onlara dil uzatmaları; haklarında söz söylemeleridir. Ebû Ali Rûzbâri der ki: "Günahların en büyüğü kendi nefsinde Allah'ı hıyânetle itham etmen, kendini ben seninim, senden başkasına yönelmem diye vehmetmen, Allah'dan hayâ eden kimseye senin savlinden çekinerek

11. Deylemî, el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb, I, 461-462.

sana hâlini haber vermesi konusunda dil uzatıp iddiâda bulunmandır. Böyle bir davranış senin fevkinde olana karşı olursa utanmazlık olur. Altında olan birine karşı olursa irfân azlığından sayılır. Akrânına karşı olursa sû-i edeb kabûl edilir."

Nihâyât makamlarına ulaşmış sâdıklar, mâsivâ ile ilgilerinin azlığı sebebiyle Allah'a karşı serzenişte bulunurlar. Rivâyete göre Nebî (s.a.) de duâlarında şöyle derdi: *"Allah'ım, sana savl ediyorum;* (yöneliyor ve serzenişte bulunuyorum) *senden hareket istiyorum."*[12] İbrahim Havvâs da bir kitabında "Ben derim ki: Benim serzenişim Allah'adır." der. Şâirin biri de der ki:

Kendisiyle var olunan kişiden sonra hayat nasıl hoş olabilir?
Ben zamanın getirdiği musîbetlere karşı serzenişte bulunuyorum.

57. Zihâb: Gaybet demektir. Şu kadar var ki zihâb, gaybetten daha kapsamlıdır. Kişinin müşâhede ettiği şeyin te'siriyle kalbin duyu organlarının hislerinden uzaklaşmasıdır. Bunun ardından hislerin kaybolma duygusu da gider. Hislerin kaybolma duygusunun nihâî bir sınırı yoktur. Nitekim Cüneyd, Bâyezîd'in "Yok'un da yok olması" sözünü, "kişiden her hâlin geçip gitmesi, geçip gitme hâlinin de kaybolması." diye açıklamıştır. "Yokun yok olması" demek, huzûr hâlinde olanın gaybet hâline geçmesi, eşyânın yok olması demektir. Bu hâldeki kişiye göre mevcûd ve hissedilecek birşey kalmamıştır. Sûfîler bunu *"fenâ"* diye de isimlendirirler. Bir ilerisi *fenâ ani'l-fenâ* ve fakd içinde fakdu'l-fakd'dir. O da kaybolma duygusunun da kaybolmasıdır.

58. Nefes: Yanma ânında kalbin ferahlamasıdır. Şeyhlerden biri şöyle der: "Nefes, ateş üzerine hâkim, Hakk'ın rüzgârından bir esintidir." Teneffüs de bu ma'nâdadır. Zünnûn şöyle demiştir:

Kim Allah'a sığınırsa, Allah'tan kurtulur.
Allah'ın takdirinin gelmesi onu sevindirir.
Allah için akıp giden nefesleri vardır.
Onlarda Allah'dan başkasının etkisi olmaz.

Nefes aynı zamanda kulun nefesidir. Cüneyd der ki: "Kulun nefeslerini muhâfazası, vakitlerinin boşa geçmesine mâni' olur." Şâir der ki:

Hiçbir nefesim yoktur ki, sen benimle olmayasın.
Rûhum o nefeslerin mecrâlarıda seninle akar.

12. Hılyetü'l-evliyâ, I, 155.

59. Hiss: Nefesten zuhûr eden şeyin resmidir. Amr Mekkî şöyle demiştir: "Vecd hâlinde hiçbir şey hissetmedim diyen kişi, hatâ etmiştir. Çünkü hislerin kaybolmasını anlamak bile hisle olur. Vecd ve fakd, hisle anlaşılan hissî şeylerdir."

60. Tevhîd-i âmme: Mânâsı dil ile ikrâr, kalp ile tasdiktir. Lisânın bütün esmâ ve sıfatları, Allah'ın kendisine nisbet ettiği şekilde nisbet edip, kendinden nefy ettiği bütün şeyleri de yine o şekilde nefyetmesidir.

61. Tevhîd-i hâssa: Tevhîd bahsinde anlatıldığı gibi, Allah Teâlâ'nın birliğinin, büyüklüğünün bu tevhidi yapanlarda mevcut olmasıdır. Bu tür muvahhidlerin Hakk'a yakınlığının hakikati, kulun his ve hareketinin Allah'ın murad ettiği yerde, Allah'la kaim olmasından dolayı yok olmasıdır. Hikâye edilir ki, tevhidden bahsedilen bir mecliste adamın birisine Şiblî şöyle demiştir: "İşte senin tevhidin bu kadardır." Adam: "Bana göre bundan başka ne olabilir ki?" deyince Şiblî: "Tevhid, tevhid olunanın tevhididir ki, o da Allah'ı kendisi gibi tevhid etmen, O'nun gibi birleyip şehâdette bulunmandır."dedi.

62. Tefrid: Kulun kendi yaptığını görmeden tevhidde yalnız başına kalması, tek olmasıdır. Ferdâniyyet hakikatleriyle kadîm olan Allah'ın birlenmesinde kulun tek kalmasıdır. Mutasavvıflardan bir kısmı şöyle demiştir: "Müminlerden muvahhidler pek çoktur. Lâkin muvahhidler içinde müferridler pek azdır." Hüseyin b. Mansûr katli ânındaki konuşmasının bir bölümünde şöyle demişti: "Vecd sâhibine kâfi gelen, bir olanı tek kılmaktır."

63. Tecrid: Kulun kalbinin beşerî bulanıklıklardan arındığında, ilâhî müşâhedelerle başbaşa kalmasıdır. Tecrîd sorulduğunda meşâyihten birisi şöyle demiştir. "Tecrid, Hakk'ın cereyân eden herşeyden ayrılıp tek kalması ve kulun da kendisine zâhir olan herşeyden kesilmesidir."

Tecrid, tefrid ve tevhid, bir takım ince ma'nâlara gelen muhtelif lâfızlardır. Bu konunun tafsîli vecd sâhiplerine gelen hakikatler ve onların işâretleri nisbetindedir.

Hakk'ın hakikati haktır. O'nu bilemez
Gerçek anlamıyla tecrid ehli olmayan .

64. Hemm-i müferred ve sırr-ı mücerred: İkisi de aynı ma'nâyadır. Bütün meşguliyetlerden sıyrılıp sâdece Allah'ın murâkabesinde teferrüd eden kulun sırrı ve hemmi demektir. Bu hâlde bulunan kula, onu teveccüh, ikbâl, kurb ve ittisâlinden alacak bir havâtır ve avârız, ârız olmaz.

Cüneyd der ki: İbrahim Âcurrî bana: "Oğlum, göz açıp kapayıncaya kadar da olsa, biricik düşüncenin Allah olması senin için, üzerine güneşin doğduğu herşeyden daha hayırlıdır." demişti.

Şiblî adamın birisine şöyle demiştir: "Hemmlerdeki aşırılık, bir takım kayıpların olması ânında belli olur. Senin hemmin susuzun hemmidir. Benim hemmim ise susuzluktan kavrulmuşun hemmidir."

65. Muhâdese: Sıddîkların nihâî vasfıdır. Ebû Bekir Vâsıtî'ye "Sıddîkların en yüksek hâli nedir?" diye sorulduğunda şöyle cevap verdi: "*Tâli'* (içine birşeyler doğan) ve *muhaddes* (kendisine gaybdan bilgi verilen) hâlde olmasıdır." Nebî (a.s.) bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim için de mükellemler ve mukaddesler vardır. Ömer de onlardan biridir."* [13]

Sehl b. Abdullah şöyle söyler: "Allah, halka sırlarını açmak ve halkın da sırlarını kendisine açması için yarattı. Allah şöyle buyurmuştur: "Ben sizi sırrınızı bana açasınız diye yarattım. Eğer bunu yapamazsanız benimle konuşun. Bunu da yapamazsanız bana münâcatta bulunun. Bunu da yapamazsanız bâri beni dinleyin."

66. Münâcât: Zikirlerin hâlis olarak Melik ve Cebbâr olan Allah'a yöneltildiği bir sırada kulun bütün sırlarını Allah'a açmasıdır. Ebû Amr b. Ulvan bir gece Cüneyd Bağdâdî'nin şöyle münâcâtta bulunduğunu söylemiştir: "İlâhî ve seyyîdî, vuslatınla beni senden koparmak istiyorsun ya da heyhâtı (temkîni) yok ederek beni kendinden gizlemek istiyorsun.." " Ebû Amr'a "heyhat ne demektir?" dedim. "Temkin" dedi.

67. Müsâmere: Zikrin unutulmaya yüz tuttuğu bir anda gizli bir yolla içten gelen îkaz. Ruzbârî şöyle demiştir:

Safâyı aşkıma nazladım ki dalları Aşk ateşidir ve susuzluğu da ateşi.

Meşâyihten birisine müsâmere sorulduğunda şöyle cevap verdi: "İçerdeki sırların sürekliliğiyle beraber rûha gelen serzenişin yükselerek devâm etmesidir.

68. Rü'yetü'l-kulûb: Kalplerin görmesi, îmânın hakikatine ulaşarak gaybî sırlara bakmasıdır. Bu açıklama, Hz. Ali'nin "Rabbini gördün mü?" sorusuna verdiği cevaba uygun bir açıklamadır. Hz. Ali şöyle demişti:

13. Buhârî, Fezâil, 16.

"Görmediğimiz bir Rabb'e nasıl ibâdet ederiz? Mükâşefe hâlinde dünyada gözler O'nu göremez, lâkin îmân hakikatine ulaşan kalpler O'nu görür." Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: **"Kalp gördüğünü yalanlamadı"**[14] Böylece Hakk Teâlâ dünyada görme işini kalbe nisbet etti. Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Allah'ı görüyormuşcasına ibadet et, her ne kadar sen O'nu göremesen de o seni görür."*[15]

69. İsim: Müsemmâyı isbat etmek ve ona delâlet etmek üzere teşekkül etmiş harflerdir. Harfler aradan çıktığında ismin ma'nâsı müsemmâdan ayrılmaz. Şiblî'nin şöyle söylediği nakledilir: "O'nun mahlûkla berâber bulunan sâdece ismidir. (Yaratıklar esmâ tecellîsinin mazharıdır.) Allah ismini hakkıyla söyleyeni getir de görelim." Ebü'l-Hüseyin Nûrî, Şiblî'nin işâret ettiği ma'nâya şu beyitle şâhid getirmektedir:

Küçük çocuğun açlığı anasına dokunduğunda
Anası çocuğu küçüklük ismiyle besledi, çocuk anasına sarıldı.

Şiblî şöyle der: "İsmi söyleyen ve hakikatine eren kişiyi isterim." Yine o şöyle söylerdi: "Mahlûkat ilme, ilim isme, isim de zâta hayrândır."

70. Resm: Mahlûkatın zâhirinin kendisiyle ilim ve halk olarak resmolunan ve Hakk otoritesinin zuhûruyla ortadan kaybolan şeydir. Cüneyd'e ismi kaybolmuş, vasfı gitmiş, resmleri ortadan kalkmış birisinin durumunu sorduklarında: "Evet" dedi. "Hakk'ın mülkünde müşâhedesi anında Hakk'ın kendini kendisi için kaim kıldığını görünce böyle olur." Bu söz sûretlerin ortadan kalkması demektir. Burada ortadan kalkan o kişinin ilmi ve fiili ki, Allah'ın kendisi için kaim olduğunu O'na gösteriyor. Şâir şöyle demiştir:

Suretlere, hoşa giden ve eskiyen şeylere andolsun.

71. Vesm: Allah'ın ezelde, bir daha hiç değişmeyecek şekilde, dilediği varlıkları dilediği biçimde, damgalaması, ki bunu kimse bilemez. Ahmed b. Atâ şöyle demiştir : "Makbûl ve matrûd olanlara zâhir olan iki "vesm" damga vardır. Çünkü vesmler, ezelden ebede devam edip giden iki sıfattır."

72. Ravh-Teravvuh: Ehl-i hakikatin kalplerinin esenliğe kavuştuğu bir esintidir. Titizlikle yerine getirilmesi gerekli yüklerin yorgunluğundan duyulan ferahlıktır. Yahya b. Muâz şöyle söylemiştir: "Hikmet, Allah'ın

14. en-Necm, 53/11
15. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5.

askerlerinden bir askerdir. Âriflerin kalbi dünya ateşinin yangınından ferahlasın diye Allah onu âriflerin kalbine gönderir." Şiblî şöyle demiştir: " Ravh kişiyi kuds duygusuyla Mevlâ'sıyla meşgul eden Allah velîsinin rûhudur." Süfyan şöyle demiştir: "Âriflerin kalplerinin kabarıklığı, gönüllerinin yüksekliğine bağlıdır. Bunun dışında ise Rabbin karargâh kurduğu perdeler vardır ki meyvesi Allah'a yakınlıktan hâsıl olan üns ravhının (rüzgarının) nimetiyle canlanır."

73. Na't: Ahlâk, ahkâm ve ef'âl i'tibarıyla sıfatlanmış olanların anlattığı sıfatlardır. Na't ve vasf bir manâya gibi hamlolunuyor. Ne var ki vasf mücmel, na't ise kapsamlı olur. Birşey vasfedildiğinde topluca söylenir. Na't edildiğinde özellikler tek tek sayılır.

74. Sıfat: Mevsûftan ayrılması düşünülemeyen ve mevsûfun aynıdır, ya da gayrıdır, denilemeyen şeydir.

75. Zât: Bizzat kendi kendine kaim olan şeydir. İsim, na't ve sıfat zâtın tanıtıcı özellikleridir. İsim, sıfat ve na't bir zâta âid olursa, vardır (değilse yoktur). Ancak "zât", sâhibi olanlara bir sıfat ve na't izâfe edilebilir. Şöyle ki: Kâdir, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Kudret onun sıfatlarından, takdir de O'nun na'tlarındandır. Mütekellim Allah'ın isimlerinden biridir. Kelâm sıfatlarından, gufrân ise O'nun na'tlarındandır. Nitekim Vâsıtî der ki: "O'nun yaratıklarla ilişkisi isim, na't ve sıfatları açısındandır. Yaratıklar, O'nun isimleriyle na'tlarından, na'tlariyle sıfatlarından, sıfatlarıyla da zâtından perdelidir. Kul O'nun idâresini, yaratmasını, fazl ve ihsânını andığında O'nun, na'tlerini hatırlamış ve O'nu sıfatlarıyle vasfetmiş olur. O'nun ilmini, kudretini, kelâmını ve dilemesini zikrettiğinde ise O'nun sıfatlarını zikretmiş, O'nu sıfatlarıyle vasıflandırmış olur. Şâir der ki:

Güneş üzerine bütün nûruyle doğduğunda,
Sen doğrudan nûrlara gark olursun
O'nun ışık mekânı, aziz olan zattan uzaksa da
Sen onun, kahir na'tından nefsin için ârî olamazsın.

76. Hicâb: İstenilen ve kasdedilen şey ile isteyen ve kasdeden arasına giren perdedir. Seriyy Sakâtî der ki "Ey Allah'ım, nasıl azâb edersen et, yalnız, beni hicâb (Sen'den perdeli olmak) zilletiyle cezâlandırma!"

Muhammed b. Ali Kettânî der ki: "Sevâbı görmek, hicâblardan bir hicâbdır. Hicâbı görmek ise kişinin kendini beğenmesine perdedir." Allah bilir ama bu sözün ma'nâsı şudur: Kulun yaptığı ibâdetlerin ve zikrin

sevâbını görmesi; ya'ni umması, kendisine yasaklanan hicaplardan biridir. Hicâbı (perdeyi) görmesi ise, kulun kendi ilmiyle kendini beğenmesine bir perde olmaktadır.

77. Da'vâ: Nefsin kendisine âid olmayan bir şeyi kendisine izâfe etmesidir. Sehl b. Abdullah: "Kul ile Allah arasındaki en büyük engel da'vâ; ya'ni iddiâdır." demiş şu şiiri okumuştur:

Sevgiyi iddia etti (sevgi) der ki: Bana iftirâ ediyorsun,
Çünkü senin hiçbir a'zânı onunla (sevgiyle) kaplı görmüyorum.

Ebû Amr Züccâcî "Kimde dâvâ yoksa ma'nâ da yoktur." der ve bununla şunu kasdederdi: Nefsin huy hâline getiremediği bir tâatı ona izâfe ederek iddiâda bulunduğunda, bu iddiâyı doğrulayacak bir delil bulundurmak gerekir.

78. İhtiyâr: Allah'ın kulu için seçtiği şeye işâret eden bir kelimedir. Kul kendi nefsinin ihtiyârı ile değil, Allah'ın kendisine olan ihtiyârı ile seçinceye kadar Allah'ın yardımıyla ihtiyar sâhibidir. Nitekim Yahyâ b. Muâz şöyle der: "Kul bilme iddiâsında bulunduğu müddetçe ona şöyle denilir: İhtiyar etme, çünkü sen tercihinde güvenilir biri değilsin. Kul iyice bilinceye kadar böyle devam eder. Ârif olduğunda ise ona şöyle denilir: İster ihtiyâr et, istersen etme! Çünkü eğer ihtiyar edersen bizimle ihtiyar etmiş olursun. Şâyed ihtiyârı terkedersen bizim ihtiyârımızla terketmiş olursun. Sen ihtiyâr ettiğin ve etmediğin her işte bizimlesin."

79. İhtibâr: Hakk'ın sâdıkları imtıhan etmesidir. Bu imtihan havâssın mertebelerini yüceltmek, sadâkatlarını ortaya koymak, mürîdleri terbiye etmek, Allah'ın mü'minlere olan huccetini isbatlamak içindir.

Resûlullah (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "*İmtihan edersen, küstürürsün*"[16] ya'nî "kimi dilersen imtihân et ve sına; sınayarak içinde bulunduğu hâlin doğruluğunu ortaya çıkardığın kimse sana küsecektir."

80. Belâ: Hâlinin gerçek yüzünü ortaya çıkarmak için Hakk'ın, kulunu eziyet veren; acı ve zor gelen bir şey ile ibtilâ etmesidir. Ebû Muhammed Cerîrî der ki: "İnsanın değerini belâlar ortaya çıkarır." Nitekim Resûlullah (s.a.)'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "*Biz peygamber topluluğu,*

16. Deylemî, el-Firdevs, I, 430; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 63.

insanların en şiddetli belâlara ma'rûz kalanlarıyız."[17] Belâ konusunda sûfîlerden biri şöyle demiştir:

Belâ dâireleri etrafımda dolaşıyor,
Senin göreceğin şekilde yayılıyor.
Ben, "ben" den başkasını belâ saymam.
Benim belâ üstüne belâlarım katmerlidir.
"Ben" belâ sıkıntısıyım, benim belâlarım
"Beni başka belâlardan kıskanır.
Ey benim belâ üstüne belâlarım, haddi aşmayın.
Ya Rab, belâma karşı mâlik, rahîm ve gafûr ol!
Ey belâlara yardımcı Mevlâ bana yardım et
Belâ içinde. Çünkü üzerimdeki belâ bana ateştir.

81. Lisân: Hakikat ilmini açıklamaktır. Ebü'l-Hüseyin Nûrî, Cüneyd'e yazdığı bir mektubunda şöyle der: "Efendim, sizin belâ ilmi konusunda bir lisânınız vardır."

Şiblî: "İlim lisânı ile hakikat lisânı arasındaki farktan" sorulunca şöyle demişti: "İlim lisânı bize vâsıtalı olarak verilen ilimdir. Hakikat lisânı ise vâsıtasız olarak verilen ilimdir. O'na sordular: "Hakk'ın lisânı nedir?" Şöyle cevap verdi: "Halkın ona ulaşmak için yolu yoktur. Ya'ni; O'nun ilminin açıklanması ve ibâreyle anlatılması husûsunda halkın yapacağı birşey yoktur.

82. Sırr: Ma'nâda mevcûd olan yokluk ile varlık arasındaki bir gizliliktir. Denilmiştir ki: Sırr, Hakk'ın bildirmediği, halkın da bilemedeği şeydir: Hakk yaratılmışların sırrına vâsıtasız olarak muttali' olur. Hakk'ın sırrına ise Hakk'tan başkası muttali' olamaz. Sırrın sırrı, sırrın da hissedemediği şeydir. Şâyed hissedilecek olsa ona sırr denilemez. Sehl b. Abdullah şöyle der: "Nefsin bir sırrı vardır. Allah o sırrı, Fir'avn'ın diliyle ızhâr etmiştir. Nitekim Fir'avn: **"Ben sizin en yüce rabbınızım.""**[18] dedi. Bir şâir de şöyle der:

Ey canlıların vehmine bile gizli kalacak şekilde incelen sırrın sırrı
Ey her şey için, herşeyden tecellî eden, hem zâhir, hem bâtın olan!

83. Akd: Gönlün bağlanmasıdır. Kulun: "Şöyle şöyle yapacağına, ya da şöyle şöyle yapmayacağına" dâir kalben Allah ile yaptığı sözleşmedir.

17. Buhârî, Merdâ, 3: Tirmizî, Zühd, 57.
18. en-Nâziât, 79/24

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Ey iman edenler, akidlerinizi yerine getirin!"**[19].

Hikmet ehli bir zâta: "Allah'ı ne ile bildin?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Akidleri (düğümleri) çözmek ve gayreti feshetmekle; ya'ni gayrete güvenmemekle." Muhammed b. Ya'kûb Ferecî şöyle der: "Otuz seneden beri Allah ile nefsim arasında, bozarım ve dilimle söylediğim şeyde yalancı çıkarım, korkusuyla hiçbir akdim olmadı."

Havâs ile avâm arasındaki farkın şu olduğu söylenir: Avâmdan olan mü'minler lisânlarıyla, havâs ise kalpleriyle Allah'a bir akidde bulundukları; söz verdikleri zaman Allah onlara bu akidlerine vefâ göstermelerini vâcib kılar.

84. Hemm: Bütün ilgileri tek ilgi yapmaya işarettir. Ebû Saîd Harrâz şöyle der: "Bütün kaygını (*hemm*) Allah'ın huzurunda topla!".

Yine Ebû Saîd şöyle der: "Kula gereken bütün kaygısının ayağının altında olmasıdır." Ya'ni geçmişe ve geleceğe önem vermeden içinde bulunduğu vakti değerlendirmeye çalışmasıdır.

85. Lâhz: Gayba iman ile hâsıl olan "*zevâyidü'l-yakîn*"den parıldayan nûru, kalb gözlerinin mülâhaza etmesidir. Nitekim Rûzbârî şöyle der:

Ben O'nu mülâhaza ettim, O da beni gördü.
O'nun beni görmesiyle ben rü'yetten, gaybete geçtim.
Benim himmetim, O'nun gizli lûtfuyla karşılaştı.
Menşei belirsiz olarak yerleşti.
Benim hiç kimseye ilgim ve bilgim yok,
Tesellî olup unutacağım bir rahatla da işim yok.
Allah bilir ama, ben O'nu hatırlamıyorum,
Nasıl hatırlarım ki, ben O'nu hiç unutmuyorum.

86. Mahv: Bir şeyin izi kalmayacak şekilde kaybolmasıdır. İzi kaldığında ise ona "*tams*" denir. Nûri şöyle der: "Avâm ve havâs ubûdiyet gömleği içindedirler. Ancak onların üstün olanlarını Hakk cezbederek fiillerinden de, nefislerinden de mahvedip kendi zâtında var eder. Allah şöyle buyurmuştur: **"Allah dilediğini mahv ve isbat eder."**[20] . Bu âyetin ma'nâsı: "Hakk onları cezbeder huzûrunda toplar ve kendi nefislerinden ifnâ

19. el-Mâide, 5/1
20. er-Ra'd, 13/39

eder" demektir. Ya'nî onlar hareketlerinde nefislerini etken görmekten vazgeçerler. Fiillerinde ve hareketlerinde Allah onlara olan kıyâmını (mutlak fâil olduğunu) gösterir ve kendi onları zâtında isbât eder.

87. Mahk: Mahv, demektir. Mahk, mahvdan daha kapsamlıdır. Çünkü kaybolma açısından daha serî'dir. Nitekim adamın biri Şiblî'ye der ki: "Neden seni böyle üzgün görüyorum, O seninle, sen de O'nunla değil misin ki?" Şiblî: "Eğer ben O'nunla olsam, O benden uzak olur, beni geçer, lâkin ben O'na nisbetle yokum, bir hiçim." der. Ya'nî hiçbir şey benden olmuyor, hiçbir şey bana âid değil, hiçbir şey benden sâdır olmuyor. Bilakis herşey O'ndandır, O'na âiddir. O'nundur. Şairin dediği gibi:

Her şey O'nundur, O'nadır ve O'ndandır, benim olan
Şey nerde? Ki ben onu O'na tercih edeyim de, dil helâk olsun.

88. Eser: Zâil olan şeyin geride, kalan alâmetidir, izidir. Ba'zıları der ki: "Nazardan mahrûm olan kimse, eser ile ünsiyet eder, dost olur. Eseri yok olan zikirle sebeplenir." Nitekim şâir der ki:

Bende sizin eseriniz yok ki...
Asla haberinizi de duymuyorum.

Denilir ki: Bazı kralların sarayında şöyle yazılar bulunur.

Eserlerimiz bize delâlet eder.
Bizden sonra eserlerimize bakınız.

Eserin ma'nâsı ve hâs tevhidden sorulunca Havvâs şöyle der: "Eşyânın eserlerinden kendilerine ulaşan şeylerden yüz çevirerek bütün eşyâda Allah'ı birlemektir." Yine o der ki:

Sen yanımda olmayınca, karşıma çıkan Çin denizi bile olsa
Onu izi (eseri) yok olacak bir serap olarak düşünürdüm.

89. Kevn: Kef ve Nûn *"Kün"* kavramı içinde yaratıcının yarattığı şeylerin hepsinin mücmel bir ismidir.

90. Bevn: Ma'nâsı açık ve zâhir olmak, görünmek demektir. Kevn ve bevn'in tevhid ilmindeki ma'nâları Cüneyd'in muvahhidlerin tevhidini vasıflandırmadaki sözü gibidir: "Olmadan önceki gibi olurlar, görüntüsüz, nazarsız zâhir olurlar." Bunun ma'nâsı: Muvahhidler eşyâda olmamış gibi olurlar ve eşyâdan zâhir olmadan görünürler. Zîrâ onların eşyâda oluş ve

mevcûdiyetleri şahısları iledir. Eşyada görünüşleri sırları iledir. Bu ma'nâ oluş ve görünüşün ma'nâsıdır. Nitekim bir şâir der ki:

Tevhid vâdisinde tek başına hayrete düştü.
O'nu istediğin zaman, senden gelen yücelikle gaybete erişti.
Zuhûrundan sonra isbâtını isteyen için zâhir oldun.
Sanki sen, kevnsiz bir oluşla varsın.

91. Vasl: Gaib olana ulaşmaktır. Yahyâ b. Muâz der ki: "Kim arşın altındakilerden gözünü yummazsa, arşın üstündekilere ulaşamaz." Ya'nî arşı yaratanın murâkabesinden kaçırdıklarına ulaşamaz.

Şiblî der ki: "Ulaştığını iddiâ eden hiçbir şey elde edemez." Sûfîlerden biri der ki: "Usûlü kaybedenler vusûlden mahrûm kalır."

Şâir der ki:

Sizin ulaşmanız hicrandır, ayrılıktır; sevginiz terk,
Yaklaşmanız uzaklaşmadır, barışınız harp.

92. Fasl: Sevgiliden umulan şeyden ayrı düşmektir. Ba'zı meşâyihden nakledilir ki: "Kim ulaştığını iddiâ ederse bilsin ki o ulaşmamış; gerçekte ayrılmıştır (fasl)." Bir başkası der ki: "Vuslat sevinci, ayrılık ve üzüntüyle karışıktır." Şâir der ki:

Ne vuslat isterim, ne ayrılık.
Ne yeis isterim, ne de ümid.

93. Asl: Kendisine fazlalık eklenilebilen şeydir. Asılların aslı hidayettir. Usûl; tevhid, ma'rifet, îmân, yakîn, sıdk ve ihlâs türü şeylerden oluşan din usûlüdür.

94. Fer': Asıldan ziyâde olandır. Fer'den artanada "asl" diye isim verilir. Asl, fer' olan ziyâdeliklere delildir. Ziyâde olan fer'ler: asla ircâ' olunur.. Asl; hidayet, tevhid, ma'rifet, îmân, sıdkı ve ihlâs türü şeylerdir. Bunların ziyâdeliği hidâyetin ziyâdeliğidir. Hâller, makamlar, ameller, tâatlar, usûlün fer'leri diye isimlendirilir.

Amr b. Osman Mekkî der ki: "Usûlü kabûl, kusûrlarımızda aleyhimize delildir. Îmandan sonra inkâr da aynı şekilde aleyhimize delil olur. Çünkü hidayet ve imân gibi usûller ile inkâr gerçekleşmiştir." Bazı âlimler der ki: "Rasûlullah'ın kendisine da'vet ettiği hidâyet, asldır. Bu asıldan ziyâde olan (da fer') asla râci'dir."

95. Tams: Görünen, âşikâr olan şeyin görüntüsünün yok olmasıdır. Cüneyd bir mektûbunda Ebû Bekr Kisâî'ye şöyle yazar: "Sen ışığı sönmüş yıldızlar arasında, kapalı yollardasın." Allah Teâlâ şöyle de buyurur: **"Yıldızlar söndüğünde"**[21] ya'ni ışığı yok olduğunda. Amr Mekkî der ki: "Şu karanlık yollara girmedikçe Hakk'ın hakikatine ulaşamazsın." Ya'nî senden başka hiç kimsenin geçmediği hâllere; izi, eseri belli olmayan yollara girmeden hakîkate eremezsin.

96. Rems ve Dems: Dems toprağa gömmek, demektir. Bu yüzden kabristana "Deymâs" denir. Cüneyd bir mektubunda Yahyâ b. Muâz'a şöyle yazmıştı: "Sonra onun örtülmeyen, gizlenmeyen şâhidini gizledi ve örtüsünü afvedici bir gizlilik örtüsü ile örttü. Sırrını sır olmaktan gizledi. Sonra ona işâret etmekten dahi vazgeçti ve îmâdan bile uzak durdu." Bu halkın tevhîdini alıp götüren hakîkî tevhîde işarettir ki Allah'ı kevnden önceki hâliyle anlamaktır. Sehl der ki: "Eğer nefsini toprağın altına gömersen kalbin arşın üzerine ulaşır." Ya'nî "nefsine muhâlefet eder ve ondan ayrılırsan", demektir.

97. Kasm: Kırmak demektir Ebû Bekir Zekâk'ın şöyle dediği hikâye edilir: "Günahlar seçtiğim şeyler olsa beni üzmezdi. Çünkü bu durum bana benzerdi. İşlediğim günahların ağırlığından belim bükük." Vâsıtî der ki: "Vakitleri gelince bütün işler hakikati üzere zâhir olur. İşleri kıdem deliliyle müşâhede eden bu durum karşısında, kişinin beli bükülür."

98. Sebep: Vâsıta; esbâb da Hak ile halk arasındaki vâsıtalar demektir. Ahmed b. Atâ şöyle der: Sebepte müsebbibin yapısını gören, müsebbibin (sebepleri yaratanın) san'atını müşâhede eder. Zirâ sebeplere bakanın kalbi sebeplerin süsüyle dolar. Tâatlardan alıkoyan sebepleri bilen, onları terkeder ve iyi amellere yönelten sebeplere sarılır. Ebû Ali Rûzbârî'ye âid şöyle bir şiir vardır:

Sende fânî olmayan geçip sevdiğinden,
Hevâsından, sevdikleriyle ünsiyetten.
Ya da aşk damlacığı içini temizlemeyen
Dağınık sebepler onun başına yığılır
Âdeta o, mânevî makamlar arasında durur:
Hazza ermek, ya da güzel bir sonuç için.

99. Nisbet: Sâhibi kendisiyle bilinen şeydir. Cafer Tayâlisî Râzî der ki:

21. el-Mürselât, 77/8

"Nisbet iki türlüdür: Haz nisbeti, hak nisbeti: Yaratıklar kaybolunca hakikat zuhûr eder. Yaratıklar zuhûr ederse hakîkat kaybolur." Kannâd'a "garîb"ten soruldu: "Âlemde nisbeti olmayandır." dedi. Nûri şöyle der: "Gözler onu her gördüğünde ilme nisbet olunur. Kalpler onu her bildiğinde yakîn hasıl olur." Bunun için dedik ki: Nisbetin ma'nâsı i'tiraftır. Amr b. Osman der ki: "Sırlara göz yummanın özelliği rü'yet ile kaim, nisbet ile mütecellî olmamak; ya'nî bu tür sırlarını i'tiraf içinde olmamaktır.

100. Sâhib-i kalb (Gönül ehli): Kalbinde toplanan ilim fasih bir beyan ve açık bir lisanla anlatılamayan kişidir. Cüneyd der ki: "Horasan halkı, ashâb-ı kulûb (gönül ehli)dir."

101. Rabb-i hâl (Hâl sâhibi): Daha önce anlatılan muhabbet, havf, recâ, şevk ve benzeri hâllerden birine bağlı kişi ma'nâsınadır. Bu hallerden herhangi birisi kişinin üzerinde diğer hâllere nisbetle daha yoğun bir biçimde bulunursa o kişiye *"rabb-i hâl"* denir.

102. Sâhib-i makam: Tâlip ve kâsıdlara âid tevbe, vera', zühd, sabır ve benzeri makamlardan birinde bulunan kişi demektir. Kişi bu makamlardan biriyle tanınınca ona *"sâhib-i makam"* denir. Anlatıldığına göre Cüneyd şöyle demiştir. "Kişi ahvâl ve makâmâtı ifâde edinceye kadar ma'rifet hakikatine ve tevhid berraklığına erişemez." Şeyhlerden birinin şöyle söylediği nakledilir: "Şiblî'yi birkaç def'a gördüm. Hep ahvâl ve makamat husûsunda konuşuyordu."

103. Bilâ-nefs: Kendisinde nefsânî ahlâk zâhir olmayan kimse demektir. Çünkü gadab, hiddet, kibir, hırs, tama' ve hased, hep nefsânî ahlâk çeşitleridir. Bunlardan ve benzerlerinden sâlim olan kişiye *"Bilâ-nefs"* denir. Ya'nî böyle bir kişinin âdetâ nefsi yok gibidir. Ebû Said Harrâz der ki: "Allaha dönen, O'na bağlanan ve O'nun yakınında bulunan kimse, nefsini ve mâsivâyı unutur. Hatta kendisine "Sen kimsin? Nereye gidiyorsun?" diye sorulacak olsa vereceği cevap: "Allah" sözünden başkası değildir. Çünkü onun kalbinde Allah'a ta'zimden başka bir şey bulunmadığı için o, Allah'tan başka birşey tanımaz.

104. Sâhib-i işâret: Letâif, işâret ve ma'rifet ilimlerini bilen kişiye verilen addır. Rûzbârî der ki:

"İşâretleri kapsayarak vecd sâfiyetini
Gerçekleştiren, başkasını beklemez."

105. Ene bilâ-ene, Nahnü bilâ-nahnü: "Bensiz ben, bizsiz biz." diyen kimse bu ifadesi ile kendisinin, Allah'ın fiilleri içinde kendi fiillerinden soyutlandığını ifâde etmektedir. Ebû Saîd Harrâz'a: **"Nimet olarak size ulaşan ne varsa, hepsi Allah'tandır."**[22] âyetinin ma'nâsı sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Allah onları kendi fiilleri içinde fiillerinden soyutlayıp tahliye etmekte, (fâil-i mutlakın kendisi olduğunu) belirtmektedir.

106. Ene ente, ente ene: Arkadaşına: "Ben sen'im, sen de bensin" diyen kimsenin sözünün ma'nâsı Şiblî'nin işâret ettiği şu sözdeki gibidir. Nitekim bir meclisinde kendisini: "İşte karşınızda Benû Âmir kabilesinin Mecnûn'u" diye takdim edince, ona Leylâ'yı sordular. O da şu cevâbı verdi: "Leylâ benim. Ben Leylâ ile Leylâ'dan geçiyorum. Nihâyet sadece Leylâ fikri kalıyor. O da Leylâ'nın dışındaki her ma'nâyı yok ediyor ve eşyânın tamamı benim gözümde Leylâ oluyor."

Bilgi, haz ve dostluk sınırını temyiz edebilecek ayıklık ve sağlamlıkta olan biri, nasıl aşk iddiâsında bulunabilir? Ma'bûd için gayret içinde olmak, en aşağı mertebe olmakla birlikte sevdiği için zerre mikdârı fedakârlıkla bulunmayan ve O'nun sıfatlarından bir sıfat taşımayan kişi, böyle bir sevgiden ne kadar uzaktır.

Şiblî anlatıyor: "Birbirini seven iki kişi bir gemiye bindiler. Bunlardan biri denize düştü ve boğulmak üzereyken öbürü de kendini denize attı. Dalgıçlar dalıp ikisini birden ölümden kurtardılar. İlk denize düşen arkadaşına: "Hadi ben anlamadan düştüm. Sen niye kendini attın denize?" diye sordu. Diğeri şu karşılığı verdi: "Ben, senin yüzünden kendimden geçtim ve sandım ki ben sen'im."

Sûfîlerden biri anlatıyor: Şiblî'nin halkasına bir çocuk gelip dedi ki: "O beni benden aldı ve beni kendimden geçirdi ve beni tekrar kendime iâde ettiğinde ben bensiz ben oldum." Şiblî ona şu karşılığı verdi: "Yazık, bu anlayış sana nerden geldi. Allah senin gözünü kör etmiş." Çocuk da Şiblî'ye "Peki, bu beni kör eden nereden?" dedi ve Şiblî'nin huzûrundan kaçıp gitti.

Sûfîlerden biri der ki:

Unutmadığımız halde andık, biz zikir ehliyiz.
Fakat kurb rüzgarı çıkınca insan şaşırır.
İnsan Hak ile kendinden fânî olur ve yine O'nun ile bakâ bulur,
Çünkü Hak O'ndan haber vermekte ve O'nu anlatmaktadır.

---

22. en-Nahl, 16/53

Bir başka şâir der ki:

Âşık olan da, olunan da benim
Beni gösterseydin bizi göstermiş olacaktın.
Biz bir cesedde beraber bulunan iki rûhuz.
Allah'tır bizim üstümüze beden giydiren.

Bir diğeri de şöyle söyler:

Ey dileyenin ümid ve temennisi.
Beni benlikten kendinle ifnâ eyledin.
Beni kendine yaklaştırdın, hattâ
Ben zannettim ki sen,ben'im.

Aşk duyguları içinde bir yaratık diğerine böyle seslenirse, insana şahdamarından yakın olanın sevgisini iddiâ edenin durumu nasıl olur?

107. Hû bilâ-Hû (O'nsuz O): Bu söz tevhîddeki tefrîdi ifâde eder. Sanki "Hû" diyenin sözü olmaksızın Hû; Hû yazanın yazısı olmaksızın Hû; Hâ ve Vâv'dan oluşan iki harfin zuhûru olmadan olan Hû. Cüneyd tevhidi anlatırken der ki: "O'nun hükmü, cereyân eden şey üzerinde cârîdir. O'nun te'sîri zâhir olup kahra uğrayan, gizlenip perdelenen, güçlü ve değerli olan her haktan yücedir. Yakınlığı uzak, uzaklığı yakındır. Yakınlığı şaşkınlık vericidir. Allah bilir ama, anlattığım bu ma'nâya Cüneyd yukarıdaki sözleriyle işâret etmiştir.

108. Kat'u'l-alâyık: "Alâyık" kulu Allah'tan alıkoyup meşgul eden sebepler demektir. Ebû Saîd Harrâz der ki: "Tevhid ehli alâyıktan kesilmiş; yaratıklardan çekilmiş, râhatları söküp atmış, dost sanılan herşeyden kopup ülfet edilen herkesten kaçan kimselerdir."

109. Bâdî bilâ-bâdî: Ma'rifet ehlinin kalplerine zâhir olan zikir safâsı, nûrlar ve hâller gibi şeyler hakkında kullanılır bir ta'birdir. "Bâdî" denildiğinde bunlara işâret sayılır. "Bilâ-bâdî" denilince kalplere zâhir olan bâdîleri ızhâr eden "Mübdî"e işâret edilmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"O, ilk yaratan ve geri getirendir."**[23] Kulun, hâli meydana getiren Mübdi'i müşâhede etmesine *"bâdî"* denir. Bâdîlerin kendisinden kaynaklandığı Mübdî'i müşâhede hâline ise *"bilâ-bâdî"* denir. Havvâs **Ma'rifetü'l-ma'rife** adlı eserinde der ki: "Hak zâhir olduğunda bilâ-bâdî

---

23. el-Bürûc, 85/13

(başlangıçsız ve gerekçesiz) zâhir olur. "Lâ-bâdî" demek zuhûra gerektiren bir sebebin bulunmaması demektir. Çünkü bâdî gereklilik durumuna bağlı her gerçeyi yok eder. Lâ-bâdî ise, oluşuna bâdî bir sebep bulunmayan bâdîdir. Bu ise Hakk müşâhedesine yakınlıktan kaynaklanan bir hâldir.

110. Tahallî (Hâ ile): Telebbüs ve bürünmedir. Amel ızhârıyla ve sözle sadıklara benzemedir. Nitekim Allah Rasûlü buyurmuştur: *"İman, şekle bürünme ve temennî değil, kalbe yerleşen ve amellerin doğruladığı şeydir."*[24] Birisi şöyle der:

Kendisinde olmayan hâle bürüneni
İmtihan sonuçları mahcûb eder.

111. Tecellî: Allah'a yönelenlerin kalplerine Hakk'a yöneliş nûrlarının doğmasıdır. Nûrî der ki: "Allah yaratıklarına yine yaratıklarıyla tecellî eder ve yine yaratıklardan yaratıklarıyla gizli kalır." Vâsıtî der ki: **"İşte o zarar ve aldanma günüdür."**[25] âyetindeki Hakk ehlinin "tegâbün" ve aldanması fenâ, rü'yet ve tecellîleri ölçüsünde olacaktır." Nûri der ki: "Güzellikler O'nun tecellîsiyle oluşur ve güzelleşir. O'nun setriyle de kubh ve çirkinlikler meydana gelir."

Bir şâir der ki:

O'ndan bir nûr kalbe tecellî etti,
Kalb onunla bütün karanlıklardan kurtuldu.

112. Tahallî (Hı ile): Zâhir ve bâtını meşgul eden ilgilerden yüz çevirmektir. Halveti ihtiyâr, uzleti tercih ve yalnızlığa devam, demektir. Cüneyd der ki: "Sâhipleri, korunmuş kalpleri başkalarıyla konuşmaktan korumak için yalnız bırakmazlar. Bunu kalblerine olan düşkünlük ve dikkatleri sebebiyle yaparlar. Bu suretle kalplerinin tasfiyesini korumaya, cem' hâlini muhâfaza etmeye ve âhiret duygusunu canlı tutmaya çalışırlar. Bunlar, Allah'ın kendisiyle başbaşa (*halvet*) hâlinde bulunmayı murâd ettiği ünsiyetle cem'e erdirdiği kimselerin sıfatlarıdır. Allah böyleleriyle hoşlanmadıkları şeyler arasına perde çeker.

Yûsuf b. Hüseyn'den "tahallî"nin ma'nâsı hakkında şöyle bir söz nakledilmiştir: "Tahallî uzlettir. Çünkü nefsine karşı güçlü olmayan zayıf kişiler, nefsinden rabbına i'tizâl etmelidir."

24. Deylemî, el-Firdevs, III, 404.
25. et-Tegabün, 64/9

Şâirin biri der ki:

Yıllar yılı yaşasa da gencin gönlü
Oyunda, oynaştadır, halvete girmez.

113. İllet: Oluşu hazırlayan şeylerden kinâyedir. Anlatıldığına göre Şiblî halkın özellikleri konusunda der ki: "Züll onların oluşlardır. İllet de varlıkları."

Zünnûn da şöyle der: "Herşeyin illeti (var oluş sebebi) O'nun sun'u ve yaratmasıdır. O'nun sun'unun bir illeti yoktur. Bu sözün ma'nâsı, Allah bilir ama, herşeyde bulunan noksanlık, yaratılmış ve kâin olmaktan kaynaklanır, demektir, Çünkü herşey daha önce yoktu, sonra var oldu. Yaratıcının mahlukatı yaratmasında bir sebep aramak gerekir.

Bir şâir şöyle der:

Sen her ne kadar benim derdimsen de
Aynı zamanda şifâmsın.

114. Ezel: Kıdem anlamınadır. Çünkü kadîm olan Allah, kıdem kelimesiyle kendisinden başkasını da adlandırmaktadır. Nitekim "bir şey, bir başka şeyden daha kadîm'dir." denilebilir. Ama ezel ve ezeliyyet, sadece Allah'a âiddir. O'ndan başka birşey ezel adıyla adlandırılamaz. Ezel, evveliyyet esmâsından biridir ki, O da evvel ve kadîm olan, başı ve nihâyeti bulunmayan Allah'tır. Ezeliyyet de O'nun sıfatlarından biridir.

Mütekaddimûn ulemâsından biri: "Hakk Teâlâ'nın başlangıcının olmayışı, sonunun da olmayışı gibidir." demiş ve bir grup âlim, bu sözü Allah Teâlâ'nın hiç değişmediğini ifade hususunda güzel bir değerlendirme olarak görmüşlerdir. Çünkü Allah Teâlâ bütün esmâ ve sıfatlarıyla ezelîdir.

Bir grup âlim ise bu sözün eşyânın kıdemine kâil olmak, fiilî esmâ ile zâtî esmâ, fiilî sıfat ile zâtî sıfat arasını ayırmak anlamına geleceğini belirtmişlerdir. Doğrusunu Allah bilir.

115. Ebed ve Ebediyyet: Allah'ın sıfatlarından (na't) bir sıfattır. Ezeliyyet ile ebediyyet arasındaki fark, ezeliyyetin başlangıç ve evveliyetinin olmamasıdır. Ebediyetin de nihâyet ve sonu yoktur. Vâsıtî'den: "Ebed nedir?" diye sordular. Dedi ki: "Ebed, içinde kesintinin bulunmadığına, ebedî çizgide vakıt anlayışının olmayacağına işârettir. Vesm ve resm, ezelde başlayan ve ebedde cereyân edip giden iki sıfattır."

Bir başkası şöyle demiştir: "Ezel, kıdem ve ebed, ahadiyyet hakîkatinden daha yüksek değildir. Çünkü bunlar Allah'ın yaratmasını halka gösterdiği bir takım ibâre ve işâretlerdir."

Şiblî'den şöyle bir söz nakledilir: "Var olan, kendisine mekân, zaman, evân, dehr, ebed, ezel, evvel, âhır izâfe edilemeyen zâtı tesbih ederim. O eşyayı meydana getirdiği hâl üzeredir ve onlarla meşgul olmadığı gibi, onların yardımına da ihtiyacı yoktur. Hükmettiği bütün konularda adl sâhibidir."

Amr b. Osman Mekkî der ki: "Ebediyet sermediyetiyle dâim, ezeliyetle kadîm ve samed olan Allah'ı tesbih ederim."

116. Müsermed: "Benim vaktim müsermeddir." diyen kimsenin sözünün anlamı: "Allah ile benim aramda bulunan hâl, bütün zamanlarda asla değişmez." demektir.

Bu söz, sıfatının durumunu değil, sırrının durumunu haber veren vecd ehli kişilerin sözüdür. Çünkü sıfatlar değişkendir. Hâl değişmese de sıfat değişebilir. Çünkü sıfat değişmediği zaman, kişinin içinde bulunduğu hâl değişir. Sûfîlerden biri, ki o bence Şiblî'dir, şöyle demiştir:

Benim hâlim seninle sonsuz oldu, şimdi o müsermeddir.
Sen beni benden ifnâ ettin. Şimdi ben benlikten soyutlandım.

117. Bahr bilâ-şâtî' (kıyısız deniz): "Benim denizim kıyısızdır." diyen kimsenin sözünün ma'nâsı, yukarda anlatılan "Vaktim müsermeddir" sözüne yakındır. Şiblî bir gün meclisindeki sohbetin sonunda şöyle konuştu: "Sizin vakitleriniz (hâlleriniz) kesiktir. Benim hâlimin ise iki kenarı yoktur. Benim denizim kıyısızdır." Şiblî bu sözüyle Allah'ın kendisine verdiği ta'zîm-i ilâhî, zikir ve O'na yöneliş hâllerinin nihâyet ve kesilmesinin söz konusu olmadığını belirtmek istiyor. Nihâyeti ve sınırı olmayan bir şey bundan daha iyi bir ifâdeyle anlatılamaz. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"De ki: Rabbimin sözleri için deryâ mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek bile Rabbimin sözleri bitmeden önce deniz bitecektir."**[26] Allah sözlerine bir sınır koymamıştır. Çünkü O'nun sıfatlarıyla mevsûf olana nihâyet olmaz.

Sûfîlerden biri der ki: "Kim Allah'ı tanırsa O'nu sever. O'nu seven derd ve kaygı deryâsında boğulur."

26. el-Kehf, 18/109

Sen yanımda olmayınca (sensiz) önüme çıkan Çin denizi bile olsa,
İzi kaybolup gidecek bir serap olarak düşünürüm.

118. Müseyyer: "Biz müseyyerleriz" diyen kimse bununla kalpleri yola koyup yürütmeyi kasdeder. Bir başka ifâdeyle müseyyer, kalplerin bir hâlden bir hâle, bir makamdan diğerine intikali sırasındaki seyrdir. Yahya b. Muâz der ki: "Zâhid seyyâr; seyr halindedir. Ârif tayyâr; tayr hâlindedir; uçmaktadır." Bununla hâlin iyileşmesi ve ma'neviyâtın yükselmesi sırasında hâl ve makamlardaki intikalin sür'ati kasdedilmektedir. Şiblî der ki:

Ben âşıklardan sayılmam, eğer
Kalbimi O'nun evi ve makamı yapmamışsam.
Benim tavâfım O'na doğru seyretmektir.
Ben O'nu selâmladığımda O benim rüknümdür.

Şâir bu ifâdelerle kalplerin seyrini murâd ediyor.

119. Telvin: Kulun hâllerinde değişkenlik göstermesidir. Sûfîlerden bir grubu, hakikatin alâmeti telvîndir. Çünkü telvin, Kadir olan Allah'ın kudretinin zuhûru ve ondan gayret kazanılması olayıdır, der.

Telvin, değişiklik ma'nâsına da gelir. Kalblerin telvinine, hallerin tağyîrine işâret eden kimse, hakîkatin alâmetinin "ref'-i telvin" olduğunu söylemiş olur. Kalplerin telvînine, kalplerin Allah için müşâhedelerindeki sırlarına, ta'zim ve heybet türünden vâridatına işaret eden kişi ise, telvînin hakikat alâmeti olduğunu söylemiş olur. Böyleleri Allah ile olan seyrlerinde telvînden sırları üzere gelen bir ziyâdelik ile karşı karşıyadır. Sıfatların telvîni, şâirin ifâde ettiği gibidir:

Her gün hâl değişir.
Bir sonraki öncekinden daha güzeldir.

Vâsıtî der ki: "Kendisine uygun ahlâkla ahlâklanan kimsenin tab'ında telvîn çalkantıları meydana gelmez."

Şu iki beyit müseyyerlerin sıfatları hakkındadır:

Gönlümü zorladım, fakat o buna yanaşmadı.
O bir şey istiyor ama, ondan kaçıyor.
O yardım dileyerek Hakk'a doğru seyr ediyor.
Ben ona karşı merhametli ve duyarlıyım.

120. Bezlü'l-mühec: Kulun Allah'a teveccühü sırasında gücünün yettiği, kabiliyetinin elverdiği ölçüde elinden gelen gayreti göstermesi ve

Allah'ı bütün sevdiklerine tercih etmesidir. Nitekim Havvâs şöyle der: "Her teveccüh ehli Allah'a yönelir. Üzerinde istirâhat mümkün olan yerler teveccühün gerçekleşmesi için uygun değildir." Nitekim. bir şâir şöyle der:

Ey güzel yüzlü ve vakarlı kişi
Sevdiklerine karşı sende bir etki vardır.

Mühec, nefs, mal ve evlâd türü sevgilerin tamamıdır.

121. Telef: "Hatf", hatf da ölüm demektir. Telef ve hatf, meydana gelişiyle helâk beklenen bir durumdur. Nitekim Ebû Hamza Sûfî şöyle anlatıyor: "Bir kuyuya düştüm. Kuyunun kapağını üstüme kapadılar. Kendimden ümid keserek işi Allah'a havâle ettim. Kazâma boyun eğdim. Tam bu duygular içinde bir de ne göreyim, yırtıcı bir hayvan kuyuya indi, ben de onun ayağına tutundum ve dışarı çıktım. Hâtiften gelen bir sadânın şöyle seslendiğini duydum: "Yâ Ebâ Hamza, bu durum bizim seni telef olmaktan, yine telef ile kurtardığımız bir güzelliktir." Ebû Hamza bu söylediklerinin ardından içinde aşağıdaki iki beytin de bulunduğu şiirler okudu:

Ben seni benim sana olan korkumdan dolayı, uzak görüyorum.
Sen ise lütuf ve âtıfetinle beni kendine ısındırıyorsun.
Sen âşıkı aşk ile öldürüp diriltirsin.
İşte bu hayatın ölümle içiçeliği hayreti mûcibdir.

Cerîrî der ki: "Tevhid ilmine delilleriyle vâkıf olmayan kimsenin telef zemininde ayağı kayar."

122. Lece': Kalplerin ümid ve sağlam bir fakr duygusuyla Allah'a yönelmesidir. Vâsıtî şöyle der: "Ölüm ânı hariç, fakrında ve leceinde sıdk üzere olmayan kimse, bütün vakitlerinde zillete dûçâr olur."

İdrâk sâhiplerinden biri: **"Rabbim gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla!"**[27] âyetinin ma'nâsı hakkında şunları söylemiştir: "Muhammed (s.a.) Allah'a karşı nefsindeki sığınma ve fakr duygusunun doğruluğunu ızhar etmiş ve bu sığınmanın *(lece')* doğruluğu sâyesinde gönüller bir düzene girmiştir."

123. İnziâc: Kalbin gaflet dalgınlığından uyanarak murâdı istikametinde hareketidir. Cüneyd'in şunları söylediği nakledilmiştir: "Sırlar nasıl O'na yükselmez? Gönül nasıl O'nunla harekete geçmez? Ayaklar nasıl O'na

27. el-İsrâ, 17/80

koşmaz? Nasıl ciddiyetle O'na doğru ayaklanıp kaçmaz? Nasıl O'nun belâlarına ünsiyet kesbederek ve büyük ihsanlarına sevinerek O'na yönelmez?"

İnziâc, izdiâcdır. O da inkisâb ve iktisâb demektir. Şeyhlerden birine zannımca İbrahim Havvâs'a sordular: "Arkadaşların biz alınca Allah'dan alırız." diyorlar. Biz ise onları insanlardan birşeyler alırken görüyoruz." İbrahim Havvâs soruya soru ile cevap verdi: "İnsanların kalplerini birşey istemeden vermeye yönlendiren kimdir?"

124. Cezbü'l-ervâh: Kalplerin yükselmesi, sırların müşâhedeye ermesi, münâcât, Allah ile muhâtab olma ve buna benzer şeylerdir. Bunların da çoğu tevfik ve inâyet ibâreleriyle anlatılan, kişinin vecdi esnasında Allah'a yakınlık ve uzaklığına, sıdk ve safâsına bağlı olarak hidâyet nurlarından kalpler üzerinde zâhir olan şeylerdir.

Ebû Saîd Harrâz der ki: "Allah Teâlâ velîlerinin rûhlarını kendine çekmiş (cezbe), zikrinin tadına erdirmiş, kurbuna vardırmış (vusûl), herşeyin lezzetini bedenlerine ulaştırmış, böylece onların bedenî hayatları hayvânî bir hayat, rûhî hayatları ise rabbânî bir hayat olmuştur."

Vâsıtî: "Allah sırları kendisine cezbetmedeki lütuflarını onlara göstermiştir" demiş, ardından "ruhlar, gölge varlıklarından cezbolununca bedenler, akıl ve sıfatlarla sâbit kalır. Çünkü Allah bedenleri akıl şartına bağlı olarak perdelemiştir. Şu âyetle de onların gönüllerinin başka birşeyle olmaktan ümidini kesmiştir: **"De ki Allah'ın lütfu ve rahmetiyle."**[28].

125. Vatar: Arzu demektir. Beşerî sıfatlar ve nefsânî hazların dışında hoş bir duygu ve yararlanmadır: "Falan vatanında yerleşmiş, istek ve arzularına (vatarına) kavuşmuştur." şeklinde ifâdeler vardır. Nitekim bir şâir şöyle der:

Yâ Leylâ, dolaştım ama, arzularımı yerine getiremedim.
Hüznüm devam ediyor. Ben evime hasret çekiyorum

Zünnûn Mısrî de şöyle der:

Ben ölüyorum ama, benim sana olan sevgim ölmez.
Senin aşk virdine olan arzularım sönmez

Bütün arzu ve isteklerin esası, senin beni istemendir.
Tam ihtiyaç duyduğum sırada sen, tam anlamıyla müstağnisin.

---

28. Yûnus, 10/58

Hikmet ehlinden birine: "İçinde yerleşip vatan edinmeye en uygun yer neresidir?" diye sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Sâhibi için en güzel vatan, duâ ettiğinde isteklerine icâbet edilen yerdir."

126. Vatan: Kulun hâliyle en son ulaştığı ve istikrâra kavuştuğu (ma'nevî) yurdudur. Nitekim: "Kişi filân hâle erişti, filan makama ulaştı." denilir. Cüneyd şöyle demiştir: Allah'ın öyle kulları vardır ki, bir takım makam (vatan)lardadırlar. Allah'ın hediye taşıyan binitlerine binerler ve sür'atle Allah'a doğru koşup yarışırlar.

Nûri de şöyle der:

Görmez misin beni şaşkına çevireni
Beni yerimden yurdumdan edeni
Ben gaybet hâline geçince o zâhir olur.
O zahir olunca ben de gaybete geçerim.
Der ki: Sen göremezsin elbet
Gördüğünü, ya da müşâhede edemezsin beni.

Ebû Süleyman Dârânî der ki: "Îmân, yakînden daha fazîletlidir. Çünkü îmân yurttur, yakîn ise süreli ve gelip geçicidir. Kişi yakîninde müşâhede ettiği ölçüde bir özellik çizer ve nefsini de bu özellikle vasıflar. Bununla da O'nun nezdinde garip olmayı murad eder. Çünkü yakîn kalpteki bilginin durulması ve bu bilginin oraya yerleşmesidir. Bu konuda insanların dereceleri birbirinden faklıdır.

127. Şürûd (şaşkınlık, çekingenlik): Sıfatların hakikatlerle kaşılaşmaktan ve haklara yapışmaktan çekinmesidir. Ebû Saîd b. A'rabî der ki: "Her vâdîde şaşkınlığa düşen ve her parıltının *(bârık)* ardına düşen şaşkın ve ürkek *(müşerred)* kişileri görmez misin?

Vâsıtî der ki: "Allah onları ahvâl terbiyesiyle eğitip, amelleri mülâhaza ve müşâhede ni'metiyle besler. Bu yüzden kişiye hayatı boyunca fakr ve sığınma duygusunun sadâkati içinde bulunması gerekir. Ki bu sebeple şürûd denilen ürkeklik ve çekingenlik hâli vârid olmasın ve kul, şürûd zilletini hissederek hiç bir kimseyle konuşup duâ ve yardım talebi derdine düşmesin. Kulun içinde bulunduğu vecd sağlıklı ise ona böyle bir şürûd hâli isâbet etmez."

128. Kusûd: İrâde ve yöneliş, harekete geçmeye hazır niyyet, demektir. Nitekim Ahmed b. Atâ şöyle demiştir: "Kim kasd ve niyyetinde Allah'tan başkasını dilerse, ciddî biçimde Hakk'ı küçümsemiş olur."

Vâsıtî der ki: "Kasd ve yönelişteki havâtır, âdetâ ma'bûdu inkârdır. Böyle biri maksûdun ince ma'nâları içindeki kusûdu; nasıl müşâhede edebilir?"

Bu sözün ma'nâsı şudur: Kasd ve yönelişi sırasında sadece maksûdunu görenin gözünden kendi fiilini görme hâli sâkıt olur.

129. Istınâ': Nebîlere ve sıddîklara hâs bir mertebedir. Bir grup **"Ben seni kendim için elçi seçtim."**[29] âyetindeki "ıstınâ" lâfzına istinâden ıstınâın başka nebîlere değil, sadece Musâ (a.s.)'a hâs bir özellik olduğunu söylerler.

.Ebû Said Harrâz der ki: "Hak'tan gelen ilk bâdî *(tecellî)* onları kendi içlerinde gizlemiş, nefslerini kendi içlerinde öldürüp kendisi için seçmiştir. Bu durum, devamlılığın zuhûru itibarıyla tevhîde ilk giriş mertebesidir."

Sûfîlerden birine: **"Seni kendim için elçi seçtim."**[30] âyetiyle **"Benim nezâretimde yetiştirilmen için sana sevgi verdim."**[31] âyetlerinden soruldu. Şu karşılığı verdi: "Allah'ın imtihanından kurtulabilen hiçbir nebî ve velî olmadığı gibi, O'nun nimet içindeki fitnesinden emin olabilecek bir kimse de yoktur."

130. Istıfâ (seçmek): İlm-i ilâhî'de seçilmiş demek olup *"ictibâ"* ile anlamları müşterek bir kelimedir. Nitekim Allah Teâlâ: **"Onları seçkin kıldık *(ictibâ)* ve doğru yola ilettik."**[32] ; **"Allah meleklerden de elçiler seçer *(ıstıfâ)*, insanlardan da."**[33] buyurur.

Vâsıtî der ki: "Kendisiyle seni inşâ etti. Seni kendisi için seçti. Bu anlayışa değer verene, nefsinin arzu ile yaptıkları şeyler sebebiyle güzelce ihtarda bulunulur. Bu uyarıya inâyet ve gayretle karşılık verene Allah, kendisinden bir hidâyet garanti eder.

131. Mesh (çirkin bir şekle dönmek): Kalblerin hoş olmayan bir şekle dönüşmesidir. Bu da önce Hakk'a yönelik iken sonra yüz çevirmek çirkin şekle dönüştürülerek Hak kapısından kovulanların kalplerinin hâlidir. Böylelerinin teveccühü artık hakk ve vazîfeye değil, nefsânî hazlara olur. Birisi çıkar da: "Falan kimse mesh olundu; ya'ni kalbi kötülüğe döndürüldü diyecek olursa bunun ma'nâsı "kalbiyle Hak'tan yüz çevirdi" demektir.

---

29. Tâhâ, 20/41
30. Tâhâ, 20/41
31. Tâhâ, 20/39
32. el-En'âm, 6/87
33. el-Hacc, 22/75

132. Lâtife: İdrâke düşen, zihinde parıldayan, ma'nâsının inceliği sebebiyle ibârelerin kapsayamadığı durumlara işâret eden lâfızdır. Ebû Saîd b. A'râbî şöyle der: Cenâb-ı Hak sana, kendi katından ince bir idrak gücü vermeyi diler ve sen bu idrak ile, O'nun dilediği şeyi anlarsın.

Ebû Hamza Sûfî der ki:

İşimde bana lütufta bulundun, şahidimi gâibe
Çevirdin; çünkü lütuf ancak lütufla anlaşılır.

133. İmtihân: Hakk'tan gelen ve Allah'a yönelmiş kalplere giren ibtilâdır. İbtilânın mihnet ve sıkıntısı kalpleri dağıtmasıdır. Hayr Nessâc şöyle anlatıyor: Bir câmiye gitmiştim. Arkadaşlarımızdan bir genç bana takıldı ve şöyle demeye başladı. "Ya Şeyh, bana merhamet et, çünkü sıkıntım büyük." Ben de: "Nedir sıkıntın?" dedim. Dedi ki: "Belâdan kurtuldum; âfiyet buldum. Sen pek a'lâ bilirsin ki bu büyük bir mihnettir."

İmtihân üç türlü olur. Bazıları için mihnet, yapılan günahlara cezâ mahiyetindedir. Bazıları için temizlik ve keffârettir. Bir diğer grup için ise terfî-i derecât ve mânevî yükseliştir.

134. Hades: Sonradan olan şeylere verilen addır. Sûfîlerden biri şöyle der: "Allah Teâlâ herkesi uyarmak murâd ettiği zaman âlemde bir âyet; bir mu'cize; bir olağan üstülük ihdâs buyurur. Havâssı uyarmak dilediği zaman da onların kalplerinden eşyânın hâdis olduğu düşüncesini izâle eder.

135. Külliyye: Hiçbir bakıyyesi kalmayacak olan şeylerin toplamına verilen isimdir. Birisi "küll" dese bununla ma'nâsından başka bakıyyesi kalmayacak şeyi murâd etmiş olur.

Sûfîlerden biri şöyle der: "Kul kendisinde Allah'tan başkasına âid bakiyyeler bulunduğu halde bütünüyle (külliyen) kul olamaz."

Bir başkası da şöyle der: "Sen herşeyinle O'na yönelirsen, O da küll-i küll ile sana yönelir."

Bir şâir şunları söylemiştir:

Ben bütün külliyetimle ve varlığımla sana doğruyum.
Nitekim senin bütün külliyetin, benim küllüm ve menşeimdir.

136. Telbîs: Bir şeyi karşıt bir sıfatla bezemektir. Vâsıtî şöyle söylemiştir: "Telbîs, rubûbiyetin bizzât kendisidir. Bunun da ma'nâsı mü'mini kâfir, kâfiri de mü'min kıyâfetinde ızhâr etmektir. Nitekim Allah

Teâlâ buyurmuştur: **"Onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."**[34]

Cüneyd der ki: "Benzeyen şeyler birbirine karıştı. Duyular da karmakarışık oldu. Bütün bu benzerlikler içinde duygular bozuldu. Böylelerinden bu duygu çabucak alınıverir." Kannâd'a âid telbisi açıklayacak şöyle bir söz vardır: "Telbîs, da'vâsını şaşıran,bozuk yol tutan her mekr ehli kişi hakkında kullanılır."

137. Şirb: Ruhların ve temiz gönüllerin kerâmetlerden kendilerine vârid olanları alması ve onunla mutlu olmasıdır. Bu durum, Efendimiz'in kurb ve müşâhede nûrlarından kalbe vârîd olanlarla mutlu olması sebebiyle "susuz insanın su içmesi" demek olan "şirb"e benzetilmiştir. Nitekim Zünnûn der ki: "Onların kalpleri aşk denizine vardı. Ondan avuçla içecek su aldı ve uyanık kalplerle onu içti. Böylece Sevgili'ye kavuşmadan önce meydana gelen her ârız, onlara kolay gelir oldu. Bu ma'nâda bir şâir şöyle der:

Senin hâtırın için temiz bir kadeh içtim.
Ancak o kadeh, kalbi hasta edecek değildir,
Beni senden alacak bir engel bulamadım.
Ama sen, "ben seninle değilim" dersen, yaşayamam.

138. Zevk: Şirb'in başlangıcıdır. Zünnûn şöyle der: "Allah onlara aşk kâsesini içirmek isteyince önce lezzetini tattırdı."

Bir başkası da aynı ma'nâda şunları söyler:

Diyorlar: Bu sevdiğini kaybetmiş, fakat tatmayan
Sevgili'den ayrılmanın acısını nerden bilecek?

139. Ayn: Eşyânın kendisinden zâhir olduğu şeyin zâtına işârettir. Nitekim Vâsıtî der ki: "Bir grup insan, kelâmın geldiği kaynağı tanıdılar ve "ayn" üzerine düştüler. "Ayn" ile buluşmaları onları araştırma ve incelemeden müstağnî kaldı."

Cüneyd der ki: Bâyezîd Bistâmî'nin hikâyeleri onun "aynü'l-cem"e ulaştığına delâlet eder. *"Aynü'l-cem'"* tevhid esmâsından biri olup onun vasıf ve özelliklerini ancak ehli bilir. Nûrî şöyle der:

Hepsi gelip geçti, ne kendileri (ayn), ne de eserleri kaldı.
Hem de Âd kavminin gidişi, İrem'in yok oluşu gibi.

34. el-En'âm, 6/9

140. Istılâm (kökünden kazımak): Akıllar üzerine vârid olan kahrı ve kuvvetli etkisiyle onları söküp atan galebenin sıfatıdır. Bu konuda bir sûfî: "Kalpler vardır. İmtihâna tâbi'dir, sıkıntılıdır; kalpler vardır ıstılâm denilen galebe sıfatıyla karşı karşıyadır. Üzerine ıstılâm vâkı' olan kalbin ışığı sönmüş olur." dedi ve ardından şu şiiri okudu:

Bana zâhir olduğunda O'nu büyük görürüm.
Kendisine vârid olmayan kimsenin hâliyle dönerim
Onun sebebiyle, herkes benden ayrılır.
Yine onun sebebiyle bulabileceklerim de benden gizlenir.

141. Hürriyet: Allah'a kulluğu gerçekleştirmenin nihâî noktasına işâret eden bir kavramdır. İnsanı, varlıklardan hiçbir şeyin yönlendirmemesi demektir. Allah'a kul olan hür olur.

Bişr'in Seriyy'e şöyle söylediği nakledilir. "Allah seni hür olarak yaratmıştı. Allah'ın seni yaratmış olduğu zamandaki gibi ol! Hazarda ehline, seferde de arkadaşına gösteriş yapma! Allah için amel yap, bırak isterse insanlar senden uzaklaşsın." Cüneyd der ki: "Ârifin en son makamı hürriyettir." Bir başka sûfî de şunu söylemiştir: "Kul Allah'tan başkasına köle oldukça gerçek kul olamaz."

142. Reyn (pas): Kalpler üzerinde meydana gelen kirlenme ve pas. Allah Teâlâ buyurmuştur: **"Hayır, bilâkis onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir."**[35] Ehl-i ilimden biri şöyle demektedir: "Üzerindeki perdelere göre kalpler üç türlüdür. Bunlardan ilki mühürlü kalplerdir ki bunlar, kâfirlerin kalbidir. İkincisi kasvet ve pasa bulanmış kalplerdir. Bunlar da münâfıkların kalpleridir. Üçüncüsü perdeli ve paslı (reyn) kalplerdir. Bunlar da müminlerin kalpleridir.

İbnü'l-Cellâ'ya "Baban niye *"Cellâ"* adıyla anılır?" diye sordular. Dedi ki: "O demir parlatıcısı değil, konuştuğu zaman kalplerdeki günah kirlerini silip parlatıcı bir özelliğe sahip olduğu için bu adı almıştır."

143. Gayn (gaflet ve dalgınlık): Bu ıstılahın açıklanmasında çokları, zayıf olmakla birlikte, şu hadisi kullanmaktadır. Allah Rasûlü buyurur: *"Benim kalbime ba'zan dalgınlık ve gaflet hâli gelir. İstiğfar ederim ve günde yüz def'a tevbe ederim."* "[36]

35. el-Mutaffifîn, 83/14
36. Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvûd, Vitir, 26.

Demişlerdir ki: Gayn, Peygamber (s.a.)'in kalbine ârız olan bir hâldir ve Hz. Peygamber ondan tevbe ederdi. Bu durum, bakanın üzerine soluduğu ve parlaklığını kaybeden aynaya benzer. Ancak üzerindeki nefes izi dağılınca aynanın parlaklığı geri gelir.

Bir grup şöyle der: Hz. Peygamber için böyle bir şey imkânsızdır. Çünkü Allah Rasûlü'nün kalbine halkın etkileyici gücü ulaşamaz. Zirâ, o rü'yete mazhardı. Nitekim Kur'an'da buyrulmuştur: **"Gözleriyle gördüğünü kalbi yalanlamadı."**[37] Hiçbir kimse Allah Rasûlü'nün kalbi hakkında bir vasıf, bir özellik, bir teşbih, bir darb-ı mesel, gizli veya açık bir illetle ta'lil gibi, hüküm veremez. Bu ma'nâda (iğâne) ile ilgili Rûzbârî'nin şöyle bir şiiri vardır:

Gayn, kalbdeki şüpheleri öğrenmeye mânidir.
Hakk'a bürünen kalp illetinden kurtulmuştur.
Hakk'ın sebkatiyle onun yüzü ortaya çıkarsa
O yüzün ağırlığından kurtulmada gaflet işe yarar.
Fakat ben diyorum ki onun görünmesi (tavâlii)
Umulandan umuda bir dikkat çekmedir.
O'nun libâsı anlaşma ve muvâfakat ma'nâsınadır.
O'nun iç âlemi iddiâcılara sırrını açıklamaz.

144. Vesâit: Allah ile kul arasında bulunan dünyevî ve uhrevî sebeplerdir. Şeyhlerden birine "vesâit" soruldu. Şu karşılığı verdi: "Vesâit üç türlüdür. Muvâsalat (vuslat) vâsıtaları, muttasılât (ittisâl ve birleşme) vâsıtaları ve munfasılât (ayrılma) vâsıtaları. Muvâsalât, Hakk'ın bâdî ve tecellileridir. Muttasılât, ibâdetlerdir. Munfasılât ise nefsin paylarıdır." Ebû Ali Ruzbârî der ki: O (Allah) arifler için vesâitı rahmet kılmış ve kendisini onlara tercih etmelerini istemiştir.

Bu kavramlar şu anda, Allah'ın gönlümüze açtığı bilgiler miktarınca şerhetmeye çalıştıklarımızdır. Çoğu kaldı. Bunların tamamını şerhedelim deseydik, kitap çok uzardı ve ihtisâr özelliğini kaybederdi.

Bu konunun ardından sûfîlerin kelâmlarında bulunan bir takım şathiyyâtın şerhini yapacağız. Şathiyyât, zâhiri kötü sayılabilecek, bâtını sağlam ve doğru sözlerdir. Doğruya ulaştıracak olan Allah'tır.

---

37. en-Necm, 53/11

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A- SÛFÎLERİN ŞATHİYYÂTI

B- SÛFÎ GEÇİNENLERİN YANLIŞLARI

A- SÛFÎLERİN ŞATHİYYÂTI

"Şath'ın ma'nâsı nedir?" diye sorulacak olursa şöyle cevap verilir: Vecdin anlatımı sırasında feyz, galeyân, heyecan ve galebe ile sarfedilen alışılmamış ibâre ve ifâdelerdir. Arap dilinde *"şath"* hareket, demektir. Bir şey hareket ettiği zaman "şataha" denir. Un elenen yere aynı kökten *"miştâh"* derler. Şâir der ki:

Fırat kıyısında Miştâh'a giden yolun yakınındaki at eğleğinde dur!
Taştan yapılmış değirmenlerde, ceylanların yurduna giden yolda.
Eğer bend yanında sabah ışığına bürünmüş parlak ceylânı görürsen
Ona selâm söyle, kurtuluş münâdisinin her çağrısında.

Un elenen yere "miştâh" denilmesi, hareketin çokluğundandır. Belki de bu hareket sırasında dışına un taşmasındandır. "Şath" hareketten alınmış bir kelimedir. Çünkü "şath", vecd ehlinin vecdleri güçlendiğinde sırlarını harekete geçirmektedir. Vecd ehli, vecdlerini duyanların yadırgayacağı ibarelerle anlatır. Bu sözleri duyduğunda inkâr ve ta'n ile karşı çıkanlar, fitneye düşüp helâka uğrar. İnkâr ile karşı çıkmadan, bilenlerden anlaşılması zor yanlarını araştıranlar ise işin içinden sâlimen sıyrılırlar.Nitekim dar bir nehirden sel akınca su, kenarlara taşar ve buna "nehir taştı" *(şataha)* denir. Vecd ehli mürîd, vecdi artıp hakikat nûrlarının etkisiyle kalbine vârid olan şeyleri taşımaya tâkat getiremeyince duyguları diline düşer. Durumunu alışılmamış, dinleyenlerin zor anlayacağı ibârelerle anlatmaya başlar. Bu tür sözleri ancak bu ilimde derinleşmiş olan ehli anlayabilir. Bu yüzden bu kavrama ıstılahçılar nezdinde "şath" denmiştir.

Allah Teâlâ, velîlerinin gönüllerini açmış ve onlara yüce derecelere yükselme izni vermiştir. Hak Teâlâ, safvet ve tahkîk ehli olan kişilerden,

havâssın derecelerini ızhâr için kulların kendisine yönelmelerini ve herşeyden kesilmelerini taleb etmektedir. Onlardan herbiri vecdinin hakikatini söyler, halini doğrular. Söz ile sırrı üzerine vârid olan şeyleri vasfeder. Çünkü onlar, içinde bulundukları hâli sağlamlıştırıncaya kadar, bundan daha üstün bir hâl olmadığını zannederler. Hâlleri sağlamlaşınca, himmetleriyle yolların, hâl ve mekânların sona erdiği daha yüce menzillere yükselirler. Böylece gâyât ve nihâyât makamların en son noktasına varmış olurlar. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Her ilim sâhibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."**[1] **"Birbirine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık."**[2] **"Baksana biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışız."**[3]

Allah'ın velî kullarına dil uzatıp kendi anlayış ve düşüncesiyle onların söz ve kavillerinin anlaşılması zor taraflarını değerlendirmek kimseye düşmez. Çünkü onlar halleri ve vakitleri (makamlar) farklı olan bununla birlikte benzer tarafları da bulunan, kendilerine has bir takım eşkâli ve marûf öncüleri olan insanlardır. Kendilerine karşı fazilet ve şeref, ilim ve marifet ile üstünlüğü zâhir olan kişinin ancak, onların görüşlerinin isâbet ve noksanı gibi konularda söz söylemeye hakkı vardır. Onların yoluna girmemiş; yönelişlerini, maksad ve gayelerini bilmeyen bir kimsenin yapacağı en sağlıklı iş ise, reddetmekten kaçınıp onların işlerini Allah'a havâle etmek ve onlara nisbet edilen hatâlar konusunda kendi nefsini yanlış yapmakla itham etmektir. Başarı Allah'tandır.

I. TASAVVUFUN ANLAŞILMASI ZOR YANLARI

İlim, idrâk sahiplerinin ihâta ve kavramasından daha geniştir. Bunun böyle olduğunu isbât için, Allah'ın risâlet, vahy ve nübüvvetle şereflendirip kendisine "Kelîmullah" seçtiği Mûsâ ile Hızır arasında geçen kıssa şâhiddir. Allah Teâlâ, Kur'an'daki şu âyet-i kerîmede Musâ (a.s.)'nın Allah'ın kullarından birinin ilmini idrâkten acze düştüğünü şöyle ifade buyurmaktadır: **"Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiştik."**[4] Mûsâ (a.s.), Allah'ın te'yidine mazhar, peygamberlik şerefiyle korunmuş bir nebî; Hızır ise nübüvvet, risâlet ve

1. Yûsuf, 12/76
2. ez-Zuhruf, 43/32
3. el-İsrâ, 17/21
4. el-Kehf, 18/65

kelîmullah olma konusunda asla onun derecesine varamamış bir kuldu. Buna rağmen Mûsâ, Hızır'a demişti ki: **"Ben sana tâbi olayım mı?"**[5]

Nebî (s.a.) buyurur ki: *"Eğer siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız az güler, çok ağlardınız. Hanımlarınızla oynaşamazdınız, yataklarınızda rahat yatamazdınız. Sahrâlara çıkar. Allah'a yalvarırdınız. Allah'a andolsun ki ben yaprakları dökülen bir ağaç olmayı isterdim."*[6] Hadisi Ebû Zerr rivâyet etmiştir. Bu hadisin ma'nâsına şu âyet-i kerîme delildir: **"Ey Peygamber, Rabbından sana indirileni tebliğ et!"**[7] Âyette "bizim sana öğrettiklerimizi tebliğ et" denilmemiş; "sana indirileni" denilmiştir.

Allah Rasûlü'nün *"Benim bildiklerimi bilseydiniz."* ibâresinde geçen konular, eğer Rasûlullah'ın tebliğle me'mur olduğu şeyler cümlesinden olsaydı, Allah Rasûlü onları mutlaka tebliğ ederdi. Eğer insanların onu bilmeleri uygun olsaydı Allah Rasûlü şüphesiz onu halka öğretirdi.

Allah Teâlâ, Rasûlü'ne üç çeşit ilim vermiştir:

1- Avam ve havâssa açıklanan emir ve nehyi bildiren ilim.

2- Sahâbenin bir grubuna açıklanan başkalarına açıklanmayan ilim. Huzeyfe b. Yeman'ın bildiği, bütün fazîlet ve büyüklüğüne rağmen Hz. Ömer'in bile kendisinden öğrenmeye çalıştığı nifak bilgisi gibi. Hatta Hz. Ömer, Hz. Huzeyfe'ye "Ben de münafıklardan mıyım?" diye zaman zaman sorarmış. Yine Hz. Ali'den rivâyet edilen şu söz de bu kabildendir: *"Allah Rasûlü bana benden başka bir kimsenin bilmediği yetmiş bâb ilim öğretti."*[8] Bu sebeple ashâb-ı kirâmdan birisi herhangi bir konuda dara düşüp çözemese Ali b. Ebî Tâlib'e başvururlardı.

3- Allah Rasûlü'ne hâs ve sahâbeden hiçkimsenin bilmediği ilim. Bu da: *"Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız."* hadisinde anlatılan ilimdir. Bu yüzden biz deriz ki: Herhangi bir kimse kalkıp bütün ilimlere mâlik bulunduğunu zannederek kendi re'yiyle havâssın kelâmında hatâ aramaya, onları tekfir ve zındıklıkla ithâm etmeye kalkışmasın. Çünkü böyleleri havâssın hâllerini yaşamaktan, hakikat ve amel derecelerini tatmaktan uzak kimselerdir.

5. el-Kehf, 18/66
6. Buhârî, Küsûf, 2; Müslim, Salât, 112.
7. el-Mâide, 5/67
8. Hılyetü'l-evliyâ, I, 68; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, IX, 113.

Şer'î ilimler dört çeşittir:

1- Güvenilir âlimlerin sika râvilerden naklettikleri **rivâyet ilmi.**

2- Fıkıh ve ahkâmı anlatan **dirâyet ilmi.**

3- Kıyas ve nazar ilmi. İlm-i cedel de denilen bu ilim, bid'at ve dalâlet ehline karşı dini savunmak ve deliller ortaya koymaktadır.

4- Hakaik ve münâzelât, muâmelat ve mücâhede ilmi. İlimlerin en yücesi ve şereflisi sayılan tâatlarda ihlâsı, herşeyden çekilip bütün vakitlerde sâdece Allah'a yönelişi öğreten, kasd ve iradelerin sıhhatini, gönüllerin âfetlerden tasfiyesini sağlayan, sadece göklerin yüce yaratıcısıyla yetinmeyi, muhâlefetle nefsi öldürmeyi, ahvâl ve makâmatta sıdkı, huzûr-ı ilâhîde gizli ve âşikâr her adımda hüsn-i edebi, yokluk zâmanında kanât ile kifâf-ı nefs etmeyi, yüce derecelere vusûl için dünya ve dünyalıklardan yüz çevirmeyi ta'lîm eden ilimdir.

Rivâyet ilmi konusunda bir yanlış yapan, o yanlışı dirâyet ehlinden birine gidip sormaz. Ya da dirâyet ilmiyle ilgili bir yanlış yapan da gidip hatâsını rivâyet ehlinden sormaz. Kıyas ve nazar ilimlerinde bir yanlışa düşen de o hatâsını gidip rivâyet, ya da dirâyet ehlinden sormaz. Aynı şekilde hakâik ve ahvâl ilminde yanılgıya düşen kimselerin de hatâları için bu ilmi kâmil ma'nâda bilenden başkasına gitmemesi gerekir. Ayrıca yukarda geçen ilim çeşitlerinin hepsinin hakâyık ehlinde bulunması mümkün olduğu halde, hakâyık ilminin diğerlerinde bulunması pek mümkün değildir. Çünkü ilm-i hakâyık, bütün ilimlerin özü, meyvesi ve nihâî noktasıdır.

Bütün ilimlerin gayesi ilm-i hakâyıka yöneliktir. İlimlerin nihâyetine varınca insan uçsuz bucaksız bir deryâya düşer ki o, ilmü'l-kulûbdur, ilm-i maârifdir, ilm-i esrârdır, ilm-i bâtındır, ilm-i tasavvuftur, ilm-i ahvâl ve ilm-i muâmelâttır. İsmi ne olursa olsun, ma'nâsı ve muhtevâsı birdir. Allah Teâlâ buyurur: **"De ki: Rabbımın sözleri için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbımın sözleri bitmeden önce deniz tükenecektir."**[9]

Sûfîler diğer ilimlere karşı çıkmazken onlar, sûfîlerin ilimlerini inkâra kalkışıyorlar. Bu ilim sınıflarından herbiri ilimlerinde derinleşip anlayışında itkân sahibi olunca kendi akrânı arasında *"üstad"* veya *"seyyid"* olur. O ilmin erbâbı zorlandıkları konularda o zâta başvurur.

---

9. el-Kehf, 18/109.

Bu dört grup ilmin herbiri bir kimsede toplanınca o kişi "imâm-ı kâmil" olur. *Kutub ve huccet* sayılır ve insanları doğru yola çağırır. Nitekim Alî b. Ebû Tâlib'in Kümeyl b. Ziyâd'a şöyle söylediği rivâyet edilir: "İlâhî, evet, yeryüzü Allah'ın mu'cizeleri boşa çıkmasın, delilleri anlamsız olmasın diye Allah'ın huccetleriyle kâim olan kişilerden boş kalmaz. Böylelerinin sayısı pek azdır ama değerleri pek yücedir."

* * *

Ben tekrar "şathın ma'nâsı" ve "şathiyyâtın tefsiri" bahsine dönüyorum. Kemâl ehlinde en az bulunan şey "şath"dır. Çünkü onlar, sâhip oldukları ma'nâlarda temkîn sâhibidirler. Şatha düşenler ancak bidâyet hâlinde olanla, gaye ve kemâle vusûlü istenenlerdir. Böylece onun bidâyet hâli irâdâtın nihâyeti olmuş olur. O da gâyât, kemâl ve nihâyâtın başı ma'nâsına gelir, doğrusunu en iyi Allah bilir.

II. SÛFÎLERİN ŞATHİYYÂTINDAN ÖRNEKLER

1- Bâyezîd'in Şathiyyâtı

Cüneyd, Bâyezîd'in şathiyyâtından az bir kısmını şerhetmiştir. Anlayan, az ile çoğa istidlâl edebilir. Benim, Cüneyd'in Bayezid'in şathiyyâtına yaptığı tefsiri bulduktan sonra onu bırakıp kendiliğimden izahlar yapmam mümkün değildir.

Cüneyd der ki: "Bâyezid'in hikâyeleri muhteliftir. Bunları ondan duyup nakledenlerin rivâyetleri de farklı farklıdır. Bu farklılık –Allah bilir ama– Bâyezîd'in içinde bulunduğu hâllerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ondan nakledilen ve işitenleri makamlarıyla tefsîr etmeye yönelten sözlerin hepsi, onun söylediklerinden tesbit olunanlardır."

Cüneyd der ki: "Bâyezîd'in sözlerinin ba'zıları etkisi, derinliği ve anlamı sebebiyle sâdece kendisinin bildiği ve ona hâs kılınmış bir deryâdan alınmış intibâını vermektedir."

Yine Cüneyd der ki: "Ben, Bâyezîd'in hâlinin en yüce noktasını anlayıp anlatabilecek çok az kimse gördüm. O'nun sözlerini, ma'nâsını bilen ve gâyesini kavrayan kimseler ancak tam olarak yorumlayabilir. Bu sözleri dinlerken kavrayış bütünlüğüne sâhip olmayanlar, onlara karşı çıkabilirler.

Cüneyd şöyle demiştir: "Bâyezîd'in hikâyeleri kendi durumundan haber

veren bir özelliğe sâhiptir. Çünkü o, vecd denizinde müstağraktır. Üzerinde bulunduğu normal hâle dönmedikçe Hakk'ın hakikatinden habersizdir. Bu hikâyeler, onun muhtelif istiğrakları sırasında deryâdan alıp çıkardıklarıdır. Bu hikâyelerden herbiri sanki sâhibinden başkasına âid gibidir."

Yine Cüneyd şöyle konuşur: "Bâyezîd, bidâyet hâlinde, güçlü ve sağlamdı. Nihâyete varınca ilm-i tevhidi sağlamca vasfetti. Ancak onun vasfettiği şeyler, bidâyâttır ama, mürîd değil murâd olan kimselerden beklenen ise nihâyâttır."

Benim anlatmak istediğim sözler, yazılı eserlerde bulunmayan şeylerdir. Çünkü onlar, âlimler nezdinde yaygın ilimlerden değildir. Fakat ben halkın bunların ma'nâlarına çokça ilgi gösterdiğini görüyorum. Bunlardan bir kısmı bu tür sözleri kendi bâtılına huccet yaparken, bir kısmı da bunu söyleyenin küfrüne kâil oluyor. Çoğu da onların tuttukları yolda yanlış yaptıklarını ifâde ediyor.Doğruya erdiren ancak Allah'tır.

a- Bâyezid'den Nakledilen Garip Bir Söz

Halk arasında, Bâyezîd'e âid olup olmadığını kesin olarak bilmediğim şöyle yaygın bir söz vardır: "Allah beni bir gün huzûruna yükseltip buyurdu ki: "Yâ Bâyezîd, yaratıklarım seni görmek istiyorlar." Ben de dedim ki: *"Beni vahdâniyetinle beze, bana enâniyyetini giydir. ahadiyetine yükselt. Yaratıkların beni görünce seni gördük desinler. Sen, o olasın ki, ben orada bulunmayayım."*

Cüneyd, Bâyezîd'in sözlerini açıkladığı kitabında şöyle der: "Bu söz, tevhidin kemâl noktasında henüz kendisine tefrîd hakayıkı verilmemiş kimsenin sözüdür. Bu istediği şey,kendisine giydirilince bundan müstağnî olacaktır. Kulun Allah'tan böyle bir şey istemesi aradaki yakınlığı gösterir. Şu kadar var ki bu yakınlık, içinde bulunanlar imkân ve mekânla sınırlı maddî bir yakınlık değildir.

Bâyezîd'in *"Bana giydir, beni beze, beni yüksel t."* gibi sözleri, O'nun vecdine ve değerine delâlet eder. Kişi adımını açıkça bildiği durumlara göre atarak umduğuna nâil olur.

Bence Cüneyd bu açıklamasıyla Bâyezid'in hâlini vasfetmiş, makâmını açıklamıştır. Bu tür söz söyleyenlere ta'n edenler hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Bu tür ma'nâ ve maksadlara ancak Allah'ın tevfîkıyle erilir.

Bâyezîd'in *"Bir kere beni huzûruna yükseltti"* sözünün ma'nâsı "bana

gösterdi ve kalbimi buna hazırladı" demektir. Çünkü halk, Allah'ın huzûr-ı ilâhîsindedir. Onların bir nefesleri ve bir anlık düşünceleri bile O'ndan uzak değildir. Fakat insanların huzûr ve müşâhedelerindeki dereceleri birbirinden farklı olduğu gibi, zihnî ve kalbî meşguliyetleri arasına giren perdenin kalınlığının dereceleri de bir değildir. Nitekim hadiste rivâyet olunduğuna göre Peygamber (s.a.) namaza duracağı zaman şöyle derdi: *"Cebbâr olan Melik'in huzûrunda duruyorum."*

Bâyezîd'in *"O bana dedi, ben O'na dedim."* sözleri onun gece ve gündüz vakitlerinde gözetleyicisi olan Melik ve Cebbâr Allah'ı kalbiyle müşâhedesi sırasındaki zikrinin berraklığına ve münâcâtına işârettir. Benim bu açıkladıklarıma, sen diğerlerini kıyâs et! Çünkü bu lâfların hepsi birbirine benziyor. Kul, Efendi'sinin kendisine yakın oluşunu iyice kavrar, kalbiyle havâtırını kontrol etmekte olan Allah'ı düşünürse, kalbe düşen bu tür düşünceler sanki kulun Allah ile muhâtab olması; içinden düşündüğü herşey de sanki kulun Allah'a hitabıdır. Havâtır, ve kalplere vâkı' olan herşeyin başlangıcı Allah'tandır. Sonu da O'nadır. Bunlar bu ma'nâya uygun sözlerdir. Doğrusunu Allah bilir. Nitekim bir şâir şöyle der:

Ümidlerim ona kişilik verdi de o bana nedîm oldu.
Nimetlerden geçerek ben onun sohbetiyle mutlu oldum.
Ümidlerim onu öylesine karşıma çıkardı ki,
Artık sanki benim sırrım, onun saklı sırlarıyla gizlice konuşuyor.

Bir başka şâir de şöyle der:

Onu istediğim zaman bana dedi ki:
İşte bütün bunlar, benim bildiklerim.
O ömrü boyunca ağlayıp sızlasa
Ben ona bir an bile merhamet etmem

Burada sırların münâcâtı murâd ediliyor. Bu tür şiirler pekçoktur.

"Beni vahdâniyetinle beze, bana enâniyyetini giydir ve beni ahadiyyetine yücelt!" sözüyle Bâyezîd, ma'nevî hâlinin artmasını, bir halden diğerine intikal sûretiyle tecrîd-i tevhîde bağlı hakîkatın son noktasına ermeyi ve tefrîd gerçeğiyle yalnız Allah için olma özelliğine varmayı murâd etmektedir. Nitekim Rasûlullah (s.a.)'dan şöyle bir hadîs-i şerîf nakledilmektedir: *"Müferridler yarışı kazandı."* "Yâ Rasûlallah kimlerdir

müferridler?" denilince de Allah Rasûlü: *"Darlık ve bolluk zamanlarında hamdedenlerdir."* buyurmuştur.[10]

"Bana enâniyetini giydir ki halk beni görünce seni gördük, desinler. Sen o, olasın ki ben orada bulunmayayım." Bu ve benzeri sözler ,Bâyezîd'in fenâsını yokluğa erişini hem de fenâsından fenâ oluşunu anlatmaktadır. Vahdâniyetle nefsinden uzaklaşıp Hakk ile kâim oluşunu, yaratma ve kevn hâlinden önceki hâlde bulunuşunu ifade etmektedir. Bu, Allah Rasûlü (s.a.)'nün şu kudsî hadisinden anlaşılmaktadır: *"Kulum bana nâfilelerle yaklaşmaya devam eder, sonunda ben O'nu severim. Ben O'nu sevince de gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili, tutan eli olurum."*[11] Nitekim bir şâir kendisi gibi bir mahlûka, sevdiği insana karşı duyduğu vecdi anlatırken şunları söylemektedir:

Seven benim, sevilen de ben.
Bana baktığında bizi göreceksin
Biz bir ceseddeki iki ruhuz.
Allah tarafından bir bedene konmuşuz.

Yaratık, yaratığa böyle vecdle bakar ve böyle sözler söylerse bunun daha ötesi nasıl olur? Hikmet ehli kişilerden birinin şöyle söylediğini duymuştum: "Birbirini seven iki kişiden biri diğerine "Ey ben", demedikçe gerçek sevgiye erişemezler."Bu sözlerin açıklaması, eğer işi derinleştirecek olursak, uzar gider. Ancak anlattıklarım yeterlidir. Başarı Allah'tandır.

b- Bâyezid'in Bir Sözünün Açıklaması

Rivâyete göre Bâyezîd şöyle demiştir: "Vahdâniyetine ulaşmanın başlangıcında cismi ahadiyyetten, kanatları deymûmiyyet (ebediyet)ten bir kuş oldum. Keyfiyet havâsında on yıl uçtum. Hattâ bu şekilde yüzbinlerce kerre havâda uçtum. Nihâyet ezeliyyet meydanına vardım. Orada Ahadiyyet ağacını gördüm."

Bâyezîd bu sözlerden sonra, "o ağacın yerini, kökünü, dallarını, budaklarını, meyvelerini" anlatarak ardından şunları söyledi: *"Baktım ve anladım ki bunların hepsi hîle imiş."*

Cüneyd der ki: "*Vahdâniyetine ulaşmamın başlangıcında*" sözü, tevhîdin ilk mülâhaza ânıdır. O, burada mülâhaza ve müşâhede ettiği şeyleri

10. Hindî, Kenzü'l-ummâl, II, 244; Deylemî, el-Firdevs, II, 309.
11. Buhârî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16.

vasfetmiş; vardığı hâlin nihâyetini; ulaştığı makamın sonundaki istikrar noktasını anlatmıştır.Bu yol, ma'nevî delilleri müşâhede ve ma'nâ ehliyle mest bir halde tevhîd hakikatine ulaşması istenenlerin yoludur. Onlar gördüklerini dikkatle mülâhaza için gönderilmişlerdir. Durum böyle olunca bu yolun, matlûbu güçlendiren künhünün bir sınırı yoktur. Vardıkları gizliliğin de kalıcılığı yoktur. Belki bütün bunlar tevhîdin te'yidine delil, tevhîdden alınan duyguların kalıcılığına vâsıtadır.

Cüneyd der ki: Bâyezîd'in *"Yüzbinlerce kerre"* demesinin belli bir ma'nâsı yoktur. Çünkü Allah'ın sıfatı onun anlattığından daha büyük ve daha yücedir. Bâyezîd, kendisince mümkün olduğu ölçüde bunları anlatmıştır. Ardından da orada olanları vasfetmiştir. Bu durum, aranan hakikat, beklenen gayenin tamamı değildir; olsa olsa bunlar yolun bir kısmıdır.

Bütün bu anlatılanlar, Cüneyd'in açıklamalarıdır. Anlayan için bu açıklamalarda kâfî miktarda bilgi vardır. Bâyezîd'in vecd sırasında söylediği şathiyyât türü sözler hakkında Cüneyd'den başka konuşanlar da vardır. Allah doğruya ulaştırandır.

Bâyezîd'in sözleri hakkında ileri geri söz eden ve onun yukarda geçmeyen: *"Kuş oldum, uçtum"* sözüne: "İnsan nasıl kuş olup uçabilir?" diye karşı çıkana şöyle cevap verebiliriz: "Burada işâret edilen ma'nâ: *Himmet yüceliği ile kalplerin uçmasıdır.* Nitekim: *"Sevinçten uçacaktım, kalbim uçtu, aklım da uçuverecekti"* şeklindeki ifâdeler bu türdedir. Yahya b. Muâz Râzî *"Zâhid seyr hâlinde; ârif tayr hâlinde (uçmakta)dır."* derken ârifin maksadına zâhidden daha sür'atle koştuğunu kasdetmiştir ki bu câizdir.

Allah Teâlâ buyurur: ***"Her insanın amelini boynuna doladık."***[12] Saîd b. Cübeyr'den gelen bir rivâyette bu âyetin tefsiri sadedinde boyna dolanan şeyin saâdet ve şakâvet türünden kulun kaderi olduğu belirtilmiştir. Şâir der ki:

Nice gün vardır ki o gün zâhir olan
Firak gözyaşlarıyla âdetâ yağmurlu bir gün olur.
Eğer beni görseydin geri döndükleri gün
Durmuş bir cesed, uçan bir kalb görecektin.

Bâyezîd'in *"Ahadiyyet ve deymûmiyete (ezeliyete) kanat ve cisim izâfe*

12. el-İsrâ, 17/13

etmesi," kendisinin Matlûb'una yönelip uçması sırasında her türlü güç ve enerjiden teberrî etmesi demektir. Bu yönelişteki fiil ve hareketini alışılmış bir lâfızla, Ahad ve Dâim olana izâfe etmesidir. Vecd ve istiğrak ehlinin sözlerinde böyle şeyler bulunur. Vecd ehlinin kalbi ve sırrı, üzerinde bir etken bulunduğunda kalbinde bulunanı anar ve bütün hallerini sevgilisinin sıfatlarıyla vasfeder. Benû Amir kabilesinin Mecnûn'u gibi, yabana baksa "Leyla" der, dağa baksa yine "Leylâ" der. Hatta kendisine "Senin adın ne? Hâlin nicedir?" diye sorulacak olsa yine "Leylâ" der. Bu konuda şöyle bir şiir vardır:

Memlekete, Leylâ'nın memleketine uğrarım.
Şu ve şu duvarları öperim.
Benim kalbimi çalan bu memleket sevgisi ne?
Asıl sevgi, memlekette oturana duyulan sevgidir.

Bir başkası da der ki:

Sırrımı sizin duygularınız açısından kontrol ederim,
Kendimden başkasını göremem, çünkü ben senden uzağım.
Beni vecd hâlinde bulacak olursa, anlattığında
Beni anlatır, konuştuğunda beni söyler.

Bu tür söz ve şiirlerin örnekleri pekçoktur. Mahlûka cezbe duyma sırasında boş hevâ ile söylenilen bu ma'nâdaki sözler, hoş karşılanmıştır. Bunların anlatılmasından murad, bu duygularda insanın kelimelerle anlatamayacağı sırlar bulunduğuna işârettir. Tevfik Allah'tandır.

"Yirmi sene, yüzbin kere, ezeliyet meydanı, keyfiyet havası" gibi sözler, Cüneyd'in anlayışına göre yolun bir kısmının vasfıdır. Cüneyd'in söyledikleriyle yetinip tekrara düşmeyelim.

"Bunların hepsinin hud'a (hîle) olduğunu anladım" sözünün ma'nâsı –Allah bilir ama– şudur: Tefrîd ve tevhîd gerçeklerinin ortaya çıkması ânında kâinat ve mülkü mülâhaza ile uğraşmak, hud'a ve hîledir. Bu yüzden Cüneyd der ki: "Bâyezîd, işâretinin çokluğuna rağmen ve orta yolda kaldı. Ben onun nihâî noktaya ulaştığını gösteren herhangi bir sözünü duymadım. Bu yüzden cisim, kanat, hava ve meydan gibi maddî kavramlarla konuşmuştur.

"Bunların hepsinin hud'a olduğunu anladım" sözü ehl-i nihâyât nezdinde Allah'tan başka herhangi bir şeye yönelişin hud'a olduğunu anlatır.

Nitekim evvelkilerin ve sonrakilerin Efendisi: *"Arabın söylediği sözlerin en doğrusu şâir Lebîd'in söylediği: "Dikkat edin, Allah'tan başka herşey boştur." sözüdür.*[13] Sözün demişti devâmı: *"Şüphesiz her nimet yok olacaktır"* şeklindedir.

c- Bâyezid'in Bir Diğer Sözü

Bâyezîd'in şöyle söylediği nakledilmiştir: "Yokluk *(Leysiyyet)* meydânını kontrol ettim. On yıl boyunca uçtum. Nihâyet yokluktan yokluk içinde yoklukla oldum. Sonra *"tazyî"* (kaybetme)yi kontrol ettim, ki orası tevhid meydanıdır, yokluk ile kaybetme içinde uçtum. Nihâyet kayıp içinde kayboldum. Kaybede ede *zıyâ'* içinde, leyse içinde ve leyse ile "tazyî"i de kaybettim. Sonra ârifin halktan gaybûbeti halkın âriften gaybûbeti içindeki tevhîdi murâkabe ettim."

Cüneyd der ki: "Bunlar ve buna benzer sözlerin hepsi, şâhidin anlaşılamıyacağına delâlet eden ilm-i şevâhide dâhildir. O şâhidlerin içinde fenâ ma'nâları, *"fenâ ender -fenâ"* duyguları vardır."

*"Yokluk (**leysiyyet**) meydanını kontrol ettim. Nihâyet yokluktan, yokluk içinde yoklukla oldum"* sözünün ma'nâsı fenâ gerçeğine inişin ilk basamağıdır. Görülen ve görülmeyen şeylerin gözden kaybolmasıdır. Fenânın ilk meydana gelişi sırasında eserlerinin de, izinin de yok olmasıdır.

"Yoklukla yokluk" Herşeyin gitmesi, kaybolması, hattâ kaybolma duygusunun da gitmesidir. Yoklukla yokluk demek, hissedilen ve mevcûd olan birşeyin olmaması, sûret ve resimlerin silinmesi, esmâın kesilmesi, hâzır olanın gâib olmasıdır. Eşyânın yudum yudum görüntüden *(müşâhede)* çıkmasıdır. Bulunan bir şeyin kalmaması, yok olan şeyin hissedilmemesidir. Hiçbir şeyin bilinen bir ismi kalmamasıdır. Herşeyin tam olarak gözden silinmesidir. Bir grup bunu *"fenâ"* olarak isimlendirir. Sonra *fenâ içinde fenâ* da kaybolur, sâlik fenâsı içinde kaybolur. Buna *"yokluk içinde O'nunla"* ve *"yokluk içinde tazyî"* adı verilir. Bu durum, herşeyin fakdi (yok olması) gerçeğidir. Nefsin fakdi bundan sonradır. Bundan sonra "fakd içinde fakdin fakdi", "intımâs içinde intımâs" (yok olma içinde izin silinmesi) zihâbdan zihâb (kaybolma duygusunun gitmesi) gibi şeyler gelir. Bunlar sınırı ve belli bir vakti olmayan şeylerdir.

Cüneyd der ki: Bâyezîd'in burada *"on yıl gibi bir süre vermesinin"*

---

13. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 26.

hiçbir anlamı yoktur. Çünkü böyle hâllerde vakit bilinmez. Vaktin geçmesinden gaybet halinde olan kimsenin gözünde on, yüz ve daha fazlası, birdir.

Yine Cüneyd der ki: Bâyezîd "Ben, âriften halkın gaybûbeti, halktan ârifin gaybûbeti sırasında tevhîdi kontrol ettim." derken şunu kasdetmiştir: "Benim tevhidi kontrolüm sırasında; nezdimde halkın Allah'tan gaybûbeti gerçekleşmiş, Allah Teâlâ yaratıklarından kibriyâsı ile ayrılmıştır."

Cüneyd der ki: Bâyezîd'in söylediği bu lâfızlar, kendisinden murâd edilenlere muradın girdirilmesi anlamında ma'ruftur. Bütün bu anlatılanlar, Bâyezîd'in sözlerine Cüneyd'in yaptığı açıklamalardan bana ulaşanlardır. Aslında Cüneyd'in açıklamaları da, ehli dışındakiler için müşkil ma'nâlıdır. Bu ve benzeri sözlerin zorluğu bu ilimde derinleşmemiş, rivâyetlere bakmamış olanlar içindir. Âlimler, Allah'ın azamet ve kibriyâsını anlatmak için yazılan eserlerle, yazılmamış olanları istidlâl ederler. Bunlar Allah dostlarının ve havâssın kalplerine hâs özelliklerdir.

Allah'ı tanıyan idrâk sâhipleri bilirler ki, Allah'a yönelenler, Allah ile birlikteliğinde her nefeste ve her göz açıp kapayışta ziyâdelik içindedirler. Her nefesleri bulundukları hâl içinde olur. O da her nefeste sonsuza doğru bir hâlden diğer bir hâle intikaldir. Nihayet onun yeri kendisinin bulunması istenen yer ve mekân olur. O, intikal edip durduğu hâllerden de fânîdir.

Bâyezîd'in "fenâ, fenâ ani'l-fenâ; zihâb, zihâb ani'z-zihâb, tazyîi de tam bir kayıpla kaybettim" gibi sözlerindeki ibareler, her ne kadar farklı ise de, ma'nâsı bir ve hakikatları aynıdır. Bunların anlamı da Abdullah b. Abbâs (r.a.)'dan rivâyet olunan şu âyetle ilgili açıklamalardır: **"Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve küreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de isteyerek geldik" dediler."**[14] Melekler der ki: "Yâ Rabbi, onlar sana gelmeselerdi onlara ne yapacaktın?" Allah Teâlâ: "Onlara onları bir lokmada yutacak hayvanlardan birini musallat edecektim." buyurur. Melekler: "Yâ Rabbi, bu hayvan nerededir?" diye sorarlar. Allah Teâlâ da: "Benim otlaklarımdan birinde" buyurur. Melekler: "Peki, bu otlak nerede?" diye sorarlar: Rabbimiz Teâlâ: "İlmimin gizlilikleri içinde." buyurur.

Dikkat edilirse bir hayvan gökleri ve yeri bir lokmada götürüyor. Hayvanın otlağında tam bir kaybolma meydana geliyor. Zihâb (kaybolup

14. Fussılet, 41/11

gitme) işi âriflerin kalplerine bir uyarıdır. Bu durum insanların kalpleriyle şâhid olduğu durumdur. Nefsiyle şâhid olduğu mülkün ve bütün yaratıkların yokoluşu nasıl olur, düşünmek lâzım!

Ba'zı semâvî kitaplarda şöyle yazılı olduğu söylenir: "Allah Teâlâ cehenneme: *"Eğer sen benim emrime itâat etmeyecek olursan ben seni en büyük ateşimle yakarım."* diye vahyetmiştir." Âriflerden birine "Ben, seni en büyük ateşimle yakarım" sözünün anlamı sorulduğunda şu karşılığı verdi: "Allah'ın büyük ateşinin yanında cehennemin ayağı, tahıl tânesi gibi görünür. Cehennemin, o büyük ateşe göre durumu, dünyadaki bir fırıncı ateşinin ceheneme nisbetle durumu gibidir. Hatta ondan bile küçük kalır."

"Yokluk içinde yokluk ile yokluk" sözü, kulun içinde bulunduğu *"leysiyyet"*e işâret eder. Çünkü eşyânın hepsi, ma'nâsı ve vücûduyla Allah'a göre hayâl ve gölge durumundadır. Eşyâ, her ne kadar îcâd ile sûrete bürünmüşse de, hakikati itibariyle fenâ ve adem yokluk konumundadır. Hakikat ehlinin eşyâyı müşâhedesine göre taksîm olunmuş mertebeleri vardır. **"Darlık veren de (kabz), genişlik veren (bast) da Allah'dır. Sâdece O'na döndürüleceksiniz"**[15]

d- Bâyezid'in Bir Başka Sözü

İbn Sâlim'i bir gün meclisinde şöyle konuşurken duymuştum: "Bâyezîd'in söylediklerini Fir'avn bile söylememiştir. Çünkü Fir'avn *"Ben sizin yüce rabbınızım."* demişti. Rabb, mahlûka da isim olabilir. Nitekim "rabbüdâr" (ev sâhibi) "rabbü mâl" (mal sahibi) gibi kullanımlar vardır. Bâyezîd ise "Sübhânî, sübhânî" demiştir. Sübbûh ve Sübhân, Allah'ın, başkaları hakkında kullanılması câiz olmayan, isimleridir."

Bu sözler üzerine İbn Sâlim'e dedim ki: "Bu sözün Bâyezîd'den geldiği ve onun bu sözü Fir'avn'ın "Ben sizin yüce rabbinizim" sözündeki i'tikadı gibi bir anlamda kullandığı sizce doğru mudur?" İbn Sâlim şu karşılığı verdi: "Benim kanâatime göre Bâyezîd bu sözü söylemiştir. Bununla neyi kastetmiştir ve küfre mülzem olmuş mudur, bilemem." Ben de ona şunu söyledim: "Onun bu sözü söylediği sıradaki i'tikadı aleyhine şâhid olabilecek bir materyal yoksa senin onu tekfîr etmen bâtıl (boşuna)dır. Çünkü bu sözün bir takım mukaddimeleri olması gerekir. O önce bu mukaddimeleri; ardından bunları söylemişse muhtemeldir ki Allah'ın kendisine âid "Sübhânî" sözünü tekrarlamıştır. Çünkü biz **"Allah'tan başka**

15. el-Bakara, 2/245

ilâh yoktur, bana kulluk edin"[16] diyen birini duysak, kalplerimiz o kişinin Kur'an okumaktan; ya da Allah'ın kendisini vasfettiği bir sûrette vasfetmekten başka bir şey yapmadığına inanırız. Başka bir şüphe taşımayız.

Yine biz, Bâyezîd, ya da bir başkasının "Sübhânî, sübhânî" sözünü tekrarlayıp durduğunu duysak o kişinin Allah'ı tesbih ettiğinden, ya da Allah'ın kendisini vasfettiği bir şekilde O'nu vasfettiğinden şüphe etmeyiz. Durum böyle olunca, senin zühd, ibâdet, ma'rifet ve ilimle ma'rûf birini tekfîr etmen, kabûlü imkânsız büyük bir şeydir."

Ben Bistam taraflarına gittim. Bâyezîd'in hâne halkından, bir takım kişilere bu olayı sordum. Onlar bunu reddedip dediler ki: "Biz böyle birşey bilmiyoruz." Şâyed halkın ağzında ve yazılan kitaplarda böyle bir söz şâyi olmamış olsaydı, ben bunu hiç anlatmazdım bile.

İbn Sâlim Bâyezîd'in: "Ben arşın yanına çadır kurdum, ya da arşın örtüsüyle çadır kurdum." sözünü ele alıp: "Bu söz ancak kâfirin söyleyebileceği bir küfürdür." dediğini duymuştum. İbn Sâlim ayrıca şunları söylemişti: "Bâyezîd yahûdî mezarlığından geçerken *"bunlar ma'zûr"*, fakat müslüman mezarlığından geçerken *"bunlar mağrûr"* dermiş."

İbn Sâlim, Bâyezîd'i tekfir etmede ileri gidiyor ve onu yukardaki sözleri sebebiyle tekfir ediyordu. Ben kendisine dedim ki: Allah senin iyiliğini versin. Çevremizdeki âlimler, günümüze kadar onun türbesiyle teberrük ediyorlardı. Önceki şeyhlerin onu ta'zîm ve duâsıyla teberrük ettikleri nakledilmektedir. O, onlar nezdinde âbid ve zâhidlerin büyüklerinden, ma'rifet ehli bir zâttı. Çağdaşlarına vera', çalışkanlık, zikir gibi husûsiyetlerle üstünlük kazanmış; hattâ bir grup kimse onun, Allah korkusuyla zikrinden ve Allah'a olan ta'zîminden dolayı kan işediğini nakletmişti. Söylediği sözü hangi amaçlı söylediğini ve söylerken hangi hâlde bulunduğunu tam olarak bilemediğimiz bir insanın küfrüne nasıl kail olabiliriz? Hâli onun hâline, vakti onun vaktine, vecdi onu vecdine uymayan birinin anlattığı ile onun hakkında hüküm vermek câiz midir? Allah Teâlâ: **"Ey iman edenler, zannın çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı vardır ki günahtır."**[17] buyurmamış mı?

İbn Sâlim meclisinde benimle onun arasında cereyan eden konuşmalar bunlardır. O, meclisinde Bâyezîd'in sözlerini bu lâfızlarla veya buna yakın ibârelerle anlatırdı.

16. Tâhâ, 20/14
17. el-Hucûrat, 49/12

"Ben arşın örtüsüyle çadır kurdum, ya da arşın yanına çadır kurdum" Bâyezîd'in böyle söylediği doğru ise şunu demek istemiştir: Kâinat ve Allah'ın yarattıklarının hepsi arşın altında, arş örtüsüyle örtülü ve bu yüzden mechûldür.

"Arş örtüsüyle çadır kurdum" sözünün ma'nâsı, çadırımı Arş'ın sâhibine doğru çevirdim. Âlemde arş örtüsüne dahil olmayan bir karış yer yoktur. Bu konuda kötü sözler ile işi incitmeye vardırma anlamı yoktur.

Bâyezîd'in yahûdî kabristanından geçerken söylediği *"ma'zûrdurlar"* sözü, sanki mâzûrdurlar anlamınadır. Çünkü fiillerinden önce Allah'ın onlar hakkında şakâvet ve yahûdîlikle ilgili sebkat etmiş bir hükmü (ve kaderi) vardır. Bu hüküm ezelde mevcûddu. Allah Teâlâ onların paylarına gadab ayırmıştı. Onlar gadab ehlinin amelinden başkasına nasıl hazır olabilsinler?" Onlar sanki ma'zûrdurlar, ama aslında ma'zûr değillerdir. Kalemin yazdığı ölçüde ma'zûrdurlar. Allah Teâlâ kitabında onları kendi kavilleriyle vasfederek şöyle anlatmaktadır: **"Üzeyr Allah'ın oğludur."**[18]; **"Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız."**[19]; **"Allah bütün hükümlerinde âdil bütün yaptıklarında hikmet sâhibidir. O yaptığından sorumlu değildir ama insanlar sorumludur."**[20]

Bâyezîd'in müslüman mezarlığından geçerken söylediği *"mağrûrdurlar"* (aldanmışlardır) sözü eğer rivâyet doğru ise şu anlama gelir: Avam amellerine bakar ve kendi gayretleriyle kurtuluş umarlar. Oysa yaptıkları, kurtuluş için yeterli değildir. Bunlar kendi kendilerini kandırdıklarından mağrûr (aldanmış), diye isimlendirilmiştir. Çünkü insanların amelleri; Allah'ın kendilerine verdiği nimetler, onlara doğruyolu göstermesi ve kalblerini îmânla süslemesi gibi hususlarla mukayese edildiğinde hiçtir. Aslında halkın kendine has bir hareketi ve hattâ bir nefesi bile yoktur Bunların hepsinin başı Allah'dır. İşin sonu da O'na dönecektir. Kendi gayreti olmadan sâdece Allah'ın lütuf ve rahmetiyle kurtulacağını uman kimse de aldanmış ve helâke düşmüştür. Nitekim nebîler serveri ve muttakîler serdârı Allah Rasûlü şöyle buyurmaktadır: *"Amelinin kendisini kurtaracağı hiç bir kimse yoktur."* Sahâbîler sordular: *"Sizde mi ya Rasûlallah?"* Allah Rasûlü buyurdu: *"Evet ben de. Ancak Allah'ın rahmetinin beni kuşatmasını umuyorum."*[21]

18. et-Tevbe, 12/30
19. el-Mâide, 5/18
20. el-Enbiyâ, 21/23
21. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfıkîn, 71.

A'zâları, ilim ve edeb kayıtlarına bağlı âlimlerden nakledilen idrâkin hemen kavrayamadığı dedikodu ve ta'nı gerektirecek söz ve hikâyeler, ilim ehli için bir zelle, hikmet ehli için bir sürçme, akıl sâhipleri için bir hatâ olarak değerlendirilmelidir. Çünkü belki bu yanlışlık, hikmet ehlinin yanlış okumasından kaynaklanmış olabilir. Zira hikmet ba'zan, ma'nâlarına vâkıf olmayan insanlar arasında da cereyan edebilir. Neyi kastettiğini bilmeden konuşan kimseler arasında da bulunabilir. Tabiî öyle zamanda hikmetli söz, asıl ma'nâsının zıddıyla dillerde dolaşır. Böylece de konuya vâkıf olmayanlar yanında hikmet ehli kişiye bir noksanlık bulaşmış olur. Böyle bir çarpık ifâdenin ma'nâsını kavramakta zorlanır, onu söylemenin makamını ve yerini bilemez. Çünkü ilimlerin gizliliği, ancak idrâklerin gizli noktalarıyla kavranabilir.

Hikmette meydana gelen hatâ ve yanlış okuma, iki açıdan olur. Birincisi harfleri yanlış okumaktır ki bu en kolay olanıdır. İkincisi ise ma'nâyı yanlış anlamaktır. Bu da konuşanın hâl ve vakti i'tibârıyla dinleyenin hâl ve durumuna uygun olmayan bir lisânla konuşmasıdır. Böylece ma'nâ yanlış anlaşılmış olur. Dinleyen, sözü kendi hâl, vakt ve makamına göre anlatarak hatâya düşer ve helâka uğrar.

Ebû Amr b. Alvân'ın Cüneyd'den şöyle bir söz naklettiğini duymuştum: "Ben çocukluğumdan beri sûfîler tâifesiyle düşüp kalkarım. Onlardan ne demek istediklerini anlayamadığım sözler de duymuşumdur ama, kalbim bunları inkâra asla yeltenmemiştir. Bu yolda neye eriştiysem bu sâyede erişmişimdir."

Bâyezîd'in söyledikleri konusunda Basra'da İbn Sâlim ile tartışmamızdan sonra İbn Sâlim, Sehl'den bunu te'yid edecek bir hikâye anlattı. Sehl dermiş ki: "Lisan ile zikir hezeyândır. Kalb ile zikir vesvesedir." İbn Sâlim'e bu sözün ma'nâsı sorulduğunda dedi ki: "O bu sözüyle kişinin zikirle değil, Mezkûr (zikrettiği Allah) ile kâim olmayı anlatmak istemiştir."

Bir başka meclisinde İbn Sâlim yine Sehl'den şöyle söylediğini nakletmiştir: "Benim Mevlâm uyumaz. Ben de uyumam." Ben İbn Sâlim'in çevresindeki hâs arkadaşlarına dedim ki: "Eğer İbn Sâlim, Sehl'e Bâyezîd'den daha çok ilgi duyuyor olmasaydı, anlatılan bu sözle Sehl'in yanıldığını söyleyecekti. Nitekim Bâyezîd'i bir sözünden dolayı yargılamış ve sizin huzûrunuzda tekfîr etmişti. Kendisinin imamı ve halkın en mu'teberi sayılan Sehl'in bu sözü hakkında da istese söyleyecek söz ve karşı çıkılacak taraf bulurdu.

Sehl'in bu sözü hakkında konuyu bilenlerin tenkid edenlerden farklı bir yorumu olabilir. Aynı durum Bâyezîd'in sözü için de geçerlidir. O'nun söylediği sözün de tekfir eden ve hatalı görenlerin yorumundan farklı bir yorumu vardır. Bu söz, ma'nâsı ona yakın olmayan bir söz değildir. Başarı Allah'tandır.

Denilir ki: Mûsâ (a.s.) nübüvvet, kelimlik ve risâlet nûrlarının kapsadığı özellikler, ismet ve te'yîd-i ilâhiye mazhar olmak sûretiyle Hızır'ı inkârdan korunmamış olsaydı, şu sözü söylemeye râzı olmazdı. **"Bir can karşılığı olmadan temiz bir cana kıydın ha? Doğrusu sen, çirkin bir iş yaptın."**[22] Mûsâ, Hızır'ı en büyük günah sayılan Allah'ın haram kıldığı nefsi öldürürken gördüğünde bunları söylemişti. Hızır da ona dedi ki: **"Ben sana, sen benimle beraber bulunmaya dayanamazsın, dememiş miydim?" Mûsâ dedi ki: Eğer bundan sonra sana bir daha birşey sorarsam artık bana arkadaş olma. O zaman benim tarafımdan sana bir özür ulaşmıştır."**[23]

Hızır'ın Allah'ın haram kıldığı ve hakkında kısas emrettiği adam öldürme işini yaptığını gören Mûsâ'ya gereken, onun kısâsını istemek ve Hızır'ı bırakıp gitmekti. Mûsâ'nın onunla oturması ve arkadaşlık etmesi, Allah'ın seçmesi ve birbirlerine yakınlaştırması olmasa, câiz olmazdı. Kıyâmete kadar bütün velî ve sıddîkların durumu böyledir. Onlardan hiçbirinin "nübüvvet derecesi"ne ulaşması mümkün değildir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

Anlatıldığına göre Bâyezîd, mescid ve ribât (tekke) duvarlarının dışında hiçbir duvara yaslanmazdı. Bayram günleri hâriç onu oruçsuz gören olmazdı. O bu halde Allah'a kavuşmuştur. O'ndan bu ma'nâda gelen pekçok rivâyetler vardır.

2- Şiblî'nin Şathiyyâtı

a- Şiblî'nin Bir Sözünün Açıklaması

Ebû Abdullah b. Câbân bana şöyle anlatmıştı: Bir kıtlık senesinde Şiblî'nin yanına gittim. Yanından çıkmak üzere ayağa kalktığımda bana ve yanımdakilere şunları söyledi: "Nereye giderseniz gidin, ben sizinle beraberim, siz benim gözetimim ve idârem altındasınız."

---

22. el-Kehf, 18/74
23. el-Kehf, 18/75-76

Şiblî bu sözüyle şunu kasdetmiş olmalıdır: Nerede bulunursanız bulunun, Allah sizinle beraberdir. O sizi gözetir ve korur. Siz O'nun gözetim ve koruması altındasınız.

Bu sözün ma'nâsı şu demek olur: Tevhîd yalınlığı ve tefrid gerçeğinden kalbine hâkim olan şey sebebiyle Şiblî, kendisini bu konuda söz sâhibi görür. Vecd ehlinin durumu böyle bir yoğunluk kazanıp "Ben vecdimi anlatıyorum, gönlümü isti'lâ eden hâli bildiriyorum" diye "ben" ifâdeleriyle konuşunca aslında Efendi'sinin yakınlığını müşahedenin gönlüne hâkim olduğuna işaret etmiş olmaktadır.

Husrî'nin şöyle söylediğini duymuştum: "Ben zilletimi yahûdî ve nasrânilerin zilletiyle mukayese etsem, benim zilletim onlarınkinden beter olurdu."

Birisi çıkar ve: "Bu hikâyeler nerede ve niçin vâki olmuştur?" diye soracak olursa şöyle söylenebilir: Bu iki rivâyet; ya'ni gerek Şiblî'nin sözü, gerekse Husrî'nin sözü, ikisi de doğrudur. Ancak bunlar ayrı vakit ve durumlarda söylenmiş sözlerdir. Bunlardan biri müşâhede aydınlığında vecd, ihlâs ve hâlis tevhid ile söylenmiştir. Diğeri ise beşeriyet sıfatının, acz ve zilletin iâde edildiği sırada gönülde bulunan duygu ile söylenmiş bir sözdür. Nitekim Yahyâ b. Muâz Râzî de şöyle der: "Ârif Rabbını andığında yücelir, nefsini hatırladığı zaman küçülür ve hiçliğe bürünür." bu ma'nâ ilimde de vardır.

Hz. Peygamber (s.a.)'in şöyle buyurduğu rivâyet olunur: *"Benim öyle bir hâlim ve vaktim vardır ki beni Allah'tan başka hiçbir şey kuşatamaz*[24]. *Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama bunu övünmek için söylemiyorum."*[25] Bir başka hadis de şöyledir: *"Beni Yûnus b. Mettâ'dan üstün tutmayın*[26]. *Ben güneşte kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum."*[27] İki hadis ve iki durum arasındaki farka bakın. Doğrusunu Allah bilir.

Buraya kadar anlattıklarımıza benzer yine Şiblî'den şöyle bir hâdise nakledilmektedir: Şiblî birinin elinden bir ekmek parçası almış, yemiş ve ardından: "Benim nefsim, benden ekmek ufağı istiyor. Gönlüm Arş ve Kürsî'ye yönelecek olsa yanardı." şeklinde konuşmuştur. O, sırrıyla Arş ve Kürsi'ye yönelişi ifâde ederek sırrında vahdâniyet ve kıdemden bir eser

24. Aliyyü'l-Kârî, el-Esrâru'l-merfûa, Beyrut 1986, s. 291-292; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, II, 173.
25. Ebû Dâvûd, Sünnet, 13; İbn Mâce, Zühd, 37.
26. Buhârî, Enbiyâ, 24.
27. İbn Mâce, Et'ıme, 30.

bulunduğunu ifâde etmek istemiştir. Arş ve Kürsî, muhdes ve mahlûk (ya'ni sonradan yaratılmış şeyler)'tur; ya'nî önce yok iken sonradan var olmuşlardır.

Rivâyete göre Bâyezîd'in bizim naklettiğimiz ve nakletmediğimiz ba'zı sözlerinin anlamı, Şiblî'ye soruldu. Şiblî şu karşılığı verdi: "Eğer Bâyezîd bizim yanımızda olsa, gençlerimizden birine teslîm olurdu." Ardından da: "Benim söylediğimi anlayan biri olsa ben halkın zünnâr kuşanmayı gerekli göreceği sözler söylerdim." dedi.

Cüneyd'in Bâyezîd hakkındaki: "Bâyezîd, hâlinin büyüklüğüne rağmen bidâyet hâlinden çıkamamıştır. Ben ondan, kemâl ve nihâyetine delâlet bir söz işitmedim." sözüne benzemektedir.

Bu sözlerin anlamı şudur: Tasavvuf ilmiyle uğraşanlardan herbirinin, dâimâ kendi hâllerini en yüksek olarak görmeleri âdet olmuştur. Bu sûfî tâifesinin birbirlerine yaslanıp kalmaması için Hakk'ın onlara bir gayret-i ilâhiyyesidir. Nitekim Bâyezid, asrın en anlayışlı ve ehliyetli kişilerinin bile anlamaktan âciz kaldığı şeyler söylediği halde, Cüneyd onun hakkında: "Bidâyet sınırını aşamamıştır. Ben ondan nihâyete ve vuslatına delâlet eden bir lâfız duymadım." demişdir. Şiblî de: "Bâyezîd bizim yanımızda olsa gençlerimize teslim olurdu." Ya'nî bizim çağımızda bulunan mürîdlerden istifâde ederdi, diyor.

Şeyhlerden biri şöyle der: "Şiblî'nin yanında yirmi yıl bulundum. Onun tevhîd konusunda bir sözünü işitmedim. Söylediklerinin hepsi ahvâl ve makamâta dâirdi."

Tevhîd hakikatine işâret edenlerin çokluğuna göre bu anlatılanlar pek azdır. Çünkü tevhîd hakîkati sonu ve sınırı olmayan birşeydir. Sûfîlerden her biri, bu sınırı bilinmeyen, sonu anlaşılmayan deryâya garkolmuşlardır. **"Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lûtfudur, Allah büyük fazl sâhibidir."**[28]

b- Şiblî'nin Bir Başka Sözü

Birisi şöyle anlatmıştı: Şiblî'nin yanında bulundum. O'nu şöyle söylerken duydum: "Allah Teâlâ Cebrail ve Mîkâil'i hatırlamamdan dolayı bir veya iki aydan beri bende oluşan bir üstünlük duygusu sebebiyle yeryüzüne beni yutmasını emretti."

28. el-Hadîd, 57/21

Husrî anlatıyor: Şiblî bana derdi ki: "Eğer hâtırına Cibrîl ve Mîkâil düşüncesi gelirse şirke düşmüş olursun." Ben, mukarreb melekler arasında Cebrail ve Mîkâil'in özel yerine rağmen bu görüşü kabûl etmeyen bir grup gördüm. Nitekim Haber'de Hz. Peygamber (s.a.)in şöyle buyurduğu nakledilir: *"Ben, Cebrâil'i (Allah korkusundan) eski bir hasır gibi olmuş gördüm ve onun, ilmiyle ve haşyetiyle benden üstün olduğunu anladım."*[29]

Denilirse ki: "Allah Rasûlü'nün kendisinden bile üstün gördüğü bir melek hakkında yukarıdaki sözleri söylemek nasıl câiz olabilir?"

Allah'ın inâyetiyle şöyle cevap veririm: Vecd ehli ve Allah zikrine düşkün olanların sözleri mücmel ve mufassal olur. Kusur arama sevdâlısı kişiler uzunca anlatılmayan kısa sözler sâyesinde iftirâ fırsatı bulurlar. Çünkü mücmel sözün belki, dinleyene ulaşamayan bazı mukaddimeleri (ön ifâdeleri) vardır. Mufassal söz, zâten açıklanmış ve saldırıdan korunmuştur. Mücmelin böyle bir şansı yoktur. Şiblî'nin bu sözü de bir takım mukaddimeleri bulunan mücmel bir sözdür. Akıllı kişi onun bu mukaddimelerini duyunca Şiblî'nin söylediklerini çirkin görmeyecektir. Ama anlattığımız mukaddimeleri duymamış birisi, bu söze karşı çıkmakta ma'zûrdur.

Ebû Muhammed Nessâc'ın anlattığı bir hikâye, benim anlattıklarımın açıklamasıdır. Ebû Muhammed bu hikâyenin mukaddimelerini tamamıyla anlatmış ve bu sâyede ma'nâ iyice ortaya çıkmış ve red fikri ortadan kalkmıştır. Olay şudur: Şiblî'nin yanında bulunan biri ona Cibrîl'in sûretini sordu. Şiblî dedi ki: "Şöyle bir rivâyet işittim: Cebrâil'in yediyüz dili ve yediyüz kanadı varmış. İki kanadı varmış ki birini açınca doğu tarafını, diğerini açınca da batı cihetini kaplarmış."[30] Sen öyle bir melekten suâl ediyorsun ki dünya iki kanadı arasında kayboluyor. Onu sûreti üzre görmek ufku kaplamaz mı?" dedi ve ardından sorduğu soruyu "evet" diye cevapladı. Nitekim İbn Abbâs'tan rivâyet olunduğuna göre: *"Kürsî'ye göre Cibrîl'in sûreti, zırhın içindeki demir halka gibidir. Kürsî, Cibrîl ve Arş bunların hepsi, ehl-i ilme zâhir olan melekûta nisbetle çöldeki kum tanesi gibidir."*[31]

Şiblî bu sözlerden sonra soru soran kişiye şöyle seslendi: "Bu ortaya çıkan bilgileri vücûdlar taşıyabilir mi? Bünyeler kaldırabilir mi? Akıl kavrayabilir ve gözler buna had çizebilir mi? Bunlar kulakta kalabilir mi?

29. Suyûtî, el-Câmiu's-sagîr, II, 162.
30. Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.
31. Kaynağı bulunamadı.

Bütün bunlar, O'ndan gelen ve O'na delâlet eden şeylerdir. Hakk bir mülkü kendine seçmiş ve onu kendisi için gayb yapmıştır. Onu O'ndan başkası kuşatamaz. Ondan zerre miktarı perde açılsa yeryüzünde hiçkimse kalmaz, ağaçlar onu taşıyamazdı. Nehirler akmaz, geceler kararmaz, gündüzler ışımazdı. İnsanlar bu gerçeği kaldıramazlar. O, hikmet sahibi ve alîmdir. Ey soru soran kişi! Sen bana Cebrail ve ahvâlinden soruyorsun. Allah Teâlâ bana fazilet verdiği halde bir aydan beri, iki ay değil, Cebrail ve Mikail'i zikrim sebebiyle toprağa beni yemesini emretmiştir."

Eğer bir söz, bu anlattığımda olduğu gibi, ma'nâsının açıklanması için bir takım mukaddimelere muhtac ise, kusûr arama sevdâlıları sözün o kısmına yönelir ve bu son kısmı, anlamayacak birine naklederler. Böylece Allah'ın velî kullarına dil uzatıp iftirâ için ortam doğmuş olur. Bu ise günahların en büyüklerinden biridir. Başarı Allah'tandır.

c- Şiblî'nin Karşı Çıkılan Bazı Hâlleri

Şiblî'nin karşı çıkılan hâllerinden birisi, ba'zan pahalı bir elbise giyip sonra çıkarıp ateşe atmasıydı. Bir parça anber alır ateşe koyardı. Ba'zan da anberi eşeğin kuyruğunun altına sürer, şöyle derdi: "Eğer dünya çocuğun ağzındaki bir lokma olsa, biz o çocuğa acırız."

Birisi anlatıyor: Şiblî'nin yanına vardım. Önünde bâdem ve şeker vardı. O bunları ateşe atıyordu.

Şiblî der ki: "İsterdim ki dünya bir lokma, âhiret bir lokma olsun, ben de onları ağzıma alayım ve halkı vâsıtasızlığa terkedeyim."

Bir başka rivâyete göre, bir tarlasını çokça bir bedelle satmıştı. Daha yerinden kalkmadan o bedeli halka dağıttı. Halbuki çoluk-çocuğu vardı, onlara bu bedelden bir şey ayırmadı.

Denilirse ki: "Bu ve benzeri tavırlar, ilme terstir. *Allah Rasûlü malı zâyi etmeyi yasaklamıştır*[32]. Öyleyse çoluk çocuğu olduğu halde onlara birşey ayırmayan Şiblî'nin bu konudaki önderi kimdir?"

Deriz ki: Bunların önderi Ebû Bekir Sıddîk'tır. Çünkü o, bütün sâhip olduklarından geçmiş, malının tamamını Allah Rasûlü'ne getirmişti. O'nun: *"Çoluk çocuğuna neyi bıraktın?"* sorusuna: "Allah ve Rasûlünü" cevabını vermişti. Allah Rasûlü de onun bu tavrına karşı çıkmamıştı.

32. Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Akdiye, 14.

Malı zâyi etmek, onu haramda harcamak demektir. Bir adam günah yolunda bir dânik (dirhemin altıda biri) harcasa bu, mal zâyii (isrâf) sayılır. Ama bir adam da günah olmayan yere 100.000 dirhem harcasa bu mal zâyii sayılmaz.

Şiblî'nin ateşe attıkları ise kalbini Allah ile meşguliyetten alıkoyan şeylerdir. Allah Teâlâ, Süleymân b. Dâvud kıssasında şöyle buyurmaktadır: **"Biz Dâvûd'a Süleyman'ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daimâ Allah'a yönelirdi! Akşama doğru kendisine üç ayağının üzerinde durup bir ayağını tırnağının üzerine diken, çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleyman: Gerçekten ben mal sevgisini, Rabbımı anmak için istedim, dedi. Nihâyet güneş battı. Onları; atları tekrar bana getirin dedi. Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya (kesmeye) başladı."**[33]

Süleymân'ın kendinden önceki ve sonraki meliklerde bulunmayan 300 arap atı vardı. Bunlar kendisine sunulunca kalbini meşgul etmeye başladı. Hattâ bu sebeple ikindi namazının vaktini kaçırdı. Bunun üzerine: "Onları bana getirin" dedi ve boyunlarını, bacaklarını sıvazlamaya başladı. Hepsini cezalandırıp boyunlarını vurdu.[34] Allah onun bu amelini kabûl buyurdu ve güneşi ikindi vaktindeki yerine iâde etti ki, Süleyman ikindi namazını kılabilsin. Haber'de böyle gelmiştir[35].

Hz. Peygamber'den de bu ma'nâda bir rivâyet vardır. Nitekim Allah Rasûlü de Hendek günü ikindi namazını kaçırmış ve bundan dolayı hüzünlenerek şöyle buyurmuştur: *"Bizi orta namazdan; ikindi namazından alıkoydular. Allah onların kalplerini ve evlerini ateşle doldursun."*[36]

Müşrikler bu olaydan önce de Allah Rasûlü'ne pekçok eziyet vermişler, sövmüşler, dövmüşler, kovmuşlar ve üzerine pislik ve kan atmışlardı. Allah Rasûlü onlara şundan fazla birşey söylememiş beddua etmemişti: *"Allah'ım, kavmimi bağışla. Çünkü onlar bilmiyorlar."* Ama kalbi, kaçırdığı; vaktinde kılamadığı namazla meşgul olmaya başlayınca, üzüntüsünün şiddetinden onlara bedduâ etmişti.

Allah Rasûlü'nden gelen bu rivâyet, Süleyman (a.s.)'ın yaptığından

33. Sâd, 38/30-33
34. "Sıvazlama (mesh) fiilinin kesmek anlamına da geldiği hakkında bk. Bursevî, Rûhu'l-beyân İstanbul 1389, VIII, 29
35. Hz. Ali için de Güneş'in geri döndüğü nakledilir. bk. Keşfu'l-hafâ, I, 428.
36. Buhârî, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, 202-206.

daha kapsamlıdır. Ancak biri kalkar derse ki: "Süleyman (a.s.) için güneş eski yerine iâde edildiği halde, Hz. Peygamber için niçin iâde edilmemişdir?" Ona şöyle cevap verilebilir: "Çünkü Peygamber (a.s.), geniş hanîf diniyle gönderildiğinden kendisine bu konuda müsâmaha gösterilmiştir. Burada bir farz diğer farzı engellemiştir. Zira hendek kazmak da Allah yolunda cihâd emrine dâhildir. Cihâd farzıyla meşgûliyet, Allah Rasûlü'nü namaz farzından alıkoyduğu için kendisine bu konuda müsâmaha edilmiştir. Süleyman'ı farzdan alıkoyan ise, bir farz veya nafile değildi. Bu yüzden kendisine müsâmaha gösterilmedi.

Peygamberimiz'e müsâmaha ile ikrâm edilmesi, Süleymân'a güneşin iâdesiyle ikrâm edilişinden daha güzeldir. Eğer Süleyman'a böyle bir müsâmaha gösterilse, güneş iâde edilmezdi.

Ehl-i hakâyık nezdinde kulu Allah'dan alıkoyan dünya ve âhirete müteallik herşey, düşmandır. Onlar mümkün olduğu ölçüde bu düşmandan kurtulmak isterler. Onlar mâsivâda bir fazîlet aramazlar. Bu sözün ma'nâsı budur. Başarıya erdiren Allah'tır.

Şiblî'nin "Dünyanın yahûdînin ağzında bir lokma olmasını isterdim." sözü, dünyanın nezdindeki aşağılığını gösterir. Dünyanın aşağılığı hakkında Allah Rasûlü'nden şöyle bir rivayet gelmiştir: *"Dünya da, içindekiler de lânetlenmiştir."*[37] Bir başka rivayet de şöyledir: *"Nezdinde dünyanın bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı, Allah kâfire bir yudum su vermezdi."*[38]

d- Şiblî'nin Bir Başka Sözü

Açıklayacağımız söz, âlimlerin ve fakîhlerin anlamakta zorlandığı Cüneyd ile Şiblî arasında cereyân eden bir konuşmadır. Rivâyete göre Şiblî bir gün arkadaşlarına şöyle demişti: "Ey cemaat! ben sonsuza doğru geçip giderim, ancak arkamı da görürüm. Sağa ve sola doğru da sonsuza doğru geçip giderim, ancak yine arkamı görürüm. Sonra geri dönerim. Bu hâllerin hepsini ben, ancak küçük parmağımdaki bir kıl gibi küçük görürüm."

Şiblî'nin bu söyledikleriyle neye işâret etmek isteğini arkadaşlarından bir grubu anlamakta zorlandı. Allah bilir ama, Şiblî'nin bu söyledikleriyle işâret etmek istediği şey, kevn âlemidir. Çünkü Kürsî de Arş da muhdes;

37. Tirmizî, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.
38. Tirmizî, Zühd, 13.

ya'ni sonradan yaratılmışlardır. Dünyada Allah'ın ötesinde bir öte, O'nun altında nihâyeti olmayan bir alt yoktur. Yaratıklardan hiçbiri O'nun kendisini vasfettiğinden başka bir şekilde vasfedip O'na sınır çizmeye muktedir değildir. Yaratıkların ilmi O'nu kuşatamaz. Varlığın yaratıcısı ve meydana getiren san'atkârı O'dur. O ilmiyle de tektir.

Şiblî: "Geri dönüyorum ve bütün bu gördüklerimi küçük parmağımdaki bir kıl gibi küçük görüyorum" sözüyle bunların hepsini yaratmadaki kudretin kadir olan Allah'a göre Şiblî'nin küçük parmağındaki bir kılı yaratmadaki kadar basît olduğunu ifâde etmek istiyor.

Bir başka yorum da şöyle olabilir: Kevn âlemi ve bütün yaratıklar, mesâfelerinin uzaklıkları, uzunluk ve genişliklerine rağmen Allah'ın büyüklüğü karşısında küçük parmaktaki kıl gibidirler. Hattâ daha da küçük.

Şiblî'nin şöyle bir sözü nakledilir: "Sen şöyle şöyle dediğin zaman Allah ordadır. Ben O'ndan temennî ederim ki bir zerre olayım," Şiblî bu sözüyle sanki Allah Teâlâ'nın: **"Onlar nerede olursa olsunlar Allah onlarla beraberdir."**[39] âyetine işâret etmektedir. Allah hâzırdır, gaib değil. O her yerdedir, ama hiçbir yer onu kuşatmaz. O'nun olmadığı hiçbir yer yoktur.

Şiblî "Ben O'ndan temennî ederim ki bir zerre olayım" sözüyle şunu demek istiyor: Yaratıklar O'nun esmâ ve sıfatlarıyla O'ndan perdelidir. Çünkü onlara kendi isminden ve zikrinden başka bir şey vermemiştir. Onlar bundan fazlasına tâkat getiremezler. Şiblî bu konuda şöyle bir şiir söylerdi:

Dedim ki: Onlar benim kitabımı dağıtmadılar mı?
Cevap verdi: Evet. Öyleyse bu cevap bana kâfidir.

O'nun bir başka şiiri:

Mutluluk değil midir ki benim evim
Memlekette senin evine komşudur.

Yine şu şiiri okurdu:

Birgün senin bulutun bizi gölgeledi.
Bizi şimşeğiyle aydınlattı, ama yağmuru gecikti.
Bulut parlak değildi, ümid veriyordu.
Yağmur getirmiyordu ki susuzları sulasın.

39. el-Mücâdile, 58/7

Şiblî der ki: "Otuz yıl süreyle sabah aydınlığına kadar hadis ve fıkıh yazdım. Kendisinden bu ilimleri öğrendiğim şahsa dedim ki: "Ben fıkh-ı ilâhiyi öğrenmek istiyorum. Fakat onu bana kimse söylemiyor."

Şiblî: *"Sabah aydınlığına kadar"* ifâdesiyle "hakîkat nûrları doğup kendisinde ilim, fıkıh ve ma'rifetin hakîkati yerleşinceye kadar" demek istemiştir.

"Bana fıkh-ı ilâhîyi öğret" sözü de "kul ile Allah arasındaki her an ve her göz açıp kapamadaki ahvâli öğret" demektir.

Şiblî, Cüneyd'e şöyle sordu: "Kendisine fiilen ve kavlen Allah'ın kâfi geldiği kimse hakkında ne söylersin yâ Eba'l-Kasım?" Cüneyd de ona şu karşılığı verdi: "Yâ Ebâ Bekir, bu suâl konusunda seninle halkın büyükleri arasında onbin makam var. Bunların ilki, şu anda sende başlayan "mahv"dır."

Bu sözün ma'nâsı şudur: Cüneyd, engin ilim ve sağlam temkîniyle hâlini kontrol eder, söylediklerinde iddiâ korkusuna yer olup olmadığını araştırırdı. Çünkü gerçekten Allah'ın kendisine yeter olduğuna inanan sâdık kimse, bu konuda suâl sorulmaktan müstağnidir. Şiblî'nin Cüneyd'e böyle bir suâl sorması, kendi hâlinin ona yakınlığını haber vermektedir.

Ebû Amr b. Alvan bana Cüneyd'in şöyle söylediğini nakletmişti: "Şiblî yerinde durdurulmuş, (Hak'tan) uzaklaşmamıştır. Eğer uzaklaşacak olsa ona (Hakk'tan) bir imam; bir uyarıcı gelirdi."

İbn Alvân der ki: "Şiblî ba'zan Cüneyd'e gelir, ba'zı mes'eleler sorar cevap alamazdı." Cüneyd derdi ki: "Yâ Ebâ Bekir, benim sana acıdığım durum budur. Bu sıkıntı, daralma, hiddet, şaşkınlık ve şath, temkin ehlinin ahvâli değildir. Bunlar, bidayât ehli olan mürîdlerin hâlleridir."

Yine Şiblî'den nakledildiğine göre birgün Cüneyd kendisine demiştir ki: "Yâ Ebâ Bekir, sen ne söylüyorsun?" Şiblî de: "Allah diyorum" cevabını verince Cüneyd ona: "Hadi git, Allah sana selâmet versin" demiş ve bununla da: "Sen büyük bir tehlikedesin. Eğer Allah, seni bu Allah sözünde mâsivâya yönelmekten selâmete çıkarmazsa hâlin çok kötüdür." demek istemiştir.

Şiblî der ki: "Gelecek bin yıl içindeki geçmiş bir yıl. İşte vakt dedikleri bu. Gölge ve hayâller sizi aldatmasın."

Yine o şöyle derdi: "Sizin hâl ve vaktiniz kesiktir. Benim vaktimin iki

tarafı (başı ve sonu) yok." Ba'zan da şathiyyât türünden şunları söyler: "Ben vakt'im. Benim vaktim azizdir. Vakitte benden başkası yoktur. Ben yokum." Ardında da şu iki beyti okurdu:

Temkin ehli, muâmelesinde temkinlidir.
Hakk'ın emini O'na olan imanıyla güvenlidir.
Hakk'ın izzeti yücedir. O da ondan izzet bulmuştur.
O'na yakınlık duygusu gelince yakınlık da savrulmuştur.

Ba'zan "Her izzete bakıyorum. Benim izzetimin onlarınkinden üstün olduğunu ve onların izzetini kendi izzetim içinde görüyorum." der, ardından şu âyeti okurdu: **"Kim izzet ve şeref istiyorsa bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır."**[40] Sonunda şöyle derdi:

İzzet sâhibi ile izzetlenen
İzzetinin üstüne izzet kazanır.

Şiblî'nin "vakit" kelimesiyle işâret etmek istediği iki soluk arasındaki nefes; iki hâtır arasındaki düşünme zamanıdır. O zaman birimi Allah ile ve Allah için olursa "vakt" adını alır. Eğer bin senede bir nefes kaçırılacak olsa, üzüntü ve teessüfle ulaşılamıyacak ve bir daha geri gelmeyecek bir şey kaçırılmış demektir. Ya'nî geçen bin yılda ve gelecek bin yılda olsa; senin iki nefes arasında; içinde bulunduğun an, kaçırmaman gereken demlerdir.

Aziz, Allah'ın kendisine izzet verdiği kişidir. İzzet konusunda hiç kimse böyle birine yetişemez. Zelîl de Allah'ın başkasıyla meşgul ettiği kimsedir. Böyle birine zillette hiç kimse erişemez.

Şiblî'nin: *"Gölge ve hayâller sizi aldatmasın"* sözü Allah'tan başka herşey gölge ve hayâlî varlıktır. Sen Allah'ta sükûnete erersen o seni aziz kılar demektir.

"Ben yokum" sözü ise "ben sözümde vakt'im" diyorum, ya'nî yokum diyorum, demektir. Çünkü buradaki *"ben"* sözü ile Şiblî kendine işâret etmiyor.

"Benim vaktimin iki tarafı yoktur." sözümün ma'nâsı ise şudur: Vakt dışında herşeyde bir müsâmaha vardır. Allah'tan başkasıyla iştigâl, vakt içinde Allah'ın yaratıklarına sığınmak konusunda, bin yılda bir nefes de olsa, müsâmaha yoktur.

40. Fâtır, 35/10

Anlatıldığına göre Şiblî şöyle demiştir: "Allah'ım, bende senden başkasına âid bir bakiyye kaldığını biliyorsan, sen beni ateşinle yak. Senden başka tanrı yoktur."

Bu ve buna benzer sözler, Şiblî'nin vakti içinde vecdi ölçüsünde gerçekleşen kendisinin anlattığı taşkınlıklardır. Bunlar haldir, devamlı olmaz. Çünkü hâl gelip geçicidir. Kula bir ân gelir; devamlı olarak kalmaz, Allah'ın veli kullarına bir ikrâmıdır. Hâl kalıcı ve devamlı olsaydı ilâhî hüküm, ve emirler, vazîfeler ortadan kalkardı. Âdâb, ahlâk ve muâşeret, kaybolurdu. Görmez misiniz ki Allah Rasûlü'nün ashâbı bu durumu O'na sormuşlar ve demişlerdi ki: *"Yâ Rasûlallah, biz senin yanında bulunduğumuz ve senin sohbetini dinlediğimiz zaman kalplerimiz inceliyor. Senin yanından çıkıp işimizin, evimizin, ehlimizin yanına dönünce onlara dalıyoruz."* Allah Rasûlü buyurmuştu ki: *"Siz benim yanımdaki hâlinizi koruyabilseniz melekler sizinle el sıkışırdı."*[41]

Şiblî'nin bir başka sözü de şöyle: "Gönlüme öyle doğuyor ki, cehennem ateşi ve alevi benim bir kılımı yakacak olsa ben müşrik olurdum." Biz de şöyle diyoruz: "Cehennemin kendine âid yakma özelliği yoktur. Çünkü o da emre muhâtaptır. Cehennem ehline yanmanın acısı, kendilerine yapılan ilâhî taksim ölçüsünde olur.

Şiblî şöyle konuşurdu: "Lezâ ve Sakar (cehennemin bölümleri)'da ne yapayım? Bana göre Lezâ ve "Sakar'da oturulur." Bunlarda kesilme ve yüz çevrilme vardır. Oysa Allah'ın "Allah'tan kesilme" diye anlattığı kişinin azâbı, Lezâ ve Sakar ile azâbından daha beterdir. Çünkü buyrulur: **"Alçaldıkça alçalın orada. Bana karşı konuşmayın."**[42]

Şiblî bu âyeti okuyan bir hâfızı duyunca "Keşke ben de onlardan biri olaydım." diyerek bu tür konuşmalara karşı çıktığına işaret etmek istemiş, ardından "keşke ben de bütün acısına rağmen cehennemde konuşmasına cevab verilenlerden olsam." demiştir. Zirâ insan kendisi hakındaki sebkat eden ilâhî hükmün saâdet mi, şakavet mi; i'raz mı, ikbal mi olduğunu bilmemektedir.

Şiblî bir meclisinde şöyle demiştir: "Allah'ın öyle kulları vardır ki cehenneme girecek olsalar, ateşini söndürürler." Bu söz, duyanların kabûlde zorlanacağı bir sözdür. Oysa ki Allah Rasûlü şöyle buyurur: *"Kıyamet*

41. Müslim, Tevbe, 12, 13.
42. el-Mü'minûn, 23/108

gününde cehennem mümine der ki: Çabuk geç ya mümin, nûrun alevimi söndürecek."[43]

Şiblî'den nakledilen bu ve benzeri hikâyeler pek çoktur. Ancak biz sözü uzatmaktan sakındığımız için hepsini sunmaya gerek görmedik. Akıllı kişi, azdan çoğu anlayabilir. Başarı Allah'tandır.

3. Ebu'l-Hüseyn Nûrî'nin Ba'zı Sözleri

Bana ulaşan bilgilere göre Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed Nûrî, Halife Muvaffak zamanında yaşamıştır. Vezir Gulâm Halil onun ba'zı düşüncelerine karşı çıkarak kendisini Halîfe Muvaffak'a: "Bağdad'da kanı helâl bir zındık var. Emîrü'l-müminîn onu katlederse, kanının vebâli benim boynuma." diye şikâyet etti.

Halife adam gönderip onu huzûruna getirtti. Gulam Halil: "Bu adam "Ben Allah'a âşıkım, o da bana" diyor." diye şikâyetini tekrarladı. Nûrî: "Evet, ben Allah'ın: **"Allah onları onlar da Allah'ı severler."**[44] buyurduğunu duydum. Aşk, muhabbetten daha güçlü değildir. Şu kadar var ki âşık yasaklıdır. Muhıbb ise sevgisinden yararlanır." diye karşılık verdi. Halife Muvaffak, Nûrî'nin sözlerinin etkisinden ağladı.

Nûrî hakkında bir başka şikâyet sebebi şuydu: Nûrî bir müezzinin ezânını duymuş ve: "Lâ'net olsun, Allah kahretsin!", demiş, Köpeğin ulumasını duyunca da: "Buyur, işte geldim." demişti. "Niye böyle söylediği" sorulduğunda da şu karşılığı vermişti: "Müezzinin, alacağı ücret için gafletle Allah'ın adını anması gayretime dokundu. Dünya metâından aldığı o az bir ücret olmasa, Allah'ın adını bile anmayacak konumda bir adam o. Bu yüzden ben ona: "Lâ'net olsun, Allah kahretsin." dedim. Allah Teâlâ: **"O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlayamazsınız."**[45] buyurmuştur. Köpek de riyâ ve gösterişten uzak, bir karşılık beklemeden Allah'ı zikretmekteydi. Bu yüzden ona "Buyur, işte geldim, dedim."

Nûrî bir kerre daha şikâyet edilerek Halîfe'nin huzûruna götürüldü. Hakkındaki iddiaya göre şöyle demişti: "Ben dün gece evimde Allah ile beraberdim." Kendisine bu söz hakkındaki görüşü soruldu. Dedi ki: "Evet,

43. Hılyetü'l-evliyâ, IX, 329.
44. el-Mâide, 5/54
45. el-İsrâ, 17/44

ben her saat Allah ile beraberim. Evde olduğum zaman da, halkın içinde olduğum zaman da O'nunla beraberim. Kim dünyada iken Allah ile beraberse âhirette de O'nunla beraberdir. Allah'ın sözü de öyle değil mi? **"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şahdamarından daha yakınız."**[46]

Bu sözleri dinleyen Halife, ona eliyle dokundu ve dedi ki: "Dilediğini konuş!" Nûrî onların daha önce hiç duymadıkları şeyler söyledi. Halife ağladı, yanındaki topluluk da ağladılar ve dediler ki: "Bunlar, ma'rifetleri başkalarından üstün olan kişiler!"

Ebû Amr b. Osman anlatıyor: Ebu'l-Hüseyn Nûrî'ye sattığı bir tarlanın bedeli olarak 300 dinar getirdiler. O onları alıp köprünün üstüne çıktı ve tek tek suya atmaya başladı. Bir yandan da şunları söylüyordu: "Sevgilim, böyle şeylerle beni tuzağa düşürmek mi istiyorsun?" Halktan biri "Çok kötü yaptı, keşke öyle yapacağına bunları hayır yolunda harcasa kendisi için daha iyi olurdu." dedi. Ben de diyorum ki: Eğer bu dinarların, göz açıp kapayacak kadar bir süre de olsa, insanı Allah'tan alıkoyacağı biliniyorsa, onlar hakkında vâcib olan bir def'ada suya atılmaktır. Tâ ki insan hemen bu fitneden kurtulabilsin. Nitekim Allah Teâlâ, Süleyman (a.s.)'ın durumunu haber verirken: **"O atların boyunlarını ve bacaklarını sıvazlamaya başlamıştı."**[47] buyurmakta ve onun da hayvanlara meylettiğine işâret etmektedir. Nitekim yukarda bu konu anlatılmıştı.

Ebu'l-Hüseyn, vecd ve işâret ehliydi. O'nun anlaşılması zor sözleri ve pek çok şiirleri vardır. O büyük bir denizin dalgıcı idi. Ondan nakledilen sözlerden biri de *"kurbu'l-kurb"* dur. Biz o söze *"bu'dü'l-bu'd"* sözünü anlatırken işâret etmiştik. Bu, ma'nâsı ancak ehlince anlaşılabilen bir kavramdır. O'nun ma'nâsı *"mukarreblerin günahı ebrârın hasenâtı sayılır."* sözüne yakındır. "Mürîdlerin ihlâsı, âriflere göre riyâdır." sözü de bu anlamadır.

Ebu'l-Hüseyn'in Ebû Saîd Harrâz'a yazdığı beyitler:

Andolsun ki, sırrımı ve sırrını başkasına söylemedim,
Sırlarımızın sırr kalması için ve yayılmasından korkarak.
Ben kavuşmam sırasında bir def'a bile ona bakamadım.
Ki bakan gözler, bizim işâretlerimize şâhid oluverir diye.

46. Kaf, 50/16
47. Sâd, 38/33

Lâkin düşünceyi onunla aramda elçi yaptım.
O da gönüllerin neler gizlediğini ortaya koydu.

Bu beyitlerde ilginç işâretler, insana mahsûs sırları anlatan hayret verici ma'nâlar vardır. Öyle bir vecd hâliyle konuşuyor ki, bunları ona sıfat olarak izâfe etmek mümkün değil. Nûrî'nin böyle sözleri çoktur. Anlattıklarımız yeterlidir. Başarı Allah'tandır.

4- Ebû Hamza Sûfî'nin Ba'zı Sözleri

Ebû Hamza sûfîlerin büyüklerindendir. İşâret ve ibâre ehli bir zâttır. Anlaşılması zor sözleri vardır. Ahmed b. Ali Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen şunları söylemişti: "Ebû Hamza'ya *"hulûlî"* damgası vurulmuştu. Bunun sebebi şuydu: Ebû Hamza ne zaman rüzgar hışırtısı, su şırıltısı ve kuş cıvıltısı gibi bir ses duysa hemen bağırır ve "buyur" derdi. Bu yüzden ona *"hulûlî"* dediler. Çünkü halk, onun bu sözündeki inceliği kavramaktan çok uzaktı. Bu durum, kalpleri Allah'ın huzûrunda bulunduğu duygusuna sahip, dâimâ O'nun zikriyle meşgul, eşyâyı "Allah için, Allah'tan, Allah ile ve Allah'a dönecek" olarak görenlerin hâlidir. Bu yüzden böyleleri bir ses duysa sanki onu Allah'tan duymuş gibi olurlar. Böyle bir durum, ancak Allah ile cem' hâlini idrak edenlerde bulunabilir. Hiçbir organını mâsivâya çevirmeyen kişiye işittiği ve gördüğü şeylerde Allah'tan bir idrâk ile hakâyık vâki olur.

Bana ulaşan bir habere göre Ebû Hamza, Hâris Muhâsibî'nin evine gitti. Hâris'in iyi bir evi ve temiz giysisi vardı. Evinde bir de kuş bulunuyordu. Kuş ötmeye başlayınca Ebû Hamza: *"Buyur Efendim"* diye bir na'râ attı. Hâris kalktı ve bıçağa sarılıp: "İçinde bulunduğun bu hâlden tevbe etmezsen seni keserim." dedi. Ebû Hamza: "Sen benim bunu dinlememi hoş karşılamıyorsun. Öyleyse niçin küllü kepeği yemiyorsun? Güzel yiyecekler, geniş ev ve güzel libasla senin ne işin var?" diye çıkıştı. Ebû Hamza bu sözleriyle Hâris'e: "Senin bana karşı çıkışın mübtedî mürîdlerin hâllerine benziyor. Nefsine karşı toleranslı davranışın ve geniş imkânlardan yaralanman ise böyle imkânlar içinde bulunmaları kendilerine zarar vermeyen nebîlerin ve sıddîkların hâline benziyor." demek istemişti.

Horasanlı bir zât Ebû Hamza'nın yanına geldi. Ona *"emn"* (güven) konusundan sordu. Ebû Hamza ona şunları söyledi: "Bir adam tanıyorum, sağ yanında yastık, sol yanında yırtıcı hayvan olsa, hangisine yaslanacağına

aldırmaz." Sanki o bu sözüyle kendine işâret ediyor ve "emn" hâlinin bu sıfatı olmayanlar için geçerli olmayacağını belirtiyordu.

Horasanlı zat, Ebû Hamza'ya: "Bu söylediğin söz, bir şathdır. Bunun bilgisini ve ölçüsünü getir." dedi. Ardından: Ey bedbaht, benim tanıdığım biri var, doğuda olmayı murad ettiği halde batıda bulunsa, gönlünde bir değişiklik olmaz." dedi.

Bunları söyleyip dışarı çıkan Horasanlı'nın ardından Ebû Hamza şöyle konuştu: "Ben kırk gün yemeden ve uyumadan durdum. Sonra bana bu adamın söylediği ilim zâhir oldu." Ebû Hamza bu sözleriyle sanki "emn" sıfatının, bu hâlde olmayan kimseler için geçerli olmayacağına işâret ediyor, Böylece Ebû Hamza'nın söylediklerinin anlamı genişlemiş oluyordu.

Biri çıkar da: "Bu söz çoğunluğun görüşüne göre bir iddiâdan ibârettir" diyecek olursa, şöyle karşılık veririz: Eski sûfîlerin sözlerini gerekçe yapmak niçin câiz olmasın? Onların sözlerinden nakledilenlerin ba'zan bir başka yorumu da vardır. Allah Teâlâ buyurur: **"Rabbının nimetini, minnet ve şükranla an!"**[48] Allah Rasûlü de şöyle buyurur: *"Allah verdiği ni'metinin eserini kulunun üstünde görmekten hoşlanır."*[49]

Bu anlayış ve kavrayışa ermek de en büyük nimetlerdendir. Bu yüzden Allah'ın verdiği bu tür nimetleri anlatmak da câizdir. Kim bundan başkasını söylerse delil ve açıklamaya muhtaçtır.

III. KÜFÜRLE İTHAM EDİLEN BAZI SÛFÎLER

Sûfîlere düşmanlık besleyen, onları şikâyet edip sultanların huzûruna çıkartan bir takım insanlar vardır. Sûfîlerle aralarında düşmanlık bulunan ve onların fikirlerinin bâtıl olduğunu iddiâ eden bu kişiler iki çeşittir:

1- İlimlerindeki incelik ve hâllerindeki yücelik sebebiyle, sûfîlerin sözlerinde işâret ettikleri ma'nâları kavrayamayanlar. Böylelerini kavrayamadıkları bu ma'nâları araştırmaya sevkedecek aklî bir etken, dînî bir öğüt de bulunmadığı için bunlar, işin aslını ehlinden sormaya yönelmezler. Halk arasında sûfîler hakkında yaygın yanlış bilgilerden duydukları sözler kendilerini helâk edecek bir daralma hissederler. İçlerinde tevbe ile bu hâlden dönüp gerçeğe yönelenler gibi, bu hâl ile ölüp Allah'ın azab, ya da afvıyla karşılaşacak olanlar da vardır.

48. ed-Duhâ, 93/11
49. Zağlûl, Mevsûatü etrâfi'l-hadîs, I, 257.

2- Sûfîlerin sözlerindeki maksad ve ma'nâları bilen, onlarla bir süre beraber bulunduktan sonra, hâllerine dayanamayıp nefs ve şeytanın çağrısına uyarak riyâset sevdâsına düşen, dünya malı toplamaya kalkışarak sûfîlere düşmanlık ve çekişme durumuna düşenler. Böyleleri bu sıfatlarıyla sûfîlere karşı dil uzatmaya; haddi aşmaya kalkışırlar. Bunu dünyalık toplamaya ve avamın gönüllerini çelmeye vesile olarak görürler. Hevâ ve heveslerinin kendilerini esir, şeytana köle yapmasına aldırmadan işi haram yemeye, günaha girmeye, yalancı şâhidliğe ve hatta Allah'a ve Rasûlü'ne iftirâya kadar vardırırlar. Allah'ın velî kullarına sövüp saymaya yeltenir; onları küfür, zındıklık, bid'at ve dalâlete nisbete kalkışırlar. Avam-ı nâsın câhillerini onlara karşı kan dökmeye varacak biçimde tahrîk ederler. Böyleleri nice velileri katletmiş ve nice Allah'a taat ve kullukla meşgul grupları dağıtmıştır. Allah yeryüzünde bunlardan daha şerli bir grup yaratmamıştır.

Ben bunların hikâyelerini, sûfîlere olan düşmanlıklarından bildiklerimi sayacak olsam söz uzayıp gider. Fakat bunların bir bölümünü kısaca zikredeceğim inşâallah.

1- Zünnûn Mısrî

Zünnûn zındıklık ve küfr ile itham edilmiş; sorguya çekilmek üzere sultanın huzûruna çıkarılmış, ancak soruşturma sonucunda izzet ve ikram ile geri gönderilmişti.

İbnü'l-Ferecî anlatıyor: Ben Zünnûn ile bir kayığa binmiştim. Zünnûn'a: "İşte şunlar, senin hakkında sultanın huzûrunda zındıklık ithâmında bulunanlar." dediler. Zünnûn: "Allahım, eğer onlar yalancı iseler canlarını al!" diye beddua etti. Zünnûn sözünü tamamlar tamamlamaz, kayık devrildi ve içindeki bu insanlar boğuldular. Ben Zünnûn'a dedim ki: "Tamam bu insanlar fısk yolunu tutmuşlardı. Peki kaptanın günahı neydi?" Zünnûn: "O da niye fâsıkları taşıyor?" dedi ve ardından: "Bunların kıyâmet gününde boğulmuş olarak kalkmaları, yalancı şâhid ve iftirâcı olarak kalkmalarından daha iyidir." diye ilâve etti. Bunları söyledikten sonrada şöyle bir sarsıldı ve dedi ki: "İzzet ve celâline andolsun ki, bundan sonra ebediyyen yaratıklarına beddua etmeyeceğim."

2- Semnûn Muhib

"Muhibb" ya'nî âşık lâkabıyla anılan Semnûn güzel yüzlü, tatlı dilli,

aşk konusunda söz söylemede başarılı bir zattı. Bir kadın ona tutuldu. Semnûn bunu öğrenince kadını meclisinden kovdu. Kadın, Cüneyd'in meclisine gidip: "Benim Allah'a giden yolumun üzerinde duran ve önümü kesen bir adam hakkında ne dersin?" diye sordu. Cüneyd: "Allah gitti, adam kaldı." dedi. (Ya'ni senin niyyetin Allah değil, adam.) Cüneyd kadının murâdını anladığından başka cevap vermedi ve: "Hasbunallahu ve ni'me'l-vekil" (Allah bize yeter, O ne güzel vekildir) demekle yetindi. Kadın daha sonra Semnûn'a evlenme teklif ettiyse de kabul etmedi. Kadın, Gulâm Halil'in sûfîlere karşı düşmanlık beslediğini duyunca ona gitti ve: "Falan ve filan sûfî kişiler, her gece benimle haram yolla bir araya geliyorlar." dedi. Gulam Halil de onları: *"Bunlar zındıktır ve kanları helâldir."* diye şikâyet etti. Devrin halifesi boyunlarının vurulmasını emretti. Nihâyet Allah onların durumlarını ortaya çıkarınca ölümden kurtuldular.

3- Ebû Saîd Harrâz

Ebû Saîd Harrâz'a da âlimlerden bir grup karşı çıkmış ve *Kitâbü's-sırr* adlı eserindeki ba'zı ifadeleri sebebiyle küfür isnâd etmişlerdi. Onların ma'nâsını kavrayamadıkları sözlerden biri şuydu: "Allah'a yönelip zikre bağlanan bir kul, kurb-i ilâhî noktasında zikre devâm eder ve ta'zîm-i ilâhî'den kendisine izin verildiği ölçüde müşâhede ve mutâlaada bulunur. Nefsini ve mâsivâyı unutur. Sen ona: *"Sen neredensin ve ne istiyorsun?"* diye sorsan, o sâdece *"Allah!"* diye cevap verir." Ebû Saîd'in kitaplarında bu tür sözlere rastlamak mümkündür. Ben bunları ilgili bölümde açıkladım.

4- Amr b. Osman Mekkî

Amr b. Osman Mekkî'nin havâs ilmine âid harflerle ilgili (ilm-i hurûf) bir takım bilgileri vardı. Bu bilgiler talebelerinden birinin eline geçti. O da bu kitabı alıp gitti. Amr b. Osman durumu öğrenince dedi ki: "Bunu alanın elleri ve ayakları kesilip boynu vurulacak!" Derler ki: 'Mekkî'nin bu kitabını alıp giden Hüseyn b. Mansûr Hallâc imiş." Nihayet kendisi helâk oldu ve Amr b. Osman'ın söylediği şeyler başına geldi.

5- Sehl b. Abdullah Tüsterî

Sehl b. Abdullah, ilmi ve şiddet-i ictihâdı sebebiyle şöyle demiştir: "Tevbe, kulun üzerine her nefeste farzdır." Sehl, ilim ve ibâdete nisbet edilen bir adamın yanında idi. O, halk içinde Sehl'i tekfir edip halkı onun

aleyhine tahrik etti. Bu tahrik üzerine halk ona saldırdı. Sehl'in Tüster'den çıkıp Basra'ya gitmesinin sebebi budur.

6- Ebû Abdullah Hüseyn b. Mekkî Subeyhî

Ebû Abdullah Subeyhî, ilm-i esmâ ve sıfat ilmi ile hurûf konusunda söz söylemiştir. Ebû Abdullah Zübeyrî, onu tekfir ederek halkı üzerine tahrik etmiştir. Sehl b. Abdullah, Ebû Abdullah Subeyhî'ye demiş ki: "Biz insanlara tahta kutuyu (en basit sırları) açtık, onlar buna bile dayanamadı. Sen niçin bilmedikleri şeyleri onlara söylüyorsun?" Ebû Abdullah'ın Basra'dan çıkış sebebi budur. Şüşter şehrinde öldü, kabri de oradadır.

Rivayete göre Ebû Abdullah Subeyhî, ibâdet ve çalışmalarının çokluğu sebebiyle yeraltındaki evinden otuz yıl süreyle çıkmamıştır. Ma'rifet ile ilgili söz söyleyince âlem dehşete kapılmış ve onu hased etmişlerdir.

7- Ebu'l-Abbâs b. Atâ

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Atâ, ilminin derinliğine, ma'rifetinin genişliğine ve konuşmasının güzelliğine rağmen küfür ve zındıklıkla itham edilerek sultana şikâyet edildi. Ali b. Îsâ isimli vezir, kendisini çağırttı ve dövdürüp işkence ettirdi. İbn Atâ ona: "İyi davran bre adam!" diyecek oldu. Vezir iyice kızarak ayakkabılarını çıkartıp falakaya yatırttı. Bu olay onun ölüm sebebi olmuştur.

8- Cüneyd Bağdâdî

Cüneyd, ilmî derinliği, kıvrak anlayışı, evrâd ve ibâdetlere devamı, akranına ilim ve din açısından üstünlüğü sebebiyle *"Tâvûsü'l-ulemâ"* lâkabıyla anılmasına rağmen kaç kere aranmış, yakalanmış; hakkında küfür ve zındıklık ithâmında bulunulmuştur.

Bunları anlatmak sözü uzatır. Biz bu kadarını zikretmekle çağdaşlarımızın sûfîlere dil uzatmasına şaşılmamasını anlatmaya çalışıyoruz. Bu isnâd ve iftirâlar eskiden beri vardır.

9- Âmir b. Abdikays

Bu konuda ilk sınanan tâbiînden Âmir b. Abdikays'dır. Hz. Osman'a: "Kendisinin İbrahim'den daha hayırlı olduğunu söylüyor. Allah'ın helâl

kıldıklarını haram kılıyor." diye şikâyet edilmişti. Hz. Osman, Muâviye'ye bir mektup yazarak Âmir b. Abdkays'ı bir devenin sırtında kendisine yolladı. Şam'da, sorgu suâlden sonra Âmir'in durumu ve mevkii anlaşıldı. Muâviye kendisine birtakım ikramlarda bulunarak geri gönderdi. Âmir'den bu yana durum hep aynıdır. Bu tür insanlar eziyet, iftirâ, red, ve karşı çıkma gibi kötü muamelelere tâbi' tutulmaktadırlar. Bu durumu ancak Allah Rasûlü'nün şu hadîsiyle açıklamak mümkündür: *"Biz peygamberler cemaati, insanların en çok belâya dûçar olanlarıyız. Sonra da bize benzeyen velî ve sâlih kullardır. Kul dînî durumuna göre belâya dûçâr olur. Eğer dininde salâbet sâhibiyse belâsı da ona göre şiddetli olur."*[50] Allah en iyi bilendir.

Bu tür bir belâya uğrayana gereken ancak sabırdır. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir. Sabır, kurtuluşun anahtarıdır. Sabır konusunda Ali b. Ebû Tâlib için şöyle bir şiir söylenmiştir:

Yerinde sabır ne kadar güzeldir!
Aslında her yerde sabır güzeldir
Sabrın sonuçları sana yeter.
Sabrın karşılığının bedeli olamaz.

IV- TARTIŞMALI BAZI KİŞİLER

1- Ebû Bbekir Ali b. Hasan b. Yezdânyâr'ın Durumu:

Ebû Saîd b. Abdülvehhâb bana şöyle anlatmıştı: İbn Yezdânyâr, Bağdad'a geldiği zaman ben oradaydım. Şeyhler onu küfür ile itham ederek Bağdad'ı terke mecbûr etmişlerdi, Bağdâd ulemâsı da ona karşı çıkınca o: "Ben bundan başka bir şey söyleyecek durumda değilim." dedi ve nihâyet halk arasına karıştı ve bir süre sonra halk ile arasında sulh meydana geldi.

Ebû Bekir b. Yezdânyâr şeyhlerle sohbet eden, onların sohbetlerine katılan, ma'rifet, ahvâl ve makâmât konusunda sorulara cevap veren biriydi. Bu hâl üzre bir süre yaşadıktan sonra memleketine döndü. Nefsi kendisini esir ederek baş olma ve mal toplama sevdâsına düşürdü. Halka şirin görünmek için kendi şeyhlerine bile dil uzatıp onları bid'at, dalâlet ve cehâletle itham etmeye başladı. İnâdla onlara karşı düşmanlık yolunu tuttu. Böylece de kendisini belânın içinde buldu. Hayâ duyusunu kaybetti, kovuldu. Oysa ki daha önce saygın kişilerdendi. Ma'rifetin ardından onları

50. Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 57.

redde kalkıştı. Görüşüp kaynaştığı sûfîlerden ayrıldı. Emaneti zâyi etti, hıyanete düştü. Hucceti terketti, kendini denize attı. Ok kabında sûfilere atacağından başka ok kalmadı. Onların yöneldiklerinden başka, çirkin gördüğü şey kalmadı. Hatta muhtelif beldelerin halkını onlardan sakındırmak için mektuplar yazdı. Sûfîleri bid'at ve dalâlete nisbet eden ibâreler kullandı. Bunların hepsini baş olmak, halk arasında bir mevki sahibi olmak sevdâsıyla yaptı. Bütün bunlardan çok kısa süreli bir mutluluk kazanmışsa da, hemen ardından üzüntüye dûçâr oldu. Kendisine kâr olarak yorgunluk, utanç, pişmanlık ve kıyamete kadar kendini kınamadan başka birşey kalmadı.

Allah; sûfîlerin, şeyhlerinin ve imamlarının şeref ve mertebelerini yüceltmiştir. Yapılan bu ta'n ve sataşmalar, aklı başında fakihler ve ilim ehli nezdinde onların değerlerinde bir eksilme meydana getirmemiştir. Aksine fazîletleri artmış; Allah ebediyete kadar onların değerlerini eksitmeden yüceltmiştir. Sûfîlere sataşanlar günaha düşmüş, yardırganmış, hüsrana uğrayarak kıyamette "kötü" diye anılmaya lâyık olmuş ve tam bir sapkınlık ile hüsrana uğramışlardır. Allah sizleri ve bizleri bu tür şaşkınlıklardan korusun.

Abdürrahim Kannâd, İbn Yezdânyâr'ı ve onun sövüp saydığı meşâyihi vasfederek nazmen şunları söylemektedir:

Kaldıramıyacağın bir yükün altına girmişsin,
Bu kadar zorluğun üstesinden nasıl geleceksin?
Kendini kahramanlıkta pek yüceltmişsin,
Ama Allah adamlığının temelini bilmiyorsun.
Allah adamlarından biri, rûhu şâd olsun, Cüneyd' dir,
Kudsiyet meltemi ona kol kanat germiştir.
Özünü ve hakîkatını bilmediğin şeye nasıl ulaşırsın?
Sen yerdesin, Cüneyd ise göklerin hilâlidir.
Nûrî aleyhinde konuşman ise şaşılacak şey!
Bu tür sözlerin seni küçük düşürmektedir.
Tasavvuf büyüklerini kınaya kınaya sevemez oldun,
Fakat sen asla onlardan biri gibi olamazsın.
Nasıl oluyor da sen onları kınamaya kalkıyorsun?
Sen bu ordunun dikeni, onlar ise gülüdür.
Sümnûn'u, ardından Mısırlı Zünnûn'u kınayan;
Onlara çamur atan yolunu sapıtmıştır.
Ca'fer Huldî' nin hakkını ise hiç gözetmezsin.
Bütün hayrı bundan ibâret olandan ne umulur?

Hiç zevâl bulmayacak kal'ayı tahkîm eden efendiye
Hakaret eden kimseden ne iyilik beklenebilir?
Sûfîler konuştukları zaman hak lisânı üzre
Konuşurlar, dillerinde zâhir olan haktır.
Gizleyen onları gizlemiş, sırr sırrın olduğu
Yerde meydana çıkmamış, hâlleri gizlenmiştir.
Sûfîler gönüllerindekini gizleme ihtiyâcı duydular,
Sırrı önüne gelene açıklayan onun canına okur.
Konuştukları zaman remz ve işâretlerini anlayamazsın,
Susunca söylemediklerinin anlamını nerden bileceksin?
Kötü niyyetlilere hakkı duyurmak için bu kadarını açtık,
Da'vâsı bâtıl olanın eline geçecek bir "hiç" ten ibârettir.

Rivâyete göre İbn Yezdânyâr, Şiblî'nin yanına varır ve: "Senin yanına bir mes'ele sormak için geldim." der. Şiblî şu karşılığı verir: "Eğer aramızda bir ortak nokta olsa hiç birbirimize güçlük çıkarmak istemezdim. Ama seninle biz iki ayrı görüşe sahip kişileriz."

Şiblî, İbn Yezdânyâr'ın eski şeyhlere karşı ta'n ve sövüp sayma sayılabilecek sözlerini duyunca ona "Ermeni öküzü" demeye başlamıştı. O'nun yanından gelenlere: "Şu Ermeni öküzünden ne haber?" diye sorarmış.

Vecîhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen şöyle anlatırdı: "Ben Bağdad'da İbn Yezdânyâr'ı gördüm. Ona ilmî sorular sordum, güzel cevaplar verdi. Sonra da "yakîn" ile ilgili bir soru sordum. Ona cevap vermede zorlandı, hattâ cevap da veremedi. Ben: "Haydi cevap ver." diye sıkıştırınca dedi ki: "Borcunu ödeyinceye kadar sana cevap vermeyeceğim." Belki de İbn Yezdânyâr, Ebû Ali Ruzbârî'nin kendisinden borç isteyeceğini sanmıştı.

Ebû Ali Rûzbârî arkadaşlarına dönüp: "Arkadaşlar böyle davranışları firâset saymayın; çünkü bu davranış sıradan bir tavırdır." deyince İbn Yezdânyâr cemaatten utanıp oradan ayrıldı.

Hüseyn b. Abdullah Fârisî bana Ebû Bekir Fârisî'den naklen şöyle anlattı: İbn Yezdânyâr'ın yanına vardım. Meclisinde bulundum. Konuşması bitince bana: "Irak sûfileri (Cüneyd, Sevrî ve Şiblî) hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu. Ben de: "Onlar tevhîd erbâbıdır" diye cevap verdim. O benim bu cevâbıma öfkelendi, ayağa kalktı ve dedi ki: "Ey adam, Allah'tan kork! Kalk ve buradan; bu beldeden çık git. Bu gece burada kalma! Çünkü bu gece burada kalacak olursan sana bir kötülük ulaşabilir.

Başına birşey gelebilir. Boynun vurulmak gerekebilir. Bu seninle benim aramda bir emânet (*sır*)dır." Bunun üzerine Ebû Bekir Fârisî kalkıp gitti.

Ben bu hikâyeleri anlattım ki bu kitaba başvuran, gerçek sûfîlere ta'n edenlerin ne dîne, ne de emânete bağlı kaldığını; onların hepsinin dîni küçümseyen kimseler olduğunu görsün. Allah sizi ve bizi böyle bir âkıbetten korusun.

2- Muhammed b. Mûsâ Ferganî (Vâsıtî)'nin Durumu

Ben, Vâsıtî'nin sözlerinin çoğunu inceledim; onların doğru olduğunu gördüm. Söylediklerinin çoğunun Irak tasavvuf menbaından beslendiği anlaşılmaktadır. Onun sözlerinin çoğunu Iraklılar'ın eserlerinde gördüm. Sözlerine yapılmış bir takım i'tirazlar varsa da, ben onun gayesinin sağlam olduğunu, zikrettiğim geçmiş şeyhlerin sözleri gibi, görüşlerinin temel esaslara bağlı bulunduğunu söyleyebilirim.

Vâsıtî, Merv'de ikamet etmiş, Horasan'da Mervliler'den daha çok kendi ilmini kavrayabilecek, sözlerini anlayıp hüküm çıkarabilecek insanlar bulamamıştır. Anlatmaya kalkacak olursak onun işaretleri çoktur. Şu kadar var ki sağlam bilginin azı çoğuna da delildir. Azından çoğu hakkında bir fikir anlaşılabilir. Başarı Allah'tandır.

Vâsıtî nisbesiyle tanınan Muhammed b. Mûsâ şöyle konuşurdu: *"Zikreden iftira etmiş olur. Sabreden cür'etkâr olur. Şükreden uzak olur."* Böyle bir söz İbn Atâ'dan da nakledilir. Ancak bu söz, Vâsıtî'nin yazdığı kitaplarda yer almaktadır. Sözün zâhiri ma'nâsı pek hoş olmadığı gibi, karşı görüştekilere söz söylemeye fırsat verecek bir yapıdadır. Ancak onun sözünde işâret etmek istediği, ma'nâ açısından doğrudur. Şöyle ki:

"Zikreden iftirâ etmiş olur." Bu sözün pek çok yorumu vardır. **Birincisi ma'nâ** şudur: Bu sözle Allah'ı lâyık olduğu vechile zikrettiğini sanan kimsenin iftirâ etmiş olduğu murâd olunmuştur. Her ne kadar Allah'ı zikrediyor olsa bile.

İkinci ma'nâ şudur: Allah'ı diliyle zikredip kalbiyle zikretmeyen âdeta O'na iftirâ etmiş olur. Çünkü iftirâ kizb; ya'nî yalandır. Yalan da nifaktır, dilinle kalbde bulunanın aksine ve farklı şeyler söylemesidir. Nitekim *"Allahu Ekber"* dediğin zaman Allah'ı dilinle zikretmiş olursun. Eğer kalbinde Allah'tan daha yüce ve daha büyük birşey varsa, senin zikrin Allah'a bir iftirâ olmuş olur. Bu sözün ma'nâsı Allah bilir ama budur.

Üçüncü bir ma'nâya göre bu sözün anlamı şudur: Hakîkî anlamıyla zikrettiğini zannederek Allah'ı anan kimse, Allah'ın kendisini zikrinin, kendisinin Allah'ı zikrinden önce olduğunun farkına varıncaya kadar Allah'a iftirâ etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ: **"Allah'ı anmak elbette** (ibâdetlerin) **en büyüğüdür."**[51] buyurur.

"Sabreden cür'etkâr olmuştur." sözünün muhtemel bir kaç yorumu vardır. **Birinci yorum** şudur: Mihnet, sıkıntı ve belâlara Allah'ın yaratıklarından hiçbiri tâkat getiremez. Allah'tan gelen belâlalara sabrederek tahammül gösterenler, ancak kendilerine verilen tahammül gücüyle bunu başarabilirler. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Sabret, senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir."**[52] Sabrında kendine âid bir nisbet taşımadığı halde kendisinin sabrettiğini, ya da zerre mikdârı bir sıkıntıya sabredebileceğini zanneden kimse cür'etkâr olmuş demektir. **İctirâ**, cür'et ve cesâret demektir.

İkinci yorum: Belâ olaylarına sabır ve tahammül göstermek, sâhibini cesâret ve iddiâ sahibi yapar, mihnet ve sıkıntılara da'vetiye çıkarır. Hoşa gitmeyen olaylar karşısında acz ve korkaklık ise, sâhibine yokluk ve ilticâ duygusu verir . Doğrusu "havf ve recâ arasında olmak"tır. Nitekim Yahya b. Muaz Râzi der ki: "Huzûr-ı ilâhî'de boynumu büken günah bana, şımarıklık veren tâattan daha sevimli gelir." "Sabreden cür'etkâr olmuş olur." sözünün ma'nâsı budur.

"Şükreden ondan uzaktır." Şükür, ni'met karşılığıdır. Gönlünde şükrettiği halde ni'metin azaldığı düşüncesini taşıyan kişi, bu konuda bütün gayretini; canını verecek, rûhunu telef edecek şekilde sarfetse bile, şükürden uzaktır; ya'nî Allah'a yönelenler mertebesinden ayrılmış sayılır.

Diğer bir yoruma göre, şükür hâriç her amelin bir sınırı ve nihâyeti vardır. Şükür ise tekrar şükrü gerektiren bir ni'mettir. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: Mûsâ (a.s.): "Ya Rabbi sana nasıl şükredeyim? Benim sana olan şükrüm, yine senin bana bir ni'metindir. Bana ondan dolayı da bir şükür gerekir." dedi. Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: "Ey Mûsâ, işte şimdi gerçek şükre eriştin." O bu sözüyle şükür ile bütün meşgûliyetlerden sıyrıldığını ifade etmiş oluyordu. Şükür ni'mettir. Şükür üzerine şükür, yine ni'mettir. Bu silsile böyle sürüp gider.

51. el-Ankebût, 29/45
52. en-Nahl, 16/127

Benim buraya kadar yazdıklarım, bu konudaki ayrıntılı açıklamalardır. Bu konunun kısaca anlatımı ise şöyledir: Hareket, düşünce, fiil ve hâl türünden kula izâfe edilen şeylerin hepsinin gerçek fâili Allah'tır. Bütün hareket ve düşüncelerinde Hakk'ın kıyamına kendisiyle kâim olduğunu düşünemeyen böylece kemali fiillerini görmekten uzaklaşamayan kişi zikrederse iftirâ, sebrederse cür'et, şükrederse uzaklaşmış olur. Başarı Allah'tandır.

Beni bu konudaki açıklamaları çoğaltmaya sevkeden sebep, araştırıcı ve vâizlerin, hikmet ehli kişilerin ilmi ve sözlerinin her kelimesinin altında hazîneler bulunduğunu anlamaları ve bu hazinelerden yararlanmalılardır. Bunun yolunun samimi bir istek ve yorgunluktan geçtiğini iyice kavramalarıdır. Kimseye bu ilimden duyduğu bir şeyi ibarelerle süsleyip kendi görüşüyle yorumlaması gerekmez. Çünkü böyle bir şey insanın ayaklarını kaydırabilir. Helâk ve dalâlete dûçâr edebilir. **"Allah hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmaz."**[53] Vâsıtî'nin sözleri ve ona izâfe edilen görüşler, insanların bir grubunu helâke götürmüştür. Çünkü onlar, Vâsıtî'nin sözlerini ve bu sözlerdeki maksadını kavrayamamışlardır.

Vâsıtî'den ve Irak sûfîlerinin diğer ba'zılarından nakledilen sözlerden biri de şudur: *"Hakk'ı mülâhaza ve tefekküre yol bulduğun zaman* (Muhammed) *Habîb'i,* (Mûsâ) *Kelîm'i ve* (İbrâhim) *Halîl'i düşünme!"* Vâsıtî'ye sordular: "Onlara salât ü selâm göndermeyelim mi?" Şu karşılığı verdi: "Onlara tek tek salât ü selâm getirin. Kalbinizde o (salât ü selâm)'a bir değer atfetmeyin!" Bu fazîleti azımsayan hatâ etmiş sayılır. Bu sözü, kitaplarda anlatıp insanlar arasında yaymanın gereği yoktur. Çünkü bu söz sebebiyle iki grup insan helâke uğramıştır.

Bunlardan bir grubu, bu sözü söyleyenin maksadının Allah'ın peygamberlere tahsis buyurduğu şeref ve fazilet konusunda ve onlara ta'zîm ve hürmet husûsunda kalplerdeki inançları sarsmak ve bu inançlara noksanlık irâs etmek olduğunu zannetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.): *"Nefsim kudret elinde olan Allah'a andolsun ki, sizden biriniz beni kendi nefsinden ve malından daha çok sevmedikçe imanın hakikatine eremez, ya da mümin olamaz."*[54] buyurduğuna göre, böyle bir söz ancak inançları sarsabilir.

Bir grup insan da bu sözün ma'nâsını kavrayamayarak cumhûr-i sûfiyeye dil uzatmaya kalkışmış ve: "Sûfîler peygamberlere Allah'ın

53. Yûsuf, 12/52
54. Benzeri, Buhârî, İman, 8; Müslim, İman, 69.

peygamberlere tahsis buyurduğu ta'zîm ve tafdilden haklarını vermemişlerdir." şeklinde konuşmuşlardır. Bana ulaşan bilgilere göre Irak'ın Cebel bölgesinde avamdan bir grubun bu söz sebebiyle kafaları karışmış ve şöyle konuşmuşlardır: "Şunlar, müslüman olmadıkları halde müslümanız diyorlar." Bu lâfı çıkaran da Ebû Saîd Bistâmî adıyla anılan sûfîlik düşmanlığı ile meşhur, dünya malı devşirmek amacıyla halka hikâye ve kıssalar nakleden bir adam. Bu zât halka şunları anlatmaktan geri durmuyordu: "Sûfîler, Muhammed'e "sallallahu aleyhi ve sellem" demezler, derdi." Ardından buna delil olarak Vâsıtî'nin yukardaki sözünü ve diğer bazı sözleri söyler ve halkı yörelerinin sûfî, zâhid ve sâlihlerine karşı kışkırtırdı. Halk onun bunu kendilerine nasihat amacıyla yaptığını sanırdı. Oysa ki onun bu sözlerle kasdı sûfîlere karşı bir düşmanlık, kin ve nefret uyandırmaktı. Çünkü sûfîler onu Allah ve Rasûlü'ne iftirâya varacak söz ve davranışları, haramları helâl kılmaya kalkışması ve diğer dînî konulardaki lâübâlîliği sebebiyle pek çok yerden kovmuşlardı. O her türlü suç ve rezâletini bol rivâyet ve hikâyelerle, zarif ifâde ve fasih beyânlarla gizlemeye çalışıyor, kendi yolunu *ehl-i hadîs ve muhabbet-i Rasûl yolu* olarak takdim ediyordu. Unutmamak gerekir ki Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: *"Benim en çekindiğim kişi ağzı kalabalık, bilgili münâfıktır."*[55]

Ben bu anlattıklarımla tabiîn devrinden günümüze gelinceye kadar inâd ve kasıdla sûfîlere karşı meydana gelen söz ve davranışların bir kısmını örnekleriyle ifâde etmiş oldum. Bunların sûfîlere bir zararı olmaz. Çünkü **"Allah Teâlâ, hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmaz."**[56] Allah, sâlihlerin dostudur ve ihsân ehlinin ecrini zâyi' etmez.

"Hakk'ı mülâhaza ve tefekküre yol bulduğunda (Muhammed) *Habîb'i,* (Mûsâ) *Kelîm'i,* (İbrahim) *Halîl'i düşünmekten sakın."* Vâsıtî bu sözüyle sanki, tevhîdin tefrîd ve tecrîd boyutuna işâret etmektedir. Mâsivâ ile gönül eğlemeyi bırakarak Hakk'ın vahdâniyetine hakkını vermek istemektedir. Çünkü Allah Teâlâ halkı, dereceleri farklı ve dînî faziletleri değişik de olsa, pek çok konuda eşit kılmıştır. Bu cümleden olarak herkes, Allah'ın yarattığı, O'nun kudret verdiği, emrine tâbî, O'nun tarafından kuşatılmış, O'na mahkûm, O'na karşı âciz, O'nun tarafından imtihana tâbi' ve O'nun pençe-i kahrında bulunmaktadır. İnsanların O'na karşı bir eli yoktur. İnsanların kendilerine âid bir nefsi de yoktur. Cenâb-ı Hakk, peygamberler serdârı asfiyânın imâmı, Habîb-i Murtazâ ve Rasûl-i Mustafa'ya kendisine şöyle

55. Aclûnî Keşfu'l-hafâ I, 68
56. Yûsuf, 12/52.

iltică etmesini öğretmektedir: **"De ki: "Ben Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda ve zarar verecek güce sâhip değilim."**[57] Yine Allah buyurur: **"Sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Bilakis Allah dilediğini hidâyete erdirir."**[58] Bir başka âyet şöyle: **"Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o, öldürülür, ya da ölürse gerisin geriye** (eski dininize) **mi döneceksiniz? Kim böyle geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri mükâfatlandırır."**[59] **"Hakikaten biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız. Sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın."**[60] Benzeri âyetler çoktur. Çünkü Allah'ın mülkünde O'na ortak yoktur. Herşeyi takdir edip yaratan da O'dur.

Allah Teâlâ putları anlatırken şöyle buyurmuştur: **"Kâfirler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan bilakis kendileri yaratılmış bulunan, kendilerine bile ne zarar, ne de fayda verebilen, öldürmeye, hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."**[61] **"İbrahim: Öyleyse dedi, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen birşeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun. Siz akıllanmaz mısınız?"**[62]

Nebiler ve nebi olmayanların hepsi, kendilerine verilen ve vasfedildikleri makam ve mertebelerindedirler. Halkı murakabe ve mülâhaza eden, onların fazilet, şeref ve özelliklerini görür. Halkı görmeden; gaybet duygusuyla Hakk'ın vahdaniyetini, azametini, ahadiyyetini, kıdemini ve rubûbiyet tecellilerini müşahede edenle sıradan halk arasında ne kadar mesâfe vardır? Böyle biri, yaratıkları düşünmeye ve müşâhedeye yol bulamaz.

"Halkk'ı mülâhazya yol bulduğunda Habîb, Halîl ve Kelîm'i mülâhazadan sakın" sözünün ma'nâsı müşâhede ve muhâdaradır. Rü'yet, mülâhazadan daha kapsamlıdır. Nitekim Nebî (s.a.) de: *"Allah'a O'nu görüyormuşsun (rü'yet) gibi kulluk et!"*[63] buyurmuştur. Ali b. Ebû Talib de: "Kalpler O'nu iman hakikatları ile görür." der.

57. el-A'râf, 7/188
58. el-Kasas, 28/56
59. Âl-i İmrân, 3/144
60. el-İsrâ, 17/86
61. el-Furkan, 25/3
62. el-Enbiyâ, 21/66-67
63. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5.

Nebî (s.a.)'den şöyle bir hadis rivayet edilir: *"İçinizden amelinin kendisini kurtarabileceği hiçbir kimse yoktur."* Sahâbîler sordular: "Siz de mi yâ Rasûlallah" Allah Rasûlü buyurdu: *"Evet ben de, fakat şu kadar var ki Rabbim beni rahmetiyle bürümüştür."*[64] O bu sözü söylerken Hakk'ı mülâhaza ve müşâhedesi ile birlikte asla nefsini müşâhede etmemiş, onu görmemiştir. Bir başka vakitte de şöyle buyurmuştur: *"Ben yeryüzünün kendisinden aydınlandığı ilk kişiyim. Peygamberler benim sancağımın altındadır. Ben girmeden Cennete hiçbir kimse giremeyecektir."*[65] Bu sözleri söylerken de o, Hakk'ın kendisine olan nimet ve ikramlarını mülâhaza halindedir. Allah Teâlâ: **"Rabbının nimetini minnet ve şükranla an!"**[66] buyurmaktadır.

Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in vefatıyla birlikte müslümanların İslâm'ın gitmesinden korktukları, gönüllerin burkulduğu bir sırada Ebû Bekir Sıddîk minbere çıkıp şunları söylemişti: "İçinizde kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki O, diridir, ölmez."

Dikkat edilirse Hz. Ebû Bekir, Hakk'ı mülâhazası sebebiyle dinin başarıya ulaşması, müslümanların yerinin sağlamlaşması konusunda Nebi (s.a.)'nin ölümünü görmemiştir.

"İfk" olayında , Hz. Aişe'nin günahsız olduğunu bildiren âyet-i kerîmeye gösterdiği tepkideki durum da aynıdır. Nitekim âyet inince o, Rasûlullah'a: *"Allah'a hamdolsun, sana değil"*[67] demişti. Kaldı ki Âişe kendisinin her türlü şeref, fazilet ve övüncünün Allah Rasûlü olduğunu biliyordu. Ama buna rağmen o, kendisinin suçsuzluğunu belirten âyetin inişi sırasında Hakk'ı mülâhaza ve müşâhedesi sebebiyle Rasûlullah'ı görmemişti. O'nun bu davranışı, Allah Rasûlü nezdinde de değer ve i'tibarını artırmıştı. Bu konuda duyduklarının hepsini bu ma'nâ ile kıyaslayabilirsin.

Vâsıtî'nin: *"Onlara tek tek* (dil ucuyla) *salât ü selâm getir. Kalbinde o* (salât ü selâm)*'a bir değer verme!"* sözünün ma'nâsı, insanları yanıltanların zannettiği gibi değildir. O bu sözüyle "kalbinde peygamberlere bir mikdar yer ayırma!" demek istemiyor. Getirdiğin salât ü selâmları çok sanarak ondan bir şey umma. Çünkü onlar bundan daha çoğuna lâyıktırlar. Çünkü

64. Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfıkîn, 71.
65. İbn Mâce, Zühd, 37.
66. ed-Duhâ, 93/11
67. Buhârî, Enbiyâ, 19.

Peygamber (s.a.) buyurmuştur ki: *"Kim bana bir kerre salât ü selâm getirirse Allah ona on salât ile mukabele eder."*[68]

Yine o, bu sözüyle sen peygambere ne kadar çok salât edersen et, bunun çokluğuyla kalbinde bu işe bir değer verme. Çünkü sen Peygamber'e salât ettikçe, Allah'ın sana salâtı, senin Peygamber'e olan salâtından daha çok olacaktır.

Bir başkası da Vâsıtî'nin bu sözden maksadını şöyle açıklar: "Kalbinde ona bir değer kılma!" Ya'nî kalbinde peygamberlere azamet-i ilâhiyye ölçüsünde bir değer verme! Çünkü mü'minlerin gönüllerinde azamet ve kudret-i ilâhiyyeye nisbetle Allah'ın yaratıklarından melek, nebî, cennet, cehennem, arş ve kürsî gibi şeylere değer vermesi câiz değildir. İşte bu anlayış gerçek tevhîd ve tefrîddir.

İşin ilim, şeriat ve Allah'ın emrettiği şeylerle Allah'ın peygamberlere ta'zim ve onların getirdiklerine imana daveti, Peygamberimizi diğer peygamberlerden ayırdığı özellikleri konusunu ben eserin baş tarafındaki "Sûfîlerin Hz. Peygamber'e Uymaları" bahsinde Kur'an âyetleri, hadis-i şerifler ve evliyânın kalblerine Hakk cânibinden gelen fütûhât ile anlatmaya çalıştım.

Sûfîlerin Peygamber (a.s.) hakkında söylediklerinin en derli toplu ifadesi şudur: "O, kendisine has özellikleri insanlarca anlaşılamayacak olan biricik kuldur." Nitekim Bâyezîd'e sordular: "Peygamber (s.a.)'den üstün meziyetli biri var mı?" O da şu karşılığı verdi: "Onu anlayabilen var mı ki?"

Bâyezîd der ki: "İnsanların, Cenâb-ı Peygamber'in şeref ve değeri konusunda anlayamadıklarına nisbetle anladıkları, su dolu bir kırbadan dökülen damlacıklar kadardır. Kırbada kalan da anlayıp kavrayamadıklarıdır."

Sûfîlerin Rasûlullah (s.a.)'i anlattıkları sözlerin en derli toplu ifadesi şöyledir: "Allah, Rasûlü'ne istediği herşeyin verileceğini va'd buyurmuştur. Nitekim: *"Yâ Muhammed iste verilsin"*[69] denilmiştir. Bu yüzden onun bir şey isteyip de verilmemesi, câiz değildir."

Duâlarında şöyle derdi: *"Allahım, benim üstümü, altımı, sağımı, solumu,*

68. Ebû Dâvûd, Vitr, 26; Ahmed, Müsn ', III, 102.
69. Buhârî, Rikâk, 51; Müslim, İman, 322.

arkamı, önümü, her tarafımı nur kıl! Kalbime de nur ver, gözüme, kulağıma, etime, kemiğime her uzvuma nûr ver."[70] Hadiste böyle gelmiştir.

Denilmiştir ki: Cenâb-ı Peygamber'in istediğinin verildiğine delil şu hadistir: *"Andolsun ben, arkadamkini, önümdekini gördüğüm gibi görürüm."*[71]

Ümmet-i Muhammed'den herhangi bir kimseye böyle bir özellik verilmişse bu da Allah Rasûlü'nün şeref ve fazîletidir. Bu yüzden hiç kimsenin bilmediği bir konuda söz söylememesi gerekir.

Hikmet ehlinden biri der ki: "Kalb, Allah'tan yüz çevirmeye başlayınca, onda Allah dostlarına dil uzatma hâli peydâ olur."

Bu ilim hakkında araştırma yapan, onların eserlerinde ve sözlerinde bu bilgileri çokça bulabilir. Ben sana ancak iki kelimeyi açıklayabildim. Açıklamaları kısa tuttum ki anlattıklarımı anlatmadıklarıma kıyâs edebilesin. Başarı Allah'tandır.

464 Buhârî, Deavât, 9; Müslim, Müsâfirîn, 181.
465 Buhârî, Eymân, 3: Müslim, Salât, 110, 111.

B. SÛFÎ GEÇİNENLERİN YANLIŞLARI

Ahmed b. Ali Kerhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen şunları söyledi: "Bu (tasavvuf) işinde biz bıçak sırtı noktasına geldik. Şöyle desek de cehennemdeyiz, böyle desek de." Ya'nî içinde bulunduğumuz bu mevzûda yanlış yaparsak ehl-i nârdan oluruz. Çünkü herşeyde yapılabilecek yanlışlık, tasavvuf ve ilminde yapılabilecek yanlışlıklardan daha ehvendir. Zîrâ tasavvuf makamat, ahvâl, irâdât, işârât ve merâtib demektir. Tasavvufî konularda bid'at türü şeylere yönelen kişi Allah'a karşı gelmiş olur, dolayısıyla da Allah onun hasmı olur. Allah dilerse onu bağışlar, dilerse de istediği şekilde cezâlandırır.

Sûfî kisvesine bürünen, ya da kendisinin tasavvufa adım attığına işâret eden, yahud kendisinin bir takım tasavvufî âdâba sarıldığını vehmeden, ama tasavvufun şu üç esasını sağlamca yerine getirmeyen herkes, yanılgı içindedir. İsterse gökyüzünde yürüsün, hikmet konuşsun. İsterse avâm ve havâssın kabûlüne mazhar olsun. Bu üç esas şunlardır:

1- Büyük ve küçük, bütün haramlardan sakınmak,

2- Kolay ve zor, bütün farzları işlemek,

3- Hayatın devamı için zarûrî olan müstesnâ, dünyayı ehl-i dünyaya bırakmak.

Bu konuda ölçü Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in şu hadis-i şerifidir: *"Dört şey vardır ki onlar dünyalık sayılmaz: Açlığı giderecek lokma, avret*

mahallini örtecek giysi (hırka), başını sokacak bir yuva, huzur verecek sâliha eş."[72]

Bu dört şeyin dışında mal biriktirmek, başkalarına vermemek, elinde avucunda hapsetmek, dünyalığı çoğaltmaya düşkünlük göstermek ve mal ile öğünmek gibi şeylerin hepsi, kulun Allah ile ilişkisini kesen perdedir.

Havâssa âid bir hâl iddiâsında bulunan, sûfî menzillerinden birine sülûk ettiğini vehmeden ve fakat bu işin temellerini yukardaki üç esas üzerine binâ etmeyen kişi, iddiâ ettiği konularda hatâya, isâbetten daha yakın bir noktadadır. Âlim ikrâr sahibidir, câhil ise iddiâcıdır.

Sûfîlerin Yanlışlarının Dereceleri

1- Şerîat esaslarını gerekli sağlamlıkta yapmamaktan; sıdk, ihlâs ve ma'rifet azlığından kaynaklanan usûl yanlışları. Nitekim meşâyıhtan birinin: *"Usûlsüzlük vusûlsüzlüktür."* sözü bu ma'nâyadır.

2- Âdâb, ahlâk, makâmât ve ahvâl gibi konulardaki yanlışlar. Bu tür yanlışlar usûl bilmemekten, tabîat ve nefsin hazlarına tâbi olmaktan kaynaklanır. Çünkü onlar, kendilerini eğitmek ve gâyelerine iletmek için acı ilâçlar içiren ve bir yol üzere tutmaya çalışan mürşidlere yaklaşmazlar. Onların hâli, karanlık bir eve kandilsiz giren kimseye benzer. Böyle birinin bozduğu yaptıklarından daha çoktur. Ne zaman bir cevher buldum zannetse, eline geçenin bir tuğla parçası olduğunu görür. Çünkü o, birbirine benzeyen; birbirinin aynı ve zıddı olan şeyleri birbirinden ayırabilecek basiret ehli bir üstâda tâbi' olmamıştır. Bu yüzden ondan sıkça yanlışlıklar vâkı' olur, sürçme ve aşırılıklar zuhûr eder. Çünkü o şaşkınlık, hüzün, taşkınlık, kabalık ve temenî duyguları arasında dağılıp gitmiştir. İnsanlara bu duyguları böyle taksim eden zâtı tesbih ederim. O onların dertlerini de devâlarını da, hastalıklarını da şifâlarını da bilir.

3- Yanlışları sürçme (*zelle*) tarzında olan, asıldan uzaklaşma tarzında olmayanlar. Böyleleri hatâlarının farkına varınca hemen mekârim-i ahlâka dönüverir, bozukluklarını düzeltip dağınıklıklarını düzene koyarlar. İnâdı bırakıp Hakk'a teslim olurlar. Aczlerini i'tirâf ile güzel hâllere ve yüksek ma'nevî makamlara yönelirler. Sürçmeleri mertebelerinde bir eksiklik meydana getirmez. Yanlışlıkları hâl ve vakitlerini karartmaz, safvetlerine bulanıklık vermez.

72. Ahmed, Müsned, V, 81.

Bu üç dereceden her biri, maksad ve niyyet i'tibariyle ayrı ayrı durumlardır. Nitekim bir şâir şöyle der:

İçinde olmayanı, süslenip iyi görüneni
İddiâ ettiklerini söyleyeni, dili rezil eder.

Şâirin düşüncesinin temeli, Cenâb-ı Peygamber (s.a.)'in şu hadisidir: *"İman ne tahallî (iddiâ) ne de temennîdir. O, kalbe yerleşen ve organlarca doğrulanan şeydir."*[73]

Usûl konusunda hatâ edenler dalâlete düşmekten kurtulamazlar. Böylelerinin derdine pek devâ umulmaz. Teferruâttaki yanlışların âfeti, isâbet ihtimâli uzak da olsa, daha azdır.

I. DALÂLETE VARMAYAN TEFERRUÂTTAKİ YANLIŞLAR

Sûfîlik libâsına bürünmüş bir tâife, zenginliğin fakirliğe üstünlüğünü söylemektedir. Onların bu konudaki işâretleri Allah ile zenginliktir (gınâ), dünyevî amaçlar için zenginlik değil. Yanılıp âyet ve rivâyetleri kendi uydurdukları istikamete yönlendiren, böylece te'vil arayışına girerek dünyevî maksadlarla zenginliği güzel bir hâl ve âhiret tâliplerinin makamlarından bir makam hâline getirmeye çalışan bu tâife yanılmıştır. Çünkü fakr ve zenginlik konusunda söz söyleyen ve zenginliği Allah'a yönelenlerin bir hâli sayan kişi, "Allah ile ganî olma"ya işâret eder. Yoksa Allah indinde sivrisineğin kanadı kadar değeri olmayan dünyalık gâyelerle zenginliğe değil.

Bir başka grup fakrın hakikatleri, Allah'a kaşı iftikar ve O'na yakın olarak yokluk sırasında sabır, şükür, rızâ, tefvîz, sükûn ve itmi'nân konularında söz söyler.

Bir başka tâife de: "Sabır ve rızâ duygusundan mahrûm, ihtiyâç sahibi fakîrin fakirliğinde fazilet olmadığını"; "rızâ ve sabır duygusundan yoksun, yoksulluğu zarûret ölçüsündeki fakirin hâlinin ise zenginliği dünyevî olandan üstün bulunduğunu öne sürerek yanılmıştır.

Nefis muhtâc olarak yaratılmıştır. İhtiyâç duyulan maddelerin bulunmaması sırasında sükûnet ve itmi'nân üzre bulunmak beşeriyet sıfatlarından değildir. Nefs fakirlikten hoşlanmaz. Fakirlik tabiat ve hevâya

73. Deylemî, el-Firdevs, II, 404.

da uygun gelmez. Çünkü fakr *"hukuk"; ya'nî* görevler nev'indendir. Nefs zenginliği sever. Zenginlik tabîat ve hevâya da uygun düşer. Çünkü zenginlik *"huzûz"*; ya'nî hazlar nev'indendir.

Allah Teâlâ, işlendiğinde bir haseneye on misli zenginlik va'd buyurmaktadır: **"Kim bir iyilikle** (hasene) **gelirse ona getirdiğinin on katı vardır."**[74] Fakirliğin acısına sabretmesi sebebiyle her nefeste fakirden bir hasene meydana gelmektedir. Böylece (fakirliğe) sabrın sevâbının sınırı yoktur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: **"Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir."**[75]

Fakr, hadd-i zâtında güzeldir. Eğer ona bir illet karışırsa bu illet sebebiyle kötü olur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Müminler üzerindeki fakr, atın yanağı üzerindeki güzel yeleden; perçemden daha güzeldir."*[76] Bu hadiste Hz. Peygamber (s.a.) fakirlik ile beraber bulunması gerekli bir başka şart öne sürmemiştir.

Sâdece dünyalık bir amaçla zengin olmak, ya da sâdece zenginliğin kendisi iyi sayılmamıştır. Eğer zenginlik iyi amel ve hasletlerle beraber bulunursa güzel olur. Çünkü Peygamber (a.s.) *"Zenginlik mal çokluğu değildir."*[77] buyurmuş ve buna başka bir şart koşmamıştır. Hadd-i zâtında güzel olan, üzerine kötülük sıfatı bulaşmayan bir hasletle, nâdiren bir illete sahip haslet arasında ne kadar fark var!

Diğer bir grup da: "Fakirlik ve zenginliğin kulun peşisıra gitmeyeceği, aksine üzerinde durmadan hemen geçip gideceği iki hâl olduğuna inanır." Bu düşünce, hakikat ve ma'rifet ehlinin görüşüdür. Bu tür hakikat ahkâmı nihâyât makamlarında olur.

Bir başka tâife de fakirlik ile zenginliği eşit gördüklerini ve hâl olma açısından fakr ile gınâ arasında bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu düşünceyi öne sürenlere şöyle i'tirâz edilebilir: "Biz sizin fakrdan hoşlanmadığınızı gördük, fakat zenginlikten hoşlanmadığınızı ise pek görmedik. Eğer bu ikisi size göre birbirine eşit hâller ise, niye ilgide ve kaçınmada onlara eşit davranmıyorsunuz?" İşte böylece onların bu konudaki yanlışları ortaya çıkmış olur.

74. el-En'am, 6/160
75. ez-Zümer, 39/10
76. Keşfu'l-hafâ, II, 131.
77. Deylemî, el-Firdevs, III, 402.

Fakr konusunda bir başka grup da: "Fakr hâlinden murad yokluk *(adem)* ve mutlak fakirliktir." diyerek yanılgıya düşmüştür. Bunlar fakr ile meşgul olmuş, ancak himmetleriyle fakr âdâbına yükselememişlerdir. Fakr içinde fakrı, hattâ fakrın hakikatini görmenin yerine göre fakr ehline perde olabileceğini gözden kaçırmışlardır.

Fakr halinde bulunan bir "fakîr-i sâdık" için mutlak yokluktan daha aşağı bir haslet yoktur. İçinde sabır, rızâ ve tefviz bulunan fakr, bu hasletlere yakın olmayan fakrdan daha tam ve daha kâmildir. Fakrı görmek, onunla mutlu olmak veya onunla böbürlenmek bu hâle ârız bir illettir ve ma'nevî makama perdedir. En doğruyu Allah bilir. Başarı O'ndandır.

1- Dünyevî Genişliği Terk Konusundaki Yanlışlar

Peygamber ve sıddîklar dışında kişilerin dünyevî genişliklere dalıvermesi doğru olmaz. Çünkü peygamberler ve sıddîklar, bolluk ve eşyânın içinde kendileri için değil başkaları için bulunurlar; sebeplere sarılırken de bir takım görevlerin yerine getirilmesi için sarılırlar; nefsânî hazlar için değil. Onlar izn-i ilâhî ile hareket ederler; Allah kendilerine izin verdiğinde hemen infak ederler. Malı tutmaya izin verildiğinde de onu tutarlar. İzinden haberi olmayan kimse ise te'vil ve aldanma ile dünyevî refah ve bolluğa daldığında yanlış yapar.

Dünyevî ni'metlerle sükûnet bulmadığını, onlara önem verdmediğini öne sürene denilir ki: Elindeki dünyevî sebeplere bağlanmayanın, malı elinde tutmaması, birşey istememesi ve nezdinde az ile çok müsâvî olması gerekir. Nezdinde az çoktan daha üstün, iki birden daha değerli olan ve gönlü kaybettiğini aramaktan, mevcûdu tutmaktan hâli olmayan kişi dünya sevdâlısıdır. Bir görev olarak değil, nefsânî bir hazz olarak dünyaya tutkundur. Böyle yapıp da durumunu bundan farklı gören yanılmıştır.

Bir grup da zühd ve aza kanâate sarılıp giyecekte basîti, yiyecekte azı alışkanlık haline getirirler, fakat nefsine yumuşak davranan, eli mubahlara uzanan, yiyeceğin temizini yiyen kimselerin hâlini illetli görür ve bunu ma'nevî menzilden düşüş zanneder. Kendilerinin bulundukları hâlin dışındaki her hâli zelle sayarak yanılgıya düşerler. Çünkü illet, aza rızâda ve bolluktan kaçınmada olduğu gibi, bolluk ve genişlikte de olabilir. Az ile yetinme ve bolluktan kaçınma âdete bağlıdır. Bu konuda zorlama illetli sayılır. Ancak bu zorlamayla kul bir hâle ermek, kendini eğitmek, nefsini riyâzata sokmak isterse o zaman başka. Kul nefsinin âfetlerini görür, halkın

kendisini öyle görmesinden hoşlanır ve bu hâlleri nefsinden söküp atmak için bir gayret göstermezse helâke düşer ve ondan artık bir hayır umulmaz.

Zühd ve ibâdet arayışı içindeki bir başka grup da azıklarını kesbe (çalışıp kazmaya) bağlamışlar ve iktisablarına güvenerek kendileri gibi kesb ile meşgul olmayanlara karşı çıkmışlardır. Zannetmişlerdir ki, hâlin sıhhat bulması gıdânın temizliğine bağlıdır, gıdâ ve azığın tasfiyesi de ancak çalışıp kazanmak ile sağlıklı olur. Onlar bu görüşü esas alırken şu hadisle ihticâc etmektedirler (hadisi delil saymaktadırlar): *"Müminin yediklerinin en güzeli el emeğidir."*[78] Onlar bu düşüncelerinde yanılmışlardır. Çünkü kesb, tevekküle gücü yetmeyenler için bir ruhsattır. Zira tevekkül, Allah Rasûlü'nün hâlidir. Peygamber (a.s.) tevekkül ile ve kendisine garanti edilen rızka güvenmekle emrolunmuştu. Halkın tamamı da Allah'a tevekkül ve O'nun va'd buyurduğuna güvenmekle; rızık olmadığı zamanda da rızıklarını gönderinceye kadar sükûneti korumakla me'murdur. Allah Rasûlü, tevekküle dayanamayıp za'f gösterenlerin helâke dûçâr olmamaları için şartlarına uygun bir kesbi meşrû kılmıştır.

Kesbin Şartları: "Kesbe güvenmemek; rızkın kesb yoluyla geldiğini sanmamak; çalışmayı ni'met elde etmek, mal toplamak için değil, müslümanlara yardımcı olma niyyetiyle yapmak; çalışma ve kesbin farzlara engel, harama yol olmaması ve harama düşmekten koruyacak bir fıkhî bilgi."

Bu özelliklerden birini terkettiği zaman kulun kesbine ma'nevî hastalık bulaşmış olur. Ayrıca kesb ile uğraşamayan ve ihtiyâç sâhibi olan ihvânına azığının fazlasını vermek için araştırmada bulunması gerekir. Bu şartları yerine getirmeyenin, kendisini beğenmek, ya da kendi iktisâbına bağlanıp kalmak sûretiyle yanılmasından korkulur.

Bir tabaka da vardır ki kesb ile uğraşanlara ta'n eder. Hâllerine güvenip oturur ve varlıklıların kendilerini araştırmasını bekler ve bunu "hâl" olarak görür. Bunlar da yanılmıştır. İktisâbdan geri durmak yakîn ve sabır ile olmalıdır. Yakîni zayıf ve hırsı gâlip olan kişi rızık talebine düşer. Taleb mubahtır. Fakat îman gücüyle rızık endişesini terketmek daha sağlam ve daha faziletli bir yoldur.

2- İrâde ve Mücâhede Konusundaki Yanlışlar

Sûfîlerden bir grubu ibâdet, mücâhede ve riyâzat gibi konularda hatâ

78. Keşfu'l-hafâ, I, 58.

etmişlerdir. Bu konuda sağlam esaslar geliştirememiş, eşyâyı yerli yerine koyamadıklarından başarıya ulaşamamışlardır. Bunlar eskilerin mücâhedelerini ve halk arasında adlarının senâ ve övgü ile anılmasını; insanlar arasında kabûl görmelerini ve muhtelif keramet ve menkıbelerini duyunca, onlara özendiler ve onlar gibi olmayı temennî ettiler. Bu iş için bir takım külfetlere girdiler. Fakat süre uzayıp da muradlarına eremediklerini görünce tenbelleştiler. Kendilerine bu ma'nâda ilmî bir çağrı ulaşıp mücâhede, ibâdet ve riyâzata dâvet edince de buna zerrece ilgi duymadılar.

Eğer Hak onları kendi hizmetine cezbetmiş ve tâata devamlarını murâd etmiş , lütuf ve inâyetini ulaştırmış olsa, onların bu konudaki istekleri artar, niyyetleri sağlamlaşır, taşıdıkları niyyetle ber-devâm olurladı. Onlar duygularının zayıflığı ve niyyetlerinin bozukluğu sebebiyle mürîdlikten murad noktasına eremeyince bu hâllerini fütûr zannederek yanılgıya düştüler. *Fütûr,* çalışanların kalplerinin vakit vakit ferahladığı; sonra tekrar önceki hâle döndüğü bir gevşeme ve sükûnet hâlidir. Ama onların içinde bulundukları fütûr ise tenbellik, önem vermeme ve yalancı bir güvendir.

Ahmed b. Ali Kerhî bana Ebû Ali Rûzbârî'den naklen şunları söylemişti: "İşin başı sonu, sonu da başı gibidir. Kim başlangıçta yapmakta olduğu şeylerden birini işin sonunda terkederse yanılgıya düşer."

Bir başka grup seyahat ve sefere çıkmış şeyhlerle görüşmüş, onlarla oturup kalkmış, hemcinslerine karşı, akranlarının görüşmediği insanlarla görüşmek, arkadaşlarının göremediklerini görmüş olmak sûretiyle bir üstünlük sağlamış olduklarını sanmakla yanlışa düşmüşlerdir. Çünkü seferin *"sefer"* adını alması, kişilerin huylarını ortaya çıkarması sebebiyledir. İnsanlar nefislerinin kötü huylarını görüp değiştirmek, nefislerini hazarda ve seferde aynı hâle getirmek için sefere çıkarlar .

Şeyhlerle görüşmek edebe, hürmete, irâdeye ihtiyaç gösterir. Ayrıca şeyhin öğrettiklerini unutmamak, tavsiye ve işaret ettiği konuları kabullenmek gerekir. Nefsden şeyhin hakkını istemek ve nefs için şeyhden bir ikbâl ve yumuşaklık beklememek de âdâbdandır. Şeyhin huzûrunda kalbi korumak, kendisine nazarını ganimet saymak ve onunla beraberliğin kendi aleyhine bir huccet olmasından korkmak iktizâ eder.

Seyâhat, ya da sefere çıkan, ya da benim anlattıklarım dışında bir durumda şeyhle karşılaşan kimse kendisini sefer ehlinden, ya da şeyhlerle sohbet edenlerden sayarsa yanılmıştır.

Bir başka grup da: mallarını ve mülklerini infâk edip zevkle dağıtırlar ve maksadın zevkle vermek, infak etmek; sehâvet ve cömertliği huy edinip öyle bilinmek olduğunu zannederek yanılgıya düşerler. Çünkü sûfilerin infâk ve bezl sırasındaki maksad ve gayeleri cömert görünmek, ya da dağıtarak meşhûr olmak değildir. Onlar, Müsebbib varken sebeplere sarılmaya güveni ma'nevî makam için bir illet olarak görür, bunun gerçeklere perde olacağını düşünürler. Onların infâk ve cömertlikleri, mülklerini vermeleri bir illetten kaçış, alâkayı kesiştir. Sehâvet ve semâhat yoluyla böyle bilinmek için birşeyler veren ve bunu sûfîlik yolu sayan yanılmıştır.

Diğer ba'zıları da mubahlarda râhat hareket ederler. Hâl ve vakitlerinin şartına uymazlar. Bunlar: "Bizim ma'lûm bir rızkımız yok. Bulduğumuzu yer ve uyuruz. Bizim hâlimiz böyle." diyerek yanılırlar. Çünkü giden vakit geri gelmez. Zikre devamdan başka vakti ma'mûr kılan birşey yoktur. Vakti ihlâs, şükür ve sabra bağlayan da odur. Nefis, hevâ ve şeytan insana düşmandır. İnsana hâkim olmak için fırsat kollarlar. Kul bunlardan, göz açıp kapayacak kadar bir süre bile gafil olsa, helâkinden korkulur. Kim kendini bu halden kurtulmuş sayarsa o da yanılır.

3- Yemeyi Terk ve Uzlet Konusundaki Yanlışlar

Mürîd ve mübtedîlerden bir grup nefs muhâlefeti ilmini duymuş ve yemeyi terk ile kırılmış olan nefsin şer ve kötülüklerinden emin olunabileğini zannetmişlerdir. Bu sebeple yeme ve içme konusundaki âdet ve alışkanlıklarını terketmişler ve yemeyi terketmenin âdâbına uymamış, üstadların bu konudaki usûlünü araştırmamışlardır. Nihâyet yemeyi büsbütün terkederek günlerce savm-ı visâl tutmuşlar ve bunu ma'nevî bir hâl sanıp yanılmışlardır. Çünkü bu konularda mürîdi ihtiyâc duyduğu sınırlarda tutacak bir eğitici şeyhe ihtiyacı vardır. Bu sâyede mürîdin irâdesinden telâfî edemiyeceği belâ ve sıkıntılar, fesâdından kurtulamayacağı zorluklar meydana gelmemiş olur.

Nefsin şerrinden emin olunamaz; çünkü onun fıtratında bulunan kötülük meyli büsbütün sökülüp atılamaz. Nefs kötülüğü emredicidir. Sâdece az yemek ve açlıkla nefsin kırılıp şerrinin zâil olacağını; beşerî âfetlerin son bulacağını; sâhibinin emniyete çıkacağını sanmak yanlıştır.

İbn Sâlim'in şöyle dediğini duymuştum: "Sûfîler, aza kanâat ve zühd yoluna girince önce yemeklerini her cumada bir kerre kedikulağı kadar yiyecek şekilde azaltırlardı." Yine o: "Sehl b. Abdullah, mürîdlerine

ibâdetten zaafa düşmemeleri için her cumada bir kerre et yemelerini emrederdi." derdi.

Ben bir topluluk gördüm. Nefislerini aza kanâata mahkûm etmişler, kuru ot yiyerek ve su içmeden yaşamaya çalışıyorlar ve fakat farzları kaçırıyorlardı. Çünkü nefslerine adâletle davranmamışlar ve eskilerden bu yola sülûk etmiş kişilerin âdâbını benimsememişlerdi.

Bir grup da uzleti ihtiyar edip mağaralara çekilmişler böylece halktan kaçtıklarını, ya da dağlarda ve sahrâlarda nefislerinin şerrinden emin olacaklarını sanmışlardı. Ya da Allah'ın halvet ve uzlet sâyesinde, kendilerini veli kullarına verdiği güzel hâllere erdireceğini, bunun halk arasında iken gerçekleşemeyeceğine inanmışlardı. Bunlar da bu görüşlerinde yanılmışlardır.

Yemeyi azaltmış, halvet ve yalnızlığa müdâvim, uzleti seçmiş tasavvuf imamlarını bu yola sevk eden ilim ve hâlleridir. Onların gönüllerine, kendilerini unutturan, yer ve vatan meşgûliyetinden uzaklaştıran vâridler gelmiş, onları yeme içmeden alakoymuştur. Kendilerini Hakk'ın dışındaki herşeye güvenmekten uzaklaştıran bir cezbe, onları Hak cânibine cezbetmiştir.

Sağlam bir hâl ve güçlü bir vâride (ilhâma) sahip olmadan nefsine kaldıramayacağı yükleri yükleyerek zulmeden kişi, ona zarar verir ve kaybettiklerinin farkında bile olmaz. Böyle bir şeyi zorlayarak yapan ve kendisinin havâssa âid bir dereceye vardığını vehmeden yanılır.

Yeni ortaya çıkan bir grup daha gördüm. Onlar da yemeyi azaltıp geceleri uyumadan devamlı Allah'ın zikriyle meşgul oluyorlar. Hattâ içlerinden kimileri bazan bayılıyor ve bundan sonra kendisine iyi hizmet edilmeye ve günlerce şefkatle muâmele edilmeye muhtaç oluyor. Ancak bu sâyede farz namazları kılmaya muktedir olabilmektedirler.

Bir kısım sûfîler de nefsânî arzûlarının kökünü kazımak için tenâsül âletlerini kesmeye kalkışmış ve böylece nefsânî şehvetlerin âfetlerinden kurtulacaklarını sanarak yanılmışlardır. Çünkü âfetler, içerdeki nefesten kaynaklanır. Hastalık bâtında oldukça, zâhirî âletin kesilmesinin bir faydası yoktur. Bu tavır zararlı olduğu gibi, âfeti de çoktur. Âfeti zâhirî âlette sanan ve kesiverince şerrinden kurtulacağını sananlar yanılmıştır.

Bir grup da vardır ki yönlerini şaşırmış, azıksız, susuz, malzemesiz

çöllere ve vâdîlere dalıp bu yaptıklarıyla sâdık kulların nâil olduğu tevekküle ereceklerini sanmış ve aldanmışlardır. Çünkü gerçek tevekkül ehli olan sûfîlerin bir bidâyâtı ve uyguladıkları bir takım âdâbı vardır. Onlar önce nefislerini bu işe râzı etmişler, halleriyle başbaşa kalmışlar, azlığa aldırmamış ve yalnızlıktan korkmamışlardır. Nice ölüm ve tattıkları acı sâyesinde hâlleri, harap halde de ma'mûr durumda da, kolaylıkta da zorlukta da, cemaat içinde de yalnızlıkta da, izzet hâlinde de zillet durumunda da, açlıkta da toklukta da, ölümde de hayat halinde de, aynı kalmıştır. Kim şartlarına uymadan böyle bir şey yapar ve kendisini tevekkül ahvâlinden konuşuyor sanırsa yanılır.

Bir grup da vardır ki onlar, sûf (yünlü) giyerler ve yamalı giysiler edinip sırtlarında deri torba taşırlar, âdî boyalı libâslar giyer ve *"işâret"* ilmini öğrenmeye çalışırlar. Bütün bunları yapınca da kendilerini sûfî sanırlar. Bu da yanlıştır. Çünkü bir şeyi taşımak, giymek ve birilerine benzemek, âhirette sâhibine pişmanlık, hasret, üzüntü, kendi kendini kınamadan ve sonuçta cehennemden başka birşey kazandırmaz. Giyim-kuşam ve benzeme yoluyla kendisinin, ehl-i hakâyıkın hâllerine ulaştığını sanan kişi aldanmıştır.

Bir başka cemâat da sûfîlerin ilimlerini toplar, işaretlerini öğrenir, hikâyelerini ezberler, söz ve ibârelerini bellemeye çalışır. Bunları yapanların sûfî olacağını ve onların hâllerine birşeylere ulaşacağını zanneder. Bunlar da yanılmışlardır.

Diğer bir cemâat: azıklarını hazırlar ve gönülleri bu ma'lûm nafaka ve bir kenara konulmuş parayla mutmain olur. Ardından oruç, namaz, gece ibâdeti, vera', kalın libâs, ağlama, korku gibi günlük hâl ve evrâdlarına yönelirler ve bunun biricik hâl olduğunu zannederler. Böyle düşünenler de yanılmışlardır.

Ben tasavvufa dâir işaretleri bulunan kişilerden hiçbirinin bidâyet hallerinde ma'lûm çizginin dışına çıktığını ve mürîdlerine dünyevî alâkalardan kesilmeyi emretmemiş olduğunu sanmıyorum. Böyle kişilerin bir ma'lûm sebebe ve hazır bir azığa rücû etmeleri nefisleri sebebiyle değil, çevresindeki arkadaşları, çoluk çocuğu ve ihvânından yanına gelenler sebebiyledir.

Tasavvufa dâir işâretlerde bulunan, onların hâllerinin kendinde bulunduğunu iddiâ ederek nefsini onlardan sayan ve fakat anlattığımız şekilde olmayan kişi yanlış yapmış olur.

Bir cemâat da tasavvufu semâ, raks, duâ okumak, menfaat talebi, yemek için bir araya gelmek, kasîde dinleyip vecd ile raks, güzel sesle nağme ve mûsikî, gazel ve şiir türü san'at eserleri üretmek, sûfî halleri ve sâdıkların durumlarına dâir bilgiler ve haberler olarak görür. Bu görüş sahipleri de yanılmıştır. Çünkü dünya sevgisiyle kirli bir kalb ile gaflet ve tenbelliği alışkanlık haline getirmiş nefsin semâı da vecdi de sakattır. Hareket ve davranışları tekellüf ve zorlamadan ibârettir. Zorlanarak, hîle ve temennî ile, semâ sırasında vecd ve başka türlü hareketlerle kendisinin hakîkat ehlinden olacağını sanan da yanılmıştır.

II. DALÂLETE GÖTÜREN USÛL HATÂLARI

1- Hürriyet ve Ubûdiyet Konusundaki Yanlışlar

İlk devir sûfîlerinden bir grup hürriyet ve ubûdiyetin ma'nâsı konusunda şöyle konuşmuştur: "Abdin (kul ve kölenin) Allah ile arasındaki ma'nevî hâl ve makamlarında hür olması gerekmez. Çünkü yapmakta olduğu işe karşılık beklemek, ücret istemek, "ahrâr"ın (hürlerin) âdetidir. Kul ve köleler ise efendilerinin kendilerine emrettiği şeylere mukâbil bir karşılık ve ücret beklemezler. Efendisinden bir şey uman, kulluk (ve kölelik) unvânını kaybeder. Çünkü kölelere efendileri emrettiği şeylere mukabil bir şey verir ve kullanmalarını isterse bu, efendilerinin onlara bir lütfudur, kölelerin hak ettiği birşey değildir. Hürler, köleler gibi değildir.

Şeyhlerden biri, kul (köle) ve hürlerin makamlarını anlatan bir kitap yazmıştır. Sapık bir fırka ise halk arasında bilinişi sebebiyle hürriyet isminin ubûdiyetten daha kapsamlı olduğunu sanmıştır. Hürlerin mertebesinin kullarınkinden daha yüce, ahvâlinin daha iyi olduğunu öne sürmüştür. Bunlar bu sûretle kasvete dûçar olmuş, sapıtmış ve: "Allah ile kul arasında kulluk devam ettikçe kula yakışan "ubûdiyet" ismidir. Ama kul, Allah'a vâsıl olunca artık "hürr" olur ve hür olandan da "ubûdiyet" sâkıt olur." sanmışlardır. Bu fırka, anlayış ve ilimlerinin kıtlığı sebebiyle usûl-i dîni zâyi ettiklerinden sapıtmıştır.

Bu sapık fırkanın gözden kaçırdıkları husûs şudur: Kalbi mâsivânın tamamından hür olmayan ve onun esâretinden kurtulmayan kişi, gerçek kul olamaz. Bunu gerçekleştirebilen ise, gerçek "Allah kulu" *(Abdullah)* olur. Allah Teâlâ'nın müminlere, verdiği adların en güzeli "abd" (kul)dur.

Nitekim O buyurur: **"Rahman'ın has kulları onlardır."**[79]; **"Kullarıma haber ver!"**[80]. Allah meleklerine de abd (kul) adını vermiş ve buyurmuştur ki: **"Bilakis onlar, lütuf ve ihsâna mazhar kullardır."**[81]

Allah, rasûl ve nebîlerini de bu adla anmış ve buyurmuştur ki: **"Kuvvetli ve basîretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yâkub'u an!"**[82]; **"Kulumuz Eyyûb'u an!"**[83] ; **"Süleyman ne güzel kuldu!"**[84] Ve Cenâb-ı Mevlâ, Sevgili Peygamberimiz'e de şöyle buyurdu: **"Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine kulluk et!"**[85] Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber (s.a.) geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Kendisine: *"Senin gelmiş geçmiş bütün günahların afvolunduğu halde niye bu kadar kendini yoruyorsun yâ Rasûlallah"* diyenlere de: *"Şükreden bir kul olmayayım mı?"* derdi[86].

Yine rivâyet olunduğuna göre şöyle buyurmuştu: *"Ben kul veya melik peygamber olma konusunda muhayyer bırakıldım. Cebrâil bana tevâzu göstermemi işâret etti. Ben de "kul nebî olayım" dedim."*[87]

Allah ile kul arasında abdiyyetten; ya'nî kulluktan daha üstün bir derece olsaydı Allah Rasûlü onu fevt etmez, gereğini yapardı. Allah da ona bunu verirdi. Başarı Allah'tandır.

2- Ehl-i Irâk'ın İhlâs Konusundaki Yanlışları

Ehl-i Irâk'tan bir fırka ve başka ba'zı kimseler: "Halkı görme duygusundan çıkmadıkça ve hak olsun batıl olsun, yapmayı istediği her işte kul, halka muvâfakat etmedikçe ihlâsı sağlıklı olmaz." diyerek sapıtmıştır. Çünkü ma'rifet ve idrâk sahibi bir cemâat, ihlâsın hakikatını: "Kulun üzerinde Allah'tan başka varlık ve yaratıkları görme nev'inden bir kalıntı bulunmadıkça ihlâs temiz ve saf olamaz." diye anlatmaktadırlar. Bu görüşe sahip olan grup böyle bir iddiâ, taklîd ve tekellüfün onların yollarına sülûk etmeden, âdâbına uymadan sağlıklı olabileceği zan ve ümidini taşımışlardır.

79. el-Furkan, 25/63
80. el-Hıcr, 15/49
81. el-Enbiyâ, 21/26
82. Sâd, 38/45
83. Sâd, 38/41
84. Sâd, 38/30
85. el-Hıcr, 15/99
86. Buhârî, Teheccüd, 6; Tirmizî, Salât, 187.
87. Heysemî, Mecmau'z-zevâid, IX, 192.

Sûfîlerin ilkeleriyle işe başlamak, kişiyi halden hâle makamdan makama götürerek nihâyâta erdirir. İddia ve yalancı arzu, ciddiyetsizliğe, edebi terke, sınırları zorlamaya sevkeder. Şeytan onları kendine köle yapar. Düşündükleri sebebiyle nefs ve hevâ kendilerine galebe çalar. Böylelerinin ihlâsı, sûretteki ihlâstır. Aslında onlar, dalâlet ve yanlışlık içindedir. Böylelerine kurtuluş nerden gelebilir?

Bunların gözlerinden kaçan husûs şudur: İhlâs derecesine ermesi istenen kul, ma'nevî bir eğitim görmeli, kötülüklerden geçmeli, irâdesiyle tâatlara ve hayırlara yönelmeli, ahvâl ve makamâta yükselmelidir. Bu hâlleri nihâyet onu ihlâs sâfiyetine erdirir.

Hevâsının esiri, nefs ve şeytanın tutsağı olan kişi: **"Birbiri üstüne karanlıklar, insan elini çıkarıp uzatsa nerdeyse onu dahi göremez."**[88] âyetinde anlatıldığı şekilde bidâyet ehlinin hâlinden bile uzaktır. Bundan ötesine nasıl ulaşsın? Bunların durumu, cevheri duymuş; onun yuvarlak ve parlak olduğunu öğrenmiş, eline geçen her cam boncuğu yuvarlak ve parlak olması sebebiyle mücevher sanıp sevinen kişinin durumuna benzer. Böyle bir ihtiyaç duyduğunda o boncuğu alıp erbâbına götürüp onun değersiz bir cam parçası olduğunu öğrenince de cehâlet ve tama'kârlığı kendisini bunu fırlatıp atmaya bırakmaz. Böyleleri hergün dalâlet içinde ve hüsrandadır. Azgınlık içinde ve şaşkındır. Allah sizi ve bizi korusun.

3- Velâyet ve Nübüvvet Konusundaki Yanlışlar

Bir başka fırka da velîliği nebilikten üstün görmek suretiyle sapıtmıştır. Onlar, Mûsâ ve Hızır kıssasına bakıp yanıldılar. Bu konuda kendi görüşlerine göre yorumda bulundular. Allah buyurmuştur: **"Derken kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona tarafımızdan *(ledün)* bir ilim öğretmiştik."**[89]

Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'yı kendisine *"Kelîm"* yaptığı ve risâlet verdiği gibi, Kur'an'da onun hakkında şöyle buyurmuştur. **"Nasîhat ve herşeyin açıklamasına dâir her ne varsa hepsini Mûsâ için levhalarda yazdık."**[90]

Mûsâ (a.s.), Hızır'a şu mukabelede bulunmuştu: **"Unuttuğum şeyden dolayı beni muâhaze etme! İşimde bana güçlük çıkarma!"**[91]

88. en-Nûr, 24/40
89. el-Kehf, 18/65
90. el-A'râf, 7/145
91. el-Kehf, 18/73

Bahsi geçen sapık fırka, bu âyetlerde geçen ifâdelerden Mûsâ'nın nübüvvetinde bir eksiklik, Hızır'ın Mûsâ'ya üstünlüğü anlamı çıkarmışlar ve buradan hareketle de velîlerin nebîlerden üstünlüğü sonucuna varmışlardır Allah'ın dilediğine dilediği şeyi, istediği şekilde verebileceği ve ba'zı kullarını ba'zı özelliklerle temyiz edebileceği düşüncesinden uzaklaşmışlardır. Oysa ki Allah Teâlâ, Hz.Âdem'i melekleri kendisine secde ettirerek, Hz.Nûh'u gemisiyle, Hz.Sâlih'i devesiyle, Hz.İbrahim'i ateşin kendisine güllük gülistanlık olmasıyla, Hz.Mûsâ'yı asâsıyla, Îsâ'yı ölüleri diriltmesiyle özel bir konuma koymuştur. Hz. Peygamber'e de parmaklarından su akıtarak özel bir konum ihsân etmiştir.

Peygamberlerin dışındaki insanlara olan özel ilâhî ikramlara gelince Allah bunun örneklerini de Kur'ân'da zikretmiştir. Nitekim Meryem hakkında: **"Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün."**[92] buyrulmutur. Oysa ki Meryem nebî değildi ve nebîlerden başkası için de böyle bir hâl vâkı' olmamıştı. Ayrıca bu durumun onun hakkında nebîlerden üstünlüğünü gerektirecek bir hâl olduğunu söylemek de câiz değildir.

Kendisinde kitâbî bir ilim bulunan Âsaf b. Berhiyâ, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayacak bir sürede Hz. Süleyman'ın yanına getirmişti. Şimdi burada Âsaf'ın Süleyman'dan üstün olduğu nasıl söylenebilir? Üstelik Süleyman, Allah'ın kendisine nübüvvet, idrâk ve meliklik verdiği bir kimsedir.

Hüdhüd kuşunun hikâyesini duymuş olmalısınız. Ona diğer kuşlara, hattâ insan ve cinlere verilmeyen bir özellik verilmişti. O da suyun ne tarafta olduğunu anlama kabiliyetiydi.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ferâiz ilmini en iyi bileniniz Zeyd, en iyi Kur'an okuyanınız Übey, helâl ve haramı en iyi tanıyanınız Muâz b. Cebel'dir."*[93]

Cenâb-ı Peygamber (s.a.) ashâbından on kişinin cennetlik olduğuna şehâdet etmiştir. Yine biz biliyoruz ki ashâbın en faziletlisi Hz. Ebû Bekir (r.a.)'dir. Bu tür rivâyetler çoktur.

Her velî, nâil olduğu kerâmete, peygamberine olan bağlılığı ölçüsünde ulaşır. Tâbi' durumda bulunanın metbû' olana; uyanın

92. Meryem, 19/25
93. Tirmizî, Mevâkît, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11.

uyulana üstünlüğü nasıl söz konusu olabilir? Peygamberler'e verilene göre velilere verilen, denize nisbetle bir damla kadardır.

Kimisi de diyor ki: "Nebîlere vahiy bir aracı (Cebrâil) ile gönderiliyor. Velîler ise Allah'tan alacaklarını vâsıtasız olarak alıyorlar." Böylelerine şöyle cevap verilebilir: "Bu konuda yanılıyorsunuz. Çünkü bu hâl ya'nî ilhâm, münâcât ve Allah'tan vâsıtasız bilgi alma, peygamberlerin sürekli yaptığı iştir. Veliler ise buna her zaman değil, ba'zan nâil olurlar. Nebîlerde Cebrâil'in getirmesiyle vahiy, risâlet ve nübüvvet vardır. Veliler için böyle bir özellik söz konusu değildir.

Hz.Mûsâ'ya zâhir olan nûrlardan ve O'nun *"Kelîm"* sıfatından, velev bir zerre Hz.Hızır'a zâhir olsaydı, Hızır mahvolurdu. Hakk Teâlâ onu bu sıfatlardan perdelemiş ve Mûsâ'nın ahlâk ve edebini artırmak üzere onu görevlendirmiştir. Artık bundan sonrasını inşallah anlamışsındır.

Velâyet ve sıddîkıyyet; "nübüvvet" nûrlarıyla aydınlanmış iki husûsiyettir. Nübüvvet derecesine asla erişemezler. Ondan üstün olmaları ise düşünülemez.

4- Mubah ve Yasaklar Konusundaki Yanlışlar

Mubahlar ve mahzûrlulular konusunda sapık fikirlere sâhip bir fırka şöyle iddia etmektedir: "Eşyâda aslolan mubah olmaktır. Yasak, sınırı aşınca meydana gelir. Aşırılığa kaçılmadıkça eşyâ ibâha hükmü taşımaya devam eder." Bu görüşün sâhipleri şu âyeti bu ma'nâya te'vil etmişlerdir: **"Yerden ekinler, üzümbağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. Bütün bunlar sizin ve hayvanlarınızın yararlanması içindir."**[94]

Bu düşünce sâhipleri: "Âyetteki bu hüküm, mufassal olmayan; icmâlî bir hükümdür." demişlerdir. Bu düşünce cehâletleri sebebiyle onları nefislerine mağlûb ederek, kullanımında aşırıya kaçılmayan mahzûrlu şeylerin mubah olduğu sonucuna götürmüştür. Usûl bilmeyişleri, şerîata âgâh olmayışları, nefislerine kanmaları ve gözden kaçırdıkları ba'zı ince noktalar sebebiyle yanılgıya düşmüşlerdir. Onlar, kadîm şeyhler arasında cârî kardeşlik, hüsn-i muâşeret ve güzel ahlâk örneklerini duymuşlardı. Kadîm şeyhlerin birbirlerine olan teklifsizlikleri sebebiyle aralarında bu tür

94. Abese, 80/27-32

hâllerin cereyan ettiği oluyordu. Biri diğerinin evine teklifsiz girer, yemeğinden yer, kazancından ihtiyâcı kadarını alır, kendi ihtiyâcını araştırdığı gibi gıyâbında kardeşinin de ahvâl ve ihtiyacını araştırırdı. Ya'nî onların uygulamasında iş tek taraflı değildi.

Feth Mevsılî'den gelen şu hâdise buna bir örnektir. Feth, ihvânından birinin evine uğradı. Câriyesine: "Kardeşimin kesesini getir." dedi. Kese getirilince içinden ihtiyâcı kadarını aldı. Arkadaşı evine dönüp câriyesi olanları haber verince demişti ki: "Eğer bu söylediklerin doğru ise sen Allah rızâsı için hürsün"

Hasan Basrî'den de şöyle bir olay nakledilir: Hasan Basrî ihvânından birinin çantasından onun bulunmadığı zamanlarda da birşeyler alıp yermiş. "Niye böyle yaptığını" soranlara şöyle cevap verirmiş: "Bre ahmak, bizden önceki insanlar hep böyle değil miydi? Onlardan biri kardeşinin evine gider, yemeğini yer, parasından alır ve bununla da kardeşini memnûn etmeyi amaçlardı. Çünkü bilirdi ki böyle teklifsiz bir davranış, kardeşi için kırmızı develere sâhip olmaktan daha hoştur."

Bu cemâatin durumu da böyleydi. Onlar diyorlardı ki: Bu tâife arasında *"benim malım"* anlayışı yoktur, onların yolu paylaşım üzre kurulmuş bir yoldur. Nitekim İbrahim b. Şeyban der ki: "Biz, *benim ayakkabım* diyen kimse ile arkadaşlık etmezdik." Bu tür örnekler çoktur.

İbâhiliğe kâil olan sapık fırka "hâlleri, yukarıda sayılan kimselerin hâlleri gibi olanların hudûda riâyetsizliklerini câiz; ya da emir ve nehy sınırını aşmalarını mümkün zannetmişler, sapıklığa düşmüşler ve hem de işi bir takım te'vîl, hîle, yalan ve dolanla, nefislerinin meylettiği şehvetlere uyma, yasaklara dalma noktasına vardırmışlardır.

"Eşyâ hakkında aslolan mubah olmaktır." diyen, aynı zamanda şunu demiş olmaz mı? Eşyâ hakkında aslolan yasaktır. Herhangi bir yanlışlık sözkonusu olmaması için ruhsatlarda da mahzûrlular emir ve nehy ile belli olur. Bununla birlikte helâl, Allah'ın helâl kıldığı; haram da Allah'ın haram kıldığıdır.

Mü'minlerden hiçbir kimse, geçmiş şerîatların hükümlerini yerine getirmek sûretiyle kulluk etmeye çalışamaz. Aksine Allah'ın kendilerine emrettiklerine sarılıp, nehyettiklerinden ve şüphelilerden sakınarak kulluk etmeye çalışırlar. Çünkü Cenâb-ı Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Helâl bellidir, haram da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olanlar vardır.*

Haram Allah'ın yasağıdır. Kim yasağın etrafında dolaşırsa onun içine düşmesinden korkulur."[95]

"Eşyâda aslolanın mubah olmak" olduğunu zannedenlere verilecek en iyi cevap: "Eşyâda aslolanın yasak olduğunu" söyleyenin sözüdür. Kişi bir mala sâhip olmak istediği zaman, bu ona ancak bir huccet ile mubah olabilir. Bu da necâset ile tahâretin kıyasına benzer. Çünkü fukahâ ve ehl-i ilimden bir gruba göre necis olduğuna dâir bir delil olmadığı sürece eşyâda aslolan temizlik (tahâret)tir. Bu iki görüş arasındaki fark şudur: Necâset ve tahâret bahsi, ibâdet konusuna girer. Yasak ve mubahlık ise mallarda olur. Malla ilgili bir mubah, ancak bir delîl ve huccetle olur. Başarı Allah'tandır.

5- Hulûliyye'nin Yanlışları

Bana ulaşan bilgilere göre Hulûliyye'den bir grup: "Hakk Teâlâ'nın cesedleri tasfiye edip onlara hulûl ettiğini ve cesedlerden beşeriyet sıfatlarını izâle ettiğini" zann ve iddiâ ederler. Eğer bir kimsenin böyle bir söz söylediği ve tevhidin kendisine böyle bir varid olduğu rivâyeti doğru ise, bu kişi yanılgıdadır. Böyle bir kişi, içinde bir şey olan şey ile, ona dışardan gireni eşdeğer sayan bir görüşe sahip ve Allah'ın eşyâdan, eşyanın da sıfatlarıyla Allah'tan zâhir olduğunu ve eşyanın içinde zâhir olanın O olduğunu söylemiş olmaktadır. Bütün bunlar, Allah'ın san'atının eserleri, rubûbiyyetinin delilleridir. Çünkü san'at eseri san'atkâra; telif edilen eser de müellife delâlet eder.

Kendilerinden gelen nakiller doğru ise hulûlîler sapıtmıştır. Çünkü onlar, güçü yetenin sıfatı olan kudretle Kadir'in kudretine ve Sâni'in san'atına delâlet eden delillerin arasını tefrik edememişler ve sapıklığa düşmüşlerdir.

Onlardan bir kısmı, hulûlün nûr şeklinde; bir kısmı delîllere bakarken bilmeden meydana gelen nazar şekilde; diğer bazıları güzelliklerde ve güzel olmayan şeylerde; bir kısmı devamlı sûrette; geri kalan bir kısmı ise ba'zı zamanlarda olacağını söylemektedir. Bu rivâyetlerden hangisi doğru diye öne sürülmüşse, o sözün sâhibi ümmetin icmâı ile dalâlettedir, kâfirdir, söyledikleri ve işâret ettikleriyle küfre düşmüştür.

Allah'ın cesedlerini tasfiye ettiği asfiyâ ve evliyâ, ancak tâat hizmet ve ibâdet sayesinde bu noktaya erişmiş ve halk arasında üstünlük kazanmıştır.

95. Buhârî, İman, 39; Müslim, Müsâkât, 107.

Allah, kendisini ne ile tavsif buyurmuşsa o şekildedir. Nitekim: **"Onun benzeri hiçbirşey yoktur. O işitendir, görendir."**[96] buyurulmaktadır. Hulûl konusunda hatâ eden, tam yanılgıdadır. Çünkü böyleleri Hakk'ın sıfatları ile halkın sıfatlarını birbirinden ayıramamıştır. Zira Allah, kalplere girmez. Kalplere giren Allah'a imandır, O'nu tasdiktir, tevhiddir, mârifettir. Bunlar Allah'ın kendilerini yaratmış olması sebebiyle, O'nun yaratıklarının özellikleridir. Yoksa bizzat O, zâtı ve sıfatlarıyla onlara hulûl etmez. Allah böyle şeylerden uzaktır.

6- Beşeriyyetten Fânî Olma Yanılgısı

"Beşeriyetten fânî olma" konusunda hatâ edenler, tahkîk ehlinin fenâ konusundaki sözlerini duymuş, bunu büsbütün beşeriyetten fâni olma şeklinde zannederek yanılmışlardır. Bunlardan kimileri yeme -içmeyi terketmiş, beşeriyetin kalıp ve cüsseden ibâret olduğunu sanmışlar, kalıp ve cüsse zayıflayınca da beşeriyetin zâil olacağını ve akabinde kulun ilâhi sıfatlarla bezeneceğini zannetmişlerdir.

Bu sapık ve câhil fırka, beşeriyetle beşeriyet evsâfının arasını ayırmayı becerememiştir. Çünkü siyah renkli kişiden siyahlığın, beyaz renkliden beyazlığın zâil olmadığı gibi beşerden de beşeriyet zâil olmaz. Beşeriyet ahlâkı ise hakikat nûrlarının etkisiyle vârid olan şeylerle değişip dönüşebilir. Beşeriyet sıfatları, beşeriyetin aynı demek değildir.

Fenâya işaret edenler, bununla tâat ve amelleri görmekten fânî olmayı, kulda "hak ile kaim olma" düşüncesinin bâki kalmasını murâd ederler. Ayrıca ilimle cehâletin, zikirle gafletin fânî olmasını kasdederler. Beşeriyetten fânî olma tab'ında olan kişi, bu tab'ı ile beşeriyetten fânî olur. Beşeriyetin beşeriyet ile fenâ bulması, beşeriyet sıfatlarından biridir.

Fenâyı, nefsin gitmesi, kuldan ba'zan telvîn hâlinin zâil olması şeklinde zannedenler de yanılgıya düşmüş ve beşeriyet vasfını tanımamış demektir. Çünkü tağyîr ve telvîn, beşeriyet sıfatıdır. Beşeriyetten tağyîr ve telvîn zâil olunca, o zaman beşeriyet sıfatı değişmiş ve ma'nâsı bozulmuş olur. Zîrâ beşeriyet değişmiyor ve telvînden uzak bulunuyorsa kendi sıfatından uzak kalmış ve özelliği değişmiş demektir. Doğrusunu Allah bilir.

96. eş-Şûrâ, 42/11

7- Kalple Görme Yanılgısı

Bana ulaşan bilgilere göre, Şam ehlinden bir cemaat, âhirette gözleriyle göreceklerini dünyada kalb ile gördükleri iddiasındadırlar. Ben onlardan bir kimse görmediğim gibi böyle bir özelliği olan kişileri görenlerden de bana birşey gelmedi. Fakat ben, Ebû Saîd Harrâz'ın Şam halkına yazdığı bir mektup gördüm. O mektubunda: "Bana gelen haberlere göre sizin bölgenizde şöyle şöyle konuşan bir cemaat varmış" diyerek buna yakın sözler sarfediyor. O, devrindeki bu cemaatin hatâ yaptıklarını, sapıtıp şaşkınlığa düştüklerini ifâde ediyor.

Bu konuda doğruyu söyleyenler, *"rü'yet-i kulûb"*a (kalplerin görmesine) işâret etmişlerdir. Ancak onların bu işâreti, tasdîk, îmânla müşâhede ve yakîn iledir. Nitekim Hârise hadisinde şöyle denilmektedir: *"Sanki ben açıkça Rabbımın arşına bakıyor gibiyim."*[97] Uzun bir hadiste de şöyle gelmiştir: "*... Allah'ın kalbini nurlandırdığı kul*" Diğer rivâyetlerde de benzeri ifâdeler yer almaktadır.

Basra halkından Subeyhî'nin ihvânından bir grup, bu ma'nâda vesveseye düşmüştü. Ben onlardan bir kısmını gördüm. Kendilerini nefs ile mücâhedeye vererek geceleri uykusuz, gündüzleri aç ve susuz kalmışlar, halvet ve yalnızlığa yönelip tevekkül yolunu seçmişlerdi. İçinde bulundukları bu hâle rağmen kendilerini beğenme duygusu onların yakasını bırakmamıştı. Nihâyet İblis, onları avladı ve gönüllerine şu düşünceyi saldı: "Hak teâlâ sanki bir taht ve koltuk üstünde oturuyor ve nûrları etrafı aydınlatıyor." Bunlar kendilerinde bu tür duygular vehmetmeye başladılar. Bunlardan ba'zıları şeytanın hîlelerini bilen üstadlara gittiler ve üstadlar hâllerini fark edip onları hemen istikamete sevk ettiler. Nitekim Sehl b. Abdullah'ın talebelerinden biri kendisine: "Üstâd, ben her gece baş gözüyle Allah'ı görüyorum." demişti. Sehl bunun bir şeytan hîlesi olduğunu anladı ve dedi ki: "Dostum, onu görünce tükürüver!" O kişi aynı rü'yâyı görünce tükürdü. Bir de baktı ki taht uçmuş, nurlar kararmıştı. Böylece bu adam bu hâlden kurtuldu. Bundan sonra bir daha da böyle birşey görmedi.

Böyle bir hâli olup üstad ve mürşidlere başvurmayan bu hâle mecbur ve mahkûm olur. Böyleleri sevinerek anlattıkları yalan hayâllerle ömrünün sonuna kadar dinlerinden uzaklaşmaya devam ederler.

---

97. Hılyetü'l-evliyâ, X, 273; Heysemî, Mecmau'z-zevâid, I, 57; Suyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, III, 163.

Anlatıldığına göre Abdülvâhid b. Zeyd'den kaçan bir cemaat varmış. Bunların onun yanından kaçış sebebi kendilerini ibâdet, mücâhede, helâl lokma ve dünyaya karşı zâhid davranmakla emretmesiymiş. Abdülvâhid bir süre sonra bunlardan birisini görmüş ve ona kendisini ve arkadaşlarını sormuş. O da şu cevabı vermiş: "Üstâdım, biz her gece cennete giriyoruz ve onun meyvelerinden yiyoruz." Abdülvâhid ona: "Bu gece beni de aranıza alın." demiş. Onlar onu da yanlarına alıp sahrâya çıkarmışlar. Gece karanlığı basınca, kendilerini yeşil giysili bir grup insan içinde, bostanlar ve meyveler arasında görmüşler. Abdülvâhid yeşil giysili bu adamlara bakmış ve ellerinin hayvan tırnaklı olduğunu görmüş. Anlamış ki bunlar şeytandır. Grup ayrılıp uzaklaşacağı sırada Abdülvâhid demiş ki: "Nereye gidiyorsunuz? İdris (a.s.) cennete girince bir daha çıktı mı?" Nihâyet sabah olmuş bir de bakmışlar ki, eşek ve hayvan pisliklerinin bulunduğu bir çöplükteler. Bunun üzerine tevbe edip yeniden Abdülvâhid b. Zeyd'in sohbetine katılmaya başlamışlar.

Kulun bilmesi gerekir ki, dünyada gözlerin gördüğü nûr ve benzeri şeylerin hepsi mahlûktur. Allah ile arasında bir benzerlik yoktur. Bu nûr, Allah'ın sıfatlarından olmadığı gibi, bu tür şeylerin hepsi yaratıktır.

Îmân, müşâhede, yakîn ve tasdîk ile kalplerin görmesi haktır. Nitekim Allah Rasûlü buyurur: *"Allah'a sen O'nu görüyormuşsun gibi kulluk et. Sen O'nu görmesen de O seni görüyor."*[98]

Tabiînden: *"Örtü kalksa yakînim artmazdı."* diyen kişi yakîn gerçeğine, vakt safâsına işâret etmiştir. Bunu vecd galebesiyle söylemiştir. Dünyevî ve uhrevî ma'nâların hepsinde duymak, görmekle bir değildir.

Allah Teâlâ'nın **"Kalb gördüğünü yalanlamadı."**[99] âyetinin tefsirinde denilmiştir ki: Göz, kalp ile gördüğünü yalanlamadı. Kalb de gözüyle gördüğünü yalanlamadı. Bunlar başkalarına değil, Hz. Peygamber'e âid husûsiyetlerdir.

8- Safâ ve Tahâret Konusundaki Yanlışlar

Bir grup "safâ ve tahâret"in kemâl üzere ve devâmlı olması gerektiğini iddiâ etmişler, kemal ehlinden safâ ve tahâretin zâil olmayacağını öne sürmüşlerdir. "Kulun bulanıklık ve illetlerden uzaklaşmak ve kopmak

98. Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 5.
99. en-Necm, 53/11

ma'nâsında bir safvete ereceğini" zannetmişlerdir. Böyle bir düşünce yanlıştır. Çünkü kul, devamlı sûrette bütün illetlerden safvete eremez. Bir süre temiz kalabilse bile, illetlerden hâlî olamaz. Kulun safvet ve tahâreti, durumuna göre değişir. Allah'ı bir süre safvet sıfatıyla zikreder, bir süre de eşyâ ile ilgili düşüncelerle zikir hâline devâm eder.

Tahâret, kulun kalbinin kötülük, hased, şirk ve töhmetten temizlenmesi sûretiyle olur. Tahâret telvîn ve tağyîrsiz devamlı sûrette bütün beşerî sıfatlardan temizlenmektir. İllet ihtimâli bile olmayan safâ ise yaratılmışların sıfatı değil Allah'ın sıfatıdır. Çünkü Allah'a illet ulaşamaz. O'nun üzerine ağyâr vâkı' olamaz. Halkın illet ve ağyârdan nasıl temizleneceği *(tahliye)* görülsün diye ibtilâ ve imtihânı murâd olunmuştur.

Kulun işi tahliye ve ma'nevî temizlik olduğuna göre her vakit Allah'a tevbe ve istiğfâr ile yönelmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ buyurur: **"Ey mü'minler, hep birden Allah'a tevbe ediniz ki, kurtuluşa eresiniz."**[100] Nitekim Cenâb-ı Peygamber (s.a.) de şöyle der: *"Ba'zan kalbime ağırlık basar, ben günde yüz kerre Allah'a istiğfar ederim."*[101]

9- "Nûrlar" ile İlgili Yanlışlar

Bir grup da nûrlar konusunda yanılmış ve nûr gördüklerini sanmışlardır. Bazıları da kalplerinde nûr olduğunu ve bunun Allah'ın kendisini vasfettiği nûrdan sanmışlardır. Bu tâife bu nûru, güneş ve ayın ışıklarının özelliğiyle anlatmıştır. Sanmışlardır ki bu, ma'rifet, tevhid ve azamet nurlarıdır ve yaratık değildir. Böyle düşünenler büyük bir yanlış içindedir. Çünkü nûrların hepsi yaratıktır. Arş, kürsî, güneş, ay ve yıldızların nûrları hep mahlûktur. **Allah sınırlı özellikleri bulunan bir nûr değildir. Allah'ın kendisini vasfettiği şey *(nûr)*, kavranabilecek, sınırlı ve yaratıklarının bilgisinin kuşatılabileceği bir şey değildir.**

İlim ve idrâkin kuşattığı her türlü nûr, mahlûktur. Allah'ın nûrlarının hepsi halkın hidâyetidir. Yaratıkların nûrları ibret ve delîldir. Onlarla tevhîdi tanımaya istidlâl olunur. Yine onlar sâyesinde denizlerin ve karaların karanlığında doğruyol *(hidâyet)* bulunur.

Kalp nûrlarının ma'nâsı, Allahdan beyân ve furkanı öğrenmektir. İşte Allah'ın âyet-i kerîmesi: **"Ey îman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız**

100. en-Nûr, 24/31
101. Müslim, Zikir, 41; Ebû Dâvûd, Vitr, 26.

O, size furkan verir."[102] Tefsirde denilmiştir ki: "Furkan, kalbe konan nûrdur ki, o sâyede hakk ile bâtılın arası ayırd edilir." İşte bunlar, benim vaktinde anlattığım gibi nûrların tanınmasına dâir bilgilerdir.

10- Ayn-ı Cem' Konusundaki Yanlışlar

Bir grup da "ayn-ı cem' " konusunda yanılmışlar; Allah'ın yaratıklara izâfe etmekte olduğu şeyleri, halka izâfe etmemişler ve hareket sırasında nefislerini "hareket" ile tavsîf etmemişlerdir. Bu düşünceyi Allah ile birlikte mâsivâdan bir şeyin bulunamayacağı ma'nâsında bir sakınma zannetmişlerdir. Bu durum onların dinden çıkmaları, şeriat sınırını terk etmeleri sonucunu doğurmuştur. Çünkü onlar derler ki: "Halk hareketlerinde mecbûrdur (irâde ve ihtiyar sâhibi değildir)." Hattâ bu sözleriyle onlar, hudûdu tecâvüz ve ittibâa muhâlefet sırasında kendilerine gerekli olan sorumluluğu bile iskat etmiş olmaktadırlar.

Bunlardan kimilerini bu düşünce, haddi aşmaya ve tenbelliğe yöneltmiş, mecbûr olarak işledikleri fiilleri sebebiyle nefisleri kendilerini ma'zûr göstermiştir.

Bunlar, dînin usûl ve fürûuna âid bilgilerinin azlığı sebebiyle yanılmışlardır. Asl ile fer'i birbirinden ayıramamışlar, cem' ve tefrikayı kavrayamamışlardır. Fer'e âid şeyi as'la izâfe etmeye kalkışmışlardır. Tefrika haline âid şeyi de cem'e muzâf görmüşlerdir. Eşyâyı ve olayları yerli yerine koyamayınca da helâke uğramışlardır.

Bana ulaşan bir habere göre Sehl b. Abdullah'a bu durum soruldu: "Benim hareketim kapıya benzer. Birileri hareket ettirmedikçe ben hareket edemem, diyen bir adam hakkında ne dersin?" Sehl şu karşılığı verdi: "Böyle bir sözü söyleyen ya sıddîktır, ya da zındıktır."

Sehl'in söylediğinin ma'nâsı şudur: Sıddîk, eşyânın Allah ile kâim olduğunu bilir, herşeyi Allah'tan görür ve Allah'a ircâ eder. Bununla birlikte kulun usûl ve fürûa, hak ve vazifelere, hak ile bâtılı tanımaya, emr, nehy ve hüsn-i tâata tâbi' olmaya, edebin şartlarını yerine getirmeye ve istikamet üzere sülûk yoluna girmeye ihtiyâcı olduğunu bilir.

Zındığı, söylediği böyle bir sözle günaha düşmekten alıkoyacak hiçbir

102. el-Enfâl, 8/29

şey yoktur. Zındığın cehâleti onu, kendi fiil ve hareketlerini Allah'a izâfe ile sınırı aşmaya sevketmiştir. Hatta o, şeytanın saptırması ve bâtıl yorumu ile günahlara düşmede nefsinin sorumluluğunu da ortadan kaldırıvermiştir. Allah sizi ve bizi böyle bir âkıbetten korusun.

11- Üns, Bast ve Korkuyu Terk Konusundaki Yanlışlar

Kurb ve üns konusunda söz ve işâretleri bulunan bir grup, Allah ile aralarında yakınlık bulunduğunu zanneder. Bu zanları sebebiyle önceleri riâyet etmekte oldukları âdâb ve hudûd ile uğraşmak kendilerini utandırmaya başlar. Ardından o meşgûl olmaktan utandıkları şeylere dil uzatmaya başlarlar. Daha önce kaçındıkları şeylere alışıverir ve bunun kurb ve yakınlıklarının gereği olduğunu sanırlar. Böyleleri yanılmış ve helâke düşmüşlerdir. Çünkü âdâb, ahvâl ve makâmât, Allah'ın kullarına armağan ettiği hıl'at ve ihsânlardır. Eğer kullar yönelişlerinde samîmi olurlarsa bunların artmasına hak kazanabilirler. Allah ne zaman tevfik ve inâyetinden mahrûm bırakırsa o zaman kullar, haddi aşmaya ve kendilerine emrolunana karşı gelmeye başlarlar. Gerisin geri eski hâllerine dönünce, üzerlerine tâatları sebebiyle giydirilmiş hil'atlar sökülüp çıkarılır. Hak kapısından kovulur ve *"matrûd"* damgası yerler. Ama onlar kendilerini hâlâ *"makbûl"* sayarlar. Üzerlerinde "kurb ve yakınlık" bulunduğunu vehmettikleri sürece Allah'ın kendilerine olan gazab ve uzaklığını artırmış olurlar.

Bu ma'nâda Zünnûn'dan da şöyle bir söz nakledilmektedir: "Ârifin ma'rifet nûru, veraının nûrunu söndürmemelidir. Ârif, zâhirî bir hükümle çelişen bâtın ilmine inanmamalıdır. Allah'tan kendisine gelen ikramların çokluğu onu haram perdelerini yırtmaya sevketmemelidir."

Hikmet ehlinden biri de şöyle söyler: "Allah'ım, seninle meşgûliyetim senden uzaklığa sebep olmasın. Benim senden başka talebim kalmadıktan sonra beni yine ancak senin talebinle meşgul et!" Bu söz Zünnûn'un sözüyle aynı ma'nâyadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

12- Vasıflardan Fânî Oluş Yanlışları

Bağdad ehlinden bir grup, fenâ sırasında kendi vasıflarından fânî olup Hakk'ın vasıflarına dâhil oldukları düşüncesiyle yanılgıya düşmüşlerdir. Bunlar cehâletleri sebebiyle hulûl inancına, ya da hristiyanların Hz. Îsâ hakkındaki sözlerine yakın bir ma'nâyı kendilerine izâfe etmişlerdir. Bu tür

sözleri önceki sûfîlerden duyduklarını; ya da onların sözlerinde sıfatlardan fânî olma ve Hakk'ın sıfatlarına dâhil olma anlamının da bulunduğunu sanmışlardır.

Bu konunun doğru anlamı şudur: Kulun irâdesi, Allah katından bir armağandır. Kulun, kulluk vasıflarından çıkması, Hakk vasıflarına dâhil olması, kendi irâdesinden çıkıp Hakk'ın irâdesine dâhil olması demektir. Bu ise kulun, irâdenin Allah katından bir armağan olduğunu bilmesi ve kendisinin O'nun dilemesi ile dilediğini bilmesidir. Kulun bunun Allah'ın fazlı ile gelen bir armağan olduğunu bilmesi, bütünüyle Allah'a yönelinceye kadar kendi nefsini görmekten alıkor. Bu durum tevhîd ehlinin menzillerinden biridir.

Bu konuda yanılanlar, gözlerinden kaçan çok ince bir husûs sebebiyle yanılmışlar, hattâ Hakk'ın evsâfını, Hakk'ın kendisi sanmışlardır. Bunların hepsi küfürdür. Çünkü Allah Teâlâ, kalplere girmez. Kalbe giren O'na îmân, tevhîd, zikir, tahkîk ve tasdîktir. Bu konuda avâm ve havâss arasında bir fark yoktur. Şu kadar var ki, havâssın avâmdan ayrıldığı bir ma'nâ vardır. O da havâssın hevâ ve heves çağrılarını diğerlerinden ayırabilecek bir anlayışa sâhip olmaları, dünya ve dünyalıklara âid hazlardan fânî bulunmaları, îmânları sâyesinde sırlarını kurtarmalarıdır.

Geri kalan avâm tabakası ise hevâlarına boyun eğmeleri, nefislerine tâbi' olmaları sebebiyle bu tür hakîkatlerden uzaktırlar. Avâm ile havâssın bu ma'nâdaki farkı budur. Başarı Allah'tandır.

13- Duyuların Kaybolması Konusundaki Yanlışlar

Irak ehlinden bir grup vecd sırasında his ve duyularını kaybettiklerini zannetmişler; hattâ hiçbir şey hissetmeyerek duyu özelliklerinin büsbütün kaybolduğunu öne sürmüşlerdir. Onlar bu konuda yanılmışlardır. Çünkü his kaybolması olayı, yine ancak hislerle anlaşılabilecek bir durumdur. Zira duyu bir beşeriyet sıfatıdır. Kula sırlar üzerine vârid olan bir tecellî galip gelir ve etkisiyle onu yok ederse kişi itmi'nâna erer ve mahviyeti yakalar. Bu durum yıldızların ışığına benzer. Nitekim güneş ışığı bastırınca yıldızların ışığı kaybolur. Oysa yıldızların ışıkları yerinde durmaktadır. Duyular da böyledir; zâil olmaz, canlı insan hissini kaybetmez. Belki ba'zan kul, zikir ve vecd sırasındaki hissiyle duyularından gaybet hâline geçebilir.

Okuduğum bir yerde Ca'fer Huldî'nin Cüneyd'den hikâye ettiği şöyle

bir husûs görmüştüm. Cüneyd diyor ki: Seriyy Sakatî'ye "zikir sırasındaki vecdin kulu güçlendiren şeylerden olup olmadığını" sordum. Dedi ki: "Evet, bu sırada kişiye kılıçla vurulacak olsa hissetmez." Cüneyd bu sözüyle, Allah bilir ama, şunu kasdetmiştir: Kul bu durumda hissetmez; ya'nî acı duymaz. Acı duymak his ile olduğu gibi, acı duymamak da hiss iledir. Kulda canlılık sebebi olan ruh bulunduğu sürece, ondan his zâil olmaz. His, hayat ve rûha bağlıdır. Başarı Allah'tandır.

14- Rûh Konusundaki Yanlışlar

Bir grup da "rûhlar" konusunda yanılmıştır. Onlar da farklı derecededir. Hemen hepsi şaşırmış ve yanılmışlardır. Çünkü onlar, Allah'ın keyfiyeti konusunda düşünmeyi yasakladığı ve Allah'tan başka hiçbir kimsenin özelliğini kapsayacak bir ilme sâhip olamayacağını haber verdiği bir konuda fikir üretmeye kalkışmışlardır.

Onlardan kimileri *"rûh, Allah'ın nûrundan bir nûrdur"*, deyip rûhu zât-ı ilâhiyye nûru sandılar ve helâk oldular.

Bir grup *"rûh, hayât-ı ilâhiyeden bir hayattır"* dedi.

Bir grup *"rûhlar mahlûk, ve Rûhu'l-kuds zât-i ilâhiyyedendir."* dedi.

Bir grup *"avâmın rûhları mahlûk, havâssın ruhları mahlûk değildir"* dedi.

Bir grup *"rûhlar kadîmdir; ölmez, azâba ma'rûz kalmaz ve eskimezler."* dedi.

Bir tâife *"rûhlar cesedden cesede geçerek tenâsüh eder"* der.

Bir tâife *"kâfirîn bir, mü'minin üç, velî ve sıddîkların beş rûhu vardır"* der.

Bir tâife *"rûh nûrdan yaratılmıştır"* der.

Bir tâife *"rûh rûhânîdir, melekûttan yaratılmıştır. Sâfiyete erince tekrar melekûta döner"* der.

Bir grup *"rûh ikidir: Lâhûtî ve nâsûtî."* der.

Bütün bunların hepsi görüşlerinde yanılmış ve tam bir dalâlete

düşmüşlerdir. Kendilerini yanlışa götüren şeyin farkına varamamışlardır. Bu, Allah'ın kullarını üzerinde düşünmekten men'ettiği bir konuda kendi yorumlarıyla derin düşüncelere dalmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: **"Sana rûhtan sorarlar. De ki: Rûh, Rabbimin emrindendir."**[103]

Bana göre bu konuda doğru düşünce şudur: Rûhların hepsi mahlûk (yaratılmıştır). Emr-i ilâhîden bir emrdir. Allah ile rûh arasında, rûhun O'nun mülkünden, O'nun emrinde ve kabzasında oluşundan başka bir sebep ve nisbet ilişkisi yoktur. Rûhlar tenâsüh etmez. Bir cesedden çıkıp öbürüne girmez. Bedenin ölüm acısını tattığı gibi rûh da tadar. Bedenin ni'metlenmesiyle ni'mete nâil olur. Bedenin azâba uğramasıyla azâb görür. Çıktığı bedende haşrolunur. Allah Teâlâ, Âdem (a.s.)'ın rûhunu melekûttan yaratmış ve ona topraktan cesed giydirmiştir.

Anlattığım bu fırkalardan herbirinin yanlışlıklarında kendilerince delilleri vardır. Doğruyu söyleyenlerin de onların yanlışlarını ortaya koyan beyanları vardır. Sözü uzatmaktan çekinerek bunları geçtim. Anlattıklarım yeterlidir. Tasavvuf konusuna ilgi duyan ve irşâda ermek isteyen akıllı kişilere bu kadarı kâfidir inşâallah.

Allah'a hamd olsun, O'nun yardım ve başarıya erdirmesi sâyesinde kitap tamamlandı. O bize kâfîdir. O, ne güzel vekildir.

103. el-İsrâ, 17/85

İKİNCİ KISIM

İSLÂM TASAVVUFU

SORU ve CEVAPLAR

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

GİRİŞ

Tasavvuf, İslâmî hayatı yaşama biçimi, ruh hayatı, rabbânîlik, ihsan ve tezkiye gibi isimlerle anılan bir ilim ve müessesedir. Tasavvuf, adıyla olmasa bile, muhtevâsı ve müesseseleriyle Allah Rasûlü'nün hayatında ve Kur'an'da var olan bir kurumdur. Allah Rasûlü'nün temsil ettiği "Siyâsî, ilmî ve ma'nevî" otoriteden üçüncüsünün müessese ve ilim olarak uzantısını oluşturmaktadır.

Elinizde tercümesi bulunan ve h. IV. yüzyılda kaleme alınmış bulunan **el-Lüma'** adlı eser, tasavvufun ortaya çıkışı ile Kur'an ve sünnetteki delilleri konusunda oldukça kapsamlı bilgiler vermektedir. Ancak eserin telifinden sonra gelişen tasavvufi konular bu eserde yer almamıştır. Bu yüzden biz, bu ikinci kısımda tasavvufun bugünkü mes'elelerine belli ölçüde cevaplar sunmak üzere bir Soru - Cevap bölümü açtık. Halk arasında konuşulup tartışılan bazı tasavvufi mes'elelerin okuyucularımız tarafından soru olarak sorulmasını istedik. Hayli soru geldi. Biz bu soruları belli bir tasnife tabi' tutup cevaplandırmaya çalışarak ilgilenenlerin kafalarındaki problemlerine cevap verelim arzu ettik. Giriş bölümünde tasavvufun geneliyle ilgili sorular yer almaktadır:

- Sağlam bir tasavvuf çizgisinde hangi özellikler bulunmalıdır?

- Bu sorunun tasavvuf konusundaki belirsizlikleri gidermek amacıyla sorulduğu anlaşılmaktadır. Bugün tasavvuf konusunda sapla saman birbirine karıştığı, şeyhlerin sahtesi ile gerçeği yaygın bir biçimde her yanda bulunduğu için bunları birbirinden tefrik etmek zordur. Bunların doğrularını tanımak için bir takım ölçülere ihtiyac vardır. İşte o ölçüler şunlardır:

a- Ehl-i sünnet ve ve'l-cemaat çizgisinde sağlam bir inanç,

b- Kitap ve sünnete uygun derin bir ibâdet hayatı (sâlih amel),

c- Düzgün bir muâmelât ,

d- Muhammedî bir ahlâk.

Tasavvuf bu ölçüler içinde şu özellikleri de taşır:

a- Tasavvuf manevi tecribe ile anlaşılan hal ilmidir,

b- Tasavvufi bilginin konusu ma'rifetullah'tır,

c. Tasavvuf tatbiki bir ilim olduğundan mürşid vasıtasıyla öğrenilir,

d- Tasavvuf kitaptan okuyarak öğrenilebilecek bir ilim değildir, çünkü tecrübîdir.

e- Tasavvufun bilgi kaynağı felsefe ve kelâm gibi akılla sınırlı değildir. İlham ve keşf de bilgi kaynağı kabul edilir.

f- Tasavvufi eğitim tarikat denilen özel yollarla kat'edilir.

el-Lüma' müellifi sûfîlerin sahteşini hakikisinden ayırmak için şöyle bir ölçü koyar:

1- Haramlardan kaçınmak,

2- Farzları îfâ etmek,

3- Dünyayı ehl–i dünyaya bırakıp dünya-perest olmamak.

- Tasavvufun muhtevâ açısından mertebeleri nelerdir?

- Tasavvufun tahalluk ve tahakkuk olmak üzere iki mertebesi; yani boyutu vardır. Tahalluk, tasavvufun eğitim boyutudur. Tasavvufi hayat, tarikat, manevi makamlar, seyr u sülûk ve âdâb gibi konuları kapsar. Tahakkuk ise tasavvufun ma'rifet, işâret ve bilgi boyutudur. Bu da insanın ma'nevî eğitim sayesinde ahlâk ve takvâ açısından yükselişi ve Allah'a yaklaşması sonucu kâinattaki bazı ilâhî sırlara âid elde ettiği bilgilerdir. Nitekim Kur'an'daki: *"Allah'tan korkun Allah size öğretsin."*[1] âyeti takvânın bir takım manevî bilgilere erme vesilesi olduğuna işaret etmektedir. Bir kudsî hadisteki: *"Kulum bana nâfilelerle yaklaşmaya devam eder. Hatta ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı... olurum"*[2] ibâreleri, kulluk ve nâfile ibâdet ile insanın kâinâttaki ilâhî kudretin etkisini anlamaya

1. el-Bakara, 2/282
2. **Buhârî**, Rikak, 38

başlayacağını anlatmaktadır. Aslında ehl-i sünnet inancına göre bütün insanların fiillerinin gerçek mutasarrıf ve hâlıkı Allah'tır. Ancak insanlar gözlerindeki dünya ve mâsivâ perdesi sebebiyle bunu görememektedir. Yani bir başka ifade ile herkesin gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı Allah'tır. Çünkü bütün fiillerde yaratıcı O'dur. İnsanlar bu gerçeği nâfile ibâdetlerle Hakk'ın sevgilisi olacak konuma geldikleri zaman farkedebilirler. Kur'an'da Allah'ın, kulların fiillerini kendine izâfe etmesi bundandır. Nitekim *"Onları siz öldürmediniz, Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, Allah attı."*[3] buyrulur. *"Bildikleriyle amel edene Allah bilmediklerini öğretir."*[4] hadisinde de aynı konuya işâret edilmektedir.

Tasavvufun bu iki özellği tasavvufî hayat ve tasavvufî düşünce olmak üzere iki mertebenin meydana gelmesini sağlamıştır. Bunların ikisi de birbirine bağlı olmakla birlikte; aslolan kulluğa yardımcı tasavvufî hayattır.

- "Tasavvuf, tefsir, hadis ve fıkıh ilmi gibi bir ilimdir" deniyor. Tefsir İbn Abbas ile; hadis, hadis rivayet eden bir çok sahâbî ile; fıkıh yine fakih sahabîler ile Peygamberimiz zamanından bu yana sâbit ilimlerdir. Ama Peygamberimiz ve hulefâ-i râşidin döneminde tasavvufun isminden bile bahsedilmemiştir, ne dersiniz?

- Evet tasavvuf, İslâmî ilimler mozaiğinin bir parçasıdır. Nasıl tefsir, hadis ve fıkıh asr-ı saâdette var olan bir ilim ise tasavvuf da muhtevâsı itibarıyla öyledir. Çünkü İslâm'ın ihsan boyutunu, îmanın îkan yani yakînî bir kıvamda yaşanmasını sağlayan tasavvuftur. Kur'an'da bahsi geçen takvâ, zikir, huşû, tevbe ve rızâ gibi kalb amellerinin nasıl gerçekleşeceğini Kur'an ve sünnetten alıp tatbiki olarak öğreten zâhidlerdir, sûfîlerdir. Tasavvufun asr-ı saâdetteki adı belki zühddür, ihsandır, rabbânîliktir ama; tasavvuf öz ve muhtevâ itibarıyla o gün de vardır. Nitekim elinizdeki eserin ilk 3-7. bölümleri arası okunacak olursa büyük sahâbîlerden herbirinin tasavvufta belli özellikleriyle imam ve önder oldukları görülecektir.

- Günümüzde tasavvufun içine pekçok hurâfeler karışarak bozulduğu görülmektedir. Özellikle menkıbeler konusunda sıkıntılar var. Net bir tasavvuf ortaya konmuyor? Bu konuda neler yapılabilir?

- Bu soruda herhalde tasavvufun bozulup gerilediğine işâret edilmek istenmektedir. Aslında İslâmî ilimler ve sosyal kurumlar bileşik kaplar

3. el-Enfâl, 8/17
4. Hilyetü'l-evliyâ, X, 15

gibidir. Birinin yükselmesi ve diğerlerinin yerinde sayması veya birinin seviyesinin düşüp diğerlerinin yukarda kalması mümkün değildir. İslâm dünyasında gerileme ve çözülme başlayınca bütün ilimler ve kurumlar bundan nasîbini almıştır. Medrese, tekke ve ordu üçlüsünün oluşturduğu sosyal müesseseler birbiriyle âhenkli biçimde çalıştıkları, birbirlerini rakip görüp dışlamadıkları zamanlar yüksek seviyede hizmet vermişlerdir. Bu müesseseler birbirini bütünleyen özelliklerini kaybedip rekabetle birbirini yıpratmaya başlayınca genel bir gerileme başlamıştır. Tekke ve tasavvufi kurumların parlaklığını kaybettiği dönemde, medrese veya ordunun hâlâ parlak hizmetler verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu itibarla gerileme ve çözülme bütün kurumlarda birlikte yaşanmıştır.

Günümüzde tasavvufî hayatın içinde bulunduğu öne sürülen bid'at ve hurâfeler aslında İslâm toplumunun ortak problemidir. Tasavvuf, ya da başka İslâmî çevrelerde görülen bir takım bid'at ve hurâfelerin temel sebebi bilgi eksikliğidir. Çünkü bugün insanlarda manevi hayata ilgi, bilginin çok önündedir. Bu ilgiyi doyurup iyiye kanalize edecek gerekli kurumlar olmadığı ve dini bilgilenmede problemler olduğu için insanlar din adına çoğu zaman hurâfelere takılıp kalmaktadır. Hurâfe ve bid'atin tek sebebi vardır o da cehâlettir. Ehl-i sünnet çizgisinde müteşerri ve cehâletten kurtulmayı görev sayan tarikatler hurâfelerle mücâdele etmektedir. Nitekim XIX. yüzyılda başta Nakşbendiyye'nin Hâlidiyye kolu olmak üzere pek çok tarikat, ilim ve medrese çevrelerinin de desteğiyle bir tecdid, yenilenme ve ıslahat hareketi başlatmışlardır.

Menkıbelerle ilgili sıkıntılara gelince işe önce menkıbenin ne olduğundan başlayalım. Menkıbe (doğrusu menkabe) lügatte övünülecek fazilet, hüner ve meziyet demektir. Istılahta ise peygamberler, sahâbîler, tarihî şahsiyetler, mezheb imamları ve sûfîlerin övülecek fazîlet ve meziyetlerini anlatan rivâyetler, demektir. Kur'an'da geçmiş peygamberlere ve ümmetlerine âid bir takım kıssaların yer alması, hadislerde de böyle rivâyetlerin bulunması "kıssacılık" diye bir mesleğin meydana gelmesini sağlamıştır. Kıssacılara "kussâs" denilir. Halk kıssalardan hoşlandığı için bunlar, vaaz ve irşâdda bir eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Sûfîler başlangıçtan beri bu tür kıssalardan oluşan, peygamberler, sahâbîler ve ilk devir sûfîlerinin kıssa ve menâkıbını yazılı ve sözlü olarak nakledegelmişlerdir. Tabiî, bir meslek hâline gelen bu alanda halk muhayyilesinin de katkılarıyla zaman zaman abartılı rivâyetler de gündeme gelmiş, hattâ zamanla işin özünü ve nasihat değerini ihmâl eden bazıları,

sadece kıssa ve menkıbe yazıp nakletmeyi ve olağanüstü bir takım olaylardan bahsetmeyi daha önemli görür olmuştur. Halbuki kıssa ve menkıbelerde gaye, okuyan ve dinleyenlere bir mesaj ve öğüt vermektir. Bu gayeye uygun olarak yazılan ve anlatılan menkıbelerin yararlı olduğunda şüphe yoktur. Tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân gibi bir takım olağanüstülüklerin bulunduğu keramet ve menkıbeleri, halkın kahramanlık duygularını tatmîne yarayan şeyler olarak görüyorum. Kesikbaş hikâyeleriyle savaşta orduya yardım eden yeşil sarıklı velilere bu gözle bakılmalıdır. Bugünün materyalist ve pozitivist dünyasında îcâd edilen süpermen filmlerinde verilmek istenen nedir? Seyircinin gizli kalmış bir takım macera, kahramanlık ve intikam duygularını tatmin değil mi? Herhalde menkıbelerde de böyle bir etki bulunduğu için çokça tutulmuştur. Nasıl bir kurgubilim filmini gerçek sanmak yanlış ise, menkıbelerde anlatılan bazı şeyleri de böyle doğrudan dinin temel esası sanmak ve öyle sunup algılamak da yanlıştır. Bugün Batı'da ruh hastalıklarının tedavisinde sûfî menkıbelerinin kullanıldığına ilişkin bir takım yayınlar göze çarpmaktadır. Bu da bize bunların bir takım fonksiyonlar icra edebilecek önemini göstermektedir. Önemli olan sap-saman ile dânenin birbirine karışmamasıdır. Bugün gerek menkıbeleri nakledenler, gerekse okuyup dinleyenler, zaman zaman anahedefi birbirine karıştırdıklarından problemler doğmaktadır. Yerine göre kullanılır ve dînî bir nass gibi görülmezse menkıbelerin de yararlı olabileceğinde şüphe yoktur.

İslâmî ilimlerin hepsinde meydana gelen canlanma, yenilenme tasavvuf muhitlerinde de görülmektedir. Ancak nasıl fıkıh, tefsir ve hadiste bugün müslümanlar dün oldukları seviyeyi henüz yakalayamamışlarsa tasavvufta da yakalayamamışlardır. Kaldı ki tasavuf bir ilim olduğu kadar manevî ve rûhî bir hayattır. Bu yüzden bu konudaki gelişmeler daha çok zamana ihtiyac göstermektedir. Bu konuda neler yapılabileceği konusunda şunları söyleyebiliriz. Önce tasavvufun ilim boyutu tasavvuf klâsikleri denilen **Kuşeyrî Risâlesi, İhyâ, Kutü'l-kulûb, el-Lüma', et-Taarruf** ve **Keşfu'l-mahcûb** gibi müteşerri kaynaklar ile tasavvufi düşünce ürünü klâsik eserlerden yararlanılarak ortaya konmalıdır. Ardından tasavvufun eğitim yönü demek olan seyr u sülûk boyutu, işi tezgâhtarlığa vardırmayan liyâkatli ve şerîata merbût mürşidlerce hem yazılı eserler, hem de fiilî örneklerle takdim edilmelidir. Böyle bir ortamın gerçekleşmesinden sonra belli bir süreç içinde mutlaka gelişmeler olacaktır. İslâmın hukuk sistemi bile henüz bugünün ihtiyaçlarına cevap verecek bir biçimde tam olarak ortaya konulamamış ve bununla ilgili gerekli ve yeterli çalışmalar yapılamamışken

bütün eksiklik ve kusur sadece tasavvufta imiş gibi önyargılı davranmak haksızlık olur diye düşünüyorum.

- Bazıları "Tasavvuf, Yunan mistisizminden alınmıştır." diyorlar. İslâm literatürüne girmiş bir ilim olan tasavvufun kaynağını açıklar mısınız?

- Tasavvufun kaynağını yabancı kültürlerde arama kaygısı, daha çok müsteşriklerin gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Muhtelif dinlerin mistik yapılarındaki bir takım benzerlikler onları, bunların birbirinden alınmış olması düşüncesine sevketmiştir. Bir takım müsteşrikler tasavvufun sadece Yunan mistisizminden değil, Hind, İran, Mısır, Hristiyan ve Yahûdî mistisizminden etkilendiği düşüncesini öne sürmüşlerdir. Aralarındaki bir takım benzerlikler sebebiyle bu görüşleri öne sürenler, bu benzerliklerin insan fıtratından kaynaklanan özellikler olduğunu; her nerede bulunursa bulunsun ve hangi çağda yaşarsa yaşasın insanın bu tür ihtiyaç ve temayüllerinin bulunduğunu görmezden gelmişlerdir. Nasıl din olgusu tarihi boyunca insan için bir gerçekse, din için tasavvuf ve rûhî hayat da öyledir. İslâm'da bulunan ibâdet ve muâmelâta âid bir takım ahkâm ve kuralların Hristiyanlık ve Yahûdîlikteki âdâb ve ahkâma benzemesi, nasıl bunların oradan alındığı anlamına gelmezse, tasavvufi hayat ve tasavvufi düşüncelerdeki benzerliklerin de böyle bir takım dış kültürlerden aktarılmış olması anlamını taşımaz. Rengi, dili, kavmiyeti ne olursa olsun, insanların belli rûhî anlayışları hiç yabancılık çekmeden algılaması meselâ bir Japon'un İslâm tasavvufuna dair yazılmış bir eserden zevk alması, bu ortak özellikten kaynaklanmaktadır.

Bir ilmin İslâmî olup olmadığını anlamak için önce adına, sonra muhtevâsına, sonra da o ilim mensuplarının kendilerini şeriat karşısında hangi noktada gördüklerine bakmak gerekir. Bu üç esasa göre tasavvufu sırasıyla ele alacak olursak:

a- Tasavvufun adının genellikle ashâb-ı suffenin *"suffe"* sinden, *"safvet"* ten ve *"sûf"* kökünden geldiği kabûl edilir. Bu kelimelerin üçü de İslâmî menşelidir. Tasavvufun kökü olarak "Sofia" kelimesinden bahsedilmişse de, gerek sûfîler ve gerekse araştırıcılar tarafından reddedilmiştir. Hattâ bir takım müsteşrikler bile tasavvuf ve sufi kelimesinin sofia kökünden geldiğine karşı çıkmış, bunun yerine yün anlamına gelen "sûf" kökünden geldiği görüşünü benimsemişlerdir.

b- Tasavvufun iki önemli muhtevâsı vardır: Eğitim ve bilgi. Tasavvuf,

eğitimde temel olarak benimsediği zikir, tezkiye, tasfiye, rabbânîlik, mücâhede gibi esaslar ve üsve-i hasene - model şahsiyet - ilkesiyle bir yaşama biçimidir. Kur'an'da 250'den fazla yerde geçen zikir lâfzı ve bu konudaki emirler, *"nefsini tezkiye edenin kurtuluşa ereceğini"* haber veren âyet[5]; safvete ermiş *kalb-i selim*[6] ve *rabbânîlik*[7] *riyâzat* ve *mücâhede* konusundaki ilâhî emir ve nebevî tavsiyeler aslında tasavvufi hayatın Kur'an ve sünnet menşeli olduğunu göstermektedir.

c- Sûfîlerin kendilerini şer'i açıdan hangi noktada gördükleri mes'elesine gelince ilk sûfîlerden itibaren meşâyıh, ilimlerinin şerîata bağlılığını sık sık vurgulamışlardır. Nitekim Cüneyd: "Tasavvuf bir evdir, kapısı şeriattır." Seriy Sakatî: "Tasavvuf kitap ve sünnetin zâhirine ters bir bâtın ilminden bahsetmez." ve Sehl b. Abdullah Tüsterî: "Bizim yolumuzun temeli şu yedi şeydir: Allah'ın kitabına sarılmak, Rasûlü'nün sünnetine uymak, helâl lokma, başkalarına eziyet ve yük olmamak, günahlardan kaçınmak, tevbe ve hukuka riâyet" der. Bu tür söz ve uygulamaları çoğaltmak mümkündür. Mes'eleye bu açıdan bakıldığında da görülen sûfîlerin İslâmî bir yapı içinde olduklarıdır.

- Tasavvufa ayrı bir din gözüyle bakanlar var. Bu konudaki fikriniz nedir?

- Bir önceki soruda saydığımız deliller, tasavvufun İslâmî bir ilim olduğunu göstermek için kâfîdir. Tasavvufun ayrı bir din olduğu görüşünü savunanlar, ya gerçek tasavvuf çevrelerinin de kabul etmediği, birtakım istismarcı ve sapıkların durumuna bakıp bir genelleme yaparak yanılıyorlar, ya gerçek tasavvufu yeteri kadar bilmiyorlar, ya da hasmâne bir tavır içindedirler. Birinci grupta bulunanlar, bugün piyasada tasavvufu bir istismar aracı olarak kullanıp bir takım maddi ve dünyevi çıkarlar sağlamak isteyenlere bakıp tasavvuf hakkında genel bir hüküm vermektedirler. Aslında gerçek sûfîler, böylelerini tasavvuf ehli olarak görmemektedir. İkinci grupta yer alan ve müteşerri tasavvufun temel esaslarını bilmeyen kişilere, müteşerri mutasavvıfların eserlerini ve hayatlarını okuyup incelemelerini tavsiye ederiz. Bir Kuşeyrî'yi, bir Gazzâlî'yi, bir İmâm-ı Rabbânî'yi ve diğerlerini okusunlar. Üçüncü grupta bulunanları ise biraz insafa davet ederiz.

---

5. eş-Şems, 91/9
6. eş-Şuarâ, 26/88-89
7. Âlü İmrân, 3/79

Sûfîlerin yeni bir din ihdâsı ile ortaya çıkan kimselere karşı yaptıkları mücâdele, tasavvufu bir din gibi görme bir iddiâsının doğru olmadığını göstermek için yeterli bir delildir. Nitekim İmam-ı Rabbânî döneminde yaşayan devrin sultanı Ekberşah, İslâm, Hristiyanlık ve Hinduizm'den karma bir din ihdas etmeye kalkışmıştı. Bu zatla amansız bir mücâdele sürdürüp ona engel olan İmam-ı Rabbânî hazretleridir. Kendisine "ikinci bin yılının yenileyicisi" anlamına - Müceddid-i elf-i sânî - denilmesinin sebebi bu mücâdelesi ve hizmetidir. Her biri bir Allah ve peygamber âşıkı, İslâm hâdimi olan sûfîlerin temsil ettiği tasavvufun bir başka din gibi takdim edilmesinin ilmîlik ve insâf ölçüleri ile bağdaşır yanı yoktur.

- İslâm'ı tasavvuf, cihad ve nur gibi ekol ve fırkalara ayırmak acz ifadesi değil midir?

- Bu soruyu soran kardeşimiz herhalde bugün ülkemizdeki tasavvufa tarikat ve Risâle-i Nûr adıyla anılan cemâatlara ve bazı İslâm ülkelerindeki tanzîm-i cihâd gibi bir takım kuruluşlara bakarak bu soruyu sormuş olmalıdır. Bugün ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde bulunan İslâmî cemâat ve fırkalar bir arayış içindedirler. İmâmesi kopmuş tesbih taneleri gibi dağılan müslümanları yeniden toparlamaya çalışmakta; zor bir dönemden geçen insanımızın yeniden toparlanışına katkıda bulunmaktadır. Farklı yapıdaki bu cemâatlar, birbirleriyle uğraşmadığı ve önündeki hizmet plânına göre birşeyler yaptığı sürece faydalıdırlar. Hatta onların farklı gruplar hâlindeki hizmetleri kendilerini hizmet yarışına sürükleyen bir motivasyondur. Allah Teâlâ: *"Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getiririr."*[8] buyurmaktadır. Her grup birbiriyle çekişmeden hayır yarışına girince Allah, onları bir araya getirecektir. Dolayısıyla bu tür grupları bir hizmet dağılımı gibi görmek gerekir. Çünkü her grubun meşreb ve meslekine göre hizmet önceliği vardır. Bu da toplumda değişik konuların değişik gruplarca ele alınmasını sağlamakta; dolayısıyla İslâm toplumunun inşâsına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca gruplar arası iç çekişme genellikle dış mücâdeleye güç olmadığı zamanlarda olur. Dış düşmanlarla mücâdele edebilecek bir kıvâma gelen İslâmî topluluklar zâten çekişmez.

- Tasavvuf alanında zaman zaman görülen bozulma çizgisinin nedenleri nelerdir? Tasavvufta otokontrol mekanizması var mıdır? Nasıl işler?

---

8. el-Bakara, 2/148

- Bütün bilim dallarında ve kurumlarda olduğu gibi tasavvufta da zaman zaman asıldan uzaklaşmalar ve bir takım sapmalar olmuştur. Bozulmanın temel sebebi liyâkatsizlik ve cehâlettir. Babadan oğula intikal eden şeyhlik anlayışı, liyakatsiz ve ehliyetsiz kimselerin kolayca şeyhlik makamına oturmalarını sağlamış, bu da tabiî olarak bozulma sürecini hızlandırmıştır. Önceleri tasavvufî eğitim için belli bir dînî altyapı sağlanır, ondan sonra tarîkata girilirdi. Önce, tekke ve medrese arasındaki soğukluk bu yapıyı belli bir biçimde menfi olarak etkiledi. Ardından ehliyet ve liyâkatine bakılmadan şeyh çocukları tekkelere şeyh olmaya başladılar. Liyakatsizlikler sonucunda yanlışlık hızla artmaya başladı.

Tasavvuf ve tarikatlerin iki otokontrol mekanizması vardı. Bunlardan biri tekkelerin kendi içinde seyr u sülûk ile işleyen ve sâdece hilâfet alanlara irşâd imkânı sağlayan mekanizma. Özellikle büyük merkez tekkeler kendilerine bağlı taşra tekkelerine halifeler gönderir, meydana gelebilecek şikâyetlere göre bu kişilerin azl ve tayinleri için meşihat ve saltanat makamına arîzalar takdim ederlerdi. Yetki ve sorumluluk âsitâne tabir edilen merkez tekkelerde olurdu. Teftiş ve murakabe de onlar tarafından yapılırdı.

İkinci otokontrol sistemi ise sosyal kontrol mekanizması olan halkın ve tarikat bağlılarının tepkisi ve kontrolü idi. Bütün sosyal kurumlarda olduğu gibi tekkelerde de bu mekanizma son derece önemliydi. Halkın eğitim düzeyinin yüksek olduğu dönemlerde etkili bir biçimde çalışır ve ehil olmayan kimselerin işbaşına gelmesini önlerdi. Ama halkın eğitim düzeyi gerileyince bu mekanizmanın etkisi de azaldı. Tekkelerin kendi içindeki otokontrol mekanizmasının zaafa uğraması ve halkın şikâyetleri, yöneticileri bir takım ıslah çalışmaları ile bu mekanizmaya işlerlik kazandırmaya yönlendirmiştir. Nitekim II. Abdülhamid Han tarafından kurdurulan "Meclis-i meşâyıh"ın amacı otokontrol sistemini daha sağlıklı bir biçimde hayata geçirmekti. Bu amacı gerçekleştirmek için bir takım çalışmalar yapılmış ve tekke şeyhlerinin dini ve tasavvufi eğitimleri için belli esaslar vaz'edilerek icâzet zorunluluğu getirilmiştir.

- Osmanlı sultanlarının tasavvuf anlayışları nasıldı?

- Osmanlı sultanları genelde iyi bir devlet adamı olmanın yanısıra gönül dünyası zengin deryâ-dil insanlardı. Amaçları kuru bir cihangirlik kavgası değildi. Dışa yansıyan atak ve savaşçı kişiliklerinin derinliğinde içli bir ruh dünyaları vardı. Bu özellikleri onların tasavvuf, edebiyat ve şiirle de ilgilenmelerinde etkili olmuştu. Devlete adını veren Osman Gazi'den

itibaren son padişaha kadar, genelinde bu özellekleri görmek mümkündür. Osman Gazi'nin bir ahî şeyhi olan Şeyh Edebâlî'nin kızı ile evlenmiş olması belki bu yakınlığın en bâriz ve ilk örneğidir. Osmanlı, altıyüz yıl yaşayacak olan muhteşem imparatorluğun temellerini ordu, medrese ve tekke üzerine binâ etmiştir. İlk medrese kurucusu Dursun Fakih ve Dâvud Kayserî gibi kimselerle ilk şeyhulislâm Molla Fenârî'nin tekke menşeli insanlar olması, Osmanlı'da tekke-medrese ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Orhân Gazi'nin Geyikli Baba ve Abdal Murâd gibi sûfîlere saygı duyması, I. Murâd'ın bizzat ahî şeyhi olması ve ardından gelen hemen bütün sultanların bir tarikat şeyhine yakın olmaya özen göstermesi, sultanların tasavvufi yaklaşımını gösterir. Ordunun kuruluşunda bir tarikat piri olan H.Bektaş Veli'nin adı ve duâsıyla teberrük etmeleri de önemli bir noktadır.

- Tasavvufî hayat ferdî olarak yaşanamaz mı?

- Bu soruyla iki şey kasdedilmiş olabilir. Birincisi evrad ve ezkârıyla, riyâzat ve mücâhedesiyle, seyr u sülûk ve tarikatıyla tasavvufun ferdî olarak yaşanıp yaşanamıyacağı; ikincisi kişinin kendi başına kitap ve sünnete uygun bir kulluk yapıp yapamayacağıdır. Öğrenmek başka, uygulamak ve yaşamak başka şeylerdir. Tasavvuf öğrenileni yaşamayı fiilî olarak öğreten bir eğitim kurumudur. Eğitimde güçlü şahsiyetlerin başkalarını etkileyerek kendi boyası ile boyaması sözkonusudur. Çünkü terbiye, olgunlaşmış şahsiyetlerin, insanın eksik ve ham tarafları üzerinde yaptığı olumlu etkidir. Türkçe'deki: "Kır atın yanında duran ya huyundan, ya suyundan" sözü bu etkileşimi gösterir.

Birinci şekliyle; yani tasavvufun seyr u sülûk ve tarikatıyla ferdî olarak yaşanması mümkün değildir. Çünkü bu eğitim sisteminin amacı bir mürebbî ve mürşidi gerekli kılmaktadır. Bütün uygulamalı ilimlerde olduğu gibi tasavvufi terbiyede de üstâda ihtiyac vardır. Bu konuda şeyh ve mürşide âid meselelerde daha ayrıntılı bilgiler verilecek.

İkinci şekliyle; yani insanın kendi kendine kitap ve sünnete göre kulluk yapması elbette mümkündür. Eldeki yazılı bilgilerden yararlanarak insan iyi bir müslüman olabilir. Ancak birlikteliğin heyecan ve coşkusu daha farklıdır.

- Tekke, câmiin fonksiyonunu yerine getirebilir mi? Tekke, câmiin asr-ı saadetteki fonksiyonlarını kaybetmesi yüzünden mi doğmuştur?

- Bilindiği gibi câmi, asr-ı saâdette bir mabed olmanın yanısıra pekçok

sosyal hizmetin icrâ edildiği bir merkezdi. Câmi bir istişâre, öğretim ve eğitim yeriydi. Çünkü hem devlet başkanı, hem ilmî otoritenin sâhibi, hem de manevî otoritenin temsilcisi olan Allah Rasûlü'nün yeri, câmi idi. Allah Rasûlü'nden sonra otoriteler ayrılınca her otorite için ayrı mekân zarûreti hâsıl oldu. Çünkü Hz. Peygamber'in yerine geçen halîfeler onun bütün otoritelerini değil, sadece siyâsî otoritesini temsil ettiği için böyle bir durum ortaya çıktı. Bununla birlikte tekkenin de medresenin de ilk merkezi câmidir. Öğretim için medreseler, eğitim için tekkeler, askerî hizmetler için ribat ve ordugâhlar kurulmuştur. Bu müesseselerin hiçbiri diğerinin alternatifi değildir. Bu yüzden tekkenin câmiin yerini tutması ve onun bütün fonksiyonlarını yerine getirmesi mümkün değildir. Tekke, Mescid-i Nebevî örneğindeki suffeden (sofa) alınmıştır. Nasıl mescidin sofasında yatıp kalkan ashâb-ı suffe, Allah Rasûlü'nün devamlı talebeleri idiyse, aynı şekilde tekkelerin derviş hücrelerinde barınan müridler de tekke şeyhlerinin eğitiminden geçen talebeleridir. Tekkeyi câmiin asr-ı sâdetteki fonksiyonlarını kaybetmiş olmasından ortaya çıkmış bir kurum olarak görmek yerine, onun hizmetlerini paylaşan bir kurum olarak görmek gerekir. Çünkü tekke, farklı karakter yapısına sahip insanların birbirine yakın olanlarını eğitmektedir. Câmi ise mezhep, meslek ve meşrepleri ne olursa olsun, bütün müslümanlara mabed görevi yapmaktadır. Ayrıca tekkelerde mûsikî, semâ, riyâzat, mücâhede ve halvet türü özel eğitim yöntemleri uygulanmaktadır. Bu da câmi ile tekke ortamlarının farklı olmasını gerekli kılmıştır.

- Bazı tarikatlar ilme, bazıları kisveye, bazıları kerâmete, bazıları nazara, bazıları çalgıya önem vermektedir. Bu yaşantı ve ilgi alanlarının farklılık sebebi nedir? Bu karmaşa içerisinde doğrunun ölçüsü nedir?

- Bugünkü müslümanların hâline bakıp müslümanlık hakkında hüküm vermek nasıl yanlış bir yargı olursa, bugün toplumumuzda yaygın görüntülerin bakıp tasavvuf hakkında söz söylemek de aynı şekilde yanlış olur. Gerçek tasavvuf elbette, bugün çok bölük pörçük yaşanan tasavvuf değildir. Ya da bir başka ifâde ile bazı grupların öne çıkmış bir takım özelliklerini tasavvufun bütünü için bir yargı vesilesi yapmak yanlıştır. Aslında bu soruların cevabı asırlar önce verilmiş ve tasavvufun asıl gayesi ortaya konmuştur. Bakınız Yûnus ne diyor:

Dervişlik olaydı tâc ile hırka
Biz dahi alırdık otuza kırka

İlim ilim bilmektir - İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin - Bu nice okumaktır.

Tasavvuf insanlara önce kendini, sonra Rabbını tanıma (ma'rifet) yolunu gösterir. Farklı özelliklerinin ortaya çıkması biraz da mürşid ve müntesiplerinin farklı karakter yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü yukarıda sayılanlardan hiçbiri tek başına tasavvuf değildir. Ancak sûfiler bir eğitim aracı olarak yerine göre mûsikîden de nazardan da istifâde etmişlerdir. Bugün modern pedagojide insanın karşısındaki ile göz iletişimi kurmasının önemi kabul ediliyor. Göz ile kulak yüksek duyu organları sayılıyor. Bu iki duyu organının diğerlerine göre eğitimde çok daha etkili olduğu tesbit edilmiş bulunmaktadır. Nazar bir göz iletişimidir. Musiki de kulak aracılığı ile kalbe ulaşma yoludur. Mutasavvıfların derdi bellidir. Gönüllere "Elest bezmi"nde verdikleri sözü hatırlatmak. Bunun için, hangi aracı bulurlarsa kullanmışlardır. Aslında amaç olarak tasavvufta ne kisvenin, ne kerâmetin, ne nazarın, ne de güzel sesle söylenen mûsikî ve ilâhînin bir kıymet-i harbiyyesi vardır. Çünkü amaç kulluktur, ihsandır, rabbânîliktir. Rabbânîlik söz konusu olunca da sadece bilgininde çok önemi yoktur. Bilgi amelle, amel ihlâsla, ihlâs ihsân ve îsâr ile beslendiği zaman anlam kazanır. Bugün bu konuda görülen eksiklik, tasavvufun değil, ferdlerin eksiklik ve kusurudur. Bunu tasavvufun geneline fatura etmek haksızlık olur.

- Günümüzün bozuk şartlarında, herşeyin nefse ve şehvete hitâb ettiği bir zamanda sadece tasavvuf yeterli olur mu?

- Günümüzde, herşeyin nefs ve şehvete hitâb ettiği bir ortamda tasavvufa belki her zamankinden daha fazla ihtiyac vardır. Ancak İslâmî ilimleri birbirinin alternatifi olarak görüp birini diğerinin yerine ikame etmek anlayışı yanlıştır. Çünkü her türlü ilimden arınmış "sırf tasavvuf" diye birşeyden söz edilemez. Tasavvuf fıkıhla, hadisle, tefsirle ve diğer İslâmî ilimlerle birlikte vardır. Bunlar birbirini bütünleyen ilimlerdir. Bunlardan sadece birisi ve birkaçını alıp diğerlerini almamak eksiklik olur. Zâten sûfîler de bunu bildiklerinden eserlerine ve yollarına diğer ilimlere âid bilgiler de koymuşlardır. Burada muhtelif kimselere nisbetle rivâyet edilen şöyle bir sözü hatırlatmakta yarar vardır: "Fıkıhsız bir tasavvuf zındıklığa, tasavvufsuz bir fıkıh fâsıklığa götürür. Fıkıh ve tasavvuf, zâhir ve bâtın beraber olunca tahkik ilmi meydana gelir." Ahmed Rifâi der ki: "Tarikat, ayn-ı şeriat, şeriat ayn-ı tarikattır. Aralarındaki fark lâfızlardan ibârettir." [9]

9. bk. el-Burhânü'l-müeyyed, Ma'rifet Yolu, s. 134.

I - TASAVVUFİ HAYATLA İLGİLİ SORULAR

A- SEYR U SÜLÛK MES'ELELERİ

- *İrşad ve tebliğ nedir? Mübelliğ kime denir?*

- İrşâd, da'vet ve tebliğ kelimelerini birlikte değerlendirmek gerekir. Davete konu olma açısından insanlık, ümmet-i davet ve ümmet-i icâbet olmak üzere ikiye ayrılır. Ümmet-i icâbet kavramı Hz. Peygamber'in davetini tanıyıp ona bağlanmış olanlar hakkında kullanılır. Ümmet-i davet ise henüz islâmla müşerref olmamış kimseler hakkında kullanılan bir kavramdır. Davet ve tebliğ ise ümmet-i davete yapılan çağrılar hakkında kullanılır. Davet, islâmî gerçeklere çağrıdır. Tebliğ, Allah'ın emirlerini Allah'ın kullarına duyurmaktır. Tebliğ yapan kişiye mübelliğ denilir. Nitekim Kur'an'daki: *"Sana düşen sadece tebliğdir."*[10] *"Rabbının yoluna hikmetle. güzel öğütle çağır* (davet et)!"[11] âyetleri bu anlamları teyid etmektedir. Kur'anda rüşd ve reşed kalıplarında kullanılan irşâd ise dünyevî ve uhrevî istikamet vermek, yol göstermek anlamınadır. Bu itibarla irşâdın muhâtabı müminler, davetin muhatabı genellikle müslüman olmayan topluluk ve kişiler, tebliğin muhâtabı ise hem müminler, hem de mümin olmayanlardır. Mübelliğ, insanlara dünya ve âhırete yönelik yanlışlıklarını tamir ve tashih imkânı sağlar. Sûfilerin yaptığı hizmet daha çok irşâd faaliyeti olarak adlandırılır. Sûfiler irşad hizmetinin yanısıra bazan gayr-ı müslim topluluklarda tebliğ görevi de üstlenirler. Bunlardan başka İslâm toplumlarında kötülüğün yayılmasını önlemek, hayrın yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla "hisbe" adı verilen emr bilma'rûf ve nehy anilmünker görevi yapan bir teşkilât daha vardır. Bu teşkilât devletin kontrolündeki polis

10. Âlü İmrân, 3/20
11. en-Nahl.16/125

örgütü niteliğindedir. Tebliğ, davet ve irşâd, farz-ı kifâye hükmündedir. (Mürşid ve özellikleri için ayrıca bk Şeyh-Mürşid Meseleleri)

- *Seyr u sülük ne demektir?*

- Tasavvuf ve tarîkatlardaki eğitim ve terbiye işine verilen genel ad seyr u sülûktür. Lügatte seyr gezmek, seyr etmek ve yürümek anlamınadır. Sülûk ise gitmek ve yola girmek demektir. Tasavvuf ıstılahında seyr, cehâletten ilme, kötü huylardan güzel ahlâka, kulun fânî varlığından Hakk'ın varlığına yönelmektir. Sülûk, tasavvuf yoluna girmiş kişiyi Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitimdir. Bir başka ifâdeyle seyr u sülûk, tasavvuf ve tarîkata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçeceği sahaların adıdır. Seyrin başı sülûk; yani yola girmek, sonu da vusûl; yani Hakk'a vuslattır. Hakk'a vuslat Allah'ı görüyormuşçasına kulluk (ihsân) şuûruna ermek, dâimâ Hakk ile beraber bulunduğu (maiyyet-i ilâhiyye) bilincini yakalamak, O'na teslim olup O'ndan razı olmaktır. Her iş ve fiilin gerçek fâilinin Allah olduğunu kavramak ve varlık iddiâsından kurtulup gerçek tevhîde ermektir. Can mülkünde ve cihan mülkünde Hakk'ı hâkim kılmaktır.

- *Tasavvuf erbâbında mutlaka herkesin seyr u sülûke girmesi gerekli olduğu ve intisâb edenin kurtulacağı anlayışı var. Bu doğru mudur?*

- Tasavvuf erbâbının herkesin seyr u sülûke girmesi konusundaki gayretlerinin muhtemel iki sebebi vardır. Birincisi insanda fıtrî olan gayret duygusudur. Çünkü herkes mensup olduğu sosyal çevreyi sever ve insanların orada yer almasını arzular. İkincisi kendilerinin tarikat ve tasavvufa girmekle elde ettikleri manevi hazzı başkalarının da tatmasını arzu etmeleridir. Çünkü tasavvuf ve seyr u sülûk, dînî hayatı bir model şahsiyet etrâfında, toplum atmosferi ve manevi kontrol mekanizması içinde gerçekleştirdiğinden bir birliktelik ve paylaşım ortamı doğurmaktadır. Tasavvufta seyr u sülûkte süreklilik ve devamlılık esastır. Tarikata girmekle iş bitmez. Adam vardır tarikata girmiştir ama tarikatın ve dînin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirmediği için manevi açıdan tarikata girmeyenlerden daha geride olabilir. Ancak cemâat arasında bulunan böyle birinin uyarılıp düzeltilme şansı daha fazladır. Kulluk görevleri gereği gibi yerine getirilmeden hiçbir bağlılık tek başına yetmez. Bâyezid'in müridlerine: "Bâyezid'in derisine girseniz onun ahlâkıyla ahlaklanmadıkça bir işe yaramaz?" sözü bu anlamadır.

Seyr u sülûk ve intisâb, dünyevi ve uhrevi kurtuluşun tek reçetesi değildir. Çünkü manevi kurtuluş, son nefese bağlıdır. Son nefeste iman

selâmeti elde etmenin yolu, bu dünyada istikamet üzere yaşamaktır. Takvâya ermektir. İbâdet ve muâmelâtta ihsan ve ihlâsta devamlılıktır. İnsan bunları hangi surette gerçekleştirebiliyorsa ona sımsıkı sarılmalıdır. Sûfîler bu duyguları seyr u sülûk ile gerçekleştirdiklerinden bu konuda ısrarlı davranıyorlar.

- İntisâb edip seyr u sülûke girmeyenin durumu çok mu vahimdir? İntisâb eden kişi, zayıf da olsa, bu halka içinde olduğu müddetçe kurtulur mu?

- Gerek tasavvuf kaynaklarında, gerekse tarikat büyüklerirnin söz ve sohbetlerinde intisab edip seyr u sülûke girmeyen kişinin durumunun çok kötü olduğunu gösteren ifâdelere pek sık rastlanmaz. Ancak seyr u sülûk ehlini istihfaf eden bazı kimselerin durumlarının vehametini gösteren rivayetlere rastlanabilir. Sadece intisab etmiş olmak ve bunu bir varlık sebebi görmek doğru değildir. Allah'ın kullarını ve dostlarını sevmek, sevenlerle beraber olmak *"Kişi sevdiğiyle beraberdir."* ilkesine göre manevi kazanç sağlar. Nitekim Buhârî'nin rivayet ettiği uzunca bir hadiste Allah, kendisi için bir araya gelen ve zikreden kullarını bağışladığını; hattâ dünyevi bir amaçla o zikredenlerin arasında bulunan kimsenin de bu bağışlanmadan hissedar olduğunu belirtmektedir[12]. Bu hadis iyiler ve zikir ehli arasında bulunmanın kurtuluşa vesile olacağını belirtmekte; bir bakıma iyiler ve zikir ehliyle birlikteliğe teşvik etmektedir. Tasavvuf erbâbının ümidi, belki bu hadisteki ehl-i zikir ile birlikte bulunanlara gelecek rahmet müjdesidir.

"Dervişler öldükten sonra kabirlerinde seyr u sülûklerini tamamlar" deniliyor. Hatta bu söz Bahâeddin Nakşbend'e atfediliyor. Ne dersiniz?

-Ölüm kişinin amel ve dünya ilişkisini kesen bir vâkıadır. Ölümden sonra amelin sona erdiği kitap ve sünnetle sâbittir. Ancak, nasıl müminlerin cennette, kâfirlerin cehennemde ebedî olarak kalmaları niyyetlerine göre verilmiş bir karşılık ise, sülûke girmiş olan kimsenin sağlam bir niyyetle girdiği yolun ve amellerindeki devamlılığın afvına medâr olması da niyyetlerine mukâbildir. Müminlerin birbirleri hakkında hüsn-i şehâdetlerinin afv-ı ilâhîye medâr olduğu hadis-i şerifle sâbittir. Nitekim hayırla yâd edilen ve hakkında hüsn-i şehâdette bulunulan bir cenâzenin ardından Allah Rasûlü üç defa "vâcib oldu" buyurdu. Daha sonra şerle anılan bir kimse hakkında da aynı şeyleri söyleyince kendisinden bunun hikmeti soruldu. Allah Rasûlü: "Hayırla yâdettiğinize cennet, şerle yâd

12. Buhârî, Deavât, 66

ettiğinize cehennem vâcib oldu." buyurdu. Ardından üç defa: "Sizler yeryüzünde Allah'ın şâhidlerisiniz." dedi[13]. Sülûkün amacı kulluk, sonucu da Allah nasîb etmişse cennettir. Kabirde sülûkün tamamlanması ile ilgili bu söz, tasavvuf yolunda mürşid ile mürid arasındaki vefâ ve sevgi duygusunun hüsn-i şehâdete medâr olacağını, bunun da âhırette işe yarayacağını göstermektedir. Bu hadis-i şeriften, vefatında müridin çevresinde toplanan mürşid ve ihvânın yapacağı bir tezkiyenin terfî-i derecât olacağı, seyr u sülûkünü tamamlamış olanların ecri derecesine ulaşacağı anlaşılmaktadır. Herhalde sözün söyleniş maksadı bu olmalıdır.

- Şer'i açıdan yaşantısı düzgün olmayan, amelleri eksik bazı kimseler tarikata bağlanıyor ve Peygamberimiz'i gördüklerini iddiâ ediyorlar. Bu nasıl olur?

- Tarikat ve tasavvuf, şeriatı daha iyi yaşamaya yarayan bir eğitim sürecidir. Bu yüzden tarikata ilk giren herkesin her bakımdan mükemmel olmasını beklememek gerekir. Zaten bir mürşide intisâb eden kimselerden gerçek anlamda istifade ile kemale erip "velî" olabilenlerin sayısı mahduddur. Diğerleri o şemsiyenin altında hiç olmazsa "şakî" olmaktan kurtulmak için bulunurlar. Böyle bir mürşide intisab etmemiş olsa çok daha kötü işler yapması muhtemel olan bu kişiler, bu sâyede kendilerini korumuş olurlar. Allah Rasûlü'nün ashâbına bakılacak olursa orada da durumun aynı olduğu görülecektir. Bütün sahabilerin manevi kemali eşit değildir. Yıllar yılı Sevgili Peygamberimiz'in yanında bulunmuş Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali ile, adları bile duyulmamış sahabiler bir değildir. İçlerinde içki içen, zina eden ve namaz konusunda tenbellikleri olanlar da vardır. Ama faziletleri Efendimiz'i görmek ve ona teslim olup inanmaktı. Bu itibarla bugün tasavvuf erbâbı arasında şer'i bakımdan kusurlu insanların bulunmasını tabii karşılamak gerekir. Tabii olmayan bu hallerini beğenip bunu bir fazilet sananların durumudur. Ayrıca kalb ve ona bağlı olan sevgi, ile kusûr ayrı ayrı şeylerdir. Kişi ibadet hayatı açısından kusurlu olur ama, gerçekten çok engin bir sevgi ile Allah Rasûlü'ne bağlı bir âşık olabilir. Bu aşkı sebebiyle onu rüyasında görebilir. Ama onun böyle bir rüya görmesi fazilet için yeterli değildir. Çünkü fazilet, ihlâslı amel ve takvâdadır. Kimin ihlâslı, kimin takvâ ehli olduğunu tam olarak bilebilecek yalnız Allah Teâlâ'dır. Ayrıca Gazzali gibi bir kısım sûfiler, "mükâşefe halinde meleklerin peygamberlerin ruhlarının görülebileceğini" belirtirler.[14]

---

13. bk. Müslim, Cenâiz, 60
14. bk. Gazzâli el-Münkızü mine'd-dalâl, 50

- Tarikatta seyr u sülûke girmiş birisinin televizyon seyretmesi ve televizyona çıkması doğru mudur?

- Televizyon çağdaş bir iletişim ve etkileme aracıdır. Gücü herkesçe bilinmektedir. Maalesef bugün önemli ölçüde şerr yollarda kullanılmaktadır. Ama kötülük televizyonun bizzat kendisinden değil, programlarından kaynaklanıyor. Tasavvufi telâkkîye göre kalb ve zihni en meşgul eden şey, gözle görülen şeylerdir. Kalbin zikre yoğunlaşabilmesi için *"nazar ber-kadem"* yani bakışları ayak ucuna yoğunlaştırıp sağa sola bakınmamak tavsiye edilmiştir. Bunun amacı kalbi meşgul edecek şeylerin göz aracılığı ile kalb ve zihne girmesini önlemektir. Bu bakımdan da seyr u sülûke girmiş bir kimsenin televizyon seyretmeyi azaltması elbette yararlıdır. Televizyona çıkmak meselesine gelince, televizyona çıkan bir tarik mensubu herhalde ümmete yararlı şeyler söylemek üzere çıkacaktır. Eğer öyleyse mesele yok. Ama başka amaçlarla ve mâ-lâ-yani için çıkacaksa elbette zararlıdır. Burada önemli olan program, söylenen söz ve verilen mesajdır.

- "Şu tarikata gireceğim fakat şu adam olmasa" demek geçerli bir ma'zeret midir?

- Tasavvuf ve tarikat, bir gönül ve sevgi işidir. Kalb ısınmadan bağlılık olmaz. Tabii burada ısınmadan murad kalbin birinci derecede mürşide ısınmasıdır. Mürşide kalbî olarak ısındıktan sonra çevresinde hoşlanmadığı insanların bulunması ma'zeret olmamalıdır. *"Gülü seven dikenine katlanır"* derler. Mürşide olan sevgi, çevresindekinden nefrete engel olmalıdır. Çünkü insanların hoşlanmadığımız taraflarına katlanmak da manevi bir görevdir. Bilmek gerekir ki bu âlemde celâl tecellîsiyle cemâl tecellîleri dâimâ birliktedir. Bakınız Niyâzî Mısrî ne güzel söylemiş:

Cemâli zâhir olsa tîz celâli yakalar ânı
Görürsün bir gül açılsa yanında hâr olur peydâ

Bir takım kimselerin varlığından rahatsız olmak, manevi eğitim ve sabırla aşılması gereken bir eksikliktir. Çünkü seven, sevdiğinin sevdiklerini sevmek, en azından onlara katlanmak borcundadır. Bu tür soğukluk ve sevgisizliğin neden kaynaklandığına da bakmak gerekir. Çünkü çoğu zaman bu tür şeyler nefsten kaynaklanır. Soğukluk nefsten kaynaklanınca, onu aşmaya çalışmak gerekir. Ancak bu soğukluk, o kişide bulunan şer'î kusur ve hatâlardan kaynaklanıyorsa o zaman işi dedikoduya vardırmadan kendisine veya mürşide duyurmak gerekir. Böylece kişinin içi rahat olur, görevini yerine getirmiş olur.

- Tasavvufa girmeden önce belli dini eğitim almak gerekir mi?

- Tekke ve medreselerin ortaklaşa faaliyet gösterdiği dönemlerde kişiler önce medresede dînî öğrenim görür, ardından manevi eğitim için tekke ve tarikatlere intisab ederlerdi. Bugünün şartlarında bu pek mümkün görünmüyor. Bununla birlikte bugün işin bilincinde olan mürşidler müridlerine seyr u sülûke girerken önce ilmihâl öğrenmelerini tavsiye etmektedirler. Çünkü farz ve haramlar bilinmeden tasavvufun tarif ettiği zâhidâne hayatı yaşamak zordur. Türkçe'de kişinin gündelik hayatta lâzım olan bilgilere "ilmihal" adının verilmesi tesâdüf değildir. Bu isim dînî bilgilerin maneviyat ve hal ile beslenmesi lüzûmunu göstermektedir. Bu bakımdan tasavvuf ve ilmihali birbirinden soyutlamadan öğrenmek ve birini diğerine alternatif görmemek gerekir. Önce temel fıkhî bilgiler öğrenilince İslâm tasavvufunu yaşamak kolaylaşır.

- Letaif nedir? Letâifin çalışmasında özel bir yöntem var mı?

- Letâif kelimesi lâtîfenin çoğuludur. İnsanın maddî kalb ile alâkası bulunan, ruh ve nefs gibi manevi varlığı için kullanılan cevheridir. "Lâtif," esmâ-i hüsnâdandır. Lütufkâr anlamına geldiği gibi, ince, cismi olmayan, gözle görülmeyen anlamına da gelir. Nitekim: **"Gözler O'nu idrak edemez. O gözleri idrâk eder. Lâtif'dir. Habîr'dir."**[15] âyetindeki "Lâtif' bu anlama, yâni gözle görülmeyen ama herşeyden haberdar olan anlamındadır. "Latife" de aynı kökten olup gözle görülmeyen anlamı taşır. Nakşbendiyye'de rûhun altı lâtîfesi vardır. Bunlardan biri halk (yaratılış) âlemine, beşi emr âlemine âiddir. Emr âlemine âid olanlar: "Kalb, ruh, sırr, hafi, ahfâ"dır. Bunlara letâif-i hamse denir. Halk âleminden olan ise "nefs-i nâtıka"dır. Seyr u sülûk sırasında önce emr âleminden olan letâif-i hamsenin sırasıyla zikre iştirâki sağlanır. Kalb, ruh, sırr, hafi, ahfâ denilen bu lâtîfeler çalışmaya başlayınca sıra nefs-i nâtıkaya gelir. Bunların çalışma şeklini tarif edecek olan kimseler irşâda mezun olanlardır. Bunların çalışmasında en önemli unsur sâlikin bunların zikrinde o bölgeye yoğunlaşabilmesi ve dış dünya ile irtibâtını kesip kendi içine dönmesidir. Letâif bu yoğunlaşmaya bağlı olarak erken veya geç çalışmaya başlar. Ancak amaç letâifin çalıştırılması değildir. Belki huzûr-ı kalbe, şerh-i sadra; yani insanın göğsünün îman ve itmînan ile genişlemesine vâsıtadır. Emr âlemine âid olan letâifin mahalli sadır; yani göğüs kafesidir. Burada sol memenin iki parmak altında "kalb", onun tam simetriği olan sağ memenin iki parmak altında "ruh", sol memenin iki parmak üstünde "sırr", onun simetriğinde sağda "hafî" ve hepsinin üstünde orta noktada "ahfâ" yer

15. el-En'am, 6/103

alır. Bu mahallerde vücudun kan ve sinir hareketiyle hafî olarak yapılan zikre katılır hâle gelmesi, letâifin çalışması ve dolayısıyla şerh–i sadrın gerçekleşmesi demektir. Şerh-i sadır ile beden zâkir hâle gelince insanın ihsâna ermesi kolaylaşır. Çünkü hedef ihsan ve vuslat-ı ilâhiyyedir. Tabiî bu noktaya gelinceye kadar başka yapılacak görevler ve aşılacak merhaleler de vardır. Ancak soru sadece letâifi sorduğu için bu kadarla iktifâ ediyoruz.

- Avamdan bazı müridlerin letaifleri aleni çalışıyor. Buna mukabil ilmiye sınıfından olanların çalışmıyor. Sebebi nedir?

- Letâifin avamdan bazılarında alenî olarak çalışıyor olması, tek başına bir üstünlük sebebi değildir. Sadece kalbin zikir yeteneğini gösterir. Bu istidâdın ibâdet, ihlâs ve güzel ahlâk ile birleşmesi kişide kemal yolunu açar. İlmiyye sınıfından kimselerin letâifinin diğerlerine göre daha geç çalışması kendileri için bir nakîsa olarak değerlendirilmemelidir. Zekâ gibi kalbin de yetenekleri şahıslara göre değişir. Ancak zekâsı gelişmiş ve zihnî kabiliyetleri öne çıkmış bir insandan kalbî faaliyetlerinin de aynı boyutta olması beklenerek yanlış yargıya varılıyor. Avamdan olan kişi sadece kalbine yoğunlaştığı ve teslimiyyeti de fazla olduğu için belki daha çabuk yol almaktadır. İlmiyyeden olan kişi, iyi bir biçimde kalbine yoğunlaşabilse o da sür'atle yol alır. İlim ve teslimiyyete dayalı sülûk, erdiricilik bakımından diğerinden geri değil, daha ileridir. Fakat yoğunlaşma ve teslimiyyet her zaman aynı oranda mümkün olamamaktadır. Nitekim ilim ehlinden kişilerin teslimiyet ve yoğunlaşma sayesinde avamla kıyaslanmayacak bir sür'atte yol aldıklarının örnekleri tasavvuf tarihinde pek çoktur.

- İlmiye sınıfı tarikatlara itiraz ediyor veya soğuk bakıyor. Avam hemen teslim oluyor ve mesafe kat'ediyor? Sebeb ve hikmeti ne olabilir?

- İlmiyye sınıfının tasavvuf ve tarikatlara bütünüyle soğuk baktığını söyleyemeyiz. Evet, erbâb-ı ilim arasında tasavvuf ve tarikatlara karşı çıkanlar vardır. Ancak bunlardan her birinin tasavvufa karşı çıkış sebebi farklıdır:

a- Bir grup tasavvufun ihtivâ ve telkin ettiği hususları kabul etmekle birlikte tasavvuf gruplarında kendilerince gördükleri bir takım hatalar ile varlık ve âlem konusundaki vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd gibi farklı düşünceler sebebiyle tasavvufu karşı çıkmakta; bazı grup ya da kişilerde gördükleri eksik ve hataları genellemektedirler.

b- Diğer bir grup ise ilmin insana verdiği güven, kendini beğenme ve kıskançlık duygusu ile tasavvuf ve tarikatlara karşı çıkmaktadır. "Benim bu kadar ilmim ve şu kadar eserim var, halk niçin benim değil de falan şeyh efendinin etrâfında toplanıyor", diye düşünmektedirler.

Aslında olaylara bakışta öncelikler son derece önemlidir. Mes'eleye kalbî hayat önceliği açısından bakanlar, tasavvufun rûhî bir derinlik gerektirdiğini farkederek öğrenmekle, yaşamak ve hazz almanın başka başka şeyler olduğunun farkına varmaktadır. Tasavvuf konusunda yanlış yargıların oluşmasında iki tarafın da kusuru vardır. Sûfîler yollarında bulunabilecek eksik ve kusurları tashihe gayret göstermeli, ilim erbâbı da bir takım sûfiyye gruplarında gördükleri eksik ve yanlışları genelleştirmeyi bırakmalıdır. İki grup da kendini diğerinin alternatifi olarak görmekten vaz geçmelidir.

Yönelişleri kalbî hayat öncelikli avamdan insanlar, herhangi bir iddiâ sâhibi olmadıkları için daha kolay teslim oluyor ve daha çabuk tevbeye yöneliyorlar. İlim ehli kişiler ve din hizmetlileri ise: "Nasıl olsa biz bir dînî hayatın içindeyiz, üstelik bu işin ilmini yaptık, okuduk ve okutuyoruz" düşüncesiyle hareket ederek böyle bir bağa lüzûm görmemektedirler.

- Tasavvufta zulmânî perdelerden nûrânî perdelere; gafletten zikre ermek için ne yapmak gerekir? Gönüldeki manevi temizlik nasıl yapılır?

- Tasavvufta "hicâb" adıyla anılan ve kulun Allah ile yakınlığına engel olan perdeler genellikle zulmânî ve nûrânî hicâb olmak üzere iki adla anılır. Zulmânî hicâb, beden kaynaklı; tenle ilgili maddî perdelere denir. Nûrânî hicâb ise ruh kaynaklı hicâbdır. İnsan rûhu *"Ben Âdem'in yaratılışını tamamladığım zaman ona rûhumdan üfündüm."*[16] âyet-i kerimesinin ifâdesine göre ilâhî menşelidir. İnsan rûhu ten kafesine girdikten sonra maddî ve zulmânî bir hicâb ile perdelenmiştir. İnsanın hamurunda "anâsır-ı erbaa" denilen toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört unsur vardır. Bunlardan toprakla su, zulmânî özelliğe sâhiptir. Et ve kemikten meydana gelen insan vücûdunun temel unsuru toprak ve sudur. Bu yüzden tasavvufta zulmânî hicâb sayılan bedenin ve bedenî ihtiyacların riyâzat ve mücâhede ile inceltilmesi gerekir.

Mücâhede ve riyâzat, bedenin rûhî ihtiyacların önüne geçen taleplerini önlemede insana bağışıklık ve irâde gücü kazandırır. Çünkü bedenin zulmânî perdeleri tensel ihtiyacların irâdî kontrolü ile incelir. Bu sâyede rûhun beden üzerindeki etkisi artarak zulmânî perdelerin rûhânî perdelere dönüşmesi

16. el-Hıcr, 15/29

sağlanır. Farzların yanısıra yapılan nâfile ibâdet ve zikirler, rûhânî perdelerin incelmesini ve böylece ilâhî vuslatın gerçekleşmesini; kulun "Allah'ı görürmüşcesine kulluk şuûruna ermesi" ni sağlar. Kalb zâkir hâle gelince gaflet asgarî seviyeye düşer. "Maıyyet-i ilâhiyye" gerçekleştiği için gönüldeki manevî temizlik tahakkuk eder. Kulun gönlünde "ilâhî emirlere ta'zim ve yaratıklara şefkat duygusu" yerleşir.

- Herhangi bir tarikatta gördüğümüz yanlış bir tavrı "Şüphelilerden kaçınmak" ilkesi çerçevesinde terk mi edeceğiz, yoksa kabul mü?

- Tarikata girmeden önce mürşid aramak ve gönlün ısınacağı bir mürşid ve şer'î ölçüleri kollayan bir tarikat bulmaya özen göstermek ilk görevdir. Önemli olan bu aşamada, karar vermeden önce istişâre ve istihârelerle bir gönül doygunluğuna ermektir. Eğer başlangıçtaki araştırma faslı sağlam olursa bundan sonra vesvese az olur ve yanlış yollara girme endişesi olmaz. Ancak bununla birlikte daha önce de temâs ettiğimiz gibi, haramları helâl, helâlleri haram sayan ve farzları bile işlemekten geri duran bir şeyhin bu tür hata ve kusurları elbette ondan uzaklaşmayı ve yenisini aramayı gerekli kılar. Ama insanlar ve gruplar arasında farz ve haram gibi kat'î olarak bilinen şer'î ahkâmın dışında sosyal hayatla ilgili konularda farklı düşünce ve tavırların bulunması tabiidir. Bunları cemaattan uzaklaşma sebebi haline getirmek uygun olmaz. Ayrıca kusur arama saplantısından kurtulmak gerekir. Zaten sevgi olan ortamda kusur aranmaz. Kusur aramaya başlayan kişilerde sevgi azalmış demektir. Böyle olunca da mürşidinden istifadesi zorlaşır, hattâ imkânsızlaşır. Böyle zamanlarda gitmek, kalmaktan her iki taraf için, daha iyidir.

- Dört hak mezhebin imamlarının tasavvufla ilişkisi ne idi? Onların bu husustaki görüşlerinden bahseder misiniz? Bir de bu konuda "Numan'ın son iki yılı olmasaydı helâk olmuştu!" sözü var. Bundan maksad nedir?

- Tasavvufu bir zühd, manevi bir eğitim, rabbânîlik ve ihsan manasına aldığımız zaman dört mezhep imamını bunun dışında görmek mümkün değildir. Çünkü mezhep imamları ve hadis uleması hep belli bir zühdi hayatın içindedirler. Dünya tamaı, şöhret ve şehvet onların sür'atle kaçıp uzaklaşmaya çalıştığı hususlardır. İmam-ı Azam'ın kadılığı kabul etmeyişi, ticârî hayatta helâl kazanç tutkusu, İmam Mâlik'in Hz. Peygamber sevgisi, İmam Şâfiî'nin zâhid ve sûfîlere karşı takdirkâr ifâdeleri, İmam Ahmed'in Kitâbu'z-zühd yazacak kadar zâhidlik tutkusu, hep bu özelliklerinden

dolayıdır. Nitekim İmam Gazzâlî **İhyâu ulûmi'd-din** adlı eserinin başında ilmin faziletini anlatırken bu büyük imamların zühd ve takvâ hayatlarına da temas etmektedir. Tasavvufu tarikat ve şeyhe intisab ile seyr u sülûk mânâsında düşündüğümüz zaman dört imam devrinde henüz bu mânâda bir sistem gelişmemişti.

İmam-ı Azam'a atfen menâkıb kitaplarında geçen ve Ca'fer-i Sâdık'ı tanıdıktan sonra hayatında meydana gelen manevi değişikliği anlatmak üzere rivâyet edilen: "Son iki yılım olmasaydı Nu'mân helâk olmuştu." sözü kendisinin ilme güvenmek gibi bir hataya düşeceğini; ancak Hz. Ca'fer'i tanıdıktan sonra işin zühd ve takvâ boyutunun da farkına vararak bu vartayı atlattığını ifâde etmektedir. Bilindiği gibi Ca'fer-i Sâdık ehl-i beyt imamlarından ve tasavvuf ricâlindendir.

1- Tarikatla İlgili Meseleler

- Tarikat nedir? Ne zaman ortaya çıkmıştır?

- Tarikat yol demektir. Fıkhî ve itikâdî konularda meydana gelen fırkalara mezheb denildiği gibi, tasavvufi eğitimde farklı metodlar uygulayan mekteblere tarikat denilir. Tarikatlar insanlardaki meşreb farklılığından kaynaklanır. Tasavvufta tarikat kavramının kullanılması h. III. ve IV. Asırlarda başlar. Ancak bugünkü anlamıyla bir şeyhin etrafında toplanan müridânın tekke ortamında muhtelif usullerle eğitilmesi anlamına tarikat, Abdülkadir Geylânî ve Ahmed Rifâî'nin yaşadığı h. VI. m. XII. Asırlarda ortaya çıkmıştır. Tarikatlar irşâd usullerine göre genellikle üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur: Ahyâr, ebrâr ve şuttâr.

Ahyâr tarîkı: Amel ve ibadete düşkün olanların yoludur. Bu yolun sâlikleri genellikle farzlar ve nâfile ibâdetlerle Hakk'a ulaşmaya çalışırlar. Bu yola rûhânî yol da denilir. Çünkü bu yolda rûhun nâfile ibâdetlerle güçlenip nefsi etkisi altına alması esastır. **Ebrâr tarikı:** Riyâzat ve mücâhede yoludur. Bu yola nefsânî tarik da denilir. Çünkü amaç riyâzat ve mücâhede ile nefsi zaafa uğratıp onun rûha ram olmasını sağlamaktır. Bu yolun yolcuları Hakk ile muâmelede de halk ile muâmelede de sıdk üzredirler. Gönül saflığına ermek için mücâhedeyi esas alırlar. **Şüttâr tarikı:** Aşk ve muhabbet ehlinin yoludur. Bu yola aşk, vecd ve coşku ile girilir. Aşk ile ülfeti olmayan bu tarîka sülûk edemez. Bu yolun yolcuları Bâyezid gibi coşkulu, taşkın, Mevlânâ gibi âşık insanlardır.

- Tarikata girmek isteyene verilecek öğütler nelerdir?

- Tarikata girmek isteyen kişi önce bu konudaki niyyetinin sağlamlığını tartmalıdır. Niyyetinin sağlamlığını anladıktan sonra yukarıda anlatılan tariklardan hangisinin kendi fıtratına uygun olduğuna bakıp gönlünün ısındığı bir mürşid aramalıdır. Bulunca hemen istişare ve istihâre ile sağlam bir kanaat oluştuktan sonra intisab etmelidir. Çünkü tarikata intisabda manevî bir taahhüd ve sözleşme yapıldığından bir daha bu verilen söze bağlı kalmaya ve alınan ders ve evradı yerine getirmeye özen gösterilmelidir.

- Zâhirî ilim erbâbının illâ tarikata girmesi gerekir mi?

- Böyle kesin bir kural yoktur. Ancak tasavvuf ile zahiri ilim birbirini bütünleyen şeylerdir. Zâhir ve bâtın konusuyla ilgili bazı meseleler hakkında ileride "Tasavvufî Bilgi Meseleri" bahsinde açıklamalar verilecektir. İlim erbâbının manevi kemâli tamamlamak üzere ahlâkî ve manevî açıdan kendisinden üstün gördüğü birine intisab etmesinde yarar vardır. Çünkü sadece ilim, rûhî itmînan için yeterli değildir . Ayrıca bir mürşide intisab eden ilim adamı, kendisinden üstün birinin varlığını kabul etmek sûretiyle nefsinin önemli bir direncini kırmış sayılır. İnsanın bir şeyi sadece öğrenmesi yetmez; bir de öğrendiğinin nasıl yapılacağını öğrenmek gerekir. Bunun yolu, bu işi gerçekleştirmiş birinin eğitiminden geçmektir. Kur'an ve diğer kitaplarla birlikte bir de onların uygulayacısı bir peygamberin gönderilmesi insan tabiatında bulunan görerek ve uygulayarak öğrenme meylinden kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu soyut (mücerred) konu ve kavramlarla hükümleri, somut (müşahhas) şeyler kadar rahat kavrayamaz. Bu yüzden örneğe ihtiyâcı olur.

Bütün bunlara rağmen bir tarikata girmek istemeyen ilim adamını illâ girmesini gerektirecek bir hüküm olmadığını tekrarlayalım. Çünkü bu iş gönül ve sevgi meselesidir.

- Ümmînin, fıkıh öğrenmeden tasavvufa girmesi câiz midir?

- Avamdan insanların okuma yazma bilmeyen kimselerin tarikata girmelerinde hiçbir mahzur yoktur. Ancak böyle bir manevi ihitiyac hisseden kişi önce ilmihalini öğrenmeli, ondan sonra tasavvuf ve tarikatın emirlerini yerine getirmelidir. Zaten müteşerri tarikatlarda müridin intisâbından sonra fıkhî bilgilerini artırmak için bir tavsiyede bulunulur. Hattâ eskiden tekkelerde bu anlamda dersler okutulurdu. Bugün tekke ortamı olmadığına göre şeyhler ve görevlendireceği kişiler, ihvâna zarûrât-ı dîniyyeyi öğretmelidirler. Din, temel bilgiler olmadan sağlıklı biçimde yaşanamaz.

- Tarikatların farklı isim almaları neden kaynaklanmaktadır? Kaç tane hak tarikat vardır? Bugün bu tarikatların devamı var mıdır?

- Tarikatlar genellikle kurucularının adlarıyla anılmaktadır. Bazıları ise öne çıkardığı bazı temel prensipler sebebiyle o adı almıştır. Meselâ Halvetiyye tarîkatı eğitim sisteminde kırk günlük "halvet" konusuna, Celvetiyye tarîkatı halvetin zıddı; halkın arasında bulunmak anlamına gelen "celvet" konusune önem verdiği için bu adla anılmıştır. Bir tarîkat, ya da meşreb olduğu tartışmalı olan Melâmiyye ise "melâmet"i öne çıkaran bir meslek ve tarîkattır. Melâmet, nefsi levm etmek ve kınamak demektir. İnsanın övülecek ve takdire lâyık görülecek meziyetlerini gizleyip halkın kınamasına fırsat vermek için hata ve kusurlarını gizleme lüzûmu görmemesidir. Bu sayede nefsin marazlarından kurtulmak ve onun gizli bir takım tutkularına prim vermemek amaçlanır. Çünkü nefs insanların takdir ve alkışlarına çabucak kanar.

Tasavvufta *"Allah'a giden yollar mahlûkatin nefesleri sayısıncadır."* anlayışı sebebiyle tarikat sayısında bir sınırlama yoktur. Hattâ "tarikat insanların sayısınca değil, nefesleri sayısıncadır." denmiştir. Çünkü insan her an, içinde bulunduğu tecellîye göre ayrı bir biçimde Allah'a yaklaşabilir.

Tarîkatların hangilerinin hak, hangilerinin bâtıl olduklarını isimlendirerek tesbit mümkün değildir. Ancak bunun için bir kural koymak en sağlam yoldur: "İtikadi bakımdan kitap ve sünnete bağlı, ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışını benimseyen, ibâdet ve muâmelâtta İslâm'ın temel esaslarını uygulayan ve manevi bir silsileye sahip mürşidler tarafından temsil edilen tarikatlar hak tarikatlardır." Tarihte bu anaçizgiden koptuğu kabûl edilen başlıca tarikatlar arasında Kalenderîlik, Hayderîlik ve bazı dönemlerde Bektâşîlik sayılabilir. Kadiriyye, Rifâiyye, Şâziliyye, Nakşbendiyye, Kübreviyye, Halvetiyye, Sühreverdiyye, Yeseviyye, Mevleviyye, Bedeviyye, Desûkıyye, Bayrâmiyye, Celvetiyye ve benzeri diğer tarikatlar tarih boyunca etkinliği olan önemli tarikatlardır. Bunlardan Kadiriyye, Rifâiyye, Şâziliyye, Nakşbendiyye, Halvetiyye, Desûkıyye ve Bedeviyye Mısır, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Balkanlarla ülkemizde kısmen devam etmektedir. Bektaşilik Arnavutluk, Makedonya ve Türkiye'de yaşayan tarikatlar arasında sayılabilir. Ülkemizdeki Bektaşilik, Alevilik ile birleşerek bir mezhep ve meşrep olarak yaşamaktadır. Tarîkatların devlet kontrolünde sistematik bir biçimde devam ettiği ülkelerin başında Mısır gelir.

- Kişilerin dînî noktada istenilen yere gelmeden tarikata girmesine nasıl bakıyorsunuz? Sizce her insan istediği zaman tarikata girebilir mi?

- "Kişilerin dînî noktadan istenilen yere gelmesi" tabiri ile kasdettiğiniz bilgi seviyesi ise, elbette zaruri bilgiler öğrenilmelidir. Ancak bundan İslâm'ı yaşamak kasdediliyorsa bir önceki soruda bu konudaki düşüncelerimizi belirtmiştik. Kişi rûhen ve manen kendisini hazır hissettiği zaman tarikata girebilir. Buna mani bir hüküm yoktur. Önemli olan kalben hazır olmaktır. Tasavvuf ve tarikatı hiyerarşik bir yükseliş sonucu varılan bir nokta gibi görmemek gerekir. Çünkü tasavvufun içinde hiyerarşik bir yapılanma varsa bile, giriş için böyle bir şart sözkonusu değildir. İnsan istediği zaman tarîkata girebilir.

- Çeşitli tarikatların durumlarını geçmişteki uygulamalarıyla kıyaslar mısınız? Sizce tarikatların şu anki mensupları kendi tarikatlarının özünü yeterince kavrayabiliyorlar mı?

- Tarikatların şu anki durumlarını geçmişteki uygulamaları ile karşılaştırdığımız zaman elbette farklılıklar olduğu görülecektir. Bir kere belli ülkelerde tarikat ve tekkelerin devlet eliyle kapanması, bazılarında da yayın yoluyla etki alanının daraltılması sistemde bir takım boşlukların meydana gelmesi sonucunu doğurmuştur. Halk arasında bir söz var: *"Marifet iltifata tabidir. Müşterisiz meta zayidir."* Tarikatların devlet eliyle kapatılması ve etkisinin azaltılması bu müesseselerin gelişmesini engellemiştir. Nasıl bir memlekette kırk yıl tıp fakülteleri kapanınca ortada doktor kalmazsa, bugün aynı şey tekkelerin başına gelmiştir. Ancak doktorluk bir ihtiyac olduğundan nasıl halk bu ihtiyacı ehliyetine bakmadan muhtelif yollardan karşılamaya çalışırsa, tarikatlarda da kısmen aynı şey olmuştur. Tasavvufi sistem kendi bütünlüğü içinde işlemeyince insanlar bu fıtri meyli tatmin için kimi zaman ehliyetine bakmadan bu adla ortaya çıkan insanların etrafında toplanmışlardır. Bu yüzden tarikat adına, nezaheti içinde faaliyet gösterenler bulunduğu gibi, bu işe ehil olmayan; hatta istismarcı konumunda bulunanlar da vardır. Ülkemizde pekçok tarikatın silsilesi fiilen sona ermiştir. Devam edenleri de bir takım eksikler taşımaktadır. Ama eksik ve kusur var diye müesseseleri red yerine, süreci içinde ıslah yollarını aramak en güzel çözümdür. Tasavvuf nazariyatının üniversitelerimizde okunup bir takım ilmi araştırmaların yapılması ve bu konuda sevindirici bir takım yayınların mevcûdiyeti, bu kurumların istikbali açısından iyi işâretler vermektedir. Sorunuzun ikinci kısmındaki "şu anki tarikat mensuplarının kendi tarikatlarının özlerini yeterince anlayıp anlamamaları" meselesine

gelince, az da olsa tarikatlarının özünü anlayan ve tasavvuf yolunun verilerinden yararlanmaya çalışan tarikatlar var. Ama bu işin bilincinden mahrum, hatta bunu bir gösteri statüsünde görenler de az değil.

- Ehl-i tasavvufun bugün hangi gayr-i müslim ülkelerde faaliyetleri vardır ve bunlar hangi müslüman ülkelerden gitmektedir?

- Ehl-i tasavvufun İslâm'ı tanıtma konusunda en canlı biçimde faaliyet gösterdikleri ülkelerin başında Fransa, İspanya, İngiltere ve Amerika gelmektedir. Bu ülkelere genellikle Kuzey Afrika'dan; Cezâyir ve Mısır'dan tasavvuf ehli kimseler ulaşmaktadır. Amerika ve Kanada'da faaliyet gösteren tarikat zümreleri arasında Mısır, Pakistan ve Kuzey Afrika menşelilerin dışında az da olsa Türkiye'den gidenler de vardır.

- İslâmiyetin tarîkat ve tekkeler vesilesiyle yayıldığı bir gerçektir. Günümüzde Avrupa ve benzeri ülkelerde bu nasıl gerçekleştirilebilir?

- Tarikat ve tekkelerin İslâm'ın yaşanması ve korunmasında olduğu kadar yayılmasında da son derece etkili olduğu bugün herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Özellikle gayr-i müslim diyarlarda; İslâm mücâhidlerinin ulaşamadığı yerlerde tekke ve dergâhlar açan tarik mensupları İslâm'ın yayılması konusunda çok etkili olmuştur. Bugün insanlığın yeniden din ile tanışma arzusuna düştüğü yüzyılımızda insanları İslâmla tanıştırmak için tarikat mensubu dervişlerin faaliyetlerine çok ihtiyac vardır. Bunun en güzel yolu bir meslek ve işadamı statüsündeki gönül ehli kişilerin gidecekleri yörelerin dillerini öğrenerek feragatle çalışmaları ve bölge insanlarına ulaşmalarıdır. Bugün Batı insanının en önemli sıkıntısı ferdiyetçiliğin ortaya çıkardığı yalnızlıktır. Herkes "ben" ve birey merkezli düşünüp yaşadığı için buralarda İslâmın "îsâr ve paylaşım" anlayışı son derece etkili olmaktadır. Batı'da ve Ortaasya ülkelerinde din açlığı gözle görülür noktadadır. İslâmın hoşgörü ve kardeşlik ilkesi son derece ilgi uyandırmaktadır. Bunun için müslümanların maddi ve manevi bir fedakârlığa soyunması ve bu anlamda tebliğ grupları oluşturması gerekmektedir. Oralarda tebliğ ve davet faaliyeti yaparken bunun bir mesleki faaliyetle içiçe yürütülmesi daha etkili ve yararlı olur. İnsani yardım türü maddi katkılar etkiyi daha da artırır. Bugün bunun ters örneklerini Endonezya'da görmekteyiz. 200 milyon civarındaki nüfusunun % 90'ı müslüman olan bu ülkenin insanları, açlık sebebiyle hıristiyanlaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Azerbaycan'da, Kırgızistan'da ve Kırım'da misyonerle Krişnalar kol gezmektedir. Bizim elimizde tasavvuf ve tarikat gibi denenmiş ve sonuç alınmış müessese varken bundan

yararlanmamak gerçekten acı verici. Bir de Suudi Arabistan gibi bazı ülkelerden gelen kişilerin tasavvuf ve tarikatlar aleyhine yaptıkları menfi propagandalar işin cabası.

Bugün dil bilen ve dini iyi anlatabilecek derviş gönüllü insanların Doğu'da ve Batı'da yapabileceği çok hizmetler var. Müslümanların bu konuda altyapı oluşturup faaliyete geçmeleri gerekir. Hele son yıllarda istemesek de Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik sürecine girmiş olması iyi değerlendirilirse İslâmın tanıtılmasına ve yayılmasına yarayacak bir ortama dönüştürülebilir. Tasavvufun irşad fonksiyonundan burada da yararlanmak mümkündür.

- Bugün tasavvufî cemaatlerde görülen sarık, cübbe ve sakalın hizmette bir engel olduğu konusundaki düşünceleriniz nelerdir?

- Tasavvuf insanları meşreb farklılığına göre eğiten bir kurumdur. Bu yüzden tasavvuf grupları arasında sosyal olaylara bakışta olduğu gibi, kılık kıyafette de anlayış farklılıkları vardır. İlk devir sûfilerinin tâc ve hırka merakı aynı yüzyıllarda "melâmet" meşrebine sâhip bir takım insanların tepkisini doğurmuştur. Melâmet meşrebine mensûb olanlar, sûfilerin kisvelerine mukabil bilinmezliği ve nefsi kınamayı öne çıkarmışlar, ihlâsa ermekten çok, riyâdan kurtulmayı prensip edinmişlerdir. Kılık kıyafet ve kisvenin halkın takdir ve tebcilini çekip nefse pay çıkarılabileceğini düşünerek kisve üzerinde duranlara karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte tasavvuf ve tarikat gruplarının kendilerini tanıtan bir bakıma bir üniforma gibi tarikatlara ve tekkelere göre değişen tac ve hırka tabir edilen kisveleri de olmuştur. Binâenaleyh kisve ve sakal konusunu öne çıkarırken ve bu konuya karşı çıkarken önemli olan niyyettir. Bu işin bir ortayolunu bulmak gerekir. Sakal, sarık ve cübbenin sünnet olma gerçeğini unutmamalı ve iki grup da tavır ve davranışlarındaki ölçüsüzlükler ile birbirlerini rahatsız etmemeli ve birbirinden rahatsız olmamalıdır. Sakallı müslümanlar, illâ sakal diye tutturup sakalsızları taciz etmemeli, sakalsızlar da onların hallerinden şikâyetçi olup "bunların bu hali müslümanlara zarar veriyor" diye düşünmemelidir. Çünkü her grubun kendine göre hitâb edip etkili olacağı bir çevre ve grup vardır. Gruplar birbirleriyle uğraşmayı bırakıp hizmete yönelmelidir.

- Gerçekten ehl-i tasavvuf olan bir mü'minle, tasavvufla hiç alâkası olmayan bir mü'minin arasında ma'nevî derece bakımından fark nedir?

- Gerçekten ehl-i tasavvuf olan bir mü'minle tasavvufla hiç alâkası

olmayan müminin arasındaki manevi derece farkını Allah nezdindeki derecesi açısından soruyorsanız, o konuda kullar olarak bizim birşey söyleyebilmemiz mümkün değildir. Ama kişinin içinde bulunduğu manevi duygular ve huzur ile iç dünyasını koruma açısından soruyorsanız o zaman bir takım şeyler söylenebilir. Kişileri tasavvuf ve tarikata girmeye sevkeden sebep genellikle İslâm'ı daha iyi yaşama kaygısıdır. Tarikata giren kimse, tevbe ile Allah'a kul olmaya çalışacağını bir Allah dostu önünde tescil ediyor. Elbette böyle bir sözleşme insanı avarelik ve başıboşluktan kurtarır. Çünkü insan kendi kendine verdiği sözlere genellikle pek uymaz. Ama birini şahid tutarak verilen söz daha bağlayıcıdır. Mürşidiyle zaman zaman görüşerek evrad ve ezkârı ile manevi halleri hakkında bilgi verecek olan ehl-i tarik, en azından kontrollü hareket etmeye alışacaktır. İnsanın şu veya bu şekilde bir manevî kontrol mekanizması ile hayatını murâkabe altına alması mümkün olmadığı zaman, yaşadığı çevrenin etkisiyle dînî ve manevî duyarlılığının kaybolduğu görülmektedir. Hayatın zorlukları ve olayların insanda bıraktığı izleri izâle etme ve bir takım dış etkilere karşı direnme gücü kazanmada bir şeyhe bağlı olan, diğerlerine göre daha şanslıdır. Çünkü sıkıntısını paylaşacağı bir mürşidi ve ihvânı vardır. Tasavvufta eğitimin sürekliliği esastır. İnsanlar inandığı gibi yaşamaya teşvik edilir. Çünkü inandığı gibi yaşamayan insanlar zamanla yaşadıklarını benimsemeye ve yaşadıklarına inanmaya başlarlar. Pekçok hassasiyetlerini kaybederler.

- Bedîuzzaman hazretleri "üveysi" olarak yaşamıştır. Onun gerçek şakirdleri de bilerek veya bilmeyerek "üveysî-meşreb" midirler?

- Bedîuzzaman'ın "üveysîliği" meselesine geçmeden önce üveysîliğin ne olduğunu söyleyelim: "Üveysîlik bir mürşidden, görüşmeden manevi yolla; rüya tarikıyla feyzalmaktır." Hz. Peygamber devrine yetiştiği halde O'nunla görüşme şerefine eremediği için sahâbî unvanını alamayan Üveys Karenî'ye nisbetle ortaya çıkmış bir kavramdır. Daha sonra mürşidini görmeden manevi yolla feyzalanlara bu zâtın adına nisbetle "üveysî" denmiştir. Bedîuzzaman'ın hangi mürşidle, manevi yolla görüşüp bu unvânı aldığını bilemiyorum. Ancak kendisinin tasavvuf ve tarikata uzak olmadığı hatta bazı şeyhlerden tarikat dersi aldığı bilinmaktedir. Meselâ yaşadığı devirde "mecli-i meşâyıh" reisliği yapmış M.Es'ad Erbilî, onun intisâb ettiği kişilerdendir. Üveysîlik kavramının özel anlamı dikkate alındığında bütün Risâle-i nur şâkirdlerini üveysî saymak mümkün değildir.

- Bedîuzzaman Risaleler'inde tasavvufu bir meyva; tasavvuf ehli ise

Ankara'dan İstanbul'a gitmek için bir vasıta olarak tanımlıyor ve bu zaman da kişinin mutlaka bir yere bağlanması gerektiğini savunuyor. Ne dersiniz?

- Bedîuzzaman'ın tarîkatı meyva, tarîkat erbâbının ise tarikatı maksada götüren yol olarak görmesi birbiriyle çelişkili değildir. Sadece bakış açılarının farklılığından kaynaklanan yorumlardır. Bilindiği gibi tasavvufun iki boyutu vardır. Bunlardan biri tahalluk; yani eğitim ve terbiye, diğeri tahakkuk; yani ma'rifet ve bilgidir. Tarik erbâbı tasavvufun eğitim boyutuna bakarak onu mutlak hakikata götüren bir araç olarak görmektedir. Bedîuzzaman ise Tasavvufun tahakkuk tarafına; marifet ve bilgi tarafına bakarak onu meyva olarak değerlendirmektedir. Çünkü tasavvufun gayesi insanı gerçeğe erdirmek ve marifet meyvasına ulaştırmaktır.

- Bir cemaat: "Artık tarikat zamanı değildir. İmanı kurtarma zamanıdır." diyerek tarikat ve tasavvufa karşı çıkıyor. Neler söylersiniz?

- Bu sözün söylendiği zamanki dünya şartları son derece önemlidir. Bu söz XX. yüzyılın ilk yarısında söylenmiştir. Bilindiği gibi, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısı pozitivist ve materyalist düşüncenin egemen olduğu yıllardır. Pozitivizm ve materyalizm bu yüzyılın insanlarına, insanlığın ulaştığı son nokta olarak takdim edilmiş, din ve metafizik düşünce âdetâ öcü olarak gösterilmiştir. Doğu Avrupa ülkelerinde komünizm, Batı Avrupa ülkelerinde materyalizm, insanlığı ateizme sürüklemiş ve insanoğlu Allah'ın evinden kaçmıştır.

Bizim ülkemiz de XIX. yüzyıldan itibaren bu rüzgârların etkisi altında kalarak ateizmin eşiğine kadar gelmiştir. Din, devlet eliyle toplum hayatının dışına itilmiş, dine ve dindarlara âdetâ ölümünü bekleyen vebâlı hasta gözüyle bakılmıştır. İnananların böylesine horlandığı bir ortamda elbette yapılacak tek şey insanların imanlarını kurtarmaktır. Tekke ve tarikatların bile kapatılıp hizmetten men'edildiği bir ortamda insanlara götürülebilecek en önemli din hizmeti, imandır. Böyle zamanda en kutsal dâvâ, imanı kurtarma dâvâsıdır. Aslında o devrin eli kalem tutan sûfî müelliflerinin yaptığı da o istikamettedir. Nitekim İsmâil Fennî Ertuğrul gibi sûfî bir müellif **Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli**, **Hakikat Nurları** ve **Küçük Kitapta Büyük Mevzûlar** adlı eserleriyle; Filibeli Ahmed Hilmi, **Maddiyyûn Meslekinin Dalâleti** adlı eseriyle buna çalışmıştır.

Tasavvuf, İslâmî hayatın zirve noktasıdır. İmanın ihsan kıvamında yaşanmasıdır. İmanın tehlikede olduğu bir dönemde böyle bir sözü, özellikle

genç ve entellektüeller için son derece makul görmek gerekir. O günün öncelikli konusu iman idi. Ama bugün bütün dünyada yeniden dine ve İslâm'a dönüşün hızlandığı bir dönemde tasavvuf ve tarikatların önemini görmezden gelip karşı çıkmak yanlış olur. Bu görüşün sahipleri tasavvufa karşı değillerdi. Yaşadıkları dönemin öncelikli konusunun tasavvuf olmadığı inancındaydılar. Onlar bugün yaşasaydı, gelişen şartlar çerçevesinde tasavvuf öncelikli hizmetlere ağırlık vereceğini sanıyorum. Nitekim bugün geniş bir kitleyi yönlendiren saygın bir hocaefendinin yazılarında tasavvuf öncelikli konulara ağırlık verdiği görülmekte, çevresindeki gençlere de tasavvuf öncelikli tavsiyelerde bulunduğu duyulmaktadır. Bu bakımdan bu sözü söylendiği devir için doğru ve geçerli görmekle birlikte, bugün için geçerli olmadığını düşünüyorum.

- "Bütün tarikatların sonu, Nakşibendiyyenin başıdır" sözünün tefsiri nedir?

- Bu söz, Nakşbendiyye'nin diğer tarikatlara üstünlüğü iddiâsından çok diğer tarikatların eğitim sistemi ile bu tarikatın eğitim sisteminin farklılığını vurgulamaktadır. İmam-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ının muhtelif yerlerinde değişik açıklamalarla zikredilen bu söz, tarîkat gayretiyle diğer tarik mensuplarını aşağılamak amacıyla söylenmiş bir söz değildir[17] Nakşbendiyye rûhânî bir tarikattır. Diğer tarikatların aşağı yukarı tamamı nefsânî yolu izler. Rûhânî tarikat, özelliği gereği, işin başında nefsânî tarikatlarda işin sonunda tadılabilecek bir marifet tadı vermektedir. Nefsânî tarikatlarda nefsin etkisini azaltmak amacıyla riyazat ve mücahede usulü uygulanır. Seyr u sülûkün tamamlanmasından sonra riyâzat sona erdiğinden yeme ve içmedeki tahdid kalkar. Nakşbendilikte ise nefsânî tarikatlar ölçüsünde riyazat olmadığından salik işin başından beri yemekle ilgili bir riyazata tabi tutulmaz. Diğer tarikatlarda riyâzat ve mücâhededen sonra gerçekleşen sohbet, Nakşbendîlerin yolunun ilk esasıdır. Dolayısıyla diğer tarikatların sonda geldiği nokta onda başlangıçtan itibaren vardır. Diğer tarikatların başından sonuna uyguladıkları cehri zikir, Nakşilikte sadece başlangıç halinde bulunur. Binâenaleyh bu sözü mensûbiyet gayretiyle söylenmiş bir mutlak üstünlük olarak değil, metod farklılığı olarak görmek gerekir.

- Nakşbendiyye'de Allah'a vasıl olmanın en kısa yolu nedir?

- Nakşbendiyye tarikatında Allah'a vâsıl olmanın en kısa yolu sohbet,

17. bk. **Mektûbât**, c. I. 66.Mektup; c. II. 23. Mektup

hizmet ve râbıta olarak özetlenebilir. Sahabîleri yetiştiren Allah Rasûlü'nün sohbetidir. Bu sebeple Şâh-ı Nakşbend hazretleri: "Tarîk-ı mâ der-sohbet est" Bizim yolumuzun esası sohbettir, buyurarak Nakşîlikte mürşid ile sohbetin önem ve yetiştiriciliğine dikkat çekmiştir. Sohbet, mürşidin huzurunda olmaktır. Râbıta ise kalben mürşidle beraber olmak ve gönüldeki sevgi ile ona benzemeye çalışmaktır. Hizmet ise Allah'ın kullarına yapılır. Beşeri ilişkilerinde bu duyguları gerçekleştiren bir sûfî, hafi zikir ve nafile ibâdetler sayesinde ihsan duygusuna erecek bir olgunluğa erişerek vuslatı gerçekleştirmiş olur. Çünkü ihsan vuslat ve maiyyet demektir. Tabii bunların gerçekleşmesi için sâlikin letâifini zâkir hale getirmesi, ardından zikr-i sultânî, ve murâkabe dersleriyle Kur'an'da anlatılan biçimde Allah Teâlâ'yı murâkabe ve kendisininin Hakk'ın murâkabesi altında olduğu bilincine varması gerekir. Bütün bunlar nazari olarak değil tatbiki olarak ehliyetli bir mürşidden öğrenilir. Ayrıca Şâh-ı Nakşbend hazretlerinin şöyle bir sözü nakledilir: "Bize göre namaz ve oruç Allah'a götüren yol olmakla birlikte en kısa ve en kestirme yol "nefy-i vücûd"dur. Nefy-i vücûd bedenî ve beşerî ihtiyaçların Allah'ı unutturmasından kurtulmak demektir. Bu gerçekleşmeden yalnızca namaz, oruç, gaflet ve nisyanı giderecek derecede vuslata yetmez."[18]

- Hangi tarikat, hangi meşrebdekilere daha uygundur? Bunu tesbit etmenin en kestirme yolu nedir?

- Tarikatların meşreplere göre farklılık arzettiğini daha önce de belirtmiştik. Meselâ cehrî zikri esas alan tarikatlar ile hafi zikri benimseyen tarikatların müntesiplerinin farklı karakter yapısında kişiler olacağı açıktır. Cehrî zikri esas alan tarikatlar, dışa dönük taşkın yapılı insanların karakterlerine daha uygundur. Hafi zikri esas alan tarikatlar ise ruhi derinliği daha fazla olan, içe dönük ve hassas yapıya sahip kişilere daha uygundur. Bununla birlikte bu konuda kesin bir kural vaz'etmek mümkün değildir. Bu işin en kestirme yolu intisab etmeden önce kişilerin tarikat ve mürşidleri görüp onlarla bir süre ülfet etmeleridir. Çünkü her tarikat ve şeyhte tecelliler ayrı ayrıdır. Bu ülfet ve görüşme insana meşrep uygunluğu konusunda fikir verir.

- Müteşerri bir tarîkata girip: "Feyz alamadım?" diye başka tarîkata geçmek doğru mu? Feyz alamamak kendimizle mi, yoksa tarîkatla mı alâkalı?

---

18. bk. Fetâvâ-yı Ömeriyye Tercemesi, s.15

- Mürşid hekim gibi olduğundan onun verdiği reçete uygulanmalıdır. Reçete uygulandığı halde hastalık tedavi edilmeyince nasıl bir başka doktora başvurmak gayet tabii ise, manevi reçetesi uygulanan ve sonuç alınamayan bir tabîb-i mürşidi bırakıp diğerine geçmek câizdir. Ancak ayrangönüllü davranıp bir ona bir buna koşmak ve hele hele tavsiyelerini tutmadan "feyz alamadım, istifâde edemedim" demek ve şeyh değiştirmeğe kalkışmak uygun olmaz. Bu tür sözler insanın kendi kendini kandırması olur.

2- Mürşid - Şeyh ile İlgili Meseleler

- Kâmil mürşid kime denir? Kâmil bir mürşide bağlanmanın hükmü nedir? Farz mı, vacib mi, sünnet mi? Şeyhe bağlanmamak kişiye ne kaybettirir? Gerçek mürşid nasıl aranır ve tanınır, özellikleri nelerdir?

- Mürşid rehber, kılavuz ve yol gösteren demektir. Mürşid-i kâmil sırât-ı müstakîmi gösteren, dalâletten hidâyete sevkeden kişidir. Tarikatta seyr u sülûkünü tamamlayıp irşâda ehliyetli olan kişiler için kullanılır bir tabirdir. Tasavvufta şeyh ile aynı anlamadır. Kâmil bir mürşide bağlanmanın hükmü kişilerin durumuna göre değişir. Meselâ, evlenmek nasıl bazıları için farz, bazıları için sünnet, bazıları için mubah ise, bir mürşide bağlanmanın hükmü de öyledir. Kimileri için farz, kimileri için sünnet, kimileri için mubahdır. Bir mürşide bağlanmadan nefsinin şerrinden kurtulamayacak ve harama düşecek kimseler için farz, manevi derecesinin yükselmesine yardımcı olacak kimseler için müstehab, ama intisâb kendilerine birşey kazandırmayacak olanlar için mubahtır. İnsanın hakyol arayışında gayret içinde olması gerekir. Nitekim: *"Bizim uğrumuzda uğraşanları elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz."*[19] buyrulmuştur. Bir cehd ve gayret olmadan manevi mücâhede, manevi mücâhede olmadan manevî terakki gerçekleşmez. Şeyhe bağlanmadan tasavvufi bir hayatın gerçekleşmesi mümkün olmaz. Mümkün olsa bile insanın ayakları kaymaktan sâlim olmaz. Bu bakımdan herkes için tarikata girmek zarûreti yoktur belki ama, zühdi bir hayat, manevi bir eğitim görmek isteyenlerin mutlaka bir mürşide bağlanmaları gerekir. Bunu biz şöyle bir misalle açıklayabiliriz. İstanbul Boğazı'ndan yabancı bandıralı gemiler geçiyor. Bu yabancı bandıralı gemilerin Boğaz'dan geçerken kılavuz kaptan almaları zorunluluğu var. Kılavuz kaptan almaz ve kaza yapacak olurlarsa cezası ona göre daha ağır. Bu gemilerin kaptanlarının elinde Boğaz'ın haritası, pusula ve diğer yardımcı

---

19. el-Ankebût, 29/69

âletler olduğu halde niye kılavuz kaptan zorunluluğu var? Çünkü kılavuz kaptan, oradan defalarca geçmiş bulunduğu için Boğaz'ı elinde harita, pusula ve diğer yardımcı âletler bulunan gemi kaptanından çok daha iyi tanımaktadır. Tasavvufi hayata giren kimse de, bu yoldan geçmiş ve sonuç almış olan kimseden, elinde kitaplar, eserler ve bilgiler bulunan kimseye nazaran, daha çok istifâde eder. Çünkü tasavvuf nazari bir ilim değil, tatbiki bir ilimdir. Mürşide bağlanmayan kişi, böyle bir yolda önemli bir rehberden mahrum olarak yola çıkmış demektir.

İnsanın manevi yolculuğa çıkmadan önce bir mürşid araması gerekir. Hatta Nakşbendiyye tarikatında Abdulhalık Gucdüvânî tarafından konulan onbir prensipten biri olan *"Sefer der-vatan"*ın bir anlamı da mürşid aramak için yolculuğa çıkmak demektir. Aranan bir mürşidde bulunması gereken vasıflar şöyle sıralanmıştır: Mürşid olacak kimsenin kitap ve sünnetin emirlerine âgâh olacak kadar bilgili, kemal sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, riyâzat ve mücâhede ile nefsini arıtmış, nâfile ibâdet ve zikirle rûhunu yüceltmiş, Muhammedî ahlâka sahip bir kimse olması ve silsileye sahip bir mürşidden icazetli bulunması gerekir. Ayrıca yetiştirdiği insanlarda bu manada bir takım tezâhürlerin görünmesi de beklenir. Şeyhin ictihad derecesinde bir fıkhî bilgiye sahip olması gerekmez ama müntesiplerinin meselelerini çözebilecek bir kalb diriliğine sahip olması iktizâ eder. Bir de bütün tasavvuf kitaplarında ittifakla ifade edilen bir husus bu konuda son derece önemli bir ölçüdür: *"Şeyh olacak kişi hubb-i dünya ile müttehem olmamalıdır."* Bunun manası şeyh olan kişi, yaptığı işten dünyalık bekleyen bir konumda olmamalı, aksine vâridâtını hizmette kullanabilmelidir. Bu konuda çevresindekilere örnek olabilecek bir konumda bulunmalıdır. Yüzü nûrânî, sözü rabbânî olmalı ve insanın içine inşirah veren yüzü, görenlerde uhrevîlik ve rabbânîlik duygusu meydana getirerek Allah'ı ve âhıreti hatırlatmalıdır. Bu özelliklere sahip insanın gönlünün ısındığı kişi, mürşid olarak teslim olabileceği kişidir.

- Şeyh ne demektir? Şeyhi kim seçer, babadan oğula veya akrabaya mı geçer? Mürşidin görevlendirilmesinde ölçü nedir? Açıklar mısınız?

- Şeyh lügatte sîmâsında yaşlılık alâmetleri beliren, saçı sakalı ağaran en az elli yaşları civarında kişi, başkan, kabile reisi gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise mürşid ile aynı mânâyadır. Bir tarikatta irşâda izinli tekke ve dergâhda terbiye ile meşgul olan kimselere denir. Şeyhler genellikle kendi müridleri arasından akrânına tefevvuk eden ve manevi gelişmeye yatkın

kimseleri, daha sağlıklarında icâzet vererek muhtelif yerlerde irşâd hizmetiyle görevlendirirler. Şeyhin hayatıyla bağlı bulunan bu irşâd görevi şeyhin vefatından sonra merkez tekke ve ser-halîfe tarafından yeniden gözden geçirilir, ya ibkâ edilir, ya da başka görevlerde istihdam edilir. Şeyh kendi sağlığında seyr u sülûkünü tamamlattırıp irşadla görevlendirdikleri için tayinden önce istişâre ve istihâre ile karar verip görevlendirirdi. Şeyh kendisinden sonra yerine geçmesini istediği kimse için bazan yazılı, bazan sözlü işârette bulunurdu. Şeyhin yerine irşad makamına geçmede iki yol izlenirdi. Bunlardan biri yoldan gelme, diğeri ise belden gelme usûlüydü. Yoldan gelme usûlüne göre şeyh, ihvânı arasında bu işe en liyâkatli gördüğü kimseye işârette bulunur, ihvan da o zata tereddüdsüz tabi olurdu. Belden gelme usulünde ise emanet şeyhin evlâdlarına intikal ederdi. Şeyh Efendi, evlâdları arasından bazan birine işârette bulunur ve ona tabi olunurdu. Şeyhin açıkça işarette bulunduğu zaman şeyhlik makamına kimin geçeceğinde problem olmazdı. İşâretin açık olmadığı zamanlarda ya ihvan aralarından en liyakatli gördükleri birine bey'at ederlerdi. Ya da dergah şeyhliği boşalır, o zaman meşihat makamı başka tarikatlardan ehliyet ve icâzetini ibraz edenlere tekkeyi tahsis ederdi. Şeyhin birden fazla halifesi olduğu ve kimin postnişin olacağı açıkça anlaşılamadığı zamanlarda halifelerden herbirinin irşadlarını sürdürdüğü de olurdu.

- Mürşid-i kâmillerin ezelde müridlerini seçme ruhsatları var mıdır?

- Mürşid-i kâmillerin ezelde müridlerini seçme mes'elesi belki herkesin saâdet ve şakaveti konusunu anlatan hadisin verdiği bilgiler ışığında değerlendirilebilir. Hadis şöyle: *"Sizden herbirinizin cennet veya cehennemdeki yeri ezelde yazılmıştır.*[20] Bu hadise göre herkesin ezelde hangi konumda olduğu yazılı olduğuna göre, şeyhin müridlerinin kimler olduğu da Hakk'a ma'lûmdur. Şeyhlerin şahsen yapacakları seçimin sonuca tesiri olmaz. Ama kendi seçimleri Hakk'ın seçimine tetabuk ederse bir anlam ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber de amcası Ebû Tâlib'in ümmetinden olmasını şahsen istemişti. Fakat ilâhî iradeye tetabuk etmediği için bu talep gerçekleşmedi. Ama Hz. Ömer'in islâmı Hz. Peygamber'in seçim ve talebi ilâhî iradeye uygun düştüğü için hemen gerçekleşti. Ezelde ilâhi irâdeden başka bir irâde yoktu.

- Mürşid bulamayanlar ne yapmalıdırlar? Her dönemde mürşid bulunur mu?

20. **Buhârî**, Tefsîru'l-Kur'an, 65/92

- Mürşid ihtiyâcını hissedenler aramaya devam etmelidir. Çünkü her devirde o devrin şartlarına göre bir mürşid bulunur. Belki her devrin mürşidinin özellikleri aynı olmayabilir ama, her devirde mürşid bulunur.

- Birden fazla mürşide bağlanılabilir mi? Halk arasındaki "Her kapıda olan hiçbir kapıda; bir kapıda olan her kapıda?" sözü ne anlama gelir?

- Tarikatta seyr u sülûkünü tamamlamamış birinin birden fazla mürşide bağlanması iyi karşılanmaz. Çatal uçlu kazık nasıl yere girmezse, birden fazla mürşide bağlanan insanın kalbinde sevgi bölüneceğinden istifade zorlaşır. Çünkü mürşidlerdeki meşreb ve irşaddaki üslûb farkı, ister istemez bir kıyaslama yapmayı gerektireceği için feyze engel olur. Ancak seyr u sülûkünü tamamlamış kimselerin bir başka şeyhe intisabında mahzur yoktur. İlk şeyhe tarikat şeyhi, ikincisine teberrük şeyhi denilir. İlk intisabda giydirilen hırkaya tarikat hırkası, seyr u sülûkün tamamlanmasından sonraki intisabda giydirilen hırkaya "hırka-i teberrük" denir. Bir de ilmî intisab vardır ki, bu da ya vefat etmiş bir şeyhe eserlerini okuyarak olur, ya da hayatta olan bir mürşidden ders okumak sûretiyle seyr u sülûke girmeden olur.

- Şeyhler kaç kısımdır? Hakîkî şeyh hangisidir?

- Genelde yaygın tasnife göre şeyhler üç kısımdır: Ta'lim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat şeyhi. **Ta'lim şeyhi:** Tasavvufi konularda bilgi veren muallim konumundaki sûfidir. **Sohbet şeyhi:** Sohbetine herkesin katılıp sözlerini dinlediği hal ve hareketleriyle örnek olan kişidir. Bunlardan ilki sadece öğretici, ikincisi ise haliyle etkileyicidir. **Tarikat şeyhi:** Mürid ve müntesiblerini bir annenin yavrusunu terbiye etmesi titizliği ile yetiştirmeye çalışan şeyhtir. Buna terbiye, irşâd ve teslik şeyhi de denir. Böyle bir terbiye şeyhi, mürid ve müntesiblerinin beden ve ruhları üzerinde mutlak söz sahibidir. Mürid ne diliyle, ne de kalbiyle böyle bir şeyhe itiraz etmemeli, aksine gassâl önünde meyyit gibi teslim olmalıdır. Böyle bir şeyh, Allah Rasûlü'nün nâibi, Allah'ın yeryüzünde halîfesidir.

Şeyhler ayrıca, hâl, kâl, yol veya yal şeyhi olmak üzere de üçlü bir tasnife tabi tutulmuştur. **Hâl şeyhi** gerçek anlamda tarikat ve tasavvufu yaşayıp yaşatan, **kâl şeyhi** sözde şeyh; yani müteşeyyih, **yol** veya **yal şeyhi** ise menfaatçı şeyh; mensuplarını bir takım çıkarlar için çevresinde tutan sahtekâr. Her iki tasnifin ilkinde tarikat şeyhi, ikincisinde de hal şeyhi aranıp bulunması gereken mürşid-i kâmildir.

- Eskiden mürşid vefat etmeden halîfelerinden birisine veya birkaçına mürşidlik verir, bunu da belgelendirirmiş. Bir ya da birkaç kişiye hilâfet verilebilir mi? Günümüzde böyle bir belge olmadığına göre, derviş bu karmaşayı nasıl çözsün? Çünki alâkası olmayan insanlar da mürşidlik sevdâsına kapılabiliyor.

- Eskiden ve bugün şeyhlerin hayatlarıyla kayıtlı olmak üzere bir kısım kimselere hilâfet verdikleri bilinen bir husustur. Bu hilâfet bir tür ders vekâleti olduğundan şeyhin hayatı ile sınırlıdır. Şeyh, eğer vefatından önce kendisinin yerine kimin geçeceğini yazılı ve sözlü bir biçimde açıklamış ise bu halifelerin hilâfeti sona erer. Böylece onların tekrar yeni şeyh tarafından görevlendirilmeleri gerekir. Eğer bir işâret vaki olmadan emr-i Hakk olur ve şeyh vefat ederse, o zaman halifelerin bu hizmeti devam ettirmeleri mümkündür. Ancak hâl-i hayatında şeyhten icâzet almamış kimselerin herhangi bir iddiâ ile ortaya çıkmalarını önlemek için icâzet zorunluluğu getirilmiştir. Günümüzde böyle bir kontrol mekanizması işlemediğine ve irşâd için resmî bir belge bulunmadığına göre artık iş ihvanın firâsetine kalıyor. Elbette mürşidlik sevdasına kapılıp: "Ömrümüz boyunca mürid olarak mı kalacağız" diyen insanlar çıkacaktır. Böyle zamanlarda şeyhlik iddiâsında bulunan kişinin hal ve tavırlarına, etrafında toplanan insanların istikametlerine bakmak ve iddiâ sâhibinin dünyalık bir menfaat devşirme amacında olup olmadığını iyice tartmak gerekir. Önce şeyhin hareket ve davranışlarına bakmalı, ardından gönüllere danışmalıdır.

- Şeyhin sahtesi ile gerçeği arasındaki farklar nelerdir?

- **Şeyhin sahtesi ile gerçeğini tanımada en önemli ölçü şeriata riâyet ve İslâmî esaslara bağlılıktaki dikkattir.** İcâzet müessesesinin işlediği ve tekkelerin meşihat makamına bağlı olarak hizmet verdiği dönemlerde bu işin resmî ölçüsü icâzetti. İcâzet sâhibi olmakla birlikte şeriata riâyet etmeyen ve mensuplarını haramlara yönlendirme yolunu tutanlar gözetim altına alınır, böyle bir suçu sübût bulanlar şeyhlikten uzaklaştırılırdı. Bugün bir kimsenin şeyhlikteki iddiâsının geçerli olabilmesi için en azından haramlara bulaşma, farzları terk gibi bir zaaf göstermemesi gerekir. **Şeyhlik kurumu insanın ruh dünyasına ve gönül âlemine hitab ettiği için etkili ve yararlı olduğu kadar, son derece istismara açık bir kurumdur. Ancak bu işin istismarcıları çabuk farkedilir. Şer'i konulardaki zaaflar, menfaat ilişkileri ile kadınlarla ilişkilerde şer'i kuralları zorlayan mahremsiz teketek görüşmeler ve ihtilât sayılacak birliktelikler bu konuda önemli ipuçlarıdır.**

- "Bir mürşide bağlandıktan sonra daha fazla ilim aramaya gerek yok. Esas ilim, mürşidi bulmaktır." deniyor. Böyle bir iddiâ doğru mudur?

- "Bir mürşide bağlandıktan sonra daha fazla ilim aramaya gerek yok." sözü, "Avamın mezhebi müftünün fetvâsıdır." sözüyle birlikte düşünüldüğünde belki bir anlam ifâde eder. Tarikata ilk intisab eden kişi, avâm sayılıp mürşidinin fetvâsıyla amel edecektir. Bu yüzden ilmî konularda behresi bulunmayan kimse bir mürşide bağlandıktan sonra ona teslim olmalı ve önce manevi eğitimini ikmale bakmalıdır. Manevi eğitimi devam ederken ilim adına birşeylerle uğraşması ilgisini dağıtıp yoğunluğunu eksiltir, letâifin çalışır hale gelmesini önler. Bu söz bu anlamda söylenmişse doğrudur. Ancak "tarikata intisab ile her türlü ilmî iş ve araştırma sona erer" anlamına söylenmişse yanlıştır. Çünkü ilmin sonu yoktur. Mezara kadar, Çin'de de olsa, ilim aramak bir vecibedir. Tasavvuf ve tarikatın ilim düşmanı olduğu imajını verecek bu tür bir iddiâ doğru olamaz. İlk sûfilerden Seriy Sakatî'nin yeğeni Cüneyd Bağdâdî'ye söylediği: "Önce muhaddis, sonra sûfî ol! Önce sûfî sonra muhaddis olma!" sözü dînî ilimlerin tasavvuftan önce öğrenilmesi gereğini vurguluyor. İlimlerin bütünlüğü ilkesini teyid ediyor.

- Peygamber Efendimiz:** "Her yüz senede bir dîni yenileyecek bir müceddidin geleceğini"[21] **haber vermiştir. Müceddid bir kaç tane mi, yoksa bir tane mi olur? Kim olduğu kendisi hayatta iken belli olur mu? Eğer belli ise günümüzün müceddidi kimdir?

- Genellikle tecdid ile teceddüd kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Teceddüd yenilikçilik ve modernizm demektir. Bunların dâvâsı, dîni yeniliklere uydurmaktır. Bugün milleti maddi bakımdan geri kalmış gören ve bu durumu ıslah için İslâm ile mevcud sistemden yeni bir karışım ortaya çıkaran, ümmeti, adından başka İslâmî bir rengi kalmayacak şekilde sistem boyasına boyayan kişilerin yaptğı iş teceddüddür. Bunlara müceddidd değil, müteceddid denilir. Tecdid ise, ne mevcud sistemle anlaşmak için yol ve çare aramak, ne de İslâm ile sistemden meydana gelecek bir karışımdır. Gerçek tecdid, İslâmı ona sonradan bulaştırılmış unsurlardan temizlemek, onu mümkün olduğu kadar saf ve berrak haliyle hayata geçirmektir. Soruda temas edilen hadiste Efendimiz bu manada her yüzyılda bir müceddidin geleceğini haber vermektedir. Bu müceddid, ulemâdan olabileceği gibi, meşâyıh ve devlet ricâlinden de olabilir. Nitekim ilk hicrî asırda Ömer b. Abduülaziz gibi bir devlet adamı müceddid kabul edilmiştir. Ondan sonraki asırlarda tam bir ittifak hasıl olmamakla birlikte mezheb imamları

21. bk. Ebû Dâvud, Melâhım, 1

yaşadıkları asırların müceddidi sayılmıştır. Müceddidin aynı asırda birkaç tane olmasına mani bir hüküm yoktur. Önemli olan yapılan tecdidin boyutudur. Müceddid, peygamber değildir. Ancak tabiat ve mizacı bakımından peygambere en yakın olan insandır. Müceddid, çoğu zaman kendisinin müceddid olduğunu bilmez ve böyle bir iddia ile ortaya çıkmaz. Gerek çevresindeki çağdaşları, gerekse sonraki asırlarda gelen insanlar hizmetlerine bakıp onun müceddidliğine hükmederler. Sûfîler arasında müceddidliği konusunda tevatür derecesinde ittifak hasıl olanların başında İmam-ı Rabbânî gelir. Kendisi ikinci bin yılın müceddidi sayılmıştır. Çünkü o dönemde Hisndistan'da yeni bir din kurmak iddiasıyla ortaya çıkan Ekberşah'a karşı İslâm'ın sâfiyetini savunmuş ve bunda muvaffak olmuştur. Her devirde sufilerden böyleleri çıkabileceği gibi böyle iddiâlarla ortaya çıkanlar da bulunabilir. O zaman kişinin yaptıklarına bakmak gerekir. Çünkü: "Görünür şahsın rütbe-i aklı eserinde."

- *"Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözünden maksad nedir?*

- Bâyezid Bistâmî'ye atfedilen bu söz, eski tasavvuf kitaplarımızdan itibaren hemen bütün kaynaklarda yer almaktadır. Buradaki "şeyh" kelimesi mutlak manada mürşid demektir. Bütün uygulamalı ilimlerde o ilmin öğrenilmesi, bir üstad aracılığı ile olur. O konuya dair eserleri okumak, o ilmi öğrenmek için yetmez. Meselâ İslâmî ilimlerden "Kırâat" uygulamalı bir ilim olduğundan "fem–i muhsin"den (yetkili ağız) öğrenilir. Tecvid ve kıraat kitapları okunarak kurrâ olunamaz. Marangozluk, kaportacılık gibi çağdaş işler, futbol gibi oyunlar bile mutlaka bir ustadan öğrenilir. Futbol kitabı yazan biri, iyi bir futbolcu olmayabilir. Marangozluğun kitabını yazan da öyle. Hatta Tıp Fakültesini bitiren kimse nasıl bir uzmanın yanında ihtisas görmeden uzman olamaz ve olmaya kalkıştığında insanları canından ederse, aynı şekilde bir üstadın yanında tasavvufi eğitim görmeden kendi kendine sufilik etmeye kalkışan bir kimse mutlaka yanılır ve şeytanın oyuncağı haline gelir. Bu sözle şeyhsizlikten maksad, tasavvuf ilminin şeyhsiz öğrenilip uygulanamayacağıdır.

- *Kadınlar da intisâb etmeli mi, onların intisâbı nasıl olmalıdır?*

- Kur'an'da kadınların İslâm, îmân, tâat, sıdk, sabır, huşû, tasadduk, oruc, namusu koruma, ve zikir konusunda erkeklerle aynı olduğu vurgulanmakta[22], cihâd dışında bütün konularda erkeklerin muhâtab olduğu hükümlere muhâtab oldukları belirtilmektedir. Bu bakımdan tasavvufun

22. bk. el-Ahzâb, 33/35

manevi hayata yönelik hükümleri onları da kapsar. Mekke fethi günü inen bir âyet-i kerimede Allah Teâlâ kadınların bey'atlarını alması konusunda Hz. Peygamber'e şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, gayr-i meşrû bir çocuk doğurup onu kocalarına isnad etmemek, iyi iş işlemekte sana karşı gelmemek hususunda bey'at etmeye geldikleri zaman sen onların bey'atlarını kabul et. Onlar için Allah'tan mağfiret dile!"*[23] Bu âyetin nüzûlünden sonra Allah Rasûlü kadınların da bey'atini kabul etmiş ve onlardan ahid almıştır. Bu ahid sırasında Allah Rasûlü'nün eli kadınların eline değmemişti. Bu bakımdan kadınların intisâbı sırasında sünnete uygun biçimde şeyhin eli, kadınların eline değmemelidir. Kadın mahremi aracılığıyla şeyhine ulaşmaya çalışmalı veya şeyhin mahremi aracılığı ile, intisab etmelidir. Ya da görüşmeler perde arkasından yapılmalıdır. Aynı mekânda vâkı olacak görüşmelerin fitneden uzak bir biçimde olması uygun olur. Kadınların topluca ve tesettüre uygun bir biçimde şeyhleriyle görüşmelerinde mahzur yoktur. Mahzurlu olan topluca da olsa, kadınların tesettüre uymadan açık saçık bulunmaları, ya da kapalı da olsa tek başına görüşmeleridir.

- Mürşidlerin devlet ve siyaset boyutunda sorumluluğu nelerdir? Herhangi bir partiyi desteklemek için müridlerine işarette bulunup fiilen ihvanını partiye sokmaları uygun mu?

- Tasavvuf ve manevi eğitim, bir insan yetiştirme ocağıdır. Bu ocağın görevi insanların iman ve İslâm konusunda bilinçlenmesini sağlamak, hayatlarını Kur'anî çizgide yaşamalarına yardımcı ve rehber olmaktır. Ancak tasavvuf ricâlinin bizzat aktif politikanın içinde yer alması, onların saygınlığını etkiler. Müntesiblerini sistem şuuru ile yetiştiren mürşidler onlara devlet ve siyâset konusunda gerekeni vermelidirler. Elbette bu açık bir biçimde bir partinin desteklenmesi şeklinde olmamalıdır. Aksine kriter boyutunda kalmalıdır. Çünkü millletin ve ümmetin menfaatının nede olduğunu iyi hesab etmelidir. Açık bir biçimde bir siyasi partinin yan kuruluşu gibi çalışan bir tasavvufi ekolün yara alacağını ve topluma mal olamıyacağını düşünüyorum. Elbette gerçek bir mürşid ihvanını devlete talib olacak adamlar olarak yetiştirmeli, vatan ve milletin korunması bilincini onlara aşılamalıdır. Bununla birlikte seçimlerde partizanca hareket edip açıkca bir partiyi iltizam etmesi uygun olmaz. Çünkü bir mürşidin her partiden müridi olabilir. Bu yüzden genelde din adamları ve mürşidlerin

23. el-Mümtahıne- 60/12

mutlak mânâda partilerüstü bir konumda olması en güzelidir. Kendisinin doğrudan aktif politikaya girmesi veya ihvanını bu istikamette yönlendirmesi kendi kendini ilzâm edebilir.

- Mürşide bağlı olmayan, Kur'an ve sünnete sımsıkı sarılan mü'minlerin durumu ne olacaktır?

- Kur'an ve sünnete sımsıkı sarılan bir mümin, bir mürşide bağlı olsun veya olmasın elbette iyi bir noktadadır. Çünkü amaç Kur'an ve sünnetin istediği bir insan ve sâlih bir mümin olmaktır. Mürşide bağlanmaktan maksad da budur. Yoksa mürşide bağlanmak Kur'an ve sünnetin üstünde birşey değildir. Ancak burada şu hususu gözönünde bulundurmak gerekmektedir: Acaba insan Kur'an ve sünnete bağlı yaşıyorum derken, bunu gerçekten becerebiliyor mu, yoksa kendi kendini mi kandırıyor? Çünkü nefs insana çoğu zaman böyle tuzaklar kurar, yanlışlarını hoş, eksiklerini tam gösterir. İnsan içinde bulunduğu olayları ve durumları objektif olarak değerlendiremez. Böyle olunca da hep kendinden yana yontar. Ama böyle bir mürşid-i kâmilin yanında bulunan kimse onun tecribelerinden yararlanmak durumundadır. Mürşid ona, nefsinin kendisine kuracağı tuzakları gösterir. Böylece daha çabuk mesafe alır. Mürşide bağlanmak istemeyen kimse, önce kendisine bu duyguların nereden geldiğini anlamaya çalışmalıdır. Eğer bunlar intisâb edilecek bir şeyh bulamadığı için ise bunun da şeyhlerin eksikliğinden mi, kendisinden mi olduğuna bakmalıdır. Ama herşeye rağmen benim gönlüm buna ısınmadı diyen ve kitap sünnete bağlı kalmaya azmettiğini söyleyen kişi, kendisini olaylara ve dünya gailesine salıvermemelidir. Çünkü insanın en çok ayağının kaydığı nokta, meşrû olmayan şeylerin zaman içinde tabii hale gelip insanın yüreğini pörsütmesidir. Diri bir kalb, uyanık bir gönül olmadan bugün sünnet çizgisinde İslâmî hayat zor yaşanır.

- Ashab, Peygamber Efendimiz'e hizmetle sevap kazanıyorlardı. Bizler de âlimlere, şeyhlere hizmet ederek sevap kazanabilir miyiz?

- İslâm'ın genel tarifinde: "Allah'ın emirlerine tazim, yaratıklarına şefkat ve hizmet" ölçüsü vardır. Hizmetlerin en güzeli din yolunda ve Allah için olanıdır. Ashâb, Allah Rasûlü'nün gösterdiği hizmetlerle yıldız şahsiyetler oldular. Benlik ve feragat sınavından geçtiler. Bu sayede sahâbî oldular. "İlme hizmet, ilim adamına hizmettir." ilkesinden hareketle konuya yaklaştığımız zaman elbette ilim ve irşad adamlarına hizmet edenler, dine hizmet etmiş gibi ecir kazanırlar. Niyyet hizmet olduktan sonra hizmet eden

dâima kazançlıdır. Hatta hizmet edilen hizmete lâyık olmasa bile yapılan hizmet ve ecri zâyi olmaz.

- Enver Baytan'ın Altınoluk'ta yayınlanan sohbetinde İbn Arabi hazretlerinin* el-Emru'l-muhkem *adlı eserine atfen bahsettiği mürşidde bulunması gereken özellikler nelerdir?

- Enver Baytan Hoca'nın mülâkatı Altınoluk'un 32. sayısının 16-19 sayfaları arasında yer almaktadır. Hoca Efendi'nin bahsettiği İbn Arabî'ye âid eserin Osmanlıca tercemesini (İstanbul 1315) bulduk. Bu eserde (s.11-27) şeyhlik şartları olarak sayılanları kısaca maddeler halinde veriyoruz:

1- Şeyh, müridinin kabiliyet, zaaf ve ilgilerinin hangi noktada olduğunu bilmelidir.

2- Müridi izinsiz tekkeden dışarı bırakmamalıdır.

3- Müridinin kendisine uymada sadakatini denemeden müridliğe kabul etmemelidir.

4- Şeyhlik makamına kendiliğinden değil, şeyhinin emri ya da manevi bir işâretle geçmelidir.

5- Konuşurken kendisine karşı çıkanlarla tartışma ve münâzaraya girmemelidir.

6- Müridlerinin gönlünden saygınlığını giderecek işlerden sakınmalıdır.

7- Biri herkese, diğeri ihvânına, diğeri tek tek müridlerine aid olmak üzere üç meclisi olmalıdır.

8- Hak Teâlâ ile kulluk için farz ibâdetler dışında özel bir zamanı olmalıdır.

9- Müridi vaktini kontrole alıştırmalıdır.

10- Müridinin rüya ve vakıası hakkında söz söylememelidir.

11- Müridlerinin kendi aralarında uzun boylu konuşma ve gidip gelmelerine izin vermemelidir.

12- Müridleriyle gece gündüz bir kereden fazla görüşmemeli, kendi hücresinde kalmalıdır.

13- Müridini hücreye yerleştirmeden önce kendisi gidip orada iki rekat namaz kılmalıdır.

14- Müridler, şeyhin tabii ihtiyaçlarını gördüğü ortamlara muttali' olmamalıdır.

15- Halvete girecek müridlerini yiyecek ve perhiz konusunda eğitmelidir.

16- Şeyh zayıf ihvanını başka şeyhler ve ihvanlarıyla ihtilâta bırakmamalıdır.

17- Kendinden üstün bir şeyh görünce ihvanıyla gidip onun nasihat ve ziyâretinde bulunmalıdır.

Eser, şeyhin müridini yetiştirme tarzını gösteren teknik bilgiler ihtiva etmektedir. Eserin 27-43 sayfaları arasında müridlik şartları sayılmaktadır.

*- **Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî**'nin I.c, 23. Mektubunda geçen: "Nâkıs kişiden ders alma" konusunun açıklanmasını diliyorum.*

- İmam-ı Rabbânî'nin 23. Mektub'unda anlattığı nâkıs şeyh, müridlerinin kabiliyet ve istidâdını anlama melekesi elde edememiş, müridlerine kabiliyyetine göre irşad reçetesi sunabilecek bir yapıda olmayan şeyhtir. En son verilecek ilâcı ilkten veya ilkten verilecek ilacı en sona bırakacak bir yanlışlık içinde olan kişilerdir. Böyleleri irşâdda nâkıs sayılır ve irşâd için ortaya çıkmamaları tavsiye edilir. Nâkıs olan kişi, henüz nihâyâtta olan şeylere eremediği için başkalarını erdirme ehliyetine de hâiz değildir. Çünkü irşâdda önce reşâd sonra irşâd, önce salâh sonra ıslah sözkonusudur.

*- İmam Şârânî'nin **İslâm Büyüklerinin Örnek Ahlâkı ve Hikmetli Sözleri** kitabının önsözünde "Ey kardeş sen bir şeyh olarak ortaya çıkma, sana uyanların imanını heder edersin" cümlesindeki hikmetin açıklanmasını istirham ediyorum.*

- İmam Şârânî'nin bu sözlerden kasdı bellidir. İnsanlarda hubb-i riyâset ve başkalarından takdir görme gibi bir fıtri duygu vardır. Bu duygu çoğu zaman insanı kendisi hakkında yanıltıp öne çıkarır. Seyr u sülûkünü tamamlamadan kendisine "sen artık oldun"; seyr u slûkünü tamamlayınca da: "Daha ne duruyorsun geçsene halkın önüne!" dedirtir. İnsan işte böyle bir takım duygularla ortaya çıkınca hem sapar, hem de saptırır. Böyle bir vartaya düşmemek için halkın kendine müracaatını beklemek ve yine bin düşünüp bir karar vermek gerekir.

- Hakîkî şeyhin tahsil durumu önemli mi? Mutlaka velî olması gerekir mi? Yoksa her mümin şeyh olabilir mi?

- Şeyh olacak kimsenin ilim ve irfanı önemli ama diploması ve dünyevi ilimlere aid tahsil durumu önemli değildir. Çünkü şeyhlik ve mürşidlik tahsil ve diploma ile elde edilecek bir hususiyet değildir. O kalb eğitimi ile elde edilecek bir hususiyettir. Her şeyhin velâyet mertebesine ermiş kâmil bir insan olması gerekir. Ancak keramet ızharı gerekmez. Çünkü gönlünde itmînâna ermiş, yüzüne bakıldığında insana Allah'ı hatırlatan kimselerdir onlar. Bu da velilik sıfatıdır. Her mümin şeyh olacak olsa müridlik kime düşecekti. Elbette her mümin şeyh olamaz. Bu işin bir takım özellik ve şartları var. Bunların cevabını bu konunun ilk sorusunda verdik.

- Müslümanın tebliğ vazifesi bellidir. Bu vazife gereği aktif organize faaliyetlerde bulunmak, mürşidin sahasına karışıp haddi aşmak mıdır? Yoksa ona hizmet mi?

- İslâm, inananlara bir tebliğ vazifesi yüklemiştir. Ancak İslâm'da önce salâh, sonra ıslah anlayışı vardır. Yani kişinin önce kendi pürüzlerini gidermesi, nefsini eğitmesi ve onu ilâhî hükümlere râm etmesi gerekir. Bu yüzden, böyle bir amaçla bir mürşid gözetiminde manevi bir eğitime başlamış olan kimse, sosyal faaliyetlerini ve hizmet alanlarını da mürşidine danışarak düzenlemelidir. Değilse manevi hayatı açısından yanlış şeyler yapabilir. Gireceği organize tebliğ hizmetlerinin de mürşidinden habersiz olmaması iktiza eder. Vakıa böyle bir iş mürşidin sahasına karışmak olmaz ama, başıboşluk ve sorumsuzluk olur. Ona hizmet olabilmesi için onun onayından geçmesi ve onun verdiği diğer hizmetlerle çatışmaması gerekir. Değilse sâlik kalbi bulanık hale gelebilir.

- Mürşidin kadın müridlerine el öptürmesi câiz midir? Vazîfeliler, kocası evde olmayan ev sahibesinin yanına girebilirler mi?

- Mürşidin mahremi olmayan kadın müridlerine el öptürmesi câiz değildir. Hadislerde kaydedildiğine göre Hz. Peygamber kadınlardan bey'at alırken onlarla musafaha etmemiş ve kadınların elini tutmayacağını ifâde etmiştir. Hadis ve fıkıh kitaplarında var olan bu hükme imtisâlen şeyhlerin de kadın müridleriyle musâfaha etmesi ve el öptürmesi câiz görülmemiştir. Bununla birlikte kadın ihvânına el öptüren şeyhler de olmuştur. Ancak onların varlığı cevazına delil değildir şüphesiz.

- Mürşidin kalbine veya nefsine iblis vesvese verir mi?

- Şeytanın mürşidin kalbine vesvese vermeğe çalışması kadar tabii birşey olamaz. Ancak kemal sahibi veli-sıfat bir mürşid mahfuzdur. Yani ibâdet ve tâatları sebebiyle şeytanın vereceği vesveseleri Allah'ın yardımıyla aşabilecek manevi olgunluktadır. Peygamberlerin ismet sıfatı gereği ma'sum olmaları ile velilerin mahfuz olması arasında fark vardır. Peygamberlerin ismeti, kendilerinden sâdır olan zellenin Cebrail aracılığı ile tashihi şeklindedir. Hıfz ise ibadet ve teslimiyyet sayesinde nefs ve şeytanın iğvâsından Hakk'ın himâyesinde olmak demektir. Tabii ki böyle bir insan hata yapmaz anlamına gelmez.

- Şeyhlerin Hristiyanlıktaki ruhban sınıfı gibi, bozulması nedendir?

- Şeyhlik neticede insanların temsil ettiği bir makamdır. Bu itibarla zaman zaman bozulma da gayet tabiidir. Ancak bu benzetmeyi Hristiyanlıktaki ruhban sınıfıyla yapmak yanlış olur. Çünkü hristiyanlıktaki ruhban sınıfı statü itibarıyla tasavvuftaki şeyhlikten çok farklılıklar arzeder. Bir defa ruhban sınıfı, ruhban hayatı yaşamaktadır. Toplumdan kopuk, evlenmeyen ve kendilerini toplum hayatının her türlü sorumluluklarının dışında gören râhibler ile toplum hayatının içinde ve yaygın eğitim veren tekke şeyhleri bir değildir. Ruhban sınıfındaki bozulma fıtratı zorlayan yapısından kaynaklanmaktadır. Tekkelerde görülen bozulma ise toplumun genel yapısında meydana gelen gerileme ile orantılıdır. Toplumun bütün müesseseleri çok iyi çalışıyor da tekkeler ve şeyhlikler bozulmuş değildir. Tekkelerin bu konuda belki en tenkid edilebilir özelliği, bazı tekkelerde uygulanan babadan oğula geçen şeyhlik sistemidir. Çünkü bu uygulama, liyakati olmayan kimselerin tekke şeyhliklerine geçmesini daha da kolaylaştırmış ve bozulmanın hızlanmasına katkıda bulunmuştur.

- Anadolu'da bir çok tarikat ve pek çok mürşid var. Tabiî ki bu mürşidlerin pek çoğu âlim değil. Biz pek çok mes'elemizde âlimlere mi uyacağız, câhil de olsa mürşidlere mi uyacağız.

- Anadolu'da birçok tarikat ve mürşidin varlığından bahisle bunların da bir kısmının gerekli ilmî seviyeye sâhip bulunmadığını ifade ediyor ve "biz, câhil de olsa mürşidlere mi uyacağız?" diye soruyorsunuz. Bir defa câhillikle mürşidliğin bir arada bulunmasının mümkün olmadığını düşünüyorum. Bir kişi câhil ise mürşid olamaz. Mürşid ise câhil sayılamaz. Ancak cehâletle ictihad seviyesinde âlim olmayı birbirine karıştırmamak gerekir. Şeyhler ve mürşidler ictihad seviyesinde âlim olmayabilirler. Aslında öyle olmaları şart da değildir. Ama hangi konuda kime başcurulacağını bilecek irfâna

sahiptirler. Bilmedikleri fıkhî mes'eleler için ihvânını ehlinden sorup öğrenmeye sevkedecek firâsetleri vardır. Müridini kendisine sorduğu fıkhî konularda fetvâ için, ilgili kişilere göndermekten çekinmez ve bunu bir haysiyet meselesi yapmaz. Çünkü kendisinin görevi her seviyede fıkhi bilgi ile müridlerinin ilmi seviyesini yükseltmek değil, manevi ve ahlâkî seviyesini yükseltmektir.

- Tasavvufta şeyhe çok övgüler yapılmaktadır. Oysa bir hadiste Allah Rasûlü:** "Beni övmeyin, ben ancak bir kulum. O halde bana sadece Allah'ın kulu ve Rasûlü deyin"[24] **buyurur. Hamd Allah'a aid iken, yüzlerce âyet sâdece Allah'ı övmenin gerekliliğinden bahsederken, nasıl olur da âciz ve zayıf insanlar peygamberlerin de üstüne çıkarılarak âdetâ Tanrı katında bilinir?

- Tasavvufta şeyh ve mürşidler için övgü ifâde eden sözlerin varlığı doğrudur. Övgü bir sevgi ifâdesidir. Sevginin olduğu yerde; ölçülü ve ifrâta varmayan bir övgü tabii karşılanır. Hz. Peygamber'in kendisine yapılacak aşırı tazim ve övgülere gösterdiği tepkinin sebebi bellidir: "Beşer konumundan çıkarılıp ülûhiyet konumuna konulmak." Putlarla mücâdele için gelen ve tevhîdin teşbîhî değil, tenzîhî olanı üzerinde duran bir dinin peygamberinin böyle davranmasından tabii birşey olamaz. Tarihte peygamberlerine ülûhiyet isnâdına kalkışan kavimler olduğundan Peygamberimiz böyle davranarak en sağlıklı yolu seçmiştir. Tarikatlarda müridin, kendisine âhiret hayatını kazanmaya yardımcı olan mürşidine minnettar olması ve ona şükran ifâde eden sözler söylemesi doğaldır. Nitekim sahâbiler de Allah Rasûlü'ne hitâben: "*Anam babam sana fedâ olsun, canım sana kurban olsun.*" gibi ibâre ve ifâdelerle minnettarlıklarını ifâde etmişlerdir. Onun traş sırasında kesilen saç ve sakallarını toplamışlar, abdest suyu ile teberrük etmişler, yüzlerine gözlerine sürmüşlerdir. Onun kullandığı ve hediye ettiği hırka ve eşyâyı da ondan bir hâtıra olarak saklamışlardır. Bunların hepsi ona duyulan sevginin tezâhürleridir. "*Mehtaplı bir gecede bir Allah Rasûlü'nün yüzüne, bir de aya baktım. Rasûlullah'ın yüzü daha paklak ve aydınlıktı.*"[25] diyen sahâbînin sözünü acaba bir abartı olarak mı değerlendireceğiz, yoksa bir sevgi tezâhürü mü? Sevgi insana sevdiği insanın güzelliklerini daha güzel gösterir. Seven sevdiğinin bu güzelliklerini söylemek, anlatmak ve paylaşmak ister. Sûfîlerin şeyhleri ile ilgili övgüleri "*fenâ fi'ş-şeyh*" mertebesinde söylenmiş

24. **Buhari**, Enbiya 48; **Ebû Davud**, Rikak, 68
25. bk. Dârimî, Mukaddime, I, 30

bu tür sözlerdir. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefat haberi üzerine: *"Kim Muhammed öldü derse boynunu vururum."* şeklindeki sözü, seven insanın sevdiğini kaybettiği sıradaki feverânı değil de nedir?

Allah Rasûlü: *"İnsanlara şükretmesini bilmeyen Allah'a da şükretmez."*[26] buyurarak Allah'a şükretmenin yolunun insanlara şükür ve minnettarlıktan geçtiğini belirtmiştir. "İfk" olayı sonrasında Hz. Âişe'yi aklayan âyet indiğinde annesi, Hz. Âişe'ye: "Kocan Rasûlullah'a teşekkür etmeyecek misin?" demişti de Hz. Âişe: "Hayır, ben ancak Allah'a şükrederim." cevâbını vermişti.[27] Annesi, müjdeyi getiren olduğu için Hz. Peygamber'e teşekkür etmesini insânî bir görev olarak isterken Hz. Âişe asıl fâilin Allah olduğunu düşünerek buna ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Demek ki aslolan hediyeyi gönderen sultandır, ama hediyeyi getiren hizmetçiye teşekkür etmek de insânî bir görevdir. Hattâ duyulan ihtiyâca göre insanın bunaldığı bir sırada kendisine efendisinden bir hediye getiren hizmetçi ve kölenin elini ayağını öpmesi ve minnettarlığını ona arzetmesi ne kadar tabii ise müridlerin şeyhlerine olan bu tür minnettarlıkları da tabiîdir. Zâten şeyhlere yapılan övgüler genellikle henüz "fenâ fi'ş-şeyh" konumunda olan mübtedî müridlerin özelliğidir. Fenâ fi'r-Rasûl ve fenâ fillâh'a ermiş olanlar artık gerçek fâili görür ve öyle konuşurlar.

Elbette şeyhlere yapılan övgülerde sınırı aşmamak ve onları peygamberlerin üstünde bir konuma çıkaracak ifâdeler kullanmamak gerekir. Şeriat buna izin vermediği gibi, böyle bir tavır tasavvufî âdâba da uygun düşmez. Herşeyin hakkını teslim etmek ve kimseye lâyık olmadığı bir sıfat izâfe etmemek gerekir. Yine de Mecnûn'un gözünde "Leylâ" ne ise, âşık bir müridin gözünde şeyhi de öylesine övgüye lâyıktır. Gönül taşkınlığı türünden söylenen bu mecazları, hakiki anlamıyla anlamamak ve kendi içinde değerlendirmek problemi çözer. Çocukların gözünde bile "en güçlü ve en iyi insan" babalarıdır.

- Tarikatlarda şeyhden Allah'dan korkar gibi korkmak telkin edilmektedir. Allah korkusu dışında halife ve reis gibi yaratıklardan korkmak var mıdır? Müridin Allah'dan korkar gibi şeyhinden korkmasını hangi delile dayandırıyorsunuz?

- Tarikatlarda müridin şeyhten korkması, asker ocağında erin çavuşundan korkup çekinmesine benzer. Erin gözünde en çok çekinilecek

26. **Ebû Dâvud**, Edeb, 11; **Tirmizî**, Birr, 35
27. Buhârî, Enbiyâ, 19; Ahmed, Müsnd, VI, 367.

çavuşudur. Çünkü kendisinin birebir ilişki içinde olduğu kişi de, kendisine cezâ veya mükâfât verecek olan da odur. Hiyerarşik yapı içinde çavuştan çok daha yetkili subay ve komutanlar olduğu halde er için korkulacak tek kişi çavuşudur. Er, zaman içinde askeriyedeki düzeni öğrenip ast ve üstü tanıdıktan sonra çavuşun yeri neresidir, diğer komutanların yeri neresidir, anlar. Bununla birlikte en yakın komuta kademesindeki çavuş ile ilişkiyi de iyi götürmeye çalışır. Tasavvufta da sâlik, kendisinin en yakın eğiticisi olduğu için şeyhine karşı son derece saygılıdır. Sâlikin şeyhten çekinip korkması, yırtıcı hayvandan ve gardiyandan korkar gibi bir korku değildir. Aksine bu korku sevgi ile harmanlanmış bir korkudur. İçinde karşısındakinin sevgisinden mahrum olma özelliği taşımaktadır. Mürid şeyhinden çekinirken onun cezâlandıracağından çok iltifâtını esirgeyeceğinden korkar. Şeyh-mürid ilişkisi baba-oğul ilişkisi gibidir. Nasıl oğul babasından çekinir, korkar ve bu korku sadece cezâ korkusu değilse, şeyh ile mürid ilişkisindeki korku da öyledir. Müridin Allah'tan korkar gibi şeyhinden korkması değil, Allah için şeyhinden sakınması gerekir. Bu şeyhini kendisinin rehberi görerek gerektiğinde cezâ da verebileceğini kabulden gelen bir korku ve saygıdır.

- Tarikatlarda insanların mürşidlerine karşı ifrata varan tavır ve davranışları var. Halbuki Hz.Peygamber (s.a.) böyle davranışları yasaklamış, insanlara aralarında peygamber varken bile tabiî olmalarını tavsiye etmiştir. Bırakın mürşidleri, halifeleri bile öyle sulta kurmuşlar ki soru sormak yasak; tam itâat isteniyor. Bu gibi haller tabiîliği aşmıyor mu?

- Türkçe'de: *"Dağ yanına varınca küçülür."* diye bir söz var. Alman düşünürü Goethe de şöyle diyor: "Bütün politikacılar, askerler büyük sandığınız insanlar, yakından tanıdığınızda küçülürler. Bunun bir tek istisnâsı vardır o da müslümanların peygamberi Muhammed'dir." Hz. Peygamber (s.a.) toplum içindeki hayatında da, ikili ilişkilerinde de, âile hayatında da davranışları bütün ayrıntılarına kadar tesbit edilmiş bir insandır. Onun en yakın çevresinin bildiği ilişkilerinde bile bir gayr-ı tabiîlik ve hafiflik asla görülmez. Bu yüzden o ümmetine dâimâ tabiîliği tavsiye etmiştir. Ancak bütün insanların; yönetici ve idârecilerin Hz. Peygamber gibi herhal ve durumda tabiilik, ciddiyet ve vakarını korumasını bekleyemezsiniz. Çünkü insanların çoğu buna güç yetiremez. İşte bu sebepledir ki, gerek hoca-talebe, gerek şeyh-mürid, gerekse yönetici-halk ilişkilerinde bir takım yanlışların önlenmesi ve idâreci konumda bulunan kişilerin korunması için araya biraz mesâfe konulmuştur. Şeyhlerin

müridleriyle çok sık görüşmemesi, talebe ile hocanın aynı helâyı kullanmaması bu sebepledir.

Hz. Peygamber (s.a.) şahsı için hürmet ifâde edecek tarzda ayağa kalkılmasını bile istemediği halde ashâbından bir kısmına hürmet amacıyla ayağa kalkılmasını emretmiştir. Kendisine saygının da aşırılığa götürülmesinden kaçınmasının sebebi, ileride bu saygının ülûhiyet isnâdına varacak yanlışlara ulaşmasını önlemektir. Ama başkaları için böyle bir saygıyı istemesi bunun örfe göre cevazını göstermektedir. Bu tür davranışlar genellikle örfe bırakılmıştır. Meselâ Türkçe'de konuşurken ikinci şahsa "siz" diye hitâbetmek saygı ifâdesidir. Allah'a duâ ederken "sen" diyoruz. Bu saygızlık mıdır?

Aslında ifrâta varan saygı ve sevgi ızhârı türünden davranışlar çoğu zaman karşımızdaki insanları da sıkmaktadır. Elbette ki doğrusu tabii olandır. Ama insanların hepsi bir değil. Şeyhi için her içeri giriş çıkışında ayağa kalkmamayı kendine kusur telakki eden insanlar bulunabiliyor. Ama bundan rahatsız olan şeyhler pek çoktur. Nitekim Ramazanoğlu Mahmud Sami Efendi: "İhvâna söyleyin, halk içinde elimi öpmesinler, ben daha çok istiğfar etmek zorunda kalıyorum." dermiş. Bu biraz bizim milletimizin askeri yapısından ve disiplin ve töreni seven anlayışından kaynaklanıyor. Nitekim Mısır ve Arap dünyasındaki tarikatların çoğunda şeyh-mürid ilişkilerinde bu tür merasim ve saygı ifâde eden tavırlar göremezsiniz. Şeyhinin yanında ayak ayak üstüne atan veya oturduğu ile yattığı tefrik edilemeyecek biçimde oturan insanlar pek çoktur. Bu bir örf ve görenek mes'elesidir. İçten gelen duygu meselesidir. Adamın içinden gelen duygusu şeyhinin elini öpmek, huzurundan geri geri çıkmak şeklinde ise bunu değiştirmeye zorlamak tabiiliğe aykırı olur. Ama bunu yapmayana dudak bükerek bakmak da aynı ölçüde yanlıştır. Bunlar esasata müteallık şeyler değildir. Teferruat içinde fazla boğulmamak gerekir.

Şeyhlerin ve halifelerinin soruda "sulta" diye ifâde edilen otoriteleri ve sual sorulmasına bile izin verilmemesini ise ben bu işin bir gereği gibi görüyorum. Camide de hocalara suâl sorulmaz. Ama namazdan sonra münferid suâl sormada bir sakınca yoktur. Şeyh ve halifelerin toplantıları bir bilgilenme meclisi olmadığı, aksine bir ilgi ve sevgi meclisi olduğu için suâl sorulmaması gayet doğaldır. Sual sorulan ortamlar genellikle tartışmayı beraberinde getirir. Tartışma ise tasavvuf yolunda kişinin nefsâniyetini tahrik edici bir unsur olarak görülür. Sohbetten sonra veya özel görüşmelerde

şeyhlere de halifelerine de sual sorulmasını engelleyecek bir durum yoktur. Aksine orada, sual varsa sorulması istenir. Binâenaleyh herkesten heryerde tabîîlik, ve her yerde sual sorulmasına izin vermesini beklemek mümkün değildir.

3- Mürid- Sâlik ile İlgili Meseleler

- Mürid şeyhi ile hangi konuları istişare eder? Ölçüsü nedir?

- Mürid lügatte irâde sahibi ve dileyen anlamınadır. Tasavvufta ise irâdesini Hakk'ın ve şeyhin irâdesine teslîm etmiş, irâdesi olmayan kimse demektir. Bu anlamda şeyh ile mürid arasındaki ilişki çok yüksek düzeyde; bir sevgi ve teslimiyyet ilişkisidir. Müridin manevi hayatını ilgilendiren her konuyu mürşidiyle istişâre etmesi uygun olur. Bunun ölçüsü tarikatlara ve mürşidlerin özel tavırlarına göre değişebilir. Meselâ Halvetiyye ve Kadiriyye gibi bazı tarikatlarda seyr u sülûkte manevi yükseliş rüya yoluyla olur. Bu tür tarikatlarda sâlikin gördüğü rüyaları behemehal mürşidine anlatması gerekir. Nakşbendiyye gibi bazı tarikatlarda ise rüya fazla bir önem taşımaz. Ama bazı Nakşi meşâyhının rüyaya ayrı bir önem atfettiği de bilinmektedir. Bu bakımdan şeyh ile müridin görüşecekleri konular tarikatların eğitim tarzlarına göre değişmekle birlikte, mürid, manevi hayatını ilgilendiren konuları mürşidiyle istişâre etmelidir. Dünyevî meselelerde özellikle karar gerektiren belli konularda şeyhin izin ve duâsına almak âdâbdandır.

- Şeyhin emir ve tavsiyeleri, şeriat ölçülerine uymuyorsa kabul edilebilir mi?

- Şeyhin emir ve tavsiyeleri, hele yeni intisâb etmiş kimselere olan tavsiyeleri mutlaka şeriat hükümlerine uygun olmalıdır. Haramları helâl, farzları yok sayan bir yaklaşım makbûl sayılmaz ve elbette tutulmaz. Ancak ileri seviyelere gelmiş ve şeyhi ile belli bir mesafe kat'etmiş kimseler için farklı imtihan ölçüleri olabilir. Bir takım menkıbelerde geçen bu tür uygulamalar, istisnâî şeylerdir.

- Müride mürşidin verdiği ders fazla gelirse ne yapmalı?

- Mürşid, reçetesini müridinin durumuna göre hazırlar. Bununla birlikte bazı müridlerde mürşidin verdiği evrâd ve ezkâr umulmadık sonuçlar doğurabilir. Öyle zamanda yapılması gereken hemen durumun mürşide intikal ettirilmesidir. Seyr u sülûkün tekke ortamında yapılmasının

hikmetlerinden biri de mürşidin müridlerinin durumlarını daha yakından takib imkânını sağlamasıdır. Bu sâyede mürşid, verdiği evrâd ve dersin mürid üzerindeki etkisini hemen görme imkânına sâhip olabilirdi. Böylece şeyh gözetimindeki ihvânının gelişmelerini rahatlıkla kontrol ederdi.

Bugün aldığı dersi kendisine ağırlık ve bir takım rahatsızlıklar veren mürid, hemen şeyhine başvurmalı ve şeyhin durumunu gözden geçirmesine imkân vermelidir.

- Salik ve meczub kime derler? Aralarındaki fark nedir?

- Sâlik ve meczûb kavramları hakkında tasavvuf klâsiklerinden **Avârifu'l-maârif** ile el-Hânî'nin **Âdâb** adıyla terceme edilen eserinde bir takım bilgilere rastlanmaktadır:

Sâlik: Seyr u sülûke girmiş, riyâzat, mücâhede ve muâmele ile nefsini arıtıp rûhunu yüceltmeye ve müşâhedeye ermeye çalışan kimse. Sâlik önce kâinâttaki ilâhi kudret ve âsâra bakar, onun delâletiyle Hakk'ın isimlerine, isimlerinin delâletiyle sıfatlarına, sıfatlarının delâletiyle zât-i Bârî'ye vuslata ererek sülûkünü tamamlar ve vâsıl adını alır. Vâsıl noktasına gelmemiş bir sâlikin şeyhlik makamına yükseltilmesi uygun değildir.

Meczûb: Hakk'ın tecellîleri kendisine seyr u sülûksüz olarak zuhûr eden kimsedir. Bu yüzden meczûb, önce zâtı müşâhede eder, müteâkıben kabiliyetine göre kendisine bir takım sırlar keşfolunur. Ardından sıfât-ı ilâhiyye ve esmâ sırları açılır. Sonra da kâinâtın sırlarını görmeye başlar. Çünkü cezbe, Hakk tarafına çekilme anlamında bir kavramdır. Meczûb da Hakk tarafına çekilen "âşık" demektir. Meczûb, önce cezbe ve aşk ateşiyle Hakk cânibine çekilir, sonra seyr u sülûk ile işi sahv ve temkine bağlar. Türkçede yarı mecnun anlamına kullanılan meczûb ile bu anlamdaki meczûb arasında fark vardır. Karıştırmamak gerekir.

Sâlik ile meczûb seyr u sülûk ile yetişme bakımından birbirinin tam tersidir. Sâlikin en son geldiği noktaya meczûb ilk başta gelmektedir. Sâlikin hâli Allah'a vuslat için eşyayı müşâhededir. Meczûbun hâli ise eşyayı Allah ile müşâhededir. Meczûbun sülûkü mahv ve fenâ ile, sâlikin sülûkü ise sahv ve baka ile sona erer. Biri aşağıdan yukarı, diğeri yukarıdan aşağı seyr ederek ikisi bir noktada buluşur. Ancak ikisi de birbirinin sıfatlarından vâreste olmamalıdır. Yani sâlik aşk ve cezbesiz, meczûb da seyr u sülûksüz olmaz.

- Müridin nefsiyle olan âdâbı nelerdir?

- Seyru sülûke girmiş mürid ve sâliklerin kendi iç dünyalarında dikkat etmesi gerekli olan bir takım âdâb, sûfiyyenin imamları tarafından kitap, sünnet ve rûhî tecribelerden istifâde ile âdâb kitaplarında kayda geçmiştir. Bunlardan bazılarını şöyle maddeler hâlinde sayabiliriz:

1- Allah ve kulları ile ilişkilerinde nefsi sıdk ve **sadâkat** üzere olmak,

2- Kalbini günah kirlerinden **tevbe** ile arıtmak,

3- Dünya sevgisini ve buna bağlı olarak mal, makam ve baş olma sevdâsını terketmek,

4- Sükût ve az konuşma yolunu tutmak,

5- İnsanların kusur ve ayıplarını görmemek ve araştırmamak,

6- Sülûkte ilerledikçe kendini yolun başında görmek,

7- Kötü arkadaşlardan uzaklaşmak,

8- Kendisine bir kusur izâfe edildiğinde kendini savunmaktan kaçınmak,

9- Günde en az üç kerre nefsini hesâba çekip amellerini tartmak,

10- Büyüklenmeyi, kendi başına buyruk hareketi terketmek,

11- Her namaz öncesi bâtınî âfetlerden kurtulmak için kalbine yoğunlaşmak,

12- Nefse muhâlefeti terketmemek.

- Sâlikin ilk günleri nasıl geçmelidir?

- Sâlik, tevbe ile intisâb ederek yeni bir hayata başladığından eski alışkanlıklarını terkedecek ve kendisini kulluk zeminine çekecektir. İntisâb insan hayatında önemli bir karardır. Bu yüzden bu kararı vererek kendisine yeni bir hayat standardı getirmiş olan sâlik, hem Allah ile ilişkilerinde hem şeyhi ile ilişkilerinde, hem de çevresindeki insanlarla ilişkilerinde daha dikkatli olmalıdır. Yeni hayata geçiş sürecini sağlıklı bir biçimde tamamlamalıdır. Bu dönemde şeyh ve ihvânı ile sık sık görüşmesi yararlı olur. Terkettiği dünyevi şeylere dönüp bakmamalıdır. Kendisine tarif edilen belli bir düzen dâhilinde varsa kazâ namazlarını kılmalı, oruçları varsa

tutmalı ve infâkta bulunmalıdır. İlk heyecan insan hayatında önemlidir. Tarikat ve tasavvufa intisâbın ilk heyacânını yaşayan insanlar, bunun kıymetini bilmeli ve fakat hemen erecekmiş gibi, bir hevese kapılmamalıdırlar. Çünkü şeytan ve nefis insanı böyle zamanlarda bu tür duygularla yanıltabilir. Kendi durumunu başkalarıyla kıyaslamak durumuna da düşmemelidir.

- Müridin, şeyhini Allah ile kendi arasında bir aracı gibi görmesi doğru mudur?

- Mürid, şeyhini Allah ile kendi arasında bir rehber ve yolgösterici mânâsında aracı görmesinde bir mahzûr yoktur. Zâten şeyhlerin fiilen yaptığı bir yolgöstericilik, delâlet ve hidâyettir. Bu yüzden şeyhlere mürşid ve mehdî denmiştir. Ancak bu aracılık Hristiyanlıktaki mânâsıyla Allah adına tevbeyi kabul eden ve O'nun adına cennettten yer satmaya yetkili kişi anlamına ise bu, İslâmî inançlarla bağdaşmaz. Şeyh ve mürşidler, peygamber vekîli konumunda ve onların vârisleridir. Nasıl peygamberler sıdk, emânet, fetânet ve teblîğ gibi sıfatlarla muttasıf iseler mürşidler de öyle olmalıdır. Peygamberlerde bulunan "ismet" sıfatı ile "vahiy alma" özelliği mürşidlerde bulunmaz. Diğer saydıklarımız bulunmalıdır.

- Âhirete intikal eden mürşidi için: "O başka idi" deyip, yaşayan mürşidinin tasarrufunun zayıf olduğunu söyleyen ihvânın durumu nedir?

- Türkçe'de bir deyim var: "Kaçan balık büyük olur." İnsanlar genellikle kaybettiklerinin kıymetini daha iyi anlarlar. Ellerinde ve önlerinde olan onlara pek câzib gelmez. Ama bir gün onu da kaybedip fırsatı kaçırdıklarında uyanırlar. Bu sebeple ölen mürşidi için: "O başka idi." diyenler genellikle sağlığında onun da kıymetini bilemeyenlerdir. Eğer kıymetini bilmiş olsalar gereği gibi istifâde eder ve hayıflanmazlardı. Ölüm hak olduğuna ve ölenle ölünmediğine göre, bizim görevimiz dirilerden yararlanmak ve onlara yararlı olmaktır. Hayatta olan mürşidini diğeriyle bu anlamda kıyaslamamak gerekir. Allah'ın kullarına ikrâmı çeşit çeşittir. Vefat edenin meziyetleri kadar hayatta olanın da henüz farkedilmemiş özellikleri bulunabilir. Ayrıca liderlikte karizma kısa zamanda oluşmaz. Süreç ister. Bu bakımdan yeri boşalan bir zâtın yerine geçen kimse ilk anda yadırgansa bile, ehliyet ve liyâkati varsa kısa zamanda kendisini kabûl ettirecektir. İlişkiler sağlıklı bir düzeye gelip gönül bağı düzeldikçe o tür sızlanmalar da azalacaktır.

4- İntisâb - Bey'at ile İlgli Meseleler

- İntisâb, inabe ve bey'at kavramlarını açıklar mısınız? Aralarındaki fark nedir? İnâbe alan ve intisâb eden kişi bey'at etmiş olur mu?

- **İntisâb:** Bir kimse veya gruba mensup olmak, aralarına katılmak ve şeyhe bağlanmak anlamına kullanılır. İntisâb edene müntesib denir. Müntesib, muhib (sempatizan)'dan bir ileri derecedir. Kişi intisâbla bağlandığı kişiyi kendinin mihveri olarak görür.

İnâbe: Genellikle işlenen günahlardan pişmanlık duyup Allah'a dönmek, halktan Hakk'a yönelmek anlamında kullanılan bir kavramdır. Tevbenin bir ileri derecesidir. Tevbe insanın görünür günahlarından kaçması, inâbe içindeki kusurlarından kaçıp Allah'a dönmesidir. İnâbe aynı zamanda el alma ve şeyhe bağlanma anlamına da kullanılır. Şeyhten el alma işleminde önce tevbe yapıldığından şeyhe intisâb için inâbe kavramı da kullanılır olmuştur.

Bey'at: Lügatte satmak ve satış muâmelesi demektir. Tasavvufta tâlib denilen mürid adayının şeyhe ve onun vereceği emirlere bağlı kalacağına, mal satan insanların elele tutuşması gibi bir musâfaha ile şeyhe söz vermesidir. Bey'atin temeli, Hz. Peygamber'in İslâm'a girmek isteyenlerden, cihâd ve hicret gibi önemli faaliyetlere katılacak olanlardan söz almasıdır. Nitekim Kur'an'da Hudeybiye'de bey'at eden sahâbîler övülmekte, *onların Allah Rasûlü'ne olan bey'atleri, Allah'a yapılmış sayılmaktadır.*[28]

Tasavvuf kavramı olarak bey'at, intisâb ve inâbenin birbirinden farkı yoktur. Ancak bu soruda intisâb ve bey'atle siyâsî otoriteyi temsil eden halife, devlet başkanı ve devrin imamına yapılması emredilen bey'at kasdediliyorsa o zaman durum farklıdır. Bu bey'at, onun yerine geçmez. Çünkü siyâsî otorite ile ilmî veya manevî otorite birbirine denk değildir. Biri diğerinin yerine kaim olamaz.

- İntisab etmekle kurtulunur mu? "Senin adına herşeyi efendi yapar; ilme ve amele ne gerek var" anlayışı doğru mu?

- İslâm'da kişilerin değerlendirilmesi amel ve fiille, fiillerin değerlendirmesi ise niyyetledir. Herkes niyyeti kadar ecir ve sevab alır. İslâm'da birinin günahı sebebiyle bir başkası hesâba çekilemediği gibi, bir

28. el-Feth, 48/10

başkasının yaptığı amelin, diğerine faydası olmaz. Bu iki durum Kur'an nassı ile sâbittir. Nitekim: *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü üstlenmez."*[29], âyeti hiç kimsenin kimsenin günahını yüklenmeyeceğini; devamındaki *"İnsan için kendi çalışmasından başka birşey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir."*[30] âyeti ise herkesin ancak kendi yaptığıyla karşılaşacağını; *"Kim zerre miktarı hayır işlemişse onu, kimde zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir."*[31] âyeti de her amelin mutlaka değerlendirileceğini göstermektedir. Bu âyetler ışığında konuya bakıldığı zaman kimsenin amelinin kimseye gitmeyeceği ve herkesten kendi amelinin beklendiği ortaya çıkmaktadır. Binâenaleyh insanın intisâb etmesi bir bilinç ve şuur sürecinin başlaması ve buna bağlı olarak amellerde duyarlılık anlayışının devreye girmesi demektir. İntisâbın kurtuluşa vesile olan tarafı bu süreci başlatmış olmasıdır. Böyle bir süreci başlatmak yerine, kişiyi ilim ve amelden alıkoyacak bir intisâb anlayışı elbette yanlıştır. Ancak bu ifâdeler eğer kişinin kendi ilim ve amelini küçük görmesi ve mürşidinin ilim ve ameline değer vermesi anlamında kullanılmışsa o zaman başka. Ama bu hâliyle, bu ifâdelerin gerçek tasavvufla irtibâtı sözkonusu olamaz.

- Günümüzde mürid, mürşidinin yüzünü görmeden tarikata giriyor. Eskiden mürid, mürşidinin dizidibinde, ondan feyz alarak yetiştiyordu. Bugünle dün arasındaki farklar nedir? Aynı sonuç alınabilir mi?

- Günümüzde mensupları çok olan tarikatlarda müridlerin şeyhlerinin yüzünü görmeden initisâb ettikleri bir vâkıadır. Gerçi eskiden de müridleri çok olan şeyhler müridlerinin hepsini dizidibinde yetiştirme imkânı bulamıyordu. Bunun için halîfeler istihdâm edilirdi. Meselâ Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgesinde altmışı aşkın, Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin ise yüzlerce halîfesi vardı. Bu halîfeler aracılığı ile müridlerini kontrol imkânı bulurlardı. Bugün de yapılan odur. Şeyhler her bölgede tarikatına bağlı müridlerini orada bulunan halifeler aracılığıyla eğitmektedirler. Halîfeler çözemediği meseleleri şeyhlerinden öğrenmekte ve zaman zaman şeyhleriyle görüşmelerinde karşılaştıkları sıkıntılara çözüm aramaktadır. Hilâfetle görevli kişiler bazan da çok yetenekli gördükleri şahısları şeyhlerine göndererek onun katkısıyla daha da ilerlemesini sağlamaktadırlar. Şeyhe yapılan intisâb ile halîfesine yapılan intisâb arasında manevî yükseliş açısından fark olmaz. Önemli olan müridin teslîmiyyetidir.

29. en-Necm, 53/38
30. en-Necm, 53/39-40
31. ez-Zilzâl, 99/8-9

Çünkü halîfeye yapılan intisâbı şeyhe, şeyhe yapılanı peygambere yapılan intisâb gibi düşünüp feyzalmaya çalışmalıdır.

- Bir şeyhe intisab etmeden islamî bir zühd hayatı yaşanamaz mı?

- Bir şeyhe intisâb etmeden İslâmî bir zühd hayatının yaşanması elbette mümkündür. Ama zordur. Çünkü zühdî hayatın özellikle dünyaya direnç gösterme, dünya sevgisini gönülden çıkarma boyutu oldukça zor bir iştir. İnsan çok kolay bir biçimde çevrenin etkisinde kalan bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan dünyaya ilginin çok olduğu ortamda bir örnek şahsiyet olmadan ibâdet ve tâata yönelişte model şahsiyet bulunmadan direnç zayıf olur.

- Bir mürşid-i kâmile bağlanmış olan bir şahıs bilâhare o yolu bırakırsa ma'nevî açıdan cezası nedir?

- Bir mürşid-i kâmile bağlanarak ondan belli bir ders ve manevî eğitim almaya başlayan kimse bunu bırakınca elbette en azından verdiği sözden döndüğü için vebâldedir. Ayrıca *"İbâdetlerin en hayırlısı az da olsa, devamlı olanıdır."*[32] hadisi gereği başlanmış bir ibâdet hayatını terkettiği için manevî bir sorumluluk yüklenmiş olur. Başlanan nâfile ibâdet kişiye vâcib olur.

- Hanımların kocalarının izni olmadan tarikata girmeleri câiz midir? Kocasının izni olmakla birlikte hanımların evlerinin vazifesini ve kocalarını ihmal edecek kadar kendilerini evrad ve ezkâra vermeleri caiz midir?

- Hanımların her türlü maddî ve manevî işte kocalarıyla istişâre ederek hareket etmeleri en güzel yoldur. Tasavvuf ve tarîkat bir gönül ve vicdan işi olduğundan kadınların kocalarının hizmetlerini ihmâl etmeden, onların tecessüs ve kuşkusunu uyandıracak bir yanlışa düşmeden tarikata girmelerinde bir mahzur yoktur. Tarikat ve rûhî hayat, kalbî hayatı dolu dolu yaşamaktır. Bu da farzlardan ve kocasının hizmetinden artakalan zamanda olmalıdır. Bir hanım için birinci vazife evi, eşi ve çocuklarıdır. Bunlarla ilgili bir ihmâle düşmeden bir hanımın evrâd ve ezkârı ile uğraşması mahzurlu değildir. Atalarımız ne güzel söylemişler: "Eve lâzım olan câmie haramdır." Ancak bizler çoğu zaman ehem ile mühimi birbirine karıştırırız. Bu telakkîye göre öncelikleri birbirine karıştırmadan hareket etmek şartıyla bir mahzur olmaz. Değilse mahzûrludur.

32. Buhârî, İman, 32

- Biz hanımların dünya telâşı biraz fazla oluyor. Bu yüzden aldığımız evrâdı çekemediğimiz zamanlar oluyor. Bu durumlarda ne yapacağız? Evrâdımızı kazâ edecek miyiz? Âhırette bu alıp yapamadığımız evrâdın suâli olacak mı?

- Hanımların telâş ve meşguliyetinin fazla olduğu doğrudur. Bu telâşın çoğunun plânsızlıktan olduğu da doğrudur. Özel mânâda tasavvuf ve tarikat, genel anlamda din, insanlara hayatı düzenli yaşamayı ve zamanı iyi kullanmayı telkin etmektedir. Bu bakımdan düzenli bir hayata ve zamanı iyi değerlendirmeye tâlip, tarikata girmiş kardeşlerimizin zamanı kullanma konusunda daha dikkatli olmaları gerekir. Alınan evrâd ve ders bir emânettir. Eğer çeşitli sebeplerle vaktinde yapılamamışsa ilk fırsatta kazâ edilmelidir. Terketmek bir defa da olsa, insanın gündemine girerse ondan sonra yol oluverir. İnsanın kendi irâdesiyle alıp başladığı ve hayatının bir parçası olmak üzere manevi bir taahhüdde bulunduğu evrâdını terketmesi herhalde âhırette sorgu ve suâli mûcib olacaktır. Çünkü insan böyle bir görevi almakla nâfile olan bir işi kendisine vâcip kılmış oluyor.

- Nefy ve isbat ne demektir?

- Genel olarak *"mahv ve isbât"* olarak da kullanılır. O takdirde anlamı bir şeyin izi kalmayacak derecede ortadan kalkması, sonra yeniden var olması, demektir. Allah'ın yüksek derecedeki kullarını kendi katına çekip onların nefslerini nefy ve mahv (yok) etmesi ve onları kendi katında var etmesi (isbât)'dir. Özel olarak Nakşbendiyye tarikatında "tevhid zikri"ne verilen addır. Tevhid zikrinin "lâ ilâhe" kısmı nefy, "illallah" kısmı ise isbâttır. Nefy ve isbât zikri letâifin çalışmaya başlayarak sadrın genişlemesinden sonra telkin edilen zikir şeklidir. Dil damağa yapıştırılıp nefes tutularak yapılan bu zikir şeklinde sâlik, "lâ ilâhe" nefy kısmında gözünden bütün fânî varlıkların silindiğini düşünür ve gönlünde sadece Allah sevgi ve zikrinin kalması için "illallah" isbâtı ile darb edâsıyla kalb bölgesine doğru yoğunlaşır. Zikrin yapılış tarzını şeyh ve halîfeleri tarif ederler. Bizim burada cevap olarak söyleyeceğimiz bu zikrin insanda meldana getireceği teksif ve gönülden çıkaracağı mâ-sivâ duygusudur.

5- İcâzet - Silsile ile İlgili Meseleler

- Tasavvufun çıkışını Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir (r.a.)'e dayandırıyorlar. Ama biz tasavvufun Hasan Basri zamanında ortaya çıktığını biliyoruz. Bunu ilmî olarak nasıl açıklayabiliriz?

- Tasavvuf ile ilgili bazı soruların cevaplarında da belirttiğimiz gibi tasavvuf muhtevâsı, telkin ettiği zühd ve takvâ duygusu, insanları ulaştırmayı hedeflediği ihsân ve rabbânîlik gibi konular itibârıyla Kur'an'da ve asr-ı sâdette Allah Rasûlü ve ashâbının hayatında vardı. Çünkü tasavvuf Hz. Peygamber'in manevî ve rûhânî otoritesinin müesseseleşerek devam eden şeklidir. O'nun manevi otoritesi kendisinden sonra bu işe ehil sahâbîler tarafından devam ettirilmiştir. Ancak bu otoritenin devamı olan silsilelerden bugün ancak ikisi kalabilmiştir. Bu silsilenin başı Allah Rasûlü'dür. Hasan Basrî değildir.

Tarikat silsilelerine de bakılacak olursa silsilede Hasan Basrî'nin Hz. Ali'den sonra yer aldığı ve ilk halkanın Allah Rasûlü olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri dışında bir de halleri vardı ki bunlar ancak O'nun yanında bulunmak bahtiyarlığına erenlerin hissedebilecekleri şeylerdir. Sahâbîliğin şerefi de oradan geliyor: Cenâb-ı Peygamber'in güzel yüzüyle birlikte dışına yansıyan, hissedilen fakat anlatılamayan hallerini idrâk etmek. Bu hallere şâhid olan sahâbîlerden herbiri bunu çevresindeki insanlara yansıtmışlar ve o duygu hâlesi bir teselsül ile devam etmiştir. Bu konuda en etkili şahsiyetler olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali'nin silsileleri günümüze kadar devam etmiştir. Nakşbendîlerin hafî zikrinin sahâbeden temsilcisi Hz. Ebû Bekir idi. Çünkü o, hicrette Sevr mağarasında Allah Rasûlü'nden: *"Mahzûn olma Allah bizimle beraberdir* (maıyyet)."[33] âyetiyle hafî zikri ve Allah ile birliktelik telkinini almıştı. İslâm ile müşerref olan Hz. Ömer'e ilk tevhid zikrini telkin eden de Allah Rasûlü'dür. Hz. Ali ve diğer sahabîlerin bile Allah Rasûlü nezdinde toplu zikir telkinine muhâtab oldukları bilinmektedir.[34]

- Nakşbendiyye tarikatı, Halid Bağdadî'ye kadar tek silsile geldiği halde ondan sonra bir çok silsilenin ortaya çıkmasının hikmeti nedir?

- Nakşbendiyye silsilesi Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye kadar da tek silsile değildir. Gerek Ortaasya ve Hindistan'da, gerekse Anadolu ve Balkanlar'da Ahrâriyye, Hâcegân ve Müceddidiyye gibi kolları vardır. Tarikatlar şeyh ve pirlerinin ictihâdlarıyla bir takım özellikler kazanmış ve yeni isimlerle anılan şubeler olarak faaliyet göstermişlerdir. Aynı durum diğer tarikatlar için de sözkonusudur. Nakşbendiyye'nin Hâlid Bağdâdî hazretlerinden sonra Osmanlı ülkesinin her yöresinde pek çok temsilcilerinin bulunması ve medrese mensuplarınca da tasvip gören bir konumda bulunması, bağlılarının

33. et-Tevbe, 9/40
34. bk. İbn Hanbel, Müsned, IV, 124

sayısını birdenbire artırmıştır. Hâlid Bağdâdî'nin yüzlerce halîfesini İmparatorluğun her bölgesine göndermesi, tasavvuf ve tarikatlarda yeni bir canlanma meydana getirmiştir. Yeniçeri ocağı ile birlikte Bektâşî tekkelerinin kapatılması ve oralara Hâlidî şeyhler tayin edilmesi, tarikatın etkinliğini artırmış; bu yüzden Hâlidî şeyhlerinin büyük bir kısmına izâfetle tekkeler açılmış ve şubeler kurulmuştur. İstanbul'da bile dört Hâlidî tekkesi ve dört kol meydana gelmiştir. Bunlardan en eskisi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin kurduğu Gümüşhaneli dergâhı, ikincisi M.Es'ad Erbilî'nin temsil ettiği Kelâmî dergâhı, üçüncüsü Eyup'ta Abdülhakim Arvâsî'nin yürüttüğü Kâşgarî tekkesi, dördüncüsü ise Fatih-Çarşamba'daki Mustafa İsmet Efendi dergâhıdır.

Vefat eden şeyhin yerine geçen halîfeler yeni yeni şubeler oluşturarak silsilede çoğalmalar meydana gelmiştir. İcâzet ve ehliyet şartları tamam olduktan sonra bunun mürîdânı kontrol açısından faydası vardır.

- Tasavvufta "seyyidlik" nedir? Seyyidliğin değeri ve şartı nedir?

- Tasavvufta büyük şeyhlere genellikle "Seyyid" adı verilir. Asıl seyyidlik Hz. Hüseyin soyundan gelenlere verilen addır. Hasan soyundan gelenlere "Şerif" denir. İlk tarikat kurucusu sayılan Abdülkadir Geylânî ve Ahmed er-Rifâî'nin "seyyid" olduğu bilinmektedir. İlk pirlerin "seyyid" olması, sonraki pirlerin de "Seyyid" adıyla anılması geleneğini doğurmuştur. Tasavvufta tarikat pirlerinin ekserisinin adlarının başında bulunan "Seyyid" unvânı, maddî ve sulbî olmaktan çok manevîdir. Tarikatlarda şeyh, baba konumunda olduğu için o silsileye dâhil olanlar o silsilenin evlâdları olarak görülür. Zâten Hz. Peygamber'in *"Ben size babanız makamındayım."*[35] hadisi bu manevi ilişkiyi teyid etmektedir. Silsileye dâhil olanlar Hz. Peygamber'in evlâdı konumunda olduğu için onlara seyyid unvânı verilir. Nitekim türk mutasavvıfı Aziz Mahmud Hüdâyî:

Ceddim u pîrim sultan sensin yâ Rasûlallah

diyerek seyyidliğini anlatmaktadır. Ancak elinde seyyidlik belgesi olmadığından onun bu siyâdeti manevî sayılır.

Seyyidlik kayıtlarını tutan "Nakîbu'l-eşrâflık" diye özel bir müessese kurulmuştur. Bu müessesenin görevi, haksız yere seyyidlik nimetlerinden yararlanmak isteyen kimselere engel olmak , seyyidlerin itibarını korumaktı.

35. Ebû Dâvud, Tahâre, 4

6- Râbıta - Teveccüh ile İlgili Meseleler

- Râbıta nedir? Râbıtasız olmaz mı? Râbıtanın ilmî delili var mı? Râbıta yaparken dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir? Resme yapılan râbıtanın hükmü nedir?

- Râbıta, bağ, alâka, sağlamlaştırma, vuslat, ve muhabbet demektir. Nasıl sevgi, sevgilinin hayalini, güzelliğini, hal ve hareketlerini düşünerek kalbi sevgiliye bağlamak demekse, râbıta da sâlikin mürşidine sevgiyle gönülden bağlanmasıdır. Râbıta fıtrî ve tabii bir olgu olduğu için insan olan yerde vardır. Râbıta ideal kahramanların ideal davranışlarından yararlanma, o kahramanlarla bütünleşme ve aynîleşme yoludur. Râbıta insânî bir insiyaktır. Fizik, ictimaî, rûhî ve ahlâkî kişiliğin başkaları üzerinde olumlu, ya da olumsuz etkisidir. Her san'atın pir ve uzmanı, o ilim ve san'at mensupları için örnek ve ideal insandır. Tasavvufta hedeflenen insanı, kâmil insanı yetiştirmek üzere müridlerin gönlüne kâmil bir model konur ve mürid onunla aynîleşmeye çalışır. "Her yiğidin gönlünde bir aslan yatar." "Üzüm üzüme baka baka kararır." gibi atasözleri kalbî bağlılık ve fizik beraberlik sonucu meydana gelecek etkileri ifade etmektedir.

Râbıtasız olmaz. Çünkü râbıtanın amacı gafleti kovup kalbin zulmetini def'ederek şeytanın vesveselerinden kurtulmak sûretiyle "râbıta-i huzur"a ermektir. Yani sâlikin daima Allah'ın huzûrunda bulunduğu duygusuna ermesini sağlamaktır. Her an Allah'ı karşımızda görür gibi yaşamaktır. Bunu sağlamak zor bir iştir. Çünkü Allah müşahhas bir varlık değildir. Bunu kavramak için kulun zihnen ve manen yoğunlaşmasını sağlayacak müşahhas bir objeye ihtiyac vardır. Tasavvufta bu obje Allah'ın en mükemmel tecellîlerinin mazharı olan "insân-ı kâmil" konumundaki şeyhtir. Sâlik önce bu insân-ı kâmile, ardından Hz. Rasûl'e ve onun ardından Rabb-ı Müteâl'e kalbini rabtetmeli ve bu sûretle huzûr-i kalbe erip fenâ fillâh'a varmalıdır. Râbıtaya somuttan soyuta geçmek için ihtiyaç vardır. İnsanoğlu doğrudan *"Her nerede bulunursa bulunsun Allah'ın huzûrunda olduğu"* duygusunu canlı tutabilmede zorlanmaktadır. Buna muktedir olabilenler için râbıtaya ihtiyaç yoktur.

Râbıtanın müsbet ilim ve psikoloji açısından delilleri vardır. Çünkü râbıta bir bakıma başkalarına benzeme ve taklid arzusunun tezâhürüdür. Çocuklukta anne babayı taklidle başlayan, öğretmen ve ideal şahsiyetleri taklidle gelişen benzeme duygusu, fıtrîdir. Her insanın hayatında bunun belli bir yeri vardır. Burada benzeme taklidle kasdedilen, gelip geçici hevesler

türünden benzeme değil, aynîleşmedir. Zira basit taklidler gelip geçicidir. Onlara fantezi demek belki daha uygun olur. Aynîleşme ise taklîdin bir ileri derecesidir. Aynîleşmede önce benimseme, sonra alışkanlık hâline getirme sözkonusudur. İnsan karakteri başkalarının yaptıklarını aynen yapmak sûretiyle farkına varmadan bir biçim kazanır. Kişinin şahsiyetinin dokunmasında sevdiğinin tavırları, önemli bir etki görür. Çünkü insan sevdiklerini önyargısız ve peşin hükümsüz benimser ve onlarla aynîleşir. Psikolojide buna "aynîleşme" (identification) denir.

Sûfilere göre râbıtanın nasıl yapılacağını ve nelere dikkat edilmesi gerektiğini şöyle özetleyebiliriz: Önce râbıta yapılacak kimse ahlâkî kemale ermiş, müşâhede mertebesine ulaşmış bir mürşid-i kâmil olmalıdır. Sâlik bağlandığı böyle bir şeyhin huzûrunda ve gıyâbında onun sûret ve sîretini hayal etmeli, yanında iken takındığı tavrı gıyâbında da sürdürmeye çalışmalıdır. Râbıtada önemli olan şeyhin sûret ve sîretini hayalde muhâfaza etmektir. Sûret ve sîreti hayalde muhafaza duygusu, zamanla şeyhin ahlak ve özellikleriyle bezenmiş bir hale gelmeyi sağlar. Çünkü güçlü şahsiyetler daima diğerleri için ilham kaynağıdır. Bir mıknatıs gibi onları çekip etkilerler.

Sûfîlerin râbıta için delil olarak öne sürdüğü bir takım âyetler vardır. Dileyenler onları âdâb kitaplarından görebilirler.[36] Biz onları burada tekrar zikretmek yerine sâdece iki hadise işâret etmek istiyoruz. Onlardan biri: *"Sâlihlerin anıldığı yere rahmet iner."*[37] hadisidir. Sâlihlerin sadece anılmış olması, Gazzali'nin de belirttiği gibi, rahmet-i ilâhiyyenin inmesi için yetmez. Ancak bu anma ile birlikte gönülden onlara benzeme arzusu uyanırsa, böyle bir aktivite ve aksiyon, rahmet sebebi olur. İkinci hadis ise Hz. Hasan'ın dayısı Hind b. Ebî Hâle'den Hz. Peygamber'in hilyesini sormasıdır. Hz. Hasan'ın: *"onun özelliklerini dikkate alıp kalbi bir bağ kurmak için onu bana tasvir etmeni istiyorum."*[38] sözü fiilen râbıtayı anlatmaktadır.

Resimle râbıta konusu ise putlarla mücâdele eden bir dinin mensuplarının kafalarını karıştırıp endişeye sevkettiği için sakınılması gereken bir husustur.

- Râbıtanın gizli şirk olduğuna dair itirazlar var. Râbıtanın yanlış anlaşılmasında uygulanış ve algılanışının etkileri var mıdır?

36. Ayrıca Altınoluk dergisi Nisan 1996 sayısında çıkan "Rabıta" makalemize de başvurulabilir.
37. bk. **Keşfu'l-hafâ**, II, 70; 1772
38. bk. **Buhârî**, Enbiyâ, 54; **Müslim**, Cihâd, 105

- Râbıtanın şirk oluşu ile ilgili değerlendirmeler soruda da isâbetle belirtildiği gibi, genellikle yanlış uygulama ve algılamalarla ilgilidir. Râbıta tabiî ve fıtrî bir olay olmanın ötesinde ibadetlerde tamamlayıcı bir unsur gibi görülünce, râbıta yapılan şahsın kul ile Allah arasında üçüncü ve aracı bir şahsiyet olduğu düşüncesi gündeme gelmiştir. Takdimdeki bir takım eksikliklerle uygulamadaki farklılıklar râbıtayı tartışmalı bir konu hâline getirmiştir. Oysa fıtrî anlamıyla düşündüğünüz zaman râbıtasız insan yoktur. Herkesin bir râbıtası vardır. Çünkü her yiğidin gönlünde bir aslan yatar. Özellikle ibâdete başlarken ve ibâdet sırasında yapılan râbıtayı âdetâ ibâdeti râbıta yapılan şahsa yapıyormuş şeklinde bir yanlış algılama râbıtayı sıkıntıya sokmuştur. Bir de râbıtayı bir kalbî sevgi gibi görmek yerine, özel bir ibâdet biçimi gibi görenler çıkmıştır.

- En güzel râbıta ne şekilde yapılır?

- Râbıta bir bağdır ve üç çeşidi vardır:

1- **Tabiî râbıta:** Kişinin evlâdı ve yakınlarına duyduğu sevgi bağı,

2- **Bayağı râbıta:** Dünyevî şeylere duyulan ilgi,

3- **Mukaddes ve ulvî râbıta:** Allah, Peygamber ve sâlih kullara salâhından dolayı duyulan sevgi. Râbıtanın bu derecesi makbûl olan tasavvufî râbıtadır. Bunun da üç derecesi vardır:

1- **Mübtedîlerin râbıtası:** *"Kişi sevdiği ile beraberdir."*[39]; *"Herhangibir topluluğa benzemeye çalışan onlardandır."*[40] hadisleri gereği, mürşide huzurda iken gösterilen edebi, gıyâbında da göstermek ve bu sûretle şeyhin boyasına boyanmaya çalışmak. (Fenâ fi'ş-şeyh)

2- **Mutasavvıtların râbıtası:** Hayatın her ânında Rasûlullah'ın huzûrunda gibi hareket etmek, Hz. Peygamber'in *"üsve-i hasene"* olan ahlâkıyla bütünleşmek. (Fenâ fi'r-Rasûl)

3- **Müntehîlerin râbıtası:** *"Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir."*[41]; *"Biz insanoğluna şahdamarından daha yakınız."*[42] âyetlerinin sırrını idrâk şeklindeki "râbıta-i huzûr"dur. (Fenâ fillâh)

Bu sıraya göre yapılan, ilki şeyhinin sûretini gözü önünde tahayyül

39. **Buhârî**, Edeb, 96
40. **Ebû Dâvud**, Libas, 4
41. el-Hadid, 57/4
42. Kaf, 50/16

etmek ve sonuncusu gönlü Allah ile birlikteliğe açmak şeklindeki râbıta, gerçek ve en güzel râbıtadır.

- "Peygamber dururken mürşide râbıta yapılmaz, biz Peygamber'e râbıta yapıyoruz" diyenler var. Bunların durumu nedir?

- Yukarıdaki soruda da belirttiğimiz gibi gerçek râbıta Peygamber'e ve Allah'a yapılan râbıtadır. Bir insan böyle bir râbıtayı kurabiliyorsa zâten o işin zor kısmını halletmiş demektir. Hattâ seyr u sülûk sırasında dersi murâkabelere çıkmış ve murâkabe-i ahadiyyet'te İhlâs sûresinin mânâsını, murâkabe-i maiyyette *"Nerde olursanız olun, O sizinle beraberdir."*[43] âyetinin anlamını, murâkabe-i akrabiyyette *"Biz insanoğluna şahdamarından daha yakınız."*[44] âyetinin tefsîrini, murâkabe-i muhabbette *"Allah onları, onlar da Allah'ı sever"*[45] âyetinin mânâsını düşünen sâlikten râbıta düşer. Bu dereceye gelmiş birinin şeyhe râbıtada ısrârı şirk sayılır. Buradan râbıtanın amacının kişiyi tedrîcen bu duygulara yükseltmek olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca: "Biz Peygamber dururken başkasına râbıta yapmayız" diyenler bunu bu anlamda söylüyorlar ve buna muvaffak olabiliyorlarsa ne âlâ. Ama sadece bir şeyhe bağlanıp râbıta yapmak nefslerine ağır geliyor da söylüyorlarsa o zaman da durum farklı. Çünkü sevgisiz ve teslimiyyetsiz râbıta olmaz.

- Tasavvufla ilgili bir kitapta şöyle yazıyor: "Kişi namazı huşû ile kılamıyor, Allah'ın huzûrunda olduğunu düşünemiyorsa, Peygamber Efendimiz'i düşünmeli; onu da beceremiyorsa şeyhini düşünmeli; sanki şeyhi onun önünde namaz kılıyormuş gibi düşünmeli ve utanarak namaz kılmalıdır." Kaynak olarak ***İhyâu ulûmi'd-din*** *gösterilmekte. Namazda bir insanı düşünmek nasıl oluyor. İzah eder misiniz?*

- Alıntısını sunduğunuz bölümün kaynağını belirtmemişsiniz. **İhyâ**'nın kaynak gösterildiğine işâret etmişsiniz. Alıntıda yapılan sıralama bizim yukarıdan beri saydığımız tedrîcî ölçülere uygun düşmektedir. Çünkü hedef, huşû ile dîvân-ı ilâhîde durmaktır. Bu olmayınca gönlü Allah Rasûlü'ne rabtetmektir. İnsan kalbi değişkendir. Devamlı yeni şeyler düşünür ve havâtır kalbi işgal edebilir. Buna engel olmak için bir yoğunluk gerekiyor. Bunun için namazda olduğu bilincini diri tutacak araçlar bulmak gerekiyor. İnsanı en çok şoke edip ilgisini toplamaya yarayacak şey, çok sevdiği veya

43. el-Hadid, 57/4
44. Kaf, 50/16
45. el-Mâide, 5/54

korktuğu şeylerle yüzyüze gelivermesidir. Namazda bir an şeyhi gözünün önünde canlanan kimse onun şok etkisiyle hâlinden ve gafletinden irkilip utanarak Allah'a yönelmeye çalışacaktır. Namazda kişinin şeyhini hatırlaması herhalde başka dünyalık şeyler hatırlamasından; işini, eşini, çoluk çocuğunu düşünmesinden daha iyidir. Namaza girerken veya namaz esnâsında mahcûb bir edâ ile şeyhini ve onun kendi önünde namaz kıldığını düşünmesi niye mahzurlu olsun. Çünkü zâten binbir türlü dünyalık insan zihninden eksik olmuyor.

- Âdâb ***kitabında râbıtayla ilgili bir yerde: "Şeyhinin suretini iki gözü arasında tahayyül etmek" şeklindeki bir ibâre, dinleyenlerden birinin zihninde şöyle bir soru uyandırdı: "İnsanın alnı secde mahallidir. Allah'tan başkasını oraya yakıştırmak uygun olur mu?"***

- *"Şeyhinin sûretini iki gözü arasında canlandırmak"* ibâresinden kasdedilen, şeyhini gözünün önünde hayal etmektir. Hattâ şeyhiyle gözgöze geldiğini düşünmektir. Çünkü insanların birbirleriyle iletişimde en etkili organ gözdür. Modern psikolojide iletişimin konuşmadan çok, göz ve yüz ifâdeleriyle anlatılan sessiz mesajlarla olduğu kabûl edilmektedir. Sevgi ve şefkat dolu tebessümlü bakışların insanı ne kadar etkilediğini herkes bilir. Mürid yüzünü her zaman göremediği şeyhinin sûretini gözünün önünde canlandırarak sevgi duygusunu canlı tutar. İnsanı alıcı yapan söylenen sözden çok ortamdır. Ortamı hazırlayan da bütün duyu organlarını kalbe yardımcı hâle getirecek bir yoğunlaşmadır. Eşrefoğlu'nun *"Dil dudak deprenmeden sözden anlayan gelsin"* sözü, ortamın iletişimdeki etkisini gösteriyor. Yoksa şeyhin iki göz arasında hayal edilmesi, secde mahalli olan alna bir beşerin yerleştirilmesi demek değildir. İnsan olaya nasıl bakarsa öyle görür. Ona göre sonuçlar çıkarır. Bunlar genellikle râbıtanın şirk olduğunu isbâta soyunmuş kimselerin kasıtlı beyanlarının insanlarda bıraktıkları izlerdir.

- *"Sûret râbıtasında râbıta ettiren lâyık olmazsa râbıtanın hüsrân ile neticeleneceği" söylenir. Hüsrândan maksad nedir?*

- Âdâb adıyla terceme edilen *el-Behcetü's-seniyye*'de Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin bir halîfesine yazdığı mektup sûretinde bu konuya açıklık getirilmektedir: "Tarîkatımızın muhakkıkları sarâhaten beyan etmişlerdir ki, vücûdundan fânî olmayan bir kimseye râbıta etmek, râbıta edeni menzil-i maksûda ulaştırmaz. Bilakis onu içinden çıkamıyacağı vartalara düşürür. Bizim sizden beklediğimiz bizden selâm ve kelâmı kesmemenizdir.

Mürüvvet ve vefâkârlık göstermek ahdinizin gereğidir. Sık sık yanımıza gelin. Bu mümkün olmazsa bu fakîr-i kıtmîre yazılı olarak başvurun. Bizim ihvânımızdan öyleleri var ki, sizden çok daha fazla meşakkat çekmiş olmalarına, bizimle sohbet, bize tâbi olma ve hizmet cihetinden sizden çok daha önde bulunmalarına rağmen bizim işâretimiz olmayınca hareket etmezler. Bilesin ki bu tarikat, kendisini şeyh sananların oyuncağı değildir. Gözlerinin önünde sûretiniz zâhir olsa bile, müridlerinizin size râbıta etmelerine müsâade etmeyin. Zira bu işiniz, size iblisin tuzağıdır. Hiçbir kimseye de sizin halifeniz olduğunu söylemeyin. Çünkü bu hususta bizden izin almanız gerekir."

Mektuptaki ifâdelerden daha yolun başında olduğu halde bazı yüksek görünen haller ârız olan nâkıs kimselerin kendilerine râbıta yaptırmaya kalkışmaları, hem kendilerini hem müridlerini tehlikeye düşüreceği anlaşılmaktadır. Henüz gerekli olgunluğa ermemiş ve irşâd liyâkati sâbit olmayan müteşeyyihlerin râbıta yaptırmaları kendileri açısından bir benlik iddiâsı olacağından hüsrân sebebi olur. Liyakatsizliği başkalarını da saptırmak sûretiyle manevî hüsrânına sebep olabilir. Çünkü râbıta ile mürid, şeyhinin sûretini gözünün önünde tahayyül edecek. Henüz kendisi olgunlaşmamış nâkıs birinin böyle düşünülmesinin ne tür bir tahrîbat yapabileceğini kestirmek zor değildir.

- Silsile inkıtâa uğrayıp mürşid yetişmeyince yıllar önce ölmüş kişiye râbıta yapılır mı? Yapılırsa silsileyi devreden çıkarıp doğrudan Hz. Peygamber (a.s.)'e râbıta yapsak daha iyi olmaz mı?

- Râbıta, kâmil bir mürşidle kalbî bağ kurmak demektir. Bu bağın en kolay biçimde kurulmasını sağlayan elbetteki hayatta olan mürşiddir. Silsile ve râbıta zâten geçmiş mürşidlere ve Peygamberimiz'e doğrudan kalbî bağ kurmada acze düşüldüğü için tavsiye edilmiştir. Meşâyıh arasında ölmüş bir mürşid-i kâmile râbıta yapılabileceğini, önemli olanın rûhâniyet olduğunu ve bu rûhâniyetle irtibât kuran kimselerin bunu yapabileceğini söyleyenler vardır. Ancak yaygın olan görüş râbıtanın yaşayan bir mürşide yapılmasıdır. Ölmüş bir şeyh yerine doğrudan Hz. Peygamber'e râbıta yapmak -eğer yapılabilirse- elbette daha iyidir.

- Teveccüh ne demektir?

- Teveccüh yöneliş demektir. Genelde Hakk'a yöneliş ve kalbî alâka için kullanılır. Müridin mürşidine bağlanıp yönelmesi anlamında kullanıldığı

gibi, mürşidin müridini karşısına alıp ona nazar etmesi anlamında da kullanılır. Bu mânâdaki teveccüh için: *"Allah Teâlâ benim sadrımı ne ile doldurdu ise, ben onu aynıyla Ebû Bekr'in sadrına ilkâ ettim."*[46] hadisi delil sayılmıştır. Mürşidin nazar ve nefesiyle müridini etkileyip onu bir bakıma rûhî yükselişe hazırlaması, güneşe tutulan büyüteçlerin yoğunlaştırdığı güneş ışınlarının, temas ettiği maddeleri yakmasına benzer. Teveccüh daha çok Nakşbendîlikte kullanılan bir kavramdır. Teveccühün müridden mürşide doğru olanı "râbıta-i muhabbet" denilen şekildir. Mürid, mürşidinin rûhâniyetine muhabbet yoluyla teveccüh edince mürşidin rûhâniyeti onun bâtınında feyz tesiri gösterir. Bu feyz, beşerî zaaf ve sıfatları izâle ederek mürid, tedrîcen şeyhinin boyasına boyanır. Bu sevgi sonucu meydana gelen kalbî beraberlik, şahsiyet transferi ve aynîleşmeyi doğurur.

7- Sohbet ile İgili Meseleler

- Sohbet ve âdâbı nedir? Bilgi verir misiniz?

- Sohbet beraber bulunmak, arkadaş ve dost olmak anlamınadır. Peygamber, mürşid, muallim ve üstadla fizikî beraberlik sohbet kelimesiyle ifâde edilmiştir. "İmanla Hz. Peygamber'i gören, onunla beraber bulunan ve bu imanla ölen" kimselere verilen "sahâbî" adı, sohbet kökündendir. Hz. Peygamber, ashâbını sohbetle yetiştirmiştir. Sohbette hem sözlü eğitim, irşâd ve tebliğ vardır, hem de hâl eğitimi ve manevî yansıma vardır. Şeyh veya görevlendireceği bir vekili vâsıtasıyla ihvânın belli zaman ve mekânlarda bir araya gelmesi söz, fiil ve hâl ile etkileşimdir. İnsanın ahlâk eğitimi ve manevî terbiyede kabiliyetlerini ortaya çıkaracak ve geliştirecek bir aşıya ihtiyâcı vardır. Bu aşı yetişkin, kemâl ehli kişilerle beraber bulunmaktır. Allah dostlarının lâfızları ve sözleri kadar nazarları ve halleri de etkilidir. Sıdk makamına eren insanlar kâl lisânından çok hâl diliyle konuşurlar. Zâten fiilleri ve hâli etkili olmayanın söyledikleri hiç etkili olmaz. Sözün nûrânîliği, kalbin nûrânîliği kadardır. Beşerî eğitimde en etkili yöntem, örnek olma verilen eğitimdir. *"Mümin müminin aynasıdır."*[47] hadisinde ifâde edildiği şekilde kişinin güzel huylarla bezenmesi o huylara sâhip, temiz kimselerle bir arada bulunmasına bağlıdır. Nitekim Kur'an'da: *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve sâdık, sâlih kimselerle beraber olun!"*[48] âyeti insanların iyilerle birlikte bulunmasını emrederken *"Hatırladıktan sonra*

46. bk. **Mevsûa etrâfi'l-hadîs**, XI, 156
47. Ebû Dâvud. Edeb. 49
48. et-Tevbe, 9/119

zâlim kavmin yanında oturup kalma!"[49] âyeti nefsine karşı zâlim kimselerle uzun boylu sohbet ve ülfeti yasaklamaktadır.

Sohbetin bir eğitim aracı olarak kullanılması özellikle tarîkatların ortaya çıkışından sonraki döneme rastlar. Nakşbendiyye tarikatı, kurucusu Şâh-ı Nakşbend hazretlerinin "Tarîk-ı mâ der-sohbet'est" (Bizim yolumuz sohbet yoludur) sözü bu tarîkatta "sohbet ve maıyyet" usûlünü öne çıkarmıştır. Eğitim amacıyla gerçekleştirilen sohbet toplantılarından azamî istifâdenin sağlanması için şu hususlara dikkat edilmesi üzerinde durulmuştur:

Sohbete Gelirken

1- Sohbet günü iştiyakla beklenmeli ve abdestle gidilmeli,

2- Sohbete katılan herkesi kendinden üstün görmeli,

3- Sohbete gelirken sağda solda oyalanmamalı,

4- Sohbete Hakk'ın rızâsını kazanmak ve kardeşleriyle ülfet etmek için gitmeli,

5- Kafasında ve gönlündeki takıntıları bırakarak sohbete katılmaya çalışmalıdır.

Sohbet Sırasında

1- Sohbete tayin edilen vakitte gelmeli mürid sohbete, geç kalmış ve sohbet başlamışsa hemen boş bir yere oturmalı, selâm ve musâfaha ile sohbeti kesmemeli,

2- Sohbetle vazîfeli şahsın yanına, yer gösterilmeden oturmamalı,

3- Sohbet için oturur oturmaz gözler yumulu, eller dizüstünde, teveccüh ve râbıta ile sükûnet ve kalb huzûru içinde sohbeti dinlemelidir,

4- Sohbeti mürşidi yapmıyorsa bile mürşidinden dinliyormuş gibi dinlemeli,

5- Sohbet sırasında soru sorulmamalı, sorular özel meclislerde veya sohbet sonunda sorulmalı,

---

49. el-En'âm, 6/68

6- Sohbet süresince mümkünse iki dizi üstünde, değilse en uygun bir şekilde ve edeble oturmalı,

7- Sohbetlerde boş ve faydasız söz konuşmamaya; gıybet ve dedikoduya, politikaya girmemeye dikkat etmelidir.

8- Sohbet bittikten sonra selâmlaşarak dağılmalıdır.

- Tasavvufta, kalbi kara insanlarla oturmanın manevi hali etkileyeceği ve bundan sakınılması gerektiği belirtiliyor. Eğer biz, bu insanlardan kendimizi sakınırsak, bunlara kim yol gösterecek?

- Tasavvufta sohbet ve arkadaşlık açısından insanlar dört gruptur:

1- Arkadaşlık ve sohbeti ilâç mesâbesinde olan kişiler. Bunlar müridlerinin hastalıklarına göre ilâc veren mürşidlerdir.

2- Arkadaşlık ve sohbeti gıdâ gibi olanlar. Bunlar da ihvân ile mümin insanlardır. Onlarla birliktelik insanın manevi hayatını ve rûhunu besler. Bu yüzden gıda sayılmıştır.

3- Arkadaşlık ve sohbeti mikrop gibi olanlar. Bunlar fâsık ve fâcir insanlardır. Haramları açıkça işleyen, farzları yapma kaygısında bulunmayan, günaha dalmış kişilerdir. Böylelerinin kötü tavır ve alışkanlıkları bir mikrop gibi insanlara bulaşır.

4- Arkadaşlık ve sohbeti zehir gibi olanlar. Bunlar da inançsız, mülhid ve ateist insanlardır. Öylelerinin iman nûrundan mahrûm ve inkâr ile kararmış kalbleri, bir zehir gibi çevresini etkiler.

Sorunuzdaki "kalbleri kararmış insanlar" bu tasnifte üçüncü, hattâ dördüncü gruba girdiğinden bunlardan hazer edilmesi gerekir. Ancak bu insanlardan sakınılması, bunları büsbütün terketmek anlamına gelmez. Burada ifâde edilmek istenen, özellikle henüz imanda kemâle ermemiş ve sülûkün başında bulunan kimselerin bu kişilerle yakın temas ve dostluk kurmamalarıdır. Yoksa seyr u sülûkte belli mesâfe almış kimselerin bu kişilere ulaşması ve onları irşâd çerçevesi içine alması gerekir. Ama henüz kendi problemini halletmemiş kişilerin böyle bir işe kalkışmaları gerekmez. Faydalı da olmaz. Sonra yasaklanan dostluk ve arkadaşlıktır. Hiç görüşmemek, küs gibi davranmak hoş değildir. Çünkü müslüman herkese hüsn-i muâmele ile en iyi tebliği yapmış olur.

8- Zikir ile İlgili Meseleler

- Zikir nedir, nasıl yapılır? Efdal olan zikir hangisidir?

- Zikir, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, unutmamak ve anmak anlamına Kur'an kaynaklı bir tasavvuf kavramıdır. Bütün tasavvuf büyükleri ve tarikat ricâli, zikri, yollarının temel esası saymışlardır. Zikir, çeşitli türevleriyle (iştikak) Kur'an'da 250'den fazla yerde geçmektedir. Sûfîler zikri "Elest bezmi"ni ve orada verdiğimiz sözü hatırlamak olarak anlamaktadırlar. Semâ ise: *"Elestü bi-rabbiküm"* hitâbını duymaktır. Kur'an'ın kendisi ve emirleri hep bu ilâhî mukâveleyi hatırlatan birer zikirdir. Bu yüzden Kur'an bizzat kendisini ve namazı da zikir olarak adlandırmıştır. Buradan amacın "elest bezmi" sözleşmesini unutmamak olduğu da anlaşılmaktadır. Mutasavvıflara göre gerçek zikir, Allah'ı şiddetle sevmek, O'ndan nasıl korkulmak gerekiyorsa öyle korkmak ve gaflet meydanından müşâhede semâsına yükselmektir. Ya da Mezkûr; yani Allah'dan başkasını unutmaktır. Çünkü Allah *"Unuttuğun zaman rabbını zikret!* (hatırla)"[50] buyuruyor. Kur'an'da iki tür zikir emri vardır: Mutlak ve mukayyed zikir. Kur'an'da herhangi bir kayıt belirtmeden mutlak mânâda ve çok çok zikretmeyi emreden âyetler vardır.[51] Bunların emrettiği zikir, gafletin zıddı anlamındaki kalbî zikirdir. Allah'ın adının anılmasını emreden[52] âyetler ise kalbî mânâda zikre muvaffak olamayanlara dil ile zikretme kolaylığı sağlamakta ve bir bakıma kalbî zikre hazırlık yaptırmaktadır.

Zikirden maksad Allah'ı hiç unutmamak olduğuna göre, zikrin efdal olanı kalbî ve hafî olanıdır. Ancak cehrî olarak yapılan zikirlerin herbirinin sâlikin durumuna göre ayrı özellikleri vardır. Tevhid zikrinin kalbi masivâdan temizlemede, lâfza-i celâl zikrinin kalbî zikre ermede ayrı bir yeri vardır. Bunlardan hangisinin kime ne kadar yararlı olacağını mürşidler tayin eder.

- Hz. Peygamber (s.a.), sahâbîlerine hergün çekmeleri için belli bir vird vermiş midir? Veya onlara kendisini râbıta veya vesile ederek Allah'a duâ etmelerini söylemiş midir? Açıklar mısınız?

- Hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin, günde yetmiş

50. el-Kehf, 18/24
51. bk. Âlü İmrân, 3/41; el-Ahzâb, 3/41; el-Cum'a, 62/10
52. el-Müzzemmil, 73/8); ed-Dehr, 76/25

veya yüz defa tevbe ve istiğfar ile meşgul bulunduğunu gösteren[53] rivâyetler bulunduğu gibi, önce fakir sahâbîlere özel olarak, daha sonra diğer sahâbîlere ve bütün ümmete öğretip benimsettiği tesbîhât (otuz üç kerre subhânallah, 33 kerre elhamdu lillâh, 33 kerre Allahu ekber) vardır. Hemen bütün hadis kaynaklarının naklettiği bu rivayetten başka Hz. Peygamber'in özel olarak bazı sahâbîlere bir takım evrâd verdiği de görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in tesbitine göre Ebû Talib'in kızı Ümmühâhî şöyle anlatıyor: *"Allah Rasûlü bir gün evimizi teşrif etmişti. Ben kendisine: "Yâ Rasûlallah, artık yaşlandım ve zayıfladım. Bana oturduğum yerden yapabileceğim bir amel tavsiye etseniz." dedim. Şöyle buyurdular: "Yüz kere sübhânallah de!.. Yüz kerre elhamdü lillâh de!.. Yüz kerre de lâ ilâhe illallah de!.."*[54]

Peygamberimiz'in kendisini vesîle ederek duâ etmesini emrettiğini gösteren şöyle bir rivâyet vardır. Gözleri kapanan bir adam Peygamberimiz'e gelerek: "Yâ Rasûlallah gözlerim kapandı. Benim için duâ buyur." dedi. Peygamberimiz şu karşılığı verdi: *"Abdest al, iki rek'at namaz kıl, sonra da şöyle de: Allah'ım peygamberin Muhammed ile sana tevessül ediyorum. Ey Muhammed, gözümün açılması için senin şefâatçı olmanı istiyorum. Allah'ım onun hakkımdaki şefâatını kabûl buyur."* Ardından Hz. Peygamber şöyle ilâve etti: *"Bir ihtiyâcın olduğu zaman hep aynısı yap!"* Bu olaydan sonra adamın gözleri açılmıştır.[55]

9- Ayin- Semâ ile İlgili Meseleler

- Âyin ve semâ nedir?

- Tarikatlarda topluca yapılan zikre genellikle âyin veya semâ adı verilir. Âyin merâsim, âdet, tören ve şölen anlamlarına Farsça bir kelimedir. Semâ ise işitmek, işittirmek ve dinlemek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Daha sonraları, önce musiki ve ilâhî dinlemek anlamına, ardından da musiki ve musiki ile birlikte yapılan ritmik hareketler anlamına kullanılmıştır. İlk devir sûfileri, meclislerinde Kur'an'dan sonra güzel sesli kimselerden Allah ve Peygamber sevgisini anlatan âhiret ve ölüm konularını işleyen manzûm ve mensûr parçalar dinlerdi. Güzel sesle okunan Kur'an ve ilâhîleri dinlerken de "Elest bezmi" hatırlanıp "Elestü bi-rabbiküm" hitâbı

53. bk. **Buhârî**, Deavât, 3; **Tirmizî**, Tefsîru sûre, 47; **İbn Hanbel**, IV, 261
54. bk. **Müsned**, VI, 344
55. bk. **Tirmizî**, Deavât, 49; **İbn Mâce**, İkâme, 5; **İbn Hanbel**, IV, 138

fiilen duyulmak istenirdi. Bu amaçla başlayan bu zikir toplantıları, her tarikata göre ayrı adlar alarak kendi usul ve yöntemlerine göre şekillenmiş oldu. Meselâ Mevlevîlerin zikrine semâ, Kadirîlerinkine devrân, Sa'dîlerinkine kıyâm, Nakşîlerinkine hatm–i hâcegân gibi adlar verildi.

- Hatm-i hâcegân nedir? Peygamberimiz ve hulefâ-i râşidînden örneklendirir misiniz?

- Hatm-i hâcegân Nakşbendiyye tarikatında toplu zikre verilen addır. Hz. Peygamber ve hulefâ-i râşidîn döneminde böyle bir uygulamanın olup olmadığını soruyorsunuz. Asr-ı saâdette bizzât Hz. Peygamber'in toplu zikir yaptırdığını gösteren rivâyetler vardır. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir olay şöyledir: "Şeddâd b. Evs anlatıyor:

Hz. Peygamber'le beraber bir evde idik. Bize sordu: *"İçinizde garib; yani ehl-i kitaptan bir kimse var mı?"* Biz: "Hayır" dedik. Sonra kapıyı kapatmamızı emretti ve şöyle dedi. *"Ellerinizi kaldırın ve Lâ ilâhe illallah deyin."* Ellerimizi kaldırdık ve lâ ilâhe illallah dedik. Sonra Hz. Peygamber: *"Allah'a hamdolsun. Yâ Rabbi, sen beni bu kelime ile gönderdin, bana bunu emrettin ve onda bana cenneti vaad ettin. Sen vaadinden dönmezsin."* dedi. Sonra da şöyle buyurdu: *"Sevinmez misiniz, Allah sizin hepinizi afvetti."*[56] Bu hadiste geçtiği gibi insanların tevhid kelimesi veya başka ilâhî isimlerle zikretmek üzere bir araya gelmeleri sünnetteki uygulamaya uygundur. Allah Rasûlü'nün "İçinizde yabancı (garib) var mı?" buyurarak aralarında yapacakları işi yadırgayacak bir kimsenin bulunup bulunmadığını kontrol etmesi, Hatm-i hâcegâna ehl-i tarik olmayan yabancıların alınmamasının dayanağıdır. Toplu zikrin asr-ı saadetteki bir başka örneği Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivâyette anlatılmaktadır. Bu rivâyete göre Allah Rasûlü birgün halka teşkil etmiş bulunan bir sahabe topluluğunun yanına vardı. Onlara niçin böyle oturduklarını sordu. Onlar da: "Kendilerine başta İslâm olmak üzere pekçok nimetler veren Allah'ı zikretmek için bir araya geldiklerini" anlattılar. Peygamberimiz tekrar: *"Siz gerçekten sadece Allah'ı zikretmek için mi toplandınız?"* diye ısrarla sorunca sahâbîler: "Vallahi sadece bu maksadla bir araya geldik." diye yemin ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Israrla sormam sizi ithâm ettiğim için değildi. Cebrâil bana: "Allah'ın sizlerle meleklerine karşı iftihâr ettiğini haber verince ben de sizin tam olarak ne ile meşgul olduğunuzu anlamak istedim."*[57] buyurdu.

56. **Müsned**, IV, 124
57. bk. **Müslim**, Zikir, hadis: 2701

10- Mücâhede- Riyâzat ili İlgili Meseleler

- Mücâhede ve riyâzat ne demektir?

- Mücâhede insanın nefsinin arzularına, kötü isteklerine ve şeytanın isteklerine karşı direnip savaşması demektir. Bu savaşın silâhı ibâdetler, zikir, tesbih ve duâdır. Nefs düşmanına bu silâhlarla saldırıp onun ikmâl kaynağının etrâfını riyâzat mayınları ile döşemek gerekir. Riyâzat ise nefsin ve tenin isteklerini kesmek, asgarîye indirmek ve ona zor gelen şeyleri yaptırmaktır. Az yemek, mideyi doldurmamak, az uyumak ve bu sûretle nefsi inceltmektir. Mücâhedeye nefs ile cihâd da denir. Mücâhede ve riyâzat birbirine yakın anlamlarda iki kavramdır. Mücâhede nefsi iyiliğe zorlamak, riyâzat ise onu bu işe alıştırmaya çalışmaktır. İşin başı mücâhede, devamı riyâzat, neticesi müşâhededir. Nefs ile mücâhedenin genellikle kabûl edilen görüşe göre üç riyâzat özelliği vardır: Az yemek, az uyumak ve az konuşmak. Bunlara bazan halktan uzaklaşma anlamına halvet ve çileyi katanlar da vardır.

- "Bir lokma, bir hırka" düşüncesi İslam'a uygun mu? Tasavvuf insanı pasifize eder mi? Veya hayatın belli alanlarından çekilmesini temin ederek başarısızlığına sebep olur mu?

- Önce "bir lokma ve bir hırka" sözünün nereden çıktığına bakalım. Bir hadiste Allah Rasûlü şöyle buyurur: *"Şu üç şey müstesnâ kıyamet günü herşeyden sorulacaksınız: Sırtınızı örtecek bir hırka, açlığınızı giderecek bir kaç lokma ve soğuk sıcaktan koruyacak bir yuva."*[58] Tekkeleri ve câmileri, dervişlerin ve müminlerin evi sayarsak hadise göre insanın aslî ihtiyâcı olarak bir lokma ve bir hırka kalıyor. Şunu da gözönünde bulundurmak gerekir: Sûfiler "bir lokma ve bir hırka" ölçüsünü infâk için koymuşlardır. Kişinin nefsi için harcayıp israfa düşmeyeceği şeyin ölçüsü budur. Ama üretim ve îsâr için bir sınır yoktur. İnsanın özünde "tûl-i emel" vardır. Bu yüzden ebedi kalacakmış gibi ve taparcasına dünyaya dört elle sarılır. İnsandaki tûl-i emelin önüne geçmenin yolu, ihtiyaçları sınırlandırmaktır. Bugün ekonomiyi tarif edenler onu: "Sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklardan sağlanması ilmi" olarak tanımlarlar. Ekonomistler ihtiyaçları sınırsız, kaynakları sınırlı görürler. Oysa İslâmî ve tasavvufî telâkkîde kaynaklar sınırsız, ihitiyaçlar sınırlıdır. Çünkü Allah Teâlâ: *"Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız."*[59] buyurur. İnsanın ihtiyaçları

---

58. bk. **İbn Hanbel**, V, 81
59. İbrâhim, 14/34

da yukarda geçen hadis ve tasavvufi telâkkîye göre sınırlandırılmıştır. Bu anlayış sağlandığı zaman, sadece kendisini düşünen "ben" merkezli insanların yerini diğergâm insanlar alır. Bu bakımdan bu anlayışı bir üretim ölçüsü gibi değil, infâk ve îsâr sınırı olarak düşünmelidir. Yani insan varlığını elinde avucunda bir lokma ve bir hırka gibi zaruri ihtiyaçları kalıncaya kadar başkalarına verebilmelidir.

Tasavvuf insanı pasifize etmez. Tarihte gördüğümüz gerçek sûfiler, en üretken ve diğergâm insanlardır. Zamanın tamamını Allah ve O'nun kullarına hizmete hasretmeyi gaye edinen bir sistemin, insanları pasifize etmesi muhaldir. Mensuplarını meslek erbâbı yapmayı görev sayan şeyhler, müridlerini nasıl pasifize etmiş olabilirler. Bugün gerek ülkemizde, gerekse diğer İslâm ülkelerinde tasavvuf çevrelerinin belli bir ekonomik düzeye ulaşmış olması bunu teyid etmektedir. Her devirde her kurumun istismarcıları bulunabilir. Bunları genellememek, ilke ve prensiplere bakmak lâzım.

Hayatın belli alanlarından çekilme meselesine gelince, bu da sûfilerin bugünkü eksikliklerine bakılarak söylenmiş bir kaygı ifâdesidir. Sûfilerin bugünkü durumu ise müslümanların başsızlıklarından kaynaklanan genel ârızadır. Sadece tasavvuf ve tarikat çevrelerinde değil, toplumumuzun her kesiminde görülen devlet ve sistem sancısının tezâhürüdür.

- Bazı tasavvufî eserlerde edeble ilgili mes'elelerde "helâk ve hüsran" tehdîdi taşıyan ifâdeler geçiyor. Büyük günahlar için kullanılan bu tehdîdlerinn edeb konusunda kullanmasından maksad nedir?

- Tasavvufu "edebden ibârettir?" diye tarif edenler vardır. Tasavvufta edeb, kişinin hayatını sünnet çizgisinde yaşaması için bir ölçüdür. Kişinin utanılacak davranışlardan uzak durması demektir. Edeb, nâfile, sünnet, vâcib ve farz hükümlerini içiçe surlar veya halkalar gibi düşünürsek; en iç kısımda edeb, en dışta da farzlar bulunur. İnsan edebden başlayarak sur ve sınırları aşıp halkalardan dışarı taştıkça enson farz sınırına kadar ulaşacaktır. Sûfiler işi sıkı tutup kişileri edeb çizgisini bile atlatmadan yaşamaya alıştırmayı hedefliyorlar. Bu yüzden edeb konusundaki bir ihmâl, safha safha en sonuncudaki ihmâle vâbeste olacağı için hüsran tehdidiyle karşılanıyor. Bu tür tehdid ifadesi taşıyan sözler, halkı fazîletlere teşvik için söylenmiş, belki biraz mübâlağa özelliği taşıyan şeylerdir, ama hedefi bellidir. İnsanları edeb ve kerahet konusunda sıkı ve diri tutmak. Gevşeyip pörsümelerine meydan vermemek.

- Âyet-i kerimede: "Sizin Allah katında üstünlüğünüz takvâ iledir"[60] buyrulur. Tasavvufçular tarikata girenin havâss; girmeyenin avâm olduğunu söylüyorlar. Böyle bir tasnîfi nereden ve nasıl çıkarmışlardır?

- İnsanların Hak nezdindeki tasnifinin değişmez ölçüsü sizin de işâret ettiğiniz âyette belirtilen "takvâ"dır. Tasavvufçuların tarîkata girenleri havâs, girmeyenleri avâm diye ayıran tasnîfine rastlamadım. Evet, tasavvufta avam, havâs ve ahassu'l-havâs olmak üzere üçlü bir tasnif var. Ancak bu tasnif, tarikata girmekle sınırlı değildir. Tarikata girenler arasında avamdan insanlar da vardır, havastan da. Tarikat şeyhleri, müridlerine kendilerini dâimâ avamın en aşağısından kimseler olarak görmelerini tavsiye etmişlerdir. Ayrıca bu üçlü tasnif tamamen bâtınî olan ve kimsenin bilmesi mümkün olmayan takvâ ölçüsüyle yapılmış bir tasnif olamaz. Çünkü kimsenin takvâsını, Allah'tan başka kimse bilemez. Bu olsa olsa zâhirî ölçüler sayılan ilim, irfan ve sosyal seviye gibi tesbitlerle yapılmış bir tasniftir. Her kesimden insanların avamdan olanı da, havastan olanı da vardır.

11- Halvet- Çile ile İlgili Meseleler

- Uzlet Nedir? Faydaları nelerdir?

- Uzlet halkın arasından süresiz uzaklaşıp yalnızlık ve inzivâyı tercihtir. İnsanın maddî varlığı ile halktan uzaklaşmasıdır. Böyle bir uzlet ve yalnızlık bütünüyle kabûl gören bir davranış değildir. Bu yüzden İmam Gazzâlî, uzletin fayda ve zararlarını değişik açılardan ele almıştır. Onun tesbitine göre uzletin faydaları şöyle özetlenebilir:

1- Huzûr içinde ibâdet ve tefekkür, kâinâttaki sırları araştırma imkânı,

2- İnsanlar arasında bulunmaktan doğacak gıybet, riyâ ve nemîme gibi âfetlerden, emr bi'l-ma'rûf yapamama gibi günahlardan kurtulmak,

3- Toplumun fitnelerinden ve onlarla mücâdele ile insanların şerrinden kurtulmak,

4- Kişinin insanlardan, insanların da kendisinden ümid kesmesi.

Gazzâlî uzletin insana vereceği zararları da şöyle sıralamaktadır:

1- Okumak ve ilim öğrenmekten mahrûmiyet,

60. el-Hucürât, 49/13

2- Çalışmak ve kazanç elde etmekten mahrum kalmak,

3- Terbiye ve edeb öğrenmekten mahrûm olmak,

4- İnsanlarla sevişmekten mahrum kalmak,

5- Sevap kazanmak ve kazandırmaktan mahrûmiyet,

6- Tevâzu sâhibi olmayı öğrenememek,

7- Tecribe sâhibi olamamak.

Görüldüğü gibi, uzletin zararları faydalarından daha çoktur. Bu yüzden sûfiler devamlı inzivâ anlamına gelecek uzlet yerine halvet, çile veya erbaîn denilen süreli yalnızlığı tercih etmişlerdir.

- *Halvet ve çile ne demektir?*

- Tasavvuf ıstılahında tarikata giren bir müridin muayyen bir zaman sonra şeyhinin emriyle insanlardan uzaklaşarak tekkelerin halvet bölümlerinde bir süre inzivâ hayatı yaşaması, kendini tamamiyle Hakk'a ibâdete vermesidir. Halvetin gayesi kalbden mâ-sivâyı çıkarmak, gönlü ağyârdan temizlemek, Hakk'ın sayısız nimetlerini düşünüp kendinden geçmektir. Çile ise, Farsça kırk anlamına gelen "çihil" kökünden alınmış, Arapça'da "erbaîn" karşılığı kullanılan bir kavramdır. Çile ve halvet, müridin fıtratındaki sivri noktaları törpülemek için yapılan fiilî sabır telkînidir. Sâlikin genellikle kırk gün süreyle şeyhinin gözetiminde loş bir mekânda az yemek, az uyumak, az konuşmak ve zikirle meşgul olmak sûretiyle kendini ibâdete vermesidir. Halvet ve çilenin kırk gün olması, Kur'an'da anlatılan Hz.Musâ'nın Allah'tan vahiy aldığı Tur-i Sînâ'da kalış süresiyle alâkalıdır[61].

- *Nakşibendiyye tarikatında halvet ve uzlet var mıdır?*

Nakşbendiyye tarîkatı rûhânî bir tarîkattır. Rûhânî tarikatlarda riyâzat ve mücâhededen çok nâfile ibâdet ve hafî zikir ile sohbet önem taşır. Bu yüzden genelde ve ilkeleri itibârıyla Nakşbendiyye'de halvet yoktur. Ancak zaman zaman Nakşî meşâyından bazılarının müridlerini halvete sokup erbaîn çıkarttıkları da görülmektedir. Genellikle bu erbaîn Nakşîlerde Receb ayının ilk perşembesi olan Regâib kandilinde de başlar, Şaban ayının 15. akşamı olan Berat'ta sona ererdi.

61. bk. el-A'râf, 7/142

Nakşbendiyye tarîkatında halvetin toplum içinde yapılması esastır. Bu yüzden "Halvet der-encümen" diye bir ilke konmuştur. "Halk içinde fakat yalnız." ya da başka bir ifâde ile "El kârda, gönül Yar'da" anlayışı ile halktan kopmadan Hakk'ı bulmanın yolu aranmıştır. Bir bakıma: *"Ne alışveriş, ne de ticâretin Allah'ın zikrinden alıkoymadığı adamlar"*[62] olmak ilkesi benimsenmiştir.

62. en-Nûr, 24/37

B- KALBÎ MESELELER

1- Teslîmiyet - Tevekkül ile İlgili Meseleler

- *"Bir mürşide intisâb eden kimse, ölünün kendini gassâle bırakması gibi teslîm olacak"* ***deniliyor. Bir müridin mürşidine bağlılık ölçüsü ne olmalıdır? Bu bağlılık sadece uhrevî işlerde mi, yoksa dünyevî işlerde de olmalı mıdır?***

- Şeyh ile mürid arasındaki ilkeleri düzenleyen sadece sevgidir. Bu yüzden aralarındaki sevginin boyutunu göstermek üzere teslîmiyyet için "gassâl önünde meyyit" tabiri kullanılmıştır. Bu teslimiyet biraz karakter yapısı ile alâkalı bir olay olarak görünmektedir. Meselâ ashâb-ı kiram arasında Hz. Ebû Bekir gibi her konuda Allah Rasûlü'ne itirazsız teslim olan sahâbiler olduğu gibi, Hz Ömer gibi kafasının yatmadığı meselede hemen itiraz edip fikrini söyleme cesâretini gösterenler de vardır. Hz. Ebû Bekir, Mi'râc olayında: "Bunları Muhammed söylüyorsa mutlaka doğrudur" sözüyle, Hudeybiye'de anlaşmanın imzâlanmasına karşı çıkan sahâbilere: "Siz ne yapıyorsunuz? O Allah'ın peygamberi ve vahiy alıyor?" diyerek teslimiyetin şâhika örneklerini göstermiştir. Hudeybiye'de Ömer ise: "Biz bu zillete nasıl râzı oluyoruz?" diyerek tepkisini göstermiştir. Fakat her ikisi de konumlarından birşey kaybetmemiştir. Ne teslimiyeti Hz.Ebû Bekir'e, ne karşı çıkışı Hz. Ömer'e bir zarar vermiştir. Demek ki bu iş bir meşreb ve mizâc meselesidir. Bizim akaidimizde kayıtsız şartsız bir kimseye tâbi' olmamızı emreden bir hüküm olmadığı gibi, sevgi ile tâbi olanları yasaklayan bir hüküm de yoktur.

Anadolu'da da, başka yerlerde de teslimiyet anlayışını istismar ederek saf müslümanları kandıranlar çoktur. Tasavvuftaki teslimiyet, acem kılıcı gibi, iki tarafı keskin birşeydir. İyiye kullanılabileceği gibi, şerre de

kullanılabilir. Burada sorumluluk, meydanı boş bırakan müslümanlarındır. Teslimiyet istidadında olan insanların bu kabiliyetlerini istismar etmeden, hayra kanalize edecek insanlar bulunmazsa; kendi menfaatine kanalize edenler bulunacaktır. Biz diyelim ki, teslimiyyeti reddettik. "Teslimiyet diye birşey yoktur" dedik. Bu istismarcılar huylarından ve teslimiyete yatkın insanlar bu özelliklerinden vaz mı geçecekler? Bu mümkün olmadığına göre hastalık halkın ilim ve irfan seviyesi ile alâkalıdır. Teslimiyyetle değil. Piyasada liyâkatsiz kimselerin kol gezmelerine fırsat verilmemelidir.

- Müridin şeyhine kayıtsız şartsız teslîmiyeti nedir? Oysa Kur'an'daki teslîmiyet âyetlerini araştırdığımızda hepsinde teslîmiyetin Allah'a olacağı zikredilmektedir. Kişi, Allah ve din dışında, başka din ve şahıslara teslîm olabilir mi?

- Teslimiyet, sevgiye dayalı bir itâat işidir. Kayıtsız şartsız teslimiyet denilince mürşidinin uyarılarına tenkidci bir nazarla bakmadan ve acaba bunların benim manevi hayatıma ne derece faydası olur gibi, evham ve vesveselere düşmeden uymak anlaşılır. Doktora giden bir hasta doktoruna ne kadar güvenir, onun hastalığını tedavi edeceğine ne kadar inanırsa o kadar çabuk iyileşir. Müsbet anlamda bir önyargının faydası vardır. Şeyhe teslimiyyet, ashâbın Allah Rasûlü'ne teslimiyet ve güveni gibi, müridin mürşidinin söylediklerine inanmasıdır. İnsanın güvenip inanmadığı kişinin sözünü tutması mümkün değildir. Ayrıca âyette: *"Allah'a, Rasûlü'ne ve sizden olan ülü'l-emr'e itâat edin!"*[63] buyrulmaktadır. Mürşid, müridi için manevi ve uhrevi konularda ülü'l-emrdir. Böyle olunca müridin mürşidine bu anlamda teslimiyetle bağlanışının şeriatla çatışır bir yanı yoktur. Şeyh diye ortaya çıkan bozuk düşünceli insanlara karşı yapıldığında kötü neticeler verir diye teslimiyeti büsbütün reddedemeyiz.

2- Cezbe ile İlgili Meseleler

- Vecd ve cezbe nedir? Aralarındaki fark nedir?

- Vecd, hüznü gerektiren keder, aşk ve iştiyak sarhoşluğu içinde kendinden geçmek ve yüksek heyecan demektir. Hakk'ın binbir tecellîsini müşâhede eden kimsenin muhabbet sonucu içinin ferahlaması ve o hâlin verdiği zevk ile kendinden geçmesidir. Hakîkî vecd, ileri derecedeki Allah sevgisi, irâde sağlamlığı ve Allah aşkından meydana gelir. Kur'an

63. en-Nisâ, 4/59

okunurken vecde gelmeyip başka şeylerle vecde gelenler Hakk'a değil, halka tutkun sayılmıştır. Çünkü Kur'an, Rablarından korkanların kendisini derileri ürpererek vecdle okuyacaklarını haber vermektedir[64] Hz. Peygamber ve ashâbının hayâtında vecd hâlinin örnekleri pekçoktur. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd bir gün kendisine Kur'an okurken *"Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz, seni de onların üzerine şâhid tuttuğumuz zaman halleri ne olacak?"*[65] âyetine geldiğinde Peygamberimiz'in gözleri doldu ve *"Yeter ya Abdullah!"* diyerek okumasını durdurdu.[66]

Cezbe, çekmek ve çekiş demektir. Hakk'ın kulu kendi cânibine çekmesidir. Cezbe, Allah'ın kula bir ihsânı olduğundan kulun elinde değildir. Allah'ın, sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan yakîn nûru ile kolayca manevî makamlara yükseltmesidir. Böyle bir cezbe, kulda istikamet arzûsu doğurarak belâ ve musîbetlere sabretme gücü kazandırır. Kul rûhî cezbe ile hakîkatin kaynağını bulur. Allah'ın dışındaki herşeyi unutarak kendinden geçer.

Vecd ile cezbe birbirine yakın anlamlıdır. Vecdde kulun gayretinin de payı vardır. Cezbe ise vecde göre daha güçlü ve tamamen Allah vergisidir. Kur'an'daki *"Allah dilediğini kendine çeker."*[67] âyeti ile bazı kaynaklarda hadis olarak nakledilen *"Allah'ın kuluna olan cezbesi, ins ve cinnin amellerine denktir."*[68] Hakk'ın kulu çekmesi cezbe, bu cezbe ile kulun Allah'a yönelmesi aşktır. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'i öldürmeye giderken eniştesinin evinde duyduğu Kur'an sesiyle imana gelen Hz. Ömer'in hâliyle; avlandığı bir sırada üç defa peşpeşe hâtiften duyduğu: "Sen bunun için yaratılmadın" sesiyle sultanlığı bırakan İbrâhim b. Edhem'in tevbesi, cezbeye örnek sayılmıştır.

Cezbe, halk arasında aklın baştan gitmesi anlamında kullanılırsa da yanlıştır. Cezbe başka cinnet başkadır. Meczûb ile mecnûn da ayrı ayrı şeylerdir. Halk arasında sohbet, zikir ve semâ meclislerinde kalbinde meydana gelen vâridâta dayanamayarak kendinden geçen, bağıran, gayr-ı ihtiyârî sıçrayıp nârâ atan kişilerin davranışlarına da cezbe adı verilmektedir. Aslında klâsik kaynakların verdiği bilgilere göre bunlara cezbe yerine vecd denilmesi belki daha uygundur. Nârâ ve taşkınlık türü vecd ve cezbeler hep

64. bk. ez-Zümer, 39/23.
65. en-Nisâ, 4/41
66. bk. **Buhârî**, Fazâilü'l-Kur'an, 33
67. eş-Şûrâ, 42/13
68. **Keşfu'l-hafâ**, I, 352, hadis: 1069

zaaf alâmeti olarak görülmüştür. Nasıl tazyikli akan bir çeşmenin altına bir küçük bardak tutulduğunda su bardağın içine girmeden dışarı taşarsa, gönlü dar olanlara gelen vâridât da öyle taşar ve vecd meydana gelir.

- Sohbetlerde derviş, şeyhinin adı geçince hopluyor zıplıyor. Ama Allah'ın, Peygamber'in ismi yüz kere geçtiği halde hiçbir şey olmuyor. Mürid için buradaki ölçü ne olmalıdır?

- Bir önceki soruda vecd ve cezbeyi anlatırken Kur'an okurken vecde gelmeyip başka şeylerle vecde gelenlerin Hakk'a değil, halka tutkun olduklarını belirmiştik. Şeyhinin adı geçtiğinde vecd ve cezbe eseri tavırlar gösteren kimse, henüz fenâ fi'ş-şeyh konumundadır. Bu ise işin başıdır. Aslında gerçek vecd, Allah'ın adı anıldığında vecde gelmektir. Nitekim Kur'an'da buna şöyle işâret edilmektedir: *"Müminler ancak Allah'ın adı anıldığı zaman yürekleri vecdle titreyen... kimselerdir"*[69] Ashâb-ı kirâm Allah ve Rasûlü'nün adı geçtiğinde heyecanlanır, kalpleri yerlerinden fırlayacakmış gibi atardı. Bu yüzden elleriyle kalplerini bastırmak lüzûmunu hissederlerdi. Bugün bizim Rasûlulah'ın adı geçtiğinde âdet olarak yaptığımız hareketi, onlar zarûreten yaparlardı.

3- Aşk - Muhabbet ile İlgili Meseleler

- *"Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve mahlûkatı yarattım"*[70] *hadisine karşı itirazlar var. Bu itirazlara nasıl cevap verebiliriz?*

- Tasavvuf çevrelerinde, âlemin yaratılışı ile ilgili konuları îzâh sadedinde rivâyet edilen bu hadise başta İbn Teymiye olmak üzere bir takım ilim ve hadis ricâlinin karşı çıktığı ve uydurma olduğunu söyledikleri bilinmektedir. Ancak bu sözün Kur'an'daki: *"Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım."* âyetine uygun düştüğünü öne süren Aliyyü'l-Kâri gibi âlimler de eksik değildir. Aliyyü'l-Kâri hadisin bu âyete uygunluğunu îzâh ederken âyette geçen "bana kulluk etsinler" ibâresini İbn Abbâs'ın "beni tanısınlar" şeklinde tefsir ettiğini delil göstermektedir[71]. İbn Teymiye'nin müteşeddid ulemâdan olduğu; özellikle tasavvufî konulardaki rivâyetlere karşı titizlik gösterdiği mâlûmdur. Aliyyü'l-Kâri de müteşeddid âlimlerden sayıldığı halde hadisin mânâsını kabûl etmek sûretiyle işin önünü açmıştır.

69. el-Enfâl, 8/2.
70. bk. Keşfu'l-hafâ, II. 132, hadis: 2016
71. bk. ez-Keşfu'l-Hafâ, II, 132

Tasavvuf ehlinin hadislere bakışı ve hadisleri nakledip kullanmadaki usulleri, hadisçilerin usûlüne benzemez. Hadisçiler hadisleri bir eczâcı titizliği ile senedleri ve mânâları ile naklederler. Çünkü işleri budur. Sûfiler ve diğer ilim erbâbı ise kendi ilimlerini alâkadar eden rivâyetlerle ilgilenirler. Onlardan hadisçilerin rivâyet titizliği beklenmez. Onları alâkadar eden mânâdır, mânânın Kur'an muhtevâsına uygunluğudur. Bu uygunluğu gördükten sonra gerisi o kadar önemli değildir. İman bir tanıma (ma'rifet) ve sevme (muhabbet) işidir. Kulluk tanıma ile başlar, sevme ile gelişir. Allah Teâlâ kendi sıfatlarını ızhâr etmek istediği için varlık âlemini yaratmıştır. Binâenaleyh âlemin varlığında bir sevgi, devamında da bir sevgi ve câzibe vardır. Meseleye bu açıdan bakıldığında hadisin anlamı doğrudur. Ama illâ hadis kaynaklarından delil isteniyorsa onu bulmak zordur. Herhalde bu zorluktan dolayı olsa gerek ki Bursalı İsmâil Hakkı **Kenz-i Mahfî** adlı risâlesinde bu sözün mükâşefe ehlince sahih kabûl edildiğini belirtmektedir.

- *"Ben Allah'ın sevgilisiyim ve Allah'tan en çok korkanınızım"* ***hadisine binaen "Allah'tan korkmak" ne demektir? Sevgi ve korku nasıl birarada bulunur, sevgiden nasıl korkulur, açıklar mısınız?***

- Sevgi ile korkunun aynı anda beraber bulunduğu duyguya "heybet" denir. Bu duygu Hakk'a yakın olmanın meydana getirdiği endişe hissidir. O'nun yakınlığından mahrum kalmayı gerekli kılacak bir hatâ yapmaktan korkmaktır. Buradaki korku yırtıcı hayvandan veya karanlıktan, ya da düşmandan korkmak gibi bir korku, değildir. Aksine anasının kucağındaki bir yavrunun anasından korkması veya âmiri tarafından çok sevilen bir memurun herhangi bir kusur ve hatâsı sebebiyle âmirinin iltifatından mahrum kalmaktan korkması gibi bir korkudur. Eğitimde bir ölçü vardır: "Çocuğa verilecek en büyük cezâ, onu sevgiden mahrum bırakmaktır." Sevgiden mahrum bırakmak, en büyük cezâ olduğuna göre insan sevgisiz kalmaktan elbette korkacaktır. Hz. Peygamber bir denge peygamberi olduğu için sevgi ve korkuda ortayolu tarif etmektedir. Korkusuz bir sevgiyi, ya da sevgisiz bir korkuyu değil, ikisini aynı ölçüde tutan bir anlayışı anlatmaktadır.

- Tasavvufun sermâyesi muhabbet ve teslîmiyyettir. Ma'nevî terakkî teslîmiyyette kemâle; teslîmiyyette kemâl, muhabbette kemâle bağlıdır. Öyleyse muhabbetin gerçekleşmesi için ne yapmak gerekir? Bir bakıma vehbî olan bu devletin kesbî yönü yok mudur?

- Muhabbet ve teslimiyyet arasında kurduğunuz ilgi çok güzel.

Gerçekten muhabbet olmadan teslimiyyet, teslimiyyet olmadan terakkî olmaz. Önce Rabia Adeviyye'nin dediği gibi "Seven sevdiğine itâat eder." düşüncesinden hareketle gerçek sevgiye ulaşmak için kul plânında neler yapılabilir, onların üzerinde duralım:

1- Nefsin başka şeylere meylini azaltarak gönülden mâ-sivâ sevgisini çıkarmak. Bu da genellikle mücâhede ve riyâzatla gerçekleşir. Kur'an'daki: *"Allah insanın göğsünde iki kalp yaratmamıştır."*[72] âyeti gönülde iki tür sevginin aynı anda bulunamayacağını ifâde etmektedir. Çünkü sevginin kemâli, kalbin bütün mevcûdiyeti ile Allah'ı sevmesidir. Her seven sevdiğine bağlıdır ve insanın sevdiği ve bağlandığı şey, onun tanrılaştırdığı şey hâline gelebilir. Nitekim: *"Nefsânî hevâsını tanrı edineni gördün mü?"*[73] âyetiyle Taberânî'nin rivâyet ettiği: *"Yeryüzünde Allah'ı en çok kızdıran put, kendisine tapılan hevâ ve hevestir."*[74]

2- İbâdet ve tâatla ma'rifeti artırmak. Ma'rifet insan kalbini bütünüyle kaplayınca muhabbetin doğmasını sağlar. Bunun yolu nâfile ibâdet ve tâatlarla rûhu güçlendirmektir. Bu yolla elde edilen muhabbet, toprağı temizledikten sonra tohum ekmeye benzer. Ayrıca kudsî hadiste: *"Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, hattâ ben onu severim."*[75] buyrulmasından, sevginin kulun gayret ve himmetine göre vehbî hâle geldiği anlaşılmaktadır.

Sâliki muhabbet ummânına garkeden şeyler vermek, bağışlamak, güzellik, kemâl ve fazîlettir. Bu sıfatların kemâli de ancak Allah'ta mevcuddur. Bu yüzden gerçek sevgiye lâyık olan sadece O'dur. Sâlikin Allah sevgisine erebilmesi için şunlara dikkat etmesi öğütlenmektedir:

1- Allah sevgisinin meydana gelmesi için zikre devam, çünkü seven sevdiğini çok anar.

2- Alah'ın nimet ve ihsânını düşünmek, çünkü ihsân sevgi sebebidir.

3- Allah dostlarıyla irtibâtı sağlam tutmak; çünkü seven, sevdiğinin sevdiklerini de sever.

4- Allah'ın emirlerine itâat, çünkü itâat sevgi doğurur.

5- Allah'a muhabbet talebiyle duâ etmek.

72. el-Ahzâb, 33/4
73. el-Furkan, 25/43
74. **Mevsûa etrâfi'l-hadis**, I, 40
75. **Buhârî**, Rikak, 38

4- Fenâ- Baka ve Tecellî ile İlgili Meseleler

S. a- Fenâ fillâh ve bakâ billâh ne demektir?

C. a- Fenâ fillâh, Allah'ta fânî olmak demektir. Kulun beşerî vasıflardan ve aşağı arzulardan sıyrılıp ilâhî vasıflarla donanmasıdır. Allah'a koşup sığınmasıdır[76]. Kulun fâiliyet şuûrunu kaybetmesi, "abd"ın yerine fâil olarak Allah'ın geçmesidir. Kulun fiilini görmemesi diye ifâde edebileceğimiz bu halde kulun yerine Allah kâim olur; Allah görür, Allah duyar ve Allah tutar. Bu sûretle: *"Ben onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum."*[77] kudsî hadisinin hükmü, gerçekleşmiş olur. Kul, Allah ile o kadar meşgul olur ki nihâyet "benlik" bilincini kaybeder. Bu hâle zikirle erişilirse *"fenâ fi'l-Mezkûr"*, muhabbetle erişilirse *"fenâ fi'l-Mahbûb"* denilir. Fenânın en yukarı derecesi *"fenâ ender-fenâ"* yani fenâ haline erme şuûrundan da fânî olmaktır. Fenâ hâlindeki kul, bazı beşerî sıfatlarından kurtulursa da beşeriyet sıfatından tamamen çıkmaz. Böyle bir iddiâ yanlış olur, küfre götürür.

Bakâ billâh, kulda kötü sıfatların yerini iyilerinin alması, kendi sıfatlarının yerine ilâhî sıfatların geçmesidir. Nefsinden fânî olan, Hakk ile bâkî olur. Allah'ta fânî olan da Allah ile bâkî olur. Bakâda fenâ hâline göre bir bilinç hâli vardır.

- Tecellî-i ef'âl, tecellî-i esmâ, tecellî-i sıfât ve tecellî-i zât nedir?

- Tecellî, ortaya çıkmak ve görünmektir. Kudret-i ilâhiyye eserlerinin eşyâda görünmesidir. Gaybdan gelen, kalbde zâhir olan nurlar için de kullanılır. Tecellînin nasıl meydana geldiğini Allah'tan başka kimse bilemez. Âlem, tecellînin vukuu ânında hâdis ve mevcûd, ondan sonra aslına dönerek fânîdir. Fakat bu tecellîler o kadar sür'atli ve dâimîdir ki iki tecellî arasında hiçbir fâsıla hissedilmez. Durum böyle devam ettiğinden biz mevcûdâtı dâimî sanırız. Tecellîde gaybdan şehâdet âlemine, karanlıktan aydınlığa çıkış sözkonusudur.

Tecellî-i ef'âl: Hakk Teâlâ'nın fiillerinden birinin kulun kalbine açılmasıdır. Bu mertebedeki sâlik "Lâ fâile illallah" sırrına erip bütün fiilleri Hak'tan bilir. **Tecellî-i esmâ:** Hakk Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından bir ismin sâlikin gönlünde yer etmesidir. Böyle bir tecellîye mazhar olan kimse, o ismin nurları altında şaşkınlığa düşer. **Tesellî-i sıfât:** Hakk'ın sıfatlarından birinin kulun kalbine açılmasıdır. O sıfatın bazı eserleri Cenâb-ı Hakk'ın

76. bk. ez-Zâriyât, 51/50
77. **Buhârî**, Rikak, 38

fazlıyla kulda zâhir olur. Meselâ Hakk'ın "Semî" sıfatıyla tecellî ettiği bir kul, cansız varlıkların bile söz ve tesbihini duyar hâle gelir. **Tecellî-i zât** ise: İlâhî zâtın zâtı için tecellîsidir. Bu tecellî kulların idrâkinin üstündedir.

5- Telvin - Temkin Meselesi

- "Telvin" hakkında ne dersiniz? Bazı şeyhlerin nâkıslık olarak yorumladığı bu konuda Muhyiddin ibn Arabî hazretlerinin düşünceleri farklı. Sizin düşünceleriniz nelerdir?

- Telvin: Boyama ve renklilik demektir. Temkinin mukabili olarak kullanılır ve istikamet yolunu araştırma makamıdır. Kul yolda olduğu sürece bir halden diğerine geçtiğinden temkin ehli değil, telvîn ehli sayılır. Hakk'a vuslat gerçekleşince telvînin yerini temkin alır. Tasavvufta genelde telvin bu anlamda anlaşıldığı halde, İbn Arabî telvini en yukarı makam olarak görmektedir. Onun bu mânâda anladığı telvîni, bir önceki telvinden farklı değerlendirmek gerekir. Nitekim İbn Arabî'ye göre telvin içindeki kulun hâli, Allah Teâlâ'nın: *"O her ân yeni bir işte, yeni bir tecellî ve yaratma hâlindedir."*[78] âyetinde belirtilen değişik tecellîlere mazhar olma hâline benzer.

İbn Arabî'ye göre temkin, telvinde temkin; yani telvine iyice yerleşmektir. Telvin kavramına yüklenen anlamlar farklı olduğu için İbn Arabî ile diğer mutasavvıfların bu konudaki değerlendirmeleri de farklıdır. Yaygın olan kanâat temkinin telvinden önde olduğudur. Ancak bu anlayış telvine yüklenen değişkenlik anlamına göredir. Ama telvini tecellilerin değişik boyutlarını idrak mânâsında anlayınca, o, tecellî ve mazhariyet gibi anlamlar kazanıyor ve temkînin önüne geçiyor.

- Temkin nedir? Sahv ve temkin arasında bir benzerlik var mıdır?

- Telvin ile temkin birlikte kullanılan kavramlardır. Temkin telvinin zıddıdır. İstikamet üzere karar kılma, iniş ve çıkışlardan kurtulma makamıdır. Telvinde ne kadar değişkenlik sözkonusu ise temkinde o kadar karar hâli vardır. Manevî sarhoşluktan ayılma anlamına gelen sahv ile temkin arasında bir yakınlık vardır. Tasavvuf tarihinde Cüneyd sahv ve temkini, Bâyezid ise sekr ve telvîni temsil eden iki ayrı şahsiyet olarak kabûl edilir.

---

78. er-Rahman, 55/29

6- Kerâmet- Velâyet - Tasarruf Meseleleri

- Kerâmet nedir? İstidrâcla arasındaki fark nedir? Herkes kerâmet gösterebilir mi?

- Kerâmet, ikrâm, kerem, lütuf ve ihsan demektir. Mümin bir kulda olağanüstü bir hâlin zuhûr etmesine denir. Ehl-i sünnet ulemâsı kerâmetin hakk olduğunda müttefiktir. Kerâmet ehli, amel-i sâlih sâhibi, inançlı bir mümin olmalıdır. İnancı olmayan insanlarda görülen olağanüstü hallere kerâmet değil, istidrâc, sihir veya mekr adı verilir. Gösterilen şeylerin olağanüstülüğü eşit olmakla birlikte, hükmü zâhir olduğu şahıslara göre değişir. Müminde zâhir olunca kerâmet, kâfirde zâhir olunca istidrâc adını alır. Kerâmet kevnî ve hakîkî olmak üzere iki çeşittir. Kevnî kerâmet olağandışı bir takım şeylerdir. Havada uçmak, denizde yürümek, gönülden geçeni bilmek gibi. Hakîkî kerâmet ise ilim, ma'rifet ve ahlâkla ilgli olağanüstü bir takım meziyetlere mazhariyettir. Müridlerinin hallerini iyi yönde geliştirmek, hikmet ve bilgisiyle, iffet ve mehâbetiyle etkili olup insanlardaki kötü huyları giderip iyi huylar kazandırmaktır. Bu tür kerâmetlere ilmî ve manevî kerâmet de denir. Sûfilerin itibar ettiği kerâmet bu türdendir. Halkın itibar ettiği ise kevnî kerâmettir. Halk şeyhinde veya velilerde bu tür kerâmet görmek ister. Sûfiler ise bunun mekr-i ilâhî olabileceğini söyler.

Kerâmet, Allah'ın bir ikrâmı olmakla birlikte mu'cizeden farklıdır. Çünkü mu'cize peygamberlerin peygamberliklerini isbât için kendilerine Allah tarafından verilen olağanüstü hallerdir. Mu'cize, bir peygamberlik delili olduğu için istenilen zamanda gösterilmesi (ızhârı) vâciptir. Kerâmet için böyle bir vücûb sözkonusu değildir. Aksine kerâmetin gizlenmesi (ızmârı) vâciptir. Kerâmetin gizliliği esas olduğundan sûfiler kerâmeti "hayz-ı ricâl" olarak görmüşlerdir. Nasıl kadınlar hayızlarını gizlerlerse ricâlullah da öylece kerâmetlerini gizlerler. Nasıl ki hayız görmeyen kadın, gerçek kadın sayılmazsa, kerâmeti olmayan kişi de ricâl ve velî sayılmaz. Gizlenmesi esas olmak ve kevnîsinden çok hakîkîsine meyil şartıyla kerâmet, sûfilerin ilimlerinde ve hayatlarında vardır. Ancak her isteyen kimsenin kerâmet göstermesi söz konusu değildir.

- Kerâmetlerde şeriata uygunluk aranır mı?

- Kerâmetlerde elbette şerîata uygunluk aranır. Özellikle kevnî ve manevî kerâmetin kerâmet olabilmesi için inanan insandan ve şeriat ölçüleri

dâhilinde olması gerekir. Vâridât ve ilhâm türü vâkıalarda da ölçü kitap ve sünnete uygunluk aranır. Şeyhlerin bir kısmu bu anlayışı şöyle sistematize etmişlerdir: "Gönlüme bir vârid ve ilhâm geldiği zaman ben şeriat ölçülerine göre iki şâhid isterim. Eğer iki şâhidi yoksa tabul etmem. Bu iki şâhid kitap ve sünnettir.

- Bir müşid-i kâmil aynı anda bir kaç yerde görülebilir mi?

- Kerâmete inanan ve bunun Allah'ın bir ikrâmı olduğunu kabûl eden kimseler için böyle birşeyin varlığını kabûl kolaydır. Fakat hedef ve amaç bunlarla uğraşmak değildir. Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berihiyâ'ya Sabâ melikesi Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayacak bir zamanda Kudüs'e getirme imkânı veren Allah, elbette sâlih ve velî kuluna dilerse böyle bir güç verebilir. Buna inanırız. Ancak bunu mutlak bir üstünlük gibi saymak, bir takım iltibaslara yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilir. Sonuçta bir zâtın kemâlinin ölçüsü, bu tür olağanüstülüklere bağlanırsa, işte yanlışlık buradadır. Her türlü kemal, güzellik ve olağanüstülük sâdece Allah'tandır. Allah dilerse kullarını buna mazhar kılabilir. Ehl-i sünnet tasavvufunda anlayış budur.

- Ölü veya diri bir şeyh, müridin veya başka bir kişinin kalbinden geçeni ve gıyâbî hallerini bilebilir mi?

- Bir şeyhin, müridin gönlünden geçeni bilmesi bir telepati gibi görülmemeli ve bunun Hakk'ın gönle ilhâm etmesi sonucu olabilecek bir olay olduğuna inanılmalıdır. Ya da en azından bir öğretmenin tecribesi sonucu karşısına gelen talebeyi tanıması gibi insanların rûhî tecribe sonucu elde ettikleri bir beceri olarak değerlendirilmelidir. Çok özel anlamda mürşidlerin Allah'ın kendilerine bildirmeleri sonucu zaman zaman müridlerinin gönlünden geçenlere âşinâ oldukları vâki'dir. Bu tamamen Allah'ın bir inâyetidir. Şeyhin bizzât şahsına âid bir durum değildir. Çünkü gönüllerde saklı olanları bilen ancak Allah'dır[79]. Dolayısıyla bildirecek olan da O'dur. Ölmüş ve beşerî faaliyetleri sona erene bir insanın böyle bir şeye ıttılaı ise tamamen vehbî ve manevî bir haldir. Tasavvufî bakımdan üzerinde durulması gerekli olan bir hal de değildir.

- Menâkıb kitaplarında geçen Kur'an ve sünnete ters menkıbe ve kerametler hakkında ne dersiniz? Tayy-i mekân, denizden yürüyerek geçmek, kalplerdekini bilmek gibi şeyler nasıl olabiliyor?

79. bk. Ğâfir, 40/19

- "Menâkıb kitaplarında geçen, Kur'an ve sünnete ters gibi görünen menkıbe ve kerâmetler" ibâresiyle neyi kasdettiğinizi keşke örnekle belirtmiş olsaydınız; konu daha iyi anlaşılmış olurdu. Eğer bunlarla haramları helâl, helâlleri haram yapan menkıbe ve kerâmetleri kasdediyorsanız, onlar için söz söylemeye bile hâcet yoktur. Ancak bununla kasdedilen tayy-i zaman ve tayy-i mekân türü şeylerse bunların Kur'an'a ters olduğunu gösteren bir delil yoktur. Tayy-i zaman ve tayy-i mekân türü kerâmetlere İbn Teymiye gibi bazı âlimler karşı çıksa bile, ulemâ ve meşâyıhın ekserisi, Hz. Peygamber'in zaman ve mekân boyutlarını aşan, "mi'râc" mucizesine istinâden kabûl ederler. Çünkü her ümmete, peygamberlerinin mûcizesi kerâmet olarak verilir.

- "Şiş batırma" tarzında gösterilen kerâmet hakkında ne dersiniz? Bir tebliğ metodu olarak görülebilir mi? Gösterilerden riyâ oluşmaz mı?

- Genellikle Rifâîlerin, bazan Kadirîlerin zikir sırasında yaptıkları "şiş batırma" işine Rifâîlerin kendileri "bürhân" adını vererek kerâmet olarak değerlendirmekten çekinmektedirler. Olayın tarikatın kurucusu Ahmed Rifâî'ye kadar uzanan bir hikâyesi var. Rivâyete göre Ahmed Rifâî, hacc amacıyla Hicâz'a geldiğinde Medîne-i Münevvere'de Ravza-i mutahhere'yi ziyâret etmiş, Allah Rasûlü'ne: "es-Selâmü aleyke yâ ceddî" (Selâm sana dedeciğimi) diye selâm vermiş, kendisine kabr-i Nebî'den: "Ve aleyke's-selâm yâ veledî" (Selâm sana olsun ey torunum) diye cevap verilerek mübârek bir el uzanmıştı. O da uzanan mübârek eli öpmüş, çevrede bulunan mürîdân ve ihvân bu olayın şâhidi olmuşlardı. İşte bu güzel tabloyu seyredenlerin, olayın cezbesi ile muhtelif yerlerine kılıç ve şiş vurdukları ve Rifâîlerdeki bu âdetin buradan geldiği söylenir. Başlangıcı tâ o dönemlere dayandırılan burhân âdeti, Rifâî tekklerinde sessiz sedâsız kendi muhib ve müntesibleri arasında icrâ edildiğinde hiç mesele yoktu. Ancak iş medyatik plâna çekilip milyonların gözü önünde icrâ edilmeye başlayınca tartışmalar gündeme geldi. Olay çarpıtılıp din ve tarikat öcü gibi gösterilmeye çalışıldı. Bürhân tarikat muhitlerinde bir sevgi ve kaynaşma vesilesi gibi görülerek tebliğ aracı olarak düşünülse bile milyonlar ve kitleler için asla öyle düşünülemez ve düşünülmemelidir. Bugün kitlelere böyle bir gösteri sempatik olmaktan çok antipatik gelir. Zâten insanlar din ve tarikata bir takım olağanüstülüklerle değil, din ve tasavvufun güzelliklerini görüp dünya ve âhıret mutluluğunu kazanmak için girmelidirler.

- Velî ile kendini velî zanneden arasındaki farkı açıklar mısınız?

- Bu sorunun cevabını İmam Şevkânî'nin ifâdeleriyle nakletmek istiyorum. İmam Şevkânî gerçek velîyi şöyle anlatıyor: "Veli, iman esaslarına inanan, Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından sakınan, çokça tâata yönelen kimsedir. Böyle birinden şeriata aykırı olmayan bir kerâmet zuhûr etmişse bu ona Allah vergisidir. Bir müslümanın böyle birinin kerâmetini reddetmesi câiz olmaz. Bu sayılan özelliklere sâhib olmayan kimse ise velî olamaz. Böyle birinin velilik iddiâ ve zannı, rahmânî değil, şeytânî bir zandır. Kerâmet iddiâları ise şeytanın kendisini ve halkı kandırmacasından başka birşey değildir."[80] Şu hâle göre velî ile velâyet iddiâsında olan için tek ölçü: İstikâmettir.

- *Tasarruf ne demektir? Öldükten sonra devam eder mi?*

- Tasarruf, iki türlüdür. Biri ilâhî yardımla tabii şartları aşarak insanlar üzerinde bir takım olağanüstü işlere muvaffak olmaktır. Bu âlemde gerçek ve yegâne tasarruf sâhibi Allah'tır. Ancak Cenâb-ı Hakk bazı kullarını bu tasarrufa mazhar kılabilir. Tasarrufun ikincisi nefsin hayal gücüyle îzâh edilen türüdür. Bu bir cem'-i himmet ve konsantrasyondur. Bu tür bir tasarruf gücü, insanda idmanla geliştiren sportmenlik kabiliyeti gibidir. Bazı insanlar böyle bir kabiliyetle yaratılır. Bu kabiliyet riyâzat ile gelişir. Bu tasarruf gücü ulvî maksadlar için kullanılırsa faydalıdır. Fakat kötü emeller için kullanılacak olursa makbul olmaz. Bu tür bir tasarruf gücü, dînî yüceliklerden sayılmaz, Allah nezdinde yakınlığa bir delil olmaz. Tasarrufun birinci türü bir bakıma vehbî olduğu için murâd-ı ilâhî'ye göre ölümden sonra da devam edebilir. Ancak kesbî diyebileceğimiz ve insanların bir takım temrinlerle geliştirdikleri tasarruf gücü ise hayat ile sınırlı olmalıdır.

- *Veliler neden tasarruflarıyla kâfirleri ezmezler? Madem kerametleri var, kâfirlere karşı niçin kullanmazlar?*

- Önce şunu açık ve kesin bir biçimde ifâde etmeliyiz ki, hiçbir kulun, hiçbir yaratığın mutlak bir tasarruf gücü yoktur. Peygamberlere verilmeyen bir şeyin velîlere verilmiş olması düşünülemez. Bu yüzden Allah'ın tasarrufunun dışında velîlere âid bir tasarruf düşünülemez. Velîlerin tasarrufu ancak Allah'ın tasarrufuna uygun düştüğü zaman velîlerin tasarrufu olarak adlandırılır. Kuldan zâhir olan fiilin kula izâfesi gibi. Bu âlemde mutlak fâil ve mutasarrıf, sadece Allah Teâlâ hazretleri olduğuna göre velîlere izâfe edilen tasarruf da O'na âiddir. Velîler sadece mazhardır.

80. bk. Velâyetullah ve't-tarîk ileyhâ. Mısır ts. thk. İbrâhim Hilâl

Binâen aleyh velilerin Allah'ın irâdesine rağmen bu âlemde herhangi bir sûretle tasarrufta bulunmaları söz konuzsu değildir. Âdetullah ve sünnetullah hükmünü icrâ eder. Velîlerin kâfirleri tasarruflarıyla ezmesini beklemek, âdetullaha aykırıdır. Kerâmet bir ikrâm-ı ilâhîdir. Sâhibi vermeyince olmaz. Başkasının adına mal dağıtan bir veznedar nasıl patronundan almadan veremiyorsa, manevi tasarruf sahipleri de öyledir. Allah verirse mutasarrıf olurlar, vermezse ellerinden ne gelir? Şu kadar var ki onların nezd-i ilâhîde ibâdet ve amelleri sâyesinde nazlı ve itibarlı olduklarına inanılır. Değilse velî olamazlar. Ancak velâyet bir teminat değildir. Peygamberler nasıl kâfirlere karşı, beşer olmanın gereği ne yapmak gerekiyorsa onu yapmışlarsa veliler de mücâdelelerini o boyutta yürütmek durumundadırlar.

- Altınoluk 120. sayıda Prof.Dr. Mustafa Tahralı: "Maddeci fikir akımları sâyesinde Peygamberimiz'in herhangi bir beşer gibi tamamen öldüğünü söyleyen ve inananlar var." demektedir. Kur'an'ın açık beyanına göre Peygamberimiz ölmüştür. "Ölmedi" demek iman açısından bir sakınca doğurur mu?

- Altınoluk'ta tasavvuf ve kalb ile ilgili bir sohbette Muhterem Mustafa Tahralı Hoca, bu anlamda bir söz söyledi. Hocamız'ın bu sözden maksadı açıktır: Hz. Peygamber'i sıradan bir beşer gibi rûhuyla, ahlâk ve mesajıyla ölü sanmamak. Çünkü Allah Teâlâ: *"Bilesiniz ki Allah'ın Rasûlü aramızdadır"*[81] buyuruyor. Kur'an tarihi bir kitap değil ve hükmü bâki ise Allah Rasûlü ruhu, ahlâkı ve meşajı ile diri ve aramızdadır. Allah Teâlâ hazretleri kendi uğrunda öldürülen şehidlere bile "ölüler" denilmesini istememektedir[82]. Hz. Peygamber bütün ömrünü Allah yolunda tüketmiş, âlemlere rahmet olduğuna göre, onu "ölü" olarak değerlendirmek uygun düşmez. Evet Hz. Peygamber beşer olarak ölmüştür ama, peygamber ve rehber olarak yaşamaktadır. Allah Rasûlü: *"Cuma gününde bana çokça salât u selâm getiriniz. Çünkü o gün sizin salât ü selâmlarınız bana arzolunur."* buyurmaktadır. Sahâbîler: "Yâ Rasûlallah, kabrinizde çürümüş bir kemik hâline geldiğiniz halde bizim salât ü selâmlarımız sana nasıl sunulur?" diye sordular. Allah Rasûlü: *"Allah peygamberlerinin cesedlerini çürütmeyi yeryüzüne haram kılmıştır."* buyurdu.[83] Bir başka hadiste de: *"Allah'ın peygamberi diridir ve Hak cânibinden rızıklandırılır."*[84] buyrulur.

81. el-Hucürât, 49/7
82. bk. el-Bakara, 2/154
83. İbn Mâce, Cenâiz, 1636; İbn Hanbel, IV, 8; Nesei, Cum'a, 5
84. İbn Mâce, Cenâiz, 1637

7- İstimdad- Tevessül ve Şefaat Meseleleri

- İstimdâd; yani himmet istemenin dindeki yeri nedir? Mürşid-i kâmilin gıyabında himmet istenebilir mi? Allah'tan başkasından istimdâd; meded ve fayda beklemek var mı?

- İstimdâd; yardım, meded ve himmet istemek demektir. Önce şunu peşin olarak belirtmeliyiz: Her türlü yardımın kaynağı ve başvurulacak mercii Allah Teâlâ hazretleridir. Allah'tan başkasından doğrudan yardım dilemek sözkonusu olamaz. Tasavvufta Hz. Peygamber, tarikat pîri veya şeyh gibi maneviyât büyüklerinden istimdad, doğrudan onların şahıslarından yapılan bir taleb olarak değerlendirilmemelidir. Böyle bir istimdâd, onların ind-i ilâhîdeki derece ve değerlerinden yararlanmak için bir tevessüldür. Bu şahıslar hakkındaki manevi sevgi ve hüsn-i zannın bir ifâdesidir. İnsan, beşer olmanın gereği sığınma duygusu taşır. İstimdâd sığınma duygusunun bir tezâhürüdür. Çocuk anne-babasına, talebe hocasına, mürid şeyhine sığınmak ve yakın olmak ister. Nasıl küçük bir çocuk anne-babasının yanında daha güvende olduğunu sanır ve onlardan uzakta iken: "Anne!.. Baba!.." diyerek ebeveyninden meded umarsa mürid de öyledir. O da kendisini mürşid ve manevî büyüklerin yanında daha bir güvende hisseder. Onlardan uzak olduğu zaman ise annesine seslenen yavru gibi onlara sığınır. Ancak mürid, sülûkünde ilerleyip fenâ fillâh'a erdikçe bu sığınmanın doğrudan Allah'a olması gerektiğini; şeyhine yaptığı istimdâdın da aslında Allah'dan onun adına bir meded talebi olduğunu anlayıp Allah'a ilticâ eder.

Tasavvuftaki vahdet-i vücûd anlayışındaki *"insân-ı kâmil"* telâkkîsi, Allah ve Rasûlü'nün ahlâkıyla ahlâklanmış, kemâl sıfatlarıyla muttasıf ve Hakk'ın mazharı demektir. Bu yüzden de rûhânî bir tasarrufa mazhar kabûl edilir. "Mazhar kabûl edilir." diyoruz, çünkü gerçek tasarruf Allah'ındır. Kul veya kişi, bu tasarrufun görüntüsüdür. Vahdet-i vücûd telâkkîsinde bütün fiiller Allah'ındır. Kudret ve kuvvet sadece O'na âiddir. Meded ve himmet istenen kişinin bizzat kendisinde bir varlık görüp taleb ondan beklenecek olursa, elbette câiz olmaz. Sâhibini şirke düşürür. Ama "yâ Rabbi, benim sana şahsım adına elimi açmaya yüzüm yok, nezdinde sevgili kulun olduğuna hüsn-i zann ettiğim falan kulun hürmetine bana meded eyle!" anlamında bir istimdad insanın benlik duygularını da siler. Böyle bir himmet ve meded talebinin gıyâbda olması ile, huzurda olmasının bir farkı yoktur.

- Allah'a ibadet sırasında veya camide şeyhten meded istemek caiz midir? Allah neden peygamberleri vesile kılmıştır? "Allah'a, peygamberine

ve ülü'l-emre itaat edin" ***âyet-i celîlesinde geçen itaat edilecekler arasına mürşid-i kâmiller de girer mi?***

- Şeyhden veya herhangi bir pirden istimdâd genellikle darda kalındığı zamanlarda yapılır. Bu işi yapacak olanın hâdis ile kadimi ayırabilecek durumda olması gerekir. İbâdet sırasında ve câmide meded dilemek ancak Allah'tan olur. Çünkü namazda her rekatta Fatiha okurken: "Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz." diyoruz. Bu da zâten istiâne ve istimdâdın sadece O'ndan olacağını göstermektedir.

Allah'ın peygamberleri vesîle ve vâsıta kılması, insanlara ilâhî mesajını canlı olarak göstermek içindir. İlâhî hükümlerin uygulanabilirliğini fiilen göstermek ve insanlara "nümûne-i imtisâl" olmalarını sağlamak içindir. Peygamberler tebliğ ve irşâd ile hidâyetlerine vesîle oldukları ümmetlerinin örnek şahsiyetleri ve âhırette de şefâatçılarıdır. İnsan soyut konuları algılamakta zorlandığında bunları somut hâle getirmiş peygamberler işi kolaylaştırmaktadır. Peygamber vârisi âriflerin durumu da aynıdır.

"Allah'a, Rasûlü'ne ve sizden olan ülü'l-emre itâat edin!"[85] âyet-i celîlesinde geçen *"ülü'l-emr"* birinci derecede müslümanların yöneticileridir. Bu yöneticiler kavramının içine siyâsî ve idarî otoriteyi temsil edenler girdiği gibi, manevî otoriteyi temsil edenler de girer. Çünkü onlar da insanlara manevî ve rûhî hayatlarını düzenleyecek tavsiyelerde bulunmakta ve rehberlikte bulunmaktadırlar. Hattâ bir mürid, intisâb ederken şeyhine itâat edeceğine ve onun tavsiyelerini tutacağına dâir söz vermektedir.

- Hastalık sırasında doktor şifâya vesîle kılınıp şirk olduğu söylenmezken bir mürşid-i kâmilin bâtınî hastalıklara vesîle kılınması neden şirk olarak yorumlanıyor? Cemâat ile namaz kılarken imam, cemâat ile Allah arasında vesîle midir?

- Hastalık sırasında doktor şifâya vesîle kılınmaktadır. Aslında şifâyı verecek olan Allah'tır. Ama Allah Teâlâ herşeyi bir sebebe bağlı olarak halk ettiği için şifâyı da tedâvîye bağlı kılmıştır. Tedâvi, muâlece; yâni sâdece ilâçlanmak demek değildir. Duâ ve telkin de bunun kapsamına girer. Maddi hastalıkların olduğu gibi manevî hastalıkların da tedavisini verecek; hastayı hidayetle manevi şifâya kavuşturacak olan Allah'dır. Mürşid veya tabîb-i manevînin doğrudan yapabileceği hiçbir şey yoktur. O sadece aracıdır. Onun

85. en-Nisâ, 4/59

himmeti, şifâ arayan müsterşidin gayretleri, Cenâb-ı Hakk'ın inâyetine mazhar olduğu zaman hidâyet ve şifâya dönüşür. Maddî hastalıklar ile manevî hastalıkların tedâvî ve şifâ bakımından birbirine benzeyen yanları çoktur. Her ikisinin de doktoru ve ilâcı vardır. Her ikisinde de "Şâfî" Allah'tır. Önemli olan kalblerdeki niyyetlerdir. Hasta tedâviyi doktordan görmez, Allah'dan görürse o takdirde şirk kokusu ve korkusu maddî hastalıkta da, manevî hastalıkta da sözkonusu olmaz. Cemâat ile namaz kılarken imamın konumu vesîle olarak değerlendirmeğe uygun görünmüyor. İmam cemâatla birlikte ve onların önünde arz-ı ubûdiyyet etmektedir. Onlardan bir adım önde bulunmasının ötesinde bir konumu yoktur. Namaz kıldıran imamın cemâata vesile oluşu şeklinde bir değerlendirmeye herhangi bir yerde rastlamış değilim.

- Tasavvufta herhangi bir sebepten dolayı daralma veya zorlukla karşılaşma ânında tasavvuf büyüklerine sığınma vardır. "Yetiş ya Abdülkadir Geylânî" gibi. Eğer insanlardan birine sığınmak câiz olsa Peygamberimiz buna daha lâyık değil mi? Halbuki biz günde kırktan fazla Allah'a karşı: "Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz." diyoruz. Bunu izah eder misiniz?

- İstimdad; meded ve himmet beklemenin ne olduğunu bir önceki soruda açıklamaya çalıştık. Böyle bir sığınmanın aslında doğrudan Allah'a olması gerektiğini, belirttik. Buradaki sığınma, eğer insanlara yapılan bir sığınma olarak değerlendirilirse elbette Hz. Peygamber buna daha lâyıktır. Ancak buradaki sığınmayı beşere yapılan sığınma gibi görmemek gerekir.

Sûfîler istimdâd ve istiâne için Şeyhu'l-islâm Kemalpaşazade'nin de **Şerh Hadîs-i Erbaîn**'inde naklettiği *"İşlerinizde şaşkınlığa düşünce ehl-i kubûrdan yardım* (istiâne) *isteyiniz."*[86] hadisini delil sayarlar. Ehl-i kubûr, ölüler veya ölümü düşünerek kendilerini ölüm sonrasına hazırlayanlardır. İnsan dünya işine dalmaktan şaşkına dönünce, kabir ehlinin hâlini, ölümü ve ölüm ötesini düşünerek kendini toparlamak ve onların hâlinden kendi hâline bir ibret yardımı alıp gönlünü Allah'a rabtetmek durumundadır. Ölüm râbıtası veya tefekkür-i mevt, insanı dünya lezzetlerine dalmaktan belli ölçüde korur. Çünkü hadis-i şerifte: *"Dünya lezzetlerini unutturan ölümü çokça düşünün."*[87] buyurulmuştur. Şu halde istiâne ve istimdad, kulluğa rûhî bir hazırlıktır. Allah'dan başkasından meded umma değildir. Fatiha'daki: *"Ancak sana kulluk eder, ancak Senden yardım dileriz."* lâfzı cemaatle

86. bk. **Keşfu'l-hafâ**, I, 85, hadis: 213
87. **Tirmizî**, Kıyâme, 26; **Neseî**, Zühd, 31; **İbn Hanbel**, II, 293

namaz kılarken de yalnız olarak kılarken de çoğul sigası ile okunur. Aslında o lâfızda bile "biz içinizde bulunan iyilerle Senden yardım dileriz" anlamı vardır.

- Tasavvufta "vefatı ânında insana imanlı gitmesi için şeyhinin yardımcı olacağı" söylenmektedir. Bu duruma göre Peygamberimiz'in amcası Ebû Tâlib'e vefatı anında iman telkîn edip onun kabul etmediğini nasıl izah edersiniz? O, âlemlere rahmet peygamber iken amcasını cennete sokamamıştı. Şeyhler nasıl bu işi becerecekler, delilleriyle anlatır mısınız?

- Müminin mümine yardımı ancak duâ ile olur. Şeyhin müridine vefatı sırasında îmanlı gitmesi için yapacağı tek şey, ona duâ etmektir. Allah Teâlâ'nın, müminin, kardeşine gıyâbındaki duâsını kabûl edeceği hadislerde anlatılmaktadır[88]. Allah Teâlâ kulların birbirlerine olan hâlis duâlarını reddetmediğine göre şeyhin mürîde duâsı müstecâb olup kurtuluşuna vesîle olabilir. Soruda zikri geçen Ebû Tâlib örneği bu konuya uygun değildir. Çünkü Ebû Tâlib henüz îmana girmemiş bir kimsedir. İmana girmeyenin hidâyete ermesi, ancak Allah'ın elinde olan bir husustur. Allah âdetâ bunu göstermek için bu olayı Kur'an'da anmıştır[89]. Fakat mümin bir müridin, îmânını kurtarması için şeyhin duâ ve himmeti, Ebû Tâlib örneğinden farklıdır. Hidâyete erdirme konusunda hiç bir kimse peygamberlerden daha himmetli ve gayretli olamaz. Bu yüzden böyle şeyleri şeyhlerin olağanüstülüğü gibi görmek de göstermek de yanlış olur. Doğrusu sözün başında söylediğimiz gibi bunlar, duâ berekâtıyla meydana gelebilecek güzelliklerdir.

- Hz. Peygamber ashâbına kendisini râbıta veya vesile ederek Allah'a duâ etmelerini söylemiş midir? Örnekle açıklar mısınız?

- Peygamberimiz'in kendisini vesîle ederek duâ etmesini emrettiğini gösteren şöyle bir rivâyet vardır. Gözleri kapanan bir adam Peygamberimiz'e gelerek: "Yâ Rasûlallah gözlerim kapandı. Benim için duâ buyur." dedi. Peygamberimiz şu karşılığı verdi: *"Abdest al, iki rek'at namaz kıl, sonra da şöyle de: Allah'ım peygamberin Muhammed ile sana tevessül ediyorum. Ey Muhammed, gözümün açılması için senin şefâatçı olmanı istiyorum. Allah'ım onun hakkındaki şefâatını kabûl buyur."* Ardından Hz. Peygamber şöyle ilâve etti: *"Bir ihtiyâcın olduğu zaman hep aynısı yap!"* Bu olaydan sonra adamın gözleri açılmıştır.[90]

---

90. bk. **Tirmizî**, Deavât, 49; **İbn Mâce**, İkâme, 5; **İbn Hanbel**, IV, 138
88. bk. **Tirmizî**, Birr, 50
89. bk. el-Kasas, 28/56

- İslâmı yaşamada Kur'an ve sünnet dışında vesile aramak; mürşid-i kâmili vesile edinmek câiz midir? Kur'an ve hadisteki delilleri nelerdir?

- İslâm'ı kitap ve sünnet çizgisinde yaşamamıza yardımcı olacak bir mürşidi vesîle ve rehber kılmak elbette câizdir. Çünkü mürşid, insana Allah'a giden yolda canlı bir örnektir. O'nun denetim ve gözetiminde seyr u sülûk insanın ayağının sürçmesini önler.

Vesîle ve tevessülün cevâzını gösteren deliller vardır. Nitekim Kur'an'daki: *"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, O'na yakınlaşmak için vesîle arayın!"*[91] Vesîlenin ne olduğu hep tartışılmıştır. Amellerin Allah'a yakınlığa vesîle olduğu, amelle tevessül edip Hakk Teâlâ'dan talepte bulunmanın cevâzı hadis kaynaklarında *"mağara hadisi"* diye de geçen bir hadisten zıkarıldığı görülmektedir. Rivâyete göre İslâm'dan önce yolculuğa çıkan ve gecelemek üzere bir mağaraya giren, orada bulundukları sırada yağan yağmurdan meydana gelen sel sularının getirdiği bir kaya ile kapıları kapanan üç genç vardır. Bu üç arkadaştan herbiri yaptıkları bir ameli arzederek Cenâb-ı Hakk'tan mağara kapısının açılmasını taleb etmişler ve her birinin duâsıyla kapı biraz açılmış, ve nihâyet sonuncuda kapı tamamıyla açılıp kurtulmuşlardır[92]. Sünnette Hz. Peygamber'in hadislerinde şahıslara tevessülün cevâzını gösteren örnekler vardır.[93] Yine Allah Rasûlü, fakir muhâcirler hürmetine müslümanlara zafer ve yardım ihsan etmesini Allah'tan dilerdi[94]

Tevessül ya ibadet ve amellerle olur, ya da Hz. Peygamber, velî ve sâlih kişileri vesîle kılarak olur. Amellerin Hakk'a yakınlığa vesîle, Allah'ın rızâsına ermede vâsıta olduğunda şüphe yoktur. Hz. Peygamber'i vesîle almanın cevâzı, kendi ifâdeleriyle sâbittir.

- Peygamberlerin, Kur'an'ın ve evliyânın şefâatları haktır. Ancak bunlardan dünyada iken şefâat istenilebileceğine dâir bildirilmiş bir nass var mıdır?

- Sizin de belirttiğiniz gibi, hadislerde nebîlerin, âlimlerin, şehidlerin ve sıddîkların kıyâmette şefâat edeceklerine ilişkin pek çok rivâyet vardır. Yukarıda vesîle konusunda zikrettiğimiz şu hadis, dünyada da Allah Rasûlü'nden şefâat talebinin cevazını göstermektedir. Gözleri kapanan bir

91. el-Mâide, 5/35
92. bk. Buhârî, İcar, 12; Müslim Deavât, 101
93. bk. **Buhârî**, İstiska, 15; **Tirmizî**, Deavât, 49; **İbn Mâce**, İkame, 5; **İbn Hanbel**, IV, 138
94. bk. Taberânî, **el-Mu'cemu'l-kebîr**, I, 292

adam Peygamberimiz'e gelerek: "Yâ Rasûlallah gözlerim kapandı. Benim için duâ buyur." demişti. Peygamberimiz: *"Abdest al, iki rek'at namaz kıl, sonra da şöyle de: Allah'ım peygamberin Muhammed ile sana tevessül ediyorum. Ey Muhammed, gözümün açılması için senin şefâatçı olmanı istiyorum. Allah'ım onun hakkımdaki şefâatını kabûl buyur."* demiş ve ardından Hz. Peygamber şöyle ilâve etmişti: *"Bir ihtiyâcın olduğu zaman hep aynısını yap!"* Bu olaydan sonra adamın gözleri açılmıştı.[95]

Sûfiler, şefâat olayını genellikle bu dünyadan başlayarak devam eden bir iltifât-ı Nebî olarak görür ve "Şefâat yâ Rasûlallah!" derken bu heyecanı duyarlar. Allah Rasûlü'ne salât ü selâm getirirken âdetâ onunla yüzyüze, gözgöze olduklarını düşünürler. Çünkü Allah Rasûlü: *"Bir kimse bana selâm verince Allah bana rûhumu geri verir. Ben de onun selâmına mukabele ederim."*[96] buyurmaktadır.

95. bk. **Tirmizî**, Deavât, 49; **İbn Mâce**, İkâme, 5; **İbn Hanbel**, IV, 138
96. **Ebû Dâvud**, Cenâiz, 94

II - TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEYE DAİR SORULAR

A- VARLIK (VÜCÛD) MESELELERİ

1- Vahdet-i Vücûd Meseleleri

- Vahdet-i vücûd ilkesinin ilk savunucusu sayılan Hallâc-ı Mansûr şeriat mahkemelerince yargılanmış ve idamına karar verilmiş. Tasavvuf şeriatın üstünde midir ki, tasavvufcular bu şahsı savunuyorlar?

- Önce vahdet-i vücûdun ne demek olduğunu belirterek sorunun cevabını verelim. İslâm tevhid dînidir. Tasavvuf da bu tevhid dîninin ruh eğitimidir. Tasavvufî eğitim, tevhid merkezli olduğu için ilk devir sûfîlerinden itibâren tevhid, tasavvufî düşüncenin odak noktasını oluşturmuştur. İlk tasavvuf klâsiklerinde genelikle marifet ve tevhid konusu birlikte işlenmiştir.

Elinizdeki kitâbın ilk bölümlerinde de ma'rifet ve tevhid konusunun işlendiği görülmektedir. Buradaki ibârelerde ilm-i kelâm ve akâid anlamında tevhid anlayışı kadar, daha sonra vahdet-i vücûd adıyla anılacak bir tevhîdî anlayış da dikkat çekmektedir. Vahdet-i vücûd her ne kadar kavramı olarak belki İbn Arabî'den sonra ortaya çıkmışsa da muhtevâsı itibârıyla ilk devirlerden beri bilinmektedir. *el-Luma'* tercemesinde ilgili bölüme bir nazar atfetmek bu konuda bir fikir verecektir.

Vahdet-i vücûd: Gerçek varlık birdir. O da Hakk'ın varlığıdır. O'ndan başka hakiki vücûd sâhibi bir varlık, O'ndan başka "kâim bi-nefsihî" bir vücûd mevcûd değildir. Diğer varlıkların vücûdu O'nun vücûduna nisbetle yok hükmündedir. Çünkü onların varlıkları O'nun varlığına bağlıdır. Bu

kevn âlemindeki eşyâ O'nun mazharı; yani zuhûr mahallidir. Dolayısıyla eşyânın varlığı, gölgenin varlığı gibidir. Nasıl eşyâ olmadan gölge olmazsa, O'nun varlığı olmadan eşyânın varlığı düşünülemez. O'nun vücûdu yanında eşyânın varlığı yok hükmündedir.

Vahdet-i vücûd anlayışında "birlik", bilgi ve düşüncededir. Sâlik gerçek varlığın bir tane olduğunu, onun da Hakk ve Hakk'ın tecellîlerinden ibâret olduğunu bilir. Hakk'ın dışında hiçbir şeyin hakiki bir varlığı olmadığına inanır. Ancak bu bilgi ve inanış, bir nazariye ve aklî istidlâllerle elde edilen bir sonuç olmayıp riyâzat ve manevî yükseliş sâyesinde rûhî tecribe ile elde edilen neticedir. Vahdet-i vücûd, kalbin manevî seyri sırasında meydana gelir. Kaynağı ibâdetin çokluğudur. Mücâhede, dünyaya rağbeti terk, zikre devam gibi sebeplerle kalbde meydana gelen aşk ve sevgidir.

Hallâc'ın şeriat mahkemelerinde yargılanması ve idâma mahkûm edilmesi, şerîatın değil, o gün şerîat mahkemelerini temsil eden kişilerin hükmüdür. Bu itibarla Hallâc'ı savunup bu hükme karşı çıkanlar, aslında oradaki tarafgir tavra karşı çıkmaktadırlar. Yoksa şerîatın bir hükmüne karşı çıkmış değillerdir. Kaldı ki, şerîat mahkemelerini temsil edenlerden de Hallâc'ı haklı bulanlar vardır.

- *"Ene'l-Hak" ibâresi şirk midir? Hallâc-ı Mansûr bu sözle kâfir olmuş mudur? Hallâc-ı Mansûr ve diğer mutasavvıflardan neden "Ene'l-Hak" lâfzı sadır olmuş da "Enellah" lâfzı sadır olmamıştır?*

- Kalbin mâsivâdan arınarak Hakk'ın esmâ, sıfât ve zılâl nurlarına ayna olması sonucu meydana gelen şiddetli sevgi ve aşk sebebiyle sâlik, akis ve gölgeleri Hakk'ın kendisi zanneder. Hallâc'ın "Ene'l-Hakk" dediği makam burasıdır. Elini ateşe sokan kişinin yandığında can havliyle: "Yandım, aeş oldum." demesi nasıl mecâzi bir hakikati ifâde ediyorsa ve bu söz; söyleyenin gerçekten ateş olduğunu göstermiyorsa "Enel-Hak" sözü de böyle bir mecâzi idrâktir. Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmez olup kendisinde olan fiilerin Allah'a âid olduğunu idrâk etmesidir.

Sen çekilince aradan- Kalır seni Yaradan

bu anlamda söylenmiştir. Bu anlamda söylenmiş bir söz, elbette küfür değildir. Ancak iltibâsa müsâid olduğundan bu tür sözleri, sâdece beşerî sıfatlardan soyutlanıp ilâhî sıfatlarla muttasıf olanlar söyleyebilir. "Ene'l-Hakk" sözünün söylendiği makam Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarıyla idrâk olunduğu makamdır. "Hakk" ismi, esmâ ve sıfat tecellîsidir. Bu yüzden

sûfîlerden "Ene'l-Hakk" diyenler çıktığı halde "Enallah" diyenler çıkmamıştır.

- Vahdet-i vücûd, İbn Arabî'nin fikri midir, yoksa ölümünden sonra talebelerinin onun fikirlerini yorumlamaları sonucu mu ortaya çıkmıştır? İbn Arabi ile ilgili bir takım problemler var. Bunları nasıl yorumlayacağız?

- Vahdet-i vücûd, özü Kur'an ve sünnetten alınan, ilk devir sûfilerince tevhid olarak geliştirilen ve İbn Arabî tarafından sistemleştirilen bir anlayıştır. Ancak adının daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı, ilk defa Sadreddin Konevi ve onun talebeleri tarafından kullanıldığı kaydedilmektedir. Vahdet-i vücûdun en önemli problemi "vahdet-i mevcûd" denilen "Panteizm" ile karıştırılmasıdır. Panteizm anlayışına göre Allah ile âlem aynı şeydir. Allah mevcûd olan şeylerin tamamından ibârettir. Tabîat bir nev'i hayal sâhibi bir vahdettir ve ona ibâdet edilir. Hegel, Didero, Spinoza, Dekart, Revâkıyyûn ve İskenderiye mektebi filozofları genellikle panteisttirler. Ogüst Kant, panteizmi pozitivizm adı altında geliştirmiş ve "Allahsız kâinât, ruhsuz insan, ve cevhersiz eşyâ" tarzında özetlemiştir. Panteistler Cenâb-ı Hakk'ı âlemin mecmûu sayar, O'nu îcâb ve zarûrete tâbi, irâde ve şuûrdan mahrum olarak görürler. İbn Arabî ile ilgili problemlerin başında vahdet-i vücûd meselesi gelmektedir. Vahdet-i vücûdun problem olması, panteizmle karıştırılmaktan kaynaklanmaktadır. Sûfiler İbn Arabî'ye âid sözler hakkında genelde meskût geçmeyi sâlim yol olarak görmüşlerdir. O'nun ârif bir velî olduğunda şüphe yoktur. Anlaşılması zor, şerîatın zâhiri ile çelişir görünen sözleri ise şerh ve yoruma muhtacdır İbn Teymiye gibi müteşeddid bir takım âlimler ona şiddetle karşı çıkarken, Kemâlpaşazade gibi onun fikirlerinin isâbetli olduğunu söyleyerek savunanlar da vardır. Savunma ve ithâm arasında sükûtu tercih edenler de azımsanamayacak sayıdadır. Bu duruma göre İbn Arabî'nin sözlerini yorumlamak, anlayamadıklarımız hakkında sükût etmek en uygun yoldur.

- İbn Arabî'ye neden "Şeyh-i Ekber" denmiştir? Tarikat silsilesi var mıdır?

- İbn Arabî, tasavvufî tefekkürün en önemli sîmâsıdır. Eserleri kendisinden önceki tasavvuf kültürünün sistematik ve zengin bir yorumudur. İspanya'dan Anadolu'ya uzanan; Kuzey Afrika, Mısır, Hicâz ve Şam'ı içine alan geniş bir hayat coğrafyası içinde yaşayan İbn Arabî değişik ilim ve irfan

erbâbıyla görüşerek kendini çok iyi yetiştirmiş bir sûfîdir. Bu yüzden talebeleri ve sevenleri kendisini Şeyh-i Ekber diye isimlendirmişlerdir.

İbn Arabî pek çok şeyhle görüşmüş olmasına rağmen formel anlamda herhangi bir şeyhin yanında seyr u sülûk tamamlamış değildir. Ancak sâhip olduğu kabiliyetler sebebiyle gerek tasavvufî hayata, gerekse tasavvufî düşünceye dâir esaslı fikir ve yorumlar ortaya koymuştur. Onun Şeyh-i Ekber sıfatına izâfetle "Ekberiyye" tarikatının kurucusu olduğu söylenirse de genelde böyle bir tarikatın olmadığı kabûl edilir. Kadiriyye'nin bir kolu olduğu öne sürülen Ekberiyye silsilesi, devam edememiştir. Kendisi rûhânî kişiliği sebebiyle büyük velîlerden Hz. Peygamber'e kadar pek çok kimse ile görüştüğünü kaydetmektedir.

2- Vahdet-i Şühûd Meselesi

- Vahdet-i şühûd nedir?

- Vahdet-i şühûd, Bir'i görmek demektir. Bu âlemde gerçek varlık olarak Allah'ı görmektir. Sâlikte ibâdet, tâat, riyâzat ve mücâhede sâyesinde meydana gelen ilâhî aşk ve muhabbet kulu istîlâ edince vecd ve istiğrâk hâli ortaya çıkar. Bu hâle eren sâlik, Allah'ın tecellîsinden başka birşey görmez olur. Gözünden mâsivâ büsbütün kaybolur. Sâdece Tek'i görmeye başlar. İmam-ı Rabbânî bunu güneş ışığını gören kimsenin yıldızları görmemesi misâliyle açıklar. Güneş ışığı ortaya çıkınca yıldızlar görünmez ama, büsbütün yokolmuş değillerdir. Sâdece daha güçlü bir ışık onların ışığının görünmesine engel olmuştur. Vahdet-i vücûdda Hakk'ın tecellîsini müşâhede eden, diğer varlıkları görmese de, yok olduklarını iddiâ edemez. Yine İmam-ı Rabbânî'ye göre Hallâc'ın "Ene'l-Hakk" sözü ile Bistâmî'nin "Sübhânî" sözü vahdet-i şühûd makamında söylenmiş sözlerdir. Şühûd hâline eren kimsenin gözünde mâsivâ müzmahil olduğu; *"Sen çıkınca ardan kalır seni Yaradan"* sırrı gerçekleştiği için sâlik, "Ene'l-Hakk" derken "Hakk Hakk'tır, ben değilim" demektedir. Değilse, böyle bir sözü kendisini görerek söyleyen küfre düşer.

- Vahdet-i vücûd ile vahdet-i şühûd arasındaki fark nedir?

- Vahdet-i vücûd İbn Arabî'ye, vahdet-i şühûd ise İmam-ı Rabbânî'ye izâfe edilen varlık ile ilgili düşüncelerdir. İmam-ı Rabbânî, kendisinden önceki Nakşî meşâyıhının aksine vahdet-i vücûd görüşüne karşı çıkmış, vahdet-i şühûdu savunmuştur. Onun vücûd fikri yerine şühûd görüşünü

savunmada haklı bir takım gerekçeleri vardır. Bunların başında devrin sultanı Ekber-Şâh'ın Hindu, Hristiyanlık, İslam ve Zerdüştlük'ü birleştirerek yeni bir din ortaya koymaya çalışması ve bu yeni dinde vahdet-i vücûda yakın panteist görüşlerin hâkim olmasıdır. İmam-ı Rabbânî böyle bir vasatta vahdet-i vücûda karşı çıkmış ve daha kolay anlatılıp anlaşılabilecek vahdet-i şühûdu savunmuştur. Bu iki görüş arasındaki başlıca farkları şöyle özetlemek mümkün:

Vahdet-i vücûd anlayışına göre eşyâ, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının tecellîleridir, aynı değildir. Vahdet-i vücûdda: "Heme O'st" (Herşey O'dur) sözü temel iken vahdet-i şühûdda: "Heme ez-O'st" (Herşey O'ndandır.) anlayışı esastır. Vahdet-i vücûd varlığın bir olduğunu bilmek, Bir'den başka varlık olmadığına zann ve itikad etmektir. Bu düşünce "ilme'l-yakîn" mertebesidir. Vahdet-i şühûd ise "ayne'l-yakîn" makamının gereğidir ve fenâ ile gerçekleşir. İmam-ı Rabbânî'ye göre vahdet-i vücûda kâil olanların dereceleri vahdet-i şühûda kâil olanlardan daha aşağıdadır.

3- Ricalü'l gayb Meselesi

- "Ricâlü'l-gayb, üçler, yediler, kırklar" vb. bir sürü kavram var. Bunları ayet, hadis ve sahabenin dilinden anlatabilir misiniz? Eğer âyet ve hadislerde yoksa, bunlar kim tarafından ve ne maksadla dine sokulmuştur? Varsa bu görevliler kimlerdir? Görevleri nelerdir?

- Ricâlü'l-gayb, gayb erenleri, bilinmeyen Hakk dostları demektir. Ricâlü'l-gayb, Allah dostluğunun gizliliğinden kinâyedir. *"Rabbının ordularını O'ndan başka kimse bilmez."*[97] âyetinin ifâde ettiği anlam da budur. Ricâlü'l-gayb ile ilgili en eski kaynaklar, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i ile Hakim Tirmizî'nin eserleridir. Özellikle şu hadis-i şerif, mutasavvıfların üçler, yediler ve kırklar gibi değişik isimlerle andığı gayb erenlerinin mesnedi sayılmıştır: *"Bu ümmetin içinde İbrâhim tabîatı üzere kırk, Mûsâ tabiatı üzere yedi, Îsâ tabiatı üzere üç, Muhammed fıtratı üzere bir kişi bulunur. Bunlar derecelerine göre halkın efendisi sayılır."*[98] Hadislerde daha çok, "abdâl" kelimesi yer almakta, bazan da aynı kökten "büdelâ" kelimesi kullanılmaktadır. Abdal kavramı önceleri âbid ve zâhid sûfilerle birlikte muhaddis ve fakihler için de kullanılmıştır. Hattâ abdâl hadislerini **Müsned**'inde nakleden Ahmed b. Hanbel, yeryüzünde muhaddislerden başka abdâl tanımadığını söylemektedir.

97. el-Müddessir, 74/31
98. **Keşfu'l-hafâ**, I, 24; krş. **İbn Hanbel**, I, 112, V, 322, VI, 316

Herkes tarafından kolayca tanınmayan veya gizli bir takım sırlara vâkıf olan *"ricâlü'l-gayb"*ın kendi içinde hiyerarşik bir düzeni vardır. Bu düzenle ilgili bilgiler, İbn Arabî öncesi kaynaklardakilerle İbn Arabi sonrası kaynaklardakiler birbirinden farklıdır. Ebû Bekir Kettânî'ye izâfe edilen bir tasnifte ricâlü'l-gayb aşağıdan yukarı doğru nukabâ, nücebâ, abdâl, ahyâr, umed ve gavs şeklindedir. İbn Arabî'nin tasnifine göre ise nücebâ, nukabâ, ebdâl, imâmeyn ve kutub şeklindedir.

Bunların görevleri âlemdeki manevî ve rûhânî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesi için çalışmak ve duâ etmektir. Nasıl siyâsi ve maddi idarede bir görev taksimi varsa, bu görünmeyen mâneviyat erlerinin de kendi aralarında bir görev taksimâtı vardır. "Kutbu'l-aktâb devlet başkanı gibidir. Diğer kutublar, bakan ve vâlîler konumundadır. Sûfilere "sultan" ve "şâh" gibi ünvanların verilmesi, bu sebeple olsa gerektir. Bunlar bir bakıma "leşker-i duâ"dır. Peygamberlerden bedel kişilerdir. Allah'ın yeryüzünü kendilerine müsahhar kıldığı, hilâfet sırrına ermiş kimselerdir. Onlar âlimin intizâm sebebidir. Ama kimler oldukları genellikle gizlenmiştir.

- Kutub, kutbu'l-aktâb, gavs ve gavs-i a'zam gibi kavramlar ne demektir?

- **Kutub:** Lügatte değirmen taşının ortasında bulunan iğe verilen addır. Tasavvuf ıstılahında bazan ibâdet ve ahlâk konularında en üstün kişi anlamınadır. Tevekkül ve teslimiyet kutbu gibi. Bazan en büyük velî ve ricâlin başı, Allah'ın izniyle kâinâtta tasarruf sâhibi kişi demektir. Bu anlamda her devirde kutub bir tanedir. Bir de Hz. Peygamber için kutub denildiği vâriddir. **Kutbu'l-aktâb**, kutuplar kutbu, başkutub demektir. Genellikle tarîkat pirleri hakkında kullanılır bir tabirdir. İbn Arabî bu kavramı "hakîkat-i Muhammediyye" anlamında kullanmıştır. **Gavs:** Darda kalındığında kendisine iltica ve istimdâd edilen kutup demektir. **Gavs-i a'zam** ise Abdülkadir Geylânî hazretlerinin sıfatıdır.

- Bütün tarikat mensupları, şeyhlerini "gavs, kutub, kutbu'l-aktâb" diye anmaktadırlar. Bir şeyhi o makama kim tayin ediyor? O makama çıkmış bir kişi ne yapar? Birçok kişi aynı sıfatı paylaştığına göre bu teaddüd nasıl izah edilecektir?

- Her tarikat mensûbunun kendi şeyh ve mürşidini kutub ve gavs görmesi gayet tabiidir. Bu ilâhî bir taksim ve gizli olduğundan kimlerin

kutub olduğunun bilinmesi herkes için mümkün değildir. Ancak bir önceki sorunun cevabında da belirttiğimiz gibi kutupluk, ibâdet ve fazîlet konularında da olabildiğine göre her şeyh kendi kabiliyetine göre bir konuda kutub olabilir. Kimi muhabbette kutubdur, kimi irşâdda kutubdur. Kimi tevekkülde, kimi de teslimiyyette. Böylece kutublukta teaddüd endişesi ortadan kalkar. Her müridin kendi şeyhini kutub görmesi tabii hâle gelir.

- Abdâl, nücebâ, evtâd ve aktâb hakkındaki hadislerin uydurma olduğu söyleniyor, aslı var mıdır?

- Abdâl, nücebâ, evtâd ve aktâb hakkındaki hadislerle ilgili çok değişik değerlendirmeler vardır. Bu konuda en aşırı ve sert tavrı sergileyen İbn Teymiye bile hadislerin bir kısmının özellikle "abdâl" hadisinin İbn Hanbel'in Müsned'inde yer almasından dolayı, reddedememiştir. Müsned'de yer alan rivâyetler şöyledir: *"Bu ümmet içinde İbrâhim (a.s.)'e benzeyen abdâl otuz kişidir. Bunlardan biri ölünce Allah yerine bir başkasını geçirir."*[99]; *"Abdâl, Şam halkındandır ve kırk kişidir. Ölenlerin yerine Allah başkalarını geçirir. Yağmur onlar sâyesinde yağar, halk onlar sâyesinde düşmana karşı muzaffer olur..."*[100] Diğer kaynaklarda da bu konuda rivâyetler bulunmaktadır.

4- Hızır ile İlgili Meseleler

- Tasavvufta Hızır anlayışı nedir? Kısaca açıklar mısınız?

- Kur'an'da Kehf sûresinde (61-82 âyetler arası) Mûsâ ile ilgili kıssası nakledilen Hızır konusu, ulemâ tarafından değişik şekillerde yorumlanmıştır. Kimileri onu bir peygamber, kimileri sâlih bir kul gibi görmüşlerdir. Kimileri onun yaşadığını; kimileri de öldüğünü öne sürmüşlerdir. Sûfilerin Hızır konusunda kanâatları onun yaşadığı görüşünde yoğunlaşmaktadır. Nitekim ilk tasavvuf klâsiklerinden itibâren sûfilerin Hızır'la görüştüğünü gösteren rivâyetler vardır. Ebû Tâlib Mekkî, Hızır'ı Allah'ın askeri saymakta ve yeryüzünde bilinmeyen velîlerin reisi olarak görmektedir.[101]

Hızır, Kur'an'da ilgili kıssada geçtiği gibi olayların içyüzünü kavrayan özelliği sebebiyle ilm-i bâtın için de remiz ve sembol sayılır. İbn Arabî'ye göre âlem-i misâlde müşâhede edilebilen bir yapıya sahiptir. Onun sûret-i melekiyyesi, beşeriyyet sûreti üzerine gâliptir. Bu yüzden gözlerden gizlidir.

99. V, 322
100. I, 112

Hayat-ı nûrâniyye ve rûhâniyye ile diridir. Eğer sûrî hayatı söz konusu olsa kendisinin Hz. Peygember'den önce vefat etmiş olması gerekirdi.[102]

- Hızır (a.s.) yaşıyor mu? Görevi nedir?

- Hızır (a.s.), yukarıda da geçtiği gibi, sûrî vücûdu ile değil, rûhânî ve manevî kişiliği ile yaşamakta ve âlem-i misâlde müşâhede edilebilmektedir. Hızır, bir bakıma kutup görevi yapmakta, darda kalanların imdâdına koşmakta, Hakk'ın inâyetiyle hayırların fethi ve şerlerin def'ine ma'nen yardımcı olmaktadır.

5- Mehdi ile İlgili Meseleler

- Gerçek Mehdî-i Rasûl hakkında bilgi verir misiniz?

- Mehdî lügat anlamı itibarıyla yol gösterici, hidâyet vesîlesi demektir. Kıyâmete yakın zuhûr edecek olan ve insanları yeniden îman ve İslâm'a çağıracak Hz. Peygamber neslinden gelecek mürşid-i kâmil hakkında kullanılır bir tabirdir. İbn Arabî ve ondan sonraki tasavvuf çevrelerinde kabûl gören görüşe göre Mehdî, Allah'ın kendisine vereceği kudretle zulmün yerine adâleti, cehâletin yerine ilmi, fakirliğin yerine zenginliği, zaafın yerine kuvveti ikâme edecektir. Yeryüzü zulümle dolmuş iken o, orasını adaletle dolduracaktır. Malı halka eşit dağıtacak ve halka adâletle muâmele edecektir. Mehdî ümmetin zaafını kuvvete çevirecek; bu da gerek silâh gücü, gerekse cemâat bereketi ile olacaktır.[103] Şia'da da mehdîlik inancı vardır. Hattâ bu sebeple sünnî çevrelerle tasavvuf muhitlerindeki mehdî düşüncesinin oradan alınmış olduğunu söyleyenler vardır. Ancak Şia'daki Mehdî inancı, kaybolan onikinci imamın vakti gelince yeniden zuhûru şeklindedir. Tasavvuftaki mehdîlikte ise böyle bir gaybûbet fikri yoktur. Kanâatımızca Mehdî konusunda düşülen en büyük yanlış, bir beklenti içine girip insanların kendi yapacakları işleri Mehdî'ye havâle etmeleridir. Mehdî gelecek ve herşeyi düzeltecek anlayışıdır.

- Bazıları şeyhlerini "Mehdî" diye tanıtıyorlar. Olabilir mi?

Mehdî'nin genelde kabûl gören şartlara göre ehl-i beyt soyundan olması, bir önceki sorunun cevâbında zikrettiğimiz özellikleri taşıması gerekir. Tarih

101. bk. **Kutü'l-kulûb**, I, 20
102. bk. Ahmed Avni Konuk, **Füsûsu'l-hikem Terceme ve Şerhi**, I, 34, III, 130, IV, 28
103. bk. **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**, III, 327-329

boyunca bu özelliklere sâhip olmayan pekçok mehdîlik iddiâsında insan gelip geçmiştir. Bugün de olabilir. Ama bunların Mehdî-i Rasûl anlamında bir mehdî olmadıkları kesindir. Mehdî'nin lügat anlamı yol gösterici ve mürşiddir. Bu anlamda müridlerin şeyhlerine Mehdî demelerinde bir mahzûr yoktur.

B- BİLGİ (MA'RİFET) MESELELERİ

1- Keşf - Mükâşefe ile İlgili Meseleler

- Keşf ve mükâşefe ne demektir?

- Keşf, perdenin açılması ve yükselmesi sûretiyle bazı şeylere muttali' olmak, gizli olan bir takım hususların zâhir ve açık hâle gelmesi, gayb olan şeylerin meşhûd olmasıdır. Yani karanlık bir gecede çakan bir şimşeğin ortalığı aydınlatması gibi, keşf de ânî bir aydınlanma ile bazı örtülü ve karanlık şeyleri ortaya çıkarır. Keşf, genellikle belli riyâzat ve mücâhede sonucu bir takım kabiliyet ve melekelerin iyice geliştirilmesi ve rûhî bazı güçlerin meydana çıkarılmasıdır. Bugün insanlarımızın çoğu, mücâhede ve riyâzat sonucu rûhânî lezzetlere, keşf ve kerametlere ermeyi umar. Halbuki mücâhede ve riyâzat, vecd ve keşf, asla gaye değil, belki vâsıtadır. Halk, Allah'a yakınlıkta hiçbir anlam ifâde etmediği halde keşf ve mükâşefeyi kemâl alâmeti olarak görür. Halbuki keşf, bir isti'dâd işidir.

- Hz. Ali "Görmediğim Allah'a inanmam" diyor. Başkaları da buna benzer şeyler söylüyorlar. Bu konuda bilgi verir misiniz?

- Hz. Ali ve diğer İslâm büyüklerinden sâdır olan bu tür sözler, îmanda ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mertebelerini ve ihsân kıvamını göstermektedir: *"Allah'ı görürmüşçesine kulluk."* Bir bakıma "vahdet-i şühûd" da diyebileceğimiz bu makam, Allah'a îmanın şühûda dönüştüğü makamdır. Burada görmekten kasdedilen illâ basar gözüyle Allah'ın zâtını görmek değildir. Bu görme basîretle Allah'ın kudretini, yüceliğini ve bir oluşunu, sıfat ve isimlerinin tecellîlerini görmektir. Sıfattan mevsûfa geçip Hakk'ı idrâk etmektir.

- Tasavvufta gizlilik ilkesi ve sırrı ifşa mes'elesi nedir? İslâm'da

herşey açık ve net değil midir? İslâm muammâlar dini olmadığı halde tasavvuftaki bu bilinmezler neyin nesidir? Âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflerle îzâh eder mis iz?

- Tasavvufta Allah'ın velî kullarına bahşettiği; şahıslarına münhasır bilgileri gizlemeleri esası vardır. Nitekim ilk sûfî müfessir ve müelliflerden sayılan Kuşeyrî bu konuda şunları söylemektedir: "Âlimler ilmi yaymak borcundadırlar. Velîler ise sırları gizlemek durumundadır. Eğer bilginler ilmin delillerini gizleyecek olurlarsa kendilerine cehennem ateşinden yular takılır. Veliler ise kendilerine verilen sırları ifşâ edecek olurlarsa bu sırlar kendilerinden alınır.[104]

İslâm'ın ahkâm boyutunda, günlük hayat ve sistem plânında getirdiği bütün ilkeler net ve açıktır. Ancak bu ilkelerin özellikle gönül âleminde yorumlanması ve Hakk'ın tecellîlerinin algılanması herkes için farklıdır. Herkesin görmediğini görebilecek bir göz, herkesten farklı şeyler duyabilecek bir kulak, elbette başkaları tarafından yadırganacaktır. Bu durumda farklı şeyler duyan bir kimsenin bunu duymayanların yanında ifşâ etmemesi kendisi için daha sağlıklı bir yoldur.

Bu konuyu şöyle bir örnekle açıklayalım. Bugün radyo ve televizyon aracılığı ile atmosferdeki radyo-aktif dalgalarının yansıttığı ses ve görüntüleri algılayabiliyoruz. Radyo ve televizyonun icad olmadığı bir zamanda havanın içinde bu dalgalar yok muydu? Elbette vardı. Ama onları alacak cihazlar yoktu. Bu cihâzın olmadığı zamanlarda bu sesleri duyabilecek bir kulağa sâhip birisi bunlardan haber verse, insanlar kendisine karşı çıkarak "bu adam deli" diyebilirdi. Çünkü insanlar için ölçü kendileridir. İnsanın ibâdet ve tâat sonucu hissettiği bir takım hazlarla, gördüğü bir takım vâkıalar ancak kendini ilgilendiren ve bağlayan şeylerdir. Nitekim müfessir Âlûsî: *"Hayır, o (Kur'an) kendilerine ilim verilenlerin sînelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir."*[105] âyetini velîlerin ve sûfilerin gönlüne doğan bir takım sırları gizleme konusunda delil olarak göstermekte ve bu tür hakikatların rabbânî âlimlerden başkasına açıklanmaması gerektiğini belirtmektedir.[106] Ayrıca herkese anlayabileceği dilden konuşmak esastır. Nitekim hadiste: *"İnsanlara anlayabilecekleri biçinde konuşun. İyi anlatılamadığı için Allah ve Rasûlü'nün sözlerinin yalanlanmasını ister misiniz?"*[107]

104. bk. **Letâifu'l-işârât**, I, 160
105. el-Ankebût, 29/49
106. bk. **Rûhu'l-Meânî**, XXI, 16
107. **Buhârî**, İlim, 49

2- İlham - Rüya ile İlgili Meseleler

- Bazı tarîkatlarda rüya ile ders geçilmektedir. Bunu nasıl îzah edeceksiniz?

- Sorunun cevabına geçmeden önce rüyâ hakkında kısaca bilgi verelim: Rüyâ, uyku hâlinde zihinde beliren düşünce ve olaylar demektir. Rüyânın yoruma bağlı olarak delil olabileceği konusu Kur'an'da da geçmektedir. İbrâhim'in oğlu İsmâili'i rüyâsında kurban ederken müşâhede etmesi[108], Yûsuf'un rüyasında onbir yıldızın kendisine secde ettiğini görmesi[109] , Mısır melikinin gördüğü rüya[110] ile Hz. Peygamber'in Mekke fethine dâir rüyâsı[111] ve bu rüyaların doğru çıktığı Kur'an'da anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in: *"Müminin rüyâsı nübüvvetin kırkaltı cüz'ünden biridir."*[112] buyurması, peygamberliğinin ilk altı ayındaki rüyalar gibi müminlerin gördükleri sâdık rüyâların hak olduğuna işârettir. Nübüvvet kapısının kapandığı, ama sâdık rüyâ kapısının açık olduğu şeklindeki hadisler[113], rüyânın bir bilgi edinme yolu olabileceğine işâret etmektedir.

Sûfiler, özellikle nefsânî tarikat mensubu olan Halvetî ve Kädirîler ders geçme ve manevî yükselişte rüyâyı bir ölçü ve değerlendirme aracı olarak görürler. Sâdık rüyâların varlığı âyet ve hadislerle sâbit olduğuna ve bugün psikanaliz metodu olarak rüyalardan yararlanıldığına bakılırsa bunun çok şaşılacak bir yanı olmadığını sanıyorum. Bu iş bir yoğunlaşma, arınma ve insıbâğ meselesidir. Şuûraltına hükmedebilme meselesidir. Rüyânın görülmesi kadar yorumu da önem arzeder. Bu iş bir ilim hâline gelmiş ve görülen rüyadaki sembollere göre rüyalar tabir edilmiştir.

- İlham nedir? Şeriata uygun olan ilhamın muhatab ve üçüncü şahısları bağlamadaki hükmü nedir? İlham, şer'î mükellefiyetin hükmünü yükseltebilir mi?

- **İlhâm:** Bildirmek ve haber vermek demektir. Kur'an'da: *"Andolsun nefse ve ona bir takım kabiliyyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilhâm edene!.."*[114] âyetinde geçen bu kavram, tasavvufta feyz yoluyla kalbe gelen özel anlam ve bilgi demektir. İlhâmın kaynağı ya melektir, ya da doğrudan

108. bk. es-Saffât, 37/107
109. bk. Yûsuf, 12/4
110. bk. Yûsuf, 12/43
111. el-Feth, 48/27
112. **Buhârî**, Tabir, 26
113. bk. **Müslim**, Rüyâ, 7
114. eş-Şems, 91/7-8

Allah'dır. İbn Arabî, velîlerin ilhâmı peygamberlerin vahiy aldığı kaynaktan aldıklarını belirtir.[115] Allah dilediği kullarına ilhâm yoluyla diğer insanların göremediği bazı şeyler gösterebilir. Ancak sûfilerin genelde kabûl ettikleri görüşe göre bunlar başkaları için huccet olmaz. İlhâm, müctehidin ictihâdı gibi taklid edilemez. O belki sadece işârî yorumlarda bir bilgi kaynağı alarak değerlendirilebilir. İlhâm, muhâtabının şer'î mükellefiyetini olmasa bile, şahsî sorumluluğunu artırır. Başkaları için nevâfil olan şey, ilhâm ile taayyün etmiş kişilerde vücûb derecesine çıkabilir. Ancak bunlar istisnâî olaylar ve istisnâi kişilerdir.

3- Zâhir - Bâtın Meselesi

- Bazı büyüklerin "şeriatın bir zâhiri, bir de bâtını vardır" demelerinin mânâsı nedir?

- Bu sözün iki boyutu vardır. Birincisi: Şeriatın ahkâm olarak bir insanın dış organlara taalluk eden tarafı, bir de sadece kalbe mutaallık tarafı vardır. Kalbe ilişkin ahkâm bâtın konusunu, organlara ilişkin ahkâm ise zâhir konusunu teşkil eder. İkinci ise âyet ve hadislerin hemen doğrudan lâfızlarından anlaşılan bir anlamı vardır. Buna zâhir denilir. Bir de anlaşılması biraz tetebbu isteyen, diri bir gönül ve ilhâma bağlı bulunan ve zâhirî anlamlarla çakışmayan manası vardır ki buna da bâtın denilir. Tasavvufta zâhir ve bâtın konusunun her iki boyutunda, zâhir çok önemlidir ve ondan vazgeçilmesi sözkonusu değildir. Zâhir ulemâsını bâtınî mânâlar konusunda telâşlandıran zâhiri hiç kabûl etmeyen ve kendi görüşlerini zâhirî düşüncenin alternatifi sayan Batınîlik cereyânı mensuplarıdır. Sûfilerin bâtınîlik anlayışının Batınîlerle bir ilişkisi olmadığı gibi onlar, kendilerini zâhirin alternatifi gibi görmezler. Aslında bunlar birbirinin bütünleyicisidir. Tek başına birini alıp diğerini red ve inkâr yerine, ikisini de kabul en uygun olanıdır.

- Bâtın mânâları sadece tasavvuf ehli mi anlayabilir. Tefsirlerde bâtınî açıklamada bulunan müfessirlerin görüşlerine mi, yoksa zahirî açıklamada bulunanların görüşlerine mi inanmak gerekir?

- Zâhirî mânâlar çalışıp öğrenmekle elde edilebilecek konular olmakla birlikte bâtınî mânâlar riyâzat ve mücâhedeye bağlı birer mevhibe kabul edilmektedir. Nitekim müellifimiz Ebû Nasr Serrâc: *"Allah, Nimetlerini*

---

115. bk. **Füsûsu'l-hikem**, s.63

zâhir ve bâtın olarak size bolca ihsan etmektedir." [116] âyetindeki zâhirî nimet, Allah'ın zâhirî organlara bahşettiği tâat ve ibâdetlerdir. Bâtınî nimet ise Allah'ın kalbe ihsânlarıdır, der ve zâhirin bâtından; bâtının zâhirden müstağnî olamayacağını belirtir. Devamında *"Halbuki onu Rasûl'e ve aralarındaki yetki sâhibi kimselere götürselerdi onların arasında işin işyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirdi."* [117] âyetinde istinbât lâfzıyla; işin içyüzünü anlayanlar olarak ifâde edilen kimselerden maksad ilm-i bâtın ehli olan tasavvuf erbâbı olduğunu belirtmektedir.

Tefsirlerinde batınî açıklamalarda bulunanların görüşlerine de zâhirî açıklamalarda bulunanların görüşlerine de inanmak gerekir. Daha önce de belirttiğim gibi bunların biri diğerinin alternatifi değildir. Aslolan zâhirî anlam olmakla birlikte bâtınî mânâlardan da müstağnî kalmamak gerekir.

- Altınoluk Dergisi'nin Nisan 1996 sayısının 54. sayfasında bir reklam metninde aynen şöyle yazıyor: "Ehl-i sünnet'in meşhur fakih ve kelamcısı Ebu'l-Leys Semerkandî'nin şeriat ile tasavvufu ince ve hassas bir şekilde bağdaştırmış olması gerçekten hayret edilecek bir durumdur."Acaba şeriatle tasavvuf neden bağdaşmamaktadır?

- Yukarıda alıntısını yaptığnız söz, biraz amacını aşmış görünüyor. Herhalde fıkıh ile tasavvufun birbirinin yerine kaim olmak için hasmâne bir tavır içinde bulundukları iddiâsına cevap olmak üzere söylenmiş olmalıdır. Yoksa şeriat ile tasavvufun çelişen yanı olamaz. Zâten şeriatla çelişen bir tasavvufu tasavvuf saymak mümkün değildir. O olsa olsa, bâtıl bir bâtınî fırka olabilir.

Bu sözle kasdedilen, iyi bir zâhir âliminin tasavvufun ince me'elelerini bile, hiç kimsenin itirâz demeyeceği bir üslûb ile açıklamış olmasıdır. Kafalarda istifhâma medâr olacak şeyleri eserine almamasıdır. Keşf ve ilhâm konularını anlatırken belirttiğimiz gibi, sûfilerin sâdece kendi aralarında konuşmaları gereken bir takım sırrî ve keşfî bilgileri vardır. Bunlar konuşulduğunda herkes tarafından hemen hüsn-i kabûl görmeyebilir. Bunlar tasavvufun bilgi boyutunu oluşturmaktadır.

Tasavvufun bir de eğitim boyutu vardır. Bu konudaki esaslar genellikle kabûl görmüş şeylerdir. Semerkandî de eserinde eğitim türü tasavvufî bilgileri kullanarak tartışmaya medâr konulara girmemiştir.

116. Lukman, 31/20
117. en-Nisâ, 4/83

4- Ledün ilmi Meselesi

- İlm-i ledün nedir? Nasıl bir ilimdir? Biz bu ilme sadece tasavvuf kaynaklarında rastlıyoruz. Kur'an ve sünnette böyle bir şey var mıdır?

- Ledün kelimesi, Türkçe'de "nezdinde, yanında" mânâsını taşıyan Arapça "inde" kelimesi ile eş anlamlıdır. Kur'an'da pekçok yerde geçen bu kelime, Kehf sûresinde Mûsâ-Hızır kıssasında da geçmektedir: *"Biz ona katımızdan* (ledün) *bir ilim öğrettik."*[118] Âyette geçen ledünnî ilim, gaybî ilim ve ilâhî esrârı kavrama anlamındadır. Mûsâ'ya Hakk katından peygamber olması sebebiyle verilen ilim, dînî hükümlerdi. İbâdet, muâmelât ve ahlâk bilgisiydi. Hızır'a verilen bilgi ise olayların ve eşyânın sırlarını kavrama bilgisiydi. Nitekim bu olayları anlatan bir hadis-i şerifte Hızır'ın Mûsâ'ya şöyle dediği rivâyet olunur: *"Yâ Mûsâ, ben Allah'ın bana öğrettiği bir ilme sâhibim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah'ın sana öğrettiği bir ilme sâhipsin ki, ben onu bilemem."*[119]

Ledünnî ilim, melek veya peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Cenâb-ı Hakk tarafından öğretilen bir ilimdir. Ledünnî ilmin varlığı kitap ve sünnetle sâbittir, boyutu ve sınırı tartışma konusudur.

- Keşf ile ledün ilmi arasında bir ilişki var mıdır?

- Keşf, gerek vücûd, gerekse şühûd açısından; yani gerek görmek sûretiyle, gerekse idrâk yoluyla perdenin arkasındaki gizli mânâlara muttali' olmaktır. Kur'an'da insanın gözünden gaflet perdesi kalkıp basîretle kâinâta baktığında çok ince bazı sırlara âşinâ olabileceğine işâret edilmiştir. *"Andolsun sen gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."*[120] Yani artık ilâhî incelikleri görebilecek bir basîrete sâhipsin. Keşfî bilgi ile ledünnî bilgi arasındaki fark, birincisinde kulun kesbinin rolüdür. Çünkü keşfin meydana geldiği sırada tesbîti yapan yine kuldur. Ledünnî bilgi ise doğrudan Allah tarafından kalbe gelen bilgidir.

5- Şatahât veya Şathiyyâtla İlgili Meseleler

- Şatahât veya şathıyyât nedir?

- **Şatahât veya şathıyyât:** İlâhî feyz ve kuvvetli tecellîlerle coşan ve

118. el-Kehf, 18/65
119. **Buhârî**, İlim, 44
120. Kâf, 50/22

taşan velîlerin taşkınlıkla gayr-ı ihtiyârî söylediği; içinde iddiâya benzer tarzda anlamlar bulunan; zâhiri itibarıyla şerîata aykırı düşen sözler. Bu sözleri söyleyenler çoğu zaman üzerlerindeki bu sekr hâli geçtikten sonra söylediklerine pişman olup tevbe ederler. Yaşantıları İslâmî esaslara uygun olan kimselerin ağzından çıkan şathiyyeler kabûl edilmese bile kendilerine saygı duymak ve bunların farklı duygularla söylenmiş olduğunu düşünmek gerekir. Yaşantısı bozuk ibâhî-meşreb kimselerin şathıyyeleri zâten hiç kale alınmaz. Hallâc'ın "Ene'l-Hakk", Bâyezid'in "Sübhânî" sözü şathıyye olarak değerlendirilir.

- *Bâyezîd Bistâmî:* *"Ya Rabbi beni kızdırma! Yoksa senin merhametini bütün insanlara anlatırım da kendine ibadet edecek bir tek kul bulamazsın"* ***diyor. Peygamber Efendimiz:*** *"Ben Allah'ın habibiyim, fakat ondan en çok korkanızım"* ***buyuruyor. Bu ikisini nasıl bağdaştırabiliriz?***

- Bâyezîd'in şathıyye türünden söylediği bu sözünde şu hadîs-i şerife telmih var: Allah Rasûlü terkisinde bulunan genç sahâbî Muâz'a hitâben: *"Allah gönülden sıdk ile kelime-i şehâdet getiren kimselere cehennemi haram kılar."* buyurdu. Muâz hemen: *"Bunu insanlara haber vereyim de sevinsinler?"* dedi. Fakat Allah Rasûlü: *"Onların buna güvenip tenbel davranmalarından korkarım."* buyurdu.[121] Başka hadislerde Allah Teâlâ'nın merhametini gösteren değişik rivâyetler yer almaktadır. Hadiste geçen müjde, insanların tenbel davranmalarına sebeb olabildiğine göre bu konuda dikkat gerekmektedir. Bâyezid'in sekr hâlinde söylediği bu şathiyye, kendisini ibâdetten uzak görmek fikrine yönelik değildir. Aksine halkın Allah'ın rahmetini bilmelerinin böyle bir gevşemeye düşürebileceğini teyiddir. Allah Rasûlü temkin ve denge peygamberi bulunduğu ve her an yeni tecellîlere mazhar olduğu için bir önceki hâlinden tevbe durumundadır. Ama velîlerin hiçbirinin durumu Allah Rasûlü'nün durumuna denk olamaz.

121. **Buhârî**, İlim, 49

C- İNSAN VE İNSAN-I KÂMİL

1- İnsan ve İnsan-ı Kâmil ile İlgili Meseleler

- İnsan niçin yaratıldı? Allah'ı bilmek için mi? Kulluk için mi? Yoksa muhabbet için mi? Ma'neviyâtta öncelik muhabbete mi, ma'rifete mi, yoksa ibadete mi verilmeli?

- İnsanın yaratılışını gayesini gösteren üç âyetten ikisinde insanın boş yere yaratılmadığı[122] ve başıboş salıverilmeyeceği[123] belirtilmektedir. Üçüncü âyette ise Allah Teâlâ *"Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler dile yarattım."*[124] buyurmaktadır. Âyette yaratılış gayesi olarak "kulluk" öne çıkmaktadır. Bu âyetin tefsirinde İbn Abbas'dan naklen "Beni tanısınlar" yorumu ile ma'rifet de yaratılış gayesini açıklayan bir kavram olarak devreye girmektedir. Ma'rifet de muhabbet için önemlidir. Bu yüzden diyoruz ki: Amaç kulluktur. Kulluk sevgi (muhabbet) ile olursa bir anlam kazanır. Kullukta sevginin yolu da marifetten (tanımadan) geçer. Öyleyse kul önce Allah'ı tanıyacak, sonra ibâdet ve tâatla O'nu sevecek ve o sevgi içinde kulluğa devam edecek.

- İnsanın büsbütün dünyadan el etek çekmesi, kendini sadece ibadete vermiş olması gerekseydi Allah insanı melek olarak yaratmaz mıydı?

- İnsanın büsbütün beşerî sıfatlardan sıyrılması anlamında dünyadan el etek çekmesi beklenemez. Aslında insandan istenen ve beklenen, gönlündeki dünya sevgisini çıkarmak ve dünya-perest olmaktan kurtulmaktır. İnsanın dünya nimetleri içinde yüzmesi sevgisi gönle yerleşmedikçe zühde engel teşkil etmez. İnsandan melek olması elbette beklenemez. Ama insan nefsinin

---

122. el-Müminûn, 23/115
123. el-Kıyâme, 75/36
124. ez-âriyât, 51/56

isteklerini frenlemesini öğrenmeyince tûl-i emele çabuk mağlûb olur. İnsandaki ebediyyet duygusu çoğu zaman hedef şaşırarak ebediyyeti dünyada ve dünyalık şeylerde sanmaktadır. Tasavvufta dünyaya karşı zühdde aşırı uyarı, bu sebepledir. İnsanları melek yapmak için değil.

2- İnsanın Manevi Yapısı (Ruh, Kalb, Akıl ve Nefs) ile İlgili Meseleler

- Tasavvufta rûhdan çok bahsedilir. *"Sana ruhdan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az şey verilmiştir"* [125] ***âyetine rağmen bu bilgiler nereden çıkmıştır?***

- Tasavvufta ruhtan çok bahsedilmesinin sebebi, tasavvufun insanın rûhî boyutu ve manevî tarafı ile ilgilenmesidir. İnsan rûhu, Kur'ân'ın beyânına göre ilâhî menşe'lidir. *"Ben Âdem'in yaratılışını tamamladığımda ona rûhumdan üfürdüm."* [126] buyrulmuştur. Bedeni toprak ve sudan olan insanın rûhu, ilâhî kaynaklı olduğundan insanlar tarafından merak edilmiş, soru ve araştırma konusu yapılmıştır. Asr-ı saâdetteki yahûdîlerin Hz. Peygamber'e "rûhun ne olduğunu" sormaları üzerine inen âyette: ***"Sana ruhdan sorarlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az şey verilmiştir"*** [127] buyurulmuştur. Bu âyette rûhun "Rabbın emrinden" oluşunun beyan edilmesi, aslında rûhun özelliği hakkında bir ip ucudur. O da insanın halîfe oluşuyla zah edilebilir. Halîfe, kendisini istihlâf edenin özelliklerine sahip olur. Çünkü O'nun adına bir takım görevler üstlenecektir. İşte insan, "imâret" (yönetim ve idâre) özelliği taşıyan rûhuyla yeryüzünde Allah adına bir takım sorumluluklar üstlenmiş bulunmaktadır. Ruh hakkında "çok az bilgi verilmesinin" beyan edilmesi, ruh konusunun önemi ve büyüklüğüne göre bilginin çok az oluşunu belirtmek içindir. Tasavvufta rûh ile ilgili verilen bilgiler ise genellikle rûhun tezâhürleri ve özellikleri ile ilgilidir. Doğrudan rûhun kendisiyle ilgili değildir.

- Nefsin mertebeleri ve özellikleri nelerdir?

- Nefsin manevî yükselişteki mertebeleri değişik şekillerde tasnif edilmiştir. Bazıları üçlü, bazıları beşli, bazıları yedili tasnifler yapmıştır. Emmâre, levvâme, mülheme, mutmeinne, râziye, marziyye ve kâmile gibi.

Nefs-i emmâre: Münker ve günah olan şeyleri işlemeyi teşvik ve

125. el-İsra, 17/85
126. el-Hıcr, 15/29: Sâd, 38/72
127. el-İsra, 17/85

emreden nefstir. Kur'an'daki: *"Çünkü nefs, kötülüğü şiddetle emreder."*[128] âyet-i kerimesi nefsin bu makamına işâret eder.

Nefs-i emmâre mertebesinde bulunan sâlik iyilik işlemez, kötülüklerden kaçmaz; ancak kötülüğün zuhûrundan pişmanlık duyar. Fakat bu nedâmet, onun davranışlarını etkilemez. Bu sıfatla muttasıf olan nefs, hevâsına fazlaca düşkündür. Bu mertebedeki sâlikin zikri "Lâ ilâhe illallah", seyri "seyr ilallah"dır.

Nefs-i levvâme: Yaptığı kötülüklerin akabinde zaman zaman pişmanlık duyan, sâhibini münkere mülâzemetten dolayı ayıplayan ve tevbeye temâyül gösteren nefstir. Adını Kur'an'daki: *"Levvâme* (pişmankâr) *nefse andolsun."*[129] ayetinden alır. Zikri, Allah lâfza–i celâli, seyri "seyr lillâh"dır. Bu makamda muhabbetullah hâsıl olur.

Nefs-i mülheme: İlhâm ve keşfe mazhar olmaya başlayan, neyin hayır, neyin şerr olduğunu idrâk edebilme melekesine sâhip, şehvet isteklerine karşı kısmen direnme gücü bulunan nefstir. Adını *"Andolsun nefse isyânını ve itâatını ilhâm edene."*[130] âyetinden alır. Bu mertebede zikir "Hû", seyr "seyr alellah"dır.

Nefs-i mutmeinne: Kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup güzel ahlâk ile hemhâl olan nefstir. Bu nefs, Cenâb-ı Hakk'ın tevfîk ve inâyetiyle sekînet ve yakîne mazhar olarak ıztıraplardan kurtulur. Bu makamda beşeriyet fenâ bulup "Nûr-i Muhammedî" zuhûr ettiğinden nefs, hitâb-ı ilâhîye mazhar olur: *"Ey itmi'nâna ermiş itâatkâr nefs!"*[131] Bu makamın zikri "Hakk" ismidir. Seyri "seyr maallah"dır.

Nefs-i râziye: Kendisi hakkında tecellî eden kazâ hükümlerine tereddüdsüz teslim olup rızâ gösteren nefsin makamıdır. Bu makam, sâlikin esrâr-ı ilâhiyyeye muttali olduğu makamdır. Zikir "Hay" ismidir. Seyr "seyr fillâh"dır. Kur'an'daki: *"Dön Rabbına, sen O'ndan râzî olarak"*[132] âyeti bu makama işârettir.

Nefs-i merziyye: Allah ile kul arasında rızânın müşterek bir vasıf olduğu, kulun Allah'dan, Allah'ın kuldan râzî olduğu makamdır. Yukarda

128. Yûsuf, 12/53
129. el-Kıyâme, 75/2
130. eş-Şems, 91/8
131. el-Fecr, 89/27
132. eş-Şems, 89/28

geçen âyetin devamı olan: *"Rabbın da senden râzı olarak"* ifâdesi bunu göstermektedir. Bu makamda zikir "Kayyûm" ismi, seyr "seyr anillâh"dır.

Nefs-i kâmile: Bu makamda sâlik, bütün marifet makamlarını kazanarak irşâd mevkiine yükselir. Bu makam vehbîdir. Zikri "yâ Kahhâr!" ismi, seyri "seyr billâh"dır.

- İnsan kendi başına nefsin mertebelerini aşabilir mi?

- Sûfiler tarafından değişik şekillerde yapılan nefs makamlarına âid tasnifler genellikle itibârîdir. Bu bakımdan bunları insanın kendi başına aşması mümkün değildir. Mutlaka başında bir mürşid bulunmalıdır. Ayrıca yapılan bu tasnif çok kesin hatlarıyla birbirinden ayrılmış, matematiksel bir tasnif değildir. Zaman zaman tedâhüller olabilir. Ayrıca "mülheme" makamı nefsin ilhâma mazhar olduğu makamdır. Bu makam ancak ehliyetli ve liyâkatli mürşidler marifetiyle aşılabilir. İlhâm almaya başlayan nefsin sâhibi ucüb ve benliğe kapılabilir. Kendini "erdim" sanabilir. Böyle durumlar da "mezlaka-i akdâm" denilen ayak kaymalarına sebebiyet verebilir.

- Nefs-i emmâre nedir? Nefs-i emmâreden kurtulmak için ne yapmalıyız?•

- Nefs-i emmâre dâimâ kötülük sayılan şeylere ilgi duyan ve sâhibini o tür şeylere sevkeden nefstir. Yaptığı kötülüklerden de pek pişmanlık duymaz. Emmâre konumunda bulunan bir nefsi şerîata riâyet ve mu'tedil bir riyâzatla terbiye etmeye çalışmak lâzımdır. Bu bir irâde eğitimidir. Nefsin hoşlandıklarını geri bırakarak onun her istediğini yapmak yerine, ona aklın ve şeriatın emirlerini yaptırmaya çalışmak gerekir. Nefs, genellikle çocuğa benzetilir. Çocuğunu sütten kesmek isteyen anne nasıl çocuğuna direnir ve bu direnmede irâdesini ortaya koyar ve böylece muvaffak olursa, nefs-i emmâre ile başa çıkmak için de sağlam bir irâde ortaya koymak ve şeriat ölçüleri içinde mücâhede etmek lâzımdır.

- Kalb hakkında bilgi verir misiniz?

- Kalb birşeyin merkezi ve özü demektir. Birşeyi tersyüz etmek, değiştirmek veya değişkenlik anlamınada gelir. Kur'an'da genelde idrâk ve anlama merkezi, düşünme ve kavrama gücü anlamına yaklaşık 140 yerde geçmektedir. Kalb îman yeridir. Fıkıh ve kelâm âlimleri kavramak ve idrâk anlamına "akıl" kelimesini tercih ederlerken, sûfiler "kalb" kelimesini tercih etmişlerdir.

Sûfilerin başlangıçta anlama ve idrâk manasında kullandığı bu kavram, sonraları daha bir derinlik kazanarak "gönül" anlamında kullanılır olmuştur. Sûfilere göre kalb aynı zamanda keşf ve ilhâm merkezidir. Çünkü kalb Hakk'ın tecellîgâhıdır. Kalb, sevgi ve ilgi merkezi olduğundan sevgide birlik esastır. Kalb iki anlama gelir. Birincisi insanın sol memesinin altında çam kozalağını andıran et parçası, ikincisi ise insan bedenine tevdî edilen rûhânî ve rabbânî bir lâtîfedir. Bunun cismânî kalb ile de bir ilişkisi vardır. Nitekim: *"Gerçek şudur ki, kör olan gözler değil, göğüslerdeki kalblerdir."*[133] âyeti buna delildir.

3- Kabir ve Tefekkür-i Mevt ile İlgili Meseleler

- Tasavvufta kabir ziyaretlerine bilhassa yaşadığı asırda şöhret bulmuş ilim adamları ile sûfilerin kabirlerinin ziyâretlerine çok önem verilmektedir. Hadislerde ise: *"Sizden öncekiler kabirleri mescid ediniyordu. Sakın hâ siz kabirleri mescid edinmeyin! Sizi bundan sakındırıyorum!"*[134]; *"Allah yahûdî ve hristiyanlara lânet etsin, onlar peygamberlerinin mezarlarını mescid edindiler."*[135] ***buyrulur. Bu konuda neler söylersiniz?***

- Tasavvuf ricâlinin, ulemâ ve meşâyıhın kabirlerini ziyâretlerine büyük önem verdiği doğrudur. Allah Rasûlü'nün, kabirlerin mabed edinilmemesi konusundaki emirleri ortadadır. Bunların arasını nasıl telif ederiz? Şimdi bir kerre sizin de zikrettiğiniz hadislerde Allah Rasûlü'nün hedefi açıktır: Kabirleri mabed, ölüleri de mabud edinmemek. Allah Rasûlü aynı endişe ile kabir ziyâretini de yasaklamış, daha sonra bu endişenin zâil olmasını müteakıp tekrar izin vermişti. Bu duruma göre, kabirlerin mabed edinilmesi gibi bir tehlike söz konusu ise o zaman ziyâretin bile yasaklanması gerekir. Ama böyle bir tehlikenin sözkonusu olmadığı zaman ve mekânlarda sırf ölümden ibret almak, ölüm ötesine hazırlanmak ve şefâatı umulan, hakkında hüsn-i zan beslenilen bir büyük zâtın kabrinin Allah rızâsı için ziyâret etmek şer'î bakımdan mahzûrlu olmasa gerektir. Nitekim herşeye rağmen türbe içinde ve mezar üstünda namaz kılmak câiz görülmemiştir. Daha önce bir başka vesîle ile zikrettiğimiz gibi, bugün dînî konulara ilginin bilginin önüne geçmesinden kaynaklanan cehâlet, bir takım yanlışlıklara sebebiyet vermektedir. Yoksa kabir ve türbeleri başında üç İhlâs, bir Fâtiha okuyarak

---

133. el-Hacc, 22/46
134. **Muvatta'**, Kasru's-salât fi's-sefer, 85
135. **Buhârî**, Salât, 48, Cenâiz 162, Enbiyâ 50; **Ebû Dâvud**, Cenâiz 72; **Nesâî**, Mesâcid, 13

ziyâret etmenin ne zararı olabilir? Kaldı ki bu tür ziyâretlerde insanın hayal dünyası kişiyi alıp zaman tünelinden ziyâret edilen şahsın dönemine götürmekte ve böylece bir süre de olsa insan dünya kaygılarını unutup güzel insanların huzurlu dünyasını hayâlinde canlandırmaktadır. Konunun bu boyutlarını da düşünmek gerekir. Tek vecheden bakıldığında isâbetli karar vermek zordur.

- *Râbıta-i mevt veya tefekkür-i mevt denilen "ölümü düşünme" konusunun tasavvuftaki yeri nedir? Açıklar mısınız?*

- Tasavvufta "tefekkür-i mevt" olarak, bazan da râbıta-i mevt olarak anılan "ölümü hatırlayıp düşünme" olayının çok önemi vardır. Hz. Peygamber: *"Dünyevî zevkleri kıran ve tûl-i emeli unutturan ölümü çokça hatırlayınız."* [136] buyurur. Bir defasında da "kendisine zekî müminin kim olduğu" sorulmuştu da şu karşılığı vermişti: *"Ölümü çokça hatırlayan ve ölümden sonrasına iyi hazırlanandır."* [137] Benzeri hadislerin ışığında mutasavvıflar *"Ölmeden evvel ölmek"* [138] şeklinde bir anlayış geliştirerek her nefesi son nefes bilip ölüme her an hazır olmanın yollarını aramışlardır. Tefekkür-i mevt bir bakıma her nefesi son nefes bilmektir. Tefekkür-i mevt *"Hesâba çekilmeden evvel kendinizi hesâba çekiniz."* [139] hadisinin ışığında insanın amellerini tartması, ölümü hatırlayarak nasıl hesap vereceğini düşünmesidir. Kalplerdeki dünya sevgisini, kafalardaki masiva ilgisini azaltmasıdır. Bedenin rûha verdiği bulanıklığı atmasıdır. İnsanı her an dünyaya esir etmeye çalışan şeytanın: "Ne yiyeceksin? Ne giyeceksin? Nerede barınacaksın?" şeklindeki şaşırtıcı sorularına: "Ölüm yiyeceğim, kefen giyeceğim, kabri mesken tutup orada barınacağım."şeklinde radikal cevaplar vermesidir. İnsana en yakın olan şey, ölümdür. Çünkü herkes ölecek yaştadır.

136. **Tirmizî**, Zühd, 4; **Nesâî**, Cenâiz, 3; **İbn Mâce**, Zühd, 31
137. **İbn Mâce**, Zühd, 31
138. bk. **Keşfu'l-hafâ**, II, 291, hadis: 2669
139. **Tirmizî**, Kıyâme, 25

İSLÂM TASAVVUFU

Sûfî, yaşlılar için iyi bir evlâd, çocuklar için müşfik bir baba olmalıdır. Hattâ Allah'ın bütün yaratıklarına karşı böyle davranmalıdır. Onların dertleriyle dertlenmeli, musîbetlerine üzülmeli, eziyetlerine katlanmalıdır. Allah'ın sâdık mürîdlerden murâd-ı ilâhîsi şudur: "Allah'ın kendilerine şefkatle muâmele buyurması gibi, onlar da Allah'ın yaratıklarına karşı şefkatle muâmele etsinler. Nebîlerin ve sıddîkların, velîlerin ve Allah dostlarının âdâb ve ahlâkıyla ahlâklansınlar. Tâ ki bu sûretle Allah'la aralarındaki perde kalksın." Bu perdenin kalkması, onların bu âdâba bağlılıklarına, bu ahlâk ile ahlâklanmalarına, Allah'dan yardım dileyip O'na güvenmelerine ve O'ndan râzı olmalarına bağlıdır.